Dr. E. Beneš

SVJETSKI RAT I NAŠA REVOLUCIJA

Dr DRAGO MALOSEVAC
liječnik

POLITIČKA BIBLIOTEKA

UREDNIK: ANTE VELZEK

SVJETSKI RAT
I
NAŠA REVOLUCIJA

USPOMENE
I RAZMIŠLJANJA IZ DOBA BORBE
ZA SLOBODU NARODA

NAPISAO
Dr EDUARD BENEŠ

PREVEO
BOŠKO VRAČAREVIĆ

ZAGREB 1938

„TIPOGRAFIJA" D. D. ZAGREB

UVOD

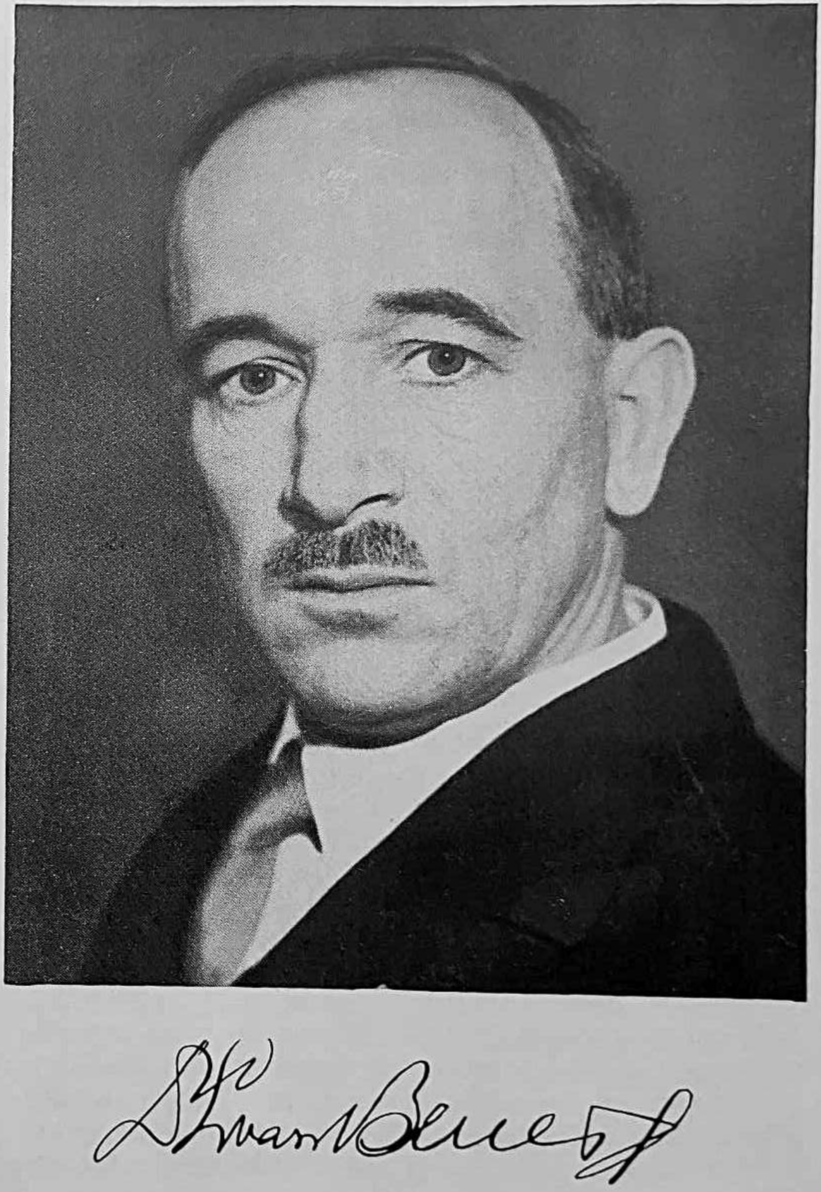

I.

MOJA PRIPREMA ZA RAT I REVOLUCIJU

A) MOJA POLITIČKA PRIPREMA

1.

Rat me je iznenadio i nije iznenadio. Otišao sam 1905 g. u dvadesetprvoj godini u Pariz i proveo tamo gotovo godinu dana; zatim sam boravio nekoliko mjeseci u Londonu, a otišao i na godinu dana na sveučilište u Berlin i posvetio se proučavanju prilika u Njemačkoj. Vrativši se ponovo na pravničke ispite u Francusku (Pariz i Dijon) i načinivši tamo ispite, povratio sam se u kolovozu 1908. u Prag.

Otišao sam u inozemstvo s namjerom, da studiram filologiju i da se iz te struke pripravim za sveučilišnu katedru. Ali ljubav prema političkim pitanjima, sklonost ka studiju socijalnih problema, teške materijalne brige dovele su me dotle da sam prešao na novinarstvo, a zatim na studij prava, političkih nauka i sociologije; filozofijom sam se bavio intenzivno još u domovini u prvoj godini sveučilišta. Kao mladog studenta, koji je izišao iz teških prilika i teško se probijao na svojim studijama i koji je teško podnosio političke i socijalne prilike u svojoj domovini, zanijelo me je silno sve ono, što sam vidio u Francuskoj i Parizu. Snažno je djelovala na mene cijela revolucionarna tradicija francuska i pariska, mamila me je revolucionarna i radikalna frazeologija francuskih socijalista i sindikalista i ostalih ljevičarskih stranaka, privlačilo me je proučavanje krajnosti, revolucionarnog sindikalizma, francuskog socijalizma, antimilitarizma i anarhizma, francuske i ruske revolucije sa svim njihovim posljedicama. Težnja, da se naučim u inozemstvu što više i da nacrpem toliko znanja, da bih se vratio kući potpuno spreman za naučnu i javnu akciju, gonila me je na grozničavi rad, da bih što brže proniknuo u sva politička, socijalna i kul-

turna pitanja Francuske; odatle sam prešao Engleskoj, kasnije Belgiji, Italiji i Njemačkoj. Spremanje doktorske teze za pravni fakultet u Dijonu prinukala me je u isti mah da potanko proučavam prilike i kod nas i u Austriji.

Boravak u Parizu uveo me je i među ruske revolucionare iz prve ruske revolucije g. 1905 i veza s njima izvršila je na mene duboke dojmove. Godina 1906. i 1907. zalazio sam u Parizu u njihova društva, bio sam član njihovih društava, pohađao sam njihovo pučko sveučilište, sastajao se često sa revolucionarnim studentima, profesorima i novinarima. Počeo sam uporno proučavati Rusiju i rusku literaturu, klasičnu i revolucionarnu. Poslije povratka u Prag nijesam prekidao veze sa ruskim revolucionarcima u Parizu.

Već onda su na mene duboko djelovala nekoja pitanja tadanje aktuelne politike, koja su kasnije utjecala na moj stav prema ratu. U Francuskoj bio je to revolucionarni sindikalizam, borba za rastavu crkve od države, borba za trogodišnju vojničku dužnost i antimilitaristička propaganda. Iz toga sam stvorio zaključak, da je Francuska u cjelini pacifistička. U Engleskoj vodila se diskusija o gospodarskoj budućnosti Engleske u slučaju rata, spor liberala s konzervativcima, protekcionizam i izgradnja engleske i njemačke mornarice. Baš za vrijeme moga boravka u Londonu i Berlinu razvila se najburnija diskusija o izgradnji njemačke mornarice, o engleskoj teoriji two powers standard (da engleska mornarica mora po snazi i broju biti ravna dvjema najvećim pomorskim silama). A u Njemačkoj su već tada izračunavali, da će 1920. g. doseći snagu engleske mornarice.

Najdublje dojmove o tim stvarima ipak sam odnio iz Berlina. Vojnička parada, kojoj sam 1908. g. sasvim slučajno prisustvovao, upravo me je zaprepastila. Razvitak trgovine i industrije, željeznica i tehnike uopće, vojničke i pomorske sile Njemačke

prema onome, što sam u tim granama vidio u Parizu i Londonu, mehaniziranje cijeloga javnog života pod utjecajem pruske discipline, atmosfera neslobode i osjećanje utjecaja i odlučivanja u svima pitanjima vojničke kaste, aristokrata i činovnika, sve je to u meni izazvalo bolne osjećaje, jer tada još nisam stvorio jasnog zaključka, što će iz toga biti, a osjećao sam nagonski, da sve ipak vodi nekakvom strašnom svršetku. A na mene, Čeha, sve je to djelovalo tjeskobno.

Protumačio sam sebi prilike u Njemačkoj nepolitičnošću i karakterom njemačkog naroda, nedostatkom odgoja u demokraciji, nedostatkom revolucionarnog duha u njemačkom socijalizmu i njegovoj sklonosti prema praznom, mehaničkom doktrinarstvu, koje nije puno života i samo je ili izgovor za to da se praktično ne mora ništa raditi, ili slijepo vodi fanatičnoj trci za nekakvom fiksnom idejom.

Godine 1908. proučavao sam dosta podrobno s jedne strane duhovni i politički utjecaj katoličkog centra (zanimao me je dosta i Ketteler), a s druge strane i djelovanje protestantizma. Postavio sam sebi pitanje, do koje granice ima ili je imao njemački protestantizam (Luther protiv Kalvina) utjecaja na politički razvitak naroda i na karakter i psihologiju moderne Njemačke. To promatranje i iskustva, kao i proučavanje francuskog i engleskog javnog života i socijalizma prouzrokovali su, da sam odlučno odbio i ono, što sam shvatio kao prusijanizam, a i njemački marksizam, i tražio sam, čime bi se mogle osvijetliti tadanje političke tendencije službene Njemačke i velike većine njena javnog mišljenja.

Tako sam došao do studija pangermanizma u teoriji i praksi. Teoretski me je zanimao Lagarde, Treitschke, Houston Stewart Chamberlain (kao i Gobineau), praktično Rohrbach, Rudiger i drugi pangermanski pamfletisti. Zanimalo me je, kakvo je djelovanje propagande pangermanske skupine pamfle-

tista, koja je širila stotine hiljada letaka, brošura, pamfleta o planu Berlin—Bagdad i koji su tražili izgradnju i velike zračne i pomorske flote. U brošurama vl. savjetnika Martina, širenim 1908., bilo je na pr. zorno razjašnjavano, kako, kada i za koje vrijeme će njemačka zračna flota moći u Londonu iskrcati stotine hiljada vojnika, s kakvom brzinom će moći sličnu pomoć prenijeti u Carigrad, Bagdad i persijski zaljev.[1])

Te su me stvari čudile i dražile u isti mah, gonile me da mislim na političku budućnost Njemačke, da uporeďujem brižno ono, što sam vidio u Engleskoj i Francuskoj, a i da se bavim pitanjima rata.[2]) To je kao sinteza vanjskih dojmova političke vrste, koji se direktno ili indirektno odnose prema ratu i koje sam donio sa svojih putovanja...

Francusku sam zavolio zbog tradicija velike revolucije, zbog smisla za veliko u njenoj narodnoj povijesti, zbog njene ljubavi prema slobodi mišljenja, zbog punoće kulturnog života, zbog veličine njene filozofske, naučne, književne i umjetničke kulture, zbog njenih tradicionalnih humanitarnih tendencija, sveljudske, svesvjetske čovječnosti. Isto tako me je zanio idealistički i revolucionarni zamah socijalnog i socijalističkog mišljenja i praktičnog pokreta nedoktrinarskoga francuskog socijalizma.

Engleska me je silno privukla svojom unutarnjom, svuda osjećanom, snagom, skladom i poretkom, svojom političkom i ustavnom slobodom, svojim gospodarskim razvitkom cijelog života, svojom težnjom da u svojoj narodnoj kulturi stvori skladnu ljudsku individualnost, snagom vjerskog osjećanja i svijesnoga vjerskog života čak i kod prosječnog Engleza. To praktično iskustvo u vjerskim stvarima u Engleskoj vodilo me je — pored proučavanja filozofije i specijalne noetike — proti pozitivističkom preokretu i nazorima na vjeru uopće.

[1]) Avijacija se tada tek počela da razvija i planovi pangermana izgledali su mi — nepravom — kao djetinjske fantazije. Vidi na pr. knjigu vl. savjetnika Rudolfa Martina »Stehen wir vor einem Weltkrieg«, Leipzig, 1908; od istog autora »Kaiser Wilhelm II. und König Eduard VII.« Berlin 1907. i »Die Zukunft Deutschlands«, Leipzig 1918. — Vidi isto P. Rohrbach »Deutschland unter den Weltvölkern«, Berlin 1908, i od istog autora knjigu, izdanu 1912.: »Der deutsche Gedanke in der Welt.«

[2]) Kao dopisnik »Práva lidu« prikazao sam te svoje dojmove u člancima iz Londona i Berlina u tome dnevniku i nekojim češkim revijama. (»Právo lidu« — »Pravo puka« glavni je organ čsl. socijalne demokracije. Izlazi i danas. Op. prev.)

Njemačka je poslije boravka u Engleskoj i Francuskoj djelovala na me kao strašna reakcija: njemački politički život, koji je po svojoj neslobodi daleko zaostajao za Engleskom i Francuskom, pruski militarizam iz 1908. g., politička nemogućnost njemačkog liberalizma i idejna neelastičnost i nerevolucionarnost njemačkog socijalizma — sve je to nailazilo kod mene na otpor i odbijanje. Razvitak gospodarskog života, ustrajnost, marljivost i napor njemačkog naroda imponirali su mi, ali su me odbijali očigledno izgraďivanje njemačke sile i samosvijest nekih istaknutih njemačkih krugova. Cijenio sam boj za višu, jaku kulturu, plašeći se nacionalističkih pretjeranosti. Pomirio sam se potpuno sa Njemačkom pri studiju njemačke filozofije i književnosti. Kod kuće sam se svijesno i dosljedno izgradio za objektivno i nepristrasno prosuďivanje Njemačke i njene kulture.

2.

Vratio sam se iz inozemstva s pojačanim dubokim otporom prema našim političkim i socijalnim prilikama. U uporeďenju s Engleskom, Francuskom i zapadnom Evropom Austro-Ugarska mi je izgledala kao prototip reakcionarne, aristokratsko-birokratske, policijske države, koja je oponašala u mnogočemu reakciju, militarizam i birokratizam Njemačke, ali bez njenog administrativnog i financijskog poretka, bez njene unutarnje sile i utjecaja. Osim toga bila je to država sa potpunim rasulom u narodnosnim

pitanjima. Ako sam osjećao otpor prema sličnim stvarima u Njemačkoj, habsburška država mi se još manje svidjala; uostalom tradicionalni češki protuaustrijski odgoj izazivao je ta osjećanja još u mladosti... Kad sam odlazio, bio sam svijesni socijalni i narodni nezadovoljnik s obzirom na Beč i Peštu kao svaki Čeh s narodnim osjećanjima; vraćajući se kući, osjećao sam isto tako živo, ako ne još i življe taj isti otpor prema habsburškoj monarhiji kao Evropljanin, politički i filozofski odgojen u Parizu i Londonu.

Poslije nekog vremena (1907.—1908. g.) vjerujući skoro fanatično u snagu i utjecaj demokracije, očekivao sam preporod i preokret u smislu federacije i ideja Palackog i Havlička od sveopćeg prava glasa.[1] Razvitak situacije kod nas od 1909. pa do 1914. izazivao je u meni sve veće razočaranje. U svojoj unutrašnjosti osvjedočeni i dosljedni demokrat postajao sam istodobno sve više radikal i revolucionarac, i ako me je odgoj u mladosti i teški život prije rata naučio da u sebi potiskujem svoje strasti i osjećanja, da ih savladam intelektom i da tako sačuvam politički mir i razboritost.

Dugo proučavanje socijalizma i socijalnih problema kod kuće i u tuđini utvrđivalo je u meni osvjedočenje, da se približujemo vremenu kad će se morati principijelno riješiti nekoja bitna pitanja naše društvene strukture. Politička borba u austro-ugarskoj monarhiji, borba za sveopće pravo glasa, aneksiona bosanska kriza 1908. g., apsolutizam u Češkoj i Hrvatskoj uvjeravali su me, da i politički proživljavam doba velikih kriza, koje će bilo u dobru ili poslije teških potresa dovesti do dubokih promjena.

1908. g. imao sam još dva cilja: pogledati Rusiju i stvoriti kod kuće eksistenciju, t. j. dobiti profesor-

[1] Tu sam svoju vjeru izrazio u svojoj knjizi, izdanoj 1908. u Parizu (doktorska teza): »Le Probleme autrichien et la question tchèque«, ističući potrebu federacije Austro-Ugarske.

sko mjesto. Dalje sam namjeravao da spremim habilitaciju na sveučilištu, da jedno vrijeme stručno radim na nauci, a tek poslije dobre političke pripreme i obrazovanja — računao sam tada u 1908. g. da ću morati posvetiti svome obrazovanju i političkoj pripremi još najmanje deset godina — da se ogledam u praktičnoj politici.

Od 1908. pa sve do 1914. proveo sam u naučnom radu — proučavajući narodno gospodarstvo, sociologiju i filozofiju, — u spremanju svoje docenture i u sveučilišnom radu. U jesen 1908. g. pozvao me je profesor Masaryk, koji je pratio moje publicističko djelovanje u inozemstvu, savjetovao mi da se habilitiram iz filozofije i sociologije, obećao mi pomoć i dao mi upute za dalji rad.

U isto doba pozvao me je ministar Dr. Fořt, pohvalio moj rad u inozemstvu i ponudio mi da stupim u mladočešku stranku i da radim u njoj politički. Predočio mi je pogodnosti, mogućnost dobre eksistencije i karijere. Uljudno sam to odbio. Gotovo u isti mah pozvao me je kao bivšeg dopisnika i suradnika »Práva Lidů« Dr. Šmeral, tada već odlučni faktor u stranci, i obećao mi da će me pomagati, ako stupim u stranku i u njoj budem radio. Ne htijući u to vrijeme stupiti u praktični, politički život, nijesam stvorio odluke. Osim toga sam još tada sačuvao neku rezerviranost prema Dru. Šmeralu, nazore kojega, u bitnosti strogo marksističke, nijesam odobravao. Ipak sam ostao suradnik »Práva lidů« sve do početka rata, pa čak i onda, kad sam stupio u Masarykovu stranku. Sa socijalno-demokratskom strankom bio sam uvijek u dobrim odnosima; imao sam tamo dobre prijatelje i najbolje uvjete za rad.

U naprednoj stranci, u koju sam stupio poslije nekog vremena, ali gdje sam slabo sudjelovao u radu na praktičnoj politici — bio sam u svoje vrste tihoj opoziciji: bio sam oduvijek protiv onog stava, koji mi je izgledao nepolitički, neživotan, strog, doktri-

narski a ponekad sitničav, u suštini nerevolucionaran, neradikalan i pored toga, što je po svojoj formi bio radikalan. Radio sam s omladinom i tražio užu suradnju s radikalnim strujanjima u našem javnom životu (radikali i narodni socijalisti) misleći na eventualno stvaranje velikog, politički i socijalno naprednog bloka.

B) MOJA FILOZOFSKA PRIPREMA

3.

Naučni i filozofski studij tih godina nagnao me je da riješim svoj unutarnji spor i borbu za definitivni filozofski nazor i sistem. Ta je borba trajala deset godina u mojoj predratnoj pripremi za život. Četiri ratne godine dopustile su teoretska proučavanja životne prakse i dovodila moje teorije u sklad sa životnom realnošću.

Stupivši na sveučilište imao sam već iza sebe neki kvantum socijalističkog studija i Masarykova realizma. Zadržao sam od toga ono, što sam bio podoban da shvatim: iz realizma više negativnu stranu (otpor prema pretjeranom nacionalizmu, demagogiji, površnosti u svim pitanjima političkim, liberalnim, socijalnim, otpor prema romantizmu, političkom, i književnom) iz socijalizma u prvom redu sklonost prema pozitivizmu i materijalizmu. Na sveučilištu stručnije proučavanje filozofije dovelo me je u direktnu vezu s Masarykom i ponukalo me na razmišljanja o suštini tih filozofskih borbi. Zanio me je i prilično me pridobio protiv Masaryka pozitivizam, ali u isto vrijeme me je progonio i uzbuđivao Masaryk svojim analatičkim udarcima u sve, što sam u pozitivizmu smatrao filozofski čvrstim.

Otišao sam u kolovozu 1905. u Pariz kao pozitivistički radikal. Vođen od svoga temperamenta živio sam u grozničavom duševnom djelovanju i napornom radu. Prošao sam sve moguće škole i visoka učilišta pariska, da bih upoznao profesore, koji su tada bili

od značenja, (Sorbonnu, književno-povjesni i pravni fakultet) College de France, École des Hautes Études, École des Sciences Politiques, College des Sciences Sociales itd. — Aularda, Seignobosa, Denisa, Durkheima, Levy Brula, Seaillesa, Janeta, Bergsona, Izouleta, Lansona, Fagueta, Leroy-Beaulieua, Esmaina, Barthelemya, Gida itd.). Radio sam 16—18 sati dnevno i gutao sve, do čega sam mogao doći, kako bih što prije ušao u savremeno idejno strujanje i kako bih nacrpio ujedno dovoljnu zalihu obrazovanja i stekao potrebne temelje za stručno proučavanje filozofije.

Druge godine svoga boravka u Parizu skoncentrirao sam se na proučavanje književnosti i to u prvom redu na proučavanje filozofske strane književnih smjerova, klasike, romantike, naturalizma, realizma, simbolizma — a to mi je pomagalo da osvijetlim unutarnju borbu za životni nazor; dalje sam sustavnije proučavao povijest filozofije i napokon tada moderne smjerove u filozofiji i sociologiji: Bergsona, Jamesa i Durkheima. Na njima sam iskušavao svoje nazore, i baveći se njima podrobnije, došao sam do čvršćih, vlastitih nazora. Bergsonov intuitivizam, Jamesov pragmatizam i Durkheimov sociološki kolektivizam imaju uostalom zasluge za to, da sam se vratio nauci, a kad sam trebao početi studij filozofije, Masaryk je već naglašavao geslo: k noetici. Njom sam se počeo potanje baviti, kad sam u zimu 1907. g. došao u Kantovu zemlju. A Kant mi je pokazao metodu filozofskog proučavanja, put i vrata ka svim problemima filozofije i sociologije.

Povratak u Prag, spremanje za habilitaciju i docentski rad završili su taj razvitak. Progurao sam se — u pravom smislu riječi — do ustaljenih nazora u noetici (sada sam se bio ponovo vratio Masaryku i njegovi spisi su mi pomogli više nego drugi) i počeo sam ih postepeno primjenjivati u metafizici, etici, psihologiji i sociologiji. Iz teoretske sociologije prešao sam za vrijeme rata na praktičnu sociologiju, t. j. na

politiku. Uvijek sam svijesno u politici djelovao naučnim metodama, i ako sam za vrijeme i poslije rata postigao u politici nekakve uspjehe, bilo je to jer sam svuda svoju filozofiju i svoju naučnu metodu dosljedno i uvijek sustavno primjenio na političke probleme.

Poslije dugih unutarnjih borbi odlučio sam se za noetiku, svijesno, potpuno, sa svima posljedicama za određenu vrstu apriorizma. Proučavao sam Descartesa i zavolio ga i pored njegove nemodernosti u nazorima i mišljenjima. Proučavao sam Kanta, teško, s unutarnjim naprezanjem, ne razumjevajući ga dugo sve, dok nisam zastao s izvjesnim osjećajem divljenja, od čega sam jedan dio toga prenio na narod, iz koga je potekao. Novokantizam, iluzionistički idealizam i solipsizam neobično su mi olakšali shvaćanje i studij romantizma, simbolizma i dekadentizma. Osjećao sam isto u filozofiji kao i u književnosti i umjetnosti, kako je prijelaz od klasike na dekadencu lak i brz.

Noetički racionalizam, koga sam prisvojio, odgovarao je mojim prirodjenim tendencijama i duševnim osobinama. Tražio sam gotovo očajnički oslonac nekakvog apsolutnog i upravo nagonski dosljedno odupirao sam se tome, da ne padnem pod utjecaj strašnom moralnom i filozofskom relativizmu. Razmišljajući o noetičkim problemima, obrađivao sam i izgrađivao Descartesa i Kanta, a pored njih Lockea i Humea i klasike senzualizma, da bih došao do noetičke sinteze. Toj oprečnosti sam se uvijek vraćao, eliminirajući postepeno sve mislioce, koji su među njima stajali, kad sam se noetički izgrađivao da dođem do sinteze kritičkog realizma.

Bergson mi je tu mnogo pomogao. S uživanjem sam gutao njegovu kritiku noetičkog racionalizma i intelektualizma. Isto tako me je doveo na misao o dalekosežnosti spora o odnosu razuma i osjećanja; bergsonizam i pragmatizam kao sistem odmah sam odlučno odbio. Intuitivizam mi je služio kao dobra prilika, da postavim jedan prema drugom oba noetička smjera i da tražim ispravnu sintezu. Njegov otpor prema intelektualističkoj kulturi, njegovo podcrtavanje nagona i osjećanja, iz čega je proizlazila sklonost prema umjetnosti, dalje odnos intuitivizma prema umjetnosti uopće, bili su mi dobar korektiv pretjeranog racionalizma. Bila mi je ugodna ta reakcija protiv preintelektualiziranju modernog života i mišljenja. Moderna tehnika, industrijalizacija, mehaniziranje proizvodnje i rada uopće, taylorizam i sve slične pojave, bili su mi potpuni dokazi pretjerane intelektualističke moderne kulture, i borba za ispravan svjetski nazor naletio je na to kao na pretjeranost nezdravog intelektualizma, čija ispravna filozofska sinteza mora biti podređena strogoj kritici.

Opažao sam tada na svima tim problemima nesklad kulture i života evropskog zapada i istoka kao spor, koji ima noetički temelj: intelektualistički zapad — intuitivistički i mistični istok. Vidio sam dobro oba ekstrema i stvarao zaključak za ispravan odnos: evropskoga zapada i istoka, za njihovu sintezu, koja treba da stvori modernog usklađenog čovjeka i koju bi trebao da traži naročito naš narod.

Iz cijelog toga studija i borbe napokon sam stvorio zaključke, koji su mi makar uglavnom mogli dati ideju vodilju za život i razmišljanje. Moja sinteza, koju sam tražio, vraćajući se sustavno Descartesu, Kantu, Lockeu i Humeu pod zornim uglom Bergsonova intuitivizma, teorije Durkheimove sociologije i spisa Masarykovih, htjela je da bude noetički kritički realizam i u metafizici, etici, psihologiji, sociologiji i politici. On mi je ostao vodja u cijelom mome praktičnom životu: u etici vodio me je humanitarnom moralu, u sociologiji i politici obrazloženju koncepcije moderne demokracije, a on — proučen do srži — nije samo sistem političkih oblika i institucija nego velikim dijelom filozofskog nazora na svijet, koji je danas takoreći na svakom koraku praktički u cijeloj svojoj dubini proživljavan i čiju etičnu stranu može razjasnit samo humanitarni moral.

Vjerski me je problem od rane mladosti zanimao i uznemirivao. Budući da sam odgojen u vjerskom i katoličkom duhu, već kao dječak proživljavao sam, doduše nesvijesno i nagonski, ali zato u toliko istinitije i dublje, nekoja stanja vjerskog iskustva (satove vjeronauka, prvu pričest, ministriranje); gimnazija i sveučilište baciše me na protivnu stranu: u vjersku negaciju i pozitivistički, protuvjerski i protucrkveni radikalizam. Studije u Francuskoj, Engleskoj i Njemačkoj (a naročito iskustva za filozofski nazor, studij noetike, Kanta, Humea, Descartesa i Masaryka, nagnaše me napokon, da zauzmem pozitivan stav i prema vjerskom problemu. Tako sam u sebi izgradio čvrste nazore o vjeri, primajući vjeru u imanentnu teleologiju i u Sudbinu — Providnost.

Što se filozofije tiče 1914. g. osjećao sam se dosta čvrstim. Bio sam siguran u svoje filozofske i vjerske pretpostavke, bili su mi jasni nazori etični (u principu sam prihvatio — i ako ne potpuno — Masarykov humanitarni program) i obradio sam dosta potanko ideje kritičkog realizma u sociologiji i politici. U to doba htio sam se posvetit na nekoliko godina kao profesor mirnom naučnom i filozofskom radu na kojem sveučilištu.

4

I tako kad je buknuo rat, bilo mi je politički sasvim jasno, što znači, i moralno izvjesno, što mogu i što treba i mora da činim. Nisam oklijevao nikad ni iz razloga nutarnje pricinpijelnih, niti iz razloga praktično političkog oportuniteta. Imao sam od početka na umu samo jednu ideju: osjećaj dužnosti, osjećaj, da je došao veliki čas, kada svatko, tko hoće i znade nešto učiniti, može i treba da bude instrumenat Providnosti u velikim i malim stvarima.

S obzirom na praktično-političku stranu uvidio sam, da su prilike kod nas toliko rastrovane, (a bečki vodeći krugovi u svom vlastitom interesu moraju biti

pacifisti), tako da sam još 26. srpnja 1914. bio gotovo siguran, da će se naći put, kojim će se stvari urediti i spriječiti rat. Od prvog početka sukoba sa Srbijom govorio sam, da je Austro-Ugarska strahovito naplatila, budući da je slaba a među njenim narodima vlada centripetalna sila; pobjednički završen rat je isključen. Onda sam zapitao sam sebe, kako bi naplatila rat izgubljen na bojištu, u kome bi sudjelovalo nekoliko velesila, a da se u njoj ne pojavi opet ona centripetalna sila u još većem opsegu nego prije. Svakako svojom političkom eksistencijom.

Izgledalo mi je isto tako nemoguće, da se iz rata ne rodi veliki socijalni potres, ravan socijalnoj revoluciji.

Prateći za vrijeme svoga boravka u inozemstvu rezultate diplomatske aktivnosti Eduarda VII. i vidjevši ujedno odlučan otpor prevelike većine francuskog javnog mišljenja protiv propagande ideje odmazde (revanša), vjerovao sam, da je moguće, a valjda i neizbježiv njemačko-engleski rat, kojega će uglavnom izazvati gospodarska utakmica, zamah Njemačke i njezin pritisak na Tursku i Persijski zaljev kao i strah Engleske za kolonije i pomorsku prevlast uopće. Ali nijesam mogao pretpostaviti rat, u koji bi ušla Austro-Ugarska i Rusija, sudeći, da su vladajući krugovi obiju država svijesni opasnosti socijalne revolucije, u koju sam vjerovao pod utjecajem studija socijalnih problema, svjetskih, socijalnih i političkih prilika obiju država. Njihov spor za Balkan i balkanske prilike znao sam tada mnogo manje.

Za to me je rat, koji je izazvan krivicom Austro-Ugarske 1914. g., kao svjetski politički događaj iznenadio, i ako me nije iznenadio lično, jer sam politički, filozofski i moralno bio pripremljen na njega. Cijeli problem za habsburšku monarhiju formulirao sam ovako: ili konac u izgubljenom ratu, ili konac u socijalnom rasulu i socijalno-političkoj revoluciji poslije rata. Zato je bilo potrebno prema tome se i ravnati.

To je odredilo i moj stav u početku konflikta i za vrijeme rata.

A kad je kucnuo odsudni čas, počeo sam — truđeći se da na sve događaje dosljedno primjenim naučnu metodu u radu i svoju filozofiju — da mirno, na sve spreman, odlučen na žrtve, sa nikad uzdrhtalim srcem provodim revoluciju...

Počeo sam svoju revolucionarnu akciju sa mišlju, da stupam u praktičnu politiku kao početnik. Slutio sam, da to ne će biti za mene lak posao.

KNJIGA PRVA

VRIJEME UROTA I PRIPREMA REVOLUCIONARNOGA POLITIČKOG POKRETA

II.

PRVI POČECI NAŠEGA UROTNIČKOG RADA

A) AKCIJA PROFESORA MASARYKA

5.

Kad je ispaljen prvi topovski metak protiv Beograda, bio sam u provinciji na odmoru. Stupanje Engleske u rat značio je po mome mišljenju siguran poraz Njemačke, a s tim u vezi iz gore navedenih razloga i vjerojatni kraj Austro-Ugarske. Svojoj ženi i njenoj najbližoj okolini sam to svoje mišljenje objavio zajedno s odlukom, da se pustim u revolucionarni rad protiv Austro-Ugarske monarhije, i da pomognem, da što brže dođe njen kraj.

Poslije nekoliko dana pošao sam u Prag na posmatranje, da vidim kako praška ulica prima događaje, kako sude o situaciji nekoji prijatelji iz napredne stranke i radikalne omladine[1]) iz socijalno-demokratskog kruga. Tjedan dana zatim vratio sam se ponovo u Prag i odlučio da zatražim putnicu. Pomišljao sam odmah na više eventualnosti: bit će možda dobro pogledati u inozemstvo, ako bude potrebno, bit će možda potrebno pobjeći ako budem odveden u vojsku, ili napokon može se ukazati potreba da se sačuvam u slučaju nekakove revolucionarne akcije, poslije koje bi bilo opasno ostati kod kuće.

Mjesec kolovoz proživio sam u napetosti kod kuće, pratio sam razvitak događaja kod kuće i na zapadnoj fronti i tjedno dolazio u Prag, da bih vidio, kako Prag reagira na događaje. Bio sam u vezi s mladom naprednom generacijom, a saznao sam

[1]) Tada su vršeni pokušaji zbližavanja između mlade generacije, napredne i radikalne, kojima sam i ja prisustvovao i propagirao to u naprednoj stranci. Bio je to odjek političke akcije za stvaranje naprednoga političkog bloka (naprednjaci, radikali i narodni socijalisti).

također i od redaktora Šaleka, da se radikalna mladež (kasnije uz sudjelovanje i napredne mladeži) sastala već na početku rujna, da je govorila o ratu i izjavila težnju, da se nešto počne, barem da netko ode u inozemstvo i šalje kući vijesti.[2]) Odmah sam s nekojima stupio u vezu.

Početkom rujna sam odlučio, da stupim u redakciju »Časa« (»Vremena«) i da surađujem kao volonter. Ujedno sam odlučio, da potražim profesora Masaryka i da mu kažem, što ja mislim o događajima. Sa prilikama kod kuće kao i s događajima bio sam potpuno nezadovoljan. Među vođama ostao je snažan trag borbe za Švihu, a u javnosti nesloga, desorijentacija, pometnja. Na zatvaranje nekojih ljudi (na pr. Klofáča) nije se ni reagiralo. Štampa se s malim izuzecima vladala neobično rđavo i hvalila je u superlativima besprijekorno provedenu mobilizaciju. Nekoje stranke su u tom pravcu išle tako daleko, da je to u meni izazivalo otpor i osjećaj srama. Uz to sam vidio napredovanje Nijemaca prema zapadu i prvi neuspjeh Austrije u Srbiji. I pored uspješnog prodiranja Nijemaca prema Parizu u meni je bila čvrsta nada, skoro i sigurnost — sabirajući sve svoje uspomene na Pariz i duh Francuske, na moralnu kvalitetu francuskog naroda — da će se Francuzi podići, da će se održati. I osjećao sam, da ni mi dalje tako ne možemo ostati, da je ono, što se događa u štampi, dalje nemoguće i da je pasivnost naše politike neodrživa: nešto se mora dogoditi.

To sam sve rekao prof. Masaryku, koga sam susreo na Letni, na putu u njegov stan. Dugi razgovor o događajima kod nas i o situaciji Njemačke, Francuske, Engleske, Rusije, vodjen na prijatnom sunčanom jesenskom danu na Letni sa prekrasnim izgledom na sve ljepote Praga, završio je time, da mi je prof. Masaryk dao naslutiti, da već nešto radi

[2]) Na tim sastancima odlučeno je, da u inozemstvo ode Dr Lav Sychrava, koji je napustio Prag u drugoj polovici kolovoza kao prvi od Čeha, koji su imali izričito revolucionarne ciljeve.

i da ćemo dalje raditi zajednički. Rekao je dalje, da je u vezi s inozemstvom i da u najskorije vrijeme namjerava otići u Holandiju. Da se sada brine za niz svojih prijatelja iz inozemstva, koje je rat zatekao u zloj situaciji i da mu treba novaca, te da će isto tako i za eventualnu političku akciju trebati novaca. Već tada je rekao da strahuje, da li će Francuska izdržati, a pokazao je i neskriveni skepticizam što se tiče Rusije, u čiji uspjeh nije vjerovao; dosta nade polagao je u Engleze.

Načinio sam odmah svoj proračun i obećao financijsku pomoć. Za nekoliko sam dana predao Masaryku prve novce. Dogovorili smo se, da ću redovno dolaziti u redakciju »Časa« i da će se daljna suradnja razvijati prema izmijenjenim nazorima i dogovorenim planovima.

6.

U rujnu 1914. otišao je prof. Masaryk na svoj prvi put u Holandiju, gdje je stupio u vezu sa svojim engleskim prijateljima (Steed, Watson; pisao je tada također i Denisu) i informirao se o situaciji. Vrativši se, pozvao je na sastanak nekoliko prijatelja iz napredne stranke, da bi im izložio svoje nazore i iskustva i ispričao svoje planove. Taj sastanak, kao i nekoliko slijedećih, udario je temelj onoj ćeliji, iz koje se razvilo ono, što se poslije zvalo »Mafija«.

Tome kao i slijedećim sastancima, koji su održani u stanu dra Boučeka, prisustvovali su osim prof. Masaryka i dra Boučeka, još dr Herben, Ciril Dušek, dr Beneš, dr Šámal, dr Veselý, nakladnik Dubský i ing. Pfefferman. Prof. Masaryk je u kratkim crtama izložio svoje gledište na rat, spomenuo akciju naših vojnika, kritizirao postupke Beča, ispričao, što je saznao o opskrbi, o stanju naoružanja, o zabuni u Beču, o budućim progonima, o politici nadvojvode Fridriha, o Thunu i Heinoldu, o potrebi, da se politika vodi tako da ratom ne budemo prignječeni, nego da iz njega izvučemo, što je moguće više koristi. Pričao

je također o tome, što je saznao i vidio u Holandiji. Ujedno nam je već onda počeo davati povjerljive izvještaje iz Beča, a naročito iz vladinih krugova, iz ministarstava. Vidjeli smo, da ima veze i s vojskom, i sa krugovima, koji su odlično upućeni u situaciju u vladinim krugovima.

Na slijedećim sastancima pokazao nam je već i dokumente i povjerljive Thunove izvještaje iz Praga Heinoldu i predsjedniku vlade Stürgkhu. Poslije su dolazili izvještaji o ministarskim sjednicama, ministarskim odlukama, pisma Heinoldova i Stürgkhova Thunu, vijesti u glavni stan nadvojvode Fridricha, izvještaji o situaciji kod nas, u Galiciji, u jugoslavenskim zemljama i vijesti, iz kojih se dalo suditi o daljim političkim namjerama vlade i vrhovne komande.

O izvorima tih izvještaja uskoro sam saznao više. Često sam pratio prof. Masaryka kući iz redakcije »Časa«. Što nije mogao reći pred cijelim skupom, polako i sa rezervom govorio je meni; o svojim prvim razgovorima sa drom Scheinerom, o razgovorima sa drugim političarima, o tome, kako su Masaryk i Machar dobili neobično vrijedne dokumente, o kojima sam već govorio, preko Heinoldova sluge Kovande, koji je u toj stvari ponudio svoje usluge itd.

Jednom na početku listopada naglo se prof. Masaryk pojavio u mome stanu na Vinohradima. Rekao mi je, da se mora odmah ići u Beč Macharu po vijesti. Otišao sam istog dana. Sastao sam se sa Macharom drugog dana u njegovu stanu; ispričao mi je sve o Kovandi, koji preko noći prepisuje dokumente, koje ministar unutrašnjih djela Heinold dobiva svakog dana za svoju informaciju o događajima i političkoj situaciji. Drugog dana me je Machar upoznao sa Kovandom u Länderbanci, da bismo eventualno mogli i osobno urediti nekoje stvari.

Od tog doba, kad slučajno prof. Masaryk nije mogao u Beč, po dokumente Kovandi, išao sam ja. Doznao sam onda u Beču mnogo stvari, koje su mi

poslije u inozemstvu odlično poslužile. Tako je to bilo, kad je prof. Masaryk definitivno otišao u inozemstvo. Opasnost, koja je prijetila Kovandi, nagnala ga je, da u drugoj godini rata potraži na drugom mjestu službu. Ali to nam je dalo mogućnosti, da zavirimo u planove, ciljeve, nazore i političke metode bečke vlade, Stürgkha, Heinolda i Thuna. To nam je izvršilo u našem radu izvrsne usluge.

Još za prof. Masaryka, prije njegova odlaska u inozemstvo, učvrstio sam se u redakciji »Naše doby«. Kad je Machar u Beču dobio od Kovande nove dokumente, javio je dopisnicom, da ima rukopis za »Novu dobu«, i ja sam odmah išao u Beč. Kasnije, kad sam bio poslom u »Mafiji« više zauzet, putovao je u Beč i redaktor Ján Hájek. O sastancima, diskusijama, vezama sa Bečom, o pokušaju stvaranja veze s inozemstvom, osim dra Herbena znala je cijela redakcija »Časa«, i ako svi nisu direktno sudjelovali pri razgovorima: redaktor Kunte, Šašek, Fischer, Cvetiša, kasnije i Hajšman. C. Dušek je 26. listopada bio uapšen, a onda pušten — i za to na posljednjem sastanku, i najvažnijem, kod dra Boučeka, nije mogao sudjelovati. Drtina je imao sa sveučilišta dopust i pisao je svoj »Uvod u filozofiju«.

Kod dra Boučeka bilo je nekoliko sastanaka. Bili su to opće informativni sastanci o situaciji, razumije se sa protuaustrijskom tendencijom, ali bez izričitog revolucionarnog i konspirativnog plana. Vremenom se sve više raspravljalo o mogućem ishodu rata, o ciljevima naše politike i o tome, što treba raditi. Zajedno sa prof. Masarykom i svi su ostali, kao i cijela naša javnost, vjerovali u slabost Austro-Ugarske tako, da su i pored svoga kritičnog stava prema Rusiji bili uvjereni u laku i dosta brzu pobjedu Rusije. Prvi porazi Rusije djelovali su na prof. Masaryka mnogo dublje nego na ostale. U studenom govorio je prof. Masaryk o svojim planovima već jasno i otvoreno: moramo dati otpor, bilo što bilo; inače od Beča ne ćemo dobiti ništa, i kad ne bi pot-

puno pobijedio. A ako izgubi, moramo obračunati, obračunati i mi. Bile su proučavane političke mogućnosti — Masaryk je dopuštao mogućnost gubitka, što naravno nije mogao biti razlog za pasivnost. Iz političkih i moralnih razloga mora se dati otpor, pa makar se stvar kako završila. Raspravljano je dalje o eventualnoj samostalnosti, o granicama države, o radu kod kuće, o potrebi rada u inozemstvu. Masaryk se konačno izjavio spremnim, da ode u inozemstvo i da tamo radi.

Ja sam međutim marljivo putovao u Beč, a uskoro i u Njemačku. Na svome drugom putu u Holandiju ugovorio je prof. Masaryk, da će nam Seton Watson slati engleske listove («Morning Post«, »Times«) u Dresden na glavnu poštu, jer su u Njemačku nekoji strani listovi bili puštani. Ja sam se s vremena na vrijeme, obično u subotu uputio u Dresden i krijumčario novine preko granice. Osim toga sam se u Dresdenu u kavani preko puta kolodvora, dogovorio sa češkim konobarima, da mi sačuvaju talijanske novine (»Corriere della Sera«), rumunjske i holandske, koje su bile javno i tajno širene u Njemačkoj. Donosio sam tako u redakciju »Časa« povremeno priličnu količinu vijesti, kojima smo se do slijedećeg odlaska služili svi. Vijesti su iskorišćavane, prirodno, ne samo novinarski, nego su bile i privatno širene. Tako sam u jesen 1914. i proljeće 1915. sa velikim poteškoćama, a i sa velikim opasnostima mnogo puta putovao u Dresden, kojim mi je prilikama uspjelo da prokrijumčarim dosta novina, ponekad i knjiga i brošura.

B) POKUŠAJ SURADNJE SA SOCIJALISTIMA

7.

U listopadu i studenom 1914. počeo sam se odlučnije baviti tim pitanjima u socijalističkoj sredini. Bio sam onda nezadovoljan sa politikom gotovo svih stranaka, naročito sa politikom socijalno-demokratske stranke, s kojom sam imao bliske osobne veze; smetao mi je njen tadanji oportunizam i Šmeralova težnja, da postupak socijalno-demokratske stranke opravda formulama. U dokumentima, dobivenim od Kovande i Machara, našli smo materijala o tome, kako Beč hvali politiku austro-ugarske socijalne demokracije uopće; plašio sam se, da se time stranka kompromitira pred povijesti, ne vršeći svoju narodnu, socijalnu i revolucionarnu dužnost.

Pokušao sam, da stvari izložim nekim glavnim faktorima u stranci. Uzeto je to na znanje negdje s bolom, a negdje s umirenjem, jer je iz tajnih dokumenata bilo jasno, da će stranka biti sačuvana od progona, ako se stvari budu i dalje tako razvijale.

Svoje rasprave i razjašnjenja počeo sam kao stalni suradnik književne rubrike »Práva lidů« sa F. V. Krejčim. Krejči je stvar razumio, ali sam nije mogao učiniti ništa odlučnoga. Onda sam počeo razgovarati sa drom Soukupom i napokon i sa Šmeralom (kasniji vođa čeških komunista. Primj. prev.) Dr. Soukup se u principu slagao, u praksi je međutim neko vrijeme oklijevao. Njegovu oklijevanju pomogao je, mislim, i njegov put u Švajcarsku, kada je razgovarao s različnim ljudima, na pr. sa Jeanom Longuetom, koji je za vrijeme rata bio neprekidno defetista i tražio brzo svršavanje rata; ti su, naravno, dali dru. Soukupu na znanje, da Saveznici ni iz daleka ne misle na naše stvari. Dr. Soukup se naime vratio strašno pesimistički raspoložen i sve do ljeta 1915., dok se s njim nisam dogovorio o njegovom sudjelovanju na sjednicama »Mafije«, ponašao se, svakako iz obzira na svoju stranku, malo suzdržljivo.

Gora iskustva sam onda imao sa drom. Šmeralom. F. V. Krejčiju, koji je znao moje nazore na rat, pripovijedao sam dosta toga, što radim. Njemu sam kao socijalisti dokazivao, da moramo misliti na narodni otpor, koji je za nas ujedno i socijalni otpor, da nije moralno ma u čem pomagati Austro-Ugarsku, makar i svojim pasivitetom, dokazivao sam dalje, da se radi o borbi protiv apsolutizma Berlina, Beča i Budim-

pešte, da socijalno-demokratska stranka ne bi izvršila svoju dužnost, kad bi u toj borbi ostala pasivna, i da bi počinila veliku pogrješku, kad bi dopustila, da je u tako kritičnim časovima vode oportunistički argumenti. Konačno sam naglašavao, da kraj ovog rata, ako i ne bude završen potpunim vojničkim porazom i političkom katastrofom Austro-Ugarske, mora izazvati socijalni prevrat i da se već sada podzemnim radom moramo spremiti za tu socijalnu borbu.

Kao što sam napomenuo, F. V. Krejči je sve rado priznao, sa idejom je iskreno simpatizirao, ali nije znao kako da počne s radom u samoj stranci. Na kraju me je doveo na zajednički sastanak sa drom. Soukupom i Šmeralom u redakciji »Práva lidů«. Do sastanka je došlo u drugoj polovici studenog 1914. U posljednjem času dr. Soukup bio je spriječen, došli su sam F. V. Krejči i dr. Šmeral.

F. V. Krejči je već prije pripovijedao Šmeralu, što mislim o stvarima, i što sam mu rekao o svojoj suradnji sa prof. Masarykom. Ponovio sam ukratko Šmeralu svoje argumente.

Šmeralova odgovora sjećao sam se dugo kao jednog od dubokih dojmova toga rata; a i kao dokaz zbunjenosti mnogih čeških ljudi prije rata — i što je bilo gore — i za vrijeme rata, kao dokaz pogrješne taktike i idejnog razvitka prijeratne socijalne demokracije, sterilnosti dosljedne marksističke doktrine i naravno političkih pogrješaka dra. Šmerala. Ljudi se, prirodno, varaju. Ali tko je imao tako značajno političko mjesto, kao što ga je tada imao Šmeral, nije se smio varati tako, kako se varao dr. Šmeral za vrijeme rata i poslije rata. To vrijedi naravno i za druge ljude i ostale stranke.

Dr. Šmeral mi je izložio, da smo luđaci, da Masaryk ponovo vodi narod na »Bijelu Goru«, u narodnu katastrofu, da političar kao što je dr. Šmeral, koji nosi odgovornost za veliku stranku i za narod, ne smije i ne može voditi tako hazardnu politiku,

kao što čini prof. Masaryk. Ostali naši planovi su fantastični. Saveznici se za nas ne staraju i ne misle na nas. Dr. Šmeral me je molio, da mu pokažem ma jednu jedinu izjavu, iz koje bi bilo jasno, da se saveznici bave našom stvari. Pitao je ponovo, gdje su ma i najmanje garancije sa strane Saveznika, koje bi opravdale sličnu politiku.

Kad sam odgovorio, da je to za nas i moralno pitanje, da li možemo ići sa Bečom i austrijskom prijevarom i nasiljem ili ne, a ne samo pitanje političkog oportuniteta, konstatirao je Šmeral: »Recite, da sam cinik, da sam materijalista, da sam ja ne znam što, ali politika nije nikakav moral, to je laž, cinizam, intriga, prijevara, nasilje, ako čak hoćete, zločin. Sve se to protiv nas iskorišćava, s tim moramo računati i za to se u vaše fantazije ne mogu upuštati, jer te fantazije mogu provoditi i braniti samo neodgovorni ljudi«.

Uvidio sam, da ne mogu da Šmeralu dokažem, kako nema pravo. Dojam nije bio dobar. Ali samo ne zbog Šmerala kao pojedinca; Šmeral je tada bio smatran uvaženim vodećim političarom, svi su bez razlike s njim računali, bio je odlučni faktor u češkom taboru i tako, kako je sudio on, sudili su i mnogi drugi. Ali osjećao sam tada, a to osjećam i danas, kad se toga sjetim: Koliko je tu bilo nerazumijevanja i neznanja prilika, nerasuđivanja međunarodnih pitanja, neshvaćanja povjesnog razvitka, neispravnih filozofsko-moralnih predodžbi, a razumije se i nedostatka lične odvažnosti!

Dr. Šmeral mi je obrazlagao svoj postupak potrebom, da moramo čuvati narod u teškim ratnim vremenima, čuvati stranke i radnike od uništenja u interesu istinite socijalne borbe poslije rata. Pokušavao sam mu dokazati, da i češki radnik mora željeti uništenje Austrije i Madžarske i da mora željeti češku državu, jer će u njoj i češkom radniku biti bolje nego što mu je bilo do sada. Nato je Šmeral odgovorio: »Slažem se. Ja vam obećajem: ako pobijedite, ne ću

poslije rata činiti ništa drugo, nego raditi na tome, da češki proletarijat deset godina ne vodi klasne borbe nego da pomaže izgradnju države«.

Razišli smo i nijesmo se vidjeli cijelog rata. Dr. Šmeral je međutim i dalje pratio moj rad, doznao je mnogo iz različnih izvora, poručio mi dvaput ljeti 1915, da za mnom njuška redarstvo, i opominjao me je, da pazim, jer ću biti uapšen. Bio sam mu za to zanimanje zahvalan.

Sastao sam se drom. Šmeralom opet 1920. g. prije njegova prvog puta u Rusiju. Govorili smo o prošlosti. Priznavao je veoma lojalno, da se varao i da sam imao pravo. Ali već je bio pao u svoju novu pogrešku, u boljševizam, a to je pogreška iste vrste kao i njegove ratne pogreške. Sa F. V. Krejčijem ostao sam i poslije toga razgovora 1914. g. i dalje u vezi i obavještavao sam ga o nekojim stvarima o radu u inozemstvu. Dra. Soukupa smo ja i Cyril Dušek u ljetu 1915. molili, da u ime socijalne demokracije stupi u »Mafiju«, što je on i učinio.

C) ODLAZAK PROF. MASARYKA U INOZEMSTVO

8.

Na početku prosinca 1914. odlučio je prof. Masaryk, da ode u Italiju, da iznova prouči situaciju iz vana, da nadoveže dalje veze i da spremi definitivno plan rada u inozemstvu. Htio se vratiti u Češku, organizirati svoju vezu sa Pragom, dogovoriti se sa političkim faktorima i definitivno otići.

Prije nego što je prof. Masaryk otišao, izvijestio me je o svojim dosadašnjim intervencijama i razgovorima. Pričao mi je o svojim razgovorima sa drom. Scheinerom, sa Chocem, drom. Hajnom i posl. Kalinom, sa Švehlom, drom. Šmeralom i zast. Njemcom, dalje sa Thunom, Körberom, Redlichom i Baerenreiterom. Ja sam ga obavijestio o razgovoru sa Šmeralom. Upozorio me je, da bi trebalo stupiti u vezu sa drom. Scheinerom, što se i dogodilo još za vrijeme

njegova boravka u Češkoj; molio je, da se sve buduće radnje vode u dogovoru sa Scheinerom. Mnogo se pouzdavao u Sokolstvo i očekivao, da će se i odatle moći dobiti novaca za revolucionarni rad; osim toga je mislio, da je za eventualnu nasilnu revoluciju potrebno pripraviti vodeće faktore Sokolstva i sokolske mase. Dr. Scheiner je sam tada pomišljao na bijeg u inozemstvo; tada je htio otići u Ameriku, da bi tamo među sunarodnjacima poveo akciju. Pod vidom kupovine pamuka za banku »Bohemiju« u Americi, molio je od redarstva putnicu. Redarstvo je i unatoč ponovnim pokušajima odbilo i put spriječilo.

Prije svog odlaska još jednom mi je prof. Masaryk razjasnio, kako gleda na cjelokupnu međunarodnu situaciju i kako bi trebalo da mi postupamo u različnim eventualnostima. Bila je to cjelokupna koncepcija evropske politike, a u isti mah za nas kod kuće i inozemstvo plan rada. Dao mi je adrese ličnosti, s kojima je bio u inozemstvu u vezi (Steed, Seton Watson, Voska, Ernest Brain — redaktor »Timesa« u Holandiji, Miljukov, Denis) izložio je, kako zamišlja naš budući odnos prema Njemačkoj, Rusiji, Madjarskoj, Jugoslavenima, Poljskoj (Těšín); govorio je o poteškoćama ujedinjenja Jugoslavena (Italija, Rusija) i rekao je, da se moramo brinuti za slogu između Jugoslovena i Italije, da iz toga spora ne izvuče koristi Austrija. Upozorio je i na mogućnost koridora, dalje na gospodarske i financijske probleme, koji će se stvoriti na početku naše samostalnosti, kako bi trebao funkcionirati u slučaju pada Austro-Ugarske odbor, i zahtjevao je stvaranje sokolskih legija kod kuće, konačno potanko je razložio pitanje dolaska Rusa i postupak naših ljudi u tom slučaju.

Prof. Masaryk je tu ušao u podrobnosti: Izdiktirao mi je na pr. sadržaj proglasa, koji je u slučaja dolaska Rusa trebao da bude objavljen u »Času« (savjetovao je veliku hladnokrvnost i oprez), upozo-

ravao je kako treba urediti administraciju u Brnu i Pragu (htio je ujediniti Moravsku i Šlesku), kako da se izbjegnu pogreške Rusa, kako treba paziti za slučaj da bi Nijemci ponovo potisli Ruse, i t. d. Bio je to ukratko cijeli politički program za budućnost, koji je predviđao svekolike mogućnosti.

Zabilježio sam stenografski sve te stvari, s namjerom da ih sačuvam za svaki slučaj. I za to sam kasnije, kad sam zbog opasnosti neprekidnih premetačina, taj nacrt plana sačuvao. Na kraju, kad sam u rujnu 1915. odlazio definitivno u inozemstvo, stavio sam ga sa drugim bilješkama o razgovorima sa prof. Masarykom u Švajcarskoj, o razgovorima na sjednicama »Mafije« i nekojim Masarykovim porukama u Prag, — u bocu, koju sam zakopao u selu, gdje sam provodio ferije[1]). Drugi sličan koncept donio sam sa svoga prvog puta u Švajcarsku; predao sam ga, mislim, dru. Šámalu. Bio je uništen kasnije, kad su nam prijetile opasnosti premetačina i kad smo očekivali, da ćemo biti izdani.

Onda smo se još dogovorili, kako ćemo ostati dalje u vezi kad Masaryk ode. Dogovorili smo prije svega o geslima za telegrafsku vezu; bile su utvrđene čitave rečenice, koje su trebale značiti, da je taj i taj uhapšen, da je »Čas« zabranjen, da postoji opasnost izdaje ili Masarykova hapšenja, da se spremaju novi progoni. Naše veze sa Kovandom omogućile su nam, da sve te stvari saznamo pravodobno. Dalje je bilo mišljeno — i ako u krupnim potezima — na vezu za slučaj, da se prof. Masaryk ne vrati.

Prof. Masaryk je napustio Prag 18. prosinca 1914. Bilo je određeno, da će se vratiti oko 1. veljače preko Ženeve, gdje je trebao dobiti telegrafske vijesti, da li se može sigurno vratiti. Za slučaj, da se ne bi mogao vratiti, prof. Masaryk mi je naložio, da budem veza između njega i političkih faktora, s kojima je u Pragu pregovarao, naročito sa drom. Scheinerom i Sokolima, s radikalima i skupinom naprednjaka oko »Časa«, kao i s ostalima političkim krugovima, s kojima smo ili ja ili Šámal ili Cyril Dušek stupili u vezu.

[1]) Dokumente sam poslije dugog traženja 1922. našao neoštećene.

Ove stvari su dogovorene neposredno prije našega posljednjeg sastanka kod dra. Boučka u prvom tjednu mjeseca prosinca 1914. Na tome sastanku izložio je prof. Masaryk svoje planove sa putom u Italiju i svoju namjeru, da se još vrati, ali za svaki slučaj izložio je u bitnosti, što namjerava poduzeti, ako se ne bude mogao vratiti u Prag. Izjavio je isto tako prijateljima da za taj slučaj povjerava meni, da bih upravljao poslovima i održavao s njim vezu.

Na taj sastanak donio je nekoje dokumente, koji su stigli iz Beča, pričao je o posljednjem razgovoru sa Thunom, naglasio ponovo svoju bojazan u Rusiju i napokon izložio kako zamišlja našu buduću državu. Rekao je svoje mišljenje o obliku države: sam je bio odlučno za republiku i kraljevinu je primao manje više kao nužno zlo, kao posljedicu nazora nas ostalih. Govorilo se o ruskoj dinastiji; prof. Masaryk je naglašavao, da bi dao prednost nekojoj zapadnoj dinastiji, na pr. engleskoj (princ Conaughtski), da bismo mogli uvesti parlamentarizam po uzoru zapadnom. Bilo je govora i o granicama: računali smo i na naše zemljište sa miješanim stanovništvom i sa Slovačkom. Masaryk je o tome govorio u tome smislu, da ćemo svakako imati češku državu, narodnu, samo ako bude Austro-Ugarska poražena. Ako bude i Njemačka poražena, dobit ćemo i državu sa historijskim granicama i Slovačkom. Isto se tako govorilo na sjednici i o koridoru. Tu je stvar naročito zastupao ing. Zaruba-Pfefferman, dok su je ostali smatrali vrijednom pokušaja. U cjelini bila je prihvaćena.

III.

POSTANAK I ORGANIZACIJA »MAFIJE«.

A) MOJ PRVI PUT U ŠVAJCARSKU

9.

Prof. Masaryk je nekoliko dana kasnije otišao preko Beča u Italiju. Ja sam nastavio sa svojim putovanjima u Beč i Dresden, sakupljao materijal, radio u redakciji »Časa«, lično obavještavao prijatelje o događajima, spremao novce za daljnu akciju.

Za vrijeme Masarykova boravka u Italiji dobivali smo malo vijesti; dobili smo samo nekoliko poruka na dopisnicama, poslatih članovima obitelji. Ali su austrijske vlasti u Rimu pratile djelovanje prof. Masaryka i slale izvještaje o svemu, što poduzima. Naročito su opazili njegove veze sa Jugoslavenima i izvještavali Beč o protudržavnim akcijama Masarykovim, Supilovim i Trumbićevim. O tome smo dobili iz Beča vijesti od Kovande i Machara i to nas je veoma uznemirilo. Napokon smo se i ja i dr. Šamal počeli plašiti Masarykova povratka, sudeći iz Macharovih vijesti, da će biti uapšen.

Kad je prof. Masaryk otišao iz Rima u Švajcarsku i kad je 20. veljače 1915. došao njegov glasnik u Prag, student Lavička, sa porukama i pitanjima, da li se može vratiti, odgovorili smo mu po Lavički, da natrag ne putuje, da je austrijski poslanik u Rimu barun Macchio davao o njemu, Supilu i Trumbiću opasne izvještaje. Isto tako poručio sam mu, da s obzirom na promijenjenu situaciju namjeravam prilikom polugodišnjih praznika početkom veljače doći u Švicarsku i dogovoriti se s njim.

Odjednom sam poslije Lavičkova odlaska dobio od Machara dopisnicu sa pozivom da odmah dođem u Beč, da ima spreman važan rukopis za »Našu dobu«. Machar mi je dao depešu austro-ugarskog poslanstva u Rimu, sa potpisom ambasadora Macchia, u kojoj je izmedju ostalog bio i ovaj odlomak: »Der in meinen Telegrammen gennante Dragisir teilt mir mit, dass Prof. Masaryk in den nächsten Tagen nach Böhmen zurückzureisen beabsichtige.«

Depeša je bila poslana baš pred Masarykov odlazak iz Rima i mi smo je dobili u ruke sa malim zakašnjenjem.

Prema pređašnjim izvještajima, koji su došli iz Beča, uvidio sam zajedno sa Macharom, a i sa prijateljima u Pragu, da opasnost zbilja prijeti. Učinio sam odmah ono, što je bilo dogovoreno sa prof. Masarykom: telegrafirao sam u Ženevu dogovorenu depešu, javljajući, da prijeti opasnost, da je povratak nemoguć. Plašeći se ipak, da se sa depešom nešto ne dogodi, a budući da nijesam bio siguran, da je glasnik, student Lavička, već došao i našu poruku (koja nije bila ipak tako kategorična, kako je prema našem mišljenju zahtjevala Macchiova depeša) predao, strahovao sam, da prof. Masaryk ne pređe granicu i ne bude uhapšen; odlučio sam u posljednji čas, da pošto poto pređem granicu, da ga osobno opomenem i zadržim u Švajcarskoj. Ti su se događaji odigrali baš posljednjih dana veljače, kada je prof. Masaryk prema planu trebao da napusti Švajcarsku i da bude na putu u Prag.

Imao sam putnicu još iz kolovoza 1909. Ali mjere prema putnicima bile su pooštrene i putnica je djelomično izgubila vrijednost, jer nije imala fotografije; osim toga bio sam pozvan na drugi vojnički pregled. Nijesam prema tome imao vojničkog dopuštenja za put u inozemstvo. I još istog dana, kad sam se vratio iz Beča pribavio sam na redarstvenom ravnateljstvu putem svoga školskog druga u gimnaziji legitimaciju identiteta i s njom i svojom starom putnicom pošao sam preko Beča u Zürich. Poslije dvaju pregleda u Tirolu i mnogih poteškoća na granici dospio sam napokon u Buchs, kao što sam već naveo, baš u vrijeme kad je prema dogovoru prof. Masaryk trebao napustiti Ženevu.

10.

Sastali smo se u Zürichu prvih dana veljače 1915. u hotelu »Victoria«. Sa prof. Masarykom došao je u Zürich njegov poznanik, ruski novinar Vsevolod Svatkovski, naš dobar prijatelj, koji je kasnije za rata u Rusiji, u vladinim krugovima u Petrogradu i službenim ruskim diplomatskim krugovima na zapadu učinio našoj stvari velike usluge. Prije rata bio je kao novinar dugo u Beču, znao je prof. Masaryka i dra. Kramářa i druge češke političare, bavio se poljskom i jugoslavenskom politikom i poznavao je bečke prilike; za vrijeme rata postao je glavni ruski izvjestitelj u Bernu, Parizu i Rimu, slao je svoje izvještaje pravo u Petrograd i bio je i u vezi s vojnicima. U Švajcarskoj je počeo odmah surađivati sa prof. Masarykom, a u Zürich je došao, da bi saslušao moje izvještaje i dojmove, kao i da bi proširio svoje veze s nekojim našim ljudima (knjižar Hovorka, hotelijer Kovařík, Fáček i dr.); imao je u Beču i Češkoj svoje agente i htio je sa mnom bolje organizirati dalju vezu.

Izvijestio sam prof. Masaryka o tome, što se u međuvremenu dogodilo u Pragu, kakova je situacija i zašto se ne može vratiti. Nerado, ali se ipak odrekao svog posljednjeg puta u Prag; smatrao je da organizacione i političke stvari za suradnju domovine s inozemstvom nisu dovoljno pripravljene. Bilo je naime potrebno odrediti dalji plan veze sa domovinom i političke suradnje u dogovoru sa mnom i Svatkovskim.

Prof. Masaryk mi je poslije dulje rasprave dao nekoliko zadataka za Prag.

Prije svega se odlučio da ostane u inozemstvu za vrijeme cijelog rata, da otpočne odlučnu borbu protiv Austrije, i da povuče iz toga za sebe lično i politički sve posljedice: ukratko radilo se o tome, da se izgradi prva savremena češka politička emigracija, koja bi vodila ozbiljnu politiku i u dogovoru sa domaćim političarima u domovini javno i odgovorno

istupila protiv Austro-Ugarske. To sam trebao objaviti svim prijateljima i političkim krugovima, s kojima je prije odlaska prof. Masaryk razgovarao, i dobiti njihov pristanak bilo tihi bilo otvoreni.

Masaryk mi je pripovijedao o svojim prvim, ne baš povoljnim iskustvima i dojmovima, ojačanim zadnjim putem u Rim: austro-ugarske stvari nijesu svuda poznate; za našu stvar saveznici nemaju mnogo interesa; ako hoćemo za naš narod u tome ratu nešto da izvojujemo, moramo se sami dati na posao i obratiti na sebe pažnju.

Ponovili smo još jednom sve, što je bilo dogovoreno, prije nego što je prof. Masaryk otišao iz Praga, utvrdili smo s kim i kako treba da održavam vezu i koje političke krugove da angažiram.

Da bi politička emigracija bila moguća, bilo je potrebno mnogo stvari. Prije svega novaca. Zato me je prof. Masaryk ponovo molio, da se pobrinem za financijska sredstva. Uputio me je opet na dra. Scheinera i sokolske novce; ja sam opet osobno obećao da ću poslati novac. Trebao sam u Pragu naročito upozoriti na to, da je politička emigracija ostalih naroda, naročito Poljaka, bogata, dok će kod nas biti velikih poteškoća; prof. Masaryk će se doduše obratiti na svoje poznate u Americi, ali kod kuće se mora u toj stvari poduzeti nešto ozbiljno, jer se u inozemstvu bez novaca politički ne može ništa učiniti.

Dalje se radilo o ljudima i načinu rada. Masaryk me je molio, da naglasim, da od političara kod kuće mora netko pošto poto otići u inozemstvo, da bi politička emigracija svojom brojnošću više značila. Upozorio je na broj Jugoslovena. Osim toga bit će potrebni politički radnici i novinari, jer u našim kolonijama u inozemstvu nema previše zgodnih osoba, a u koliko ih ima, ne poznaju dovoljno prilike kod nas.

Napokon u dogovoru sa Svatkovskim poslao me je sa porukom dru. Kramářu. Svatkovski je već prije bio indirektno u vezi s okolinom dra. Kramářa. Sam je na početku rata bio saglasan s orijentacijom dra.

Kramářa, težio je da sve naše stvari uvede u čisto rusku sferu, i želio je, da ruska vojska dođe u Prag i uredi naše stvari. Pri tome je poznavao dobro prilike u Petrogradu i gledao na njih kritičnim okom zapadnoevropskog svijeta; prihvaćao je mnoge kritike i strahovanja Masarykova i meni samom je na tome prvom sastanku bez uvijanja izrazio svoju bojazan. Naročito je već tada tražio od naših ljudi, slaveno- i rusofila, aktivnost, rad, riziko i žrtve misleći da će ruska pobjeda biti tako sigurna i jednostavna. Osim toga poznavao je strah zapada pred ekspanzijom Rusije i bio je oprezan u svima ruskim političkim planovima.

Dru. Kramářu su me dakle slali prof. Masaryk i Svatkovski, da mu ispripovijedam svoje dojmove i izručim njihove poruke. Prof. Masaryk mi je doduše rekao, da je sa drom. Kramářom htio prije svoga odlaska govoriti sam; ali Kramář se tužio, da ga je Masaryk uvrijedio u borbi povodom Švihove afere. Stvar je vodio dr. Scheiner. Dr. Kramář je pristao na sastanak, ali do njeg nije došlo, jer Kramářa upravo nije bilo u Pragu, a prof. Masaryk je međutim definitivno napustio Prag. Za prof. Masaryka su pređašnji sporovi bili sada »gluposti«: »sada imamo drugih važnijih stvari na brizi«, rekao mi je. Svatkovski je molio, da s njegove strane poručim Kramářu, da se u nas protiv Austrije mora nešto poduzeti. Obojica su izjavili, da bi bilo najljepše, kad bi iz domovine otišao i dr. Kramář i kad bi se prihvatio posla u inozemstvu.

Posljednja tema naših razgovora bila je veza i stalni dodir prof. Masaryka s domovinom. Molio je, da od političkih ljudi načinim tajni odbor, koji bi po uzoru ruske revolucionarne prakse bio razgranat kod kuće, imao podzemnu vezu s inozemstvom, imao stalnu vezu sa službenom politikom češkom i bečkom, iz pozadine utjecao na vođenje politike kod kuće i koji bi potanko obavještavao o dogadjajima kod kuće političke organe emigracije u inozemstvu.

Upozorio je također, da tu organizaciju treba raširiti i u provinciji, imati tajnu tiskaru, odane ljude, koji bi u slučaju hapšenja bili odmah nadomješteni novima itd.

O osobama trebao sam se dogovoriti sa drom. Scheinerom u tome smislu, da se za akciju pridobiju predstavnici svih naših političkih stranaka osim klerikalaca, koje smo smatrali nesigurnima. Za naprednu stranku trebao je biti član dr. Šámal, koji je od tog doba sa zbilja neograničenom odanosti, sa odvažnosti i požrtvovanjem dnevno surađivao u toj stvari, a kad sam kasnije otišao, sam je njome i upravljao. Njegovo sudjelovanje u tome poslu je dobro poznato.

Meni osobno prof. Masaryk je povjerio, da bih dalje osigurao dalju vezu s inozemstvom i time domaću akciju praktično centralizirao: to je značilo biti u vezi sa članovima komisije, skupljati materijal i slati ga putem glasnika preko granice, pokušati s vremena na vrijeme i sam doći; Masaryk je upozoravao na potrebu da treba neprekidno biti spreman na hapšenje i uvijek za taj slučaj imati zamjenika, jer veze s Pragom ne smiju biti nikada prekinute. Sa Svatkovskim sam se sporazumio o ključu telegrafiranja, slanju glasnika i karakteru vijesti, naročito vojničkih, za koje se on naročito zanimao. Obećao mi je, da će na početku dati u našu službu i sam nekoje svoje glasnike; dao je našoj organizaciji jednog od svojih najboljih suradnika, koji je mnogo stavljao na kocku. Bio je to bivši gostioničar, kasnije kurir u ministarstvu vanjskih poslova L. V. Fáček, koji je izvršio između Ženeve i Praga mnogo putovanja i bio je u evidenciji pod imenom Stryček.

B) PRVE SJEDNICE »MAFIJE«

11.

S tim rezultatom vratio sam se u Prag.

U to vrijeme u nas je bilo veoma zagušljivo. Granice su bile skoro potpuno zatvorene, a porazi u

Srbiji i na ruskom bojištu stvorili su atmosferu, na koju se još svi veoma dobro sjećamo. Bilo je važno, da sa sobom donesem što više političkih i vojničkih vijesti. Načinio sam bilješke iz vijesti Masaryka i Svatkovskog, naročito o stanju na bojištu i o akciji naših vojnika u Rusiji i Francuskoj, nakupovao sam mnoštvo knjiga vojničkih i političkih, koje su se kod kuće mogle iskoristiti kao propaganda, i pošao na put kući. Pisane bilješke sam u direktnom vlaku Zürich—Beč stavio na svome mjestu u drugom razredu na sjedište između dvije plišane stijene, knjige sam ostavio u toaleti među stvari željezničkih namještenika i tako sam srećno prošao dva pregleda. Putnicu su mi poslije neugodne scene u austrijskom konzulatu u Zürichu oduzeli i nadomjestili novom, koja je glasila samo na putovanje kući u Prag i dalje nije vrijedila.

Vratio sam se polovicom veljače kući u Prag i počeo odmah rad za ostvarenje povjerenih mi zadataka, o kojima smo govorili u Zürichu. Izručio sam sve poruke dru Scheineru i dru Šámalu. S drom Šámalom je bilo dogovoreno, da najprije sam govori s drom Kramářom i ugovori s njim sastanak. Do sastanka je došlo neposredno poslije mog povratka u stanu dra Šámala gdje su se od tog doba držale sve važnije sjednice »Mafije«.

Bio je to moj prvi susret s drom Kramářom. Nisam prije toga imao s njim ličnih veza, niti sam ga dotle negdje vidio. Politički stajao sam protiv njega u stranci Masarykovoj. Sastanak me je potpuno zadovoljio, razveselio. Dr. Kramář me je primio na svoj ljubezni način, a kad sam ga obavijestio o stvarima iz Švajcarske i donio mu poruke, rekao je, da je s Masarykovom akcijom potpuno suglasan.

Bilo je to u vrijeme — politički i vojnički — za habsburšku monarhiju nezgodno. Vojnički događaji na bojištu, i srpskom i ruskom, razvijali su se nepovoljno po Beč i Peštu: U Srbiji poslije gubitka Beograda, Austrija nije bila kadra da nešto poduzme, a

u Galiciji su se Rusi približavali Krakovu. Dr. Kramář je bio uvjeren u pobjedu Rusa. Preporuka Svatkovskog, koju sam donio, stekla mi je njegovo potpuno povjerenje. I on je odmah dao na znanje, da ne misli na događaje iz Švihove afere, govorio je o Masaryku kao u vrijeme njihove predašnje suradnje, i pristao da se kod kuće načini organizacija prema Masarykovu prijedlogu. Slagao se s mojom funkcijom i izjavio je, da pristaje na postupak, koji je predlagao Šámal: ostat ćemo u stalnoj ličnoj vezi i sastajat ćemo se, ako to bude bilo potrebno, kod Šámala. Dr. Kramář je s potpunim povjerenjem prepustio ta pitanja nama.

Samo u nekojim stvarima principijelne prirode opazio sad kod Kramářa da se ne slaže s Masarykom. Obrazložio mi je svoj nazor za Rusiju i svoje potpuno povjerenje u misiju i uspjeh Rusije u borbi za našu samostalnost; otkrio mi je također i svoje misli o međunarodnoj orijentaciji naše samostalne države, o intimnom konstitucijskom i političkom odnosu naše države prema Rusiji, o tome, da će cijelu stvar rata za nas riješiti sama Rusija i da je potrebno, da on u času, kad k nama dođu Rusi, bude u Pragu. Zato mi je odmah dao na znanje, da je dobro što je Masaryk u inozemstvu, ali da njegovo — Kramářovo — mjesto nije u inozemstvu neko kod kuće.

Zaprepastilo me je to shvaćanje. Počeo sam oponirati, pozivajući se na ono, što mi je rekao Masaryk, a potvrdio Svatkovski. Upozoravao sam na suzdržljivost Londona i Pariza prema Rusiji i izvjesno strahovanje prema njezinoj ekspanziji, pa dakle i na potrebu, da budemo prema zapadu oprezni. Ponovio sam i Masarykove sumnje u odnos Rusije prema nama i Jugoslavenima; saopćio sam mu da je Svatkovski kritizirao nespremnost i nezrelost stvari u Petrogradu. Dr. Kramář je moje strahovanje odbio veoma kratko, izjavljujući, da će u određenom momentu naše stvari biti riješene njegovom osobnom intervencijom kod Izvolskog.

Vidio sam, da se oprečnost shvaćanja i nazora kod dra Kramáŕa ne može otkloniti ni diskusijom ni daljim razjašnjavanjem; poklonio sam se dakle pred njegovim autoritetom. Bilo mi je dovoljno, da je dr. Kramář saslušao cijelu poruku, pristao na rad, prihvatio prijedlog organizacije, želio ostati u vezi i pristajao na dalje sjednice, čim dođu nove vijesti iz Švajcarske ili čim bude potrebno pristupiti izvjesnim mjerama. Pristao je i nato, da još koji političar ode u inozemstvo... Momentano bio sam sa rezultatom zadovoljan. Pohodio sam odmah poslije toga dra Scheinera, ispričao mu sve o sastanku u Zürichu i isporučio sve od Masaryka. Ispričavši mu glavne stvari iz svoga razgovora sa drom Kramářom, dogovorio sam se s njim i drom Šámalom o definitivnoj organizaciji i o načinu rada.

Dr. Scheiner, s kojim je dr. Šámal u tim stvarima bio u stalnoj i intimnoj vezi, preporučio me je također i dru Rašínu (s kojim sam se odmah poslije toga sastao u redakciji »Národních listů«); dr. Scheiner je iz sokolskih redova pribavljao mnogo vojničkih vijesti i htio je sistematski organizirati moj odnos sa drom Rašínom i cijelom njegovom razgranatom obavještajnom mrežom, da bismo se uzajamno dopunjavali za informaciju inozemstva. Sa drom Rašínom sam se odmah dobro razumio: primio me je srdačno u svojoj radnoj sobi u »Narodním listima« i dogovorili smo se odmah o sustavnoj suradnji. Njegova odvažnost i energija došli su do izražaja i u toj akciji. Na tu uistinu prijateljsku suradnju za cijelo vrijeme sve do njegova hapšenja imam najljepše uspomene.

Od tog doba nastala je sustavna veza između različnih ćelija (kasnije je još pristupila i radikalna skupina) i njihovo uzajamno obavještavanje, i tako su bile sazivane prve redovne sjednice te tajne organizacije. Tako je stvarno nastao revolucionarni i urotnički organ, danas poznat pod imenom »Mafija«.

12.

Do prvog sastanka nove organizacije došlo je početkom ožujka 1915. kod dra Šámala, kojemu su prisustvovali dr. Kramář, dr. Rašín, dr. Scheiner i ja.

Vijesti, koje sam donio iz Švajcarske, povjerio sam još dru Herbenu i članovima redakcije »Časa«. Bio je također točno obavješten i Cyril Dušek, redaktor Kunte i redaktor Jan Hájek, koji je od tog doba postao moj intimni pomoćnik u izvještajnim stvarima, u pitanju glasnika, izrađivanju vijesti, pripremi šifriranih pisama itd. Obavijestio sam također prof. Drtinu i Machara (na putu u Beč) i počeo tražiti vezu sa krugom radikalnih naprednjaka.

Prvi sastanak »Mafije« bio je posvećen rekapitulaciji vijesti iz Švajcarske, raspravi o primanju i slanju vijesti, raspravi o situaciji vojničkoj i političkoj, širenju daljih vijesti, o situaciji kod kuće, koje sam ja dobio iz bečkih izvještaja. Već tada govorilo se o važnim pitanjima:

a) O našoj vojsci u Rusiji, o nedostatku vodećih ljudi u Rusiji, koji bi imali autoriteta i o prijedlogu Masarykovu, da bi dr. Scheiner kao sokolski prvak pobjegao u Rusiju i tamo se prihvatio vođenja naših vojničkih stvari.

b) O našoj političkoj organizaciji uopće i o tome, tko bi trebao da ode od političara. Bilo je svima jasno, da netko mora u inozemstvo za Masarykom. U isto vrijeme smo ja i dr. Scheiner naglasili pitanje novaca, i dr. Scheiner bio je opunomoćen, da nastoji na nekakav način učiniti likvidnim sokolske novce, koje su iz straha pred konfiskacijom bili, danas više ne znam na koji način, imobilizirali i njihova isplata bila je vezana uz pristanak osoba, koje nismo mogli uputiti u svoju akciju.

c) O širenju našeg kruga i sakupljanju ostalih predstavnika političkih stranaka u našu sredinu,

gdje su trebali da budu na okupu svi ozbiljni i odgovorni članovi konspiracije kod kuće, a u isti mah da bude autentična veza s našom revolucionarnom politikom i odgovornom urotničkom organizacijom u inozemstvu; o tom svemu bilo je odlučeno definitivno još na tome sastanku i na nekoliko slijedećih sastanaka. Prvo i drugo pitanje vraćalo se pravilno na sve naše sastanke sve do hapšenja dra Kramářa i dra Scheinera.

Uglavnom svi su se slagali u tome, da krug treba proširiti, ali da je u stvari stranaka i osoba potrebno postupati što je moguće s većim obzirom. Dr. Kramář i dr. Rašín bili su veoma rezervirani prema radikalnim naprednjacima i narodnim socijalistima. Obrazlagali su to dvojako: da će mnogi od njih biti konspiratori samo na riječima, da ne će raditi ozbiljno, da će uludo govoriti u svojoj radikalnoj neodlučnosti i neodgovornosti i da ne smijemo svoj posao izlagati tolikoj opasnosti.

Koliko se radilo o narodnim socijalistima, dr. Kramář, još uvijek u vezi sa Švihovom aferom — a s tim se potpuno slagao i dr. Rašín — bio je još odlučniji: da mi ne znamo, tko će od njih među nas doći, da li ne će o našim sastancima govoriti u svojoj okolini, u kojoj može biti čitav niz austrijskih uhoda itd. Sve to da za prvo vrijeme isključuje da u svoju sredinu uzmemo bilo koga odgovornog u ime narodno-socijalističke stranke. Uostalom sama stranka, u svojoj srži skrajnje radikalna, radi u našem duhu, i možemo biti mirni; na svaki revolucionarni rad dobit ćemo uvijek njen pristanak, ako za to bude pogodno vrijeme i ako nam bude potreban.

O socijalno-demokratskoj stranci nije bilo mnogo spora. Njena službena politika bila je osuđivana i bilo je upozoreno, da je doduše potrebno paziti na dra Šmerala, ali da se ne treba plašiti izdaje i pored oportunističke taktike. Osim toga tamo je bilo ljudi,

koji bi išli s nama. Govorilo se češće o Habrmanu[1]). Rekao sam što sam znao: da je u Pragu bio E. Voska iz Amerike, da je nosio poruku prof. Masaryka u Englesku, da je govorio sa mojim bratom, učiteljem Vojtom Benešom i zast. Habrmanom, da odu u inozemstvo, u Ameriku; o toj stvari, da se dalje pregovara preko moga brata Vojta Beneša. Upozorio sam dalje, da sam u vezi sa F. V. Krejčijem i drom Soukupom i da bi se dr. Soukup mogao predobiti. Rekao sam onda da surađujem sa Cyrilom Dušekom, koji obavještava i Soukupa, a u vezi je i sa drugim političkim faktorima (Švehlom).

Bilo je principijelno — mislim odmah u prvoj sjednici — donesen zaključak u tome smislu, da se postupa tako, da socijalna demokracija bude upućena u stvar i privučena na suradnju putem dra Soukupa. Radilo se uvijek o tome, kako bi, za slučaj, ako bi bilo potrebno donijeti važne političke odluke, pojedine osobe u strankama bile obavještene, da ne udare s leđa na našu revolucionarnu akciju i na cijelu akciju u inozemstvu. S obzirom na to, da smo bili uvjereni u pristanak radikalnih stranaka na svaku revolucionarnu akciju, preostajale su nam stranke agrarna, staročeška i klerikalna.

Koliko se sjećam, neki su učesnici naglasili, da se agrarna stranka drži rezervirano, da tamo prevladava nazor, da će Austro-Ugarska pobijediti i da bi revolucionarna akcija bila avantura; predlagalo se, da iz agrarne stranke ne bude nitko pozivan na sudjelovanje, ali ipak se tražilo, da zast. Švehla bude barem u glavnim potezima obavješten o akciji u inozemstvu i o vezi s njom, da u odlučnom času stranka ne bi ništa poduzela protiv nas. I dr. Kramář i dr.

1) Bilo je to upravo onda, kad sam provjerio kod prof. Masaryka, da ga je zastupnik Habrman u Švajcarskoj pohodio, razgovarao s njim o političkim stvarima i slagao se s njegovom akcijom. Habrman je uostalom preko Vojte Beneša, koji je sve do svoga odlaska u Ameriku bio izvještavan o akciji, neprekidno bio indirektno u vezi s našim krugom.

Rašín su vjerovali, da će za to već naći načina; ja sam izvijestio, da će prema našem dogovoru Dušek ostati u stalnoj vezi sa zast. Švehlom, da bi od njega saznao sve, što bi nam bilo od koristi, a ujedno da bi mu davao potrebna obavještenja.

Govorilo se nekoliko puta o tome, što da se čini sa drom Matušem. Mislilo se, da bi mogao biti obavješten. Da li je štogod poduzeto u tome pravcu od strane nekog člana ili njegova povjerenika, ne znam. Dr. Šámal imao je mogućnosti kao potpredsjednik Središnje školske matice i obećao je, da će ispitati situaciju. Dr. Scheiner je pregovarao sa Matušem o novcu, koji je bio potreban prilikom odlaska zast. Düricha. Osim toga bilo je odlučeno da predstavnik staročeške stranke ne će biti pozvan u našu sredinu. Katolici su bili isključeni a priori iz naše akcije već zbog karaktera cijele svoje politike, odlučno austrijske. U tome smo bili svi složni.

Dr. Scheiner je u našem krugu bio kao predstavnik sokolstva, ja kao veza s inozemstvom i kao nekakav neimenovani tajnik, kod koga su se sakupljale inozemne i domaće vijesti i koji je u dogovoru sa drom Šámalom sazivao sjednice, kad su iz inozemstva došle vijesti ili se dogodilo kod kuće nešto važnije i koji je praktično podržavao vezu sa inozemstvom.

U slijedećih nekoliko nedjelja uspjelo je zbilja, da direktno ili indirektno dođe do sudjelovanja socijalnih demokrata i radikalnih naprednjaka. Cyril Dušek, koji nije sudjelovao u sjednicama, ali je o svemu bio obavještavan, informirao je sustavno dra Soukupa. I ja sam bio u vezi sa drom Soukupom. Ja sam gotovo protiv volje dra Kramářa i Rašína stupio u vezu sa vodećim radikalnim krugovima.

Potražio sam najprije dra. Hajna, znajući za njegovu vezu sa prof. Masarykom jeseni 1914. i znajući, da su radikalni krugovi na vlastitu ruku potražili veze s inozemstvom. Dobivao sam naime u vijestima iz Ženeve, gdje je sa prof. Masarykom počeo surađivati dr. Sychrava, blizak tim krugovima, upute, da

bi se među njima mogli naći ljudi, koji bi otišli u inozemstvo. Bio sam upozoren naročito na Jaromíra Malog, Kábrla, Strakatog i druge. Počeo sam naime već ljeti 1915. pohađati dra. Hajna u njegovu izdavačkom poduzeću na Vaclavskom trgu, obavijestio sam ga o tome, što se događalo, dobivao od njega vijesti i tako počeo i tamo surađivati. Kasnije sam došao u dodir sa književnikom Dykom, drom Borskym, Werstadtom, drom Machačom, a u travnju 1915. sa zast. Kalinom.

Završio sam tu raspravu time, da sam na slijedeću sjednicu pozvao i dra. Hajna. Našavši se u stanu dra. Šámala među urotnicima i znajući situaciju, nije mogao dr. Hajn biti nego primljen od svih drukčije nego kao jedan od članova. Uostalom suradnja s njim bila je besprijekorna. U to vrijeme ja sam Dušeka zamolio da pozove na sjednicu i dra Soukupa. A kad je došao na sjednicu dru Šámalu, pozdravio ga je dr. Rašín dobrodušno: »Eto vidiš, Františku, opet se skupljamo; već smo ovdje trojica od nekadašnje Omladine.«

C) UROTNIČKO DJELOVANJE »MAFIJE« I FINANCIRANJE NAŠE REVOLUCIONARNE AKCIJE

13.

Tako se počela nazirati čvršća organizacija »Mafije«. Sastajali smo se, kako je rečeno, kod dra Šámala uvijek, kad sam dobio važne obavijesti ili o događajima kod kuće ili iz inozemstva, ili kad je iz inozemstva nešto Masaryk tražio. Imao sam veze sa Bečom, s različnim krugovima u Pragu i sa redarstvom; dr. Scheiner je imao razgranjene veze sa sokolstvom i vojničkim krugovima, kao i dr. Šámal. Dr. Rašín je imao dobre veze: političke, gospodarske, stranačke; dobivao je dobre vijesti od činovnika, naročito željezničkih, a donosio je ponekad cijele gomile vijesti. Od tih pojedinih skupina, u kojima je

članovima političke »Mafije« većina ostalih suradnika — kao što je bilo i ispravno — ostala nepoznata, sastojala se cijela naša urotnička organizacija. Ako ne govorim danas o nekome, koga kao tajnog suradnika nijesam znao, ne ću mu umanjivati zasluge. Cyril Dušek imao je odlične veze s političkim strankama i važnim osobama, imao je lak pristup na mnoga važna mjesta, a saznao je mnogo od dra. Klíme sa praškog redarstva. Iz redarstvene sredine doznavao sam i ja koješta od brata redaktora Hájeka, koji je bio u oružničkom zapovjedništvu i koji nam je davao brojne i važne vijesti tako da je mnogo stavljao na kocku.

Sa red. Hájekom bio sam u vezi od svoga boravka u Parizu; kasnije sam bio suradnik listova, koje je uređivao (taborske »Jiskry« i plzenjskog »Směru«). U Pragu smo se sastajali i surađivali pogotovo što je Hájek kao i ja bio pristaša suradnje realista, radikala i čeških socijalista.

Za vrijeme svoga boravka u Plznju sačuvao je dobre veze sa krugom oko »Směru« (dr. Kohn, prof. Moudrý, prof. Rosa), koji se za vrijeme rata dobro držao. Prof. Rosa i Moudrý brinuli su se za vijesti iz plzenjske sredine, a činjenica, da je tamo bila Škodovka, pružala je mogućnosti za pribavljanje vijesti važnih za ocjenu vojničke i političke situacije. U Plznju je također bio zaposlen na željeznici brat bečkog Julija Kovande i tako smo preko Plznja, a putem Hájeka, koji je tamo redovno putovao u redakciju »Směra« dobivali vijesti također iz Heinoldove okoline. Od toga doba pa sve do moga odlaska, Plzenj je bio važno središte naše urotničke akcije pomoću Hájeka, Rose i Moudrog. Škodovka je uopće bila središte naše pozornosti. Hájekova suradnja počela je tamo i bila je ustrajna, požrtvovna i nekoristoljubljiva za cijelo vrijeme rata. Dovela ga je, kao što je poznato, u zatvor kao i ostale urednike »Časa«.

Od povratka iz Züricha bio sam u neprekidnoj napetosti i grozničavoj aktivnosti. Pohađao sam često

dra. Scheinera u njegovu stanu, u ljeti 1915. smo se jedno vrijeme sastajali svaki dan ujutro u Riegrovu parku na šetnji, gdje smo također prilikom jedne šetnje priredili jednu cijelu sjednicu »Mafije«. Dra. Rašína nalazio sam često u redakciji »Národnich lista« ili u njegovu stanu; s drom Šámalom sam bio u dnevnoj vezi, sa Dušekom i redakcijom »Časa« nastavio sam sa suradnjom svakodnevnim radom u redakciji. Sa drom Kramářom sastajao sam se na našim tajnim sastancima, dvaput sam ga pohodio u njegovoj vili, nekoliko puta sam ga pratio sa sjednice »Mafije« i vodio sam s njim zanimljive političke razgovore, koji su mi pokazali jasno njegove političke smjernice i ciljeve u budućnosti, a ujedno i razilaženje sa prof. Masarykom i mojim nazorima.

Što sam u tijeku dana na svojim šetnjama prikupio, sakupljao sam kod sebe i pomoću red. Hájeka, Werstadta, svoje žene i dr. slao u Švajcarsku. Ekspediranje je vršeno na različne načine, bilo je vrlo često, a nekad svakodnevno. Iz Švajcarske mi je prof. Masaryk počeo slati svoje poslanike već u siječnju 1915. Među prvima bio je već spomenuti L. V. Fáček sa urotničkim imenom Strejček. Donio mi je iz Švajcarske ključ za šifre, prijedlog fingiranih imena pojedinih suradnika konspiracije i mnoštvo adresa u Švajcarskoj, na koje je bilo moguće slati i poštanske pošiljke i glasnike. Prof. Masaryk dobio je ime Hradecký, dr. Suchrava — Švarc, Svatkovský — Furst, dr. Scheiner — Dr. Soukal, dr. Šámal se zvao Trkal, dr. Soukup — Skoupký i Riedel, zast. Dürich — Ruchnovský, dr. Hajn — Malý, kasnije Bloch, dr. Kramář — Holec, dr. Rašín — Schiel, kasnije Rieter, red. Hájek — Král, ja — Spolný; kasnije sam na svojim putovanjima nastupao kao Bělský, Berger, Novotný, König, Šícha. Kao Šícha sam i pobjegao u inozemstvo. U Holandiji bio sam poznat pod imenom Leblanc.

Vijesti sam slao poštom u Švajcarsku na adrese naših kolonista, najviše radnika (Linhart, Jokl, Ky-

jovský) u različnim oblicima. Proizvodio sam dopisnice sam na taj način, što sam ih raspolovio, između obje polovice stavljao šifriranu vijest, zalijepio je kod knjigoveže ,obično u Janačkovoj tiskari u Palackovoj ulici, Prag II., i dao joj besprijekoran izgled, da ne bi pobudila interes cenzure. Potom sam to isto radio sa knjigama, koje su bile najčešće sredstvo za održavanje veze. Stavljao sam u korice knjige ili u hrbat čitave duge referate o situaciji, ponekad sam od riječi do riječi prepisivao dokumente, koje su pribavili Machar i Kovanda u Beču kod Heinholda ,i slao u Švajcarsku, tako da se događalo, da su se stvari iz austrijskoga ministarskog vijeća pojavile za četiri ili pet dana u savezničkoj štampi. Ponekad bi se pojavile u »Nation Tchéque« pojedinosti iz Beča, koje su dokazivale u kakovu smo jarost dovodili bečke krugove, i vladine i redarstvene, jer se mogla opaziti dobra organizacija i dobra veza sa Bečom, Pragom i Švajcarskom, pa tako i snaga češke urotničke akcije.

Dugo sam imao mogućnosti prema dogovoru sa Svatkovskym da šaljem fingirane brzojave. Ali upravo pred objavu rata Italije bilo je to onemogućeno, jer sam najviše brzojava slao upravo u Rim. Od svibnja 1915. bilo je odašiljanje svih pošiljaka poštom otežano; prema novim naredbama bilo je potrebno prilikom odašiljanja pošiljaka u inozemstvo na pošti se legitimirati, ili barem napisati povratnu adresu. Išao sam tako dosta dugo po različnim praškim poštama i davao tamo fingirane adrese, uvijek spreman na izdaju i hapšenje, ako nešto u cijeloj organizaciji popusti ili se pogriješi.

Taj rad je iziskivao golemu napetost i dosta novaca, mnogo posla i putovanja. Strašno zamoran je bio posao sa šifriranjem ili dešifririranjem vijesti. Tijekom vremena našao sam pomoćnike: najviše su mi pomagali red. Hájek, moja žena i gđica Aťa Oličová. Ponekad sam imao i slučajne pomoćnike, ili one, koji su se slučajno našli u akciji; tako sam prije svoga odlaska uputio u stvar naročito dra. Wer-

stadta (lažno ime Starck) i dra. Buttera (Sacher), koji su nastavili sa tim poslom i poslije mog odlaska. U užu suradnju (naročito što se tiče pribiranja vijesti) stupio sam ljeti 1915. i sa nekojim prijateljima dra. Sychrave: red. Malým, drom Jar. Kopalom, red. Strakatým, g. Kabrlom, kasnije sa drom Brožom i red. Hajšmanom. U tehničkim stvarima naročito mi je pomagao pokojni direktor Češkomoravskoga kreditnog zavoda Pospíšil. S nekojim članovima »Mafije« i sa mnom bio je u vezi i prof. Hantich, koga sam jednom poslao u Švajcarsku, ali koji je zbog svoje krasnorječivosti bio opasan, tako da sam odnose morao ograničiti. U isto vrijeme pokušali smo slati vijesti preko oglasnika praških dnevnih listova, najviše u »Narodnoj politici« i »Prager Tagblattu«. Ali većeg uspjeha to nije imalo.

Na odašiljanje glasnika — pojedinosti bi iziskivale velika i zanimljiva poglavlja — morali smo se ograničiti u drugoj fazi našeg rada, kada je već odašiljanje poštom bilo otkriveno[1]) ili nije bilo pouzdano zbog nedostatka adresata ili mjera austrijske vlade, koja je poštanske pošiljke tjednima namjerno zadržavala i tako smanjivala vijestima vrijednost.

Ograničit ću se samo na nekoliko činjenica, koje su u vezi sa nekoliko najglavnijih takvih glasnika. L. V. Fáček je putovao redovno i dugo u Švajcarsku uz velike opasnosti. Nosio je kao i ostali vijesti u knjigama, u držalima, košari i kovčegu, u olovkama, nalivperima, u ključevima izrađenim naročito u tu svrhu. Donosio je vijesti i kasnije cijele desetine brojeva »Nation Tchéque« i »Čehoslovačke samostalnosti« u kovčezima sa dvostrukim stijenama. Imali smo s one strane granice jednu revolucionarnu radio-

[1]) Bila je uhvaćena jedna dvostruka dopisnica, koja je bila dešifrirana i poslužila kao corpus delicti u procesu Hájek-Dušek. Tek samo jedna neprilika sa samo jednom dopisnicom dokazuje, kako smo stvari dobro i savjesno vodili.

nicu, iznajmljene radnike, koji su sistematski radili za nas. U tome su dr. Sýchrava i Kyjovský imali dobru organizaciju. U Pragu sam sakupljao sve, što je bilo moguće u svome stanu, jer je bilo dogovoreno, da se glasnici ne će slati na adrese ostalih članova »Mafije«.

Važan glasnik bio je student Lavička, koji je već u siječnju 1915. došao k meni sa porukom i pitanjima prof. Masaryka i naših švajcarskih kolonista i emigranata, a dru Scheineru i Sýchravovim prijateljima sa naročitim porukama. Politički važan glasnik bio je inžinir Baráček, koji je bio poslan k meni i skupini radikalnih naprednjaka, a od Svatkovskog dru Kramářu.

Zanimljiv je bio slučaj glasnika Beneša (lažno ime Frič). Bio je to stari, oduševljeni i odani češki patriot, sedamdesetgodišnjak, bivši dobrovoljac iz njemačko-francuskog rata, koji je zbog nesoprazuma bio u prvoj nedjelji mjeseca srpnja poslan sa porukom dru Rašínu. Predao mu je poruku iz Švajcarske, sakrivenu u kratkoj engleskoj luli. Rašín se uplašio, jer nije bio obavješten o dolasku glasnika; slutio je u tome provokaciju austrijskog redarstva i pred glasnikom je sve bacio u vatru. Stari Beneš i sam uplašen otišao je, a da nije dao svoje adrese, plašeći se da će biti prijavljen.

Pomoću Hájeka i Hajšmana, a prema Rašínovu opisu, uspjeli su da ga pronađu i pozovu na sastanak; Hajšman ga je našao i prema dogovoru doveo ga na Vaclavski trg, gdje ga je predao J. Hájeku. On mu je rekao, da treba da se sastane sa Spolným i poveo ga prema Karlovom trgu oko novogradskog zatvora. Starom Benešu ta je procedura bila sumnjiva. Znao je za ime dra Beneša, ali nije znao da je njegovo urotničko ime Spolný. Rekao je Hájeku, da zna Karlov trg i da je tamo zatvor. I odjednom zahvaćen sumnjom da ga vode u zatvor odbio je da ide na sastanak sa Spolným na Karlov trg. Poslije uzbudljive scene Hajeku je konačno uspjelo poslije velikih teškoća, da

Beneša nagovori, da ide dalje. U Žitnoj ulici mi je Hájek predao starog Beneša, koji pun nepovjerenja nije mogao shvatiti tu proceduru. Postupali smo tako, jer smo se plašili da starog Beneša prati redarstvo.

Rekao sam mu svoje ime. Stari Beneš je napokon vidio, da je i poslije tolikih avantura došao cilju i da može izvršiti svoju patriotsku zadaću, koju mu je povjerio Masaryk. S očima punim suza izjavio je, kako je sretan, da me i vidi i da zna, da Beneši nikad ne će izdati svoga naroda. A onda mi je ispričao ono malo, što je znao. Dobio je vijesti za dra. Sychravu u obliku napunjenih olovaka i dvostrukih korica u knjigama. Njegov posao bio je veoma važan, jer je donosio definitivni prijedlog proglasa naše akcije u inozemstvu protiv Austrije. I to je bilo tada za nas izgubljeno.

Navodim to kao karakteristiku metoda i poteškoća u našem podzemnom radu. A dalo bi se navesti još mnogo drugih zanimljivih primjera.

14.

Sjednice »Mafije«, sazivane redovito od mjeseca veljače pa sve do kraja srpnja 1915. — ukoliko sam im ja prisustvovao — obrađivale su, kao što sam već naveo, niz politički važnih pitanja. Najvažnije od njih je, kao što je navedeno, bilo sakupljanje novaca za inozemnu i unutrašnju akciju, odašiljanje zast. Duricha za Masarykom, razgovori o manifestu, kojim je prof. Masaryk trebao najaviti službeno svoj nastup protiv Austrije, i razgovori o odlasku dra. Kramářa i dra. Scheinera u svrhu organiziranja vojnika.

Razgovor o pribiranju novaca nije baš osobito sjajno poglavlje. Činjenica je, da naša revolucionarna akcija nije bila kadra da na vrijeme pribavi dovoljnu količinu novaca za naš politički rad. Prof. Masaryk je otišao, imajući, čini mi se, nešto svojih, a nešto od onih novaca, što sam mu ih ja dao prije odlaska. Dr. Scheiner mu je osim toga dao na put 10.000 kruna. Morao je sticajem prilika bez većih priprava ostati u inozemstvu, a za to nije bilo novaca. Isto tako po-

stojala je i briga za porodicu kod kuće. Dok je bio prof. Masaryk kod kuće, jedini je dr. Scheiner pokazao pravi interes i shvaćanje za nabavljanje novaca. Na nesreću sokolski novci bili su imobilizirani, i tako se presušio i taj izvor. Prilikom moga prvog i drugog puta u Švajcarsku (u travnju 1915.), naglašavao je ponovo prof. Masaryk važnost sakupljanja novca, jer je bilo jasno, da bez njih ne ćemo učiniti ništa. Za sebe se prof. Masaryk nadao, da će moći sakupiti nešto novaca od svojih osobnih prijatelja u Americi. Imao je nekakovu pomoć od g. Cranea, a odmah je iz Italije i Švajcarske pisao svojim američkim prijateljima. Dr. Scheiner mu je dao doznaku, da se u ime sokolstva obrati na bankira Štěpinu.

Kod kuće osim onoga, što je navedeno, nije se na početku moglo sakupiti gotovo ništa. Samo dr. Šámal, pomagan od dr. Scheinera, sakupio je još nekoliko daljih hiljada ljeti 1915. i nekoliko tisuća kruna prije moga odlaska u inozemstvo. Prof. Masaryk je u svakoj svojoj poruci isticao, da će se morati početi s akcijom, javljao je, koliko će biti potrebno novaca, koliko bi trebao za ovu i za slijedeću godinu. Izračunao je na pr. na početku, da će mu za »Nation Tchéque« biti potrebno oko 10.000 franaka godišnje (u stvari to nije ni izdaleka dostajalo), da će za izdanje memoranduma na saveznike trebati nekoliko daljih hiljada.

Poslao sam naime ljeti 1915. prof. Masaryku nešto od svojih novaca — to što sam imao na raspolaganju, jer sam i sam trebao za svoja putovanja u Beč i Njemačku, za odpremanje glasnika i pribiranje materijala. Tome je dodao, kako je rečeno, nekoliko hiljada dr. Šámal.

Kao zanimljivost navest ću kako su bili novci u dva maha poslani Masaryku u Švajcarsku. Bilo je u to vrijeme, kad je zbog svega trebalo biti na oprezu, jer su na prof. Masaryka već pazili. U svome izvještaju prof. Masaryk je ponovo tražio novac. Nemajući druge mogućnosti, odlučio sam se na put — kako

mi se činilo — najmanje napadan, jer »pod svijetlom je često tama«, poslao sam najprije tri hiljade kruna za čehoslovačku revolucionarnu akciju preko austro-ugarskog vladinog zavoda, austro-ugarske poštanske štedionice. Novac je prof. Masaryku uredno stigao i primitak mi je bio javno potvrđen dopisnicom. To sam kasnije pokušao još jednom.

Zbog tih poteškoća, kako je rečeno, strašno sam se zabrinuo, a često nijesam ni tajio nekim svojim prijateljima. Napokon sam se odlučio da sabirem novac za akciju u nešto širem krugu, naravno najprije u stranci i to od nekih Masarykovih prijatelja. Prestao sam veoma brzo, jer sam već kod prvog pokusa vidio besciljnost toga posla. Obratio sam se naime na dva istaknuta stranačka radnika, koji su se gušili u bogatstvu. Jedan mi je poslije dugog razgovora jedne večeri gurnuo u ruku 100 kruna, a drugi mi je poslije nekoliko dana prilikom sastanka u kavani na dugo i široko počeo govoriti o svojoj pravnoj savjesti i naziranju na tu stvar — i nije dao ništa. Od dra Šámala i dra Scheinera dobio sam za akciju ukupno 11.000 kruna; veći dio tih novaca bio je sakupljen, ako se ne varam sabiranjem u užem krugu njihovih prijatelja. O tome svome iskustvu sam pripovijedao prof. Masaryku prilikom svoga drugog posjeta u Švajcarskoj — prof. Masaryk nije štedio kritike i predbacivanja.

Savjetovanju o novcima bila je također posvećena jedna sjednica, koju smo imali u ožujku 1915. kod dra Preisa i na kojoj su sudjelovali dr. Kramář, dr. Scheiner, dr. Šámal i ja. Pretresalo se o pitanju nekih fondova iz Rusije, meni nepoznatih, koji su bili uloženi u banci »Bohemii«, a koji bi se mogli upotrebiti . . . Debata se vodila tada samo u glavnim potezima, bilo je rečeno, da će se stvar ispitati. Da li se o toj stvari kasnije nešto dogodilo, ne znam, ali ni poslije tog savjetovanja, barem koliko se ticalo mene, nijesam mogao stvoriti nove fondove.

Tako se dogodilo, da mi je prilikom drugog puta u Švajcarsku prof. Masaryk rekao, da je jedini naš spas čehoslovačka Amerika. Bit će potrebno tamo nekoga poslati, da među prijateljima sakuplja novac. Upozorio sam prof. Masaryka na svoga brata Vojtu Beneša. Prof. Masaryk je pristao, tražio je jedino da stvar bude provedena u dogovoru sa Scheinerom, koji mora brata u Americi kod prijatelja akreditirati; bit će dobro s obzirom, da je brat u Americi bio i imao tamo niz prijatelja, da dođe u Ameriku u naročitoj misiji iz Češke; imao je i onako već od početka kod zemljaka u Americi izvjestan politički autoritet.

Odmah sam počeo pregovarati sa drom Scheinerom o odašiljanju svoga brata u Ameriku ne samo da organizira naše kolonije za političku borbu nego i da se brine za sakupljanje financijskih potpora za revolucionarnu akciju, kako bismo mogli izdržati za vrijeme cijelog rata. Objavio sam stvar također i na jednoj sjednici »Mafije«, od koje sam dobio za to odobrenje. Vojta Beneš je već znao Ameriku, jer je tamo već godinu dana prije rata radio na školskom polju; dogovorio sam se još sa zast. Habrmanom, prodiskutirao stvar sa Scheinerom i javio E. Voski, da dolazi.

Različnim intervencijama (prof. R. Jedlička, dr. Šámal i dr.) uspjelo je, da Vojta Beneš i cijela njegova rodbina dobiju putnicu za Ameriku — vlasti su dopustile — da bi tamo proučavao pitanje proteza za invalide. Polovicom srpnja 1915. uspjelo mu je da napusti Austriju i da pređe mirno ocean. Odmah je počeo s uspjehom da vrši zadaću, koju mu je povjerila »Mafija« i Masaryk. Pomoću ostalih američkih prijatelja i suradnika, postigao je sjajne rezultate, koji su nam temeljito dopustili diplomatsku i političku akciju u Evropi.

Krajem 1915. prof. Masaryk je dobio prve novce iz Amerike, oko dvanaest hiljada franaka, koje sam ja donio prilikom bijega iz domovine. Masaryk me je pustio da živim iz vlastitih sredstava; bio sam nezavisan od financijske akcije, naročito od naše kolonije.

Kao što se vidi moja iskustva u tim stvarima nijesu bila baš najljepša. Često sam tražio uzroke. Iz razgovora, koje sam vodio o financijskom pitanju s interesiranim osobama i krugovima, izvukao sam konačno jedan zaključak: nije to samo bilo pitanje financijske žrtve, koja je dolazila u obzir. Kod većine ljudi bio je to strah, da ne bi doznalo za to redarstvo. Ali često sam mislio o tome, kako su naši ljudi znali dobro vikati, a kad je došao odlučni čas, vidjeli smo, kako smo teško pronalazili one, koji su se usudili princip provesti u djelo.

IV.

MOJ DRUGI PUT U ŠVAJCARSKU POSLJEDNJA SJEDNICA »MAFIJE«

A) MASARYKOVE PORUKE NAŠIM POLITIČARIMA

15.

U drugoj polovici ožujka molio me je prof. Masaryk u jednoj poruci poslanoj po »Strejčku«, da pokušam doći u Švajcarsku, da je potrebna jača veza Praga s inozemstvom, da se u porukama i šifriranim vijestima nemože sve reći. Iskoristio sam božićne i školske praznike za put u Švajcarsku. Putnicu sam tada dobio veoma teško. Donekle mi je pomogla veza sa savjetnikom Oličem i činjenica, što sam stanovao u njegovoj kući. Kao razlog naveo sam naučno putovanje.

U isto vrijeme počeo sam na sveučilištu predavati o filozofiji rata, u »Našoj dobi« sam sakupljao i kritizirao ratnu literaturu, domaću i stranu, u »Lumiru« red. Dyk mi je objavio članak iz mojih sveučilišnih predavanja, gdje sam otvoreno govorio, da naš narod

mora izazvati revoluciju. Redarstvo to nije opazilo; nije opazilo ni mojih protuaustrijskih predavanja na sveučilištu i Trgovačkoj akademiji na kolegijima iz narodnog gospodarstva. Kad me je pozvao redarstveni predsjednik Křikava i tražio obrazloženje moga puta, razložio sam svoje učenjačko zanimanje i on mi je napokon vlastoručno dao putnicu.

U Ženevi kod profesora Masaryka u hotelu Richemond proveo sam gotovo nedjelju dana i produljio tako svoje praznike. Direktoru Trgovačke akademije dru Řežabku, poslije povratka sam rekao otvoreno, o čemu se radilo. Dr. Řežabek je već dosta dugo naslućivao što radim, a sada je sa najvećim zadovoljstvom slušao moje izvještaje o svemu što se događa vani i što radi prof. Masaryk.

Taj moj drugi put u Švajcarsku imao je veliko političko značenje za prof. Masaryka i za nas u Pragu. Bilo je u prvom redu raspravljeno pitanje organizacije veza i glasnika (detaljnije je to bilo raspravljeno sa drom Sychravom) i ponovo se govorilo o novcima za akciju. Prof. Masaryk mi je dao točan proračun svojih potreba i ispričao, kakovi su njegovi planovi do kraja godine, naročito organizacijski i publicistički i koliko će otprilike biti potrebno novaca.

U vezi s tim mi je prof. Masaryk izložio stanje naših kolonija, muke koje je već tada imao s njihovim stvarima, smjernice, koje im je dao njihov rad, i napokon plan publikacija, koje je namjeravao ostvariti. Htio je izdavati češki list za naše ljude u inozemstvu, koga bi vodio dr. Sychraya; onda je namjeravao izdavati politički list na francuskom jeziku za savezničku javnost. U tome smislu je, poslije neugodnih pregovora sa našim življem u Parizu, nagovorio prof. Denisa, da se prihvati redakcije i da vodi poslove sam. Kad sam došao u Ženevu, bile su predradnje izvršene do te mjere, da je list kao polumjesečnik mogao pod Denisovom redakcijom pod imenom »La Nation Tchèque« izaći 1. svibnja.

Imajući veliku zalihu vijesti, koje sam crpio iz bečkih dokumenata, dobivenim od Machara, spremio sam članke i vijesti o našim stvarima kod kuće, koje je Denis odštampao odmah u prvom i drugom broju.

Sistematska i stalna suradnja iz Praga za »Nation Tchèque«, bila je osigurana pomoću glasnika. Dobivao sam članke od pojedinih autora u Pragu (na pr. od prof. Klouška o našim gospodarskim stvarima i financijskim austro-ugarskim pitanjima i dr.). I to dokazuje, kako je organizacija dra Sychrave u Ženevi i naša u Pragu dobro radila.

Prof. Masaryk mi je tada stavio u zadatak, da u Pragu raspravim pitanje njegova javnog istupa protiv Austro-Ugarske. Prof. Masaryk je već bio u toj stvari pomalo nestrpljiv. Htio je, da iz Praga dođu novi politički radnici, novinari i političari — a njih nije bilo. Htio je nastupiti što je moguće brže, naročito za vrijeme austro-ugarskog poraza u Srbiji i istočnoj fronti, ali iz domovine su ga molili da počeka, jer je bilo straha od progona; a osim toga želio je da istupe i drugi, a ne on sam. I tako je bio primoran da čeka, dok su u našim kolonijama trajale svadje, nije bilo vodje za akciju, naročito u Rusiji, a politički i vojnički dogadjaji redali su se jedan na drugi, tako da se prof. Masaryk plašio, videći nepoznavanje naše stvari u savezničkim zemljama, da gubimo dragocjeno vrijeme. Do pravoga oslobodilačkog posla moglo se doći tek poslije političkog istupa odgovornih političkih faktora.

Prof. Masaryk me je prema tome molio, da bih u Pragu naglasio, kako je pod svaku cijenu potrebno nastupiti javno, da nam badava nitko ništa ne će dati, da je pogreška da se oslonimo samo na Saveznike, a pogotovo na Ruse, da mora doći netko od političara i da je potrebno poslati u inozemstvo novinare i druge političke radnike. K tome je dodao svoju bojazan za Rusiju i dosta oštru kritiku savezničke politike, koja njemačke planove sa Srednjom Evropom ili nije znala

ili se spremala da riješi pogrešno. Upozorio sam naročito, da se radi o stupanju Italije u rat i da se za njih traže koncesije na štetu Jugoslavena, da su Jugoslaveni sami takodjer nesložni. Izručio mi je poruke od Jugoslavena, koji su boravili u inozemstvu, kao i svoje poruke za Jugoslavene kod nas, naročito za zast. Lukinića i Lorkovića. Dr. Lorković je zbilja skoro došao k meni i ostalima u Prag i poruku primio.

Nekoliko ozbiljnih i odlučnih riječi k tome rekao mi je i Svatkovsky. Molio je da ponovo poručim u njegovo ime dru Kramářu, da su Rusi s nama nezadovoljni, da kod kuće moramo nešto raditi, da moramo u stvar ući odlučnije, da bi Kramař trebao pobjeći i otići u Rusiju. Svatkovský kao i prof. Masaryk sa strahom su pratili razvitak ruskih stvari, plašili su se za uspjeh ofenzive prema Krakovu, a naročito su zapažali potpuno neznanje i nesposobnost u Petrogradu da se dublje zađe u austro-ugarski problem. Upozoravao je i na iskustva dra Scheinera, koji je već u veljači 1914. putovao u Rusiju i pregovarao tamo sa ministrom Sazonovom i drugim glavnim političarima o stanovištu ruske politike prema češkom pitanju za slučaj rata. Scheinerov izvještaj je govorio da je Rusija u to vrijeme na naše stvari gledala nepovoljno, skoro negativno. Sada su još došli i sporovi između Saveznika i Jugoslavena za ujedinjenje; u Rusiji se osjećala tendencija za aneksiju Dalmacije Italiji, za ujedinjenje preostalih pravoslavnih Jugoslavena sa Srbijom, dok ostale južne Slavene valja pustiti okrnjenoj Austro-Ugarskoj.

Svatkovsky, je bio u vezi sa Poljacima i Jugoslavenima, s nama i Talijanima, a imao je službeni dodir i sa ruskim i savezničkim vlastima; u različnim prilikama te nam je činjenice uvijek potvrđivao, meni ih uvijek ponavljao, a tada mi povjerio kao stvar sasvim sigurnu, da će Italija za šest nedjelja ući u rat.

Vozio sam se u Prag — a isto i u Beč Macharu — s ovom dragocjenom novošću, koja je trebala da ojača sve naše ljude za dalji otpor i rad.

Prof. Masaryk mi je još dao tekst zamišljenog proglasa, kojim je htio otpočeti borbu protiv Beča i Budimpešte, molio je, da ga u »Mafiji« pretresemo i potvrdimo po prvom glasniku ili njegovo odobrenje ili da predložimo promjene. Naglasio je naročito:

a) Nastupiti se mora javno i revolucionarno pod svaku cijenu; inače ćemo rat izgubiti bez ikakovog političkog uspjeha za našu narodnu stvar.

b) Želi da nastupi u dogovoru s domaćim političarima i tek onda, kad oni na to pristanu. Potrebno je spriječiti, da domaći političari ne spriječe ili da ne desavuiraju inozemnu akciju.

c) Traži, da se ni kasnije naši politički krugovi ne bi dali zavesti na nekakav desaveu inozemne akcije. Bit će dosta, ako se bude šutjelo. Tu molbu je ponavljao gotovo u svakoj poruci; kasnije smo je svi naglašavali još više, u svim porukama 1917. i 1918., kad se kod kuće i inozemstvu počela voditi prava politika.

d) Ako prof. Masaryk ne dobije pristanak od kuće, čekat će neko vrijeme, ali će onda istupiti na vlastitu ruku.

Konačno me je molio, da javim, da će krajem travnja otići u Pariz i London. Htio je stupiti u vezu sa Delcasseom, Greyom i ruskim poslanicima na zapadu. Obećao je, da će podnijeti temeljit izvještaj o uspjehu svoga puta.

16.

S tim iskustvima vratio sam se u Prag. Zaustavio sam se još u Zürichu kod dra Sychrave. Dr. Sychrava otišao je u Švicarsku u rujnu 1914. poslije savjetovanja sa svojim prijateljima iz radikalno-naprednih krugova s izričito revolucionarno-političkim ciljevima. Sa drom Sychravom sam se poznavao još iz vinohradske gimnazije, a i sa susreta na početku rata. Putem Svatkovskog i prof. Masaryka počeli smo sa suradnjom i vezama između Švicarske i Praga od siječnja 1915.

Dra. Leva Sychravu ide veliki udio u uspjehu našeg posla. Upravljao je dugo vremena podzemnu vezu sa Pragom. Za vrijeme cijelog rata vodio je naš inozemni list »Československá samostalnost« i velika propagandna aktivnost — njegova je zasluga. Sudjelovao je i u organizacijskom poslu. Bio je jedan od prvih, koji se na svoj račun pustio u borbu. Poštenje, odanost stvari, lična požrtvovnost, karakterizirali su cijeli njegov rad. Bio je od onih malobrojnih radnika u inozemstvu, koji su poznavali prilike kod kuće, koji su imali političku žicu i razvijen smisao za surađivanje, shvaćanje veličine svjetskih događaja i duha vremena, od onih, koji su shvaćali, da je došao odlučni čas naše narodne povijesti i znali da budu nekompromisni i politički dosljedni.

Dogovorio sam se s njim o svima pojedinostima daljeg organizacijskog rada, o vezi s Pragom i uopće o cijeloj tehnici našega podzemnog aparata. Živio je u Zürichu, da kao predstraža prima sve, što bude dolazilo iz Praga, i obratno da šalje vijesti iz Švajcarske u Prag. U njegovu stanu u Kreutzstrasse, poduzeo sam sve mjere za povratak: stavio sam svoje bilješke u petu na cipelama, druge sam zašio u pojedine dijelove odijela zajedno s onima, koje mi je zašila već u Ženevi Olga Masarykova, kupio sam još nekoliko knjiga o ratu i pošao natrag.

Putovanja u inozemstvo i natrag u to doba bila su veoma opasna. Prvi pregled prošao sam u Buchsu, drugi u Feldkirchu. Na cijeloj tirolskoj pruzi prolazili su neprekidno željeznički vojnički vlakovi, redarstvene ophodnje iznenada su ulazile i vršile pregled putnika. Predao sam se u ruke sudbini.

Iza Arlberga odjednom je u moj kupe ušla jedna takva ophodnja. Imao sam mnogo sumnjivih knjiga i maskirao sam to na taj način, što sam u Švajcarskoj nakupovao i njemačkih protusavezničkih knjiga kao i propagandne literature, njemačke i austro-madžarske. Izbjegavši dvaput opasnost i vidjevši ponovo, da je nastupio odlučni čas, morao sam da se pokušam

izvući i treći put: sve svoje knjige stavio sam pred sebe odvezane, gore na zamotak stavio sam jedan broj »Simplicissimusa«, njemačku reviju »Internationale Wochenschrift« i nekoliko drugih njemačkih knjiga. Kad su vojnici iz ophodnje došli i zapitali, što vozim, pokazao sam im odvezani paket i rekao neka sami pogledaju. Činovnik je podigao »Simplicissimus«, pogledao na naslove dviju njemačkih knjiga, razgledao jednu od njih, da nije u nju nešto stavljeno — i pošao dalje.

Iz toga je teško stvarati zaključke. Bila je to sreća, sudbina, Providnost, ili ispravno izračunata psihologija činovnika, koji vrši kontrolu mehanički, kombinirana sa fantastičnom odvažnošću spremnom na sve? Ali i na tome putovanju više nijesam htio da iskušavam sudbinu. Zavezao sam knjige, uhvatio pogodan trenutak i stavio ih u susjedni vagon u toaletu. Kad smo ulazili u Austriju, zamotak sam opet uzeo. Ovakovi doživljaji, kakvih sam za vrijeme rata imao mnogo, bili su sjajna škola za živce, vježba prisutnosti duha i praktična psihologija.

U Beču sam se jedan dan zadržao. Htio sam da obavjestim Machara kao glavnog faktora »Mafije« u Beču o situaciji, o ulasku Italije u rat i o Masarykovim nazorima, a imao sam i poruku od Masaryka na redaktora Hlavača. Hlavač kao dopisnik »Času« nije odobravao praške revolucionarne politike: znao je, što radi prof. Masaryk u inozemstvu, došao je nekoliko puta u Prag i govorio u redakciji »Času« sa mnom i drugima, dajući mi obavještenja o Beču i dokazujući, zašto Njemačka i Austrija moraju pobijediti i zašto prof. Masaryk i mi ostali u Pragu griješimo.

Prof. Masaryk je želio da potražim Hlavača u Beču i da mu pokušam razjasniti motive Masarykovih postupaka i da saznam nove stvari iz službenih bečkih krugova.

Izvršio sam, obje stvari kod Machara i Hlavača. Sa Hlavačem sam šetao puna tri sata oko carskog grada i dokazivao mu, zašto svaki čestiti Čehoslovak

mora biti za revoluciju. Nijesam ga uvjerio, nije vjerovao — premda se vratio nedavno iz Italije — da će Italija ući u rat protiv Austro-Ugarske.

U Pragu sam odmah potražio dra Šámala i Scheinera i tražio saziv »Mafije«. Ujedno sam pohodio dra Kramářa u njegovoj vili. Donio sam poruke Masaryka i Svatkovskoga. Nad porukama Svatkovskog se zaprepastio — djelovale su strašno na njega; slagao se s tim, da se mora odlučnije dati na posao. Ruski porazi u Karpatima silno su ga zabrinuli, ali i pojačali njegovu odluku. Slagao se s javnim istupom i s tim, da netko mora otići za Masarykom.

Ali se svojih principijelnih nazora na stvar nije odrekao. Vjerovao je stalno u pobjedu Rusa; vjerovao je, da će još za rata doći čas, kad će se Austrija obratiti na njega s molbom, da je spase katastrofe. Vidio sam opet, da nije moguće složiti obje koncepcije; pa ipak je dr. Kramář tada bio poljuljan i počeo je razmišljati, da li da ide u inozemstvo. Pošto smo o toj stvari govorili i s ostalim članovima »Mafije«, naročito sa drom Rašínom, to je pitanje od tada postalo aktuelno: bilo je na dnevnom redu prve sjednice »Mafije«, u kojoj sam podnio izvještaj o svome putu u Švajcarsku.

Dr. Rašín se slagao sa planom, da dr. Kramář ode u inozemstvo. Konačno se je sa mnom, Šámalom i Scheinerom dogovorio, kako da Kramářa nagovori na putovanje i kako da ga otpremi. Izgleda mi, da je dr. Rašín već onda slutio opasnost za sebe i dra Kramařa, i to je takodjer bio jedan od razloga, zašto je htio, da dr. Kramář ode. Radilo se medjutim i njemu i dru Kramářu o spasavanju imetka i o obliku odlaska — da li tajno, ili sa pristankom vlasti; sve je to bilo raspravljeno na sjednici; dr. Kramář je na to u načelu pristao. Pokušao je također zatražiti putnicu, ali su ga odbili.

Na sjednici »Mafije« podnio sam potanki izvještaj o svome putu i isporučio sve Masarykove želje. Odmah je bilo raspravljeno pitanje istupanja. Pročitan je

proglas i u načelu prihvaćen. Samo je dr. Hajn tražio nekoje izmjene i dopune, više formalnog karaktera nego stvarnog, koje sam Masaryku poslao; prof. Masaryk je pristao na Hajnove zahtjeve. Zaključeno je međutim, da će Masaryk istupiti tek na izričiti zahtjev iz Praga, jer se članovima »Mafije« činilo, da pogodan momenat treba birati prema događajima kod kuće, kad odgovarajući politički krugovi budu dobro pripremljeni i kad bude eventualno još netko poslan u inozemstvo.

Odlučeno je također, da u svakom slučaju mora netko naskoro za Masarykom. Mislim, da je na tu sjednicu dr. Scheiner došao s gotovim planom, da se pošalje zast. Dűrich. Dr. Scheiner je s njim dulje vremena pregovarao o sudjelovanju u akciji i zast. Dűrich je napokon pristao. S odašiljanjem zast. Dűricha slagali su se svi i zato, što je bio zastupnik agrarne stranke, što će se o tome govoriti sa predsjednikom Švehlom, čime će tako i formalno ta moćna stranka biti u uroti. Određeno je, da dr. Kramář govori sa Dűrichom politički, a ostalo da će s njim završiti dr. Šámal i dr. Scheiner. Dr. Kramář je svoje izvršio; dao je naravno Dűrichu instrukcije u duhu svojih nazora na Rusiju.

Zastupnika Dűricha smatrali su zgodnom osobom i zbog toga, što je prof. Masaryk vidjevši neslogu naših ljudi u Rusiji htio dra Scheinera ili nekoga drugoga odrediti u prvom redu za Rusiju. Budući da se zast. Dűrich bavio slavenskim stvarima, znao ruski i francuski, bio je od nas svih primljen simpatično kao zgodna osoba i u prvom redu određena za rad u Rusiji. Uputio se iz Praga najprije u Beč, a odatle je stigao 9. svibnja 1915. u Zürich, gdje ga je očekivao dr. Sychrava.

Kao što je već rečeno, novac za Dürichov put spremio je dr. Scheiner; dobivši ga od Narodnog vijeća, od dra Mattuša i Ad. Prokůpka; došao je za Dürichom u Beč i tamo se s njim dogovorio o svemu što je bilo potrebno za odlazak.

Koliko se sjećam, bilo je to baš za vrijeme rasprave o odašiljanju zast. Düricha i za vrijeme govora o našim vojnicima u Rusiji, kad je u »Mafiji« povedena prva debata o slavenskoj politici.[1]

Neobično me je začudila jedna potankost za vrijeme rasprave: dr. Kramář (a s njim i Rašín) tumačio mi je svoje nazore o budućem odnosu naše države prema Rusiji u tome smislu, da će to biti odnos tako intiman, da će naši vojnici moći da nastupe dužnost u nekom ruskom garnizonu a ruski vojnici kod nas u Češkoj.

Pomislio sam na naše ljude u Sibiriji — i bilo mi je tjeskobno. Protivio sam se, izražavajući — kao najmladji član cijele urote i nepolitičar — veoma mirno svoja ograđivanja. Napokon smo se složili, da sada nije aktuelno, da se o tim stvarima govori u »Mafiji« i da će se kasnije vidjeti, što će biti i kako.

Razišli smo se s te sjednice »Mafije« s velikim i važnim zaključcima: bio je utvrđen tekst proglasa, izjavljen je pristanak za istupanje, kad bude određen točan datum, zast. Dürich otišao je u inozemstvo; mislilo se također ozbiljno i na odlazak dra Kramářa i na odašiljanje novinara. O rezultatima sjednice odmah sam poslao izvještaj u Švajcarsku.

17.

U to vrijeme počeo sam da intenzivnije tražim nove političke i novinarske suradnike, koji bi pobjegli u Švicarsku. Moram priznati, da sam kao i u pitanju novaca doživio razočaranja i ljutio se na naše ljude, nekad opravdano nekad neopravdano. Tražio sam dugo pogodne osobe; radilo se o tome da znaju jezike, barem francuski (a i engleski), da imaju smisla za politiku i da znaju raditi propagandistički i novi-

[1]) U to je vrijeme, kad su Rusi bili nedaleko od Krakova, naše oduševljenje za Rusiju bilo na vrhuncu.

narski, da imaju odvažnosti, ako bude potrebno, prijeći preko granice i nelegalno, i da budu spremni — naročito u doba, kad nijesmo imali novaca i nijesmo mogli nikome ništa osigurati — na teški život emigranta, koji se eventualno nikad ne će vratiti.

Tražio sam ih među realistima, ali nijesam našao nijednoga pogodnog, koji bi imao volje i odvažnosti da ode. One, koji bi išli, trebali smo kod kuće. Dr. Sychrava mi je poručio da razgovaram sa Kabrlem, Dykom, red. Malym, drom Brožom i ljudima iz toga kruga. Potražio sam ih sve, govorio sam konkretno o stvari sa književnikom Dykom i drom Brožom. Dogovorili smo se, dao sam tada Dyku i manju svotu novaca — nemajući momentano više; uputio sam ga na Masaryka i na novinarsku suradnju sa čehoslovačkom Amerikom. Do ostvarenja nije došlo — ne znam točno zašto — a ni dr. Brož se nije odlučio na odlazak.

Postojale su naravno i tehničke poteškoće: nije bilo moguće dobiti putnice, a nelegalni bijeg, onda je zbilja značio baciti se u pustolovinu ili iskušavati slučaj i sudbinu. Tražili smo načina, kako da pribavimo putnice. U nekoliko slučajeva je uspjelo. Red. Hájek je uputio u stvar nekoje svoje prijatelje: ing. Vodsedálka u Kolinu i prof. gimnazije u Nov. Bidžovu dra Buttera. Dru Butteru je uspjelo da na redarstvu dobije nekoliko putnica, koje je poslao u Prag. Osim toga prijateljima je uspjelo da kupe i iz ličnih izvora stare austrijske i tuđe (bugarske) putnice.

Od toga materijala pravljene su nove putnice i pribavljana viza. Tako nam je bilo moguće otpremiti u Švajcarsku u svibnju 1915. ing. Miroslava Plesingera, kome je bila pribavljena putnica i vizum na ime Božinova i koji je počeo raditi u našoj akciji. Na isti način uspjelo je, da se pomogne bijeg u Švajcarsku i red. Cvetiši ,koji je djelomično radio s nama, a djelomično sa svojim zemljacima, Jugoslavenima.

Ubrzo poslije hapšenja dra Kramářa i dra Raína, počeo sam govoriti u saglasnosti sa članovima »Mafije« o bijegu dra Borskog. Sastali smo se s njim i književnikom Dykom već prije u »Času«, ostali u vezi i pravili političke planove i planove za bijeg. Fotografija Borskog bila je poslana Sychravi, jer je u Švajcarskoj bilo lakše pribaviti putnicu. Kada je pak dr. Borský (lažno ime Steiner) morao u vojsku i jedamput ljeti došao na dopust, imao je na raspolaganju putnicu, pripremljenu po uzoru švajcarskih putnica; glasila je na ime trgovačkog putnika Miroslava Šiche; potrebni vojnički dokumenti pribavljeni su sa praškog magistrata. Austrijski vizum redovno je proizvodio poznati prijatelj Fiálka. Taksa za vizum bila je 70—100 kruna. Za švajcarski vizum trebalo je smoći odvažnosti i otići na konzulat. Njemački vizum bio je izvađen iz putnice pravoga Miroslava Šiche. Dr. Borský nije putnice iskoristio, nije mu se činilo dovoljno sigurno; kad bi bio uhvaćen na granici, bio bi, rekao je, kao vojnik odmah ustrijeljen. Nekoliko nedjelja kasnije u putnicu je stavljena moja slika; putnicu sam zadržao, da bih je kasnije iskoristio sam: pobjegao sam kao trgovački putnik s optičkim instrumentima Miroslav Šícha.

Prema tome nije nam uspjelo da pridobijemo nove suradnike. Bili smo primorani, da kasnije tražimo pogodne ljude samo među našim zarobljenicima. Prof. Masaryk se nikad nije prestao na to žaliti; gorko je to predbacivao našim ljudima kod kuće, kad nijesmo imali u inozemstvu dovoljno politički sposobnih ljudi. To je bio također jedan od razloga, zašto sam uvijek bio spreman na bijeg i ja: vidio sam u prvom redu, da će u inozemstvu biti stalno potrebno sve više ljudi, a u drugom redu opazio sam da me sve češće opominju, da se čuvam, jer ću biti uhapšen (dr. Šmeral, red. Hlavač, dr. Bouček, dr. Scheiner, red. Dušek, dr. Herben.)

B) GANUTLJIVA SJEDNICA »MAFIJE« HAPŠENJE DRA KRAMÁŘA, SCHEINERA I RAŠINA

18.

15. travnja 1915. otišao je prof. Masaryk u Pariz i London. 1. svibnja izašao je prvi broj »Nation Tchèque«, a u isti mah su došle potanje vijesti o akciji naše ruske Družine i naših kolonista u Rusiji uopće. Masaryk se još uvijek nije odricao plana, da dr. Scheiner podje organizirati naše ljude u Rusiju. Dr. Sychrava mi je s tim vijestima i ponovnim Masarykovim zahtjevima poslao L. V. Fáčka-Strejčka. Došao je s velikim kovčegom 17. svibnja 1915. Bila je to prva pošiljka nove vrste: savršeno izrađeni kovčeg sa dvostrukim stijenama, u koji je bilo stavljeno 20 brojeva »Nation Tchèque«, 4 primjerka Masarykova memoranduma »Indépendent Bohemia« i dugi izvještaj dra Sychrave o stanju naše vojske u Rusiji. Dr. Sychrava je u njoj javljao, da organizacija naših vojnika u Rusiji napreduje, da je generalisimus Nikolaj Nikolajević pristao na stvaranje naše vojske od zarobljenika u broju od 20.000 ljudi, da su predradnje u punom tijeku (te vijesti dra Sychrave nisu bile sasvim istinite — situacija u Rusiji u to doba bila je malo drukčija) i da bi bilo potrebno, da dodje dr. Scheiner.

Štampani dokumenti i vijesti naše revolucije izvršile su na mene silan dojam. Tražio sam dra. Šámala; sa cijelim plijenom došao sam u Šámalov stan na sjednicu 20. svibnja 1915. Prilikom drugog puta u Švajcarsku uspjelo mi je prokrijumčariti i Denisovu knjigu »La guerre«, koju sam posudjivao u Pragu od ruke do ruke. I nju sam ponio na sjednicu kao dokaz kako naše stvari napreduju. Sjednici su prisustvovali dr. Kramář, dr. Rašín, dr. Scheiner, dr. Hajn, dr. Šámal i ja.

Podnio sam izvještaj o događajima i predložio Sychraviu izvještaj u originalu, donio sam nekoliko brojeva »Nation Tcheque« i razdijelio ih pojedinim čla-

novima. Dr. Kramář je stavio broj u džep tako kako sam mu ga dao, u prsni džep. Govorili smo dobro rasположени o vojničkim stvarima u Rusiji, kad odjednom netko pozva dra. Scheinera na telefon: telefon javlja — bio je to, ako se ne varam glas iz Sokola — da su kod dra. Scheinera vojnici i da vrše premetačinu.

Bio je kritičan čas. Ako redarstvo znade, gdje je dr. Scheiner, mogu nas naći zajedno, s dokumentima u ruci. Dr. Kramář, dr. Rašin i dr. Hajn brzo su otišli. Dr. Šámal je u brzini sakupio i uništio sve dokumente, koje sam donio osim Denisove knjige; nas trojica se ukratko posavjetovasmo. Savjetovao sam dru Schneineru da pobjegne. Dr. Šámal brzo sakupi sve novce, što je imao kod kuće, a dr. Scheiner poslije kratkog razmišljanja izjavi da će pobjeći.

Razišli smo se. Pošao sam na časak na kavu u Akademicku kavanu da bih se umirio. Pozvao sam telefonski red. Duška u redakciji »Časa« pitajući ga što ima novo. Ugovorio sam s njim važan sastanak za ujutro u devet sati u kavani »Parlament« s namjerom, da mu ispričam, što se dogodilo; pošao sam da vidim, kako izgleda kod dra. Scheinera. Šetao sam se do jedan sat na Vaclavskom trgu preko puta od Scheinerove kuće i vidio promet kroz osvijetljene prozore Scheinerova stana. Vidio sam, kako maglovito jure figure iz prostorije u prostoriju; vojnici su vršili detaljnu premetačinu. Kada se dr. Scheiner ujutro ipak vraćao u svoj stan, bio je uhvaćen i drugog dana odveden u Beč.

Dr. Kramář je otišao na časak u redakciju »Narodnih lista«. Pošavši u svoju vilu, na ulazu su ga uapsili; među ostalim stvarima našli su kod njega kao corpus delicti u prsnom džepu baš prispjeli broj »Nation Tchèque«.

Sutra dan sam na ugovorenom sastanku rekao red. Dušeku, što se na večer dogodilo kod Šámala, a on mi — neobično iznenađen — reče, što se dogodilo sa drom Kramářom, kao i to da je uapšen i dr. Scheiner.

U prvi mah bio sam uvjeren da je zlo, da je cijela urotnička stvar izdana i da će sada doći red na nas ostale. Poduzeo sam odmah potrebne mjere. Još u kavani napisao sam svojoj porodici, da sam brzo otputovao, dao sam u pismu dispoziciju za školu, imanje i druge porodične stvari, koje je trebala da izvrši moja žena; pošao sam onda u stan red. Hájeka, kome sam predao pismo i ispričao, što se dogodilo, što namjeravam ja i što on treba da učini, da bi se posao odvijao dalje.

Onda sam pošao prema svome stanu da izvidim situaciju, da li nisu tamo vojnici ili redarstvo, ili da li ću, prema dogovoru sa ženom opaziti nešto sumnjivo u prozorima stana. Proveo sam u promatranju i očekivanju cijelo prije podne. Ne vidjevši ništa sumnjivo, usudio sam se ipak da poslije podne dođem kući, brzo sam očistio stan od svih sumnjivih papira i čekao, što će se dogoditi. Umirilo me je, da redarstvo nije dolazilo — u meni se rađao tračak nekakve sigurnosti.

U toj situaciji bilo je glavno saznati, da li su ta uapšenja u vezi s našom akcijom. Moralo se to brzo utvrditi; moglo se dobiti ili od redarstva ili od Machara iz Beča. Sa Dušekom je bilo ugovoreno, da pokuša da nešto sazna od dra. Klíme, s kojim je kao kolegom sa studija bio stalno u vezi, i pripovijedao mu o Masaryku, što smo htjeli, da bi to redarstvo saznalo i tome vjerovalo; dobivao je od njega različne vijesti, koje smo provjeravali i koje su nam poslužile.

Dušek je u razgovoru sa Klímom stekao uvjerenje, da se ne radi o »Mafiji«. Svi ti događaji postali su nam sasvim jasni iz vijesti iz Beča, iz krugova političkih i dokumenata od Heinolda, među kojima smo dobili i izvještaj nadvojvode Fridriha; to nam je potpuno osvijetlilo situaciju i motive hapšenja Kramářova i Scheinerova. Do hapšenja je došlo po naredbi vojske, a sa djelovanjem »Mafije« nije to imalo ništa zajedničkog.

Od tog doba bio sam u stalnoj gotovo svakodnevnoj vezi sa drom. Rašínom. Od Scheinerova odlaska davao mi je vijesti uglavnom on, i ako sam — razumljivo — imao i vlastite izvore. Na rad s njim u »Mafiji« ostala mi je najljepša uspomena. Rad je bio veoma koristan, odvažnost i hrabrost potpuna, uzajamna lojalnost i odanost potpuna; a kasnije smo se složili i što se ticalo Masarykova političkog smjera.

Nije potrajalo dugo, a dr. Rašín mi je mirno izjavio, da je pod redarstvenom paskom i da će uskoro biti uhapšen. Potražio sam ga kao i obično jednoga dana na početku srpnja u njegovu stanu i otpratio ga u podne do redakcije »Narodnih lista«. Rekao je, da očekuje hapšenje vrlo skoro, možda već sutra. Treći dan poslije toga 12. srpnja 1915. bio je uhapšen i odveden u Beč.

C) MOJ BIJEG U INOZEMSTVO

19.

Prvi period djelovanja »Mafije«, valjda najvažniji za našu revolucionarnu akciju, izgleda da je hapšenjem ove trojice članova (Dr. Kramář, Dr. Scheiner, Dr. Rašín) završen. Sa drom. Rašínom sam se doduše savjetovao što da se radi poslije hapšenja dra. Kramářa i Scheinera, dok sam se prije dogovorio što treba učiniti, ako bude, kako se očekivalo, uhapšen dr. Scheiner. Dr. Scheiner je za taj slučaj kao svoga zastupnika u Sokolu odredio V. Štěpanka. Dr. Šámal je odmah poduzeo mjere da Štěpánek bude upozoren na to, da može sudjelovati u radu »Mafije«. Štěpánkovo sudjelovanje nije bilo dugog vijeka.

Poslije hapšenja dra. Kramářa i Scheinera imali smo još nekoliko važnih sjednica »Mafije«: podnio sam izvještaj, koji je stigao iz Ženeve poslije povratka prof. Masaryka iz Pariza i Londona u svibnju 1915., kao i Masarykove želje da još dođe netko u inozemstvo, a on da dobije dopuštenje za otvoren istup.

Masarykove poruke poslije povratka iz Pariza i Londona bile su odlučnije nego ikada: čekati na Rusiju bila bi pogreška.[1]) Rusi nemaju političkog plana, u vojsci vlada nered a ima i izdajstva, u administraciji kaos, a za naše stvari se ne brinu. Ruski ambasador u Londonu Benkendorf, koga je prof. Masaryk posjetio, vidio je u Masarykovim rukama prvi put narodnosnu kartu Evrope. Tako su slabo bili obaviješteni mjerodavni faktori. Rat će, izgleda, trajati dugo, potrebna je odlučna akcija, mora se nastupiti. Masaryk je dalje javljao, da je govorio sa okolinom Delcassèovom i Greyovom i predao za njih memorandume, jer sa ministrima nije razgovarao.

Dr. Sychrava mi je osim Masarykove poruke poslao opširan referat o Masarykovom putu i o tome što je govorio s njim i Svatkovskim (ruski novinar). Uglavnom bilo je to strašno razočaranje. Saveznici nemaju ni političkog ni vojničkog plana. O Austro-Ugarskoj su loše obaviješteni, o Česima jedva da su nešto znali, s njima nisu imali nikakvih planova. Ruska politika uopće bila je dezolatna, izvještaji o razgovorima Izvolskog, Delcasséa, Trumbića, Vesnića o planovima s Dalmacijom bili su strašni. Uspjelo mi je sačuvati taj dokumenat tako, kako je došao. Onda se nisam ni usudio ispričati »Mafiji« cijelu istinu, da ne bih izazvao neraspoloženje i razočaranje. Odmah je bila naglašena potreba zajedničkog nastupa i bijega naših novinara u inozemstvo.

Napokon je prof. Dürich otišao u Švajcarsku, a ja sam poduzimao uzaludne pokušaje da pošaljem nekoje novinare u inozemstvo. Na kategoričku Masarykovu opomenu izvadio sam iz njegove biblioteke nekoje knjige, zapiske i bilješke, u prvom redu da bih pokušao poslati mu to za njegov politički rad u inozemstvu, a onda da bih spasao sve to od redarstva, kad prof. Masaryk nastupi otvoreno. Sve sam

[1]) Poslije poraza i proboja fronte, Rusi su neprestano uzmicali.

dopremio u podrum svoje kuće u Vršovicama (predgrađe Praga), gdje je sve poslije moga bijega nađeno i zaplijenjeno; tada je uhapšena i dr. Alice Masarykova, sa znanjem i pomoći koje se pokušalo sačuvati knjige.

Kada smo odpremili Düricha, razgovarali smo u »Mafiji« još o odlasku dra. Soukupa, Habrmana, Borskog i Dyka. Ali nije došlo do bijega nijednoga od ovih. U srpnju i kolovozu 1915. postao je već prof. Masaryk nestrpljiv, kad nije nitko stigao u inozemstvo, a nije stizalo niti dopuštenje za otvoreni nastup; zadnje njegove poruke po starom Benešu (lažno ime Frič) iz Schafhauza i gđi. Háčkovoj bile su veoma odlučne. U sjednici »Mafije«, sazvanoj u drugoj polovici kolovoza bilo je odlučeno da netko ode u inozemstvo, ali da se sa nastupom počeka, dok se kod kuće ne učine nekakove pripreme. U »Mafiji« su se plašili progona.

Do bijega ničijeg nije došlo, a pristanak na istupanje donio je sam Masaryk osobno, kad sam za dvije nedjelje pobjegao u Švajcarsku.

Početkom kolovoza stigle su u Beč i u praško redarstvo prve vijesti o dolasku moga brata Vojte Beneša u Ameriku i o njegovu djelovanju. Žandarmerija je bila obavještena, a mene su stavili pod redarstveni nadzor. Izvještaj o redarstvenoj naredbi dobio sam istog dana, čim je bila izdana od narednika Hájka brata redaktora Hájka (današnjeg šefa Presbiroa Ministarstva vanjskih poslova.)

Bio je zadnji čas za odlazak. Izvijestio sam o situaciji dra. Šámala, Dušeka i ostale prijatelje, koji su mi pomagali u poslu. Još sam jednom osobno govorio sa preostalim članovima »Mafije« o istupu prof. Masaryka, u namjeri da mu donesem definitivan odgovor i saglasnost s otvorenim navješćivanjem rata. Suglasnost je bila dana, a prof. Masaryku ostavljeno na volju da odabere dan istupa. Dogovorivši se sa Šámalom, Hájkom i Bělohradkom o svemu, što je bilo potrebno, da bi se moglo nastaviti s radom (a u

vezi s nama) u inozemstvu, izvršio sam posljednje pripreme za bijeg. Na savjet nekojih prijatelja htio sam poći preko Madžarske, Sedmogradske i Rumunije u Rusiju; na rumunjskoj granici trebao mi je pomoći nekakav sedmogradski pop, koji je već pomagao nekolicini naših ljudi prilikom bijega.

Krajem kolovoza otišao sam sa ljetovanja u Prag, ne htijući se više vraćati, s odlukom da pođem preko Madžarske. Plan sam izmijenio u posljednji čas, smatrajući put preko Rumunjske nesigurnim. Kad sam saznao da je u Jašiju u garnizonu liječnik moj kolega sa studija dr. Amerling, odlučio sam poći k njemu, zamoliti ga za prevoz preko granice pod zaštitom vojničke uniforme. Nijesam svoje putnice htio pokazivati austrijskim vlastima, plašeći se izdaje, mislio sam da ću sa lažnom putnicom austrijskom lakše proći u Švajcarsku kod njemačkih ureda. Moja pretpostavka bila je ispravna.

Došao sam do Jašija neposredno pred svojim definitivnim odlaskom, pregledao mjesto prelaza, dogovorio dan bijega, a određenog dana, 1. rujna 1915., došao sam u Jaši. Dr. Amerling, kao što je obećao, preveo me je poslije nekakvih zapreka u Bavarsku, na put prema Hofu, odkuda sam vlakom pošao u München. Odatle sam u 1 sat noću od 2. na 3. rujna 1915. stigao u Friedrichshafen na Bodenskom jezeru.

Odmah su me podvrgli nekoliko-satnom pregledu, što me je neobično uzrujalo, a oko 5 sati me konačno pustiše na parobrod, koji je odlazio prema švajcarskoj obali u Rohrschach. U 6 sati ujutro stupio sam na švajcarsko tlo. Iz St. Gallena poslao sam ženi ugovoreni telegram, da sam spasen; oko 7 sati na večer bio sam u Ženevi, gdje me je očekivao prof. Masaryk.

Odlazio sam od kuće nenapadno sa malim zavežljajem, koga je moja žena skrivala pod kaputom, prateći me sa gđicom. Atom Oličovom na kolodvor. Obećavao sam svojoj ženi povratak najdalje za dvije godine, spremajući je na teška vremena, na redar-

stveno šikaniranje, možda i zatvor; davao sam joj savjete, kako da se drži, kako da odgovara, da me se eventualno odrekne, ako situacija bude neizdržljiva. Bili smo spremni na sve. Za svaku veliku i pravednu ideju moraju se podnositi žrtve. Odlučno, bez sentimentalnosti, muški, jer tako prinesena žrtva donosi željeni rezultat. To je bio moj osjećaj, kada sam sjedao u vlak, koji je polazio prema Hebu i u duhu se opraštao sa svojima.

Skok u tamu ili u novi život? . . .

Nije trajalo dugo, došlo je do hapšenja moje žene i njenih sukrivaca i njihovog prevoženja u zatvor u Beču, kao što smo i očekivali. Saznao sam to poslije nekoliko nedjelja u Parizu iz oglasa objavljenog prema ugovorenom ključu u »Narodnoj politici«.

U domovinu se nisam vratio tako kako sam očekivao, ni u vrijeme koje sam odredio. Vratio sam se skoro točno poslije četiri godine, 24. IX. 1919., kao ministar vanjskih poslova, dovršivši posao na mirovnoj konferenciji u Parizu i potpisavši Saint-germainski mir, pozdravljen na granici od vlade republike i delegacije parlamenta, uz divne manifestacije naroda od granice države, pa sve do praškog grada . . .

Navodim ovo, jer ovi politički i pri tome romantični događaji zaslužuju, da se o njima razmišlja. Poučni su. Ja nijesam nikad na njih zaboravio.

D) PODZEMNA VEZA REVOLUCIONARNE AKCIJE SA DOMOVINOM. — NAŠE REVOLUCIONARSTVO, NJEGOV KARAKTER I ZNAČAJ

20

Sa prof. Masarykom sam se sastao poslije 9 sati na večer za vrijeme jake bure i pljuska u restauraciji des Eaux-Vives. Pozdravivši me i primivši od mene prve izvještaje i obavještenja iz Praga, prof. Masaryk mi je postavio pitanje: »Tko će vas sada nadomjestiti u »Mafiji« i tko će provesti dalju vezu Praga sa

Švajcarskom?« Kad sam mu izložio, kako sam brzo napustio Prag, u kakvom sam stanju ostavio stvar poslije hapšenja članova »Mafije«, što će moći učiniti dr. Šámal, Cyril Dušek, red. Jan Hájek, dir. Bělohrádek, Werstadt i dr., izjavio je Masaryk: »Mislim, da to nije dovoljno, morat ćete još jednom natrag, osigurati bolje veze s nama, a tek onda definitivno otići«.

Rekao sam da ću se vratiti, ako to bude želio prof. Masaryk, da je ipak moj brat Vojta Beneš u Americi, njegovo djelovanje je redarstvu poznato, meni je isto redarstvo za petama — kao što sam utvrdio pogledavši u žandarmerijski raport — i da bih se mogao vratiti jedino u zatvor.

Sutradan došao je prof. Masaryk s novim planom: »Ja ću otići i ostat ću stalno u Londonu, vi ćete ostati u Parizu, dr. Sychrava nastavit će u Švajcarskoj«.

Plan je odmah bio ostvaren: pozvan je iz Lausanne posl. Dürich, koga sam isto obavijestio o događajima u domovini; određeno je, da će čekati dotle, dok se ne ukaže pogodan čas za njegov put u Rusiju; mi smo međutim odmah poduzeli mjere za seobu u Pariz i London.

Da bismo se dogovorili o daljim vezama sa Pragom, pohodio sam oko 10. kolovoza dra. Sychravu u Zürichu. Pošli smo na izlet u Kussnacht u okolini Züricha, gdje smo se dogovorili o daljem radu oko osiguranja veza sa Pragom. Sastanku su osim nas dvojice prisustvovali još i ing. Baráček, ing. Plesinger-Božinov i Kyjovský, prvak naših socijalnih demokrata u Zürichu.

Izvijestio sam ih o posljednjim događajima kod kuće, o sastancima »Mafije« i o daljem mogućem radu. Vijest, da je u ime socijalnih demokrata u »Mafiji« dr. Soukup, primljena je radosno; nadali smo se, da će to s obzirom na poznatu politiku stranke kod kuće utjecati na sve naše brojne socijalističke organizacije u inozemstvu. Kyjovský je to pozdravio

sa velikim veseljem, i mislio je, da se sada može obratiti direktno na dra. Soukupa sa glasnicima od nas.

Posljedica toga bila je odašiljanje gđe. Linhartove u Prag dru. Soukupu, zatim poznata afera t. zv. »afera sa dugmetima« i hapšenje radnika Mareša, Linhartove, dra. Soukupa, J. Hájka, gđe. Oličove, gđe. Hájkove, Cyrila Dušeka, red. Kuntea, savjetnika Oliča, gđice. Sychravove i Hane Benešove, gđice. Oličove, dr. Alice Masarykove. Naišlo se na tragove naše akcije za cijelo vrijeme naših veza sa Pragom i emigracijom. Druga i posljednja neprilika dogodila se 21. listopada 1918., u času, kada u Beču nijesu više imali ni vremena ni snage za progone.

O hapšenju gdje Linhartove doznao sam u nekoliko mahova: najprije 19. studenog 1915. preko Švajcarske prema ključu iz vijesti u novinama; onda prilikom svoga puta u London 23. listopada 1915., kada je prof. Masaryk dobio pismo iz Amsterdama od dra B. Štěpanka sa potankim izvještajem o hapšenju svih okrivljenih u Pragu. Dr. Štěpánek nam je ujedno javio, da će o Božiću ponovo doći u Holandiju, pa da bi se htio s nekim sastati, da bi predao vijesti iz Češke i ponio vijesti za Prag.

Ne bih htio u izlaganju povijesti našega podzemnog rada prejudicirati događaje, koje želim navoditi, ukoliko je moguće kronološki. Da se poslije ne bih morao vraćati »Mafiji«, ispripovijedat ću iz njene kasnije povijesti ono, što sam doživio i što ide u okvir moga izlaganja. Uostalom to će biti samo kratki nacrt.

Do sastanka sa drom Štěpánkom došlo je na Božić 25. prosinca 1915. u hotelu Krasnopolski u Amsterdamu. Proveli smo zajedno dan i izmijenili vijesti. Za nas u inozemstvu bilo je to od velike vrijednosti, jer poslije hapšenja u Pragu veza preko Švajcarske morala je na neko vrijeme biti prekinuta, a to je značilo ponovo tražiti novu vezu. Dr. Štěpánek je

obećao, da će i dalje održavati vezu preko Holandije rekavši, da možemo očekivati vijesti bilo prilikom puta Češkog kvarteta ili prilikom pohoda književnika Jar. Kvapila. Kvapil se je zbilja nekoliko puta javio sa vijestima.

Put u Holandiju prema dogovoru sa prof. Masarykom iskoristio sam za organizaciju naše stalne baze za vezu sa Pragom. Masaryku se naime prijavio za suradnju slikar Emil Filla: pohodio sam ga, dogovorili smo se o održavanju veze i za cijelo vrijeme rata su Filla i njegova supruga (kći prof. Krejčija), koja je sama nekoliko puta izvršila opasna putovanja u Prag, ostali važni suradnici u Holandiji. Veza pomoću Fille održavana je i tada, kad je redarstvo na nekakav način uspjelo, da spriječi održavanje veze preko Švajcarske. Neko vrijeme uspijevalo je Filli da održava vezu zamjenom indiferentnih stručnih listova, u koje su između redaka bile upisivane vijesti nevidljivom kemički načinjenom tintom.

21.

Godine 1916. održavali smo vezu preko Švajcarske samo s vremena na vrijeme. Veza nije bila nikad prekinuta, ali odašiljanje ljudi preko Švajcarske bilo je malo po malo onemogućivano; inače su skoro svi naši ljudi bili zbog svoga protuaustrijskog rada kompromitirani, pa je austrijsko redarstvo svu svoju pažnju usredotočilo na Švajcarsku. Poslije odlaska dra Sychrave iz Švajcarske u travnju 1916. vodili su održavanje veza sa Pragom ing. Božinov i Kyjovský u dogovoru sa ing. Baráčkom i pomoći Svatkovskog. S vremena na vrijeme uspjelo nam je da pronađemo po nekoga glasnika, koji je odlazio ili dru Šámalu, dir. Bělohradku ili drugim prijateljima.

Od kraja 1916. može se govoriti o novoj fazi povijesti »Mafije«. Veza se s Pragom održavala povremeno preko Švajcarske, Holandije ili Amerike (organizacija kap. Voske), koji je put bio neobično težak

i skup, ali nam je pružao goleme koristi.[1]) Što se nas u inozemstvu tiče, radilo se gotovo isključivo samo o političkim porukama i vijestima, o tome, kako napreduje naš rad, kakovi su izgledi na naš ratni i revolucionarni uspjeh, pa o uputama našim političarima u smislu, što bismo željeli, da se događa kod kuće. Dr. Šámal, dr. Štěpánek, Hajšman, Jar. Kvapil, dr. Rambousek, Frič i dr. slali su nam opet vijesti o događajima kod kuće. Pored dra Šámala velike zasluge stekao je dr. Štěpánek svojom odvažnošću i neumornim radom, a Jar. Kvapil svojom suradnjom u »Mafiji« — osim svoje poznate akcije među književnicima. Podrobnu povijest te faze »Mafije« ispričat će jednom valjda oni, koji su u njoj radili. Nesumnjivo, da bi se o djelatnosti »Mafije« moglo pričati mnogo zanimljivih pojedinosti.

Iz daljeg urotničkoga rada spomenuo bih samo još najglavnije stvari. 1917. i 1918. g. vršila je sama »Mafija« značajnu političku ulogu. Služila je pojedinim političkim osobama ili kružocima za uzajamno poznavanje unutarnje i vanjske situacije, za sabiranje vijesti, koje je širila kod kuće i slala nam u inozemstvo, za primanje naših vijesti, koje je opet davala nadležnim političkim mjestima. U tome smislu utjecala je na sveopću politiku naših zastupničkih krugova. Može se reći, da je vršila urotnički posao tadašnje naše unutarnje politike, ne samo u vrijeme, dok su dr. Kramář, dr. Rašín, C. Dušek i drugi bili u zatvoru, nego i godine 1918., kada je već javna i silno raširena protuaustrijska propaganda zahtjevala da bude dopunjena naročito tajnom vezom s inozemstvom.

Nama u inozemstvu bila je potrebna »Mafija« za

[1]) Cijela akcija kap. Voske u Americi uz sudjelovanje američkih i engleskih autoriteta ide u velikoj mjeri u tu fazu našega revolucionarnog rada. Imala je uglavnom urotnički karakter ili još bolje rečeno protuurotnički i protušpijunski. I to je našem radu donijelo velike koristi. Podrobnije je o tome pisao Masaryk u svojoj »Svjetskoj revoluciji«.

dalji razvitak akcije isto kao i na početku. Naša veza sa domovinom bila je važan dio i potreba naše politike. Zato sam kao glavni tajnik pariskog Narodnog vijeća održavao tu vezu sistematski i neprekidno je tražio, baš kao što je činio prof. Masaryk pomoću organizacije Narodnog vijeća ili na drugi način. Brinuo sam se s malim izuzecima za stalno i sistematsko odašiljanje naših službenih obavještenja i političkih instrukcija u Prag već prema našoj političkoj situaciji u inozemstvu. Na različne načine, koje sam gore spomenuo, poslao sam od 1916. do listopada 1918. u Češku čitav niz političkih vijesti o našem radu, uspjesima i željama, što se tiče rada unutarnje politike. Isto tako dobio sam niz izvještaja od prijatelja o situaciji kod kuće. Pojedine vijesti imale su veliko političko značenje, kao što će se vidjeti iz opisa naše borbe i rada u savezničkim zemljama.

Bilo bi potrebno da drugi ispričaju, što su učinili sa vijestima i porukama, kako bi pokazali, da li je paralelnost domaće akcije i akcije u inozemstvu bila više slučajna, izazvana istim osjećanjima i idejama, ili da li su i kako su obje akcije vodjene jedinstveno, kako su jedinstveno organizirane i zavisne jedna od druge. Za povijest i suštinu cijele naše oslobodilačke akcije ta je stvar veoma važna. Po mome mišljenju bilo je veze uzajamnosti i jedinstvenog vođenja više nego što bi izgledalo prilikom površnog ocjenjivanja naše akcije. Cijela naša unutarnja politika zavisila je što dalje to više od toga, što smo poduzeli ili što smo postigli u inozemstvu.

O »Mafiji« i našoj uroti uopće, o njenom odnosu prema revolucionarnoj akciji i ratu govorilo se kod nas mnogo; jedni su u ocjeni njenog rada i značaja pretjerivali, drugi su je nedovoljno cijenili ili podcjenjivali, treći su je napokon tijekom vremena iz različnih razloga ovjenčali nizom legendi ili nemogućih pripovijesti. Zbog toga se njena stvarna fizionomija dosta izmijenila. Očišćena od svega fantastičnog i lišena svega onoga, što su na nju stavili interesi, lični

ili stranački, »Mafija« je važan organ naše narodne revolucije. Zato sam pokušao, da uz kontrolu njenih glavnih učesnika, skiciram njeno djelovanje.

22.

Dodajem još nekoliko općih misli o našem urotničkom djelovanju.

Za vrijeme svoga rada u »Mafiji« kod kuće i kasnije u inozemstvu često sam razmišljao o bitnosti urote sa psihološkog i sociološkog stanovišta, dovodio je u vezu sa politikom i mislio o njenim socijalnim funkcijama uopće. Sjećao sam se onoga, što sam čitao o ruskim urotama u romanima, što sam sâm doživio u ruskoj urotničkoj sredini i Parizu 1905.—1906. Primjenjivao sam to na naš pokret i sebe sama, pazeći da naše urotničko djelovanje služi k tome, za što je bilo i određeno.

Urotničko djelovanje cijelom svojom sredinom, svojom metodom, radom, potrebom direktnih ili indirektnih veza sa redarstvom ili obavještajnom kao i špijunskom službom, lako formira karakter ljudi, a naročito mladih: čisti duh goni ljude na razmišljanje, pozornost, predviđanje goni na brzu orijentaciju i praktično-psihološko raspoznavanje ljudi i situacija — to je ozbiljna škola života za onoga, tko umije promatrati i stečena iskustva iskoristiti za sebe. Vodi i odgaja ljude, nuka ljude na lične odvažnosti, junaštva srca i duše, goni na samopožrtvovanje, skoro fanatično. Urotnici postaju veoma lako fanatični ljudi, a fanatici vide stvari uvijek ili jednostrano ili onako kako ih vodi njihova unutrašnja težnja. Proživljavao sam sve to na sebi i pažljivo promatrao svoju okolinu, što mi je pomagalo u mome urotničkom radu. Još prije sam se učio to iz ruskih romana, sada sam crpio nova iskustva u praksi i analizi svojih pomoćnika.

Urotnički rad osim toga mami ljude sklone pustolovinama i neizlječive romantike, ponekad ljenčine,

kojima se to gospodsko ogovaranje i intrigiranje čini kao politika i koji nijesu podobni da ustraju u solidnom i sustavnom radu. A vrlo često upadaju u urote ljudi slabog karaktera, koji tamo ostaju samo, ako iz toga u ma kakovoj formi mogu imati nekakove koristi, ili pak postaju izdajnici.

Promatrao sam naše konspiratorstvo očima vanjskog promatrača, svijestan tih različnih opasnosti. Rado konstatiram, da se naše konspiratorstvo nije nikad izrodilo. I nije imalo nikad izdajnika. Bilo je ipak prirodno, da su neki učesnici podlegli utjecaju milieua, metoda i rada i počeli u njemu gledati cilj za samog sebe, što se neizbježivo događa kod konspiratorstva, koje traje nešto dulje. Isto tako sam vidio, kako su se pojedini suradnici gubili lako u pojedinostima, u sitnim podrobnostima, u pustolovnim kombinacijama, nadovezujući na često beznačajne činjenice velike, skoro grandiozne i đavolski smišljene protivnikove planove, kako su odjednom počeli stvarati svoj vlastiti svijet predstava, kako su se borili protiv vjetrenjača — sve to samo po sebi donosi svako konspiratorstvo, tajna služba i borba sa redarstvenim vlastima, kao što smo to morali raditi čitave mjesece i godine.

U tome se zapravo i vidi politička zrelost, smisao za stvarnost, čvrstoća u nazorima i snaga cjelokupne svijesti o konačnom cilju. Tko surađuje u urotničkom radu mora to svaki dan savladati. Konspiratorstvo je u suštini analitičko, nekonstruktivno; cilj mu je da ruši, razara neprijatelja i priprema revoluciju. Zato je opasno za političare. Ubija lako u njima konstruktivnu snagu ili od njih stvara neizlječive romantike. Konspiratorstvo nije u isti mah i uvijek revolucionarstvo. Može to biti vrlo često sasvim obična proturedarstvena akcija.

Zato konspiratorstvo vrlo često nije politika ili vrlo često ima vrlo malo veze sa pravom politikom. Zato ti bezbrojni redovi urotnika u ratovima i revo-

lucijama imaju između sebe tako mali broj pravih političara ili državnika.

Ako se kod nas tu i tamo podcjenjivalo djelovanje akcije »Mafije« bilo je to valjda zato, jer je ponekad konspiratorstvo u pojedinim akcijama počelo pokazivati svoje negativne strane, ili zato, što su se u času, kad je došao uspjeh, navalili u redove t. zv. urotničkih, protuaustrijskih redova brojni ljudi, koji tamo nikad nijesu bili ili koji tamo nikada nijesu spadali.

Ali ovdje mi se ne radi o tome. Hoću samo da konstatiram, da je naše konspiratorstvo, domaće i inozemno, bilo improvizirano u teškim časovima, da nije trajalo dosta dugo, pa je stoga izbjeglo pogreške političkog konspiratorstva i ostalo ono, što je za veliku politiku trebalo da bude: dobro oruđe, škola odvažnosti i požrtvovnosti i odgoj za kasniji politički život u državnom organizmu. Zato je naše konspiratorstvo i sve, što je s njim bilo u vezi u našoj inozemnoj akciji, bilo dio našega narodnog otpora; bilo je zaista i politika.

Treba dodati još nekoliko riječi o našoj emigraciji. Od urotnika su nekoji postali eksulanti, politički emigranti. U neku ruku za našu emigraciju vrijedi isto, što i za naše konspiratorstvo. Dugogodišnji ili čak i stalni emigrant brzo je formiran svojom emigrantskom okolinom, stanjem, koje budi stalnu skepsu i gorčinu, u kome se ljulja, oklijeva, rasuđuje, boji se, hoće li ostati zauvijek ili bez domovine, bez budućnosti, bez nade, da se vrati u kraj iz kojeg je izišao i da počne novi život. Emigrant lako postaje hrast, kome je iščupano korijenje i koji polako nestaje ili se degenerira; postaje iz njega ono, što Francuzi dobro kažu »deraciné« (iskorijenjen).

Proživio sam godine u okolini ili blizini emigracije. Bilo je časova za vrijeme rata, kad sam s prof. Masarykom govorio, da ćemo možda morati i mi osnovati političku češku emigraciju. Masaryk je računao s tim, da će biti profesor i publicista u Londonu, a ja u Parizu. 1916. godine pomoću E. Boyera, direktora škole orijentalnih jezika, pokušao sam da na toj školi osiguram predavanja o povijesti, literaturi i češkoj kulturi uopće.

Vidio sam dobro opasne strane emigracije i trudio sam se iz sve snage, da naš revolucionarni pokret ostane vojnička i poltička revolucija i da ne upadne u pogreške emigrantstva. Emigrant — vidjeli smo to i u našoj koloniji — gubi pravu vezu sa domovinom, jer ne pozna tamo prilike, stvara samo predstave, nipošto činjenice, sve to oboji romantično, većinom oblikuje događaje prema svojim vlastitim predodžbama i isto tako reagira na njih politički neispravno, vodeći skoro uvijek politiku odviše individualno i osjećajno, nerealnu politiku.

Odatle je proizlazila naša težnja, da se bude u stalnoj vezi sa domovinom i da se radi uvijek u suglasnosti sa našima kod kuće. Nijesam htio, da postanemo prijevremeno emigranti; za to je bilo uvijek odviše vremena. Uopće kratko vrijeme trajanja našeg progonstva i stalna veza sa kućom djelovala je tako, da je naš politički pokret izbjegao obične pogreške i nedostatke emigranstva. Imao je za to veliku zaslugu i snažni zarobljenički živalj, koji je bio odviše vezan sa domovinom i tako realan, da se nedostaci t. zv. emigracije nijesu ni mogli dobro razviti. To uostalom osvjetljuje i zadatak, koji je za vrijeme rata imala naša emigracija, t. j. naše inozemne kolonije. Time, što je u Francuskoj i Engleskoj bila naša kolonija sasvim mala, a zbog toga, što joj je u Americi bio određen specijalan zadatak, koji je sjajno izvršila, imali smo izvjesne emigrantske poteškoće jedino u Rusiji. Kada je i tamo došao do riječi taj zarobljenički živalj, poteškoća je nestalo.

Htio sam osvijetliti tih nekoliko pojmova, da bi tako iskočio pravi karakter naše inozemne akcije i prve faze naše revolucionarne politike, koja je po

svojoj suštini bila konspirativna. »Mafija« je ostala ono, što je trebala da bude; ni u kasnijim fazama naše konspiratorstvo nije izašlo iz uloge, koju je trebalo do kraja sačuvati. Zato je i bilo, a i sada je tako vrijednim dijelom naše revolucionarne politike za vrijeme rata.

Zadaću naše urotničke organizacije (»Mafije«) formulirao bih ovako:

1. »Mafija« je omogućila da stvori našu prvu revolucionarnu organizaciju u inozemstvu, održavajući sustavno za vrijeme rata vezu s odgovornim faktorima kod kuće. To, kao i činjenica, da smo njenom pomoći od odgovornih političkih krugova u Pragu dobili u danom momentu pristanak za javan nastup kao i za daljni naš rad protiv Austro-Ugarske, dalo nam je pred Saveznicima legitimaciju, da od početka pa sve do kraja rata radimo u ime naših političkih stranaka i naroda.

2. Omogućivala nam je u kritičkim momentima, da kući šaljemo naše vijesti, da tako aktivno utječemo na razvitak naše domaće politike i da prema vijestima iz domovine autentično tumačimo smisao tih događaja u savezničkim zemljama. Time nam je bilo omogućeno da utječemo na razvitak političkih stvari, i u savezničkim zemljama, prilično intenzivno.

3. »Mafija« je od prvog početka davala inozemstvu o austro-ugarskim političkim, vojničkim i gospodarskim prilikama vrijedne izvještaje, koji su vrlo često dobro poslužili saveznicima u vojničkim operacijama, kao i u političkom nastupu, ili gospodarsko-financijskim mjerama. To nam je često olakšalo, da smo predobili pojedine savezničke mjerodavne krugove. »Mafija« je dakle imala veliko praktično značenje.

Nijedna prava revolucija nije postojala bez konspiratorstva i podzemne akcije. Dobro je, da je naša revolucija imala i to obilježje. A ako nije naša »Mafija« bila u svemu savršena, dokazuje, da je cijela

naša revolucija bila velika, divna improvizacija, proizašla iz narodne duše, a koju su vodili pojedinci, koji su znali u pravo vrijeme da stoje na svome mjestu i da budu spremni da se žrtvuju u svako doba...

Sve do onog vremena, kad smo u savezničkim zemljama počeli svoju revolucionarnu akciju organizirati politički, bila je naša ratna politika prije svega urotnička tajna akcija... Od onog vremena, kad smo započeli sa javnim političkim otporom, koga je odobrio narod, postaje naše konspiratorstvo samo jedan pomoćni organ. Zato bih ono prvo vrijeme naše oslobodilačke akcije nazvao urotništvo i priprema organiziranog političkoga i vojničkoga revolucionarnog pokreta.

KNJIGA DRUGA

VRIJEME POSTEPENE ORGANIZACIJE REVOLUCIONARNOG POKRETA U INOZEMSTVU

V.

PARIZ I LONDON SREDIŠTE NAŠE REVOLUCIONARNE AKCIJE

A) MOJI POČECI U PARIZU

23.

Karakteristično obilježje naše oslobodilačke akcije u inozemstvu — kao što sam već naznačio — jeste u tom, da je bila improvizirana. To ne znači, da prošle generacije, naša domaća sredina, naša politika, naše škole, naše političke stranke, Sokol i druge institucije kao i nekoji od značajnih političara nijesu pripremile generacije našeg vremena tako, da se ne bismo mogli upustiti u oslobodilačku borbu. Hoću time da kažem, da nas je u glavnom iznenadio, da na organizirani otpor nijesmo bili ni pripravljeni i da je prema tome sve ono, što je bilo potrebno za vodjenje revolucionarne akcije bilo potrebno stvoriti od prvih početaka u općoj koncepciji i u svima detaljima ukratko improvizirati.

Pokazao sam kako smo improvizirali naše konspiratorstvo i kakav je karakter imala ta improvizacija u svim svojim manifestacijama. Bila je to prva etapa naše revolucionarne politike. Za drugi period smatrao bih cijelo vrijeme naše akcije, u kojoj smo se u inozemstvu organizirali za čvrstu i djelotvornu revolucionarnu politiku, u kojoj smo organizirali svoju propagandu počeli s pripremama za svoju revolucionarnu vojničku akciju. Naša domaća politika bila je u to doba pasivna i domovina je sudjelovala u oslobodilačkoj akciji opet samo u konspirativnom obliku.

Organizacija je u svakom političkom i javnom djelovanju prvi uvjet za uspjeh. To znači dobro razmisliti o mogućnostima rada, spremiti materijalne uvjete, naročito financijske, predobiti ljude i podi-

jeliti im rad i funkcije; a prije svega tako pripremljenoj organizaciji dati točan program i odrediti taktičke smjernice. Tako može samo da nikne organ kolektivnoga političkog boja, kome je za početak uspješne akcije potrebno odrediti ispravno organizacijsko vodstvo (t. j. vođu), koje bi djelovanje organa upravljalo prema programu i određenoj taktičnoj smjernici.

Sve se to dogodilo na kraju 1915. i u godini 1916. (djelomično još i na početku 1917.). U bitnosti 1916. godina bila je druga etapa naše revolucije, doba vanjske organizacije oslobodilačke akcije u inozemstvu. Pokušajem vođenja mirovnih pregovora centralnih sila u prosincu 1916. i naročito odgovorom saveznika na taj pokušaj, dolazi i naša oslobodilačka akcija i čitav naš čehoslovački problem definitivno na forum međunarodne politike.

Iz Praga sam osim važnih vijesti o političkoj situaciji donio i odlučni pristanak naših političkih krugova, sakupljenih direktno i indirektno u »Mafiji«, da prof. Masaryk i posl. Dürich javnim proglasom, o čijem se tekstu prof. Masaryk već prije dogovorio sa Pragom, nastupe protiv Austrije i da tako u ime naroda otvoreno započnu borbu protiv habsburške države. Na ženevskom savjetovanju 4. rujna bilo je naime određeno, da će oko 15. rujna stići prof. Masaryk u Parizu, gdje će naš javni istup biti pripremljen u suglasnosti sa prof. Denisom i našim francuskim, engleskim, ruskim i američkim kolonistima.

Otišao sam u Pariz 16. rujna, proveo sam tamo sa prof. Masarykom gotovo dvije nedjelje i prema dogovoru izvršio sam tamo prve pripreme za sustavno političko djelovanje na francuskom zemljištu. Prof. Masaryk odlazeći krajem rujna na definitivni boravak u London, odveo me prof. Denisu, preporučio pariskoj koloniji, da sa mnom surađuje, zamolio me, da što je moguće prije u njegovo ime pohodim naše dobrovoljce u Lyonu (što sam odmah i izvršio)

i povjerio mi za Francusku vođenje žurnalističke, propagandističke i političke akcije, ukoliko se o tome moglo razgovarati u vrijeme, kad naša akcija nije bila organizirana.

Moji počeci u Parizu bili su teški. Nastanio sam se u Rue Leopold Robert, u maloj studentskoj sobi u petom spratu sa 120 fr. mjesečnog proračuna i počeo propagandistički posao. Nešto malo poznatih, koje sam imao u Francuskoj od prvog i drugog boravka u Francuskoj (1905.—1908. i 1911.) ili su me zaboravili ili su nestali s horizonta. Službenih veza nijesam imao i držao sam se uopće naših principa, prakticiranih za cijelo vrijeme rata, da ne bismo otpočeli razgovore prije nego što stvari budu zrele i prije nego za to politički i moralno ne stečemo dosta siguran položaj.

Preostajala su mi dakle dva puta:

a) Sredina profesora Sorbonne, koje sam od prije nekako poznavao: bili su to E. Denis, Ameillet, E. Durkheim, C. Bougle, moji bivši profesori i onda L. Eisenmann, koji je za vrijeme mojih studija u Dijonu bio tamo profesor i koji se kao autor knjige o Austro-Ugarskoj, zanimao za moju tezu o istom pitanju. Sada sam s njim putem Masaryka i Denisa stvorio i lične veze.

b) Socijalistička sredina, jer od 1907. godine bio sam u književnim vezama sa socijalističkim revijama (»Revue Socialiste«, »Mouvement Socialist«) i znao sam se sa redakcijama i nekojim vodećim ljudima, kao Albertom Thomasom, Lagardellom itd.

Počeo sam s radom u toj sredini. Prof. Eisenmann kao poznavalac austro-ugarskih prilika, bio je dodijeljen obavještajnom odjeljenju ministarstva rata. Ja sam došao iz Austrije sa mnoštvom vijesti, stvari i dokumenata; on sam je marljivo pratio austro-ugarske novine i vrlo često je za štošta trebao razjašnjenja od nekoga, tko je bio bliži promatrač. Tako

sam već prvog mjeseca stekao dobre veze sa ministarstvom rata.

20. rujna 1915. razgovarao sam sa prof. Eisenmannom o načinu bliže suradnje. Naročito je bilo ugovoreno, da ću povremeno Eisenmannu davati za ministarstvo vijesti i memoare o događajima. Odmah poslije toga Eisenmann me je doveo u vezu sa oficijelnim krugovima ministarstva, gdje se naročito govorilo o protuaustrijskoj akciji u Švajcarskoj, u kojoj je trebala pomagati naša organizacija i dr. Sychrava. Dobio sam naravno odmah od ministarstva dopuštenje, da mogu dobavljati novine iz Austrije i Njemačke, knjige i vijesti od dra. Sychrave iz Švajcarske itd. službenim putem; održavanje veze sa domovinom, potrebne za pariski rad, bila je brzo uspostavljena.

Iskoristivši pređašnje veze sa Albertom Thomasom, tada ministrom za municiju, vrlo sam brzo došao do njega, a ubrzo, 16. listopada, do prof. Roquesa, Thomasova ličnog tajnika u ministarstvu municije i tako do daljih veza sa tim uredom. U isto vrijeme su naši socijalisti u pariskom češkom društvu »Jednakost«, molili, da održim javno predavanje za francuske socijalističke organizacije. Pristao sam, ali sam tražio i francuskog govornika. Obratio sam se na socijalistu-publicistu Paula Louisa (znao sam ga i prije kao autora historije radničkog pokreta u Francuskoj) i zamolio ga za pomoć. Paul Louis bio je tada član redakcije »Petit Parisien« za vanjsko-politička pitanja. Do predavanja je došlo i Paul Louis je dobro govorio o Austriji i protiv Austrije; tim je bila stvorena nova sredina, u kojoj se makar malo dalo raditi.

Paul Louis, iznenađen mojim referatima o situaciji u Austro-Ugarskoj, preporučivao mi je, da se razgovaram s nekim iz ministarstva vanjskih poslova. Preporučio me je svome znancu, tada utjecajnom činovniku l'Hermiti, koji me je 16. studenog primio i sa mnom razgovarao o austro-ugarskim pitanjima. Ovi počeci nijesu odmah imali većih posljedica; za mene

nepoznatog tuđinca bilo je to svakako važno stvaranje veza i otvaranje puteva, koji su sustavnim radom i daljim vezama postajali sve širi i polako uvećavali stvarne političke rezultate.

U isto doba sam stvorio veze i sa jednim od onih, koji su našoj stvari za vrijeme rata učinili goleme usluge: Augustom Gauvainom. Upoznavši se krajem rujna 1915. sa žurnalistom P. Quirielleom kod slikara L. Strimpla, kasnijeg našeg poslanika u Belgiji, bio sam odveden Gauvainu 10. studenog, kratko vrijeme prije našega javnog nastupa protiv Austro-Ugarske; htio sam predobiti Gauvaina, da tom prilikom napiše nešto o našoj stvari.

Gauvain, direktor i redaktor vanjske politike u »Journal des Debats«, pripada onim publicistima u Francuskoj, koji su od prvog početka rata shvatili njegov značaj i smisao. Poznavao je dobro austro-ugarsku politiku i nije mu smetalo, da je bio u konservativnom listu sa katoličkim tendencijama. Bio je od početka pa sve do kraja prema Beču i Budimpešti neumoljiv, jer je u njima vidio faktore odgovorne za rat. Inače je malo žurnalista na svijetu, koji su se usudili, da u obliku knjige objave svoje članke o vanjsko-političkoj situaciji bez promjena — tako je dobro i pronicavo gledao na ratne događaje. Postao je od prvog početka naš prijatelj i vršio nam je za vrijeme rata prvorazredne usluge; obećao mi je kod prvog posjeta, da će napisati uvodnik o našem nastupu i znao je već onda pravilno ocijeniti češku stvar. Taj je članak bio, mislim, dok još nijesmo imali veza, jedan od najvažnijih odjeka našeg prvoga službenog nastupa u francuskoj i savezničkoj javnosti uopće. Od tog doba sam bio u stalnoj vezi sa redaktorima oko »Journal des Debats«, koji je novinarski pripadao najvažnijim otpornim točkama za našu ratnu politiku u Francuskoj.

U pariskoj sredini počeo sam s tim vezama nastojeći, da ih što više proširim. Predobiveni prijatelji uostalom sami su nastojali da prošire krug našeg

utjecaja. Kad je pak u našu akciju stupio Štefánik, dopunile su se te veze sa nekoliko daljih veza u pojedinim salonima i s nekojim političkim ličnostima, a kasnije i sa vojnicima.

Poznavajući situaciju u Pragu i u našoj političkoj sredini uopće, a imajući iskustva iz »Mafije«, odlučio sam se u dogovoru sa prof. Masarykom, da ukoliko je to moguće, pravilno izvještavam prijatelje u Pragu o vojničkoj i političkoj situaciji u savezničkim zemljama. Vidio sam, kolike nam je usluge učinila najmanja vijest, dok sam još bio u Pragu i koliko nam je to dalo poticaja, kad smo saznali, što jest i što nije istina u austrijskom i njemačkom izvještavanju. Osim toga bio sam svijestan pretjeranosti i fantastičnosti pojedinih vijesti nekojih naših domaćih fantasta, koji su već vidjeli, da je vojnički već sve dobiveno i da je za našu politiku već davno sve odlučeno.

Odmah po svome dolasku u Švajcarsku i Pariz, a čim sam malo razgledao prilike, poslao sam u Prag izvještaj o situaciji. Govorio sam s ruskim poslanikom u Bernu Bibikovom (gđa. Bibikova bila je Češkinja) i sa Svatkovskim, sa svima svojim novim prijateljima u Parizu, čitao sam novine, promatrao ljude i prilike i sve to uporeďivao sa Masarykovim vijestima. Tako dobivenu sliku situacije poslao sam u Prag polovicom listopada. Izvještaj nije bio beznadan, ali je pobijao našu pasivnost. Upozoravao je na to, da su u pojedinim savezničkim krugovima neraspoloženi zbog naše neaktivnosti kod kuće, dalje da češka stvar nije uopće poznata i da je naročito potrebno da dođu novi, značajniji političari u inozemstvo.

Taj izvještaj kao i sve ostale smatram danas za važne dokumente, iz kojih se mogu dosta dobro vidjeti glavni obrisi razvitka našeg pokreta, naše želje, borbe i strahovanja, naše nade, uspjesi i radosti.

24.

Smjestivši se u Parizu počeo sam prema dogovoru sa prof. Masarykom pripremati naš javni nastup, u kome su trebali sudjelovati i zastupnici naših emigranata-kolonista. Bilo je potrebno da se razgovara sa kolonijama u Parizu, Londonu, u Americi, Rusiji. Pregovori nijesu bili laki; kolonije nijesu bile dosad čvrsto organizirane, a za osobe, koje su trebale da potpišu proglas morali smo se prepirati. Ja sam nijesam potpisao, jer sam s obzirom na svoju ženu i prijatelje u domovini htio ostati još neko vrijeme anoniman. Osim toga u to vrijeme nijesam još imao dosta značajnu poziciju među našim ljudima u inozemstvu; i napokon, vidjevši spor o tome, tko treba da potpiše manifest mislio sam time dati našim kolonistima primjer rezerviranosti. Uredio sam stvar prvo sa kolonijom u Parizu, a pošto je dr. Sychrava već prije pregovarao sa Rusijom i Amerikom, pošao sam na zahtjev prof. Masaryka 30. rujna 1915. ponovo u Ženevu, da dobijem pristanak i posl. Duricha.

Tamo je sa drom Sychravom bio dogovoren postupak, a razgovarali smo također i sa našim prijateljem Svatkovskim; pošao sam još u Lausannu Durichu, koji je pristao na nastup, a vratio sam se 2. listopada u Pariz. Podnio sam o tome izvještaj prof. Masaryku, koji je u Londonu sve pripremio; dogovorivši se još telegrafski sa prof. Masarykom u pogledu potpisivanja manifesta kao i sa našim društvima u Rusiji i Americi, dogovorio sam se napokon o cijeloj stvari i sa prof. Denisem 9. listopada 1915. Prof. Denis naime, smatrao je da naš tekst manifesta odredjen za Francusku nije podesan, da je previše historijski, stilski suh i savjetovao je promjene; sa Masarykovim pristankom preuredio je naš tekst za francusku javnost.

Tada je prvi put došlo na dnevni red pitanje organizacije naše vanjskopolitičke akcije. Radilo se o odnosu prof. Masaryka i nekolicine drugih, koji su došli iz domovine, prema kolonijama i radilo se o učestvovanju naših kolonista u našem radu uopće. Prof. Masaryk je već u ožujku 1915. izradio i predložio kolonijama plan njihova rada i odredio njihov položaj i zadatak u oslobodilačkom radu. Pitanje je s obzirom na lična pitanja bilo vrlo osjetljivo u prvom redu zbog položaja, interesa i ciljeva pojedinih vodećih osoba u kolonijama. Osim toga bilo je jasno, da je za vođenje narodne i političke akcije potrebna čvrsta središnja organizacija, koja bi bila stalan predstavnik našeg pokreta, po svom sastavu da izgleda kao ozbiljan organ dostojan povjerenja svih naših ljudi kao i savezničkih krugova.

U rujnu 1915. te stvari nisu bile potpuno zrele za organizaciju. Bio je zato stvoren jedan politički organ ad hoc, koji je imao sve oznake privremenosti. Naši kolonisti nisu imali definitivne organizacije ni u Parizu, ni u Londonu, ni u Americi i Rusiji; vidjeli smo u kolonijama političku nepripravljenost. Sasvim mehanički stvoren je dakle »Inozemni čehoslovački odbor«, čiji je zadatak u prvom redu bio da stavi potpise na manifest i da tako svima u oslobodilačkoj borbi objavi nastalo jedinstvo svih, koji su u to doba mogli slobodno govoriti. Poslije izvjesnih poteškoća i sporova zbog ličnosti, koje su trebale potpisati manifest u ime kolonija, došlo se do sporazuma. Definitivna organizacija bila je odgođena na vrijeme, kad razvitak događaja bolje osvijetli situaciju i naše organizacijske potrebe.

Tako je došlo do našeg istupa i defitinivne objave borbe habsburškoj monarhiji u nedjelju 14. studenog 1915., kada je u Švajcarskoj, Francuskoj, Rusiji i Sjedinjenim američkim državama bio objavljen manifest »Čehoslovačkog inozemnog odbora«, koji je danas već svima poznat.

U tome manifestu inozemni odbor naglašuje, da čehoslovački narod ulazi u borbu bez obzira na posljedice u času, kad je Rusija potisnuta, a Srbija uništena; pridružuje se slavenskim narodima i Saveznicima i objavljuje monarhiji borbu na život i smrt, jer je ona skrivila rat, a danas je već izgubila svoju nezavisnost, postavši instrumenat ratne politike Njemačke u njezinu prodoru na istok. Manifest opisuje borbu čehoslovačkog naroda protiv austro-ugarske monarhije prije rata, ukazuje na režim progonjenja za vrijeme rata, dokazuje naše historijsko pravo na državu i poziva se na odluku cijelog naroda, da u toj borbi zadobije narodnu i državnu samostalnost. Stvar Beča i Budimpešte proglašuje izgubljenom, pad habsburške monarhije i stvaranje samostalne čehoslovačke države neizbježivim.

Objavom manifesta počela je službeno naša borba. Bio je to korak velike važnosti i unatoč tomu, što odmah nije imao velikog odjeka; bio je to prvi odlučni korak, javan i svečan izvršen u dogovoru sa domaćim političarima, dakle odgovoran pred narodom u budućnosti. Natrag više nije bilo moguće. Tim korakom započinje faza naše organizirane inozemne akcije.

A pitanje dobre organizacije našeg rada zaokupilo nas je za izvjesno vrijeme kao najvažnija stvar.

Kao i kod svakoga drugog posla, tako i prije svega u politici, a naročito u revoluciji, pitanje metode i organizacije rada odlučuje na kraju o konačnom uspjehu i rezultatu. Radilo nam se o tome pitanju, kako da organiziramo u jedinstvenom, čvrsto zatvorenom pokretu suradnju kolonija sa faktorima, koji vode politiku, kako da se održava veza sa domovinom, kako da se organizira propagandna akcija i kako da se polako pređe od propagande na politiku, kako da se stvore za to potrebni organi i pribave materijalna sredstva, nađu sposobni ljudi i ujedini akcija u svima savezničkim zemljama. A konačno

se također rodilo pitanje, kako da organiziramo našu zarobljeničku i vojničku akciju.

Rješenje svih tih pitanja nije se dalo dugo odlagati. Navaljivala je na nas i čehoslovačka Amerika, za koju je tada naš nastup značio veoma mnogo, jer su tamo naši ljudi bili sakupljeni u kompaktnim masama; osim toga u Americi, koja je tada bila još neutralna, naš istup trebao je među našim ljudima, da dade znak za opću navalu na Austro-Ugarsku i da razjasni situaciju u cijeloj našoj emigraciji, tada politički prilično dezorijentiranoj.

Prof. Masaryk me je zbog razgovora o svima tim stvarima pozvao u London. Od zemljaka u Americi došao je baš tada prvi glasnik, gđa. Tvrzicka; donosila je vijesti o situaciji preko oceana i za naše prijatelje zahtjevala od prof. Masaryka informacije i upute za češku i slovačku koloniju.

Otišao sam na svoj prvi put u London 21. studenog 1915. Razgovarali smo najprije o organizacijskim stvarima i podnijeli izvještaj o našim planovima, potrebama i vojničkoj i političkoj situaciji u Evropi gđi Tvrzickoj za naše organizacije u Americi. Ugovoreno je, kakav će biti način našeg rada u Engleskoj i Francuskoj neposredno poslije izdavanja proglasa; nije se momentano moglo činiti ništa drugo do nastaviti svatko na svome mjestu sa publicističkom akcijom i polako u svome krugu stvarati temelje čvršće organizacije svih naših zemljaka u savezničkim zemljama. Konačna odluka o obliku naše organizacije naše akcije pala je tek u veljači 1916., kad je prof. Masaryk pohodio Pariz i kad je u akciju stupio i Štefánik.

Za vrijeme moga boravka u Londonu dobio je prof. Masaryk pismo od dra Štěpánka iz Holandije, koji je javljao, kao što sam napomenuo, da su zatvoreni pojedini članovi naših obitelji i tajne organizacije u Pragu. Prof. Masaryk me je odmah zamolio, da otputujem u Švajcarsku i utvrdim što i kako se to

dogodilo, i kako to utječe na našu vezu sa domovinom. Trebao sam da sa drom Sychravom organiziram vezu sa Pragom, a zast. Düricha da obavijestim o situaciji u Parizu i Londonu.

Vratio sam se u Pariz 6. prosinca, a 9. otišao u Ženevu, a onda u Lausannu Dürichu. U Ženevi sam se dogovorio, što da se radi u održavanju veze sa domovinom, a odmah poslije toga, 12. prosinca, vratio sam se u Pariz. Poslije povratka pristupio sam organizaciji svoga osobnog rada; dobio sam za tajnika socijalno-demokratskog prvaka pariskog društva »Jednakost«, A. Kudrnača, i u svojoj sam sobici uredio prvu privremenu propagandističku pisarnicu, u kojoj je glavni dio sirotinjskog inventara bio pisaći stroj.

C) ŠTEFÁNIKOVO STUPANJE U REVOLUCIONARNU AKCIJU. — MASARYK U PARIZU U SIJEČNJU 1916. — FORMULACIJE NAŠEGA REVOLUCIONARNOG PROGRAMA

25.

Dan poslije svog povratka u Ženevu, 13. prosinca 1915., sastao sam se prvi put sa drom Milanom Štefánikom u stanu slikara L. Strimpla. Poslije dva dana sastali smo se ponovo, da se posavjetujemo o planovima dalje suradnje i o smjernicama čitave naše političke aktivnosti u Francuskoj.

O Štefániku sam podrobnije i više govorio na drugom mjestu; ovdje ću navesti hronološki samo činjenice iz naše suradnje tako, kako su se one dalje razvijale. Postali smo odani i lojalni suradnici i prijatelji. U mnogome se sa Štefánikom nijesam slagao, kao i on, što se nije u svemu slagao sa mnom, ali nam to nikad nije smetalo u zajedničkom radu. Imali smo jedan jedini spor, ali to tek za vrijeme mirovne konferencije, ali i on je izravnan odmah na prijateljski način.

Našoj stvari je Štefánik učinio goleme usluge. Ne samo svojim radom nego i time, da je kao istaknuti

član Narodnog vijeća predstavljao u njemu slovački živalj i bio živim primjerom lojalne suradnje Čeha i Slovaka, naglašujući dosljedno i neopozivo narodno jedinstvo Čehoslovačke. Njegova struka i specijalni studij za vrijeme cijelog rata bile su intervencije, predobijanje ljudi u društvu, salonima, uredima. Radio je stalno, neumorno do iscrpljivosti. Imao je izvjesne sposobnosti sugestivnog utjecaja, koji je sigurno djelovao. Imao je naročito u Francuskoj i Italiji u izvjesnim krugovima funkciju čovjeka, koji je otvarao puteve. Putovao je za čitavo vrijeme rata. Nije imao smisla za sitan posao, nije znao sjedjeti u pisarnici, pripremati materijal, raditi za kasniji rezultat. Rijetko je nešto pisao, djelovao je uglavnom živom riječi. Prošao je kroz sve savezničke zemlje kao meteor i na svojim putovanjima stekao mnogo prijatelja; mi ostali išli smo za njim i tako načeti teren obrađivali, njegovim apostolskim radom predobivene ljude smo dalje osvajali i njihove simpatije pretvarali u uvjerenje. Mislim, da su se moj i njegov rad zbog različnosti metoda odlično dopunjavali.

Štefánik se razlikovao od nas svih. Živio je mnogo u društvu; rado se kretao u aristokratskom društvu: osigurao je sebi tamo pristup i ponešto prisvojio od načina te okoline. Imao je uglavnom konservativnije nazore nego mi ostali; nije održavao veze sa prijateljima iz znanstvenih krugova u Parizu i drugim mjestima. Nije im pridavao nikakovu važnost. Dosta malo je znao prilike u političkim krugovima, kod nas, naročito u Pragu i Češkoj, tako da smo se često prof. Masaryk i ja plašili eventualnih griješaka. Znao je, da se politički odluči brzo i prema svojoj odluci, da interes svojih partnera sakupi na tome, što je za taj čas smatrao kao najvažnije. Za to je imao sjajnu dijalektiku, iako nije vladao stranim jezicima. U svome načinu imao je malo sklonosti prema romantizmu; znao je pronalaziti iznenadna riješenja, kompromisna i neobična, koja ipak nisu bila trajna i koja je i on

sam lako mijenjao. Inače je bio individualnost neobično zanimljiva i snažna.

Bio je intuitivna priroda — svoj odnos prema ljudima je odredio na osnovu prvog sastanka i prema tome je odmah i radio. Zato je imao i veoma odane prijatelje, ali i neprijatelje na život i smrt, koji mu nikad nisu oprostili. Bio je u njemu komadić genija kao što obično biva kod intuitivnih ljudi; bio je sjajan kozer u društvu, imajući iza sebe znatno životno iskustvo, svoja putovanja po različnim dijelovima svijeta, kao i svoje studije i astronomski rad, o kome je znao izvanredno popularno pripovijedati. To mu je također otvaralo vrata u različna društva. Utjecaj svojih prijatelja znao je dobro iskoristiti za naše političke ciljeve.

Vodili smo dosta filozofskih diskusija: matematika i astronomija doveli su ga pozitivizmu i relativizmu. Nije ni sam bio sa svojim nazorima zadovoljan, ali je ostajao ipak čvrst i nije ni pokušavao da ih izmijeni.

Milan Štefánik je jedna od velikih pojava naše narodne revolucije...

Štefánik se 6. prosinca 1915. vratio sa srpskog ratišta kao avijatički poručnik. Prof. Masaryku se javio preko L. Strimpla već prije, čim je saznao za njegov boravak u inozemstvu. Onda se kao vojnik izgubio na bojištu i opet se ponovo pojavio u Parizu. Sastao sam se s njim u Parizu prvi put prije deset godina (1905. g.) i od tog doba se nismo vidjeli sve do tada u novim prilikama. Štefánik mi je izložio, što misli o situaciji, što je dosad radio kao vojnik i što možemo poduzeti zajedno. Razvio je svoje dalekosežne planove, ukazivao je na mogućnost dobrih političkih veza sa Francuskom i ocrtao preda mnom program našeg žurnalističkog i političkog rada. Na kraju je molio, da ponovo odem u London, da prikažem stvar prof. Masaryku i da ga pozovem da brzo posjeti Pariz, kako bismo se dogovorili o zajedničkom

radu, a eventualno da započnemo pregovore sa francuskom vladom.

Pristao sam na putovanje u London utoliko prije, što mi je baš prof. Masaryk telegrafski javljao zahtjeve naših kolonista u Holandiji, tražio da tamo netko ode i pozvao me da u Holandiju odem — ja. Otišao sam 22. prosinca u London i još iste večeri razgovarao sam dugo sa prof. Masarykom o suradnji sa Štefánikom, o vijestima iz domovine i o putu u Holandiju, gdje je trebala da bude organizirana naša nova baza.

U Parizu smo od 12.—28. siječnja, kada je Masaryk došao, imali mnogo posla. Štefánik je poslije svoje operacije želuca ležao u bolnici. Ja sam govorio mjesto njega: pripremljena je dosta opsežna žurnalistička akcija sa »Matinom«, preko njegova direktora za vanjsku politiku, J. Sauerweina, Štefánikova poznanika, s kojim je dogovoren i Masarykom interview kao i Masarykov posjet Briandu; dalje smo razgovarali o zasebnom ciklusu predavanja o slavenskim problemima na Sorbonni (prof. Masaryk je trebao držati predavanje o položaju Slavena u svijetu, a ja o problemu čehoslovačkom). Sa senatorom Louis Marinom, koji se na početku rata mnogo starao za naše stvari, naročito za parisku koloniju, dogovorili smo se o interpelaciji na vladu o našem pitanju. Napokon su o dolasku Masarykovu bili obaviješteni svi prijatelji, pripremljena novinska akcija itd.

26.

Prof. Masaryk je došao u Pariz 28. siječnja 1916. 1. veljače posjetio je ruskog ambasadora Izvolskog i razjasnio mu naše planove i akciju. Štefánik, već zdrav, zamolio je preko zast. Lemerya i Mme. de Jouvenel za oficijelni posjet kod Brianda, što je bez poteškoća postignuto 4. veljače. Osim audijencije kod predsjednika vlade Brianda imao je prof. Masaryk važne razgovore sa Deschanelom i sa pred-

sjednikom vanjsko-političkog odbora skupštine, G. Leyguesom.

Masaryk je izložio Briandu cijelu našu tezu: što znači pangermansko geslo Berlin—Bagdad; da baš Austro-Ugarska omogućuje prodiranje Njemačke i njene pangermanske ciljeve; da je potrebno Njemačku svesti na njenu vlastitu snagu diobom Austrije i stvaranjem novih samostalnih država, koje će već zbog svoje eksistencije biti prirodni pomoćnici Francuske protiv njemačke ekspanzije na istok. Radi se o organizaciji cijele Srednje Evrope, o krajevima, koji leže između Francuske i Rusije i između Finske i Grčke. Reorganizacija njihova u korist Francuske i evropskog mira znači osamostaliti sve male srednjoevropske narode, a prije svega uništiti Austro-Ugarsku. To je program toga rata, koji treba da bude rat protiv pangermanizma, protiv nasilnog apsolutizma centralnih evropskih država, a za evropsku demokraciju i slobodu potlačenih. Ti ciljevi ne samo da odgovaraju interesima Francuske, nego i njenim uzvišenim tradicijama.

Briand je shvatio. Pristao je da bude objavljen zajednički komunikej o razgovoru sa prof. Masarykom, koji je trebao da svijetu objavi službenu potporu Francuske. To je značilo, da će vodeći francuski krugovi, koji po našem mišljenju dosad nisu bili odlučni u stvari Austro-Ugarske, pomagati našu političku koncepciju i naš program.

Ta koncepcija zbog naše žurnalističke aktivnosti kao i propagandističke akcije naše i različnih naših prijatelja postala je u političkim, naučnim i žurnalističkim krugovima u Francuskoj i Engleskoj toliko poznata, da je na kraju 1916. bila već in nuce primljena u nekoje oficijelne međusavezničke izjave (nota Saveznika 30. prosinca 1916., koja je odgovarala na austro-ugarsku ponudu o vođenju mirovnih pregovora) i u čuvenu notu Saveznika predsjedniku Wilsonu 10. siječnja 1917. U tom smislu može se reći bez pretjerivanja, da je prof. Masaryk, izloživši odlučno

naše zahtjeve, pokazao, kako bi politički saveznički ciljevi i ratni zadaci protiv centralnih sila trebali da budu točno obilježeni i programatski predloženi javnosti i službenim krugovima. Predsjednik Wilson je izrazio iste ili vrlo slične ideje — u općenitijem obliku, dotičući se manje konkretnosti — tečajem 1916. i 1917., u svim svojim službenim poslanicama.

Masarykov posjet Parizu bio je važan politički uspjeh. Već u Londonu imao je prof. Masaryk značajan uspjeh, kad je potporom naših prijatelja Steeda i Seton Watsona, bio imenovan za profesora na King's Collegu (na londonskom sveučilištu); 19. listopada 1915. održao je svoje uvodno predavanje o ulozi malih naroda za vrijeme rata, kome je predsjedavao lord Robert Cecil, a na koje je poslao pismo predsjednik vlade Asquith, naglasivši, da Saveznici vode rat za spasavanje malih naroda. Ta službena potpora Engleske bila je sada poduprta od službene političke pomoći Francuske. Za naš su se rad tako stvarale polazne točke za opsežno političko, propagandističko i organizacijsko djelovanje.

Predavanje prof. Masaryka u Londonu, kao i njegova predavanja o položaju Slavena u svijetu 22. veljače 1916. na Sorbonni, tumačenje naših ciljeva Briandu, različne izjave prof. Masaryka u Engleskoj u različnim prilikama, neki njegovi memorandumi predani Saveznicima, a naročito njegova knjiga »Nova Evropa«, u kojoj su sakupljeni svi naši nazori i ideje, naša publicistička djelatnost u »Nation Tchèque« od 1. svibnja 1915., niz službenih memoranduma tajništvu Narodnog vijeća, moje predavanje na Sorbonni, izdano kao brošura 1916. pod naslovom »Uništite Austro-Ugarsku« kao i niz drugih izjava, tvorile su idejnu podlogu našega političkog programa, na kome smo izgradili svoju akciju, političku i vojničku i svoju djelatnost propagandističku, novinarsku i književnu.

Bilo je važno, da svoj program izložimo kratko, jasno i privlačivo. Bilo je potrebno da pokažemo, da

ne samo, da je ostvarljiv, praktičan i za saveznike koristan i jedino moguć, nego da je također i dio evropskog nezadrživog razvitka, pa pošto je pravedan, da odgovara političkim, gospodarskim, kulturnim i moralnim razvojnim tendencijama cijele Evrope i cijeloga modernog čovječanstva. Imponirali smo u krugovima Zapadne Evrope ne samo time, što smo politički bili dobro obavješteni i što smo davali ispravna mišljenja o Srednjoj Evropi, nego i time, što je prof. Masaryk sa stanovišta filozofije i historije znao reći, što po njegovu mišljenju znači svjetski rat, i kako treba da ga vidi sama zapadna Evropa. Naša velika snaga bila je i to, što su neki od nas znali te ideje sijati s uspjehom oko sebe. Osim kasnijih koncepcija Wilsonovih, bilo je to jedino sintetično shvatanje cijelog rata, njegova značaja i smisla; za to su i djelovali toliko na one, koji su kasnije te ideje proučili. Zato je naša akcija imala i znatni idejni utjecaj budući da se osjetilo, da je građena na čvrstom, teoretski dobro zasnovanom programu.

Teoretski program je obuhvaćao sasvim poznate ideje: razvoj Evrope od renesanse, reformacije i francuske revolucije vodi k izgrađivanju demokratskog režima. Njemačka i Austro-Ugarska su države apsolutističke, militarističke, birokratsko-aristokratske, koje smetaju tome razvoju. Na njihovu teritoriju je najveći broj potlačenih malih naroda, u prvom redu slavenskih, koji moraju biti oslobođeni, ako Evropa želi da bude organizirana na demokratskoj osnovi, i ako se želi da u Evropi bude mir. Idejni evropski razvoj pomogao je uostalom tim narodima, da dođu do narodne svijesti i izvojevao je u posljednje doba vrijednost narodnosnoj ideji uopće. Pangermanski plan je koncipiran tako, da zaustavlja taj razvoj, da želi zadržati dosadanji zamah. Reakcionarni, za mir opasni režim u Austro-Ugarskoj i Njemačkoj ostvaruje njemački »Drang nach Osten« i održava u svome području cijelu Srednju i jugoistočnu Evropu i prednju Aziju sve do Persijskog zaljeva. Ne pansla-

vizam, nego pangermanizam je opasnost. Panslavizam to zbilja nije nikad bio — nije ostvarljiv i nikada ne će ni biti.

Iz te idejne koncepcije bio je izveden praktičan plan: treba ograničiti Njemačku na njenu vlastitu snagu, vratiti Elzas i Lotaringiju Francuskoj, danske krajeve Danskoj a poljske krajeve novoj Poljskoj; treba razdijeliti Austro-Ugarsku, ujediniti Poljake u etnografskoj Poljskoj sa pristupom na more, Istočnu Galiciju dati Rusiji, rumunjske krajeve Rumuniji, ujediniti Jugoslavene, austrijske talijanske krajeve dati Italiji, Austriju ograničiti na Nijemce u alpskim zemljama, Madžare na unutrašnju Madžarsku i napokon ujediniti Čehoslovake u njihovim historijskim zemljama i Slovačkoj. 1918. smo tim zahtjevima dodali i Potkarpatsku Rusiju. O koridoru smo razgovarali nekoliko puta, Italija je bila protiv njega tako oštro, da smo tu ideju napustili još prije konferencije mira, ne htijući ni sebi ni drugima otežavati situaciju. Sudili smo dalje, da Turska treba da napusti Evropu i Crnomorski moreuz, da dobije Rusija; Bugarska je prema našim shvaćanjima trebala da zadrži svoj dosadašnji izlaz na Egejsko more.

Te teoretske i praktične ideje i programe formulirali smo prilikom različnih zgoda različno, ali uvijek jasno, da bi nas Zapadna Evropa, koja nije poznavala našeg mišljenja, i koja nije imala ni dovoljno praktičnog znanja o Srednjoj Evropi, bez muke i napora shvatila. Naročito je bilo važno, da pronađemo za tu problematiku privlačivu formulaciju, da predobijemo utjecajne ljude, koji nemaju vremena da slušaju duga razjašnjenja. Što se toga tiče naša se pariska organizacija zbilja odlikovala. Nekoje naše propagandističke publikacije, letaci, mape i memorandumi uzor su djelotvorne propagande, koja je znala uvijek ostati istinita i znanstveno ispravna.

Za mene je organizacija propagande u jasnim i efektnim oblicima bila škola praktične politike i teoretskih studija, filozofije, noetike, sociologije. Bilo

je vremena, kada (tumačeći ljudima koje sam htio predobiti) sam sa svojim važnim ili manje važnim političkim partnerima osjećao težinu problema filozofije, logike i noetike, kad sam se odlučivao, da na što jasniji, što kraći, a pri tome što uvjerljiviji način prikažem što hoćemo, što radimo, što znači francuska težnja za »clarté des idées«, kada sam vidio na vlastite oči — budući prinuđen da složene realnosti života izreknem u nekoliko rečenica i shematičnih formula — opasnosti političke površnosti i shematiziranog intelektualizma, prenesenog na probleme dnevne politike; i odgovorni i ozbiljni političari u površnom i brzom suđenju lišavaju problem njegove suštine, zahvatajući samo površinu i dolazeći konačno sa svojim planovima do neuspjeha i katastrofa. Ja velim, bila je to za mene velika škola logike, filozofije i života ...

Navodim formulaciju našeg idejnog i praktičnog političkog programa u vezi sa Masarykovim putem u Pariz zato, što je taj program, iako je uglavnom bio obrađen već 1914. i 1915., prof. Masaryk ponovo kondenzirao, davši ga usmeno i pismeno Briandu, izložio ga je javnosti u novinama, razvio ga je ponovo na javnom predavanju; a Štefánik, ja i cijela naša propaganda širila ga je od tog doba sistematski i jedinstveno. Osim toga pariski posjet bio je za našu inozemnu akciju znatan i zato, što smo se dogovorili o vojničkom programu i o definitivnoj političkoj organizaciji.

Zbog toga je Masarykov dolazak u Pariz postao kamen međaš u našoj revolucionarnoj akciji.

D) STVARANJE I ORGANIZACIJA NARODNOG VIJEĆA. — CENTRALIZACIJA REVOLUCIONARNOG POSLA U PARIZU

27.

Štefánik je odmah na početku naglašavao potrebu brze organizacije političkog središta i s obzirom na formalnu stranu. Odviše slobodna i primitivna forma Inozemnog odbora nije ni mene zadovoljavala.

Štefánik se naročito plašio ličnih razmirica i htio ih time da zapriječi. Uostalom prije svega razlozi političke psihologije gonili su nas, da to pitanje brzo riješimo. Saveznici — pa i Francuska — nisu nas znali kao narod, nisu poznavali naše ciljeve, planove i ideje uopće. O našim kolonistima i emigrantima imali su mišljenje politički nepovoljno; priznavali su ih većinom za dobre ljude, ali su nam stavljali do znanja, da se plaše, da se među njima vrlo lako mogu sakriti neprijateljski agenti, da su u emigraciji vrlo rijetko ljudi, koji imaju dosta političkog smisla i sposobnosti, da ne mogu poznavati dobro prilike, jer su daleko od domovine. Mi smo sami vidjeli, da je političko nastupanje emigracije u ime naroda opasno, jer su Saveznici uopće sumnjali u njihovu punomoć za takvo nastupanje. A budući da je emigracija svojom situacijom, moralnom i materijalnom, zavisila od savezničke sredine i svojim dispozicijama je imala i uvijek morala imati sklonosti k radikalizmu — kao napokon i svaka emigracija — nije se mogla stvoriti prava slika situacije u domovini; saveznički politički krugovi su bili sasvim svijesni te činjenice.

Još prije dolaska prof. Masaryka u Pariz razgovarao sam dugo sa Štefánikom o tome. Jasno smo vidjeli da prema prilikama u Francuskoj moramo imati organizaciju, da se tako izrazim, legitimnih predstavnika naroda, stiglih iz domovine, čvrstu pred saveznicima, odgovornu za sve, koja se ne će mijenjati, a sastojat će od političkih ljudi, koji će davati savezničkim vladama dovoljno moralne i političke garancije; vidjeli smo naravno i to, da su savezničke vlade znale ocijeniti, da li je u kolonijama red i sloga, da li kolonisti vrše svoje vojničke obaveze, ne nastupaju li neozbiljno, s odviše velikim gestama, intervencijama i političkim ciljevima. U razgovorima su nam nekoji saveznički krugovi i to stavljali do znanja.

Prof. Masaryk je, kao što sam napomenuo, ljeti

1915. naročitom okružnicom u tom smislu podvukao zadatke kolonija i odredio njihov stav prema čehoslovačkoj političkoj akciji. Napomenuli smo, da će kolonije morati da prepuste političku i vojničku aktivnost i vodeću ulogu osobama, koje su došle iz domovine, jer će samo one imati pravo političko značenje u očima savezničkih vlada; kolonije se moraju ograničiti na svoj mjesni, društveni, potporni i unutrašnje organizacijski (konzularni) rad.

Mora se priznati, da je sa malim izuzecima, a poslije nešto borbe, to stanovište i priznato i da su naši kolonisti u inozemstvu pokazali dosta smisla za narodnu dužnost i disciplinu, političko shvaćanje, a u stvari dobrovoljaca i mnogo požrtvovnosti, čime su našoj stvari učinili velike usluge. Velika američka kolonija dobila je razvojem stvari sasvim specijalni zadatak — da spremi za revolucionarnu akciju financijska sredstva — a isto je i ruska kolonija igrala naročitu ulogu. O tome ću još govoriti kasnije.

Raspravljali smo o tim stvarima u prisutnosti prof. Masaryka u Parizu. Bili su pozvani i zast. Durich, dr. Sychrava i ing. Plesinger-Božinov. Konačno je bilo određeno da umjesto Inozemnog odbora, koji nije bio dosta pokretan i koji je bio odviše zavisan od prilika u kolonijama, bude osnovano novo središte, čije će sjedište biti u Parizu. Pariz je bio izabran iz poznatih razloga: u Francuskoj je bila glavna vojnička fronta, Pariz je bio do izvjesne mjere, politički, diplomatski i vojnički centar svih savezničkih zemalja; i prema tome se moglo očekivati, da će se rat i za nas riješiti na zapadu, u Francuskoj.

Poslije duge rasprave novi organ bio je nazvan »Čehoslovačko narodno vijeće« (Conseil National des Pays Tchèque)[1])

[1]) Slovak Štefánik je branio termin »des pays Tchèque« ne htijući s obzirom na prilike u slovačkim zemljama podvlačenjem slovačkog pitanja komplicirati našu političku borbu; plašio se, da se to ne bi razumjelo i da bi protivnici napokon i to iskoristili protiv nas.

Čvrstoća i stalnost organa kao kolektiva prema pokretljivosti i razbacanosti članova Narodnog vijeća trebala se postići tako, što je bilo uređeno stalno glavno tajništvo, sa sjedištem u Parizu, centru cijele akcije. Tajništvo, stalan, uvijek u pokretu, izvršni organ, bilo je zamišljeno kao izraz jedinstva i čvrstoće cijele akcije prema savezničkim vladama i njenom javnom mišljenju i centralna točka cijele akcije kako prema Saveznicima tako i prema vojnicima i kolonistima u Francuskoj, Engleskoj, Rusiji, Americi, Italiji, Srbiji i neutralnim zemljama.

Posredujući vijesti, dijeleći upute i koncentrirajući cijelu akciju u Parizu, Narodno vijeće i njegovo tajništvo kao stalna institucija postalo je zaista praktična veza između naših kolonija, naših zarobljenika, kasnije vojnika s jedne strane i vodećih političkih osoba s druge strane. Pa iako u prvi mah nismo vidjeli doseg tih mjera u svima svojim posljedicama, pokazalo se, da je koncepcija bila ispravna; iz Narodnog vijeća i njegova tajništva postao je organ, koji je u našoj revolucionarnoj djelatnosti imao prvorazredni značaj.

Tako je konstituirano u veljači 1916. Čehoslovačko narodno vijeće. Predsjednik je, razumije se, bio prof. Masaryk, podpredsjednik zast. Durich, zastupnik Slovaka Štefánik, glavni tajnik Beneš.

O članstvu u Narodnom vijeću i njegovom daljem izgrađivanju postojale su među nama razlike u naziranju. Bilo je naime potrebno računati sa mnogo osoba iz kolonija, koje su igrale vidniju političku ulogu. Štefánik je htio da stvar uredi tako, da bi se vodeći ljudi u kolonijama mogli teoretski smatrati za članove Narodnog vijeća; inače je smatrao da je u praksi potrebno, da nastupaju samo spomenute četiri osobe kao vodeće i odgovorne. Stajao je na stanovištu, da bi zbog poteškoća, koje bi izazvao izbor osoba za Narodno vijeće, riješili pitanja sasvim jasno i određeno; ili ga jednom za uvijek ograničiti samo na ove četiri osobe, ili odrediti odmah osobe iz našeg

pokreta i kolonija, koje će postati članovi Narodnog vijeća. Mislio sam, da se samo tako može riješiti problem, u toliko prije što sam iz domovine očekivao još nekoje političare, koji su trebali automatski postati članovima Narodnog vijeća. Inače sam zauzeo stanovište, da odgovorni politički radnici ne smiju biti iz kolonija, nego iz domovine.

Uostalom već tada sam vidio poteškoće među Jugoslavenima i Poljacima; među njihovim brojnim ličnostima bilo je sporova i ličnih i idejnih a toga sam se plašio i u nas, pogotovo, ukoliko se ticalo naših kolonista, naročito u Rusiji. Zato sam branio tvrdnju da vodstvo treba da ostane u rukama malobrojnih i da je taktički ispravno, da u svakom središtu naše akcije u pojedinim zemljama savezničkim bude, ukoliko je to moguće, jedna vodeća ličnost, koja će makar formalno biti odgovorna za cijelu akciju u pomenutoj zemlji. Htio sam, da bi se odmah reklo otvoreno na samom početku i da pojam, koji će vremenom biti stvoren kod saveznika u Narodnom vijeću, bude nešto stalno, čvrsto, nešto što počiva na povjerenju u jednu vodeću osobu, koja se ne mijenja.

U praksi je to stanovište provedeno, ali službeno to nikad nije bilo jasno rečeno. Moguće je, da sam ponekad u svojim shvaćanjima pretjerivao i često ih odviše strogo provodio. Nekakav kompromis je postignut tako, da su u Rusiji i Americi bile stvorene podružnice Narodnog vijeća, u kojima su vodeće osobe našle okvir za svoju suradnju. A u Parizu Narodno vijeće postalo je kolektiv, u kome se svaki suradnik mogao lijepo plasirati i tako bio sudionik u svim njegovim uspjesima.

28.

Naš zadatak bio je da organizacijski povežemo sve savezničke i važnije neutralne zemlje i da sjedinimo u centralnoj organizaciji sve naše kolonije i vojničku i zarobljeničku akciju. Prema tome hoće li

to uspjeti ili ne, ocjenjivat će se u savezničkim zemljama politička snaga i zrelost našeg pokreta. Zato je bila toliko važna organizacija Narodnog vijeća.

U Parizu smo bili toliko svijesni toga, da je bilo potrebno što prije i što bolje organizirati središte u Parizu, koje bi formalno i efektivno uzelo u ruke svu našu politiku i diplomaciju, kao i cijelu organizaciju vojske i tako se nametnulo Saveznicima. Zato smo i iz vana dali našoj organizaciji bolji izgled. Uredili smo sasvim lijepe reprezentacijske pisarnice, ja sam počeo sa stalnim uredovanjem u glavnom tajništvu, javili smo to službeno svim našim kolonijama i počeli sa koncentracijskim i centralizacijskim poslom. Zato što Masarykov moralni autoritet nije nitko poricao, nije s početka bilo poteškoća ni sa prihvaćanjem autoriteta glavnog tajništva Narodnog vijeća. Izričito priznanje vodstva Masarykova i Narodnog vijeća, dolazilo je od pojedinih političkih faktora iz inozemstva postepeno, ali moralno vodstvo bilo je priznato od prvog istupa u javnost.

Kao što rekoh, bilo je poteškoća sa kolonijama i članstvom Narodnog vijeća. Bio je tu proces dvojak. U prvom redu radilo se o tome, da u pojedinim zemljama budu stvorene pojedine središnje organizacije naših kolonija, a onda da bi se taj središnji organ imajući kompetenciju samo za stvari kolonija, politički podredio vrhovnom autoritetu Narodnog vijeća. U dobrovoljačkoj stvari ostavljena je sloboda rada kolonijama, zarobljenička stvar i organizacija vojske kao visoko politička pitanja zadržane su od prvog početka u kompetenciji Narodnog vijeća. Taj razvoj bio je ostvaren prilično brzo u Francuskoj i Engleskoj, iako su se još neko vrijeme otezali sporovi zbog ljubomore u političkoj kompetenciji Narodnog vijeća. Kolonije, vršeći svoju mjesnu organizacijsku službu manje su ulazile u politiku. Isto tako bila je laka situacija u Italiji, gdje je bilo malo naših zemljaka kao i u neutralnim zemljama, gdje smo

rado prihvaćali suradnju naših ljudi, ali nismo mogli dopustiti njihovo direktno uplitanje u naše političke, a naročito vojničke stvari u savezničkim zemljama.

U Francuskoj nam je uspjelo da ujedinimo prvo sve naše državne pripadnike (oko 2000 ljudi) u jedinstvenu središnju organizaciju u Parizu. Ta se organizacija brinula za građansku obranu naših ljudi, a i za njihovu gospodarsku potporu. Organizirala je gotovo 7000 čehoslovačkih dobrovoljaca, koji su služili u stranačkoj legiji, za koje se u svome tajništvu brinula sve do onog vremena, kad su dobrovoljci prešli u našu vojsku. U radu su je pomagali nekoji naši prijatelji kao Denis Gaye, senator Louis Marin, Sansboeuf, Regamaye, kasnije, Lebone i dr. Od onog vremena, kad je vodećim faktorima kolonija uspjelo za Čehe i Slovake izraditi građanski režim kao i za Elzašane i Poljake, imala je kolonija kao nekakva konzularna prava.

Kao što i na drugim mjestima, bilo je i u toj koloniji sporova i različitih tabora. Vodeći faktori kao i u Engleskoj, Americi i Rusiji procjenjivali su na početku svoju snagu i počeli voditi visoku politiku, proglašavali su detroniziranje Franje Josipa i stvaranje Čehoslovačke republike, intervenirali su u ministarstvima itd. U tadanjoj situaciji bilo je to dosta prirodno. Razvoj akcije ukazao je na potrebu, da se polako i bez potresa nadomjesti akcija političkih amatera, koji su inače imali mnogo dobre volje i izvršili su veliki posao, koji je organiziran djelovanjem političkih faktora iz domovine, zaista pozvanih za politički rad.

Zato je poslije stvaranja Narodnog vijeća nastala neka napetost, koja ipak nije nikad prešla u otvorene sporove, jer je pariska kolonija od prvog početka priznavala autoritet i vodstvo prof. Masaryka. Neki otpor protiv tajništva i mene postojao je u prvo vrijeme, dok se tajništvo nije koloniji nametnulo rezultatima svoga rada. Bila je to prirodna pojava rivaliteta i spor za kompetenciju. Izbjegavao sam

konflikte, ostavljao sam koloniji njenu dosadašnju djelatnost dobrovoljačku, karitativnu i konsularnu, čekajući na momenat, kad će biti moguće spor riješiti točno. U prvim počecima nije to za mene bila lako situacija. Što je Narodno vijeće sticalo više veza sa službenim krugovima i što je više dobivalo značenja pregovaranjem o stvaranju vojske, utoliko je kolonija više odstupala i automatski prestajala voditi politiku. Štefánik nije imao veza sa kolonijama.

Od časa, kad je Narodno vijeće postiglo saglasnost o položaju vojske u Francuskoj, skoro se potpuno razjasnio i odnos prema koloniji. Brinula se skoro samo za svoje vlastite interese i potrebe dobrovoljaca iz kolonija. Napokon je postignut sporazum za suradnju, tako da je kolonija naročito od ljeta 1918., djelovanje Narodnog vijeća podupirala veoma mnogo. Ljeti 1918., kad su se francuski dobrovoljci spremali na prelaz iz stranačke legije u našu vojsku, bila je i politička strana dobrovoljačkog pokreta i političko-konsularna agenda prenesena na Narodno vijeće. Tajnik kolonije, J. Skalický, odano je radio cijele godine u koloniji, skoro je sa cijelim inventarom prešao poslije u Narodno vijeće, koje se kao pravi ured pretvaralo sve više u ministarstvo.

Kad je pak bila sastavljena privremena vlada, cijeli proces je bio završen; kolonija se prihvatila svoje funkcije središnjeg društva, a sve njene potrebe kod francuskih ureda uređivale su pisarnice Narodnog vijeća. Osim središnje kolonije djelovao je u Parizu »Sokol« i socijalno-demokratska »Jednakost«, osnovane su francusko-čehoslovačka liga, trgovačka komora itd.

Pojedini članovi kolonije bili su nam od velike koristi. Bili su to u prvom redu pored dugogodišnjeg radnika u pariskom »Sokolu« Čapka, Fr. Krupka, koji je svojim primjerom prednjačio u radu za vojsku, dalje članovi kolonije Boža Umirov, Skalický, Strimpl, Svoboda, Javůrek, Jackel, Kepl, Veselý, Smutný, Krnka i dr.

E) NARODNO VIJEĆE I NAŠA REVOLUCIONARNA ORGANIZACIJA U SAVEZNIČKIM ZEMLJAMA

29.

U Engleskoj se odmah na početku rata osnovala organizacija naših zemljaka, koja se starala kako za dobrovoljce u engleskoj i kanadskoj vojsci, tako i za pravnu zaštitu naših ljudi. Uspostavila je odmah veze s našim kolonijama u ostalim savezničkim zemljama, iskorišćavala pomoć naših prijatelja (H. W. Steeda, Seton Watsona i dr.) i pokušavala s vremena na vrijeme da povede političku akciju. Poslije Masarykovog dolaska, priznala je njegov autoritet i podredila se njegovim željama. Prof. Masaryk je pomagao savjetom i radom, rješavao sporove i poteškoće, pomagao u dobrovoljačkoj akciji i organizirao naročito novinsku akciju.

Krajem 1916. u Londonu je prof. Masaryk uredio obavještajnu službu (Czech Press Bureau), koja je po njegovoj želji odmah podređena pariskom tajništvu. Kasnije je bila sasvim odjeljena od kolonije, koja se počela ograničavati u svome djelovanju samo na pomoćne akcije u pravnim i materijalnim stvarima naših zemljaka i pitanju moralne i materijalne pomoći dobrovoljačke akcije. Politički rad prepušten je izričito prof. Masaryku, a poslije njegova odlaska u Rusiju i Ameriku pariskom tajništvu i osobno meni. U radu nas je u to doba izdašno pomagala Olga Masarykova.

Od ljeta 1917. proširio sam obavještajnu službu na sveopću propagandnu kancelariju Narodnog vijeća, podređenu središnjoj pariskoj organizaciji; porast utjecaja i kompetencije Narodnog vijeća u Parizu djelovao je tako, da se londonska organizacija rado podredila novim potrebama: kancelarije Narodnog vijeća polako su se pretvarale u ozbiljan ured, koji je ljeti 1918. postao direktni službeni eksponent novostvorene vlade. U dogovoru sa kolo-

nijama dao sam londonskoj kancelariji nove statute. Razdijelio sam je na propagandnu sekciju i sekciju konzularnu; na čelo prve sekcije bio je postavljen V. Nosek, koji je veoma okretno vodio žurnalističke i propagandne poslove, a na čelo konzularne sekcije postavljen je tadašnji predsjednik kolonije g. Pochobradský, koji je kao eksponent Narodnog vijeća prenio pređašnju konzularnu akciju kolonije u ured Narodnog vijeća, a koloniji ostavio potpornu, odgojnu i dobrovoljačku akciju. Kancelarija Narodnog vijeća postala je eksponent pariskog tajništva, a kad je 14. listopada bila stvorena privremena vlada u Parizu, postala je ona automatski poslanstvom.

Taj se razvoj odvijao normalno i bez dubljih i težih sporova i poteškoća. U koloniji su uspješno godinama radili Sýkora i Kopecký, Pochobradský, prof. Baudiš i dr., u kancelarijama Narodnog vijeća Vl. Nosek, Aleš Brož. Vojničko-dobrovoljačku akciju vodio je oduševljeno Kopecký sa Sýkorom.

Razvoj naše organizacije u Italiji odvijao se paralelno i istodobno s našom akcijom u Francuskoj i Engleskoj. Poslije objave rata bili su naši pripadnici većinom internirani, a tek su se vremenom pojedinci pomoću različnih veza oslobodili. Prof. Masaryku i meni u Parizu odmah se je javila nekolicina kolonista kao i nekoji zarobljenici, tražeći ili da budu primljeni u oslobodilačku akciju ili u vojsku. Kad se broj zarobljenika počeo množiti, sami su se u svojim taborima organizirali i stavili se kasnije na raspoloženje Narodnom vijeću. O tome ću govoriti kasnije.

Prvi pokušaj za stvaranje čvrće organizacije nastao je poslije dogovora prof. Masaryka i nas u Parizu sa slikarom o. Brázdom i ing. Veselým. Otputovao sam u veljači 1917. u Italiju i uredio u Rimu službu štampe kao filijalu pariske kancelarije Narodnog vijeća (Ufficio di Bohemia). Na njeno čelo bio je postavljen ing. K. Veselý, koji je mjesecima poslije teških početaka odano i savjesno radio za

našu stvar. Rimska kancelarija je radila prema našim uputama i u uskoj vezi s nama u Parizu.

To je vrijedilo još više za drugu fazu naše akcije, kad se već nije radilo samo o pukoj propagandi, nego o pravoj politici, naime uz rame s Italijom. Prilikom svoga drugog pohoda Italiji u kolovozu 1917., uredio sam — videći, da se organizacija mora bolje urediti, — pravu kancelariju Narodnog vijeća sa širom kompetencijom. (Consiglio Nazionale dei Paesi-Cecoslovacchi). Za šefa je bio imenovan Fr. Hlaváček, koji je poslije svoga kratkog zarobljeništva u Italiji bio u informacionoj službi i prijavio se zatim na rad prof. Masaryku i nama u Parizu. Sa Hlaváčkom je dogovoren način rada, a u isti mah je određena i kompetencija ureda i njenog šefa.

Rad je bio dvojak: vojničko-zarobljenički i propagandni. Za vojničko-zarobljenički rad bilo je iz logora oslobođeno nekoliko odanih ljudi (dr. Papírník, Pešl, Logaj, Bořil, Linhart i dr.); Hlaváčku je osim upravljanja kancelarijom bio dodijeljen žurnalistički i propagandni rad, koji je vodio sasvim uspješno. Politički i diplomatski rad bio je — s obzirom na osjetljivu situaciju u Italiji — zadržan za članove pariskog Narodnog vijeća i za tajništvo. Plašili smo se naime, naročito Štefánik i ja, da ne bismo, u sugestivnoj talijanskoj sredini u vrijeme teškog neslaganja sa Jugoslavenima, čime smo i mi bili dotaknuti, lako politički podlegli i da bi se mogle dogoditi stvari, koje bi, ne ulazeći potpuno u naš politički plan, pokvarile čitavu našu narodnu akciju. Neki događaji u doba, kada je bila stvarana vojska, opravdali su tu našu bojazan.

Ta organizacija je potpuno uspjela: Hlaváček je vodio kancelariju od listopada 1917. do travnja 1918., kada ga je Štefánik, koji nije pristao na njegov rad u Italiji, opozvao s toga mjesta; vođenje kancelarije preuzeo je dr. Papírník uz suradnju kolega iz zarobljeničke sekcije i uz vrhovni nadzor pariskog središta. Isto kao i u Londonu kancelarija je bila služ-

beni eksponent Narodnog vijeća, tako da se u času, kad je bila stvorena privremena vlada, pretvorila automatski u poslanstvo, čije je vođenje preuzeo u listopadu 1918. dr. Lav Borský.

U Švajcarskoj smo imali svoje stalne baze i za održavanje veza s Pragom, i za propagandu i suzbijanje protušpijunažne akcije njemačko-austrijsko-madžarskih ureda. Naši ljudi su doduše bili s nama u stalnoj vezi, ali ipak u labavoj s obzirom na opasnu švajcarsku sredinu, u kome su se kretale čitave tisuće austro-njemačkih agenata. Ovdje je na početku radio uz pomoć Svatkovskog naročito ing. Plesinger-Božinov i ing. Baráček, Kyjovský, J. Linhart i dr., a od kraja 1917. bila je tamo uređena i potpuno organizirana kancelarija štampe, koju je sve do početka mirovne konferencije vodio Št. Osuský.

U Holandiji bio je uređen naš »post« uglavno za održavanje veze sa Pragom; slikar E. Filla djelovao je također tu propagandistički sve do kraja rata i to veoma dobro i učinio velike usluge nama i našim prijateljima u Pragu.

30.

U Rusiji isto kao i u Francuskoj predstavnici pojedinih društava od onog časa, kad im je uspjelo stvoriti čvršću organizaciju — prvo je to bio Savez Čeha, a od ožujka 1915. Savez čehoslovačkih društava — pokušavali su stvoriti veze sa sličnim društvima u ostalim savezničkim zemljama. Ti pokušaji nisu dosta dugo uspjevali, pa su čak bili i ugroženi neozbiljnom Koničkovom akcijom. Tek kad je nastupio prof. Masaryk, većina naših ljudi u Rusiji priznala ga je odmah za svoga vođu i predstavnika revolucionarnog pokreta, koji je došao iz domovine, priznavajući da je potrebno inozemnom revolucionarnom pokretu dati jedinstveno vodstvo kao što je od početka tražio Masaryk.

Masarykove veze sa češkim organizacijama u Rusiji bile su na početku dosta slabe (počele su, koliko znam, odmah u veljači 1915., kad je prof. Masaryk iz Rima otišao u Ženevu), ali uglavnom iz tehničkih razloga: bilo je poteškoća sa korespondencijom, koja je mogla pasti u neprijateljske ruke, bilo je poteškoća sa putovanjem i putnicama itd. Od dana Masarykova javnog nastupa, a naročito od jeseni godine 1915., »Čehoslovačka«, list, koga je uređivao Bohdan Pavlu, a izdavao Savez čeških društava u Rusiji, govori o prof. Masaryku kao o vođi i autoritetu, koji može govoriti u ime naroda.

Prvi javni nastup naše centralizirane inozemne akcije, koja je najavljivala postanak središnje revolucionarne organizacije pod vodstvom prof. Masaryka (proglas Inozemnog odbora od 14. studenog 1915.), potpisali su B. Čermák i B. Pavlu kao zastupnici Čeha u Rusiji). Pošto prvi Inozemni odbor nije bio definitivno tijelo, nije bio tako određen ni odnos čehoslovačke organizacije u Rusiji prema pariskom središtu. Zapreke za potpuno ujedinjavanje cijele akcije sa ruskim dijelom bile su uostalom uvijek udaljenost i geografska izoliranost čehoslovačke kolonije u Rusiji, a i naročite prilike u kojima je češki revolucionarni pokret za vrijeme carizma morao da radi; osim toga tu je bilo i neraspoloženja nekih ruskih i čeških ljudi prema Masaryku zbog njegovih političkih nazora i psihologije pojedinih čehoslovačkih faktora, koje je napredak revolucionarnog pokreta u Rusiji doveo na misao, da se čehoslovačkim organizacijama u Rusiji dade izvanredan pa čak i samostalan položaj. Bio je to odjek nazora širenih i među našim kolonistima, da čehoslovačko pitanje treba da riješi slavenska Rusija samo prema svojim interesima.

Ti razlozi, ukoliko su mogli djelovati na odnos čehoslovačke organizacije prema pariskom središtu, nisu se vidljivo ispoljili sve do ljeta 1916., iako je reakcionarna Koničkova skupina neprekidno intri-

girala protiv pariskog odbora (Narodnog vijeća) i protiv prof. Masaryka, iako je ruska vlada naročito od siječanjske audijencije prof. Masaryka kod predsjednika francuske vlade Brianda počela slušati te intrige, podupirući kasnije plan separatističkog Narodnog vijeća. U čehoslovačkoj sredini te intrige nisu na početku imale uspjeha.

Kongres Saveza čehoslovačkih društava u Rusiji u travnju 1916. odlučio je, pod utjecajem vijesti, koje je iz Londona donio B. Pavlu, da na Masarykovu poslanicu Česima i Slovacima u Rusiji odgovori pozdravnim telegramom, u kome naziva prof. Masaryka svojim vođom, priznatim voljom češkog i slovačkog naroda. Ozbiljne komplikacije nastale su tek, kada je početkom srpnja 1916. došao u Rusiju posl. Dürich, koga je od ljeta 1916. ruska vlada smatrala pogodnom osobom, koga bi mogla postaviti na čelo čehoslovačkoga revolucionarnog pokreta kao protutežu prof. Masaryku.

Dr. Štefánik, koji je bio poslan u Rusiju za Dürichom, pokušao je da te poteškoće uz pomoć petrogradske skupine (B. Pavlu, B. Čermák, J. Klecanda) likvidira, postigao je, da je 29. kolovoza 1916. bio sastavljen t. zv. kijevski zapisnik, u kome je prvi put sa strane svih čehoslovačkih skupina u Rusiji bio priznat ne samo autoritet čehoslovačkoga Narodnog vijeća sa prof. Masarykom na čelu, nego i njegova nadređenost nad Savezom, sa sjedištem u Kijevu. Ubrzo se međutim pod utjecajem ruske vlade (ministarstva vanjskih poslova) pitanje odnosa Saveza prema Narodnom vijeću ponovo kompliciralo. Ministarstvo vanjskih poslova nije priznalo kijevskog zapisnika, natjeralo je posl. Düricha da ga se odrekne, te je stvorilo junctim između pokreta za izgradnju čehoslovačke vojske i položaj vođe zast. Düricha u Rusiji; tako se rodila misao separatističkog Narodnog vijeća pod vodstvom zast. Düricha.

Pod utjecajem te situacije počeo je u čehoslovačkoj javnosti u Rusiji sazrijevati raspad, kada je uprava

Saveza, pritisnuta petrogradskom opozicijom i nezadovoljstvom zarobljeničkih organizacija, pokušala da ustupcima petrogradskoj vladi i zast. Dürichu učvrsti svoj položaj. Polovicom studenog 1916. došao je taj raskol potpuno do izražaja. Od toga doba kijevska uprava Saveza otvoreno brani stanovište ministarstva vanjskih poslova, da »Savez može uspješno djelovati samo u potpunoj saglasnosti sa priznatim predstavnikom naroda, zast. Dürichom, koji je stao na čelo našeg pokreta u Rusiji, baš kao i prof. Masaryk u zapadnoj Evropi«.

Posljedica te odluke bila je oštra unutrašnja borba. Petrogradska opozicija, koju je vodio B. Pavlu, izjasnila se otvoreno za Narodno vijeće i za prof. Masaryka, te je počela bezobzirnu kampanju protiv pokušaja, da se čehoslovački revolucionarni pokret podijeli na istočni i zapadni. Povela je među zarobljeničkim organizacijama akciju, koja je imala veliki uspjeh, naročito kada je niz zarobljeničkih suradnika Saveza, združenih u klub, stvorio vezu sa petrogradskom opozicijom i počeo raditi u istom smislu.

Prilike su međutim bile jače od čehoslovačkoga javnog mišljenja. I pored energične petrogradske opozicije, i pored bezbrojnih izjava lojalnosti zarobljeničkih organizacija i kluba zarobljeničkih suradnika Saveza prema petrogradskom stanovištu, pored osobne intervencije dra. Štefánika kod ministra vanjskih poslova Pokrovskog (koji se inače slagao sa stanovištem opozicije), ruska vlada je odobrila stvaranje Dürichova Narodnog vijeća, pruživši još Dürichu i njegovoj organizaciji i financijalnu pomoć.

Slijedilo je isključenje zast. Düricha iz pariskoga Narodnog vijeća (u prvom redu zato, što je primio ruske novce i stvorio raskol) i proglas opozicionih skupina, da ne će vodstva zast. Düricha nikada priznati. Ožujska revolucija, koja je počela mjesec dana poslije odobravanja rada Dürichova Narodnog vijeća sa strane ruske vlade, odjednom je izmijenila situaciju. Nova se ruska vlada odrekla Düricha, a odrekao

ga se i Savez. U takovim prilikama bila je ministru vanjskih poslova Miljukovu predana molba, da Narodno vijeće, koga vodi prof. Masaryk bude priznato za jedinog političkog predstavnika u Rusiji; u isto vrijeme bio je bivši predsjednik petrogradskog Saveza B. Jermák imenovan opunomoćenikom ČSNR i učinjen je pokušaj, da se stvori filijala ČSNR.

Za tu ustanovu, čija je pravila izradio Štefánik i imenovao njene članove, ipak se morala voditi nova borba. Savez čehoslovačkih društava u Rusiji nije priznao punomoći M. Štefánika u tome pravcu, i polazeći sa stanovišta, da je najveći revolucionarni autoritet prof. Masaryk, pokušao je još jednom upravi Saveza osigurati isključivo pravo vođenja čehoslovačkih poslova u Rusiji.

Bio je to u suštini isti spor, koji se toliko dugo vukao, kao kad su naši zemljaci, nastanjeni u Parizu i Londonu htjeli da vode politiku i diplomatsku akciju, tražeći da od savezničkih vlada budu priznati za predstavnike naroda. Bila je to svuda principijelna pogreška i pored toga, što je u Rusiji kolonija bila brojnija, što je izvršila važniji vojnički posao i što je u svojim naporima nailazila i na potporu vlade, koja nije bila naklonjena našoj akciji u zemljama zapadne Evrope.

Kijevski Savez u toj svojoj težnji imao je uspjeha neko vrijeme barem u toliko, što ministar Miljukov, plašeći se da poslije novih odluka ne dođe do daljih griješaka, nije odluku o podružnici Narodnog vijeća odložio do dolaska prof. Masaryka. Protiv teorije Saveza međutim ponovo je podružnica istupila i zajedno sa klubom zarobljeničkih suradnika i sa zastupnicima zarobljeničkih organizacija na novom kongresu čehoslovačkih kolonista, vojnika i zarobljenika postigla odlučnu pobjedu.

Taj kongres, otvoren u Kijevu 6. svibnja 1917., jednoglasno je (pod dojmom raspoloženja delegata glasala je za prijedlog i skupina kijevske uprave) prihvatio rezoluciju, u kojoj je među ostalim bilo proglašeno: »Čehoslovačko narodno vijeće sa prof. Masarykom na čelu najviši je organ čehoslovačkoga narodnog političkog boja i zato je dužnost svakoga Čeha i Slovaka da se potčini njegovu vodstvu.«

Tom odlukom bilo je pitanje revolucionarnog pokreta u Rusiji u Narodnom savezu definitivno riješeno. U Rusiji je stvorena podružnica Narodnog vijeća u Parizu, a predsjednik joj je bio član pariskog Narodnog vijeća, koji je u to vrijeme boravio u Rusiji; za podpredsjednika je bio izabran ruski zemljak, pored brojnih suradnika, članova različnih odbora, vojničkih, zarobljeničkih i političkih faktora.

Mnogi naši ruski suradnici stekli su svojim radom u političkoj organizaciji, djelovanjem u vojsci velike zasluge za uspješan revolucionarni rad u Rusiji. Bili su to u prvom redu potpredsjednik podružnice Narodnog vijeća, mirni i odlučni Bohumil Čermák i tajnik Jirí Klecanda, sposoban i pošten suradnik. Njegova nagla smrt ljeti 1918. značila je za nas veliki gubitak. K njima je još pripadao B. Pavlu, koji je najbolje poznavao prilike kod kuće, složio se s nama na zapadu i postavši kasnije za vrijeme sibirske anabaze glavni politički čovjek s uspjehom je i lojalno suradjivao s nama.

Od ostalih važno je mjesto zauzeo dr. V. Girsa, koji je brzo stekao neosporni autoritet i postao kasnije politički predstavnik sibirske vojske, pokazavši svoju odvažnost, taktom i marljivim radom iskazao je našoj stvari velike usluge.

31.

Kao i u svim ostalim savezničkim zemljama podigla se protiv Austro-Ugarske ohmah na početku rata i čehoslovačka kolonija u Americi, koja je brojila više od jedan i pol milijuna ljudi. U predvečerje objave rata Srbiji održan je u Chicagu veliki češki protestni zbor protiv Austro-Ugarske, gdje je izabran

t. zv. Pomoćni odbor za sabiranje priloga za potporu žrtava rata u češkim zemljama.

Polovicom kolovoza već se pokrenula češka Omaha i prijavila se za praktični revolucionarni rad. Već 18. kolovoza redaktor Tvrzický saziva krug prijatelja, na inicijativu kojih je došlo 25. kolovoza do skupštine, koju je sazvalo Narodno vijeće i Pomoćni odbor. Iz toga savjetovanja rodilo se Češko narodno udruženje, energično vodjena i djelotvorna organizacija češkog naroda u Americi, na kojoj je za cijelo vrijeme rata počivao tihi revolucionarni rad. Na čelu Češkoga narodnog udruženja postavljen je bio čikaški liječnik dr. L. Fischer, kasnije dr. Pecivál, prvi tajnik je bio red. Vinklárek, poslije njega kratko vrijeme Melichár, dr. J. S. Voján, u ljeti 1915. primio se tajničke dužnosti pokojni Josef Tvrzický-Kramer. U New Yorku primio se vodstva Emanuel Voska, uz koga je bio red. Sperakus, američki češki Židov Konas, anarhist Rejska, Marka i dr.

U proglasu nove organizacije, objavljenom drugi dan poslije skupštine, čitamo, da je zadaća akcije Narodnog udruženja među ostalim i obavještavanje američke i evropske javnosti o pravednim zahtjevima češkog naroda, koji teži njegovom samostalnošću; na taj se način imao spremati teren da se postigne sve to, kad se na mirovnim konferencijama bude govorilo o reorganizaciji Evrope. Ta se akcija rodila iz inicijative naših američkih zemljaka; veza sa vodjama pokreta u inozemstvu bila je uspostavljena kasnije, kada se iz Češke vratio Emanuel Voska, koji je prvi donio vijest o spremljenoj oslobodilačkoj akciji prof. Masaryka i njegovih drugova.

Prvi posao Narodnog udruženja po objavi rata bio je, da se američki zemljaci uvjere o potrebi i koristi političke akcije. Bio je to težak posao, a i kompliciran zbog nesloge i nejedinstvenosti medju američkim Česima.

Dio slobodoumnog tabora američkih Čeha za revolucionarnu akciju predobili su svojim radom J. Tvrzický, dr. Fischer, Šerpán odmah poslije osnivanja Češkoga narodnog udruženja, ali znatan dio pod vodstvom dra. Iške ostao je veoma dugo, (mnogi sve do kraja), neprijateljski raspoloženi prema oslobodilačkim težnjama. Izvjesno umirenje u tim krugovima nastalo je poslije sramnoga Iškova procesa sa chicaškim »Jedinstvom«, u kome je Iška sramotno izgubio svoj spor sa revolucionarnim taborom. Naravno, najveći dio češkog naroda u Americi bio je dosta dugo ravnodušan prema revolucionarnom pokretu. U toj ravnodušnosti bila je najveća zapreka za uspješan rad.

Socijalistički je tabor na početku bio prema pokretu isto tako ravnodušan, nekad i neprijateljski, iako su socijalistički Cleveland, »Američke radničke novine« i njihovi urednici Martínek i Novotný uvijek otvoreno i vjerno išli sa revolucijom. Vremenom je došlo u socijalističkim krugovima do cijepanja. Red. Beránek i Jelínek zauzeli su prema revoluciji skrajnje neprijateljski stav, ali je velika većina odmah poslije dolaska Vojte Beneša u Ameriku i poslije sastanka u Sanduski u kolovozu 1915. prešla sa tajnikom ogranka »Socialist party«, Josefom Novákom, Češkom narodnom udruženju. Jelínkovi i Beránkovi pristaše prišli su komunistima.

Veliku pomoć pokretu iskazao je češki Cleveland, koji je u veljači 1916. počeo sa revolucionarnim poslom i naporom K. Bernreitera i njegovih prijatelja ostao u njemu do kraja. Na isti način djelovao je u Cedar Rapids C. V. Svoboda, u Bostonu Kovář i dr.

Češke evangeličke kolonije zauzele su prema revoluciji ispravan odnos od početka pokreta; vodili su ga J. Zmrhal i dr. Smetánka.

Katolički tabor bio je na početku oduševljen za Austro-Ugarsku, ali kasnije pod utjecajem dogadjaja u Češkoj zauzeo je oprezno stanovište za habsburšku

monarhiju nepovoljne neutralnosti, i tek kad su Sjedinjene države Amerike ljeti 1917. objavile Njemačkoj rat, utjecajem clevelandskog svećenika O. Zlámala, polako se pridruživao katolički tabor općenarodnom oslobodilačkom pokretu. Naporom Vojte Beneša uspio je zajednički istup konačno i sa središnjom katoličkom organizacijom, Narodnim savezom čeških katolika, osnovanim 14. veljače 1917. Na njegovu čelu stajali su kao predsjednik svećenik In. Kestl i tajnik Fr. Šindelář; Savez je međutim izvršio dobar revolucionarni posao.

Češkom narodnom udruženju pristupilo je 1915. i Sokolstvo i narodne potporne organizacije. Za pomoć političke akcije bilo je uvedeno mjesečno oporezovanje. Utakmica za prvenstvo izmedju Chicaga i New-Yorka otklonjena je dogovorom na sastanku obiju organizacija u Clevelandu; chicaška organizacija bila je priznata kao središte. Krajem 1915. bila je organizacija Češkoga narodnog udruženja još više produbljena predavanjima, publicističkom akcijom i agitacijskim putovanjima organizatora Vojte Beneša; pridobiveno je mnogo novog članstva i sabrano je novčanih priloga. Slovačka liga počela je sudjelovati na poslu isto tako dosta brzo; već je 22. i 23. listopada 1915. bila zastupana na zajedničkoj konferenciji sa narodnim udruženjem i njeni zastupnici potpisali su proglas Inozemnog odbora od 14. studenoga 1915. U njihovim redovima stajao je i nezaboravni predsjednik Alb. Matamey iz Pittsburga, slovačko Sokolstvo vodio je Milan Getting, na čelu slovačkih katolika bio je pensilvanski svećenik Murgaš. Slovačke evangelike predstavljao je evangelički svećenik Bradáč. Od čikaških mora se spomenuti zaslužni Andrej Schustka.

Na drugom mjestu spomenut ću propagandni rad Narodnog udruženja u američkoj žurnalističkoj i političkoj sredini. Da bi se naša kolonija pridobila za oslobodilačku akciju Narodnog vijeća, medju našim zemljacima priredjivane su skupštine i predavanja,

vršeni su osobni posjeti, širene brošure, letaci, naš pariški list »Čehoslovačka samostalnost« itd.

1916. godine tajnik Tvrzický i njegovi prijatelji, književnik Pšeka, dr. Voján i dr. osnovali su nedjeljni list »U boj«, koji je imao zadaću da paralizira akciju dra Iške i njegova »Svemira«. Kasnije je Narodno udruženje izdavalo mjesečni list »Poslanstvo« (red. Vojta Beneš, a u god. 1919. F. L. Musil). Na početku rata izlazila je neko vrijeme Zemanova »Ratna tribuna«. Dobro propagandno oružje kako za vojne svrhe tako i za buđenje narodne svijesti kod zemljaka bili su izraziti plakati slikara Preissiga. Letak Karla Horkog »Sad, ili nikad« bio je izdan u sto tisuća primjeraka i razaslan takodjer u zarobljenički tabor. Velike zasluge stekla je štampa, kao »Sloga«, »Slavija«, »Glas naroda«, »Napredak zapada« itd.

Da se ne bih morao vraćati na stvar, odmah ću reći, što je izvršila čehoslovačka Amerika u vojničkim stvarima. Već godine 1916. bila je organizirana kanadska družina od prvih čeških dobrovoljaca. Bilo je pomišljano na organiziranje cijeloga čehoslovačkog puka u kanadskoj vojsci, ali zbog mnogih nepremostivih poteškoća (američka neutralnost, strogo čuvanje na granici, nemogućnost otvorene agitacije i dr.) nije se mogao taj cilj postići. Kanadsku družinu na početku je organizirao Jaroslav Cisař uz pomoć tajnika Tvrzickog, Linharta, Votave i dr.

Kada su Sjedinjene američke države ušle u rat, češki vojnici su se u masama javljali u američku vojsku i zato je pokušaj pridobivanja dobrovoljaca za našu vlastitu vojsku u Francuskoj, koji je pripremio u Americi Štefánik, naišao na prilično ograničen uspjeh (američkih dobrovoljaca čehoslovačke vojske u Francuskoj bilo je oko 2500 do 3000 ljudi). Američki zemljaci iz mnogih razloga davali su prednost ulasku u američku vojsku, drugi su bili odvedeni prilikom uvodjenja konskripcije, i tako je za čehoslovačku vojsku ostao neznatan dio onih najoduševljenijih zemljaka, koji nisu bili američki gradjani. Tom

je akcijom upravljao František Kopecký iz New-Yorka.

Uspješna je bila propaganda u zarobljeničkim logorima, koju je vodila narodno-socijalna »Beseda Frič« u Chicagu, koja je organizirala pravilno slanje knjiga, časopisa i brošura kao i odjeće, rublja i obuće. Potporna društva »Pčela« i slovački »Priadky« opskrbljivali su našu vojsku duhanom, rubljem i sl. Liječničke ekspedicije u Srbiju i Sibiriju isto su tako imale svoje značenje, kao i delegacije američkih prvaka u Rusiji.

Najveća zadaća američkoga češkog ogranka bio je financiranje inozemnog pokreta. U tome su našoj evropskoj akciji učinili goleme usluge, iako je cijela opsežna akcija Narodnog vijeća, da se tako izrazim, bila jeftina. Ako uzmemo u obzir odnarodjivanje mnogih zemljaka za vrijeme dugogodišnjeg boravka u inozemstvu i prilično siromaštvo slojeva, koji su najviše davali (bogataši ili su se potpuno odnarodili, ili nisu vjerovali u uspjeh akcije ili su dugo, sve do 1918. godine uporno odbijali da daju priloge iz prirođene štedljivosti, koja je učinila da se obogate i koje se nisu odricali) moramo priznati, da je američki ogranak učinio za naš oslobodilački pokret sve, što je bilo u njegovoj moći.

Odnos naših američkih organizacija prema čehoslovačkom revolucionarnom središtu u Parizu, razvijao se sasvim normalno. Naši zemljaci u Americi znali su prof. Masaryka već od njegova puta u Ameriku prije rata; bio im je i idejno blizak. Zato je tu prof. Masaryk od početka bio priznat vodećim autoritetom i poglavarom revolucionarnog pokreta ne samo u češkim krugovima nego odmah i u slovačkim krugovima. To se dogodilo ili bez riječi, ili formalnim izjavama u pogodnom momentu ili slanjem novčane pomoći organizacija čeških i slovačkih liga.

Zato nije bilo ozbiljnog spora glede pripajanja evropskom središtu; Masaryk je stupio u veze sa svojim poznanicima u Americi odmah poslije svoga

odlaska iz Praga, dr. Sychrava surađivao je sa Tvrzyckim, a ja sam isto tako poslije odlaska Vojte Beneša u Ameriku bio s njim u redovnoj vezi, a kasnije kao glavni tajnik Narodnog vijeća u službenoj vezi. Prilazak čeških i slovačkih organizacija našem javnom nastupu 14. studenog 1915 bila je samo potvrda već započete suradnje, koja je automatski prenesena na Narodno vijeće i trajala sve do proglasa privremene vlade bez poteškoća i sporova.

Donekle je odjeknuo u Americi spor sa Dürichom, uglavnom putem Karla Horkog. Iako su te borbe bile oštre, nisu se dublje dotakle temelja naše organizacije.

Za zajednički nastup odlučile su se sve naše američke organizacije formalno tek na kongresu u Chicagu, koji je bio 9.—12. siječnja 1918. Ali njihov odnos prema pariskom središtu bio je dotle već riješen. Ličnost prof. Masaryka i organizacija Narodnog vijeća djelovala je već na početku kao činjenica, koja je sve spajala. Predsjednik zajedničkoga Narodnog odbora Čeha i Slovaka postao je profesor sveučilišta iz Iowa City, B. Šimek, tajnik Vojta Beneš.

Kao i u Rusiji i u Americi bilo je neko vrijeme oklijevanja i neodređenosti među faktorima, kad je bilo u pitanju u kakvom obliku treba da dođe do suradnje sa Česima. Tu i tamo bilo je i sporova, koji nikad nisu doveli do ozbiljnog razmimoilaženja ili ozbiljnije borbe. Brzo se shvatilo, da je potreban zajednički nastup; autonomističke težnje, naročito među katolicima, bile su prebačene za diskusiju na kraj rata. Pa ipak su se o tome nekoliko puta vodili razgovori između češkog i pariskog centra. Kao posljedica toga razgovora može se smatrati potpisivanje poznatoga »pittsburškog sporazuma«, čiji je cilj bio da se u prvom redu postigne potpuno jedinstvo naše američke akcije za vrijeme rata. Meritorno i politički trebalo je slovačko pitanje biti riješeno tek u domovini s ustavnim faktorima, koji su u prvom redu za to

pozvani, kao što je to dokumentarno razjasnio prof. Masaryk.

Štefánik i ja nismo sudjelovali u tim razgovorima. Moram naglasiti, da se Štefánik sam kao Slovak izjasnio protiv »pittsburškog sporazuma«, odbijajući dosljedno da u njem vidi nešto drugo do mjesnu američku akciju.

32.

Tako je Narodnom vijeću u Parizu uspjelo da stvori vezu sa našim zemljacima po cijelom svijetu. I Južna Amerika, naročito Brazilija i Argentina, onda Južna Afrika, Australija, Kina odmah su se prijavili, a gdjegod je bilo moguće pomagali su nas makar moralno; često se događalo, da su se naši zemljaci iz tih država spontano javljali u vojsku, ili su slali novčanu pomoć. Koliko mi je bilo moguće, kao glavni tajnik održavao sam pismenu vezu sa svima organizacijama u pojedinim zemljama, spajao sam sve naše ljude u središnju organizaciju i tako pojačavao njezin autoritet.

Dopisivao sam se i sa kijevskim Savezom i dosta često sam sâm slao vijesti i u Ameriku; sa Švajcarskom i Holandijom imao sam dobre veze, s Italijom i Engleskom intenzivne, pismene i lične. Kad nam je uspjelo raspiriti zarobljeničku akciju i povesti na široko zamišljenu vojničku akciju u Francuskoj, Italiji i Rusiji, naša oslobodilačka akcija bila je na vrhuncu, što se tiče jedinstva, discipline i probitačnosti. Sa Pragom naravno nisam nikad prekinuo veze.

Narodno vijeće je tako postalo velika organizacijska snaga. Savezničke su vlasti to brzo uvidjele, i sigurno ne pretjerujem ako kažem, da im je imponirala i naša organizaciona sposobnost i smisao za disciplinu i moralni autoritet prof. Masaryka i cijele središnje organizacije. Ja sam kao glavni tajnik Narodnog vijeća dosta brzo stekao politički utjecaj, a od 1917. stekao sam prilično autoriteta u službenim

vojničkim i političkim krugovima u Parizu, Londonu, Rimu i američkim krugovima u Evropi kao i kod naših jugoslavenskih i ruskih prijatelja. Naši jugoslavenski, poljski i ruski prijatelji ponekad su nam zavidjeli na našoj jedinstvenosti i disciplini kao i na uspjesima, koje smo postizavali kod savezničkih vlasti. Te vlasti uvijek su na našu organizaciju ukazivale kao na uzor za druge.

Kao glavni tajnik odlučno sam čuvao njenu kompetenciju, energično zahtjevao red, disciplinu i dosljednu centralizaciju akcije, u koliko je to bilo moguće s obzirom na geografsku prostornost savezničkih zemalja i na našu akciju u njima. Često mi je to bilo predbacivano ili kao častoljubivost ili kao težnja za vlašću. To nije bilo opravdano, i zato sam preko toga prelazio mirno, svijestan svojih dužnosti. Išao sam uvijek za stvari, nikad za ličnim ciljevima — mislim, da je moj rad u »Mafiji« jednom za uvijek dao za to dokaza. Možda sam tu i tamo griješio u malenkostima, u stvari sam međutim imao pravo.

Ako danas uz ovaj vremenski razmak gledam na svoj tadašnji rad, mislim, da ne bih ni danas radio drukčije nego što sam činio onda. A i kasnije sam se trudio, da u političkoj aktivnosti zadržim tu stvarnu liniju.

Protiv podmetanja i intriga pojedinaca ili protiv nepoštenjaka bili smo neumoljivi. Bio sam odmah od početka svijestan, da stvaramo bazu za buduću državu, da to moraju biti čvrsti temelji, sa smislom za velike zahtjeve našeg pokreta, raširenog po cijelom svijetu, i sa sposobnošću, da se nametne našim ljudima, koji nerado priznaju ma čiji autoritet, a naročito autoritet ljudi iz vlastitih redova. Kad je kasnije među nama došlo do trzavica, a naša organizacija bila ugrožena (Dürich, Horký), postupali smo, shvatljivo, u općem interesu vrlo odlučno, čvrsto i beskompromisno, da bismo taj instrumenat svog djelovanja, tako vrijedan i važan, sačuvali neoštećen.

Organizacija Narodnog vijeća i glavnog tajništva sve se više pokazivala kao korisna, iako nije što se tiče birokratske strane funkcionirala tako, kako bismo to željeli, ja i nekoji drugi, koji su se s vremena na vrijeme tužili. Zato nije bilo ni dosta ljudi ni dosta novaca. Odlučno bilo je, da je imala ozbiljnih i velikih uspjeha. Bila je konačno od svih naših ljudi priznata kao glavni, središnji propagandistički, vojnički i diplomatsko-politički organ i svojom disciplinom, energijom sistematičnošću u radu i cjelokupnom političkom vrijednošću stekla je neosporno priznanje u savezničkim krugovima. Nije joj naškodilo ni Dürichovo isključenje. Postepenim porastom posla, formalnim pravnim i političkim priznanjem od strane savezničkih vlada i širenjem vojničke organizacije ta je organizacija postajala via facti organizacija vlade, koja je već tim imala sve odlike vlade u samom času, kad je Narodno vijeće bilo priznato kao vlada de facto.

U tome je bila njena prednost pred sličnim organizacijama ostalih naroda; nismo gledali na prazne formule i nismo se predavali nekorisnim debatama i teorijama o kompetenciji, organizaciji ili pravima Narodnog vijeća, kao ni tome, što ćemo raditi poslije rata u samostalnoj državi, nego smo stvari uvodili direktno u život dajući im i vanjsku formu.

Taj se način pokazao kao dobar, jer je zbilja bio ispravan ne samo teoretski nego i sa gledišta političke prakse.

A u tome bila je jedna od tajni našega konačnog uspjeha.

VI.
NAŠA PROPAGANDISTIČKA DJELATNOST ZA VRIJEME REVOLUCIJE

A) ORGANIZACIJA NAŠE PROPAGANDE I NJENA SREDIŠTA U FRANCUSKOJ

33.

Sve do Masarykova posjeta u Parizu mi smo bili uglavnom politički pokret sa skoro isključivo propagandističkim karakterom, a koji još u svojoj cjelini nije bio dovoljno organiziran. Po objavljivanju manifesta od 14. studenog 1915. bio je naš rad i dalje u prvom redu propagandistički, jer je taj rad bio najpotrebniji kao temelj za dalje djelovanje. O nama se u javnom mišljenju znalo tako malo, da se zbilja moralo početi od početka.

Službeni prijam Masarykov kod Brianda, stvaranje i organiziranje političkog središta i službenoga središnjeg političkog organa u Parizu i formulacija našeg vojničko-političkog programa, stvorilo je putokaz za našu akciju, u kome pravcu treba u drugoj etapi razviti program dalje. Nastavili smo u radu na isti način, ali što dalje to više od propagatora politike postajali smo vojnički organizatori, a kasnije i politički pregovarači, diplomati.

Tako se naše djelovanje od početka 1916. specificira u propagandistički, zarobljeničko-vojnički i političko-diplomatski posao. Radi boljeg razumijevanja našeg posla, govorit ću o svakom odjelito.

Prijelaz naše akcije, naročito u Francuskoj od propagande prema politici zbio se u prvoj polovici 1916. U drugoj polovici 1916. već počinje intenzivan i organiziran rad zarobljeničko-vojnički. Ja sam od kolovoza 1916. svijesno i mijenjao svoju aktivnost kao glavni tajnik Narodnog vijeća, naglašujući sve više službeni, odgovorni posao glavnog tajnika Narodnog

vijeća prema dosadanjem neodgovornom radu političkog emigranta, koji može poduzimati sve, što smatra korisnim za svoju domovinu. Pa ipak je propagandistička aktivnost bila još uvijek jedan od glavnih sastavnih dijelova naše djelatnosti sve do kraja 1918., budući da je bila nedjeljiva od diplomatsko-političkog posla.

U trećoj etapi naše oslobodilačke akcije glavni rad Narodnog vijeća bio je vojničko-zarobljenički, u 1917. godini, koja je godinom svih naših priprema i organizaciono-vojničkih spremanja. Godina 1918, četvrta odlučna etapa naše revolucije, vrhunac je našeg organizacijskog rada, godina sudjelovanja naše vojske na zapadnom i istočnom ratištu, godina naše sibirske akcije i u isti mah godina naše odlučne političke i diplomatske akcije, naših priznanja i proglašenja vlade i samostalnosti.

Već sam spomenuo, kako sam započeo svoju akciju u Francuskoj.

Došavši u vezu sa nekoliko novinara, davao sam im izvještaje, koje sam dobivao iz domovine preko Švajcarske i koje sam crpio iz naših novina. Bečke i madžarske novine, koje sam dobivao od Eisenmanna i iz ministarstva rata, veza sa drom Sychravom i preko njega sa Pragom, davali su toliko obavještenja, da sam mogao zadovoljiti i opskrbiti vijestima sve francuske obavještajne urede, kao i sve prijateljske novinare.

I tako je već od listopada 1915. počela moja propagandistička i izvještajna služba sasvim pravilno. Radio sam za »Nation Tchèque«, za ministarstvo rata i nekoje dnevnike. Onda sam počeo dopisivati u češke novine u Americi, da bih zaradio nešto više za život. Plašio sam se, da će dugi rat iscrpsti ono malo novaca, što sam donio sa sobom.

I tako mi je uspjevalo, da odjednom prodrem kako u službene krugove u Francuskoj tako i u novinarsku sredinu. Doticaj sa nekoliko utjecajnih novinara (Gauvain, Quirielle, koji nam je pomagao odano za cijelo vrijeme rata, De Naeche iz »Journal des Débats«, Duboscq iz »Tempsa«, Sauerwein iz »Matina«, Bertrand iz »Paris Midi«, Bienaime, Chéradame i dr.) omogućio nam je, da smo sa svojim idejama došli pred javnost. U to doba bilo mi je dovoljno, ako sam dvaput triput uspio da kraću vijest od nekoliko redaka objavim u jednom od pomenutih listova. Na početku je bilo to veoma teško, ali vremenom stekli smo više povjerenja i utjecaja i mogli smo povremeno objavljivati i cijele članke.

Ali već tada moja aktivnost postajala je skoro grozničava. U tijeku dana bilo je potrebno obraditi austro-ugarske novine i brzo dati novinama ili štampi ono, što je u njima bilo važno. Dobivali smo novine sa zakašnjenjem, ali budući da smo poznavali austro-ugarsku sredinu, znali smo ih čitati drukčije nego Francuzi i komentirati ih. I već tada je počeo rad od 12—16 sati dnevno skoro bez prekida i odmora.

Stanovao sam na lijevoj obali Seine, u Rue Léopold Robert, studentski, kao kad sam bio u Parizu prvi put prije deset godina. Na objed i večeru išao sam u malu gostionu u istoj ulici za 1.50 fr. Doručak sam priredio sam. Kad je prof. Masaryk bio u Parizu, dolazio je često tamo, da bismo se porazgovarali o svojim ciljevima, planovima i daljim mjerama. U tim prvim časovima našeg rada, nisam imao odmora osim vremena provedenog dolje u gostioni za vrijeme objeda ili večere. Uostalom tako je to bilo za vrijeme svih četiriju godina rata; kasnije jedino sam našao nešto bolji stan u sjedištu Narodnog vijeća u rue Bonaparte. Ali odmora, prekida rada, praznika i nedjelje nije bilo nikad.

Kad je u prosincu u Pariz došao Štefánik, tome propagandističkom poslu dodana je intenzivna propaganda druge vrste. Štefánik je, kako sam rekao, imao u Parizu poznanika od prije. Bio je to u prvom redu zast. de Monzie. Kao avijatički poručnik došao

je Štefánik pomoću de Monzija na početku rata 1916. u vezu s drugim činiteljima, naročito sa društvenim (posl. Lemery, Mme de Jouvenel, porodica Weiss). Njegova vojnička aktivnost taj je krug još proširila; on i moji novi osobni poznanici postepeno su mi stvarali nove veze. Između mene i Štefánika nastala je osobita vrsta suradnje.

Dolazeći u društvima u vezu s pomenutim krugovima, imao je Štefánik prilike, da vijesti, koje su došle iz Švajcarske i iz austrijskih novina, koje sam ja davao, širi u tim društvima. Često su ga molili da o tim stvarima nešto napiše: memorandume, glose ili članke. Svako jutro rano posjećivao sam Štefánika u njegovu stanu i davao mu memorandume i članke. U tim stvarima postupali smo psihološki ispravno: mnogi ljudi nikada ne bi čitali u novinama članak o stvari, koja ih je zanimala, da im nije bila predana u obliku memoranduma, određenog samo za njih. I postajali su propagatori ideja i vijesti, za koje su vjerovali da pripadaju samo njima. Mjesecima sam svakodnevno izrađivao memorandume i informacione članke u različnim oblicima, koje je onda Štefánik na različnim mjestima »placirao«. To mi je zadavalo mnogo posla, jer su se širile i moje veze sa novinarima i političarima, a i »Nation Tchèque« zadavala je sve više posla.

Propagandistička akcija ušla je u novo razdoblje, kad se 18. travnja 1916. preselio u Pariz i dr. Sychrava. Kako je zbog svoga rada imao neprilika sa vladom Švajcarske i budući da je napokon na pritisak austrougarske vlade morao da napusti Ženevu, na kratko vrijeme se smjestio u pograničnom francuskom mjestu Annemasse, odakle je nastavio s izdavanjem »Čehoslovačke samostalnosti« kao i s radom oko održavanja veze sa Švajcarskom i Pragom. Tehničke poteškoće, koje su zbog toga nastale, nagnali su nas da »Čehoslovačku samostalnost« preselimo u Pariz. Tako je stvoreno u Parizu novo središte, redakcija

lista, koja je sama zahtjevala novu tehničku i propagandističku organizaciju.

U prvom redu bilo je potrebno urediti za češki list tiskaru. Ona je kasnije bila proširena i za štampu naših francuskih stvari, naročito za »Nation Tchèque«, za drugu našu reviju »Le Monde Slave«, i za sve naše druge publikacije, brošure, knjige, mape itd. Propagandistička aktivnost se time proširivala. Dr. Sychrava isto kao i ja sam, počeo je raditi u istom smislu i s istim činiocima. Kada smo međutim u rue Bonaparte uredili bolje prostorije za Narodno vijeće i njegovo tajništvo, za redakciju »Čehoslovačke samostalnosti« (kasnije i za »Nation Tchèque«), za upravu naših listova i tiskopisa, stvorili smo donekle za našu propagandu bolje i prihvatljivije uvjete i mogućnosti za uspjeh. Naše sjedište sve više je postajalo dobro razgranato i dobro organizirano političko poduzeće, čija je snaga i čvrstoća dolazila veoma vidno do izražaja, naročito u odnosu prema sličnim akcijama drugih naroda.

U srpnju 1916. došao je iz Chicaga u Pariz Štefan Osuský. Reći ću nekoliko riječi o njegovu radu, odmah na ovome mjestu. Došao je preko Londona, gdje je pohodio prof. Masaryka; poslale su ga slovačke organizacije iz Amerike, da najprije razgleda situaciju na mjestu u Evropi i da prema okolnostima kao Slovak surađuje s Narodnim vijećem. S njim je došao također i drugi slovački delegat, Gustav Košík. On je brzo otišao u Rusiju i onda u Ameriku. Osuský za razliku od Košíka i svojih zemljaka u Americi brzo je ocijenio situaciju u Evropi i shvatio, što se može a što ne, politički raditi. I pored nekih razmimoilaženja u nazorima o suradnji između Čeha i Slovaka i o organizaciji naše akcije, što smo mogli na početku konstatirati, među nama se razvila trajna i veoma korisna suradnja. Osuský bijaše veoma sposoban suradnik, ustrajan i marljiv. Kao Slovak posvetio se prvenstveno madžarskim stvarima; njegovo znanje

madžarskog jezika pomagalo nam je u prosuđivanju situacije u Madžarskoj za vrijeme rata davajući nam informacije, koje drugi nisu imali. U važnim pitanjima znao je postupati odlučno i samostalno, predobio je sam mnogo poznatih prijatelja, a u stvarima, kojima se posvetio, dobivao je brzo priznanje krugova, s kojima je surađivao.

Njegova suradnja bila je opsežna. Radio je za naše pariske publikacije (»Nation Tchèque«, »Čehoslovačka samostalnost«), uredno je slao članke o madžarskim stvarima u londonski Saroleov tjednik »Everyman«, slao je vijesti i članke i Steedu, Seton Watsonu i drugima. U jesen 1917. otišao je u Ženevu, da se tamo prihvati posla šefa našeg pressbiroa. Nastavio je tamo sistematski sa dosadašnjim propagandnim poslom, dodavši tome održavanje veze sa službenim i neslužbenim krugovima, poslanstvima i savezničkim misijama (prof. Herron) u Švajcarskoj, davajući im obavještenja o situaciji u habsburškoj monarhiji i vršeći tako utjecaj na obavještavanje njihovih vlada. U ljeto 1918. sudjelovao je zajedno sa Štefánikom u organizaciji vojničke akcije i pri izgradnji naše vojske u Italiji.

Osuský je svuda svoj posao svršavao s uspjehom i time našoj oslobodilačkoj akciji učinio neizmjerne usluge. On u njoj ima veoma zaslužno mjesto.

Tamo smo postepeno razdjelili sfere i radili sistematski za ministarstva, za štampu, za naše listove, za niz političara, novinara i različnih prijatelja, koji su trebali naročitih obavještenja, memoranduma, specijalnih komentara o događajima itd. Ubrzo smo počeli sastavljati memorandume i za London i Italiju.

Budući da smo našoj akciji htjeli dati službeniji i dostojanstveniji karakter, stvorili smo u tijeku 1917. godine, kako sam već spomenuo, prilikom prikaza o organizaciji Narodnog vijeća, pressbiroe Narodnog vijeća. Prvo je to učinjeno u Londonu; i u Parizu smo te stvari radili na način pressbiroa, koji je bio dio

tajništva; isto je bilo i u Rimu i napokon u Švajcarskoj. Bila je to samo forma, ali propagandi je to donijelo goleme koristi. U Americi Narodno udruženje, u Rusiji najprije Savez, a onda podružnica Narodnog vijeća, radili su na isti način, prilagođivajući se prirodno mjesnim prilikama. Naročito je u Rusiji situacija bila drukčija nego na evropskom zapadu. O tome ću nešto više reći na drugom mjestu. U Parizu je u našoj podružnici radio naš francuski suradnik L. Pichon (Chopin).

Cijela ta organizacija u vezi s revijom »Nation Tchèque«, a kasnije »Le Monde Slave«, sa tiskarom, češkim listom, kasnije sa telegrafskim obavještavanjem barem u najvažnijim stvarima u Englesku, Rusiju i Ameriku, sa brojnim personalom i sistematskim i ustrajnim poslom postala je na kraju rata uzor za slične organizacije poljske, jugoslovenske, rumunjske, ukrajinske, litavske itd. Nekoje naše publikacije bile su smatrane za uzor ispravne propagande, a u isti mah i naučnoga političkog rada. Izdali smo na pr. etnografsku kartu Evrope, koja se na sve strane tražila, letke o našoj akciji, o Narodnom vijeću, mape naše buduće države itd. Revija »Nation Tchèque« u svoja četiri godišta postade traženi dokumenat i zbirka najboljeg materijala za proučavanje srednjoevropske politike za vrijeme rata. Isto tako bilo je i sa našom propagandom u Engleskoj.

Kao što sam rekao, propagandistička i novinarska akcija nije nikad bila odijeljena od ostaloga našeg posla. Počevši od Štefánika u Parizu radili smo to i svi ostali. 1918. godine u tome radu sudjelovali su još dr. Markovič i dr. L. Borský, kad su došli u Pariz, dr. Trčka i dr. Štefánik je uglavnom vršio propagandu osobnim vezama; ja sam sve do kraja 1918. radio za dnevnike, od godine 1917. davao sam i interviewe, a kad sam svoju aktivnost kasnije prenio na vojničko i diplomatsko polje, djelovao sam također i osobnim i društvenim kontaktom.

34.

Da bi se mogla osjetiti karakteristika naše propagande, dajem ovdje nekoliko primjera političko-propagandnog rada u pariskoj sredini. Karakteristični su i poučni zbog demokratskog obilježja našeg rada i političkog i diplomatskog.

Od polovice 1916. pa sve do kraja 1918. godine nastojao sam, da moja propagandistička aktivnost bude skoncentrirana na izvjesna pariska utjecajna mjesta. Dio uspjeha naše propagande je i u tome, što smo za naše prijatelje, novinare i političare pripremali anonimno materijal, činjenice, vijesti i čitave članke, ostajući osobno u pozadini i stvarajući od njih nosioce naših želja, potreba i ideja. Ako su se za našu stvar u Engleskoj, Francuskoj i Italiji borili domaći ljudi, imalo je to još veće političko značenje. Zato je značenje rada ljudi kao što su bili Denis i Gauvain, Steed ili Seton Watson, Miljukov, krug oko »Corriere della Sera« itd. bilo za nas politički veliko. Znati u politici biti na pravom mjestu, diskretan i skroman, također je velika moć i snaga.

Prva takva sredina bila je Denisova okolina: nekoliko profesora Sorbone, nekoji njegovi osobni prijatelji, francuski slavisti i nekoji publicisti. Tome krugu osim Denisa pripadali su još prof. Meillet, Boyer, Haumant, Eisemann, Moysset, Fournol, Gauvain, Robert de Caix, Victor Berard, René Pinon, neko vrijeme Cheradame, Franklin-Bouillon, Albert Thomas; sudjelovali su tu također i novinari, na pr. P. de Quirielle i dr. Od stranaca dolazili su Jugoslaveni Trumbić, Hinković, Vošnjak, Meštrović, De Giuli, od Poljaka Potocki (inače su Poljaci bili suzdržljivi zbog rusofilske orijentacije cijele skupine), ponekad koji Rus (od kraja 1917. ponekad Maklakov). Kasnije, naročito 1918. dolazili su i Rumunji (Draghicescu, Florescu). Od nas, osim mene najčešće je bio dr. Sychrava.

Prof. Masaryk i ja kao profesori, uvijek smo tražili veze sa naučnim krugovima u Francuskoj, Italiji, Engleskoj i Rusiji iz načelnih razloga, iako nisu svi bili utjecajni političari ili se čak nisu ni zanimali za politički život. Iako se u diplomatskim i političkim krugovima na politiku učenjaka i profesora gledalo s velikim oprezom i rezervom, smatrali smo te krugove uvijek za odlične pomoćnike, naročito kao nosioce i širitelje pozitivnog i solidnog znanja o našoj stvari; bila je to tehnika našega t. zv. sitnog rada, koji je počinjao s malim, da završi sa velikim. Rat je izazvao sudjelovanje širokih masa i svih slojeva u politici; bilo je potrebno predobivati ih na sve moguće načine, a ne samo moliti ministre za audijenciju. Svaki od tih naših naučnih radnika imao je ili svoje vlastite ugledne političke prijatelje, ili je sam radio publicistički, ili nas je mogao preporučiti i uvesti u utjecajnije političke krugove.

Svi članovi Denisova kruga radili su i publicistički i držali su predavanja; svi su također imali nekakve veze sa stvarima slavenskim, ruskim, poljskim, jugoslavenskim ili konačno našim, i šireći u javnosti znanje o tim stvarima djelovali su indirektno na odgovorne krugove. Konačno su sudjelovali direktno u propagandi, pisali za »Nation Tchèque«, i kasnije za »Le Monde Slave«, postajali su tako pred francuskom i savezničkom javnosti kao sveučilišni profesori nekakva naša garancija, naročito na početku, da je naš pokret ozbiljan i da ga politički treba uzimati u obzir.

U toj sredini uostalom bilo je lako pretpostaviti uspjeh Masarykovih težnji za širenje slavistike u savezničkim zemljama, što je ispoljio odmah od početka svoga boravka u Engleskoj. Bilo je već rečeno, da je pomoću W. Steeda, Seton Watsona, Burowsa i dr. na londonskom sveučilištu bila osnovana specijalna škola za slavenski studij, koja je uvedena u život predavanjem prof. Masaryka. Vidjevši taj uspjeh u Londonu, prof. Denis je najprije razgovarao

sa mnom, a onda i sa prof. Masarykom prilikom njegovog posjeta u Parizu u siječnju 1916. o sličnoj ustanovi u Francuskoj.

Pretresli smo zajedno cijelo pitanje, postavivši cilj: pripremanje terena za bolje proučavanje slavistike u Francuskoj poslije rata, a momentano barem širenje propagande slavenskih stvari. Poslije savjetovanja s E. Denisom, E. Fournolom, A. Meilletom, Boyerom, L. Eisenmannom dogovoreno je da se najprije ostvari predviđeni ciklus predavanja o Slavenima na Sorbonni. Dalje su bile dogovorene pripreme za stvaranje Slavenskog instituta u Parizu. Sa našom suradnjom i prvom financijskom pomoći bio je institut osnovan 1922; vodstvo je bilo povjereno E. Denisu, koji mu je dao čvrstu idejnu bazu i osigurao mu budućnost. U zadnje vrijeme toj akciji su se pripojile i druge slavenske države, tako da pariski Slavenski institut postaje a nadamo se, da će u budućnosti postati u potpunom smislu riječi ono, što treba da bude: pravi sveslavenski institut za studij slavistike u Francuskoj.

Nije moguće nabrojiti sve akcije i rad te skupine; dovoljno je da se samo karakterizira. Najaktivniji je bio prof. Denis, koji je svojim moralnim utjecajem našoj oslobodilačkoj akciji u izvjesnim francuskim krugovima iskazao goleme usluge. A izložio se za nas odmah u prvim počecima, pomagao našu koloniju, i radio već onda, dok još nije bilo središnje organizacije. Bio nam je pomoćnik i prijatelj u najtežim vremenima.

Reći ću odmah o Denisu sve, što ide u krug mojih izlaganja, da se ne bih morao poslije vraćati na to. Moj osobni odnos prema Denisu, bio je odnos bivšeg učenika, koji je poštovao svoga učitelja i volio ga. Duga suradnja još nas je više zbližila i od ljeta 1917. bili smo odista prijatelji. Taj odnos poslije ostade uvijek isti, i kad se politički u nečemu nismo slagali. Denis je bio naš vjerni suradnik i bio je u toliko više, što suradnju nije opravdavao ljubavlju nego interesima Francuske. Nekoliko puta mi je izložio svoj odnos prema Slavenima: ja sam francuski patriot na život i smrt. Francuska mora u ovome ratu pobijediti, ako želi da sebi osigura budućnost. Za to treba prijatelja i pomoćnika. Vidim ih u vama, u Jugoslavenima, Rusima, Slavenima uopće. Zato u prvom redu idem s vama, ne predviđajući pri tome ostale: poznam Slavene, njihove prednosti i nedostatke, poznam njihovu kulturu, i imam s njima i osjećajnih veza. — Koliko znam, a rasuđujem ispravno, mislim, da je Denis najviše volio Srbe, najbolje poznavao nas, najviše razmišljao o ruskom pitanju, koje mu je kao Francuzu uvijek bilo zagonetka.

Denis je bio malo kalvinski puritanac, živio je divno, otmjeno, i pošteno u porodičnom krugu. Rado se sjećam časova, kada sam ga upoznao kao čovjeka, sjećam se rado i gđe Denisove i cijelog njihova porodičnog kruga. Bio je to obrazovan čovjek, dobar, neobično pošten. Mislim, da se ponekad osjećao uvrijeđenim, što službeni krugovi nisu uzimali u obzir njegovo golemo stručno znanje slavenskih pitanja i što mu nisu davali mogućnosti da dođe do izražaja. U političkim krugovima Denis nije naime imao utjecaja i nije mnogo čeznuo za praktičnom politikom; inače nije imao dovoljno praktičnoga političkog smisla, a pored svoje protestantske iskrenosti i moralizma bio bi silno nezgodan. Budući da je osim toga bio neobično aktivan i dosljedan, u svojim spisima i člancima nepobjedivi polemičar, u osobnom dodiru bio je odviše dobar, skoro mek, a nekoji od naših ljudi to su i iskoristili. U naše političke akcije nije direktno nikada ulazio, ostajući dosljedno učenjak i publicist.

Tu i tamo se kod nas govorilo o našem neslaganju. Zato bih rekao: istina je, da su se tu i tamo ukazale razlike u nazorima naročito u taktici. Što se više naša akcija pretvarala iz propagande u politiku, utoliko je lakše dolazilo do tih razmimoilaženja. Denis kao

redaktor »Nation Tchèque« imao je na početku potpunu slobodu i pisao je bez obzira na ma kojeg saveznika, naročito Italiju, o svim našim pitanjima, a naročito o jugoslavensko-talijanskom sporu. Kada smo počeli voditi politiku i službeno pregovarati s Italijom, počelo nam je to škoditi. Kad je Narodno vijeće počelo kod saveznika nastojati da bude priznato kao službeni politički organ, bilo je jasno, da se stvari moraju izmijeniti da taktički moramo odsada nastupati nešto drukčije.

Tako je došlo prvo do neslaganja između Denisa i Štefánika. Kad je Štefánik pokušao 1916. da stvori zbliženje između Italije i Jugoslavena i u spornim pitanjima tražio kompromis, Denis je dosta odlučno odbijao njegovo kompromisno stanovište i njegov postupak. Kad se pak Štefánik vratio sa svoga prvog puta u Rim, pod utjecajem onoga, što je tamo čuo, tražio je, naime da »Nation Tchèque« ne bude revija za diskusiju o svim stvarima, naročito o stvarima talijansko-jugoslavenskim, nego da bude organ isključivo naš, organ politički i vojnički; bilo je svakako potrebno da se to pitanje i riješi. Slagao sam se sa Štefánikom, da naš pokret, postajući politički i podržavajući službene veze ne može više ići tako direktnim putem, kao što je to bilo dosad. Na drugoj strani imao sam obzira prema Denisu i našoj suradnji sa Jugoslavenima; ali izmjenu taktike u interesu cijele akcije Narodnog vijeća smatrao sam kao potrebnu. Ali tražio sam, da se između obiju gledišta nađe kompromis.

Spremajući se ljeti 1916. na put u Rusiju Štefánik je pošao Denisu i pokušao da o tim stvarima razgovara s njim osobno. Nisu se složili; prof. Denis je odlučio, da se prije odreče redakcije »Nation Tchèque«. Razgovarao sam naime i sa Štefánikom i Denisom, tražeći da se u reviji izbjegavaju osjetljiva pitanja i da riješenje toga pitanja bude odloženo, dok se o tome pitanju izjasni i prof. Masaryk. Poslije Štefánikova odlaska u Rusiju (28. srpnja 1916.) složio sam se sa Denisom, da će sve biti riješeno poslije moga povratka iz Londona, gdje ću o tome razgovarati i sa prof. Masarykom.

Vrativši se iz Londona, razgovarao sam 3 rujna 1916. sa Denisom o našoj organizaciji, o propagandi, našim publikacijama, našoj politici i o pitanju taktike. Osim toga Denis je pismeno o tome raspravljao sa prof. Masarykom. Dogovorili smo se sa Denisom 13. rujna 1916., da »Nation Tchèque« prestane da bude anonimna i sveopće propagandna revija, te da postane službeni organ Narodnog vijeća, i da ja preuzmem vodstvo od nove godine; Denis će u smislu razgovora u rujnu 1916. prilikom Masarykova boravka u Parizu postati direktor nove revije sa političko-naučnim programom, posvećene svim slavenskim stvarima. Tako je došlo do odluke o osnivanju revije »Le Monde Slave«, koja je ugledala svijet zajedno sa novim godištem »Nation Tchèque«, prvog srpnja 1917. Denis je i dalje ostao vatreni suradnik »Nation Tchèque«, kao i našega ostalog propagandističkog i političkoga programa.

To je bila suština naših neslaganja. Rekao sam, da je Denis s nama radio nekoristoljubivo i odano do konačne pobjede, priznavao uspjehe te akcije, njima se veselio, ostajući s nama u najljepšim odnosima.

Poslije početka ruske revolucije pokušala je skupina, kojoj je duševni vođa bio Denis, da organizira slobodno udruženje za studij i propagandu slavenskih pitanja. Organizaciju te akcije vodili su s uspjehom Franklin-Buillon i E. Fournol. Ta je skupina 1917. i 1918. priredila čitav niz debatnih sastanaka, koji su postali poznati, imali utjecaja na javnost i predobili za slavenske stvari i potlačene austro-ugarske narode mnogo prijatelja. Spomenut ću tu akciju još i na drugom mjestu.

Druga takva sredina, koja nam je ljeti 1916. koristila, bio je naročiti odbor za vanjskopolitička pitanja u senatu na čelu sa senatorom d'Aunayem. Naročito se zanimao za potlačene austro-ugarske narode

a i u senatu je držao predavanja o čehoslovačkom pitanju. Tamo sam došao u vezu sa senatskim krugovima i nekoliko puta sam govorio o našim stvarima; bio je to korak dalje za učvršćenje naše političke pozicije u pariskim političkim krugovima.

Sasvim slične bile su dvije druge, politički i propagandistički važne sredine: »Société de Sociologie« i »Comité National d'Etudes«.

Sociološko društvo, na čelu sa sociologom profesorom Wormsom, bavilo se proučavanjem rata, analiziralo po redu svakih četrnaest dana sve narode, koji su sudjelovali u ratu, i raspravljalo o njegovim zahtjevima i ciljevima. Sva austro-ugarska pitanja bila su tamo raspravljana u podrobnosti, i tako su bili osvajani novi francuski krugovi.

Comité National d'Etudes bio je najvažnije središte. To je bilo društvo najznačajnijih intelektualnih radnika francuskih, koji su se sedmično sakupljali na diskusiju o nekojem važnom problemu javnog života. Problem je izložio stručnjak, o njemu se raspravljalo, a ako je bilo potrebno, da se poduzme nešto praktično, pojedini članovi, utjecajni javni faktori, to su i poduzimali. Predavanja i diskusije otštampane su u obliku memoara u ograničenom broju primjeraka i davale su se na raspolaganje javnim, politički odgovornim činiocima, koji su se za tu stvar zanimali. Društvo je za vrijeme rata, a i poslije rata izvršilo golem posao.

Dolazio sam uredno na sastanke društva i nekoliko puta sam tamo izložio čehoslovačke probleme kao i problem austro-ugarski uopće. Sastajali su se tu važni i utjecajni faktori: Léon Bourgeois, Bergson, rektor Sorbonne Appel, prof. Aulard, Gabriel Séailles, prof. Gide, zast. Dubreuill, prof. Durkheim, Denis, Gauvain, Moysset, Eiseman, niz senatora i poslanika, novinara, prof. Bouglé, Albert Thomas, prof. Brunhes itd. Comité National d' Etudes bavio se naročito ljeti 1918. pitanjem potlačenih naroda i svojim utjecajnim članovima naložio, da se kod vlade za-

uzmu za određivanje stava prema Austro-Ugarskoj. Poslije rimskog kongresa imao sam u tom komitetu predavanje pod predsjedništvom Léona Bourgeoisa, i bilo je zaključeno da se zauzme, da nas vlada prizna.

Osim tih skupina tražio sam iz propagandnih razloga veze sa tri važna činioca i pazio na njih sve do kraja rata: sa slobodnim zidarima, sa Ligom za prava čovjeka i građanina i napokon sa francuskom socijalističkom strankom. U socijalističkoj stranci postojala je averzija protiv nas od 1917. godine, zbog pritiska nekojih utjecajnih članova (Jean Longuet), koji su vršili veliki pritisak u smislu brzog dovršenja rata. Slobodnim zidarima bio sam pozvan na inicijativu naših pariskih zemljaka i pomoću jugoslavenskih članova lože; imao sam prilike predavati u ložama o našem problemu i pridobijati za nas slobodnozidarske krugove u Parizu.

Sastancima poznate Lige za prava čovjeka i građanina često sam prisustvovao i održao nekoliko predavanja i diskusija o austro-ugarskom problemu; ta sredina već po svojoj suštini bila je za nas odličan propagandistički centar. Putem veza sa socijalističkom strankom, s Albertom Thomasom, tajnikom Dubreuillom i sa zastupnikom Longuetom trudio sam se da paraliziram u stranci nama nepoćudne tendencije, koje su pod utjecajem internacionale na početku bile odlučno protiv razbijanja Austro-Ugarske, vidjevši u tome uzaludno produžavanje rata.

Kad je govor o politici francuske socijalističke stranke, moram dodati još koju riječ. Od 1917. oko Alberta Thomasa stvoren je krug socijalističkih radnika, koji se počeo sustavno baviti ratnim ciljevima zaraćenih strana trudeći se, da socijalističke savezničke stranke dovede na put politike prihvatljive potlačenim narodima i razbijanju Austro-Ugarske.

Vrativši se sa svoga puta u Rusiju poslije revolucije, organizirao je Albert Thomas naročiti odbor za obranu potlačenih naroda, koji je sastojao od socija-

lističkih zastupnika Čehoslovaka (službeni zastupnik bio je moj tajnik A. Kudrnáč), Poljaka, Jugoslavena, Ukrajinaca, Litvina, Talijana (iz Austro-ugarske), koji je jedno vrijeme vodio dosta oštru propagandu, sudjelovao je na nekojim manifestacijama socijalističke stranke i djelovao na politiku i francuske socijalističke stranke, i na politiku Labour Party. Sudjelovao sam u tome poslu s Albertom Thomasom za cijelo vrijeme trajanja toga komiteta. U socijalističkim redovima činio je Albert Thomas našoj stvari tom akcijom velike usluge.

Usput napominjem, da svima tim skupinama u Parizu treba dodati još i ruske emigrante. Bili su to većinom ili socijalisti ili ljudi, koji su sa radom tih skupina simpatizirali, a većinom i suradjivali. Ali već od 1915. otvoreno su pošli protiv službene Rusije, predviđali revoluciju, sami je veoma intenzivno pripremali i u toj sredini tražili simpatije i pomoći za promjenu ruske unutrašnje političke situacije. Dok su sve nabrojene skupine bile uglavnom liberalne ili radikalne, ti su Rusi naišli ovdje na lijep odziv. Našim, čehoslovačkim, težnjama bili su naklonjeni i žurnalistički (mnogi su bili dopisnici ruskih listova) pomagali nam oduševljeno u ruskoj štampi. Naša lojalnost prema carskoj Rusiji nikada im se nije dopadala i prema našoj vjeri u pobjedu saveznika bili su skeptično benevolentni.

Sva ta središta iskorišćavali smo svijesno i sustavno za svoje političke ciljeve; s vremenom na vrijeme uspjevalo mi je, da se približim izvjesnim katoličkim krugovima (Mrg. Baudrillart, kasnije Mrg. Ceretti — sada važan politički činilac u Vatikanu i dr.), među kojima sam radio i koji su htjeli saslušati moja razjašnjenja. Naša propaganda imala je uglavnom u svima tim krugovima uspjeha zahvaljujući upravo njima. Sudionici bijahu iskreni prijatelji i odani stvari. Imali su svoj udio u našem radu i njegovim rezultatima.

B) NAŠA PROPAGANDA U OSTALIM SAVEZNIČKIM ZEMLJAMA

35.

U koliko mogu da razgledam cijelu situaciju, naša je propaganda u Francuskoj bila najsustavnija i najsvestranija valjda zato, što je francuska sredina bila najpristupačnija i što su za tu stvar u Francuskoj bili najbolje opremljeni. Naravno i u ostalim zemljama izvršeno je mnogo. U Engleskoj osim politički važne publicističke akcije profesora Masaryka, njegovih članaka i interviewa, treba napomenuti Czech Press Bureau, koji je vršio nenapadan, ali važan posao. Dobro je izvršio svoje propagandističke zadatke praktično uređeni dućan na Piccadily Circus, gdje smo mapama, dijagramima, slikama i fotografijama svakodnevno desetine hiljada prolaznika upozoravali na to, tko su Čehoslovaci i što žele.

Velike usluge našoj stvari učinili su u Londonu naši vjerni suradnici i prijatelji Henry Wickham Steed, Madame Rose i R. Seton Watson. Sakupljali su oko sebe cijeli niz prijatelja i suradnika. Za cijelo vrijeme rata sastajali su se prijatelji H. W. Steeda, koji je imao važan položaj kao vanjskopolitički urednik »Timesa« i prema tome pristup u sve uplivne krugove; kod njega su se svake subote poslije podne na čaju, savjetovali, raspravljali, stvarali planove, inspirirali se i uzajamno informirali. Sastajao sam se tu s uglednim engleskim javnim radnicima, ali isto i sa Francuzima, Talijanima, Japancima, Amerikancima, Jugoslavenima, Poljacima itd. Ovdje sam se sastao i počeo surađivati sa današnjim suradnicima u Društvu naroda, Avenolom, Mantouxom, Comertom, preko njih sam se upoznao sa članovima francuske ambasade, de Fleriauom, a onda i sa samim Paulom Cambonom. Steed je našim ljudima bio savjetnik, pomoćnik, prijatelj, odani suradnik. Ima i imat će svoju zasluženu stranu u povijesti našeg oslobođenja ne samo po svom golemom radu za zajedničke savez-

ničke ciljeve za vrijeme rata uopće, nego i po tome, što je učinio specijalno za čehoslovačku stvar.

Isto je tako i sa Setonom Watsonom (Scotus Viator), koji je svojim predratnim zaslugama za Slovake pridodao dalji golemi posao za nas za vrijeme rata. U listopadu 1916. u dogovoru sa prof. Masarykom i Steedom osnovao je reviju »The New Europe«, koja je branila naš program i program oslobođenja malih potlačenih srednjoevropskih naroda. Oko Setona Watsona stvorio se krug suradnika (posl. Whyte, prof. Evans, braća Leeper, B. Pares, R. F. Young, koji je s nama radio naročito odano, Namier i dr.), a koji je sustavno širio znanje o Srednjoj Evropi. Pomoću tih krugova, u dogovoru sa Jugoslavenima, Poljacima, Rumunjima, Litvinima i drugima bili su organizirani sastanci, predavanja i druge akcije. U političkom radu i kulturno-propagandističkoj akciji pomagalo nam je još mnogo drugih prijatelja. Navest ću od njih samo još poznatoga engleskog marksistu H. M. Hyndmana sa njegovim listom »Justice«, rektora Kings College Burowsa, lorda Bryca, H. Williamsa, prof. Saroleu, izdavača tjednika »Everyman«, P. Selvera, dra Dillona, Pankherstove, majku i kćer, Rosu Newmarch, Huntera Boyda i dr.

Našoj stvari iskazala je neobično velike usluge nova institucija stvorena na inicijativu H. W. Steeda i lorda Nortclifa u Crew Housu. Bila je to dobra organizirana pisarnica za sakupljanje podrobnih informacija o političkom, ekonomskom i vojničkom stanju centralnih sila, koje su iskorišćavane za sveopću propagandu i upoznavanje službenih i neslužbenih krugova. Radila je ne samo u Engleskoj, nego i u Francuskoj a ljeti 1918. izdašno također i u Italiji (propaganda i akcija sa letacima na bojištu, u redovima slavenskih vojnika iz Austro-ugarske). U prvom redu bila je propagandna institucija, a utjecajem Steedovim i Nortclifovim, postala je važan politički činilac i imala značajnu ulogu u akciji za uništenje Austro-Ugarske. Njen udio u promjeni orijentacije

britanske politike u tome smislu bio je neosporno značajan. O tome ću govoriti još kasnije. Naš Press Bureau i ja sam iz Pariza surađivali smo mnogo s tim organom naročito prilikom njegove akcije u Italiji.

Osim tih akcija ne smiju se zaboraviti opsežne mjere Masarykove naročito u naučnom svijetu i njegove veze sa žurnalistima i publicistima.

Propaganda u Italiji razmahala se jače tek 1917. i 1918. Postojale su o nama, ili su za vrijeme rata bile objavljene knjige nekojih autora, kao na pr. Virginio Gaida, Alessandro Dudan, Giovanni Stuparich sa svojom knjižicom »La Nazione czecha«, koju je za vrijeme rata proširio i ponovo izdao, B. Mussolini svojom knjigom »Giovanni Huss«, Labriola, A. Honding i dr. Te su se knjige bavile ili habsburškom državom, ili direktno nama, ali nisu bile bogzna kako raširene, pa prema tome nisu ni djelovale. Naveo sam već početke propagandnog rada u Ufficio di Bohemia, na čelu sa ing. Veselym i stvaranje kancelarije Narodnog vijeća sa propagandističkim radom Hlavačkovim. Na ovome mjestu htio bih spomenuti suradnju s izvjesnim talijanskim krugovima, koji su našoj stvari ukazali velike usluge. 1916. i 1917. godine bilo je stvoreno ministarstvo propagande pod vodstvom zast. Comandinija. Sam ministar i njegov tajnik Gino Scarpa, bavili su se mnogo austrijskim pitanjima i obilato su surađivali s našom propagandom. Istodobno koristile su nam propagandistički nekoje izjave značajnih političkih ličnosti za oslobođenje malih naroda 1916. i 1917. godine. Bili su to naročito članci Luzzatija, govori zast. Bissolatija Comandinija kao i republikanske stranke.

Središte, naročito povoljno za nas, stvorilo se oko zastupnika Torrija, koji nam je mnogo koristio u početku rada. Njemu su postepeno prilazili i drugi radnici; bio je to naročito G. Amendola, naobraženi, karakterni i sposobni političar, kasnije ministar kolonija, jedna od tadašnjih nada Italije. Bio je to krug suradnika »Corriere della Sera«, senator Albertini,

prof. Borghese, Ugo Ojetti, Emanuele Campolunghi i dr. Njima treba dodati nekoje irrendetiste i tadašnje nacionaliste, od kojih su nekoji bili i u našoj vojsci. Među njima najviše je radio zast. Collona di Cesare.

Ljeti 1918. prije stvaranja naše vojske, naša propaganda je uspjevala naročito dobro. Pomagali su nam zastupnici, kao na pr. zst. Arca, Canepa, Galenga, A. Angeli, senator Ruffini i Scialoja, s kojim je u travnju 1918. godine u Rimu priređen kongres potlačenih naroda. U to vrijeme bila je prvi put dana ideja za stvaranje čehoslovačko-talijanskog društva »Lega italo-czechoslovacca«, koja je u Italiji mnogo učinila za upoznavanje našeg pitanja i za stvaranje uzajamnih simpatija. Veliki posao za zajedničku stvar učinili su ovdje naročito ministar Lanza di Scalea, koji je bio također i vojnik u našoj vojsci, com. Scodnik, Fr. Spada i dr.

Uz suradnju svih tih činilaca, a naročito poslije stvaranja naše vojske postigli smo takove rezultate u propagandi i publicistici, da smo sa svojim političkim ciljevima i svojim vojničkim radom u Italiji postali sasvim popularni.

U okvir naše propagande ulazila je naravno i Švajcarska. Ovdje su pomagali dru Sychravi, a onda ing. Božinovu, Baráčku i Osuskome nekoji prijatelji savezničke i naše stvari. Ovdje mogu spomenuti dugogodišnjeg suradnika »Journal de Genève« A. Bonarda, pa E. Chapuisata i A. Francoisa kao i članove redakcije »Gazzete de Lausanne« i Maurice Mureta. Svi oni ne smiju biti zaboravljeni u času, kad smo i njihovom pomoću postigli svoj narodni cilj.

Bio je to sitan, ali i značajan posao nekoristoljubivih ljudi, koji su shvatili, u čemu je stvar.

36.

Propaganda čehoslovačke stvari u Rusiji imala je pojedine iste oznake kao i u ostalim savezničkim zemljama, a u pojedinim stvarima se pak potpuno razlikovala.

Vodeći krugovi čehoslovačkih organizacija u Petrogradu, Kijevu i Moskvi trudili su se odmah od početka, da pažnju ruske javnosti skrenu na važnost čehoslovačke stvari, kako manifestacijama tako i sastancima i davanjem vijesti dnevnoj štampi. U izvjesnom pravcu njihova uloga bila je lakša nego na drugom mjestu; češko ime i čehoslovačko pitanje bilo je sasvim prirodno — ruskoj javnosti pristupačnije i bliže nego javnosti zapadne Evrope. Zato se o tome pisalo često i bez drugih poticaja. Pomagalo je donekle i slavensko oduševljenje, koje je imalo zagovorače naročito u desničarskim krugovima, bliskim vladi. Zato su se već u prvim mjesecima rata u ruskoj štampi pojavili članci, koji su dokazali potrebu razbijanja Austro-Ugarske i oslobođenja slavenskih naroda.

Zadatak naše propagande bio je, da se postigne, da misli o čehoslovačkom pitanju, širene u ruskoj štampi, ispravno razjasne suštinu stvari. Bilo je potrebno boriti se protiv maglovitih predstava a donekle i protiv prevelikih zahtjeva pojedinih ruskih publicista, koji su u doba velikih ruskih pobjeda tražili, da Rusiji bude pripojen i veliki dio istočne Slovačke, ako već ne i cijela Slovačka. Bila je to teška zadaća, jer je bila veoma osjetljive prirode.

Predstavnici čehoslovačkih organizacija nisu se u prvo vrijeme ograničavali samo na davanje vijesti ruskoj štampi, koliko su im to dopuštale veze, u prvo vrijeme prilično slabe. Više su se trudili, da djeluju na odlučujuće ruske krugove, na cara, vladine faktore i odlučujuće vojne činioce. U tome je akcija naših kolonista bila slična akciji zapadnih kolonista, ali se u suštini razlikovala od metoda rada Narodnog vijeća na evropskom zapadu. Zapadna Evropa propagandu te vrste uopće ne bi podnijela. Naši zemljaci u Rusiji su više nego, što je bilo potrebno i ispravno slali odlučujućim krugovima deputacije i memorandume. Od trenutka, kad se u ruske stvari moglo miješati Narodno vijeće, u Rusiji su se izmijenile metode

rada, kako je to zahtjevala naša politička razina i radna metoda našeg pokreta.

Pa ipak je potrebno konstatirati, da su naši zemljaci u Rusiji na početku radeći u tome pravcu imali uspjeha. Tako je već 20. kolovoza 1914. deputaciju moskovskih Čeha primio sam car. Mjesec dana kasnije, 15. rujna iste godine, drugu deputaciju primio je ministar vanjskih poslova Sazonov. 17. rujna istu deputaciju primio je ponovo car. U studenom vodili su se razgovori između vodećih ljudi kijevskih Čeha sa zapovjednikom jugozapadne fronte, generalom Ivanovom i načelnikom njegova stožera, generalom Aleksejevim. U isti mah je ta deputacija uspjela da dobije audijenciju kod vrhovnog komandanta vojske, velikog kneza Nikolaja Nikolajevića. 15. siječnja pohodila je češka deputacija stan vrhovnog komandanta, a 13. travnja 1915. predala je ista deputacija ministru vanjskih poslova Sazonovu memorandum o organizaciji češke vojske. Brojni posjeti i intervencije slijedile su kod glavnog stožera u ministarstvu rata i ministarstvu unutrašnjih djela. Od početka stvorena je odlična veza sa komandom kijevskoga vojničkog okružja.

Prilikom tih posjeta, koji su pred ruskom savezničkom i našom javnosti bili iskorišćeni propagandistički u korist naše narodne stvari uopće, skoro su redovno predavani i memorandumi. Najvredniji bio je memorandum od 4. rujna 1914., čiji je autor bio Jiří Klecanda. Bio je štampan i poslan članovima vlade i važnim političkim ljudima.

Od članaka, koji su sa češke strane bili objavljeni u ruskoj štampi, zaslužuju spomena članci Bohdana Pavlů iz 1915., objavljeni u dnevniku »Birževaja Vjedomosti«. Za propagandu češke stvari početkom 1915. godine osnovan je u Kijevu časopis »Českorusko jedinstvo«, koji nije imao uspjeha i bio je obustavljen. Istom cilju služio je i tjednik »Čehoslovak«, čiji je prvi broj izišao 17. lipnja 1915. i koji je redovno na uvodnom mjestu objavljivao članke pisane

ruski. Propaganda češke stvari u ruskoj javnosti bila je ipak slučajna, nije imala čvrstog središta i većinom su je vodili pojedini ljudi iz vlastitih pobuda.

Čvršća organizacija počela se osjećati tek 1916. godine, kada se t. zv. petrogradska skupina (B. Čermák, B. Pavlů, J. Klecanda) riješila organizacionog posla i kad se mogla posvećivati više drugim stvarima. Ali već prije toga ta skupina je stvorila dobre veze uglavnom s petrogradskim profesorima (prof. Šahmatov, Jastrebov, Miljukov, Karjejev, Grot itd.) koji su uostalom već od početka propagirali češku stvar iz vlastitih pobuda. Plod tih živih veza bez sumnje bio je istup posl. Karaulova i prof. Miljukova u Dumi; njihovom zaslugom na tom mjestu prvi put je dodirnuto češko pitanje.

Obavještenja, koja je dobivao prof. Miljukov od te skupine, bila su, izgleda, i temelj njegovog neobično vrijednog članka o čehoslovačkom pitanju, koji je objavljen u proširenom godišnjaku središnjeg organa kadetske stranke »Riječi«. Ujedno se može reći, da su ove veze bile razlogom, da je u času, kad se u ruskim vladinim krugovima počelo protiv prof. Masaryka opažati neraspoloženje, upravo Masaryk bio demonstrativno pozvan, da bi došao u Rusiju i predavao na petrogradskom sveučilištu.

Propagandu češke stvari nije puštala iz vida ni uprava kijevskog Saveza. Zahvaljujući osobnim vezama, koje je imala, uspjelo joj je da pronađe vatrenog pobornika češke stvari u listu »Kijevljanin« i nekojim moskovskim i odeskim listovima. Krajem 1916. u tome pravcu počeli su raditi i pojedini zarobljenici, suradnici Saveza, naročito dr. Kudela. Propagandistički na najrazličitije načine (sokolske vježbe, kazalište, predavanja itd.) djelovali su i češki zarobljenički tabori kao Taškent, Tjumenj, Bobrjusk i dr.

Ruska revolucija je znatno izmjenila pravac češke propagande. Na vladu, poslije kratkog perioda privremene vlade, došli su novi ljudi iz socijalističkih

krugova. Bilo je potrebno, da se propaganda češke stvari počne skoro iznova. Uz pisarnicu Narodnog vijeća bila je stvorena naročita propagandistička komisija, i pitanjima propagande posvećivao se u prvom redu sam prof. Masaryk. Odmah po svome dolasku u Rusiju obnovio je veze sa svojim poznanicima i počeo taj krug širiti. Za čehoslovačku misao uspjelo mu je pridobiti organe triju političkih skupina: »Riječ« i »Ruskija vjedomosti«, organ skupine G. Plehanova, »Jedinstvo« i napokon organ desničarske grupe ruskih socijalista-revolucionara »Volja naroda«. Prof. Masaryk je prema potrebi i predavao i sudjelovao na t. zv. koncert-meetingima, koji su onda bili popularni. U to vrijeme za obavještenje ruske javnosti služili su i brojni interviewi, koje je dao ruskoj štampi prof. Masaryk.

Krajem ljeta godine 1917. pokušao je prof. Masaryk da se u Rusiji izdaje sličan časopis, kao što je za zapadnu Evropu bila engleska »The New Europe«. Taj pokušaj međutim nije bio ostvaren. Na pobudu prof. Masaryka češki socijalni demokrati u Moskvi izdali su zasebni memorandum za obavještenje socijalističke javnosti. Propagandistički su iskorišćena savjetovanja u Moskvi 26. kolovoza 1917., gdje je ruske Čehe zastupao i javno nastupio dr. Girsa. Prof. Masaryk je nastojao da djeluje i na revolucionarno vijeće radničkih i seoskih zastupnika.

Prirodno je, da je boljševička revolucija odgurnula stvar propagande češke stvari u pozadinu. Ruska javnost bila je odviše zauzeta svojim vlastitim stvarima. Pa ipak, u koliko je to bilo moguće i koliko je uzbuđenje prvih revolucionarnih mjeseci dopuštalo, bili su o čehoslovačkom programu obavješteni i sovjetski krugovi. Da bi ruska javnost bila ispravno obavještena o suštini čehoslovačke akcije nastojao je i čehoslovački armijski zbor, koji je iz Rusije odlazio u Francusku. Učinio je to pomoću niza letaka, dijeljenih po mjestima, kojima je prolazio. Sukob naše

vojske sa sovjetskom učinio je svemu tome kraj. Akcija naših vojnika bila je sama po sebi takova, da više nije ni trebalo propagande.

U Americi se propaganda naših ciljeva donekle razlikovala od propagandističke aktivnosti drugdje u prvom redu zato, što je Amerika stupila u rat tek 1917. i što je karakter naše propagande morao biti prilagođen prilikama u neutralnoj državi. Osim toga američka javnost bila je o našoj stvari jedva obavještena, evropske prilike a pogotovo srednjoevropske bile su joj tuđe i daleke. Metode, koje je iskorišćavala naša propaganda u Americi, bile su iste kao i drugdje: radilo se pomoću davanja vijesti štampi, ličnim vezama, memorandumima, deputacijama, javnim predavanjima, manifestacijama itd. Ta akcija početa je odmah na početku rata.

Vodeći ljudi američke kolonije, naročito E. Voska i Tvrzický, održavali su vezu sa savezničkim ambasadama, i nekojim značajnijim listovima i napokon s američkim političkim činiocima (na pr. Voska se upoznaje sa puk. Housom, K. Pergler predobiva prijateljstvo mnogih značajnih političara).

U propagandi u službenim krugovima mnogo je pomogla našim zemljacima špijunska aktivnost Emanuela Voske (omogućena odvažnom pomoći konzula Kopeckog, koja je američke službene krugove upozorila na diplomatske zastupnike i agente Austro-Ugarske, a koji su sustavno paralizirali dovoženje hrane i vojničkih potreba savezničkim silama, izazivali nerede i štrajkove u američkim tvornicama, pa su čak pripremali sukob Amerike i Meksika. Zaslugom te aktivnosti otkrivene su intrige ambasadora Dumbe, intrige njemačkih diplomata von Papena i Boy Edya.

1915. godine započele su pripreme za širu žurnalističku akciju. »American Bi-Monthly Review« posvećena obavještavanju američke javnosti o našim stvarima i osnovana 1914. (pod redakcijom prof. Zmrhala) nije se doduše održala, ali je ipak bio izdan

cijeli niz informacionih brošura i prva veća propagandistička publikacija, Čapkova knjiga: »Bohemia under Hapsburg misrule«. Uspjelo se da se predobiju i nekoji dnevni listovi, naročito chicaški. Propagandistička akcija do kraja 1916. godine raste i počinje snažno djelovati naročito u času, kad je Amerika ušla u rat. Od većih akcija, vršenih u to doba, treba spomenuti manifest češkoga Narodnog društva za američke izbore i Benešov memorandum, koga su naši socijalisti poslali svjetskim socijalističkim strankama. Iz toga doba treba spomenuti i kampanju protiv američkog pacifizma, koja dolazi do vrhunca u otvorenom pismu Narodnog društva gđici J. Adamsovoj.

1916. godine održana su također brojna predavanja K. Perglera, prof. Šimeka, Šárke Horbkove, dra Smetanke i dr. na sveučilištima i u sveučilišnim klubovima. Već na početku 1916. uspjelo je nagovoriti člana Kongresa Meyer Londona, da predloži prihvat rezolucije, koja moli predsjednika, da sazove konferenciju neutralnih naroda, gdje će se raspravljati o uslovima mira i da u program uslova mira uvrsti i princip samoodređenja malih naroda. Javni zbor interesenata, koji je prema prijedlogu Londonovu održan 25. i 26. veljače 1916., dao je prilike zastupniku Narodnog društva K. Perlgeru, da sa našim pitanjem upozna nekoje značajne američke činioce u političkom životu. Isto tako Pergler je radio za vrijeme zasjedanja zakonodavnih tijela država Texas, Nebraska, Iowa, Masachusetts, na godišnjoj skupštini Društva advokata države Iowa i sl.

Od važnih akcija iz 1917. treba spomenuti istupanje na kongresu malih i potlačenih naroda i istup na skupštini akademije političkih i socijalnih znanosti u Filadelfiji. Govori, koje je tada izrekao K. Pergler, bili su skoro redovno publicirani kao brošure, koje su poslije bile slane zastupnicima, knjižnicama, sveučilištima i poznatim javnim radnicima u američkom javnom životu. Isto tako djelovale su i brošure Mayetove, dra Smetanke i ekonomske brošure V. Beneša, Zmrhalovi radovi i dr.

Važan događaj za razvoj naše propagande bilo je stvaranje »Slav Press Bureau«-a, čime je počeo sustavni i organizirani publicistički rad. Bulletine te pisarnice primalo je oko pet stotina dnevnih listova, koji su postepeno počeli štampati vijesti, koje smo im slali. Slav Press Bureau postao je ujedno središte za sve, koji su htjeli obavještenja o Čehoslovačkoj i Srednjoj Evropi. Odmah po stupanju Amerike u rat počele su se osjećati posljedice te propagande. Već u svibnju 1917. senator Kenyon iz Iowe predložio je senatu rezoluciju, kojom se traži samostalnost čehoslovačkog naroda.

Paralelno sa djelovanjem Slav Press Bureaua u 1917 nastavilo se sa predavanjima u različitim američkim klubovima, organizacijama i sveučilištima. Tako je na pr. o čehoslovačkom pitanju govorio K. Pergler na radničkom zboru u Mineapolisu pod predsjedanjem Gompersa i na konferenciji o međunarodnim vezama. Poslije svoga povratka iz Sibirije velike usluge našoj stvari učinio je među Amerikancima i J. Martínek.

Za propagandu naše stvari učinila je dosta i engleska agitaciona literatura, koju je u stotinama tisuća primjeraka slao L. Namier iz Londona Češkom narodnom društvu u Chicagu, a koja je širena po cijeloj Americi. 1917. i 1918. godine održavani su denominacioni zborovi američkih crkava, presbiterijanske i baptističke, na kome je zaslugom čeških protestanata bila primljena rezolucija u korist češke samostalnosti. Velike zasluge za propagandu češke stvari stekao je dr. J. Smetanka i J. Tvrzický sa veoma lijepo uređenom »Bohemian Review«.

Propaganda je dobila najvećeg zamaha poslije dolaska prof. Masaryka u Ameriku. Već sam njegov dolazak u Chicago bio je veliki propagandistički događaj; njegovom dočeku sa strane Češkoga narodnog društva učestvovalo je oko 150.000 čeških ljudi i po-

budilo je opću pozornost. Što i kako se radilo i kakovim metodama se služilo u to doba, dokumentarno je izložio president Masaryk u svojoj »Svjetskoj revoluciji«.

Htio bih još samo naglasiti, da nam je najveći propagandistički posao izvršila akcija sibirske vojske, koja je svojim romantičnim obilježjem bila dobar materijal za novinara u američkoj sredini. To je bilo dobro iskorišćeno od vodstva oslobodilačke akcije.

37

Akcija Narodnog vijeća proširila se i koncentrirala se sve više na stvari vojničke i zarobljeničke, a tek onda na čistu politiku i diplomaciju; ali baš zato što je akcija tijekom vremena postajala sve više visoko politička, bilo je potrebno, da se pomaže sve jačom propagandističkom akcijom. Zato nismo ni 1917. i 1918., kad je Narodno vijeće i naš pokret postao važnim političkim i međunarodnim činiocem, prestali s tom akcijom. Dugo je na pr. prof. Masaryk pisao članke i davao interviewe u pojedine engleske listove, isto kao i ja, dr. Sychrava, Osuský i naši suradnici u Americi.

U propagandističku akciju idu i nekoje naše žurnalističke kampanje. Tako nam je bilo uspjelo, da u francuskoj i engleskoj štampi ostvarimo kampanju protiv Austro-Ugarske, kada je u srpnju i kolovozu 1916. počela ofenziva Brusilova i ofenziva talijanska, a kad je uslijedilo stupanje u rat Rumunjske — onda se to smatralo kao generalni napadaj na Austro-Ugarsku; napokon, kad su car Karlo i car Wilhelm u prosincu 1916. učinili prvi pokušaj za mirovne pregovore, kada su Clam Martinic i Czernin bili imenovani za ministre (što su saveznički austrofili smatrali promjenom režima) i kad se radilo o odgovoru saveznika predsjedniku Wilsonu. Slične kampanje bile su ponavljane i u drugim prilikama: prilikom Stürgkhove smrti, prilikom osude Kramářa i Rašína, prilikom Czerninova govora protiv Masaryka itd., t. j. uvijek

kad god je kod javnog mišljenja bilo moguće povodom kakvoga naročitog događaja pobuditi zanimanje za Austro-Ugarsku i nas.

Uvijek smo se ravnali prema ovim glavnim principima:

a) Postupali smo uvijek stvarno, navodeći činjenice, ne pretjerajući i držeći se strogo onoga, što smo smatrali kao istinu. U svojoj propagandi nismo se nikad služili neistinitim stvarima ili izmišljenim vijestima. Ako su se u našoj propagandi pokazale nekoje nepravilnosti, bile su to uvijek nenamjerne pogreške, gdje smo sami bili žrtve neispravnih informacija. Ali budući da smo vrlo često dobivali povjerljive vijesti, koje su stizale preko Švajcarske i Holandije, imali smo često prilike da svojim prijateljima i službenim krugovima dokažemo, da su naše vijesti — naročito vojničke — ispravne. To je našem izvještavanju davalo naročitu važnost, a našim novinarskim kancelarijama povećavalo utjecaj u štampi savezničkih zemalja.

b) U polemike se po pravilu nismo upuštali i nismo suzbijali direktno austrofilske akcije u savezničkim zemljama. Zato smo bili odviše slabi, bez obzira na to, što je upuštanje u polemike sa političarima, novinarima i publicistima za nas kao strance bilo malo opasno. To smo uvijek ostavljali domaćim novinarima i publicistima i brojnim našim prijateljima, koje smo tražili u svim slojevima i koji su postajali nosioci naših ideja i želja. Naš rad imao je više pozitivni karakter: ne polemizirati i umarati teoretskim izlaganjima, nego odbijati direktno i indirektno navale novim činjenicama, vijestima i razjašnjenjima o ispravnosti naše teze. Tako su se naši protivnici vrlo često našli u veoma teškoj situaciji, jer nisu bili u stanju, da pobiju naše činjenice. U tome je bila snaga naše propagande. Naravno, ako se pružila prilika da se naškodi protivnicima, učinili smo to savršeno.

c) Naša propaganda i cijela politička akcija u svojim počecima bili su veoma svijesni suštine borbe

u koju smo ušli, kao i karaktera sredine, u kojoj smo radili. I mnogi od naših ljudi često su sudili, da su u savezničkim zemljama na nas čekali raširenih ruku, a austrijski službeni krugovi su vjerovali, da su nas na sve strane tražili, kako bi nas mogli iskoristiti protiv centralnih sila, te da su nam nudili i novčane pomoći itd. Drugi su sudili, da smo u vezi sa najvišim političkim vrhovima, da se naša akcija sastoji u prvom redu od diplomatskih intervencija kod ministara, generala, visokih činovnika itd., a oni da će svojim moćnim utjecajem odlučiti o sudbini našeg pokreta i našeg naroda uopće.

Takve domišljanke našega apsolutističkog režima — da smo se po njima ravnali — bile bi u temelju uništile cijelu našu akciju. Pokušaji za takav način rada bili su i na našoj strani (Dürich, nekoji naši kolonisti u Francuskoj, i kako sam već naveo, naročito u Rusiji). Uočio sam tada dobro ne samo potrebu vremena nego i potrebe, koje su proisticale iz sveopće političke i vojničke situacije. A ona je od nas tražila uzdržljivost i postepeno i polako osvajanje pozicija, te ujedno određivala način rada u demokratskoj sredini Francuske, Engleske i Italije. Savjetovao sam u dogovoru sa prof. Masarykom suzdržljivost svima našim suradnicima u Narodnom vijeću i kolonijama. Ja sam bio sam kod francuskog ministra (Painlevéa) tek ljeti 1917.

Bilo je slučajeva, kada je naša, široko razgranata, propagandna akcija izazivala dojmove, kao da smo u pojedinim ministarstvima kao kod svoje kuće. A mi smo međutim u Parizu morali razjašnjavati različitim glasnicima iz Amerike i Rusije, da se ne čude, što ne idemo u ministarstva i kod ministara, da ne očajavaju, ako nekome od njih nismo mogli spremiti niti vizum na putnicu, kad je svako moje putovanje u London bilo skopčano sa opasnošću, da me francuske ili engleske vlasti zatvore, kad je na pr. francuska vlada odbila da u Pariz pusti moga brata Vojtu Beneša u vrijeme, kad je pošao na dugi put iz Amerike preko Londona u Pariz, da sakupi nove vijesti o našoj situaciji i o našim političkim uspjesima za naše zemljake u Americi. Vojta Beneš je morao našim zemljacima zatajiti sve te stvari; ne bi razumjeli, a to bi zadalo težak udarac našem radu u Americi.

Napredovali smo polako skoro krtičjim hodom od dolje prema gore. Demokratska saveznička sredina zahtjevala je i demokratske radne metode: u prvom redu sitni i neumorni rad, često anonimni, i ustrajni; dalje postepeno predobijanje prijatelja kojima je bilo moguće da rade kao domaći ljudi, koji se zanimaju za akciju stranog naroda iz patriotskih razloga; napokon predobijanje javnog mišljenja do te mjere, da se na vlasti, odgovorne političare, i ministre moglo djelovati izvana. Moderna diplomacija mora raditi s javnim mišljenjem i cijelu težinu položiti na široke narodne mase, na njene želje i ciljeve. Diplomacija je za vrijeme rata upravo zbog rata postala javna. Wilson je pak to formulirao u svojim poslanicama, a mi smo to primili kao uvjet washingtonske deklaracije. Uspjeh naše propagande zavisio je također i od toga, da li smo ispravno shvatili i te tendencije i potrebe vremena. Nismo to mogli bez borbe mimoići ni u našoj sredini...

VII.

NAŠA REVOLUCIONARNA ZAROBLJENIČKA I VOJNIČKA AKCIJA

A) POČECI VOJNIČKOG DJELOVANJA NARODNOG VIJEĆA. — NAŠA VOJNIČKA AKCIJA U RUSIJI I FRANCUSKOJ

38.

Važne odluke Narodnog vijeća, donesene u veljači 1916. u prisutnosti prof. Masaryka u Parizu, odnosile su se uglavnom na vojničke stvari.

Kao i u drugoj vrsti revolucionarnog posla počele su naše kolonije odmah na početku rata vršiti svoju dužnost i u vojničkom smislu još prije organizirane političko-vojničke revolucije, koju je vodilo Narodno vijeće. U Francuskoj odmah po objavi rata naše kolonije su organizirale stupanje nekoliko stotina ljudi u stranačku legiju. Povijest te zaslužne akcije, čiji je duhovni vođa bio maestro Kupka, danas je poznata. Kupkina akcija zaslužuje ozbiljno i iskreno priznanje. U Engleskoj je kolonija pod vodstvom Sykore i Kopeckog postupala na isti način, pa je čak sezala i u dobrovoljačku akciju u Kanadi. Najzanimljivije i politički najvažnije bilo je organiziranje Družine naše kolonije u Rusiji. Našoj vojničkoj akciji u Rusiji zbog njena značaja pripada osobito mjesto; spomenut ću još te stvari detaljnije u poglavlju o Rusiji, a ovdje sada iznosim samo glavne podatke. Isto ću spomenuti u naročitom poglavlju i naše stvari, u prvom redu zarobljeničko-vojničku akciju u Italiji gdje nije bilo kolonije i gdje je te akcije prihvatilo Narodno vijeće.

Naši politički činioci, domaći i vanjski, odobravali su i priznavali spomenutu inicijativu i cijeli revolucionarni rad kolonije, koji je počeo spontano, radosno i oduševljeno. Već je to učinila »Mafija«, a kad je u inozemstvu nastupio Masaryk, obratio je svu svoju pažnju na tu djelatnost, pomažući te tendencije svuda u kolonijama. Prije organizacije središta u Narodnom vijeću ta akcija je našim kolonijama osvojila prvo dobru moralnu, a onda i pravnu situaciju u savezničkim zemljama. Na zapadu u početku nije imala direktnih političkih posljedica.

U Rusiji, gdje je broj kolonista bio razmjerno veći i gdje je ruska vojnička komanda brzo iskoristila članove Družine za specijalne zadaće, ta akcija je odmah na početku dobila politički karakter uglavnom zato, što se računalo sa brzim napredovanjem ruske vojske u našu zemlju i s tim da će se brzo, pošto su se naši vojnici na ruskom bojištu predavali

u masama, naši kolonisti morati da pozabave zarobljeničkom akcijom. Sporovi, do kojih je došlo u našoj ruskoj koloniji, slabili su i politički tu odista važnu i zaslužnu akciju. Pa ipak su: predavanje zastave našoj Družini u Kijevu 28. kolovoza 1914., nekoje intervencije naših kolonista kod cara i ruske vlade u vezi za organizacijom Družine i zarobljeničkim stvarima, dali toj vojničkoj akciji u Rusiji odmah u početku politički karakter.

Prof. Masaryk je odmah od početka u različnim prilikama zahvaćao u te stvari. Već u svibnju 1915. donio je dr. Sychravi vijest od prof. Masaryka praškoj »Mafiji«, da je najvažniji posao borbe za oslobođenje organizacija naših vojnika u Rusiji. Tvrdio je, da se u Rusiji priprema odred od 20.000 vojnika-zarobljenika i da tome treba posvetiti punu pozornost. Molio je dakle, kao što sam napomenuo, da dr. Scheiner pobjegne i da se posveti organizaciji tih vojničkih odjela u Rusiji. Tada se »Mafija« tom stvari zabavljala veoma ozbiljno.

Ruska kolonija, priznavši i pored opreka Masarykovo vodstvo, odmah se od početka obraćala na njega u svim zarobljeničkim i vojničkim stvarima i često ga molila da brzo doputuje u Rusiju. Zato je odmah na prvom savjetovanaju poslije moga bijega bilo odlučeno, da zast. Dürich bude spreman na odlazak u Petrograd, da bi se tamo u prvom redu posvetio vojničkom radu, te da bi i time cijela naša akcija bila organizaciona potpuno jedinstvena.

Prilikom razgovora o Narodnom vijeću 1916. u Parizu te su odluke bile potvrđene. Osim toga, poznavajući vojničku aktivnost naših kolonija, a i vidjevši tolike sporove zbog vojničkih i zarobljeničkih stvari u Rusiji i sve veće značenje zarobljeničkog elementa u cijeloj našoj budućoj vojničkoj akciji uopće, bili smo primorani da odmah prilikom stvaranja Narodnog vijeća izradimo sustavni i praktični plan i za našu sveopću vojničku akciju.

Kao što se nije moglo kolonijama prepustiti politička akcija, isto se tako nije moglo, a da se vojničkoj akciji ne pruži široka vojnička podloga. Kolonije same nisu mogle za to da imaju niti dovoljno političke širine, ni dovoljno moralnog autoriteta, zaviseći odviše od država, gdje su živjeli. To se najbolje opazilo baš u Rusiji, naročito u sporovima, koji su zbog toga nikli u našoj akciji. Spor između zarobljenika i kolonista morao je niknuti u svakom slučaju, i da nije bio riješen prenošenjem vojne akcije na široku podlogu Narodnog vijeća, stalno bi ugrožavao cijelu revolucionarnu akciju.

U času, kad je Narodno vijeće počelo sa sustavnim radom u pitanju zarobljenika i vojske, brojila je »Družina« u Rusiji i naši dobrovoljci u Francuskoj i Engleskoj nešto preko 2000 vojnika. Zadatak Narodnog vijeća bio je, da od toga načini djelo velikog diplomatskog, političkog i vojničkog zamašaja. Ali mora se, pravedno ocijeniti značenje apostolskog posla naših kolonija u Francuskoj, Engleskoj i Americi, i naročito, razumije se, u Rusiji, gdje se u vojničke stvari umiješalo pored Masarykove intervencije i Narodno vijeće odlučnije sa dolaskom Düricha i Štefánika u Petrograd i Kijev.

39.

Poslije Masarykova posjeta kod Brianda pošao je Štefánik na svoj prvi put u Italiju. Kao što sam već gore napomenuo, zadržao se prof. Masaryk dulje u Parizu kako zbog razgovora sa prof. Denisom o slavenskim stvarima i o ciklusu predavanja na Sorbonni, tako i zbog razgovora s nama o zajedničkom planu naše političke i vojničke akcije. Zast. Dürich se tada za te političke stvari nije brinuo i stajao je u pozadini. Tako smo tijekom veljače u čestim razgovorima na večernjim šetnjama, kada me je prof. Masaryk poslije zajedničke večere pratio po boulevardu Raspail do moga stana, stvorili odluku o našim vojničkim stvarima i principima organizacije i rada među

našim zarobljenicima kako u Rusiji, tako u Italiji, Srbiji i Francuskoj.

Prof. Masaryk još od prvih početaka naše revolucionarne akcije nije puštao s vida plan o većoj vojsci. Politički je to formulirao u veljači 1915. ovako: »Ako uredimo vojsku, doći ćemo u novi pravni položaj prema Austro-Ugarskoj i Saveznicima; dalji korak bi bila eventualna objava rata Austro-Ugarskoj; tako će se stvoriti politička situacija, koja će nam u času mirovnih pregovora omogućiti, da dosegnemo makar minimum naših zahtjeva. U svakom slučaju ni Beč ni Saveznici ne će oko nas moći da pređu šutke, ako budemo imali svoju vojsku; Saveznici i naši kod kuće imat će eventualno kompenzaciono sredstvo za postizavanje ustupaka našoj narodnoj stvari, kad bi se to čak i loše svršilo. Bez odlučne i vojničke borbe ne ćemo dobiti ni od koga ništa.« Tako je bio formuliran naš plan, dok nismo imali toliko hrabrosti, da sa sigurnošću računamo na uspjeh.«

Svojom vojničkom akcijom ukazalo je Narodno vijeće na jedan od važnih momenata cijelog rata: budući da se sama morala boriti protiv strašnog pritiska Njemačke, pretrpjela je Francuska goleme gubitke u ljudima i trebala je sve više i više vojnika na svome bojištu. Zato je vodila toliko teških pregovora s Engleskom i Amerikom o odašiljanju vojnika na francusko bojište. To pitanje igralo je važnu ulogu među saveznicima sve do kraja rata i imalo je sve do zadnjeg časa naročito za našu akciju i našu ratnu politiku odlučno značenje.

Sa Rusijom je nekako ljeti 1916. bilo dogovoreno, da pošalje na bojište oko 400.000 vojnika. Od toga dogovora ostvareno je malo: došlo je oko 16.000 ruskih vojnika pod vodstvom generala Lohvickog. Kada su bile ustanovljene prve teškoće oko odašiljanja ruskih vojnika, prvo mi, a onda i francuski vladini krugovi postavili su pitanje, da li ne bi bilo moguće sa ruskim vojnicima poslati u Francusku također i

odjele čehoslovačkih zarobljenika, od kojih bi se organizirala čehoslovačka vojska u Francuskoj.

U to su bile u veljači 1915. uperene sve naše nade i računi u vezi sa pozicijom naših većih vojničkih odjela u Francuskoj. Sa prof. Masarykom bilo je dogovoreno, da će se Narodno vijeće veoma marljivo baviti zarobljeničkim stvarima u savezničkim zemljama uopće, naročito da ne će iz vida izgubiti mogućnosti, da čehoslovačke zarobljenike iz Rusije dobije u Francusku, i da taj plan počne ostvarivati prvom prilikom. Ako bude moguće ta akcija bit će prenesena i u Italiju.

Za dalja tri mjeseca plan se poslije Dürichova i Štefánikova puta u Rusiju počeo ostvarivati. Tako se rodila misao, koja je na kraju u svim svojim posljedicama vodila za dvije godine kasnije u našu sibirsku anabazu.

Misao o prevođenju naših zarobljenika iz Rusije u Francusku proizlazila je iz mnogo drugih važnih pitanja.

Neuspjesi Rusa na istočnom bojištu sve su više značenje rata prebacivali na zapad. Strah prof. Masaryka za Rusiju ispunjavao se sve više, i mi smo vidjeli, da se time i središte naše akcije sve više veže za zapad. Iz toga je proizlazio logični zaključak, da će se naše pitanje diplomatski i politički riješiti u Parizu, koji se brzo razvio u najvažniji politički, diplomatski i vojnički centar Saveznika. Bilo je jasno, da ćemo ovdje imati uspjeha, ako budemo ovdje imali i svoje vojnike; a njih smo mogli dobiti, kako nam se tada činilo, još najlakše iz Rusije. Na naše zarobljenike u Italiji nismo u to vrijeme ni mislili, a o zarobljenicima u Srbiji imali smo malo vijesti; uostalom bilo ih je malo.

Nije se radilo o tome, da prevedemo sve naše zarobljenike iz Rusije u Francusku; htjeli smo imati samo dio zarobljenika, kako bismo na zapadnom bojištu, u Francuskoj, mogli imati nekoliko desetina tisuća naših vojnika. Strah zbog razvoja prilika u Rusiji nametao nam je uostalom pitanje, što bi se dogodilo s našim vojnicima, kad bismo ih imali samo u Rusiji i kad bi tamo došlo do nekakve katastrofe. Prilikom organizacije Narodnog vijeća i razgovora sa vlastima sâm sam vidio, da bi naše političko značenje u Parizu poraslo, kad bismo uspjeli postaviti na francusko bojište veće vojničke jedinice. Pošto sam ja bio stalno u centru savezničke politike u Parizu i evropskom zapadu, i osjećao dnevno važnost te sredine, podvlačio sam prirodno djelatnost Narodnog vijeća i tajništva na zapadu. Što se tiče toga pitanja, nisam promjenio ni svoga gledišta ni svoje taktike za cijelo vrijeme rata. Događaji su dokazali, da smo u tome pravcu imali pravo.

Daljim događajima ta je politika za nas postajala pomalo određenija. Već pomenuti dogovor Saveznika (Francuske) sa Rusijom o premještaju ruskih vojnika na zapadno ratište postajao je iz tehničkih i političkih razloga sve labaviji; Rusija nije mogla da održi svoga obećanja. Komandant ruske vojske u Francuskoj general Lohvicki teško je to podnosio, a isto tako i ruski vojni ataše u Parizu, general grof Ignjatijev. Prilikom razgovora, koje sam vodio s obojicom, oni to nisu sakrivali. Kad sam im izložio zajicom, misao, da dio naših zarobljenika dopremimo u Francusku, obojica su ideju prihvatili, misleći, da bi naša vojska mogla nekako biti dodijeljena ruskoj vojsci u Francuskoj, da bi među nama nastala intimnija suradnja, da bi ruski utjecaj u Francuskoj porastao i da bi se njihova kompetencija proširila. U tom pravcu govorili su meni, zast. Dürichu i Narodnom vijeću uopće.

Vidjevši to iskoristio sam taj njihov lični i nacionalni interes za potporu naše akcije, i počeo u tome pravcu djelovati na rusku ambasadu u Parizu, a i na Petrograd, plašeći se, da bi otpor vodećih krugova u Rusiji naš plan mogao pokvariti. S obzirom na sve veću potrebu za vojnicima, zapreka do strane Francuza nisam očekivao. Štefánik i ja smo već imali

jasan odgovor iz naših razgovora sa vlastima, da će Francuska za organizaciju vojske naših zarobljenika u Rusiji učiniti sve, ako na to pristane ruska vlada.

40.

U tim okolnostima ljeti 1916. postalo je aktuelno pitanje odlaska zast. Düricha u Rusiju. 2. travnja javio mi je zast. Dürich, da je dobio poziv iz Rusije da odmah dođe; 7. travnja telegrafirao mi je prof. Masaryk iz Londona, da je vrijeme, da Dürich ode u Rusiju i da se prihvati u Petrogradu posla. 12. travnja Dürich je konačno dobio pismo od ruskog poslanika u Bernu Bibikova, koji prema pređašnjem obećanju u Petrogradu (da će izvjestiti Düricha, kad službeni krugovi budu smatrali zgodnim Dürichov dolazak), da bi zast. Dürich mogao otići u Petrograd. Pismo od Bibikova donio je, mislim, Svatkovski iz Berna u Pariz. 13. travnja 1916. sastali smo se Dürich, Svatkovski i ja, da se dogovorimo o direktivama za rad u Rusiji. U razgovoru bila je stalno naglašavana suradnja s Parizom i Londonom; bio je primljen već dogovoreni plan odlaska jednog dijela naših zarobljenika u Francusku, da bismo i na zapadu uz suradnju Lohvickog i Ignjatijeva stvorili jaču vojsku. Dürich i ja smo još trebali s njima o tome pregovarati.

Napokon je Svatkovski naglasio Dürichu zadnju stvar za nas od naročite važnosti. Sa prof. Masarykom i sa mnom često je govorio o prilikama u Rusiji i nije nikako s njima bio zadovoljan. Govorio sam već o tome kako se, baš kao i mi, plašio razvoja unutrašnjih događaja, kritizirao je vojničku nespremnost, političko oklijevanje i unutrašnji nered, koji je prijetio eksplozijom, i napokon bio je veoma nezadovoljan sa politikom Petrograda u pitanju poljskom, jugoslavenskom i našem. Poznavao je dobro stvari i nije pred nama tajio svoje mišljenje o tome, što poduzima Petrograd. Teško je podnio takovo ponašanje carske vlade prema nama. U svojim bilješkama sa tih

sastanaka imam zabilježenu rečenicu upućenu Dürichu: »Naglasite im u Petrogradu i recite otvoreno: na zapadu su nama Česima učinili sve, što smo htjeli; vi u Rusiji niste učinili još ništa.«

Dürich se počeo pripremati za odlazak: obavio je niz političkih posjeta; kod Brianda, Berthelota, Lohvickog, Ignjatijeva, bio je u ruskoj ambasadi i kod ambasadorova zastupnika Sebastopula. Ali učinio je nekoliko političkih grešaka, koje su nam se osvećivale još u Parizu, iz kojih smo zaključili (kao i iz niza drugih simptoma), da će se politička ekspedicija Dürichova zlo svršiti. Štefániku su u ministarstvu vanjskih poslova poslije njegova posjeta kod Brianda i Berthelota rekli to otvoreno, a još otvorenije rekao mi je to i Sebastopulo.

Za nas i cijelu akciju, koja je onda mnogo obećavala, bio je to velik udarac. Kad me je 16. lipnja pozvao k sebi general Lohvicki, da bi sa mnom ponovo pretresao pitanje otpreme naših zarobljenika u Francusku, rekao mi je otvoreno: »Ne šaljite Düricha u Rusiju. Nije za to, ne će učiniti ništa. Pišite Masaryku, da ode u Rusiju sam, a vi ovdje sam pregovarajte s ambasadom, posjetite Protopopova i izložite mu stvar.«

Tim pogreškama dodao je Dürich i nove pogreške: zapleo se u nemoguće raspravljanje sa pariskom kolonijom, a naročito s nekojim njenim članovima, što ga je u očima francuske vlade još više kompromitiralo; odabrao je nemoguće suradnike, koji nisu bili za takovu političku misiju (na pr. Crkal, koji je kasnije, kad je Austrija zauzela Ukrajinu, kako mi je sam priznao, postao austrijski špijun i slao u Beč vijesti o našoj akciji u Rusiji i na zapadu). U privatnim razgovorima Dürich je davao svoje mišljenje o našem odnosu prema Rusiji, a našoj akciji i o Rusiji tako, da je to potpuno kontrastiralo s našom linijom u Parizu.

To je bio povod spora sa Štefánikom i sa mnom. Spor je došao u tešku fazu naročito početkom lipnja,

kad je Štefánik odlučio, da pošto poto zapriječi Dürichov odlazak u Petrograd. Slagao sam se s tim, da Dürich u tim okolnostima ne treba da ide u Petrograd u ime Narodnog vijeća. Dürich je poslije oštrog sukoba sa Štefánikom priznao svoje pogreške, obećao 14. lipnja 1916., da će se u buduće držati zajedničke linije i čuvati se ranijih pogrešaka, pomirio se sa Štefánikom i napokon opet dobio njegov pristanak za put u Rusiju. Ja ličnih sukoba sa Dürichom nisam imao, trudeći se da ga nagovorim u dobru. Ali ostao sam protiv njegova odlaska u Rusiju, ne vjerujući, da će biti kadar učiniti nešto pametno, i plašeći se, da će se uz sporove u koloniji stvoriti još i nova komplikacija.

Štefánik je pristao na Dürichov odlazak u Rusiju tek uz nove uslove: odlučio se, da će sam poći u Rusiju, plašeći se, da Dürich i pored pomirenja i zadane riječi ne će svoga obećanja izvršiti, te će opet raditi protiv Pariza, a i zbog toga, što u tim okolnostima naša vojska ne bi mogla doći u Francusku. Pristao sam na Štefánikov plan i pored toga što se nisam slagao s njegovim postupcima kako u ličnim tako i u političkim stvarima.

41.

Počeli smo tako 2. lipnja 1916. govoriti o Štefánikovom putu u Rusiju. Službeno je cilj puta bio formuliran tako, da Štefánik kao francuski državljanin ne ide tamo u ime Narodnog vijeća, nego u ime francuske vlade, da prouči prilike čehoslovačkih zarobljenika u Rusiji, te da ustanovi, kako i pod kojim uslovima bi jedan dio mogao biti dopremljen u Francusku, a ujedno da eventualno ishodi odobrenje za provođenje toga plana. Misija je trebala da bude francuska, za dopuštenje trebala je da se pobrine, kako rekoh, francuska vlada, a nipošto Narodno vijeće. Imalo je to svoje dobre i svoje loše strane — od loših strana najopasnija je bila eventualna ruska

ljubomora na Francusku zbog inicijative u čehoslovačkim stvarima.

Štefánik je predlagao: da ja kao glavni tajnik Narodnog vijeća izradim pristanak prof. Masaryka, a prof. Masaryk neka se obrati na predsjednika vlade Brianda i ruskog ambasadora u Rimu i Londonu sa molbom, da bi taj plan pomogli i pozvali Štefánika na put u Rusiju.

Počeo sam lično pregovarati o tome sa Lohvickim i njegovim oficirima, Doroševičem i Balboševskim, a i sa ruskom ambasadom u Parizu. Masaryk je doduše pristao na Štefánikov put u Rusiju, ali ga nije smatrao korisnim; nije vjerovao, da će se u to vrijeme u Rusiji moći postići nešto stvarno i nije smatrao put, predložen od Štefánika, zgodnim. Zato se nije ni obratio na Brianda, Gierse i Benkendorfa, što je u Štefániku pobudilo dojam, da je uopće protiv te politike; htio je iz toga odmah da povuče konzekvence. Uspjelo mi je da ga umirim; a kad je Masaryk za Štefánikom poslao preporučnu depešu na Izvoljskog, Štefánik se umirio i počeo ponovo svoju akciju. 23. lipnja govorio je o tome s Izvoljskim i Sebastopulom i postigao barem obećanje, da će pomagati njegov rad u Rusiji.

Istog dana odlazio je Dürich sa svojom pratnjom u Rusiju. Posjetio sam ga još prije odlaska i zamolio u interesu naroda i cijele revolucionarne akcije, ili da ne odlazi, jer nismo u shvaćanju jedinstveni, ili da kako bilo mora raditi zajedno s nama u Parizu. Naročito sam ga molio, da sa sobom ne vodi svoju pratnju, Crkala i poručnika Štafla. Pokušavao je da mi dokaže, da nemam razloga biti protiv njegove pratnje i postupka i da poslije Štefánikova pristanka ne treba da ostanem pri svome negativnom stavu i ujedno je izjavio, da »za sve što čini i što učini uzima pred narodom potpunu odgovornost.«

Štefánik nije mogao sam poduzimati korake, koji su bili potrebni, da njegov put u Rusiju bude pripravljen. Molio me je, da ja kao glavni tajnik Narod-

nog vijeća poduzmem potrebne mjere kako kod Francuza tako i kod Rusa; mislio je, da će ako stvar bude vodilo parisko Narodno vijeće, biti veći izgled za pristanak službenih krugova i francuskih i ruskih. Plašio se, da njegov put u Rusiju ne bude smatran kao njegov vlastiti pothvat. Zato je tražio i zauzimanje Masarykovo.

U to je vrijeme Štefánik, vidjevši da Dürich odlazi, a plašeći se njegove akcije u Rusiji, bio skoro u grozničavoj akciji. Bio je nestrpljiv i nije znao, da li će kao francuski državljanin i vojnik dobiti od vlade dopuštenje za put. Eventualni pristanak na pomenutu akciju smatrao je za naš veliki uspjeh, jer bi se tako francuska vlada izjasnila za organizaciju naše vojske u Francuskoj i pri tome bi nam još pomogla u našoj stvari u Rusiji. Osim toga plašio se, da ne zaostane dugo za Dürichom te da tako Dürich ne bi nešto u Rusiji pokvario.

Pošao sam tako 25. lipnja 1916. prema dogovoru sa Štefánikom ponovo u rusku ambasadu, gdje sam savjetniku Sebastopulu (u nenazočnosti ambasadora Izvoljskog) podnio službeno molbu Narodnog vijeća. Dobio sam ponovo obećanje pomoći i načelni pristanak. Nekoliko dana kasnije, 30. lipnja, pošao sam u prvu službenu audijenciju u funkciji glavnog tajnika Narodnog vijeća, tadanjem političkom direktoru ministarstva vanjskih poslova (bivšem ambasadoru u Berlinu) De Margerieu i podnio mu našu molbu. Oba, Sebastopulo i De Margerie, otvoreno mi rekoše, da je Dürichov put politička pogriješka i da uglavnom zato pristaju na Štefánikov put, nadajući se, da će se na taj način stati na put daljim poteškoćama i novim pogreškama.

Za svoj put Dürich je dobio, ako sam bio dobro obavješten, preporuku od francuske vrhovne komande, potpisanu od generala Pelléua, tadanjeg šefa stožera generala Joffra; bilo je u njoj potvrđeno da u Rusiju odlazi u svrhu organiziranja čehoslovačke vojske. Štefániku se u tim okolnostima radilo o tome, da ne

bude riječi samo o nekakovoj nejasnoj preporuci, nego, da njegova misija bude određenija, točno obilježena, a naročito da bi jasno odredila njegove zadaće u pogledu otpreme naših zarobljenika u Francusku.

Cijeli slijedeći mjesec od 25. lipnja, kad sam prvi put razgovarao sa ruskim ambasadorom pa sve do 26. srpnja 1916., kad je Štefánik otišao u Rusiju, bio je posvećen pregovorima i pripremama Štefánikove misije. Na osobnu intervenciju Narodnog vijeća kod De Margeriea, koju sam dopunio pismenim razjašnjenjem i različnim memorandumima o našoj akciji, počelo se tim pitanjem baviti i ministarstvo rata i vrhovna komanda u Chantillyu. 20. srpnja pozvali su konačno Štefánika u Joffrov stožer generalu Pelléu, koji mu je dao pristanak vrhovne komande na naš plan i njegovo putovanje u Rusiju.

Dan kasnije pozvali su me u ministarstvo vanjskih poslova; Philippe Berthelot, tada jedan od najznačajnijih ljudi na Quai d'Orsayu, izvjestio me, da će vlada pristati na Štefánikov put i da će u ministarstvu rata biti ustanovljena stalna odjelita referada za naša pitanja. Podijeljena je kasnije pukovniku Crosu; s njim sam od tog časa trebao da budem u stalnoj vezi i da pregovaram o našim vojničkim stvarima. Rekao je, da se glede daljih pojedinosti svoje misije Štefánik može dogovoriti direktno sa ministarstvom rata i stvar tamo urediti, kako i kada da se izvrše pripreme za prijevoz naših vojnika u Francusku.

Bio je to moj prvi dodir sa De Margerieom i sa Berthelotom, koji — naročito Berthelot — su nam za vrijeme rata činili dalekosežne i goleme usluge. To, što se dogodilo, bilo je u stvari priznanje Narodnog vijeća via facti od ministarstva vanjskih poslova. Govorilo se tu prvi put s njim i sa mnom kao glavnim tajnikom o političkim stvarima. Bilo je očigledno, da je naša pozicija u Francuskoj postojala danomice sve čvršća.

Štefánik prema odluci ministarstva je odmah svoju

misiju uredio sa ministarstvom rata; raspravljao je već onda s admiralom Lacazom o tehničkim pripremama za prijevoz vojnika preko Vladivostoka i preko Arhangelska u Francusku. Poslije njegova odlaska nastavio sam intenzivno rad u tom pravcu; nismo tu stvar više puštali s vida. Sticajem prilika sve se završilo sa sibirskom anabazom.

42.

U to doba smo u Parizu prvi put došli u vezu sa našim političkim i vojničkim suradnicima u Rusiji; dotle smo s njima održavali vezu samo pismeno. 16. ožujka 1916. došao je u Pariz iz Rusije redaktor B. Pavlů. Poslali su ga naši zemljaci u Petrogradu, da nas izvijesti o situaciji na istoku, da sam razgleda situaciju na zapadu, i obavijesti naše ljude u Rusiji, kako bi jedinstvo akcije bilo ojačano. Nesigurnost i sporovi među našim ljudima u Rusiji tražili su nekakav autoritet, koji je trebao doći od Masaryka ili iz Pariza.

Išao je preko Londona, razgovarao sa prof. Masarykom, a onda došao k nama u Pariz. Sa Štefánikom se poznavao odavno, s njim se složio odmah. Između mene i njega došlo je do sjećanja na nekakove predratne sporove iz Praga. Ali sve se odmah razjasnilo, svega je nestalo. Ostao je u Parizu dvije sedmice, obavijestio nas prvi put temeljitije o sporovima među našim ruskim zemljacima i ispričao nam sve, što se dalo ispričati o planovima i idejnoj koncepciji naše narodne revolucije među našim ruskim ljudima. Razumio je dobro razliku u shvaćanjima i nazorima na naše pitanje u Rusiji i kod nas na zapadu, ali isto tako brzo je shvatio političku i vojničku situaciju u Parizu i Londonu i vidio sâm na vlastite oči značenje zapada u uporedbi sa Rusijom; uvidio je poteškoće sa Dürichom, potpuno se složio s nama i pristao u cijelosti na naše planove. Od tog doba bio je dosljedni i lojalni pristaša politike Narodnog vijeća i suradnje naših u Rusiji sa Parizom i

Londonom. U tom smislu je odnio i poruke 1. travnja 1916. natrag u Rusiju.

Istog dana došao je iz Rusije preko Londona kapetan Pučálka. Obavijestio nas je o situaciji u koloniji i Družini u Rusiji (nije se slagao sa Pavlůvom) i dobio je vijesti od prof. Masaryka i nas u Parizu. Otišao je brzo natrag u Rusiju, a poslije izvjesnog vremena vratio se natrag na zapad, da bi prema dogovoru sa jednom skupinom Čeha i Srba radio među našim zarobljenicima u Italiji na stvaranju češko-srpske vojske pod ruskom vrhovnom komandom. O tome ću govoriti kasnije.

Po Pučálkovu intermezzu došao je iz Rusije novi posjet svoje vrste, službena delegacija kijevskog Saveza, Zdeněk Rejman i Vladimir Vaněk-Južin. Bili su kod prof. Masaryka u Londonu, obavijestili ga o teškim prilikama u Rusiji: u koloniji, u Družini, u Savezu, o vojničkim i političkim planovima i nazorima naših zemljaka u Rusiji uopće i cjelokupnoj političkoj situaciji u državi. Htjeli su dobiti odobrenje planova i nazora ruske kolonije u političkim i vojničkim stvarima, kao i političke direktive za dalji rad u Rusiji, da bi se na taj način među našim utišali sporovi. Polovicom srpnja pošli su k nama u Pariz. B. Pavlů bio je politički obrazovan i zato je lako shvatio situaciju na zapadu. Pučálka idući za manje više ograničenim ciljevima, pričao nam je o Rusiji malo. Rejman i Vaněk predložiše nam otvoreno plan kijevskog Saveza, i dadoše nam prilike, da još bolje zavirimo u politiku naših ljudi u Rusiji i prvi put energičnije interveniramo sa idejnog gledišta.

Došli su uvjereni, da će naša stvar biti odlučena u Rusiji, od Rusije i ruskom pobjedom. Osim prevage Rusije u našoj akciji naglašavali su momente rusofilske, dinastičke, tražili da vrhovna komanda naše buduće vojske bude povjerena ruskom nasljedniku prijestolja, branili su dosadašnji rad Saveza, koji se nije brinuo za to da bi stvorio veliku za rat sposobnu vojsku, ali je pravio zato planove s oslobođe-

njem zarobljenika i njihovim smještanjem u tvornicama, obrazlažući plan time, što će se poštedjeti životi naših ljudi. Što se tiče vojske, davali su prednost malim jedinicama, razdjeljenim po cijelome bojištu pred velikom jedinstvenom ratnom jedinicom. Osim toga bili su nedosljedno naklonjeni osnivanju veće češko-srpske jedinice. Izgledalo nam je, da je to bilo više iz straha pred našim zarobljeničkim življem, koji bi u vojsci imao većinu i koji bi preuzeo komandu iz ruku naših kijevskih kolonista. Napokon smo u razgovoru ustanovili i čisto političke sporove: naši ruski kolonisti i vodeći činioci Saveza vezali su svoju vojničku akciju uz opširno zamišljenu političku akciju, s namjerom da već u to vrijeme od ruske vlade iznude priznanje čehoslovačke samostalnosti. Vjerovali su u iskrenost slavenstva i slavenske politike ruskih vodećih krugova, političkih i vojničkih, i vezivali su proglašenje samostalnosti uz postavljanje na prijestolje jednoga od ruskih velikih knezova iz dinastije Romanova. Za te svoje namjere i ideje tražila je delegacija pristanak od prof. Masaryka i nas u Parizu.

Razmimoilaženje u nazorima i planovima između nas i Rusije pojavilo se sada preda mnom prvi put markantnije i jasnije; više nego dosad vidio sam, kamo bi nas to odvelo u budućnosti. Mi smo mislili da ne dajemo prevlasti ni istoku ni zapadu, nego da cijelu akciju ujedinimo i centraliziramo; prema našem mišljenju cijeli naš problem trebao je da bude riješen sveevropskom i svesavezničkom akcijom. U tome nikad nije bila ništa proturuskog. Mislili smo naime samo, da Rusija ne će moći (i htjeti) da sama riješi naše pitanje u ovome ratu. Planovima sa ruskom dinastijom nismo baš bili oduševljeni i bojali smo se, da bi zapadna Evropa u tome vidjela panslavizam. Pripremali smo vojničku akciju bez ikakovih političkih uvjeta; nismo od saveznika tražili nikakove garancije i priznanja samostalnosti, shvaćajući priznanje Narodnog vijeća tek kao posljedicu izgrađivanja samostalne vojske. Zarobljenike smo oslobađavali za vojsku, nipošto za posao, djelovanje izviđača smatrali smo kao prethodnicu i pripremu za stvaranje velike ratne jedinice, plan čehoslovačko-srpske vojske bio nam je posljednja moguća eventualnost stvaranja jedne veće ratne jedinice čehoslovačke, koja bi se naravno odvojila od srpske jedinice. Osim toga htjeli smo dvostruku vojsku u Francuskoj i Rusiji, i tražili smo, da bi nam pri tome pomagali naši ruski zemljaci. I napokon smo tražili jedinstvo akcije na zapadu i istoku i potpunu poslušnost naših kolonista pariskom Narodnom vijeću, koje je trebalo samo da ima pravo pregovarati i odlučivati u glavnim političkim pitanjima i bez čijeg pristanka nije se moglo ni u Rusiji poduzimati ništa važnije.

Tako su se postavila jedno protiv drugog dva politička shvaćanja, koja su se u različnim oblicima pojavljivala u sporu za Düricha, u sporu među našim zemljacima, o načinu vođenja naše akcije u Rusiji (Petrograd—Kijev), u sporovima među kolonistima i zarobljenicima i kasnije u sporovima u vojsci za boljševičkog režima, u diskusiji oko intervencije itd.

Trudio sam se, da u dugim razgovorima uvjerim delegaciju iz Rusije u ispravnost naše svenarodne i sveevropske koncepcije. Postigao sam barem to, da su uvidjeli i priznali veliki napredak, koji smo postigli na zapadu, i da su bili prilično uzdrmani u nazoru, da će našu stvar odlučiti samo Rusija; priznali su izričito potrebu da se računa sa Londonom i Parizom. Ali s našim planom, da se dio zarobljenika preveze iz Rusije u Francusku, nisu bili oduševljeni. I sami su imali poteškoća s organiziranjem vojske i plašili se, da će tim projektom biti otešćani njihovi vojnički planovi u Rusiji.

Rejman i Vaněk su još za svoga boravka u Londonu formulirali zahtjeve i planove Saveza u naročitom pismu, gdje su tražili pristanak prof. Masaryka. Pošto prof. Masaryk nije bio obavješten o našim zadnjim mjerama kod francuske vlade u pogledu

stvaranja naše vojske u Francuskoj pomoću naših ruskih zarobljenika, nije pristao na njihove zahtjeve, ali je htio dati nekoje koncesije Savezu. Rejman i Vaněk došli su u Pariz u tajništvo Narodnog vijeća, da te stvari provjere i utvrde. Došli su u času, kad je Narodno vijeće dobilo za Štefánikovu misiju pristanak francuske vlade, pa je i naša akcija u Rusiji morala priznati izvjesne promjene. Bilo je razumljivo, da sam obojici delegata izjavio svoju rezervu prema njihovim planovima i zadržao pravo, da ponovo razgovaram sa prof. Masarykom o novostvorenoj situaciji, prije nego što bismo dali pristanak za planove kijevskog Saveza. Sjećam li se dobro, Rejman je odmah poslao o tome vijesti u Kijev.

Štefánik se još odlučnije odupro nazorima i planovima predstavnika Saveza; naročito se bunio protiv koncesija, koje je prof. Masaryk u pismu, upućenom našim zemljacima u Rusiji, dao u stvari naše buduće vojničke organizacije, jer je to smatrao zaprekom za svoju akciju u Rusiji. U toj stvari je, mislim, otišao odviše daleko i odlučio se za drugu krajnost; bilo je to prirodno, jer mi u Parizu nismo dobro poznavali prilike u Rusiji. Vidjevši te zaplete i bojeći se daljih teških komplikacija između Rusije, Pariza i naše akcije uopće, obećao sam, da ću što je prije moguće doći u London, da se dogovorim sa prof. Masarykom definitivno o novom tekstu pisma, koji bi odgovarao novim događajima i prilikama, i da pošaljemo našim zemljacima u Rusiji nove direktive.

26. srpnja 1916. na sastanku sa Rejmanom i Vaněkom konačno smo se složili: ostali smo kod prvobitnoga političkog i vojničkog plana Narodnog vijeća. Formulirao sam naime cijelu stvar iznova prema našoj svenarodnoj koncepciji i početkom kolovoza predložio je na odobrenje prof. Masaryku. Pismo od 6. kolovoza 1916. potpisali smo ja i prof. Masaryk i poslali ga odmah u Rusiju kijevskom savezu kao službeni program Narodnog saveza za našu akciju u Rusiji. S obzirom na vrijeme i okolnosti, u

kome je načinjeno, a s obzirom na to, da je to bio prvi idejni program Narodnog vijeća za političko-vojničku akciju u Rusiji, smatram to pismo važnim i karakterističnim dokumentom za cijeli naš revolucionarni rad.

Zatim su bile izvršene posljednje pripreme za Štefánikov odlazak u Rusiju. Pretresao sam s njim još jednom sve mjere za eventualni dolazak naših vojnika u Francusku: kako da se to organizira, s kim da se te stvari urede i kakove pripreme da se učine za početak života naše vojske. 26. srpnja Štefánik je još jednom bio pozvan u vrhovnu komandu francusku u Chantilly, gdje su mu bile dane posljednje instrukcije sa francuske strane. Na moju molbu francusko ministarstvo vanjskih poslova poslalo je službeni spis ministarstvu vojske i generalisimusu Joffru, da bi Štefánikovu misiju, koju vlada počinje s njim u češkoj stvari, a u odnosu prema Narodnom vijeću, prihvatili kao svoju politiku, i da pripreme sve, što bi smatrali potrebnim za eventualni prijevoz naših zarobljenika iz Rusije u Francusku.

Dva dana kasnije, 28. srpnja 1916., otišao je Štefánik u Rusiju. Pošao je iz Pariza preko Bresta u Arhangelsk. Pratio sam ga sve do Lavala. Poslije dva dana otišao sam u London prof. Masaryku s namjerom, da ga izvijestim o tome, što smo poduzeli u Parizu i da se posavjetujemo o daljem radu kao i da riješimo pitanje Rejmanove i Vaněkove misije. Prema dogadjajima i situaciji moglo se suditi, da Narodno vijeće ulazi u jedan neobično značajan period političko-vojničke djelatnosti; osim toga iz saobraćaja francuskih vlasti sa Narodnim vijećem i sa mnom kao njegovim tajnikom, vidio sam, da su nam počeli pripisivati izvjesnu ulogu i značenje.

Zadržao sam se u Londonu dvije nedjelje; pretresli smo potanko sve naše probleme, potrebe i dalje planove. Pomoću E. Voske, poslali smo iz Londona u Prag novog glasnika, gdjicu Kvíčalovu. Vraćala se iz Amerike u Austriju; engleske vlasti su je

na Masarykovu molbu dovele k nama u London. Predali smo joj 10. kolovoza vijesti, koje je ona naučila napamet i točno ih predala u Pragu dru Šámalu. Sadržaj tih vijesti jasno pokazuje tadašnji stav naše akcije, naših nazora i planova, nada i potreba.

U Londonu kod Masaryka sastao sam se sa Supilom (prvi put) i Miljukovom. Supilo nam je otvoreno govorio o svojim sporovima sa Pašićem, o svojim iskustvima u Rusiji sa Sazonovom, o svojim diskusijama sa Giersem, o svojim razgovorima s engleskim vlastima. Bio je temperamentan i odlučan, ali imao je mnogo političkog razuma i zdrave inteligencije. U Londonu su ga gledali sa simpatijama. Rusiju je ocjenjivao veoma strogo; bio je osvjedočen, da je Petrograd svijesno i namjerno izdao ideju jugoslavenskog jedinstva, prišavši londonskom paktu s Italijom i postavivši se protiv ujedinjenja katoličkih Hrvata i Slovenaca sa pravoslavnim Srbima, te da uopće nema političkog protuaustrijskog i slavenskog plana.

S Miljukovom je Masaryk u mojoj nazočnosti pretresao potanko naš politički plan reorganizacije Srednje Evrope. Miljukov je pristao. I on je na Rusiju gledao strogo. Tada smo sa Masarykom posjetili Oxford, da bismo razgovarali s nekojim profesorima, kao i da bismo se ponovo sastali sa Dmowskim i Miljukovom, koji su tada u Oxfordu predavali o problemima rata, Rusije i Poljske.

Na izlet u Oxford imam uspomene, na koje osobno i ljudski mislim uvijek sa ganućem. Bilo je to u vrijeme, kad su Saveznici bili u teškoj situaciji, kad su naši izgledi u uspjeh bili prilično ugroženi i kada smo na našim dnevnim šetnjama govorili o tome, da li ćemo napokon ipak ostati samo emigranti, koji se u tuđini teško probijaju kroz život. Na prof. Masaryka su još onda padale brige za porodicu. Alice Masarykova bila je do skora u zatvoru i prof. Masaryk se plašio za njene živce; gdja Masarykova bila je u Pragu s uzdrmanim zdravljem, osamljena, a vijesti iz domovine nije bilo. »Često mi se čini«, govorio mi je prof. Masaryk na povratku iz Londona, »kada sve razmotrim, kao da bih se trebao vratiti kući. Kad bismo ovo izgubili, a naši kod kuće, kad ne bi ništa započeli, bilo bi možda najbolje. Razumljivo me ne bi objesili; ali vidio bih još jednom ženu, za koju se plašim, da ne će dočekati kraja rata, a Alici bi već jednom dali mira. Naše bi to svakako uzdrmalo i pošli bi odlučno protiv Beča. Vi ste mlad, vi biste to morali dalje voditi poslije rata u inozemstvu.«

Okolnosti, moje lične i porodične prilike i ozbiljnost kojom je prof. Masaryk na to pomišljao, silno su djelovali na mene. Sjetio sam se, da se i moja žena nalazi negdje u Beču u zatvoru; sjetio sam se također i svoga posljednjeg razgovora sa gdjom Masarykovom i gdjicom Alicom dva dana prije moga bijega iz Praga, kad smo veselo govorili o tome, kako ćemo mirno poći u svojoj borbi dalje. Zamislio sam dramatski i ostvarenu Masarykovu misao, njegov svršetak i svoj bijedni emigrantski život poslije rata — i bio sam duboko uzrujan. Politički sam shvaćao, da će ovo, što se događa biti velika epoha narodne povijesti, bez obzira na to, da li će se ovo, što poduzimamo svršiti našim porazom ili pobjedom.

A sutra dan na šetnji novi podstrek. Sve dosad bio sam prema Masaryku u odnosu bivšeg učenika, onda stranačkog čovjeka a napokon mlađeg sveučilišnog kolege. Bio sam već godinama uvjeren, da sam mu idejno i osjećajno bliži nego mnogi od njegove neposredne političke okoline. Bilo je u mome temperamentu, da to nisam niti njemu kao ni drugima nikad pokazivao. Osjećaj je nešto, što obilježava čovjekovu individualnost; to mi je nešto tako veliko, drago i uzvišeno, da sam uvijek osjećao skoro pretjerani strah, da ga ne profaniram na nekakav nezgodan način. Imao sam u sebi unutarnji, lijepi

osjećaj, da me je Masaryk razumio. Razjašnjavao mi je svoje zamisli o prijateljstvu, zašto ovome ili onome ne može napisati pismo kao prijatelju, zašto smo mi postali i zašto ćemo ostati ne samo suradnici, nego uvijek i prijatelji, i pored toga, što je između nas velika razlika od jedne generacije.

Vidio sam tada pred sobom cijeli naš politički zadatak i shvaćao, kako velika vodeća uloga u tome sudbonosnom času naše narodne povijesti pripada Masaryku i kako uopće vodeći ljudi svojom individualnošću utiskuju povijesti svoje obilježje. Shvaćao sam zamašaj njegova rada i znao odviše dobro, što će jednom u našoj povijesti biti njegova velika ličnost. Sve, što mi je tih dana rekao, bila je u prvom redu njegova izjava povjerenja i vjere u mene, u moj rad, u moje težnje i namjere. I osjećao sam zahvalnost prema Sudbini, što mi je dala mogućnosti, da radim s njim u pravom prijateljstvu na tako velikom djelu.

Vratio sam se u Pariz na svoj rad pojačan. Bila su to vremena, kad bi takvog ojačanja bilo potrebno i najjačem čovjeku...

B) NAŠA ZAROBLJENIČKA AKCIJA U FRANCUSKOJ

43.

U Pariz sam stigao 17. kolovoza i prema dogovoru sa prof. Masarykom dao se odmah na nove poslove; izgradnja vojske u Francuskoj trebala je da stupi u fazu praktičnog ostvarenja (bilo je potrebno posvetiti se kako pripremama za dolazak naših zarobljenika iz Rusije, kao i sistematskoj organizaciji naših zarobljenika, koji su bili u Francuskoj), dok je isto počinjao intenzivniji rad sa našim zarobljenicima u Italiji. Poslije lijepog uspjeha sa kampanjom u francuskoj štampi, razbijanje Austro-Ugarske u mjesecu lipnju, srpnju i kolovozu 1916., poslije kampanje, koja je iskoristila ofenzivu generala Brusilova i per-

sekucije i političke procese kod nas, naišli smo i na bolje razumijevanje i za zarobljeničku i vojničku akciju.

Od časa, kad se rodila opravdana nada u uspjeh dovađanja naših zarobljenika iz Rusije, pitanje naših zarobljenika na zapadu dobilo je također veće političko značenje. U Francuskoj je u to vrijeme bilo ukupno oko 4000 naših zarobljenika iz Srbije, koji su preostali od ukupnog broja od oko 25.000 naših ljudi, zarobljenih u Srbiji.[1]) Najveći broj tih naših ljudi poduzeo je zajedno sa srpskom vojskom poznato očajničko povlačenje preko Albanije.

Na naše vojnike je povlačenje preko Albanije bilo zaista nadljudsko mučenje; ako je srpskoj vojsci bilo stalo da sačuva ostatke svoje vojske, onda su joj naši zarobljenici bili samo balast, koji su Srbima oduzimali hranu. Umirali su putem od gladi, očajanja i napora. Značenje te katastrofe za naše ljude može se makar i od prilike izraziti ciframa. Od cjelokupnog broja došlo je u bijednom tjelesnom stanju na albansku obalu na Jadranu i odatle pomoću talijanskom na otok Asinaru jedva oko 11.000; tamo su međutim kao sa Austrijancima postupali veoma rđavo. Oboljeli od zaraznih bolesti (tifus, disenterija) ponovo su umirali u masama. Sahranjivani su bili u moru.

Na naše vojnike je povlačenje preko Albanije našu uspjelo se, da budu prevedeni u Francusku, kamo ih je došlo oko 4000. Ali i tamo im je na početku bilo veoma rđavo. To je jedno od veoma poučnih poglavlja naše historije za vrijeme rata. Bili smo

[1]) Za vrijeme Mackensenove ofenzive protiv Srbije bilo je u Srbiji oko 35.000 austro-ugarskih zarobljenika, od kojih je bilo oko 25.000 Čehoslovaka. To su približno točni podaci. Nekoji naši časnici daju drugu statistiku; cifre, koje ovdje navodim smatram prilično točnim. Broj od 400 naših zarobljenika ustanovilo je Narodno vijeće. Ali sigurno je, da je u Francuskoj bilo zarobljenika, koje Narodno vijeće nije imalo u evidenciji.

daleko od zamisli, širenih u pojedinim našim i bečkim krugovima, kao da su nas Saveznici dočekali raširenih ruku. Ukoliko je tadašnji službeni politički svijet vodio o nama makar malo računa, podređeni uredi nisu nas uopće znali ni poznavali i prema tome su i postupali sa našim ljudima. Bilo je i izuzetaka, ali u glavnom svuda su naši zarobljenici proživljavali Kalvariju. To vrijedi za Srbiju, Rusiju, Italiju i Francusku, naročito u početku. Naši zarobljenici bi mogli o tome pripovijedati cijele pripovijesti. U slavenskim zemljama nije im bilo ništa bolje nego u neslavenskim. Ne tužim se na to, nego samo konstatiram. To će donekle osvijetliti i našu inozemnu akciju.

O svemu tome imamo skoro već cijelu biblioteku u literaturi naše revolucije, pa ne ću ni govoriti o svima tim mukama, poteškoćama, razočaranjima i borbi protiv naših vlastitih političkih prijatelja. Samo bih želio o tom pitanju reći nekoliko političkih riječi.

Kad smo u rujnu 1916. počeli sa sistematskom zarobljeničkom akcijom u Francuskoj, a nešto kasnije i u Italiji, mogli smo brojati naše zarobljenike na cijele desetke tisuća. U Rusiji ih je bilo više od 50.000, u Italiji preko 10.000, u Francuskoj oko 4000. Pružala nam se naime mogućnost, da dobijemo vojsku od nekoliko desetaka hiljada ljudi. Zarobljenička akcija u Rusiji bila je tada već u toku, na zapadu smo, pod utiskom zadnjih uspjeha Narodnog vijeća, očekivali također nekakove rezultate.

Karakter zarobljeničke akcije bio je u svima savezničkim zemljama potpuno isti; nailazio je na iste poteškoće, radilo se na isti način. Za sve savezničke zemlje dakle vrijedi to, što ću reći o zarobljeničkoj akciji u Francuskoj.

Neznanje vladinih i političkih krugova savezničkih kao i javnog mišljenja o prilikama u Austro-Ugarskoj pokazalo se najmarkantnije u stvari naših zarobljenika. Pa iako su tokom vremena vladajući i politički krugovi počeli shvaćati, da je s našim zarobljenicima potrebno drukčije postupati, te da bi ih bilo moguće

upotrijebiti i u vojničke i političke svrhe, ipak smo veoma dugo, negdje do kraja rata, nailazili na nerazumijevanje i negativni stav podređenih ureda i mjesnih autoriteta. Da bi se sve to prebrodilo, trebalo je golemog rada, bilo je potrebno zbilja svetačko strpljenje naših zarobljenika, da bi to izdržali, a da nisu izgubili nadu i pali u očajanje.

Pored neznanja i neshvaćanja nepovjerenje i strah od špijunaže, igrali su kod savezničkih vlasti veoma dugo veoma važnu ulogu i sprečavali nas, da čitave godine u tom pravcu ne postignemo znatnijeg uspjeha. To su napokon bile predrasude ili principi međunarodnog prava, priznavani iz uvjerenja, koje su vladini krugovi u zarobljeničkim stvarima stavljali pred nas. Veoma važan činilac na nekojim veoma važnim mjestima bio je strah od našeg revolucionarstva, konservatizam, legitimizam i monarhizam. U Italiji i Rusiji svi ti razlozi djelovali su najdulje. U Rusiji se to iskorišćavalo onda, kad su nam neprijateljski krugovi htjeli onemogućiti akciju.

Ali bilo je poteškoća, teško prebrođenih i na našoj strani. Naši zarobljenici došli su u savezničke zemlje s oružjem u ruci. Zato se s njima svuda na početku postupalo kao s neprijateljima — Nijemcima, Madžarima, Austrijancima — a tek kasnije su imali nešto bolji položaj. U tome pogledu nije bilo ništa bolje u Francuskoj nego u Rusiji ili Srbiji. A kad su poslije tolikih napora otupjeli, počeli smo među njima svojom propagandom širiti uvjerenje i dokazivati, da nas saveznici u stvari žele osloboditi, da zato moramo ići s njima i zato se čak javiti ponovo na ratište, u nove borbe, u kojima će našim ponovo zarobljenim vojnicima prijetiti vješala. Mnogi zarobljenici su to na početku teško shvaćali, kod drugih je naša akcija nailazila na potpuni otpor, koji je bio sasvim ličan. Osim toga stalno su bili pod nadzorom austro-ugarskih zarobljenika, koji su ih terorizirali, podlijegali su utjecaju naših skeptika ili račundžija — sve to su bile za nas strahovite zapreke.

Ukratko: u zarobljeničkoj stvari pokazala je naša akcija vrlo često prava čuda strpljenja, napora i rada. Pod najtežim uvjetima morali smo u svima zemljama dijametralno izmijeniti nazore političkih i službenih savezničkih krugova o našim zarobljenicima; u zarobljeničkim taborima često smo morali osvajati naše ljude borbom od jednog do drugog. Bilo je logora, gdje su naravno prilike bile sasvim drukčije — spontano oduševljenje, prijavljivanje u vojsku u masama, šutnja skeptika. Ovdje se međutim rađalo razočaranje i druge muke; to oduševljenje bilo je ubijeno beskrajnim čekanjem na oslobođenje iz logora i brzo uvršćavanje u spremljenu vojsku.

Postupak je svuda bio isti: prvo smo tražili, da nam se dopusti u logore slati svoje publikacije i davati našim ljudima različite pogodnosti: rublje, pisaće potrepštine, novine, knjige itd. Zatim smo tražili, da naši ljudi budu odvojeni od zarobljenika ostalih narodnosti i stavljeni pod nadzor čehoslovačkih časnika. Najteže borbe vodjene su oko dodjeljivanja Slovaka medju Čehe. Napokon smo izradili dopuštenje, da smijemo propagirati među ljudima, da ulaze u vojsku.

44.

U vezu sa našim zarobljenicima u Francuskoj, koji su poslije dopremanja u Asinaru bili razaslani u različne logore po cijeloj Francuskoj, došli smo preko francuskih vlasti. Zarobljenička cenzura i vojnički uredi 1916. preko prof. Eisenmanna počeli su se na nas obraćati s molbama za razjašnjenje veoma karakterističnih stvari, koje su nalazili u zarobljeničkoj korespondenciji, a koje su bile veoma važne za prosuđivanje moralne, socijalne, političke i vojničke situacije u Austro-Ugarskoj. Tako smo počeli nalaziti mjesta, gdje su naši ljudi, i upoznavati njihovo brojno stanje, njihovo raspoloženje, njihove boli, težnje i želje.

Upoznavši tako prilike i adrese svih naših ljudi, počeli smo slati manje novčane potpore, tiskopise, knjige, papir, rublje itd. Kad je pak zbog javnog rada Narodnog vijeća, naše propagande, veza sa ministarstvima i napokon zbog ugovaranja Štefánikove misije naša pozicija dovoljno ojačala i kad smo počeli uživati povjerenje kao politički organ akcije, počeo sam poduzimati postepeno u ime Narodnog vijeća u zarobljeničkim stvarima odlučne službene intervencije.

Budući da u Francuskoj nismo imali dosta zarobljenika, morali smo postupati oprezno. Službeni podređeni organi, ne poznavajući ni naše želje ni suštinu naše akcije i ne mogavši na početku ocijeniti zamašaj cijele stvari, mogli su nam lako smetati, ako ne i onemogućiti akciju s obzirom na upravne, organizacione, tehničke i lične interese mjesnih veličina i pored dobre volje odlučujućih centralnih činilaca. To je bilo često naše iskustvo. Zato je bilo potrebno, da se radi postepeno, ali da se pod svaku cijenu postigne uspjeh. Neuspjeh u Francuskoj onemogućio bi zarobljeničku akciju u Italiji.

19. rujna 1916. obratio sam se najprije na srpskog poslanika Vesnića, tražeći od njega pristanak srpske vlade za predavanje naših zarobljenika Narodnom vijeću u Francuskoj, jer su pravno pripadali Srbiji, a ne Francuskoj. Osim toga molio sam ga, da bi srpska vlada kod francuske vlade pomogla naše težnje, da se naše zarobljeničko pitanje riješi u Francuskoj potpuno pomoću organizacije zarobljenika u samostalnu narodnu vojsku naroda čehoslovačkog. Vesnić je obećao pomoć, i koliko je mogao, pomagao je.

Onda je Narodno vijeće počelo u tome smislu raditi u francuskim političkim krugovima. Štefánik me je ljeti 1916. uveo u salon Mme de Jouvenel, gdje sam se sastajao sa nekojim političkim ljudima: Philippom Berthelotom, zast. Picardom, zast. Lemeryem, P. Boncourom, g. Kammererom, zast. L. Marinom, novinarima, nekojim ambasadorima, vojnicima itd. Šte-

fánik me je također upoznao sa gdjicom L. Weissovom i krugom oko njene porodice.

Uz to sam odmah stekao i druge veze. Pomoću nekojih članova Comité National d'Études, pomoću Fournola Quiriella, nekojih socijalista i dr. dospio sam u nove uplivne političke, novinarske i društvene krugove kao i u nekoje pariske salone (na pr. u socijalističko društvo u salonu Madame Menard-Dorian, u salon barunice Lacaze i dr.) Svi ti krugovi počeli su nam pomagati politički. Od rujna 1916. počeli su se sistematski zanimati za naše pitanje i svestrano omogućivati našu akciju.

2. rujna dogovorio sam sa zast. Picardom, koji je bio dosta blizak predsjedniku vlade Briandu, da kod vlade intervenira u stvari naših zarobljenika. Na savjet drugih prijatelja u isto vrijeme obratio sam se na generala Valentina u ministarstvu rata i naročitim dopisom zamolio sam ga za riješenje zarobljeničkog pitanja. Intervencija je imala dobar uspjeh; ministarstvo rata počelo se baviti odmah tim pitanjem i već 21. rujna ministarstvo rata izdalo je telegrafsku naredbu svima zarobljeničkim logorima, da se čehoslovački zarobljenici odijele od ostalih austro-ugarskih zarobljenika. U isti mah su stavljeni pod naročiti i pogodniji režim. Ali akt je naišao na ozbiljne poteškoće kod najviših mjesta u komandi na ratištu i na birokratske zapreke kod pojedinih zarobljeničkih logora. Osim toga nastalo je otezanje s određivanjem detalja i uslova, pod kojima se treba provesti principijelna odluka ministarstva.

Pošto sam na to bio upozoren, predao sam odmah, poslije predhodnog razgovora sa činovnicima ministarstva vanjskih poslova, koji su obećali da će stvar pomagati, novu molbu predsjedniku vlade Briandu 24. rujna 1916., u kojoj su bile iznesene poteškoće i u kojoj je zatraženo još jednom definitivno riješenje. Upozorio sam na teški položaj naših vojnika u zarobljeničkim logorima i dao naše minimalne uslove: odvojiti ih od Nijemaca i Madžara, dati im

više slobode, dopustiti nama pristup k njima i u njihovim taborima našu propagandu i napokon dati im bolji materijalni položaj. Naglasio sam naročito važnost političke strane stvari, budući da se radilo o mogućnosti iskorišćenja naših zarobljenika u zarobljeničkim logorima za organizaciju naše vojske u Francuskoj.

Od dana predaje molbe Briandu, razgovarao sam sa vladinim organima službeno. Ministarstvo vanjskih poslova pozvalo me je, da naše želje, navedene u molbi Briandu, pretresem u direktnoj vezi sa centralnim uredom za zarobljeničke stvari u Parizu; šef ureda bio je g. George Cahen, s kojim sam se 18. listopada 1916. dogovorio o daljem postupku. Dovršio sam pregovore o uvođenju naročitoga pogodnijeg režima za naše zarobljenike, o načinu održavanja veze s njima, o odašiljanju tiskopisa, o vođenju propagande za stupanje u vojsku i konačno o njihovoj djelomičnoj koncentraciji u logore, isključivo čehoslovačke. Cijelo pitanje bilo je predloženo na odobrenje glavnoj komandi na ratištu. Pošto sam od rujna 1916. stekao pristup i u glavni stožer u Chantilly, gdje je bio stvoren i pukovniku Billotu povjeren referat za naše stvari, obratio sam se osobno i pismeno na njega u Chantilly, moleći za njegovu pomoć. Za vrijeme pregovora izdašno mi je pomagalo ministarstvo rata, kao i obavještajno odjeljenje, gdje je s nama surađivao u toj stvari i prof. Eisenmann, i konačno organizaciono odjeljenje (podpukovnik Cros) pri generalnom stožeru, gdje se već računalo sa mogućom organizacijom naše vojske.

Naša zarobljenička akcija, koja je ostvarivala sporazum sa vladom, napredovala je sporo. Cijele nedjelje trebalo je pregovarati i dnevno intervenirati, da bi predrasude, birokratska nepokretnost, političko neznanje i nepoznavanje problema bilo svladano. Bio sam dakle u pravom smislu te riječi pretrpan poslovima svake vrste, političkim, propagandnim, organizacijom Narodnog vijeća, intervencijama

kod vlasti, održavanjem veze sa Švajcarskom i domovinom, ličnim razgovorima i sve većim brojem političkih posjeta itd. Suradnika je bilo malo i s obzirom na shvatljivo nepovjerenje cijele sredine prema novim ljudima nepobitno se koncentriralo sve na nekoliko osoba.

Pri tom je ta akcija bila neobično zamorna, teška, spora, često neshvaćena i od samih zarobljenika, i pored naše najbolje volje, nedovoljno ocijenjena. Njeno detaljno vođenje u Narodnom vijeću (onda je već pomagala i pariska kolonija) bilo je povjereno mome tajniku A. Kudrnaču. Izvršio je tu mnogo posla; 1918. mnogo nam je pomagao sadašnji naš general Šnejdárek (koji je također prilikom prvih poslova na organizaciji naše vojske u Francuskoj iskazao Narodnom vijeću velike usluge). Trajalo je to cijelu godinu dana, a počelo je donositi bogate plodove tek ljeti 1918. Rezultat je bio napokon sjajan: od 4000 srpskih zarobljenika tokom 1918. skoro svi su stupili u našu vojsku.

U isto vrijeme s napretkom toga posla napredovali su i moji pregovori sa vojničkim krugovima u vrhovnoj komandi u Chantilly. Pukovnik Billot koncentrirao je kod sebe sve stvari, koje su se odnosile na nas i bio u redovitoj vezi sa Narodnim vijećem. Kao od mene, dobijao je vijesti i iz Rusije od Štefánika, koji je slao dokumente o našem pokretu, o Dürichovoj akciji i napretku njegova posla. Pukovnik Billote me je redovito zvao u vrhovnu komandu, gdje sam s njim o svemu razgovarao sa gledišta situacije u Francuskoj.

U glavnom stožeru srpsku je vladu zastupao general Rašić, drag i ugodan Slaven starog kova; s njim sam uspostavio vezu i rješavao stvari, koje su se odnosile na zarobljeničke stvari u vezi sa Srbijom. Veza sa generalom Rašićem bila je odista bratska. Bio je naš iskreni prijatelj i pomagao nam u glavnom stožeru i kod Francuza. Napredovanje našeg posla oko vojske nagnalo me je, da ga zamolim, da nam

srpska vlada pošalje sve naše zarobljenike u Francusku, koje je još imala na balkanskoj fronti, dalje da nam prepusti sve Čehe i Slovake, koji su služili u srpskoj vojsci na balkanskoj fronti i naročito — pošto sam se plašio da u Francuskoj ne će biti dovoljno sposobnih naših časnika — da nam prepusti i naše oficire, koji su služili u srpskoj vojsci.

Razgovori o tome bili su dugi uglavnom zbog tehničkih poteškoća; plan je bio ostvaren godinu dana poslije početka. 31. listopada 1917. prilikom posjeta kod generala Rašića dobio sam riješenje, da je srpska vlada izdala naredbu, da naši vojnici i časnici sa balkanske fronte budu dopremljeni u našu vojsku u Francuskoj.

Kako smo teško radili u to vrijeme, i pored toga, što smo imali sistematski doticaj sa vlastima i uživali izvjesnu reputaciju i povjerenje kao značajan politički faktor, svjedoče poteškoće, koje sam uvijek imao prilikom putovanja iz Pariza u London prof. Masaryku. Kao glavnog tajnika Narodnog vijeća pozivale su me francuske vlasti u ministarstva, gdje su razgovarali sa mnom o vojničkim i političkim stvarima, davali mi depeše iz Rusije o našim zarobljenicima, vojnicima, o Štefánikovoj akciji u Rusiji itd. Poslije važnijih događaja ili kad sam dobio važnije vijesti obično sam odlazio u London prof. Masaryku, da bi se s njim dogovorio o daljem radu. Na svima tim putovanjima ponavljale su se poteškoće sa putnicom, vizom i kontrolom. Imajući srpsku putnicu, a pošto sam bio primoran izjaviti da putujem u savezničke zemlje radi rješavanja čehoslovačkog pitanja, budio sam svuda sumnju vlasti. Svuda su me smatrali špijunom. Već sam napomenuo, da sam bio nekoliko puta uhapšen i zatvoren. Karakterističan je bio slučaj sa vijestima, koje mi je o našoj akciji iz Rusije bio poslao Štefánik u listopadu 1916. 19. listopada 1916. odlazio sam poslije posjeta u glavnom stožeru u Chantilly sa vojničkim dokumentima u London. U Southtamtonu bio sam zadržan, podvrgnut do kraj-

nosti neugodnoj kontroli, zatvoren; dokumente, koji su u očima engleskih vlasti bili očiti dokaz špijunstva, smjesta su mi oduzeli. Tek poslije dugog i teškog pregovaranja i poslije opravdanja engleskih vlasti bio sam pušten. — Jednom sam bio uhapšen u Havreu, drugi put u Parizu. Te poteškoće trajale su do proglašenja privremene vlade. Još ljeti 1918., kad sam odlazio iz Londona poslije razgovora sa Balfourom o našem priznanju, intervenirao je to u moju korist u Southamotnu Steed, dokazujući redarstvu, da će po svoj prilici za kratko vrijeme pregledavati putnice, koje ću ja potpisivati, a sada da mi prave poteškoće kao sumnjivcu. — Danas se čovjek svega rado sjeća; za rata je to bilo veoma neugodno. Oduzimalo je to vremena, energije, zdravlja, živaca...

To je bio od prilike okvir, u kome se od jeseni 1916. odvijao moj rad, osobni i sav rad Narodnog vijeća u propagandi, zarobljeničko-vojničkoj i političkoj. Metoda našeg djelovanja su se stabilizirale, pojedine osobe zauzele su svoja mjesta i svoje kompetencije, organizacija se učvrstila, veza sa svima našim centrima bila je kako tako uspostavljena i čitav naš posao dobio je normalan vid.

Bilanca našeg rada na kraju 1916. godine bila je značajna. U Francuskoj je u zarobljeničkoj i vojničkoj stvari bilo pripremljeno sve, što se politički pripraviti dalo; za budućnost se radilo o tome, da bi za pripremljenu vojsku bio pridobijen ljudski materijal, pravi vojnici. Isto tako i u Rusiji akcija kolonista, akcija Saveza, Štefánikova akcija, pomoć francuske vlade i pomoć generala Janina gurnula je vojnička pitanja daleko naprijed. U Italiji sam tokom 1916. godine stupio u vezu s utjecajnim faktorima, koji su nam u siječnju 1917., prilikom mog prvog posjeta u Rimu, omogućili učiniti prve praktične korake u zarobljeničkim stvarima i pripremiti i ovdje bazu za vojničku djelatnost.

Zbog toga je vojnička akcija Narodnog vijeća na kraju 1916. u svima savezničkim državama, stupila u

stadij, koji se može nazvati stadijem završavanja priprema i početkom realizacije naših velikih vojničkih planova. Tako je za nas počela 1917. godina.

VIII.

OFENZIVA ZA MIR CENTRALNIH SILA. — NOTA SAVEZNIKA PREDSJEDNIKU WILSONU I ČEHOSLOVAČKO PITANJE

A) PRVI POKUŠAJ ZA MIROVNE PREGOVORE

45.

U tome stanju naših organizacija, političkih i vojničkih priprema približili su se veliki međunarodni događaji, u kojima smo i mi trebali imati svoj udio i u kojima je čehoslovačka akcija postala važan činilac, što od toga doba nije prestala biti. Postala je to ne samo zbog toga, što je međunarodno svojim radom i značenjem počela igrati izvjesnu političku ulogu u savezničkom taboru, nego naročito i zato, jer su novi događaji neprekidno podvlačili njen međunarodni karakter. U prvom redu došla je nota Saveznika predsjedniku Wilsonu, u kojoj je riješenje čehoslovačkog pitanja postalo jedan od ratnih ciljeva savezničkih, došla je ruska revolucija i stupanje Amerike u rat, koji su događaji naše pitanje opet gurnuli naprijed. Sa druge strane opet su poduzeti pokušaji za sklapanje separatnog mira sa habsburškom carevinom, što je za nas predstavljalo izvjesnu opasnost.

Ali usprkos tome 1917. godina bila je za nas, kako sam već rekao, godina praktičnog ostvarivanja naših vojničkih planova u svima savezničkim zemljama, godina neprekidne i ustrajne borbe za organizaciju naše vojske, gdje napokon bilježimo velike uspjehe: uređenje naše narodne vojske u Francuskoj provedeno je, u Italiji skoro potpuno pri-

premljeno, u Rusiji je poslije uspjeha kod Zborova puni zamah vojničke akcije pod vodstvom Masarykovim bio osiguran. Svime time potvrđen je međunarodni karakter našega narodnog problema za dalji razvoj rata.

Za našu akciju događaji, spojeni sa pokušajem centralnih sila za mirovne pregovore u prosincu 1916. i za vrijeme cijele 1917. godine znače novi period naše revolucionarne borbe za oslobođenje.

Od kraja rujna 1916. proživljavali smo u Parizu u Narodnom vijeću, u krugu francuskih i jugoslavenskih prijatelja teške časove. Dalekosežni događaji, vojnički i politički, zatrpavali su nas neizmjernom brzinom, a mnogi od njih bili su takova karaktera, da smo ih naprosto morali gledati kao pasivni gledaoci, što je još više za nas povećavalo njihovu kritičnost.

Ulazak Rumunjske u rat 27. kolovoza 1916. pozdravili smo sa oduševljenjem kao dalju garanciju pobjede. U ime Narodnog vijeća poslao sam predsjedniku Bratianu izjavu, u kojoj se toj akciji želi uspjeh i pobjeda ideje ujedinjenja Rumunjske i oslobođenja potlačenih naroda u Austro-Ugarskoj. Saveznici su od rujna bili zauzeti balkanskim pitanjem, naročito intrigama kralja Konstantina u Grčkoj, završenom Venizelosovom revolucijom i stvaranjem njegove vlade u Solunu. Time je pozicija Saveznika na Balkanu nešto ojačana, naročito kad se u Solunu učvrstila vojska generala Saraila i kad su Srbi ponovo osvojili Bitolj.

Kritična vremena i pored tih djelomičnih uspjeha nisu dala dugo na sebe čekati ... Htijući prije svega zaposjesti Transilvaniju, ne očekujući napadaj sa bugarske strane i nemajući za to dosta pomoći od strane Saveznika, koju su očekivali, bili su Rumunji brzo poslije prvih uspjeha gurnuti natrag na svoje zemljište, a onda pomoću Nijemaca i Bugara potučeni; rumunjska vlada morala je preseliti u Jasiu. Bukurešt je već prvih dana prosinca 1916. bio zaposjednut od

Nijemaca. Ruska ofenziva bila je potpuno zaustavljena. Centralne sile zauzele su cijeli Balkan sve do Bitolja i Soluna, veliki dio Rumunjske, rusku Poljsku, skoro cijelu Belgiju, devet francuskih departementa; talijansko ratište bilo je nepomično. Vojnički su centralne sile izgledale kao pobjednici.

Iskorišćujući tu svoju izvanrednu situaciju, ali svijesni svoje teške unutrašnje situacije i ratnog umora kod kuće i kod Saveznika, kao i mogućnosti, da bi se u tome stanju mogli povesti pregovori za mir, pokušale su centralne sile povesti opasne političko-diplomatske pregovore velikog zamašaja. 5. studenog 1916. proglasili su samostalnost Poljske i stvaranje poljske vojske. Bio je to manevar, koji je trebao da Poljake i njihovu narodnu vojsku dovede na stranu centralnih sila; u stvari je za nas i Poljake imao dobrih rezultata. Njemačka i Austro-Ugarska, ne mogavši se naime dogovoriti ni za granicu, a ni za ustav i režim, kao ni za šefa nove države, a još manje da li nova država treba da bude više vezana za Njemačku ili za Austro-Ugarsku, morali su ostaviti sva ta pitanja neriješena. Tražili su samo uređenje vojske, koja je trebala da bude podčinjena vodstvu centralnih sila. Odbili su naravno da novoj Poljskoj pripoje poljsko zemljište, koje je bilo pod Njemačkom i Austrijom.

To su Saveznici sasvim razumljivo iskoristili za sebe. Poslije teških pregovora Rusija se odlučila za deklaraciju od 14. studenog i obnavljanje Poljske kao samostalne države, koja ostaje u državopravnoj vezi sa Rusijom, naglasivši u isto vrijeme potrebu, da sva zemljišta, koja su nastanjena Poljacima t. j. zemljišta ruska, njemačka i austro-ugarska, budu spojena u jednu državu. Predsjednik vlade Asquith i Briand 16. studenog pristali su uz deklaraciju, a slijedećeg dana učinio je to i Boselli u ime Italije.

Kod nas Čehoslovaka bilo je to pozdravljeno radosno. Njemačko-austrijska diplomacija ponovo nam je koristila; nagnala je Saveznike na davanje oba-

veza, koje su i naše pitanje opet gurnule naprijed. Ako su se Saveznici pred cijelim svijetom obvezali na riješenje bolnog poljskog pitanja ili ako su barem tako formulirali poljsko pitanje, moglo je to biti samo u našu korist, kako u pogledu vođenja rata, tako i u pogledu daljih posljedica političkih, koje su za nas iz toga slijedile. Problem integriteta Austro-Ugarske, a time i cijelo pitanje organizacije Srednje Evrope opet se tako samo od sebe pojavilo na površini; u to vrijeme svaka slična akcija bila je za nas uspjeh. A Poljaci su time bili približeni Saveznicima i počeli pokazivati veliki interes za borbu protiv Austro-Ugarske.

Učinilo nam se tada, da se cijela situacija Njemačke i Austro-Ugarske razvija u dva oprečna pravca: jedni su bili oholi i prijetili su, drugi su osjećali strah i gledali da intrigama i tajnim pregovorima postignu iznenađujući brzi mir. To smo osjećali nagonski, dobivajući o tome s vremena na vrijeme obavještenja. Neosporne pobjede centralnih sila bolno su djelovale na nas sve, iako nas nisu lišavale nade i optimizma. Bili smo uvijek osvjedočeni, da Austro-Ugarska i pored toga ne može izdržati rata. Ali varali su nas pojedini događaji i taktičke mjere centralnih sila. Njemačko-austrijski proglas o Poljskoj, mogli smo smatrati izjavom sile i samosvijesti, nekoji unutrašnji događaji u Austriji i Ugarskoj mogli su isto tako djelovati; spremano ujedinjenje predlitavskih zemalja u jednu državopravnu cjelinu pod imenom »Austrija« i izlučenje Galicije iz te »Austrije«, mjere, koje su se odnosile na iskorišćavanje njemačkog jezika, Tiszina diktatura u Ugarskoj, gospodarske pripreme i diskusije o »Mitteleuropi«, — to nas je sve s vremena na vrijeme zbunjivalo i izazivalo strah.

Ipak su tajne vijesti iz domovine, koje su situaciju predstavljale kao očajnu, slabile taj strah i budile dojmove, da obje centralne sile ne pokušavaju sklopiti mira, što su svijesni svoje nadmoći, nego iz taktičnih razloga i za svoje unutrašnje jačanje, a naročito iz straha, nekad skoro iz očaja pred neizvjesnom budućnosti.

U takova naša razmišljanja i strahovanja pala je 21. listopada bomba: Fridrich Adler revolverskim metkom ubio je predsjednika Stürgkha. Prvi ministarski predsjednik »Austrije« postao je Koerber (a ne više kraljevstva i zemalja zastupanih u carevinskom vijeću); on je potpisao dogovor između Austro-Ugarske i Njemačke o uspostavljanju nove poljske države i pripremao dalji unutrašnji razvoj u smislu njemačkih želja, vodeći pri tome tešku borbu sa Tiszom za austro-ugarsku nagodbu. Međutim došla je nova vijest od dalekosežnog značenja: 21. studenog umro je car Franjo Josip I., a na prijestolje je stupio car Karlo.

Nastadoše teška vremena. Car Karlo nije u savezničkim zemljama uživao loš glas. Bilo je poznato — a sad se o tome počelo mnogo govoriti — da je carica Zita bourbonska princesa i da ima dva brata u belgijskoj vojsci, naglašavalo se, da novi car nije odgovoran za rat i da ne će imati interesa na tome, da ga produljuje i ugrožava svoje prijestolje. Međutim 7. studenog Wodrow Wilson bio je iznova izabran za predsjednika Ujedinjenih Američkih država i njegova izborna kampanja, u kojoj je protiv njega agitirao Roosevelt kao otvoreni pristaša Saveznika, praćena je u Francuskoj s izvjesnim strahovanjem, a nekad i sa neraspoloženjem. I to u toliko više, što se ubrzo poslije toga u bečkim novinama (»Neue Freie Presse«), a onda i u berlinskim novinama, počelo govoriti o »planu za sklapanje mira predsjednika Wilsona«.

U isto vrijeme dozrijevala je ruska kriza. 23. studenog Boris Stürmer podnio je ostavku, a na njegovo mjesto došao je Aleksandar Trepov. U Parizu je to bilo pozdravljeno kao olakšanje; jedino činjenica, da je Protopopov ostao ministar unutrašnjih poslova, kvarila je raspoloženje zbog Stürmerova odlaska. Istodobno je iz berlinske vlade otišao Ja-

gow, a ministar vanjskih poslova postao je Zimmermann. Razlozi za promjene nisu nam bili poznati. Vidjeli smo samo, da je Stürmer odstupio pod strahovitim pritiskom Dume, čiji otpor nije znao savladati, a da je demisija Jagowa bila direktno ili indirektno u vezi sa sporom Bethmann-Hollwega sa generalnim stožerom, admiralitetom i dijelom Reichstaga zbog pitanja ratne i političke taktike, a naročito zbog pitanja dosljednog vođenja podmorskog rata.

U te događaje idu i nesigurne vijesti o pregovorima Rusije (Stürmera i Protopopova) za sklapanje separatnog mira, vijesti o Rasputinu i bliskom prevratu u Rusiji, o intrigama na dvoru i germanofilskoj carici, o mračnim osobama u vladi i u petrogradskim vladinim krugovima. Energična izjava Trepova prvih dana prosinca, da Rusija ne će položiti oružje, dok Saveznici u potpunosti ne pobjede, da se ne će voditi pregovori za nepotpuni i separatni mir, donekle nas je umirila.

Povjerenje i mir se još učvrstiše, kad je za nekoliko dana pukla kriza vlade u Londonu; Asquith odstupa, a za ministarskog predsjednika dolazi Lloyd George. Lloyd George je uživao glas energičnog i sposobnog čovjeka; znalo se, da je protiv neodlučne Asquithove politike, da želi u vladi stvoriti uži vojnički odbor radi lakšeg vođenja rata i da više želi stvaranje jedne savezničke fronte u vođenju savezničke politike i diplomacije kao i u operacijama na ratištu.

U tim okolnostima, nekoliko dana poslije zauzimanja Bukurešta, a tri nedjelje poslije stupanja na prijestol cara Karla, došao je vrhunac događaja zimi 1916. — poznata ponuda centralnih sila od 12. prosinca 1916., da Saveznici započnu pregovore za mir.

46.

Prije nego što ispričam, kako je to djelovalo na nas u Parizu, navest ću nekoliko historijskih činjenica, koje se odnose na te događaje, kako sam ih vidio kroz proučavanje svjetskog rata i revolucije.

O postanku mirovne note centralnih sila mi smo u Parizu imali prilično neispravno mišljenje. Mislim, da ni Saveznici nisu tada pravilno vidjeli cijelu stvar.

Sigurno je, da nota nije nikla iz inicijative cara Karla, kako smo mi u Narodnom vijeću vjerovali, nego je bila spremana već nekoliko nedjelja prije njegova stupanja na prijestolje. Pravi inicijator cijele akcije bio je, kako se može mirno ustvrditi, ministar Burian.

Prilikom svoga posjeta u vrhovnoj komandi njemačkoj u polovici listopada 1916. predložio je Burian državnom kancelaru Bethman-Holwegu, da se centralne sile pripreme na vođenje mirovnih pregovora. Obrazlagao je to sveopćom iznemoglošću, vojničkom i gospodarskom, izgledom na strašne borbe ljeti 1917., koje ne mogu donijeti nikakove odluke, umorom u zemlji i kod Saveznika i napokon i time, što centralnim silama, ako pokušaj i ne bude uspio, ne će škoditi; naprotiv samo će ih moralno ojačati.

Burian je zamišljao, da će biti potrebne nekolikonedjeljne i nekolikomjesečne pripreme za cijelu akciju. Htio je također, da centralne sile točno reknu, kakovi su njihovi mirovni uvjeti.

Državni kancelar se principijelno slagao s idejom i Burianovim planom, ali pridržao je pravo za dobijanje pristanka cara Wilhelma i obećao odgovor. 28. listopada poslao je u Beč poslanika von Stumma sa svojim definitivnim odgovorom, u kome predlaže drugo riješenje. Njemačka vlada primila je prijedlog s velikim raspoloženjem tako, da ga je htjela ostvariti već prve nedjelje studenog, a za dva tri dana objaviti dogovor o uspostavljanju nezavisnosti ruske Poljske, već pripremljen između obje države, brzo redigirati mirovnu notu i razaslati je neutralnim državama, a putem njih neprijateljskim državama. Kancelar je još istog dana htio govorom u parlamentu iznenaditi svijet svojim mirovnim prijedlogom.

Ali veoma energično se odupro Burianovu mišljenju, da se moraju točno navesti mirovni uvjeti. Naglasio je, da Njemačka ne može objaviti svoje uslove; kad bi ih objavila, ne bi ni došlo do konkretnih pregovora. Ne može se na pr. ništa reći o Belgiji, jer njemačko javno mišljenje ne bi podnijelo ono, što bi željela Engleska, a Engleska uopće ne bi pregovarala kad bi se makar iz daleka navelo nešto, što bi kao minimum u tome pitanju odgovaralo tadašnjem mišljenju vodećih njemačkih krugova kao i javnog mišljenja.

Zbog te stvari nastao je između Beča i Berlina dosta dugi spor, u kome su bečki političari i diplomati bolje prosuđivali situaciju, bolje ocjenjivali međunarodne mogućnosti i u cjelosti stajali više nego odgovorni berlinski krugovi. To je zanimljivo i karakteristično, i dobro je da se to zna. Spor se konačno sveo na tri pitanja: a) kada treba ostvariti akciju, b) je li potrebno istodobno proglasiti nezavisnost ruske Poljske, c) je li potrebno konkretno objaviti mirovne uslove centralnih sila?

Bethmann-Holweg, vođen obzirima na vrhovnu komandu i vojnike t. j. Hindenburga i Ludendorffa, uredio je stvar tako, da je car Wilhelm osobno intervenirao kod cara Franje Josipa. 1. studenog poslao je Wilhelm Franji Josipu pismo, u kome ga moli, da prihvati kancelarovo stajalište. 5. studenoga Franjo Josip ličnim dopisom odgovara i brani Burianovo stanovište, ali dopušta kompromis.

Kompromis je bio ugovoren u tome smislu, da je Beč uzmakao, što se tiče datuma za cijelu akciju. Berlin je zamišljao, da mirovnu akciju povede iz vojničkih razloga što prije, još prije početka zimske vojničke kampanje, pošto je zimsku kampanju godine 1916.—1917. smatrao Berlin težom od svih, koje je dosad vodila njemačka vojska, i mislio je, da izgledi na nju mogu i kod Saveznika djelovati povoljno u pogledu vođenja mirovnih pregovora. Bilo je dakle određeno, da se akcija pripremi odmah, da bi mogla

započeti najdalje za tri nedjelje, još prije početka zime.

U pitanju Poljske uzmakao je Berlin: pristao je, da proglašenje nezavisnosti ne bude u isti mah, nego da između obaju rokova treba da prođe izvjesno ma i najkraće vrijeme. Beč je s pravom očekivao u Rusiji strašnu reakciju i zato je htio da poslije proglašenja nezavisnosti Poljske ima barem dvije nedjelje za umirenje Petrograda, od čijeg je pristanka za mirovne ugovore zavisila cijela akcija.

Što se ticalo mirovnih uvjeta, Beč je potpuno primio stajalište Berlina. Priznao je, da bi ostvarenje onoga što je Berlin tražio, pokvarilo svake pregovore; želeći međutim, da do pregovora dođe u svakom slučaju, pristao je na mišljenje Berlina, da je glavna stvar, da bi se pregovarači uopće sastali. Čim se sastanu, bit će teško, da se i raziđu, te da se obnove na ratištima neprijateljstva.

Pregovori za tekst mirovne note nisu zadavali mnogo muke. Burian je spremio osnovu teksta, poslao ga u Berlin i Berlin je dodao svoje shvaćanje. O tekstu se pregovaralo izvjesno vrijeme. Turska i Bugarska su bile obavještene, tek kad je između Berlina i Beča bilo sve uređeno. Beč je i na ta dva svoja saveznika djelovao umirujući. Radoslavov je kasnije tražio izvjesne promjene u tekstu, ali napokon je postignuta sloga bez velikih poteškoća.

Smrt cara Franje Josipa nije ništa izmijenila u tim pripremama. Izgleda, da na akciju nije imao velikog upliva toliko kao kasnije car Karlo. On je opet u akciju ušao veoma karakteristično, naravno tek u posljednji čas. Kada je naime (5. studenog) bila proglašena nezavisnost Poljske, Berlin je odjednom počeo odlagati mirovnu akciju. Pokazalo se naime, da se to dogodilo na pritisak iz vrhovne komande. Hindenburg i Ludendorff, koji su gledali na stvar vojnički, imali su namjeru da na Saveznike djeluju u prvom redu vojničkim udarcima. Zato su htjeli da povedu mirovnu akciju i u isto vrijeme objave ne-

zavisnost Poljske, misleći, da to odgovara psihologiji i taktici svjetskog rata: jednom rukom zadati udarac, a drugom ponuditi mir.

Pošto je kampanja u Rumunjskoj napredovala veoma uspješno, vojničko vodstvo Njemačke očekivalo je u najskorije vrijeme pad Bukurešta. Tražilo je dakle, da se s akcijom počeka (zbog istih razloga kao i u stvari Poljske) do pada Bukurešta. Beč je time bio uzrujan. Njegovo prosuđivanje bilo je ispravnije. Plašio se istodobnog proglašenja nezavisnosti Poljske i ponude mira, vjerujući, da će to Saveznici shvatiti kao provokaciju. Bojao se također i toga, da ponuda bude podnesena baš poslije pada Bukurešta. Burian je dakle zajedno sa carem Karlom silio, da se akcija povede prije pada Bukurešta.

Dotle je njemačko-austrijsko-ugarska vojska osvojila Bukurešt; njemačko vojno vodstvo pristalo je na akciju i tako je 12. prosinca 1916. bila poslana nota zaraćenim silama i neutralnim državama od sve četiri centralne sile. U posljednjem času odlučeno je u Berlinu, da car Wilhelm istodobno izda na vojsku proglas. Proglas je bio samosvijestan i odlučan; govorio je, da su na ratištima postignute pobjede, sada da nudi mir, a ako ne bude ponuda prihvaćena, protivnici će biti uništeni silom. Beč je u tim prilikama isto tako morao izdati svoj proglas vojsci. Ali on se razlikovao tonom i smislom. Pozivao se na Boga i trudio se, da ostane umjeren. I to karakteristično ukazuje na tadašnju situaciju i psihologiju u oba tabora.

U nekoliko kratkih političkih misli istaći ću smisao tih događaja:

a) Inicijativa za mirovnu akciju došla je iz Beča, koji je i pored njemačkih pobjeda osjećao svoju strašnu situaciju i njenu opasnost. Mislio je, kao što sam već rekao, o međunarodnoj situaciji mnogo ispravnije od Berlina, a njegovi zahtjevi su, što se sadržaja i formulacije tiče, bili također ispravniji. Kad bi se bilo postupalo prema bečkim nazorima, mirovna

akcija centralnih sila bila bi sigurnija. Ali općenita situacija nije bila povoljna za to.

b) Beč i Berlin su odista željeli, da nota postane polazna točka za mirovne pregovore. Beč nije precjenjivao zamašaj i značenje ratnih njemačkih pobjeda, bojeći se pretjeranosti vojničkih krugova u Njemačkoj; Nijemci su bili svojim vojničkim uspjesima previše zasljepljeni i zato nisu bili sposobni, da pravilno prosuđuju situaciju. Osim toga podržavali su šovinizam svoga javnog mišljenja toliko, da ni političari, koji su osjećali opasnost situacije, nisu mogli savladati prilike stvorene na taj način i nadjačati imperijalističko ludilo vojničkih krugova.[1])

c) Cijelu je akciju počeo i u stvari vodio Burian; kad je na prijestolje stupio kralj Karlo, našao ju je već u punom zamahu. Kada je 22. prosinca 1916. Burian odstupio, grof Czernin, koji je došao poslije njega, nastavio je sa mirovnom akcijom.

d) Razvoj akcije, spojene sa mirovnom notom od 12. prosinca 1916., dobro osvjetljuje odnos Beča prema Berlinu, psihologiju i raspoloženje obaju tabora, njihove sporove i različne nazore, spor među vojnicima i političarima u taboru njemačkom, Karlov odnos — od prvog početka njegova vladanja — prema Berlinu, prema njemačkim političarima i vojnicima. Napokon markantno ukazuje i na to, što je danas poslije rata svima jasno: na nedostatak praktične psihologije i ispravnog rasuđivanja stvarne međunarodne situacije kod svih odlučujućih faktora u Njemačkoj.

[1]) Uz to je potrebno dodati, da je austro-ugarski ambasador knez Hohenlohe doznao — i u Beč to javio 10. prosinca 1916. — da je njemačko ratno vodstvo u slučaju neuspjeha akcije imalo u rukama još posljednje oružje: podmorski rat do istrebljenja protiv sviju, naročito protiv Engleske. Dakle opet neispravno psihološko prosuđivanje o savezničkom taboru i o vlastitim međunarodnim mogućnostima.

47.

U noti, koju su 12. prosinca 1916. centralne sile poslale neutralnim državama, t. j. Ujedinjenim sjeveroameričkim državama, Španjolskoj, Švajcarskoj kao i Vatikanu, nude momentani mir i izjavljuju, da će se osnovni prijedlozi, koje će podnijeti, moći smatrati osnovom trajnog mira; naglašuju, da im je rat bio nametnut kao borba za postojanje i protiv mržnje i izdaje neprijatelja i da će njihovi prijedlozi imati cilj samo čuvanje časti i slobodnog razvoja naroda centralnih sila.

Taj pokušaj izveden je u gotovo senzacionalnoj formi, sa velikom bukom, dobrim unutrašnjopolitičkim scenarijem i golemim propagandnim međunarodnim aparatom, da bi što jače djelovao na javnost, da bi pobudio međunarodno snažni dojam u iskrenost mirovnih ponuda centralnih sila i imao najpovoljnije unutrašnje i međunarodne političke i vojničke posljedice.

Rekao sam, da su centralne sile iskreno željele, da bi njihov mirovni prijedlog iznudio izmjenu nazora među zaraćenim stranama. Imali su tada u rukama sretne adute, pošto su na svima ratištima bili odista neosporni pobjednici; znali su, da su nekoji Saveznici potpuno izmoreni, poznavali su strah ruskih vladinih krugova od revolucije, razjašnjavajući ispravno namjere i težnje ruskih germanofilskih krugova za mirovne pregovore kao osjećaj slabosti i straha. Za slučaj, da pokušaj nema uspjeha, Njemačka je namjeravala posegnuti za posljednjim oružjem protiv Engleske: povesti podmornički rat.

Ali Briand je odmah slijedećeg dana u skupštini odbio prijedlog. Iz Londona je sutradan došla vijest, da su Lloyd George, Asquith i cijela engleska štampa jednodušni u namjeri, da se prijedlog odbaci; u Petrogradu, novi ministar vanjskih poslova u kabinetu Trepova, Pokrovskij, već je 15. prosinca 1916. izjavio potpunu lojalnost zapadnim Saveznicima u odluci, da se rat vodi sve do pobjede, odbijajući neiskrene mirovne pregovore. Ali to jasno potvrđuje ono, što se dosad samo pripovijedalo, da su nekoji ruski krugovi pravili pokušaje za tajno vođenje mirovnih pregovora. Odmah ćemo vidjeti zašto.

18. prosinca predali su predstavnici Ujedinjenih država sjeveroameričkih Saveznicima u Parizu, Londonu, Rimu i Petrogradu njemačku i austro-ugarsku mirovnu ponudu. Istog dana je Sonnino u rimskom parlamentu isto kao Briand i Pokrovskij veoma odlučno osudio i odbio cijeli mirovni manevar centralnih sila. 19. prosinca ponovo su se izjasnili protiv pokušaja za sklapanje mira pred svojim parlamentima Briand i Lloyd George. Nekoje njihove misli postale su za dugo vrijeme prava ratna gesla.

Tako je na pr. Briand proglasio mirovnu ponudu kao ponovni veliki napadaj, a Lloyd George, govoreći prvi put kao ministarski predsjednik i naglašujući potrebu savezničkog jedinstva kako u ratnim ciljevima, tako i u zajedničkom radu na ratištu, veoma je energično odbio manevar centralnih sila i rekao u potpunom svome autoritetu poznatu formulu: naš ratni cilj je potpuna reparacija u zemljištu, potpuna nadoknada štete za uništena dobra, sigurne garancije da se nešto slično ne će ponoviti u budućnosti.

Svi su saveznici bili složni, da opasnost pokušaja centralnih sila leži naročito u tome, što ne žele unaprijed objaviti točno svoje uvjete, misleći da borbu ne će biti lako obnoviti, kad se počnu pregovori; a pošto oni imaju sve adute u rukama, bili bi to oni, koji bi, pobjedivši dosad u većini ratnih operacija, tim diplomatskim manevrom dobili rat u mirovnim pregovorima . . .

48.

Rasprava o vladinim izjavama još nije bila ni završena, a već je u javnost stigla nova vijest: u srijedu 20. prosinca predali su zastupnici predsjednika Wil-

sona državama, koje su sudjelovale u ratu, naročitu notu, kojom su sile, umiješane u rat, zamoljene, da predsjedniku Wilsonu jave svoje ratne ciljeve. Wilson je u ime Amerike, kao najveće neutralne države, naglasio interes neutralnih država u što skorijem završetku rata i tražio, da bi zaraćene strane javno u ma kakovoj formi rekle svijetu, što žele postići ratom, da bi bilo jasno »kako je još svijet daleko od luke mira«. Wilson ne nudi posredovanja, a još manje, da goni na mirovne pregovore. Želi samo ispitati teren i raspoloženje na obje strane i dobiti tako i za njih i za neutralne države potrebne informacije, koje bi razjasnile situaciju i omogućile u psihološki povoljnom momentu početak mirovnih pregovora.

U to vrijeme mi smo u Parizu najviše strahovali. Slušali smo još prije, da u Beču i Berlinu polažu nadu u nekakovu mirovnu intervenciju Wilsonovu. Novine su istodobno donijele vijest, da je američki ambasador u Berlinu Gérard u to ime bio pozvan u Washington i da će novi austro-ugarski ambasador grof Tarnowski (kad je bio iz Washingtona opozvan Dumba zbog poznatih intriga i svoga nelojalnog postupka protiv Amerike) biti simpatično primljen kod predsjednika Wilsona.

Činjenica, da je Wilson u svojoj noti obje strane postavio na jednak niveau sa sobom, ne govoreći ni o početku rata protiv Srbije ni o rušenju belgijske neutralnosti, pobudio je kod Saveznika neugodne osjećaje i dosta oštar odjek u štampi. Osim toga poziv na izjavu, što se želi postići ratom, bio je u to vrijeme za saveznike dosta opasan; kako su i neutralne države s jedne strane bile vojnički u mnogo boljem položaju, tako je i diskusija o ciljevima rata mogla Saveznike dovesti u spor. Ovakav poziv gonio ih je da pomišljaju na kompromise, u kojima bi bilo potrebno napustiti nekoje prijatelje. Napokon diplomatska i naročito vojnička situacija nije bila tako povoljna, naročito ne za nas, Jugoslavene, Rumunje i Poljake, da bismo taj momenat mogli smatrati pogodnim za isticanje svojih integralnih zahtjeva. Zato je, iako se Wilson za sličnu akciju pripremao već dugo, njegov pokušaj pobudio dojam, kao da Amerika favorizira mirovnu akciju centralnih sila.

To naše strahovanje bilo je još povećano novim intervencijama: 22. prosinca švajcarska vlada oponaša presidenta Wilsona i šalje Saveznicima notu, naglašujući potrebu brzog mira. Saveznička javnost osjeća u tome novu potporu centralnih sila. Intervencija Španjolske i Vatikana u istom smislu očekivala se svakog dana. 29. prosinca skandinavske države izjavile su simpatiju prema Wilsonovom pokušaju i pripojile se toj akciji. Napokon je do nas stigla i zadnja neprijatna vijest. Iz Beča smo dobili vijesti o stvaranju vlade; poslije Koerbera trebao je doći najprije Spitzmüller, ali na Spitzmüllerovu mjestu našao se odjednom kao šef vlade Clam Martinitz, a kao ministar vanjskih poslova Czernin, nasljednik Buriana; obojica u novinama označena kao »Česi«.

Austrijska propaganda, koja je osjetila značenje tvrdnja i dokaza naše propagande o potpunom podpadanju habsburške carevine pod utjecaj Berlina i spremanju »Mitteleurope«, pokušala je u toj situaciji protunavalu. Iz Švajcarske su u Francusku i Englesku navalile vijesti, da je toj novoj vladi, u kojoj su glavni ljudi Česi, uglavnom stalo do unutrašnjeg uređenja države u smislu ravnopravnosti naroda, da je to ujedno i dokaz nezavisnosti carevine od Njemačke, da se radi o zadovoljavanju Čeha, da je to volja novog cara za promjenu orijentacije prema unutra i prema vani, prema Njemačkoj i Saveznicima, da će to još bolje doći do izraza, ako dođe do pregovora za mir. Svi austrofili i madžarofili u obadvije savezničke zemlje i u neutralnim zemljama razvili su u tome pravcu energično svoje djelovanje. Proživjeli smo u to vrijeme teške časove straha i naravno grozničavog posla.

49.

Naša nesigurnost i strahovanje bili su pojačani, kad smo u času uzrujanja i priprema za odgovor kako centralnim silama na njihovu mirovnu akciju, tako i predsjedniku Wilsonu na njegovo pitanje o ratnim ciljevima obaju ratnih tabora, dobili povjerljive vijesti o spremanim tajnim pregovorima i sa Njemačkom i s Austrijom, što nismo mogli a da ne uzimamo u obzir.

20. prosinca 1916. došao je k meni šef talijanske obavještajne vojničke misije u Parizu, pukovnik knez Brancaccio, sa vijestima o mirovnim pregovorima između Njemačke, Francuske i Rusije. Brancaccio je bio očigledno uznemiren. Sve slične vijesti o mirovnim pregovorima, vršenim bez direktnog sudjelovanja ili znanja Italije, izazivalo je u Italiji dojam, da će biti žrtvovani. Talijani — i to i neslužbeni činioci, koliko sam mogao opaziti — imali su stalno na umu jednu misao: Stupili smo u rat i zato nam je obećana Dalmacija, Trst i Primorje; ako rat bude završen prije nego što Austro-Ugarska bude prinuđena odobriti te koncesije, ne ćemo dobiti ono, što nam je obećano, pa čak ni takove ustupke, koji bi opravdavali naše sudjelovanje u ratu. Bio bi to za nas poraz; pokazalo bi se, da bismo bili bolje učinili, kad bismo ostali neutralni, kao što je htio Giolitti, i dopustiti da neutralnost plati Austrija bez većih ratnih žrtava.

Za čitavog rata, naročito 1917. godine, imali smo dojam, da se takovo rezoniranje kod Talijana vraća i odlučuje kod njihove taktike prilikom svakog spomena o mirovnim pregovorima. Isto tako je djelovalo na mene i Brancacciov posjet.

Brancaccio je pripovijedao, da su nedavno došli u Pariz holandeški socijalisti, pod vodstvom Troelstroa, koji pokušavaju u dogovoru i pomoću njemačkih socijalista da dovedu do mirovnih pregovora sa Francuskom i Rusijom. Brancacciu je bilo jasno, da se sve

to događa s pristankom njemačke vlade, koja tako iskorišćuje svoje socijaliste, a oni opet socijaliste neutralnih zemalja. Nudili su ove uvjete:

1. Ispražnjenje zaposjednute Belgije, gdje bi Antverpen postao slobodna luka s izvjesnim gospodarskim povlasticama za Njemačku.

2. Ispražnjenje Francuske, gdje bi između Francuske i Njemačke bio podijeljen, prirodnog blaga puni basin de Briey, (dotle pripadao Francuskoj); Njemačka bi zato bila vratila Alzaciju i Lotaringiju.

3. Rusija bi dobila Istočnu Galiciju.

4. Ruska Poljska bi postala samostalna prema manifestu od 3. studenog.

5. Saveznici bi se obavezali, da se ne će miješati u unutrašnje poslove centralnih sila.

Zabilježio sam potanko Brancacciove vijesti, koji znajući da smo o događajima dobro obaviješteni, htio vidjeti, da li nemamo o tim pregovorima dalje ili druge vijesti. Za mene su te vijesti bile samo po svojoj određenosti nove; onda se o tome dosta govorilo u Parizu. Narodno vijeće svojom novinarskom kampanjom protiv mirovnih pokušaja Austro-Ugarske i započetim pregovorima sa službenim krugovima francuskim, da u odgovoru Wilsonu ne zaborave na nas, radilo je punom parom protiv tih i drugih sličnih akcija.

U isto vrijeme došao je u Pariz naš ruski prijatelj Svatkovski, kojega su se nas vijesti dojmile prilično duboko. Razgovarao je najprije sa ruskim ambasadorom u Parizu Izvoljskim, a onda se 22. prosinca 1916. sastao sa mnom. Svatkovski je bio nemiran, uzrujan i prema nama nesiguran — dotle ga takovog nisam vidio. Imao sam utisak, da ili u zbunjenosti ne zna, kako da nam dostavi nekakove neugodne vijesti, ili da od nas taji nekoje važne događaje i za to da je u neprilici.

Ipak mi je Svatkovski dao dosta jasno na znanje, da se zbilja radi o miru sa centralnim silama. Oko 20. prosinca, rekao je, da je Briand primio vojvodu

od Parme, strica carice Zite, koji je dolazio sa novom mirovnom ponudom. Iz riječi Svatkovskog o detaljima te ponude razumio sam, da je odgovaralo približno tome, što su prema Brancacciovim vijestima donosili holandeški socijalisti. Mislio sam, da cijela koncepcija, nazori i prijedlozi teritorijalnog riješenja potječu svakako iz istog izvora.

Istodobno mi je Svatkovski rekao, da je u Ženevi bivši ministar, Poljak, Goluchowski, koji je također pregovarao sa Rusima i Poljacima o planu, da Austrija odstupi Istočnu Galiciju Rusiji, kako bi od poljskog zemljišta u Rusiji bila stvorena samostalna Poljska. Napokon je Svatkovski izrazio svoj dojam o našoj situaciji; moramo računati s tim, da se za mir pregovara i da može doći do njegova brzog potpisa. Potrebno je pripremiti se na to. Molio me je još, da mu dadem, što je moguće brže, memorandum o našim narodnim zahtjevima u okviru habsburške monarhije, jer da bi Rusija prilikom mirovnih pregovora mogla nešto za nas izvući od Austrije u unutrašnjem uređenju države poslije rata.

Moj dojam iz razgovora sa Svatkovskim nije bio dobar. Učinilo mi se, da su stvari ozbiljnije nego što sam vjerovao poslije razgovora sa Brancaccijem; možda se zbilja radi o ozbiljnoj akciji sretno pripremljenoj sa različnih strana.

Do toga mišljenja dovela me je nesigurnost Svatkovskoga u pogledu Rusije. Sam Svatkovski bio je naklonjen mirovnim pregovorima — to nije niti skrivao preda mnom — i u tome smislu govorio je o politici svoje domovine; opravdavao je postupak Rusije, iako mu je bilo krivo, da Rusija u češkoj stvari dosad nije pokazala ni malo smisla za inicijativu i volje, da za nas učini nešto politički odlučno u redovima Saveznika. Konačno mi je jasno izjavio, da bi u današnjim prilikama bilo za naše pitanje najbolje riješenje nekakav provizorij u stvari Austro-Ugarske za izvjesno vrijeme tako, da bi Rusija kasnije pristupila rješavanju austro-ugarskog pitanja, a naročito našeg

pitanja sama, bez zapadne Evrope, u smislu sveslavenske politike. Sada za to Rusija ne će biti dovoljno snažna. U teškim je prilikama, ratom je prilično iscrpljena, a službeni se krugovi plaše daljeg razvoja prilika u zemlji. Ne će dakle biti pogreška, ako se u našem i u ruskom interesu naše pitanje odgodi. Pređašnji planovi i ideje, koje mi je Svatkovski za vrijeme rata onako samo u prolazu nabacivao i koje su ukazivale na Svatkovskog iz godina 1905.—1908., kada je pripremao novoslavenski pokret, t. j. ideje umjereno panslavističke, ponovo su u njemu odjeknule.

Ne znam, da li je to mišljeno iskreno, ili je to bila samo taktika: umiriti nas, davati nam nade, uspavati donekle našu pažnju i sprečavati, da se ogorčenje protiv Rusije, koje je kod nas protiv t. zv. slavenske politike ruske tokom druge polovice 1916. i početkom 1917. kod nas umjereno, a kod Jugoslavena često i bezobzirno dolazilo do izražaja — ne bi pojavilo u snažnoj političkoj proturuskoj reakciji.

Ne znam dosad u kakovoj mjeri su vijesti Svatkovskog i Brancaccija bile u vezi sa pregovorima Saveznika za odgovor centralnim silama i odgovor predsjedniku Wilsonu. Koliko znadem danas tajni mirovni pregovori za vrijeme rata, dali bi se direktno prikopčati uz akciju Sixta Bourbonskog. Onda sam to sebi razjašnjavao tako, da se kod Rusa radilo o dosta čvrstoj sveopćoj liniji, kojom bi se moglo brzo doći do mira, i da su pojedini faktori kao Svatkovski dobili upute da za to rade. Veza njemačkih i holandeških socijalista bila je činjenica, a isto je i Troelstrova akcija bila u sveopćim potezima provjerena. Ali prema svemu nije se ipak radilo o stvarnim pregovorima, nego samo o propagandi, koja je trebala da utječe na odgovor Saveznika i pripremi teren za dalje pregovore. Svjedočio bi za to i drugi, sličan korak Svatkovskog u veljači 1917., koji je bio u vezi sa prosinačkom akcijom, o kome ću govoriti kasnije. Mislio sam naime, da akcija ima direktnu

vezu sa pripremanim odgovorima Saveznicima. Prema tome sam uredio čitav posao Narodnog vijeća. Moja taktika, i uopće naša taktika u Parizu u takovim kritičnim momentima bila je sasvim jednostavna. Diplomatski pregovori ili akcije te vrste i tog zamašaja nismo mogli direktno rušiti. Nismo imali niti toliko utjecaja ni pristupa u krugove, koji su o tome odlučivali. Preostajali su nam dakle indirektni putevi: bacili smo se s najvećim vervom u agitaciju u javnosti, alarmirali sve prijatelje, političare, novinare, publiciste, tražeći, da se vrši utjecaj na političare uzbuđivanjem javnog mišljenja.

Okolnosti, pod kojima je došlo na pretres pitanje odgovora centralnim silama i predsjedniku Wilsonu, bile su i za ostale savezničke vlade krize svoje vrste, a takove krize su se mogle uvijek iskoristiti za dobar posao. Ako prilikom takovih razgovora ne uspije postignuti ono, što se od njih očekuje, znači to obično još veću provaliju nego što je bila prije početka razgovora; onda dolazi reakcija, a u takovim psihološkim situacijama bila je najbolja mogućnost, da se postigne nešto u oprečnom smjeru. Bacili smo se dakle grčevito na posao, govoreći sebi, da ćemo, ako ne postignemo direktan uspjeh, imati barem to zadovoljstvo, da smo učinili sve, što je u tako kritičnom vremenu bilo u našoj moći.

I tako smo otvorivši kampanju u štampi upotrijebili sve sile u Parizu, Londonu i Rimu; davali smo potanka obavještenja o situaciji u domovini različitim faktorima trudeći se da paraliziramo zakulisnu akciju austrofila onda još snažnih. Osim toga i ja sam sâm pokušao da dođem u Parizu u vezu sa službenim krugovima. Tako su nas vijesti Brancaccija i Svatkovskog, koje su bile izraz upornoga zakulisnog rada naših protivnika, gonile da u prvom redu u svima pravcima razvijemo svoju aktivnost što energičnije i da iskoristimo mirovne ponude centralnih sila što je moguće više za uspješnu protunavalu. Akciju su nam omogućivale različne službene izjave

(engleskog kralja 22. prosinca, izjave u francuskom senatu 23. prosinca, prijestolna besjeda rumunjskoga kralja).

Imao sam neprekidno isto povjerenje u nepovratni završetak Austrije; ali nisam isključivao komplikacije i opasne pokušaje za tajno vođenje pregovora. A da ti pregovori ne budu završeni prijevremenim, t. j. neodlučnim i zato ne dugim mirom, trebalo je za to se uporno boriti, iako nas je to vodilo u tragične unutrašnje konflikte sa vlastitom savješću; bili smo svijesni, da ćemo svoje narodne ciljeve postići samo onda, ako rat bude trajao tako dugo, da možemo spremiti svoju pobjedu. Moralno bila je to strašna situacija. A izgledalo nam je, da će postizavanje trajnog mira uštedjeti svijetu novi i skori rat. Za slučaj neodlučnog mira ostajali su izgledi za unutrašnje prevrate i revolucije u habsburškoj monarhiji, i tako poslije teških žrtava i u našu konačnu pobjedu. Takva je bila psihološka atmosfera u Rue Bonaparte u to svakako historijsko vrijeme u prosincu 1916.

B) ODGOVOR SAVEZNIKA CENTRALNIM SILAMA. — NOTA SAVEZNIKA PREDSJEDNIKU WILSONU OD 10. SIJEČNJA 1917. I ČEHOSLOVACI

50

Centralne sile su Wilsonovu inicijativu shvaćali kao svoj uspjeh. Tako nam je to barem izgledalo, kad smo vidjeli, kako su se 27. prosinca radosno latili posla, koga im je pružio Wilson, predavši toga dana Wilsonu odgovor na njegovu notu od 20. prosinca i govoreći o njegovim »plemenitim i uzvišenim pobudama«.

Taj momenat je značio svakako i izvjesni preokret u cijeloj situaciji. Centralne sile su izbjegle direktan odgovor na pitanje o cilju rata; predlažu sastanak zastupnika obadviju zaraćenih strana na

neutralnom mjestu. Ispitivanje garancija budućeg mira žele odložiti za vrijeme, kad budu završena neprijateljstva. Drugim riječima: potvrđujem, da je njihova ponuda mira samo težnja, da se pošto poto dođe do pregovora, za koje vjeruju da se ne može prekinuti i da vodi završetku rata.

Odgovor u Washingtonu nije zadovoljio. Saveznici su mogli zato dobro očigledno iskoristiti neiskrenost svojih protivnika i uspješno pokazivati na taktično obilježje te diplomatske akcije. U isto vrijeme stizale su u Pariz i London vijesti, da su Wilsonove namjere bile druge, nego što su na početku smatrale centralne sile i savezničko javno mišljenje; predsjednik Wilson čekao je sa svojom inicijativom dugo, pošto je bio zadržavan predsjedničkim izborima. Podmorski rat previše se dotiče interesa Amerike, čija situacija počela je da postaje tako teška, da za nju počinje postojati opasnost, da će biti uvučena u ratni sukob. Inicijativa Wilsona u času, kad je u Njemačkoj odjeknula u vojničkim krugovima prijetnja neograničenog podmorskog rata, htjede u prvom redu upozoriti američku javnost na opasnost, u kojoj se nalaze Ujedinjene američke države. U štampi se čak pretresala Lansingova rečenica, da se Amerika nalazi na rubu rata.

Time je odmah čitavim pregovorima bio dan drugi ton. Negativni stav savezničkoga javnog mišljenja prema Wilsonovoj akciji naglo je ustupao mjesto nazoru, da je diplomatski potez centralnih sila moguće pretvoriti u njihov neuspjeh i izvojštiti tako moralnu i diplomatsku pobjedu pred licem cijelog svijeta.

Savezničke vlade su već od kraja prosinca pregovarale o obliku i sadržaju odgovora centralnim silama na njihovu notu od 12. prosinca. Centar pregovora bio je Pariz, gdje su bili koncipirani prvi prijedlozi odgovora. Imajući u to doba pristup k nekojim činovnicima na Quai d' Orsayu i pošto sam bio u vezi sa političkim i žurnalističkim krugovima, koji

su bili obavješteni sa Quai d'Orsaya, mogao sam potanko pratiti razvoj te akcije. Prvobitno su službeni pariski krugovi namjeravali, da odbiju mirovnu ponudu centralnih sila kratko i odlučno kao pogrešan manevar. Ali razvojem događaja i poslije inicijativnog Wilsonova koraka Saveznici su vidjeli, da se time treba pozabaviti meritorno i da je konačno moguće iskoristiti situaciju za diplomatski uspjeh.

Tako je pobijedio nazor, da centralnim silama treba odgovoriti javno obrazloženjem pitanja ratne odgovornosti, ukazivanjem na neiskrenost ponude, na nužnost naknada i garancija za budućnost i nemogućnost mirovnih pregovora, dok se centralne sile budu ugibale odgovoru na pitanje, kakvi su u stvari njihovi ratni ciljevi. Saveznici su vjerovali sasvim ispravno u izvjestan moralni uspjeh u zemlji, kod neutralnih zemalja i zemalja svojih protivnika, ako budu primorani, da objave svojoj javnosti iskreni saveznički odgovor, ukazujući jasno na suštinu cijelog rata. Isto tako bilo je iz taktičnih razloga teško, da bi Saveznici poslije nesigurnog odgovora centralnih sila Wilsonu odgovorili isto tako osobitom notom njemu i svima neutralima jasno i iskreno, gdje leži odgovornost za rat, kao i o svojim ratnim ciljevima.

30. prosinca — upravo na dan krunisanja cara Karla u Pešti — bio je neutralnim vladama predan prvi saveznički odgovor na mirovnu ponudu centralnih sila od 12. prosinca 1916. Odgovor je bio zajednički, jer se polazilo sa stanovišta, da su se Saveznici obvezali »da ne sklope odijeljeno mir i da ostanu vezani u odbrani slobode naroda«.

U samoj noti saveznici naglašuju dvije stvari: na jednoj strani pružaju dokaz, da su rat skrivile središnje sile, a onda govore, pod kakovim je uslovima moguće otpočeti pregovore za mir. Izjavljuju jasno, da mir nije moguć, dok ne bude osigurana reparacija svih uništenih prava i sloboda, kao i priznanje narodnosnog principa i slobodnog postojanja malih država.

Bilo je to poslije različnih individualnih izjava za Belgiju, Srbiju, Poljsku, Rumunjsku, Jugoslavene i Čehoslovake, prva kolektivna izjava u kojoj se kategorično traži narodnosni princip, koji od toga časa osvaja sve više teren kod svih Saveznika. Na tu izjavu imali smo mi i naši prijatelji iz različitih tabora indirektni utjecaj. Iako se u prvom redu mislilo na Belgiju i Srbiju, iako ostali narodi nisu izričito bili imenovani, moglo se vidjeti, koliki je korak učinjen naprijed u korist potlačenih naroda od veljače 1916., kada je Masaryk prvi put imao prilike da Briandu izloži naše gledište na problem Srednje Evrope. Ne mogu točno reći, da li su na tekst toga odgovora djelovale naše intervencije i akcije u Parizu, koje su smjerale na to, da bi se u noti predsjedniku Wilsonu zauzelo pozitivno i potpuno konkretno stanovište, a nipošto da ono bude samo općenito formulirano.

Za nas je to bio veliki poticaj, da se prihvatimo ove prilike i u drugome spremanom odgovoru predsjedniku Wilsonu postignemo mnogo više, a ako bude moguće i maksimum onoga, što se onda postići moglo.

51.

U savezničkim, neutralnim i neprijateljskim zemljama odgovor Saveznika djelovao je veoma snažno. Vijesti o tome imali smo odmah. Glasovi štampe centralnih sila govorili su jasno, da je mirovni pokušaj propao, da je u službenim krugovima nastalo veliko razočaranje, čak i depresija, koja se skrivala u velikim riječima i optužbama, da su Saveznici odgovorni za dalje produžavanje rata, a i jasnim prijetnjama, da će se ubrzo pristupiti veoma odlučnoj akciji.

Još rječitije su o situaciji govorili proglasi obaju careva Wilhelma i Karla, njihovim narodima i vojskama, u kojima odgovornost za dalje borbe svaljuju na Saveznike, podvlačeći svoje velike dosadašnje pobjede nad nizom država, naglašujući, da će Saveznike natjerati mačem da prihvate ono, što nisu htjeli

milom. Vidjevši, da je diplomatski pokušaj za mir propao, uzeše centralne sile, novi ton, svakako za to, da kod njihovih naroda ne bi nastala depresija, a kod vojske demoralizacija. Za habsburšku monarhiju i Karla bila je ta situacija veoma tragična — danas se može reći, da su to u Beču mnogi slutili, da su tjeskoba i strah od budućnosti opet ojačali, i da se slutilo jasnije nego ikad, da se sada igra za sve.

U toj međunarodnoj situaciji bio je pripremljen drugi odgovor Saveznika, poznata nota predsjedniku Wilsonu, u kojoj su Čehoslovaci prvi put dobili njihovu kolektivnu izjavu, da se u ovom ratu radi i na njihovom oslobodjenju.

Mirovni pokušaj centralnih sila bio je u stvari velika unutrašnja kriza savezničkog tabora, iz koje su Saveznici pred javnošću izašli ojačani, i kako nam je onda izgledalo, u svojim namjerama učvršćeni. Bilo je to u vrijeme vojnička neuspjeha, u doba, kad se sa strahom gledalo na unutrašnje događaje u Rusiji, kad je Rumunjska bila raskomadana i kad su sporovi oko balkanskih problema slabili Saveznike... Na drugoj strani opet bilo je to u času, kad je spoznaja te krize u nekojim savezničkim krugovima vodila do zaključka, da mora nastati preokret i da se političkom svijetu, javnosti, i vojsci mora dati ojačanja, nove nade i povjerenja u budućnosti.

Odgovor Saveznika od 30. prosinca, a još više njihov odgovor predsjedniku Wilsonu rezultat su te krize, ali i težnja, da se iz krize izađe djelom. Na medjusavezničkom sastanku u Rimu na početku siječnja dan je definitivni pristanak na tekst odgovora Saveznika Wilsonu, koga je u prvoj redakciji u Parizu priredio Ph. Berthelot.

U odgovoru su Saveznici u prvom redu naglasili ratnu krivicu centralnih sila, izjavili svoj pristanak za stvaranje Lige naroda za osiguranje mira u budućnosti i razvili svoje ratne ciljeve, koje su sumarno formulirali još u noti od 30. prosinca, tražeći obnovu

ukinutih prava, obnovu zaposjednutih zemljišta i efektivne garancije za budućnost, u koje su stavili i oslobodjenje potlačenih naroda. Belgijska vlada je toj noti pripojila svoju specijalnu notu, u namjeri da naglasi rušenje njezine neutralnosti sa strane Njemačke.

Kao jedan od najvažnijih dokumenata iz naše borbe za oslobodjenje navodim ovdje glavne dijelove iz note Saveznika, koji se odnose na njihove ratne ciljeve i govore o oslobodjenju potlačenih naroda:

»Saveznici misle, da nota, koju su predali Ujedinjenim državama kao odgovor na notu njemačka odgovara na notu američke vlade i čini prema mišljenju američke vlade »javnu izjavu o uvjetima, pod kojima bi mogao rat biti završen.«

Ali predsjednik Wilson ipak želi više. Želi da zaraćene strane javno izjave kakove ciljeve sebi postavljaju, nastavljajući rat. Saveznici ne osjećaju nikakovih poteškoća da odgovore na ovo pitanje. Njihovi ratni ciljevi dobro su poznati. Bili su više puta javno oglašeni od predsjednika njihovih vlada. Ti ratni ciljevi bit će izloženi potanko, sa zahtjevima pravedne odštete, tek za vrijeme mirovnih pregovora. Ali cijeli civilizirani svijet zna, da saveznički ratni ciljevi sadržavaju nepobitno i u prvom redu obnovu Belgije, Srbije, Crne Gore i odštetu, koja im pripada; ispražnjivanje zaposjednutih zemljišta u Francuskoj, Rusiji i Rumunjskoj sa pravednim odštetama; reorganizaciju Evrope, garantiranu stalnim sistemom, koji počiva na poštovanju narodnosti i na pravu svih naroda malih i velikih na potpunu sigurnost i slobodni gospodarski razvoj, koji istodobno počiva na međunarodnim pravilima, koja bi osigurala zemaljske i morske granice protiv neopravdanih napadaja; vraćanje provincija i zemljišta nekada otetih Saveznicima, silom ili protiv želje stanovništva; oslobođenje Talijana, Slavena i Rumunja kao i Čehoslovaka ispod tuđe supremacije; oslobođenje stanovništva podređenog krvavoj tiraniji turskoj; ponovno isključenje otomanske carevine iz Evrope, jer je ta carevina podpuno tuđa zapadnoj civilizaciji.

Namjere Njegova Veličanstva ruskog cara, u koliko se radi o Poljskoj, bile su jasno označene u proglasu, koji je baš sada izdao svojoj vojsci.

Razumije se samo po sebi, da Saveznici, ako žele Evropu zaštititi od grubih poteza pruskog militarizma, nikad nisu imali namjere željeti, kako se tvrdilo, da njemački narodi budu uništeni i politički nestali. Saveznici hoće u prvom redu, da osiguraju mir na osnovu principa slobode i pravednosti, na osnovu neoborive vjernosti prema međunarodnim obavezama, čime je vlada Ujednjenih država bila uvijek rukovođena.

Saveznici, slijedeći zajedno taj visoki cilj, odlučili su, da svaki za sebe i svi zajedno, rade iz sve svoje snage i da podnose sve žrtve, da konflikt dovedu pobjedonosno do kraja, od čega, kako su uvjereni, ne zavisi samo njihov spas i dobro nego i sama budućnost civilizacije.«

C) NOTA PREDSJEDNIKU WILSONU I OSLOBOĐENJE ČEHOSLOVAKA

52.

Čehoslovačko Narodno vijeće, vidjevši psihološki povoljnu situaciju učinilo je sve, što je tada bilo moguće, da se u odgovoru predsjedniku Wilsonu ne bi zaboravilo na potpuno osvjetljenje austro-ugarskog problema, a u prvom redu na naše narodno pitanje. Rekao sam već gore, u kakovoj se psihološkoj situaciji pustilo Narodno vijeće u agitaciju protiv austrofilstva i protiv akcije za nepotpuni mir. Naša akcija u neslužbenim krugovima u stvari odgovora predsjedniku Wilsonu nije bila ništa manje intenzivna.

27. prosinca 1916. imao sam u ministarstvu vanjskih poslova prvi razgovor s Albertom Kammererom, koji je bio dodijeljen na službu Philippu Berthelotu,

tadašnjem šefu političkog odjeljenja francuskog ministarstva vanjskih poslova. Izložio sam mu situaciju u Austriji i ispričao, što sam tada znao iz povjerljivih izvještaja o političkim i vojničkim prilikama i pokušajima vlade, da uništi otpor austro-ugarskih naroda kako prijetnjama tako i obećanjima; naglašivao sam naročito potrebu, da se taj otpor pojača time, da bi se izričito govorilo o Česima i Slovacima i njihovim narodnosnim zahtjevima.

Izjavio sam, da naši u Češkoj odlučno očekuju, da četvorni savez nešto za njega načini, da bez te potpore ne mogu dalje nastaviti sa politikom otpora, da Clam-Martinic i prijeti i obećava, a naši da se žale, da Saveznici dosad za njih nisu načinili ništa, o što bi se mogli oduprijeti. Situacija u Austriji je kritična i zato je pogodan čas, da se proglasom u našu korist naškodi Austriji.

Kammerer mi je prilikom prvog razgovora dao objašnjenje situacije, koje me je zaprepastilo i moj optimizam rashladilo. Ukazivao je na općenito raspoloženje Saveznika, među kojima prevladava nazor: da su se doduše izjasnili za slobodu potlačenih naroda Srednje Evrope, ali da se ne mogu upuštati u pojedinosti političkih pitanja, koja se odnose na pojedine narode Austro-Ugarske; Saveznici se plaše, da austro-ugarskim narodima dadu obećanje, da će ratovati do potpunog raspada monarhije, jer bi moglo doći do situacije, da se ta obećanja ne mogu održati.

Kammerer mi je navodio još i druge razloge, o kojima se tada veoma ozbiljno raspravljalo: protiv odlučnog proglasa u stvari Austro-Ugarske nekoji su utjecajni činioci i za to, što bi u današnjem stanju na ratištima, kada su vojnici daleko od austro-ugarskih granica, moglo izgledati smiješno, neozbiljno, govoriti o razorenju habsburške monarhije; moglo bi to izgledati samo kao prijetnja i prazna gesta, koju ne uzimaju ozbiljno ni sami Saveznici. Drugi protivnici odlučnog proglasa protiv habsburške monarhije navode drugi razlog: nije moguće, da nam se dade

obećanje za razorenje monarhije, jer bi to za mnoge značilo produženje rata u beskonačnost; a na takove obaveze na kraju krajeva ne misle ni same vlade. Ne mogu sebi zatvarati puteve — Kammerer mi je to otvoreno i pošteno rekao — pred eventualnim drugim pogodnim riješenjem.

Ja sam tvrdio Kammereru, da nas naročito Francuska ne može napustiti, da su prilike u Austriji gore nego što se misli, i da će to također ubrzati završetak rata. Na rastanku pozvao me je Kammerer, da cijelo svoje razjašnjenje sakupim u zasebnom memorandumu, koga treba predati Berthelotu i Pichonu.

Dva dana kasnije, 29. prosinca 1916., predao sam memorandum na Quai d'Orsayu. Razjasnio sam političku situaciju, kako sam je shvatio prema novinama i zasebnim vijestima »Mafije« i završio ga zaključkom: Česi su živalj, koji u današnjim prilikama čini Austro-Ugarskoj najveće poteškoće. Ako nam u odgovoru Wilsonu date priznanje naših političkih ciljeva, samo ćete pojačati taj otpor i Austriju potpuno dezorganizirati.

Kammerer je primio memorandum, govorio je međutim malo povoljnije i obećao, da će stvar predati. Rekao mi je, da će me jednog od slijedećih dana primiti Berthelot. Berthelot me je odmah iza toga primio, saslušao moj izvještaj i uputio me da ponovo razgovaram sa Kammererom; ali sastanak s njim nije donio ništa novog.

Vidjevši poteškoće na službenim mjestima, htio sam osvojiti još i drugu potporu, koja bi djelovala u ministarstvu vanjskih poslova. Poduzeo sam dakle još istog dana nove korake. Pomoću svoga poznanika profesora Moysseta (historika i učenjaka, koji se odlikovao divnom francuskom dikcijom) došao sam do predsjednika vanjskopolitičkog odbora Leyguesa, kasnijeg predsjednika vlade i ministra mornarice, kod koga je Moysset bio šef kabineta. Molio sam ga za pomoć, dao mu novi memorandum o situaciji i

izložio posljedice toga, kad bi se Saveznici založili za nas u svojoj noti. Pomoću prijatelja E. Fournola sastao sam se sa André Tardieuom, tada uvodničarom u »Tempsu«. Izložio sam mu cijelu historiju našeg pokreta i molio za članak u »Tempsu«. Tardieu je obećao, članak je 3. siječnja bio objavljen i utjecajem »Tempsa« djelovao silno u političkim krugovima.

29. prosinca razgovarao sam napokon sa glavnim urednikom »Matina« (list je tada mnogo pomagao Brianda), Julem Sauerweinom. Sauerwein je bio o situaciji dobro obaviješten. Kad sam ga zamolio za članak u »Matinu« u korist naših težnja, znao je već moje razgovore na Quai d'Orsayu, za moj memorandum i za njegov sadržaj; dao mi je važna obavještenja o tome, kako napreduju pregovori među Saveznicima u pogledu teksta note Wilsonu. Saopćio mi je, da je poslije predaje moga memoranduma na Quai d'Orsayu bilo govoreno o našoj molbi i da još nije ništa riješeno. On je sklon tome, da se nešto kaže o Čehoslovacima, ali postoje i postojat će mnoge poteškoće.

Od Sauerweina, a onda i direktno prilikom novog razgovora na Quai d'Orsayu, doznao sam, da se prilikom diskusije o našim zahtjevima pojavila mogućnost za tri plana:

a) Nešto o nama moguće je staviti u notu.

b) Ako bi poteškoće bile odviše velike, moglo bi se, da Briand o našem pitanju u parlamentu dade jednu izjavu u nekakovoj svečanijoj formi.

c) Napokon Briand bi bio spreman da primi tajnika Narodnog vijeća u službenu audijenciju, kome bi onda dao jednu izjavu; prijem bi bio aranžiran tako, da bi imao odjeka u javnosti kao i izvjesno političko značenje.

Naglašavao sam Kammereru, da se izjava mora staviti u notu, jer bi u svakom drugom slučaju naši u domovini tumačili tako, da je naša pozicija slaba; istodobno sam predložio formulu, koja bi se mogla

prihvatiti za notu, koja bi nas zadovoljila i koja bi se u cijelosti dala prilagoditi sveopćem shvaćanju o oslobođenju potlačenih austro-ugarskih naroda, prema njegovoj izjavi već spremnu i među Saveznicima dogovorenu.

Sa Sauerweinom sam se dogovorio o članku za »Matin«, u kome bi se ponovo naglasila potreba pomoći za otpor austro-ugarskih naroda, naročito Čeha i Slovaka; članak sam pripremio i Sauerwein ga je 5. siječnja objavio na čelu lista. Istog dana sam pokušao reagirati protiv namjera na Quai d'Orsayu, da nas zadovolje na drugi način, a ne izričitim navođenjem naših ciljeva u noti Wilsonu; potražio sam suradnika za kolonije i istočnoevropske stvari na Quai d'Orsayu, Roberta de Caix, Berthelotova dobrog znanca, i zamolio ga, da u ministarstvu razjasni moje nove razloge za uvrštenje naših ciljeva u notu Wilsonu. Robert de Caix je rado intervenirao kod Berthelota.

Konačno sam zamolio za pomoć i našeg osvjedočenog prijatelja, Augusta Gauvaina. Napisao sam za »Journal des Débats« dopis iz Austrije uvrstivši tamo naše posljednje vijesti iz Praga; dopis je bio objavljen zadnjih dana prosinca. Gauvain je opet u uvodniku reagirao na njega, i tražio izjavu Saveznika protiv Austro-Ugarske i potlačenih naroda. Reagirale su i druge novine i tako djelovale na javno mišljenje i vladine krugove.

4. siječnja pozvao me je Kammerer na posljednji razgovor. Saopćio mi je, da je na Quai d'Orsayu principijelno odlučeno da se za nas nešto učini. Traži se još samo forma. Pitanje će biti svakako riješeno na međusavezničkoj konferenciji, koja se baš održavala u Rimu. Dosad je među Saveznicima dogovoreno, da se u noti dade globalno izraza tome, da treba da se oslobode austro-ugarski Slaveni, Talijani i Rumunji. Poteškoće za imenovanje Čeha i Slovaka bile su u tome, jer bi se moralo govoriti i o Jugoslavenima, a protiv toga su izričito Talijani. Francuska

će učiniti što bude moguće. Naglasio sam Kammereru ponovo, da se ne smije zaboraviti na Slovake, i predlagao mu, kako je već bilo spomenuto, formulu: Saveznički cilj rata je i »oslobođenje Čeha udruženih sa Slovačkom« ili »oslobođenje Čehoslovaka«, ostavljajući razumljivo Saveznicima slobodu formulacije prema ostalome tekstu.

Slične vijesti dobio sam sutradan i od Sauerweina, a 7. siječnja imao sam iz Quai d'Orsaya definitivnu vijest, da su Saveznici prihvatili francuski prijedlog i da će se u noti jasno govoriti o oslobođenju Čehoslovaka. Imenovanje Čehoslovaka u noti bilo je od Saveznika primljeno kasnije, kad je već bila primljena pređašnja formula o stvaranju samostalne Poljske s izlazom na more i o oslobođenju austro-ugarskih Talijana, Rumunja i Slavena. U noti nije bilo ni u konačnoj redakciji spomenuto ime Jugoslaven.

Tako je u noti nastala neujednačenost i netočnost, koja je mnogima bila čudna. Uostalom dosta točno osvjetljuje političke poteškoće i talijansko-jugoslavenski spor, koji je smetao i nama i Saveznicima. Jugoslaveni također nisu tajili svoga razočaranja i ogorčenja protiv Talijana i ostalih saveznika.

Kao što se vidi iz razjašnjenja tadašnje situacije, saveznički pregovori o noti Wilsonu potekli su iz francuske inicijative i koncentrirali su se u Parizu. Prof. Masaryk pratio ih je u Londonu (Štefánik je tada bio u Rusiji) i izvještavao me o tome, kako na stvari gledaju tamo. Našim uspjesima bio je obradovan. U Beču su znali, da Rusija u cijeloj akciji protiv Austro-Ugarske nije imala inicijative ni sudjelovanja. Bili su zbog toga veseli i vjerovali, da sve potiče iz inicijative engleske vlade.

Značenje note Saveznika predsjedniku Wilsonu, što se najbolje vidi iz razjašnjenja događaja, koji su je izazvali, dovoljno je poznato. Saveznici su prvi put jasno, svečano i kolektivno formulirali svoj politički

ratni plan. Prvi put su teoretski i praktično rekli, kako zamišljaju reorganizaciju Evrope poslije rata. Prvi put su dali na znanje, kakovo značenje i smisao ima svjetski rat. Bio je to zbog toga međunarodni događaj velikog zamašaja. Utisnuo je daljim ratnim događajima svoje obilježje i imao je na rezultat rata veliki upliv.

Postavši tako dio velikih ciljeva savezničkih, postade naše pitanje poslije njihove izjave stvarno i formalno međunarodni problem, koji više nije mogao biti riješen unutrašnjopolitičkim putem u okviru Austro-Ugarske. Za nas u inozemstvu bio je golem međunarodni diplomatski uspjeh i osnovica, na kojoj smo gradili svoju dalju akciju. Središta našega oslobodilačkog pokreta kliktala su od radosti: ruska kolonija i naši vojnici, američka kolonija, naši u Italiji, Švajcarskoj i drugdje slali su nam u Pariz pozdravne brzojave i dopise. Bio je to za mene podstrek i pobuda za nastavak vojničke akcije.

IX.

ITALIJA U SVJETSKOM RATU I ČEHOSLOVAČKA. — STUPANJE UJEDINJENIH DRŽAVA U RAT. — RUSIJA I NAŠA OSLOBODILAČKA AKCIJA. — RUSKA REVOLUCIJA

A) PITANJE ČEHOSLOVAČKE I ITALIJA U SVJETSKOM RATU

53

Poslije uspjeha, koji smo postigli u noti Saveznika predsjedniku Wilsonu, smatrao sam da je pogodan čas za put u Italiju. Politička i zarobljenička akcija u Parizu nastavljene su s uspjehom; u Londonu su upliv i autoritet prof. Masaryka neobično porasli, a naša propaganda se stalno širila, u Rusiji je radio Štefánik i cijeli naš pokret politički i vojnički i pored unutrašnjih sporova obećavao je mnogo, u Americi

su se naši kolonisti uspješno organizirali. Samo su u Italiji bile naše stvari u početku.

Prof. Masaryk je direktno bio u vezi s Italijom već od 1915; a sada u Londonu indirektno pomoću nekih prijatelja nastavio je s održavanjem veza. Na svome putu sa srpske fronte Štefánik se zaustavio u Rimu zimi 1915., kada su ga primili nekoji faktori na dvoru, zatim francusko i rusko poslanstvo, a u ljeto 1916., kao što je napomenuto, bila mu je povjerena zadaća u jugoslavenskim stvarima. Oba puta imala su veliki propagandni karakter i ostavili su u Rimu u pojedinim krugovima veliki trag. Ali organizirano nije bilo ništa.

Naravno kao ni drugdje, ni u Italiji nas nisu mnogo poznavali, iako je u Italiji bilo donekle nešto bolje. Talijanska javnost, raspoložena protuaustrijski i protuhabsburški, imala je simpatija za svaku akciju uperenu protiv Austrije, pa i prema nama; odgovorni politički krugovi nisu bili a priori prema nama neraspoloženi, iako su bili nešto rezervirani. Poteškoće su izvirale odatle, što nas je javnost i većina političkih ljudi lako zamjenjivala sa Jugoslavenima ili nas uopće nitko nije mogao razlikovati.

Jugoslavensku akciju pratila je talijanska vlada i javnost od samog početka veoma pozorno; nama su posvetili nešto pažnje prilično kasno. Proizlazilo je to iz političke koncepcije S. Soninna, koji, kao i ruska vlada, nije pomišljao na uništenje Austrije. Na našu akciju bila je skrenuta pažnja službenih krugova kako uvećanjem broja naših zarobljenika, koji su se odmah javljali za revolucionarnu akciju, tako i zbog vijesti poslanika i obavještajnih centara talijanskih o našoj akciji naročito u Francuskoj, Engleskoj i Švajcarskoj.

Od jeseni 1916. prijavili su se za revolucionarni rad Ing. Veselý, slikar Brazda i nekoji zarobljenici. U drugoj polovici 1916. mi u Parizu i Prof. Masaryk u Londonu dobivali smo s vremena na vrijeme iz zarobljeničkih tabora pisma, u kojima se molilo za

pomoć. Ja sam sâm stvorio 1916. u Parizu veze sa talijanskim novinarima i nekojim službenim osobama, koji su me uporno pozivali na put u Italiju. Bilo je u tome malo ljubomore; mislilo se, da se naša akcija u Italiji previđa i zanemaruje.

Sa službenim krugovima talijanskim stekao sam vezu ljeti 1916. Štefánik je sa svojih putovanja u Italiju zadržao veze sa talijanskom vojničkom misijom u Parizu (puk. knez Brancaccio), kojoj sam u to vrijeme počeo davati vijesti iz domovine, kao što sam davao i francuskom ministarstvu vojske. Politička veza je počela, kad se za našu akciju u Švajcarskoj i Francuskoj počelo intenzivnije brinuti ministarstvo Commandinijevo, čiji je zadatak u kabinetu bio da pažljivo prati austro-ugarsku propagandu protiv Italije i Saveznika, da pazi na unutrašnje stvari Austro-ugarske, naročito jugoslavenske, pa čehoslovačke i poljske. Tajnik Commandinijev, Gino Scarpa, posjetio je ljeti 1916. Švajcarsku i stupio tamo u vezu sa našom kancelarijom (Božinov), onda je došao u Pariz, dogovorio se o suradnji sa mnom. U Rimu je počeo surađivati sa ing. Veselým, slikarem Brazdom i ostalim našim suradnicima. Tako je počela naša suradnja sa službenim krugovima.

U jesen 1916. razvila se pravilna suradnja: slao sam sistematske izvještaje o unutrašnjim prilikama u habsburškoj monarhiji Scarpi u ministarstvo direktno, ili preko ing. Veselog. Preko Scarpe Veselý je u jesen 1916. počeo da se probija do vodećih talijanskih dnevnika. Kad je došlo do mirovne ofenzive centralnih sila, naša informaciona pomoć je direktno tražena. Istodobno je bila izrečena želja, da dođem u Rim, da stvorim lični kontakt sa ministarstvom, da se dogovorim glede suradnje sa Commandinijem, da uredim našu kancelariju u Rimu i da stvorim i tamo akcioni centar, sličan našoj pariskoj kancelariji. 17. prosinca 1916. javio je Veselý, da u ministarstvu misle, da više obilazimo Italiju, da našu akciju u Rimu treba postaviti na ravnu nogu sa akcijom u

Parizu i Londonu, i da ne treba da se toliko brinemo za jugoslavenske stvari, što u Italiji izaziva protiv nas neraspoloženje. Obećao sam da ću što je moguće prije tamo i doći; obećanje sam iskupio u siječnju.

Trebao sam prema dogovoru sa prof. Masarykom otići u Italiju, već krajem studenog ili prosinca. Ali rad u Parizu, a onda uzbuđenje i akcija, koju je izazvala mirovna ofenziva centralnih sila, spriječili su me u tome. Razgovori o odgovoru Wilsonu pokazali su, koliki će važan faktor biti Italija uvijek za sva naša pitanja; u toliko je bilo potrebnije što prije organizirati našu djelatnost u Rimu. Zato sam pošao na put odmah poslije svršena posla u vezi sa notom Saveznika predsjedniku Wilsonu.

Ali to me nuka, da kažem nekoliko riječi o cjelokupnoj politici Italije za vrijeme rata, naročito s obzirom na austro-ugarski problem i čehoslovačko pitanje.

54

Beč je, poslavši Srbiji ultimatum bez prethodnog dogovora s Italijom, u stvari narušio trojni sporazum. Mislio je svakako, u slozi sa Berlinom, da će balkanska pitanja riješiti bez Italije bolje i lakše, jer mu se pobjeda činila sigurna; zato je radije udaljila Italiju od svojih balkanskih namjera, vjerujući, da za talijansku neutralnost ne će trebati da plati kompenzacijama, ako Italija bude primorana da ostane neutralna. Nekoji političari i diplomati misle — prema onome, što se znade o politici San Giuliana, koji je na početku rata bio ministar vanjskih poslova, i o Sonninu, koji je 16. studenog zamijenio umrlog San Giuliana, — da bi Italija bila išla sa centralnim silama, da je rat bio unaprijed dogovoren i da je Austro-Ugarska obećala Italiji kompenzacije, te da su joj dane nade na kolonije poražene Francuske.

Činjenica, da se to nije dogodilo, i da je u rat stupila Engleska, brzo je prinudila San Giuliana, da proglasi neutralnost, i onda Sonnina da nastavi u

politici neutralnosti. Rim je već u listopadu 1914. vidio, da pobjeda centralnih sila nije osigurana, naročito da to ne može biti brzo i zato je odmah poveo politiku, koja je računala s obje eventualnosti. Talijanskome političkom javnom mišljenju, strankama i vladi kao i diplomaciji bilo je jasno, da se iz ovoga rata za narodne i državne ciljeve može i mora izvući što je više moguće; i za to su prirodno razmišljali svi, što bi bilo najbolje da se poduzme.

San Giuliano je pred svoju smrt bio naklonjen ideji, da je Trojni savez mrtav i da će Italija biti primorana da uđe u rat na strani Velike Antante. Za njega je to značilo pad Austro-Ugarske i dobitak velikog dijela zemljišta za Italiju; plašio se ipak dviju opasnosti: u prvom redu nije bio siguran, hoće li Antanta ići protiv Austrije do kraja, a plašio se i širenja Rusije i Slavena poslije eventualne pobjede protiv Beča i Budimpešte i protiv Turske (Balkan i Jadransko more).

Barun Sidney Sonnino bio je pored svih svojih nedostataka i političkih grešaka velik čovjek Italije za svjetskog rata. Bio je pošten, dosljedan, ustrajan, skoro tvrdoglav, i držao je svoju riječ. Ali nije nikad potpuno poznavao problema, o kojem je odlučivao, i ostajao je prilično uporno na svojim fiksnim idejama.

Shema njegove političke koncepcije bila je prilično jednostavna. Većini vodećih političkih činilaca bilo je jasno, da ne može ostati kod politike neutralnosti. Rat se pretvorio u evropski rat i njegov upliv na Italiju bio je takav, da su se iz toga za zemlju svakodnevno rađali teški problemi. Na koncu neutralnost bi za Italiju imala većih posljedica nego li rat. Izgledalo je ipak, da Sonnino nije na početku isključivao ni trajnu ili barem veoma dugu neutralnost. Pristajao je kasnije na Salandrinu formulu »sacro egoismo«, t. j.: a) da Italija dobije što više neutralnošću, garantovanom prvo jednom, a onda drugome za čvrsto ugovorene koncesije; b) da Italija zadrži sebi pravo slobode postupaka, te da eventu-

alno odluči pobjedu u zadnjem trenutku rata svojim sudjelovanjem u korist ove ili one strane; c) da Italija diktira prilikom mirovnih pregovora, — pošto za dugog trajanja rata nije bila iscrpljena, — i diplomatski uslove mira.

U tome smislu počeo je Sonnino pregovarati sa Bečom o poznatim koncesijama za održanje neutralnosti za vrijeme rata i desinteresementu u balkanskim stvarima (tražio je Trident, Goricu, Gradišku, nekoje otoke i proglašenje Trsta slobodnim gradom). Nekoji političari vjeruju, da bi u slučaju pristanka Beča, Sonnino tražio kolonijalne ustupke i od Saveznika. Da su ti pregovori uspjeli, nastavio bi s politikom neutralnosti, zadržao bi sebi pravo da stupi u rat u trenutku, koji bi smatrao najpogodnijim za talijanske interese.

Ali Beč je i pored svih napora Bülowa ostao nepristupačan, nije htio iz prestižnih i stvarnih razloga svome davnom neprijatelju ustupiti nešto ni u miru, i tako Sonnino, ne mogavši sa dobitkom ponuditi jednoj strani neutralnost, odlučio je drugoj ponuditi uz dobit makar i rat: otkazao je ugovor sa Trojnim savezom i sklopio 26. travnja 1915. sa Saveznicima poznati londonski ugovor, prema kojem je Italija 24. svibnja 1915. stupila u rat. Italija je prema londonskom ugovoru trebala dobiti Trident, Goricu, Istru s Trstom (bez Rijeke) i Dalmaciju sve do Neretve.

Stupajući u svjetski sukob, nije službena Italija imala kao ostali Saveznici potpune protuaustrijske i srednjoevropske koncepcije. Dokaz je baš londonski ugovor (s kojim su Saveznici bili brzo nezadovoljni, vidjevši odmah poslije potpisa njegove loše posljedice.) Sonnino je osobno bio konservativac i legitimist i nije prema tome mogao imati mnogo sklonosti prema mazzinijevskim tradicijama, demokratskim i nacionalnim u smislu narodnosne pravde. Mislio je isključivo na talijanski rat i idejno je bio daleko od pomisli uništenja Austro-Ugarske. Osim toga

bio je dugogodišnji pristaša politike Trojnog saveza, vjerovao je u veliku snagu Njemačke i sumnjao u odlučnu pobjedu, koja bi mogla jednu ili drugu stranu uništiti. Zato se i plašio snage Njemačke poslije rata i dugo ju je štedio, ne objavljujući joj jedno vrijeme ni rat.

Isto tako nije vjerovao u vojničku i političku mogućnost razvijanja habsburške carevine i bio je za cijelo vrijeme rata veoma rezerviran; ustupao je polako korak za korakom, svaki ustupak u tome pitanju smatrao je u prvom redu kao taktičku pogodnost za sebe u stvaranju neugodnosti Austro-Ugarskoj, a nipošto kao principijelnu političku odluku protiv postojanja monarhije. Tako sam gledao njegove različne koncesije, pružene našoj akciji, za koje se uostalom sve do listopada 1918. nikad nije obavezao. Mislim, da se u tome nisam prevario. Znao sam njegove nazore i principe, shvaćao sam ih, i za to mu nikad nisam predbacivao. Naprotiv, u našoj stvari birao sam uvijek takav postupak, da bi mu s njegova gledišta omogućio eventualnu promjenu nazora i politike. Talijansku vojničku akciju protiv habsburške monarhije uvijek sam u okviru savezničke akcije postavljao na važno mjesto.

Najneispravniji su bili naravno njegovi nazori i stanovište u jugoslavenskoj stvari. Ne samo da je ta pitanja slabo poznavao — ja sam se u to lično uvjerio nekoliko puta za vrijeme svojih razgovora s njim — nego je podlegao ideologiji krajnih talijanskih nacionalista iz 1915.—1916. Londonski ugovor značio je za njega i ostale Saveznike održanje Austro-Ugarske, smanjenu za zemljišta ustupljena Italiji, osnutak Velike Srbije bez Hrvata i Slovenaca, održanje Crne Gore i kasnije, kad je Rumunjska stupila u rat, proširenje Rumunjske osvajanjem Transilvanije i Bukovine. Za to je dosljedno vodio politiku londonskog pakta i bio je protiv ujedinjenja Jugoslavena, koje je principijelno prihvatio tek na povjerljivoj sjednici talijanskog kabineta 8. rujna 1918.

Smatrao je tu svoju političku koncepciju za Italiju korisnijom, plašeći se, da ujedinjeni Jugoslaveni ne postanu nasljednici habsburške monarhije na Jadranu i ujedno opasnost po Italiju. Plašio se također i ruskih aspiracija na Balkanu i Sredozemnom moru. Iz toga je slijedila sva njegova suzdržljivost prema svima planovima za potpuno uništenje habsburške monarhije; zato i pored iskrene simpatije i benevolencije prema nama na htjede dugo — zapravo do 24. listopada 1918., kad je priznao našu privremenu vladu — da u našoj stvari izreče svoju zadnju riječ.

U tome je u Orlandovu kabinetu imao stalnog protivnika u Leonidu Bissolatiju. Bissolati, sa svojim najužim krugom socijalista reformista i činilaca njima bliskih, pripadao je onoj vrsti ljudi u Italiji, koji su odmah na početku rata jasnije vidjeli, što znači taj rat za Srednju Evropu. Polazio je kao socijalista sa demokratskih principa, izjednačivao se s idealima, koje je o srednjoevropskim potlačenim narodima imao Mazzini, bio je za intervenciju Italije u ime srednjoevropske demokracije, u ime ujedinjenja talijanskog naroda i narodnosne slobode uopće i time za stvaranje sigurnijeg i trajnijeg mira poslije rata. Bissolati se po tome može staviti u red malobrojnih političara i mislilaca u Evropi i Americi, koji su odmah od početka rata shvatili njegov sveopći idejni zamašaj.

Zato je Bissolati od prvog časa talijanske intervencije bio za sporazum Italije sa Srbima i sa svima austrougarskim potlačenim narodima, koje je uvijek za vrijeme rata neograničeno pomagao u njihovim težnjama. Sporazum Italije i Srbije po njegovu mišljenju omogućio bi brzo i pobjedonosno dovršenje rata protiv habsburške monarhije. Sporazum bi također osigurao i trajniji mir i red Italiji i Srednjoj Evropi u prvim danima poslije rata.

Cijele 1917. pomagao je Bissolati, da se te ideje udomaće u Italiji, 1918. godine nastojao je, da ih primi kabinet Orlanda i Sonnina. Pridonio je time

mnogo uspjehu naših stvari u Italiji, iznudio konačno u listopadu 1918. proglas talijanske vlade, kojim se priznaje ujedinjenje Jugoslavena, i ako nije uspio da obori Sonninov otpor protiv ustupanja od londonskog ugovora i protiv novog sporazuma sa Jugoslavenima.

Ne želim ovdje govoriti o pojedinostima talijanske politike i diplomacije za vrijeme rata, o sporovima u grčkoj stvari i Albaniji, Maloj Aziji, jedinstvenoj fronti i ratu t. zv. »talijanskom«, ne želim isto tako govoriti o svim pojedinostima borbe za Jugoslavene i sa Jugoslavenima. Navodim samo ono, što je važno za odnos Italije prema našoj akciji. Dodat ću još samo jednu važnu činjenicu: za vrijeme rata je Italija uvijek bila u neskladu sa politikom ostalih Saveznika. Oni su vidjeli glavnog protivnika u Njemačkoj, Italija ga je gledala u Beču i Budimpešti. Ostali su Saveznici sve do travnja 1918. vjerovali u mogućnost odvajanja Austro-Ugarske od Njemačke i svakako bi bili sklopili mir sa habsburškom monarhijom, kad bi se pružila takova mogućnost. U tome je bilo principijelno razilaženje u nazorima i interesima obaju tabora. Time smo u toj vrsti problema, za nas toliko važnih, dugo bili u izvjesnom pravcu bliži Italiji nego ostalim Saveznicima.

U tome pravcu Italija je za nas bila sila, koja je odlučivala i mora se priznati, da nam je u borbi protiv separatnog mira iskazala prvorazredne usluge. Nosilac te politike i borbe protiv nepotpunog mira sa Bečom bio je prvi po svojim nazorima i shvaćanjima kao i po karakteru Sidney Sonnino. Već po toj jednostavnoj činjenici ima Italija velikog udjela na uništenju Austro-Ugarske i na našem oslobođenju. Rado to konstatiram, makar to ne dolazilo u prvom redu iz idejne simpatije prema nama ili prema drugim potlačenim narodima, — ona je postajala još od prije — nego u prvom redu za to, što su naši privatni interesi bili u to vrijeme identični sa talijanskim.

Inače mi se Sonninova politika za vrijeme rata činila odviše proračunata, a bez sveevropskog, velikog idejnog elana. Italija je svojom pozicijom više nego ostale države, koje su morale braniti najprije sebe, bila pozvana za to, da vodi evropskiju i svjetskiju politiku nego itko drugi. Imala bi tako moralno i politički za vrijeme rata i poslije rata mnogo jaču poziciju; vjerujem, da ni za sebe ne bi u ratu teritorijalno i gospodarski dobila manje. Ali ne ću, da se to shvati kao prijekor; konstatiram samo poznate činjenice.

Saveznički prijatelji Jugoslavena obično su konstatirali, da su se i na drugoj strani — kod Jugoslavena — pravile pogreške, u prvom redu taktičke. Premda je stvarno jugoslavenski odbor imao pravo, mirna politika Pašićeva (koja je u izvjesnim slučajevima išla predaleko u oportunizmu) odgovarala je u cjelini više tadašnjoj savezničkoj politici. Sveopće je poznato, da su londonski ugovor i talijansko-jugoslavenski sporovi dali mnogo snage Austro-Ugarskoj, da je Beč iz toga vukao vojničke koristi i da je imalo nesumnjivo upliva na produljenje rata, t. j. na veću otpornost habsburške monarhije.

Već sam gore naveo, da je Sonninova uzdržljivost u stvari postojanja habsburške monarhije kao i u stvari našoj polazila sa njegova dva velika argumenta: nije vjerovao, da će pobjeda biti takova, da bi Austro-Ugarska bila uništena, i plašio se politike ostalih Saveznika, koji bi u težnji, da Austro-Ugarsku odijele od Njemačke separatnim mirom, bili štedjeli habsburšku monarhiju uz cijenu njemačkog poraza. Zato nije bilo moguće od Sonnina dobiti čvrste i definitivne obaveze u toj stvari prije nego što je bio siguran i uvjeren u sudbinu dunavske monarhije. Osim toga izvjesnu uzdržljivost u nekojim našim specijalnim pitanjima pokazivao je onda, kad se plašio, da bi time prejudicirao jugoslavenske stvari.

Mislim da sam dobro razaznao odmah na početku motive njegove politike — kao i talijanske politike

uopće. Bilo mi je jasno, da Italija ne će biti na čelu borbe za uništenje Austro-Ugarske, ali da će u toj borbi biti sigurna i pouzdana, kad bude znala, da su i ostali Saveznici nepokolebivi. Po tome sam se ravnao prilikom svojih razgovora 1917.-18. Nisam tražio ništa, što bi obavezivalo prijevremeno, ali trudio sam se da je natjeram na ustupke dokazujući, što čine drugi. Možda je izgledalo, da to nije prema Italiji bilo dosta obzirno i da se zbog toga kod nas davala pred njom prednost Francuskoj i Engleskoj. Ali nije bilo tako. To je bila samo posljedica Sonninove politike, koja nam po mome sudu nije dopuštala da postupamo drukčije. Bila je to također i težnja, da ne otežavamo Italiji uzalud njenu situaciju, u ratu i bez toga i onako tešku.

Tome bih dodao još nekoliko riječi: Italija se našla još za rata u teškoj političkoj i moralnoj poziciji usred evropskog svijeta; još znatnije poteškoće pojavile su se poslije rata. Bila je velesila, imala teritorij i broj stanovnika kao velesila, ali to nije bila po svome uplivu, po svom međunarodnom značenju i priznanju, koje bi trebala da ima kod ostalih. To ju je politički i psihološki bacalo u krizu, koje su dolazile do izražaja sistematski u njenoj vanjskoj politici (u sporovima sa Jugoslavenima, sa Grčkom, Francuskom, s javnim mišljenjem u Engleskoj, s Wilsonom itd., a koji su imali veliki utjecaj i na razvoj njene unutrašnje politike).

Moj dojam je, da joj se u tome smislu često činilo krivo; skrivile su to međutim često i pogreške njenih vodećih političara. Iz toga su uz veliku osjetljivost talijanskoga javnog mišljenja nastajale poteškoće veće nego što je bilo potrebno. U cjelini bila je to »crise de croissance«, koja dosad nije završena i koju današnja Italija ponovo proživljava. Ima dubokog korijena, koji ovdje ne želim ispitivati, ali koji mora uvažiti svatko, tko želi da stvori objektivno i pravedno mišljenje o Italiji kako ratnoj tako i poratnoj. Zato je Italija danas jedan od najvažnijih pro-

blema evropske poratne međunarodne politike. Italiju, njen narod, kulturu uvijek sam neobično volio. Našao sam u Italiji reprezentante divnih ljudskih osobina, koji su ostali zauvijek moji prijatelji. Htio sam uvijek biti pravedan prema Italiji i ostati njen prijatelj. Takav je bio moj odnos prema Italiji za vrijeme rata i takav je i poslije rata.

B) MOJ PRVI PUT U RIM. — RIMSKI RAZGOVORI I NJIHOVI REZULTATI

55.

Saveznička nota predsjedniku Wilsonu trebala je za Austro-Ugarsku da znači borbu na život i smrt; Italija je za te stvari imala veći interes nego ma koji od velikih Saveznika. Nota, govoreći izričito o nama, podvlačila je značaj našeg pitanja. Mislio sam, da se u tim okolnostima u Italiji može lakše osvojiti teren za redovnu organizaciju naše političke i zarobljeničke akcije. Zamišljao sam prema dogovoru sa Masarykom u Rimu da organiziram političko-propagandnu pisarnicu i da je spojim k našoj cjelokupnoj organizaciji kao eksponenta pariskog Narodnog vijeća. Osim toga želio sam kao zastupnik Narodnog vijeća da stupim u vezu u Rimu sa žurnalističkim i publicističkim krugovima, neraspoloženima prema nama zbog Jugoslavena, i da pridobijem za nas odlučujuće činioce javnog mišljenja; napokon sam htio pokušati da stvorim vezu sa vladinim činiocima, da ih obavijestim o našem zarobljeničkom, vojničkom i političkom radu u Francuskoj i Rusiji i da pridobijem za Narodno vijeće kao službeni organ pokreta barem takovu poziciju, kakovu smo imali u Parizu.

S takovim namjerama došao sam 12. siječnja 1917. u Rim — prvi put u svome životu. Nekoliko stanica pred Rimom kupio sam jutarnje novine; senzacija dana bilo je objavljivanje note Saveznika Wilsonu. Čitao sam sa ganućem i radošću: kao jedan od ciljeva bilo je navedeno oslobođenje Čehoslovaka.

Francuzi su održali obećanje. Bio je to za mene divan ulazak u vječni grad; jedan od momenata rata, koji sam duboko i snažno proživljavao...

Ali put u Rim baš u to doba skrivao je za nas i ozbiljne opasnosti. Spor zbog Jugoslavena bio je tada baš u zamahu i razgovori o tekstu za notu Wilsonu još više su zaoštrili konflikt; na dnevnom redu bilo je pitanje londonskog pakta, štampa se zabavljala polemikama protiv Jugoslavena, dokazujući, kako je Dalmacija talijanska, kako su Jugoslaveni (Hrvati) nepouzdani u borbi protiv Austro-Ugarske, sumnjičili su ih zbog suradnje sa Bečom itd.

Put u Italiju bio je, posmatran s te strane, za mene prilično težak. Vladini krugovi bili su prirodno uzdržljivi, a dio javnosti nepovjerljiv; na drugoj strani nekojim talijanskim krugovima bio je posjet dobro došla prilika, da Čehoslovake pokušaju iskoristiti protiv Jugoslavena. Svojom ljubaznošću i dobrotom prema nama htjeli su dokazati, da će, ako Jugoslaveni budu, kako se tu i tamo govorilo, tako pouzdani kao mi, ti krugovi prema njima biti isti kao što su i prema nama. Tako bismo postali u izvjesnom smislu argumenat protiv zahtjeva Jugoslavena. Za cijeli mjesec dana svoga boravka u Rimu kretao sam se na toj liniji: sve moje diskusije, svi razgovori i težnje — naročito u nekojim krugovima — da se dogovorim o čehoslovačkom pitanju završavali su se naglašavanjem talijanskih zahtjeva protiv Jugoslavena.

Opazio sam u Rimu koliko je neznanja o jugoslavenskim stvarima i koliko je nepravednog sumnjičenja Srba, Jugoslavenskog odbora, Trumbića, Hinkovića, Supila, Vojnovića i dr. Bilo je to veoma nepravedno sumnjičenje; pretjerani strastveni nacionalizam, u čiju se opravdanost i pravednost većinom vjerovalo, zavladao je velikim dijelom talijanske javnosti. Reakcija protiv toga dolazila je skoro uvijek sa strane L. Bissolatija i prijatelja Salveminija. Ali i u liberalnim krugovima parlamentarnim i oko lista »Corriere della Sera« bilo je razumnih ljudi, koji su

tražili sporazum sa Jugoslavenima, sporazum pametan, zasnovan na pristojnom kompromisu.

Rekao sam već, da su političari i novinari i većina javnog mišljenja u Italiji imali većeg interesa na austro-ugarskim stvarima, pa dakle i veće i bolje shvaćanje za nas. Brzo sam uspostavio veze sa rimskim novinarima i publicistima i među njima odmah pobudio zanimanje za naše stvari: A. Torre, G. Amendola, Prezollini, prof. Pantaleoni, Colonna di Cesare, Bianchi, Rastignac, Piazza, Guerrazzi, Brucoleri, Ciraolo i drugi počeli su pisati o našim stvarima. Većina od njih nije prestala s nama podržavati vezu, mnogi su nam postali odani prijatelji i iskreno nam pomagali (Amendola, Torre).

Bilo je prirodno, da je odmah nastalo zbliženje i suradnja sa skupinom prof. Salveminija (Zanotti—Bianco i senator da Viti de Marco) u prvom redu što je ta grupa u Italiji bila najodlučniji, iskreni i načelni pristaša uništenja Austro-Ugarske u smislu mazzinijevskom i već zato protivnik neodlučne i uzdržljive Sonninove politike, — a osim toga i zbog toga što je postavivši se protiv aneksije Dalmacije, bila za talijansko-jugoslavenski sporazum. Ostali smo prijatelji i suradnici sve do kraja rata.

Treća skupina talijanska, s kojom sam imao veze bili su nacionalisti (dijelom ekstremisti) iz društva »Dante Alighieri«. Želio sam veze s njima zbog toga, što su ti krugovi kao ekstremni neprijatelji Austro-Ugarske pokazivali izvanredni interes za našu stvar, a i zbog toga, što sam htio — bilo je to prilično od važno — baš kod njih djelovati na ublaživanju talijansko-jugoslavenskog spora, uklanjati predrasude protiv Jugoslavena, suzbijati kampanju štampe i uvjeravati je u poštenje članova Jugoslavenskog odbora i u mogućnost suradnje sa svima od njih.

Valjda sam tada precjenjivao opasnost toga raspoloženja u Italiji i za nas. Plašio sam se naime, da napokon Italija, koja bi trebala da stoji na čelu borbe protiv Austro-Ugarske, iz neraspoloženja

prema Jugoslavenima ne izabere upravo oprečnu politiku. Postavljao sam često sebi to pitanje, razmišljajući o Sonninovoj politici, o uzbudljivosti talijanskog javnog mišljenja i neraspoloženju nacionalističkih krugova protiv Jugoslavena. Cijenio sam u to vrijeme i utjecaj Giolittijeve grupe, grupe katolika i političara kao što je bio Nitti, koji još u početku 1918. nije vjerovao u poraz Austro-Ugarske.

Budući da je tada cijela službena i neslužbena Italija bila protiv ujedinjenja Jugoslavena, trudio sam se, zbog tog strahovanja, da im pomažem taktično i sređeno; nekoliko puta sam razgovarao sa funkcionerima lige »Dante Alighieri« (Zaccagnini, San Miniatelli, Scodnik i dr.) tada najistaknutijeg činioca u toj stvari, dokazujući im sa svom lojalnošću i iskrenošću prema Italiji neispravnost njihovih nazora. Tada sam već prema službenoj i neslužbenoj Italiji zauzeo stanovište, koje nisam ni za vrijeme rata, a ni poslije rata nikad napustio. Nisam nikad skrivao naše neoborive veze prijateljstva prema Jugoslavenima, ali bio sam uvijek u tim okolnostima lojalan prema Italiji.

56.

Političke razgovore u Rimu započeo sam posjetom člana poljskog odbora, prijatelja Erazima Piltza (13. siječnja 1917.). Nadao sam se, da će mi dati vijesti i mišljenje o Rimu prije nego što započnem svoje razgovore sa službenim talijanskim krugovima i savezničkim poslanicima.

Piltz me je prijateljski primio, dao mi tražene informacije o situaciji u Italiji i pripovijedao mi odmah o svom posljednjem posjetu u Vatikanu. Vatikan je tobože za Poljake, ali želi sačuvati Austriju. Piltz je razgovarao sa papom i o nama — savjetovao mi je, da odmah stupim u vezu sa vatikanskim krugovima i pokušam ih predobiti, tvrdio je da su veoma moćni, potrebno ih je imati uza se na svim stranama. Prema nama se drže uzdržljivo, ne vole nas; ali ako se pođe k njima, može se barem postići to, da će zadr-

žati rad protiv nas. Rado sam poslušao Piltzove savjete.

Ing. Veselý pripravio je moj posjet Commandiniju, i tako je moj prvi korak talijanskim zvaničnim krugovima bio upućen njemu. Gino Scarpa odveo me je svome ministru, s kojim sam se potanko razgovarao o austro-ugarskim stvarima, a i o našim također; ta pitanja je dosta dobro poznavao i živo se zanimao za njih. Izložio sam mu stanje našeg pokreta, naše planove i ciljeve, naš rad u Francuskoj i Rusiji oko organizacije vojske i oko zarobljeničkih pitanja. Tražio sam pomoć Italije za našu propagandu i razložio sam pitanje koncentracije naših zarobljenika, vezu s njima i eventualno pitanje njihova oslobođenja. Commandini je pristao na moje planove i nazore i obećao, da će učiniti sve što u danoj situaciji bude moguće. On i njegovo ministarstvo su obećanje održali i tijekom 1917. mnogo su nam pomogli.

Sa Scarpom je bilo dogovoreno stvaranje naše rimske kancelarije za štampu pod vodstvom ing. Veselog i njene pravilne veze sa ministarstvom Commandinija i ministarstvom vanjskih poslova. Dogovorili smo se o stvaranju osobitog odbora talijansko-čehoslovačkog, na čije je čelo prema dogovoru sa ministarstvom vanjskih poslova bio postavljen podsekretar ministarstva knez Lanza di Scalea i Enrico Scodnik; bio je također dogovoren postupak za potporu naših zarobljeničkih stvari. U obadvije stvari je tijekom veljače i ožujka došlo do važnih praktičnih rezultata. Spremljen je plan rada u štampi kao i za propagandu, izdavanje knjiga o našoj stvari (Lutzovljeve povijesti i moje knjige protiv Austro-Ugarske sa predgovorom Torrea).

Sonninu tada namjerno nisam išao. Nije mi se radilo o nekakvu vanjskom efektu sa posjetom kod ministra. Nisam htio prejudicirati događaje i početi najprije kod njega akciju, koja bi bila samo formalna i nekorisna, ako je poduzimana u času politički i psihološki ispravnom i za uspjeh pripremljenom. Stupio

sam naime u vezu samo sa njegovim utjecajnim činovnicima, da bih kod njih pripremio teren za dalji rad u Rimu.

Taktički sam postupao i s obzirom na krajnje radikalno raspoloženje protivjugoslavensko umjereno, naglašujući težnju Narodnog vijeća, da bez Italije ne radi ništa ni u našoj stvari; govorio sam da nemamo s Italijom oprečnih interesa, i da u toliko lakše možemo raditi na velikoj zajedničkoj stvari: uništenju habsburške monarhije.

Prije nego što sam se obratio na ministarstvo vanjskih poslova, stupio sam u vezu sa ruskom i francuskom ambasadom. Giers i Barrér su me ljubezno primili, kao i cijela njihova okolina. Naročito su me na francuskoj ambasadi svi (savj. Charles-Roux, sadašnji francuski poslanik u Pragu i dr.) iskreno pomagali. Sjećam se tih razgovora najugodnije, u toliko više, što sam se to vrijeme osjećao pravim početnikom u diplomatskoj vještini i baš sam u Rimu dublje ulazio u taj svijet nego u samom Parizu.

Ruski ambasador Giers primio me je 18. siječnja. Izložio sam mu svoje ideje, planove i postupak u Italiji. Preporučivao mi je da budem s Talijanima oprezan — inače je govorio o Italiji sa simpatijama; hvalio je moju umjerenu taktiku i kritizirao radikalizam nekih Jugoslavena. Tumačio mi je svoje nazore o situaciji: Talijani pretjeruju u svemu što se tiče Jugoslavena, a varaju se u svemu što se odnosi na Dalmaciju; historija ide nezadrživim koracima i Jugoslaveni i mi ćemo pobijediti, Austrija će pasti, Rusija će poći u borbi do kraja.

Obećao mi je pak potpunu pomoć u Rimu, govorio je s hvalom o Štefániku, koji ga je pohodio na svome putu kroz Rim, govorio je o nama i našim ciljevima sa velikim interesom uvijek iskreno i otvoreno. Vratio se nedavno iz Rusije i bio je dosta dobro obavješten o našim stvarima i našoj akciji u Petrogradu, Kijevu i Moskvi; reče mi otvoreno, da prilike među našim ljudima nisu ostavile najboljeg utiska,

da ima mnogo sporova, u političkoj akciji da su pojedini elementi prilično neozbiljni i nespretni, a što je glavno da nemaju dosta političkog individualiteta, koji bi imao zasebni autoritet. Rekao sam mu, da se prof. Masaryk već sprema na put u Petrograd. To ga je, kako mi se činilo, veoma obradovalo.

Još i danas se rado sjećam svoga rada sa Giersem; bio je jedan od Rusa, koji je našao razumijevanja za naše stvari odmah od početka. Boravak na zapadu sigurno je na njega djelovao, jer se prema Rusiji držao dosta kritički, imao je potpuno napredne nazore, a nas je pomagao svuda, gdje je mogao.

Slijedeći dan sam proveo u razgovoru sa francuskim publicistom Charlesom Loiseauom. Loiseau je bio pridijeljen francuskoj ambasadi, bavio se crkvenim stvarima i bio usko vezan sa Vatikanom. On i rumunjski knez Vladimir Ghika upoznali su me sa belgijskim svećenikom Monsignorom Deploigem, profesorom kršćanske sociologije na katoličkom sveučilištu, koji je radio u vatikanskim krugovima za Belgiju. Onda su me odveli engleskom primasu nadbiskupu, kardinalu Burneu, koji je baš tada boravio u Rimu. Pomoću tih novih poznanika redovno sam izvještavao Vatikan o našim stvarima. Svi su me uvjerili, da će upozoriti vatikanske činioce na naše razgovore i da će na nadležnim mjestima staviti do znanja naše nazore i ciljeve, koje sam im razjasnio. Loiseau sam, s kojim sam od tog doba ostao u stalnom i prijateljskom doticaju, činio je to zbilja savjesno i sa najljepšim namjerama, nastavljajući u toj posredničkoj službi sve do kraja rata. Što su učinili ostali, nisam točno ustanovio. Imao sam informacije, da su u Vatikanu referirali i da su moja razjašnjenja bila primljena dobrohotno.

U svojim sugestijama određenim za vatikanske krugove, dao sam oprezno suštinu češkog pitanja; uz to sam govorio o zlom utjecaju države na crkvu u Austro-Ugarskoj i njeno iskorišćavanje protiv nas, ukazujući na to kako je katolička crkva bila ovdje

sredstvo za vladajuće protiv potlačenih. Govorio sam u isti mah, da od Vatikana ne želimo ništa više, nego da ne radi protiv nas. Namjeravamo u našoj novoj državi respektirati slobodu svih vjera i crkava pa i prema katolicizmu, koji kod nas ima dosta snažne pozicije. Kad bi i pored toga Vatikan aktivno istupao protiv nas, a mi ipak dobili rat, svakako će to djelovati na razvoj katolicizma kod nas, i past će na teret samoj crkvi.

Nikad nisam ustanovio, da li se Vatikan za vrijeme rata osvrtao na ta upozorenja. Ako su austrofili bili brojni kod svih Saveznika, bilo je još prirodnije da ih bude i kod Vatikana. Loiseau mi je govorio, da se odlučujući krugovi plaše našeg husitizma, i da je veoma loše djelovalo prelaženje naših vojnika u ruskoj »Družini« na pravoslavlje. Savjetovao je, da to zapriječimo, jer da ćemo time pokazati svoju dobru volju i da ćemo time Vatikan predobiti. Pristao sam na taj savjet i odmah u vezi s tim poslao obavještenje našima u Rusiju. Počeo sam od tog doba proučavati ratnu politiku Vatikana i njegov odnos prema zaraćenim strankama. Ali o tome ću reći više na drugom mjestu.

23. siječnja bio sam predstavljen francuskom ambasadoru Barreru. Barrer je u to doba bio jedna od najutjecajnijih ličnosti u Rimu, kako svojom ličnom vrijednošću (bio je skoro 20 godina ambasador u Rimu), tako i utjecajem svoje države. Isto kao i Giers odobravao je našu umjerenu taktiku i preporučivao nepretjeranost. Kad sam mu rekao, da želim talijansku vladu moliti da dopusti oslobođenje naših zarobljenika i njihov prevoz u našu narodnu vojsku u Francusku, upozorio je, da su Jugoslaveni htjeli to isto, ali da je Italija to odlučno odbila. Što se nas tiče, stvari doduše stoje nešto drukčije; postojat će teškoće, ali nije isključeno, da će nama, za razliku od Jugoslavena, to dopustiti.

Kritizirao je Italiju i njenu nekad kratkovidnu i sebičnu politiku; ali pokazivao je prema Italiji

mnogo simpatija i priznanja za njene ratne ciljeve, a naročito prema Sonninu i pored toga što je u koječemu odbijao njegovu političku liniju, govorio sa priznanjem o njemu kao o jakom čovjeku, koji doduše griješi, ali znade što hoće, i ostaje do kraja tvrdoglavo čvrst i kad ostali popuste. Lijepo je govorio o Giersu, kao čovjeku poštenom i naprednom. Napokon mi je obećao ličnu pomoć, molio je, da ostanemo stalno u vezi, i dao mi neke praktične savjete, kako da se postupa sa službenim rimskim krugovima, naročito sa Demartinom, glavnim tajnikom Consulte, i sa de Morcirom, Sonninovim tajnikom. Za cijelo vrijeme rata iskazivao je Barrer meni i Štefániku svoju pomoć i pokazivao se kao odan i vjeran prijatelj. Našoj stvari iskazivao je za vrijeme rata veoma velike usluge svojim pravim prijateljstvom, svojim velikim uplivom, poznavanjem pitanja i ljudi i neumornim radom za specijalne naše stvari. Zaslužio je našu zahvalnost i priznanje.

57.

Za ministarstvo vanjskih poslova dobio sam preporuku Commandinija i svojih novih prijatelja iz lige »Dante Alighieri«. Primio me je najprije 24. siječnja glavni tajnik Demartino.

Počeo sam svoju diplomatsku karijeru za vrijeme rata prema svojim principima svijesnom odlukom, da idem u svemu pravo i direktno i održavajući tu taktiku svuda i dosljedno. To je bio jedan od razloga moga uspjeha. Taj sam postupak izabrao i za razgovor sa Demartinijem, i pored toga me je njegov diplomatski rezervirani i samouvjereni ton kao novajliju osupnuo. Naprotiv tadanja linija talijanske službene politike i njeno shvatljivo nepovjerenje prema nepoznatom tuđincu gonila me je na taktiku obzira i opreza.

Ipak sam mu iskreno razložio našu stvar; zašto dolazim u Italiju, kakvo značenje ima čehoslovačko pitanje za borbu protiv Austro-Ugarske i kako su

naši interesi istovjetni s interesima Italije, kako će samostalna Čehoslovačka biti značajan faktor za poratnu Italiju; da želimo organizirati naše zarobljenike i stvoriti narodnu vojsku, zašto tražimo pomoć Italije, kakvu nam pruža i Francuska. Napokon sam govorio otvoreno o našem odnosu prema Jugoslavenima: Slaveni smo i braća, govorimo to sasvim iskreno, ali želimo da se Jugoslaveni sporazume sa Talijanima putem pristojnog kompromisa, i hoćemo za to, da radimo na obadvije strane.

Demartino je priznao značenje naših pitanja: Italija ih ispituje i ispitat će ih, za današnjicu je za nju ipak najvažnije pitanje: talijansko-jugoslavenski spor. Jugoslaveni moraju biti svijesni, da Italija ima sa Saveznicima ugovor, i da ga Jugoslaveni moraju poštovati, moraju ustupiti: mi bismo trebali da djelujemo na njih u tome pravcu. U Dalmaciji su gradovi talijanski, službeni popis austrijski je lažan; kulturno je Dalmacija potpuno talijanska. Italija za svoje zahtjeve ima također strateške i sigurnosne razloge. Inače nema ništa protiv toga da ostali južni dijelovi monarhije pripadnu Srbiji ili onoj državnoj tvorevini, koja onda bude postojala: Velikoj Srbiji, ili Hrvatskoj i Srbiji. Taj zaključak, koji je izražavao rezervu prema narodnom i državnom ujedinjenju, Demartino je naročito naglasio.

Iz razgovora sam razabrao poteškoće, koje postoje i koje će postojati sa talijanskom diplomacijom u jugoslavenskoj stvari; pa iako mi to Demartino nije rekao otvoreno, bilo mi je jasno, da je on protiv ujedinjenja Jugoslavena. Bio sam također siguran, da time daje izraza i mišljenju ministarstva talijanske vanjske politike uopće.

Za nas je pak imao prilično razumijevanja; obećao je pomoć i tražio, da ga ponovo posjetim. Pristao je, da organiziramo kancelariju Narodnog vijeća u Rimu, obećavši da će s njom biti vlada u vezi, kao što je u Francuskoj; dalje da će dopustiti kontakt naše organizacije sa zarobljenicima. Vlada će pro-

učiti pitanje naših zarobljenika i odlučit će, do koje granice može postupati onako, kako to čini francuska vlada. Meni je preporučio, da u Parizu ostanem u trajnoj vezi sa talijanskim ambasadorom i vojničkom misijom i da preko njih budem u vezi sa talijanskom vladom.

U isto vrijeme razgovarao sam sa De Morcierom; bio je uzdržljiviji u stvari Jugoslavena, pristupačniji za moje argumente u njihovu korist, bio je zainteresiran mojim razlaganjem o našim vojničkim planovima i o tome, što već radimo u Francuskoj i Rusiji. Zanimao se također i za eventualnu organizaciju naših zarobljenika u Italiji. Obećao je pomoć i uvjeravao me, da će Sonnina točno obavijestiti.

To su bili moji službeni razgovori. Što je tu bilo obećano ili dogovoreno, bilo je postepeno ostvareno uz lojalnu pomoć talijanskih autoriteta. Cjelokupna bilanca puta i razgovora nije bila loša, iako je bilo jasno, da se u Italiji ne će stvari razvijati tako brzo. Bit će to pitanje taktike i konstelacije. Javnost i žurnalistika pokazala je shvaćanje, simpatije, dobru volju u potpunoj mjeri ,a službeni krugovi dobrohotnost u postupcima i taktici, uzdržljivost u radu.

Pozitivni rezultati posjeta mogli bi se formulirati ovako:

a) Bio je postignut veliki uspjeh u propagandi naše stvari u javnosti (za vrijeme moga boravka objavljen je niz članaka i interviewa) i u vladinim krugovima, koji su opazivši bolje nego ikad našu agitacionu snagu i rezultate našeg rada u ostalim savezničkim zemljama, počeli u nama naslućivati eventualni politički faktor.

b) Službeni krugovi primili su našu središnju organizaciju i novu kancelariju Narodnog vijeća u Rimu kao predstavnika pokreta, i stupivši s nama u vezu, faktički su nas priznavali.

c) Obratili smo prvi put njihovu pažnju na naš vojnički pokret i na naše zarobljenike u Italiji; interes, koji smo pobudili, nije prestajao i postajali smo tako sve značajnijim političkim činiocem. Pitanje koncentriranja naših zarobljenika i veze Narodnog vijeća s njima, dopuštenje odlaženja k njima i dijeljenje naših štampanih stvari bilo je također odmah uređeno. (7. veljače bila je u tome smislu izdana vladina naredba.)

Događaji 1917. u Francuskoj, Rusiji i Italiji i politički i vojnički razvoj našeg pokreta u savezničkim državama, naveli su talijansku vladu, kao što ćemo dalje vidjeti, da je u rujnu iste godine, prilikom moga drugog puta u Rim, donijela u pogledu naših stvari nove odluke.

25. siječnja 1917. došao mi je u Rim brzojavni poziv prof. Masaryka, da iz Rima dođem pravo u London. Želio je, da raspravimo političku situaciju poslije predavanja savezničke note Wilsonu i da ispitamo, kakove posljedice iz nje izviru za našu političku i vojničku akciju, nadalje da odlučimo o razvoju naših stvari u Rusiji, gdje se u to vrijeme Štefánik morao skoro iscrpljivati u sporovima između Kijeva i Petrograda, između Düricha i njegovih protivnika. Napokon sam trebao podnijeti izvještaj o situaciji u Italiji i dogovoriti se o daljem radu oko organizacije rada u Rimu.

Završio sam posljednje nedjelje u siječnju sve svoje razgovore; govorio sam ponovo sa Demartinom, koji mi je ponovo potvrdio, da će se ono, što je obećao, i ostvariti, sa Barrerom i Giersem; dogovorio sam se o daljoj suradnji naše kancelarije sa pariskim Narodnim vijećem i preko Pariza, gdje sam se kratko vrijeme zadržao, došao sam 5. veljače u London. Pretresavši sve probleme sa prof. Masarykom, bio sam 13. veljače ponovo u Parizu.

U Londonu mi je prof. Masaryk saopćio svoju odluku, da će što prije otići u Rusiju. Slaže se također sa zaključkom, koji sam stvorio o našoj akciji u Italiji: Italija će u pogodnom momentu pristati na našu akciju i pomoći će nam izdašno; bit će i politički pogodno i za njene ciljeve. S obzirom na

zasebnu situaciju i svoje taktičke metode bit će taktički rezervirana; u zarobljeničkim stvarima potaktički moći će nam toliko koliko i drugi saveznici. Zato je potrebno svuda našu zarobljeničku akciju razviti što je više moguće, i čim se postigne konkretan uspjeh kod ostalih saveznika, naročito u Francuskoj, bit će potrebno vratiti se poslu i u Italiji.

S tim dispozicijama vratio sam se u Pariz, da bi ih u djelatnosti tajništva Narodnog vijeća počeo ostvarivati. Vratio sam se u času, kad je cijela saveznička politika bila usmjerena sa trima velikim događajima, karakterističnim za 1917. godinu: skorim ulaskom Ujedinjenih država u rat, ruskom revolucijom i pokušajem za separatni mir sa Austro-Ugarskom.

Prema tim velikim događajima orijentirao sam i našu akciju ljeti 1917. Cijelom energijom dao sam se na zarobljeničku akciju i pripreme za organizaciju vojske u Francuskoj i Italiji, iskorišćavajući stupanje Ujedinjenih država u rat i rusku revoluciju za naše propagandističke ciljeve. Od veljače do kolovoza 1917. bile su pripreme za sakupljanje zarobljenika u Francuskoj završene, a sa vladom sve dogovoreno, i kako ćemo vidjeti, i formalni sporazum sa ministarstvom o našoj vojsci bio je ostvaren. Zatim sam se opet okrenuo našem poslu u Italiji.

U to vrijeme aktivnost sekretarijata Narodnog vijeća bila je tako intenzivna, da nam se od toga svima vrtjelo u glavi. Meni lično otežavan je posao brigama zbog spora sa Dürichom u Rusiji, gdje je Štefánik polovicom veljače poduzeo odlučne korake, čijih sam se posljedica na početku plašio. Vidjevši situaciju i Štefánikov postupak, nisam mogao učiniti ništa drugo, nego da ga pomažem u borbi, kad mi je 13. veljače preko francuskog ministarstva poslao telegram, da je Düricha isključio iz Narodnog vijeća.

Taj naš unutrašnji rat oduzeo nam je u Parizu i Rusiji mnogo vremena i progutao mnogo energije. I u Ujedinjenim državama prijetila je dezorganizacija naše akcije zbog afere, koja je bila na vrhuncu u

oštrom napadaju K. Horskog na mene i tajništvo, u poznatom pamfletu »Dürichov narod i Benešovo građanstvo«, a kasnije i na Štefánika. Vijesti, koje sam o tome dobivao od Narodnog društva iz Amerike i iz Rusije od Štefánika, bile su alarmantne. Nisam reagirao na osobne napadaje, položivši sve na jedinstvo organizacije i program akcije. Požalio sam se jedino u pismu Masaryku, koji me je svojim odgovorom umirivao, stišavajući moje ogorčenje i razočaranje.

C) ULAZAK UDRUŽENIH DRŽAVA U RAT I NAŠA AKCIJA

58.

U Parizu smo jedva čekali da vidimo, kakovu će reakciju izazvati u Beču i Berlinu način odgovora Saveznika od 30. prosinca i nota predsjedniku Wilsonu. A bili smo osim toga radoznali, kakove ćemo vijesti dobiti od naših iz Praga i kako će Česi odgovoriti na naš diplomatski uspjeh u noti predsjedniku Wilsonu. O tome svemu govorit ću kasnije.

Oštar službeni odgovor Njemačke, i Austro-Ugarske, da saveznički odgovor znači nastavak borbe sve do konačne pobjede središnjih sila, davao je mogućnosti za slutnju, s obzirom na naše povjerljive vijesti iz Praga, da se u Beču odigrava drama, koja razdire unutrašnjost odgovornih činioca austrougarskih, koji su prilikom svakog važnijeg koraka protiv Saveznika ili pod utjecajem Berlina, ili često stavljeni pred gotov čin. Vijesti, koje smo u to doba dobili od »Mafije«, potvrđivale su to: govorile su o očajnoj situaciji u monarhiji, o radosti u češkim zemljama zbog note predsjedniku Wilsonu, o razdorima između Beča i Berlina, o općem uvjerenju u Austriji, da se pobijediti ne može i da se kraj približava brzo.

Razvoj događaja poslije 10. siječnja učvršćivao je kod nas nadu na uspjeh. Iz proglasa obaju careva

poslije odgovora od 30. prosinca i iz izjava u štampi i parlamentu bilo je jasno da se sprema nešto ozbiljno. Naprotiv 22. siječnja održao je predsjednik Wilson jedan od svojih poznatih govora u senatu, koji je u stvari bio produljenje njegove note od 18. prosinca 1916. upućene zaraćenim stranama; Wilson se bavio njihovim odgovorima na demarše Sjedinjenih država i ocjenio ih je objektivno, dajući uz to na znanje, da odgovor središnjih sila nije zadovoljavajući. Vraćajući se pak svojoj ideji iznesenoj već u govoru od 28. svibnja 1916., o potrebi garancije svjetskog mira Društvu naroda, odgovara donekle na ratne ciljeve Saveznika; pa ipak naglašujući, da bi budući mir trebao da bude mir bez pobjednika, ističe ponovo, da mir poslije rata ne može biti trajan, »ako ne prizna, da vlade mogu dobiti svoja prava samo odobrenjem svojih naroda, i da potentati nemaju prava predavati jedan drugome narode kao svoje vlasništvo.«

U noti Saveznika od 10. siječnja 1917. nije više bilo rečeno ništa drugo.

Berlinski ministar vanjskih poslova Zimmermann neočekivano je odgovorio predsjedniku Wilsonu na njegov govor već 31. siječnja, naročitom notom, predanom ambasadoru Gérardu, u kojoj pozdravlja Wilsonovu izjavu o slobodi naroda, traži je u prvom redu za Irsku i Indiju, prelazi na slobodu mora i okrivljuje Englesku, da smeta slobodi moreplovstva. Istodobno javlja Gérardu, da Njemačka pristupa oštrijoj blokadi Engleske: od 1. veljače zabranjena je sva trgovina i sva plovidba u britanskim, francuskim i talijanskim morima, pa u moru Sredozemnom; svaki brod, koji bude ovuda plovio bit će bez predhodnog upozorenja potopljen, američki brodovi mogu biti u vezi s Evropom samo jednom nedjeljno i moraju se podvrgnuti naročitim propisima.

1. veljače Bethman-Hollweg je tu službenu odluku Njemačke objavio u parlamentu: izjavio je, da je,

čim se državna vlada u dogovoru sa vrhovnom komandom uvjerila, da podmornički rat može skratiti ratovanje i osigurati pobjedu, bilo potrebno odpočeti ga, jer je dužnost vlade da za skraćivanje rata iskoristi svako sredstvo, pa ma bilo i najbezobzirnije. Bethman-Hollweg istodobno je izjavio, da je Njemačka dosta naoružana i pripremljena, da može povesti podmornički rat sve do konačnog uspjeha.

Tako je došlo do jedne od najodsudnijih odluka u svjetskom ratu. Nismo naravno tada ni slutili, da je do te odluke u Njemačkoj došlo poslije nekoliko mjesečne unutrašnje borbe, da se je Bethmann-Hollweg plašio i odupirao, da se o tome govorilo već od kolovoza 1916., i da je admiral Holzendorf u dogovoru sa Hindenburgom i Ludendorfom predao caru i državnom kancelaru 22. prosinca 1916., t. j. u vrijeme, kad je inaugurirana mirovna ofenziva, memorandum, koji je značio pripreme za slučaj, da mirovni pokus ne uspije.

U memorandumu bilo je dokazivano, da rat mora biti završen prije jeseni 1917., ako se ne želi biti potpuno iscrpljen i doživjeti vojničku katastrofu centralnih sila, i da je do svršetka rata moguće doći samo uništenjem Engleske podmorskim ratom, koji će, ako bude dosljedan, izolacijom i gladi za pet mjeseci dovesti Englesku do kapitulacije. Njemački admiralitet načinio je točne račune i za Ameriku: nije umjestan strah od Amerike za slučaj, da bi podmorski rat doveo do njene intervencije u ratu: nema dosta tonaže, ne će biti kadra, da svoje sile organizira na vrijeme, a naročito da ih prebaci u Evropu. Uslov je, da podmorski rat počne najdalje do 1. veljače 1917.

Tada nismo znali, da je kancelar popustio tek poslije teških borbi i da je do odluke došlo tek 9. siječnja na sjednici vlade, kojoj je predsjedavao car Wilhelm u zamku Plesse. To je učinjeno bez Austro-Ugarske. Czernin, koji je za stvar doznao od svoga berlinskog ambasadora, odlučno je bio protiv toga.

Holzendorf i Zimmermann odmah su pošli u Beč, da pridobiju bečku vladu: 20. veljače održava se sjednica, kojoj predsjeda car Karlo. Holzendorf i Zimmermann brane stanovište Njemačke, Czernin i Tisza su protiv podmorskog rata. Do sporazuma nije došlo, ali se bečka vlada ne usuđuje da poduzme nešto protiv toga i pokorava se. Tvrdi se, da su Czernin i nekoji drugi savjetovali tada caru Karlu, da bi se odvojio od Njemačke.

Izgleda da odluka Njemačke nije izazvala ni iznenađenja ni uzbuđenja u savezničkom, neutralnom i srednjoevropskom taboru. Kao da su svi naslućivali, što će doći ili što mora doći! Pa ipak bila je to odluka, koja je imala svoj veliki, valjda i svoj konačni upliv na svršetak rata! 3. veljače u svečanoj deklaraciji, u kojoj je izložio cijeli razvoj spora između Ujedinjenih država i Njemačke zbog podmorskog rata, predsjednik Wilson prekida diplomatske veze sa Njemačkom i izdaje ambasadoru Berndorfu putnicu. Svima upućenima bilo je jasno, da to znači stupanje Amerike u rat.

Njemačka vlada pokušava da spriječi prekid. Lansing jednostavno traži povlačenje odluke o podmorskom ratu. 20. veljače obraća se vlada Ujedinjenih država Beču s pitanjem, da li se pridružuje njemačkoj akciji. Beč šalje drugu notu, iz koje svatko može odabrati ono, što želi, a koja kaže istodobno i da i ne. Uz to se otkriva njemačka akcija u Mexiku, koja je već polovicom siječnja pripremala savezništvo za slučaj rata s Amerikom. Njemačka je obećavala Mexiku veliki dio američkog zemljišta. Objava rata bila je nezadrživa. Do objave rata dolazi 2. travnja 1917.: u zasebnom zasjedanju Kongresa predsjednik Wilson objavljuje Njemačkoj rat, objavljuje mjere, pomoću kojih će vlada osigurati suradnju sa Saveznicima, ustanovljuje obaveznu vojničku službu i završava svoju poslanicu željom, da mir, koji će se roditi iz ovoga rata, bude početak nove demokratske ere čovječanstva.

Nema svakako mnogo primjera u povijesti čovječanstva, gdje bi odgovorni državnici i vojnici velikog naroda učinili tako sudbonosnu pogrešku kao u ovom slučaju njemački. To je razjašnjivo i razumljivo za onoga, koji je pratio razvoj njemačke vodeće klase. Te principe je dosljedno primjenjivala u vodstvu rata. Wilson je od početka naglašavao obratno: sila i snaga mora biti u službi ideje i prava.

Saveznici su shvatili tu istinu; drugi dio svjetskog rata je u stvari borba za to shvaćanje. Idealizam je ponovo pobijedio nad materijalističkom koncepcijom života, koji u politici obožava brutalnu silu, razigranu oko zlatnog teleta, i koji provodi nemogući kult sile i imperijalizma jakih naroda nad slabijim. — Lijepa pouka naročito za malu državu i narod.

Wilson međutim nije objavio rat Austro-Ugarskoj. Izgledalo je, da Wilson želi zadržati mogućnost za zauzimanje mirnijeg stanovišta prema habsburškoj monarhiji i da u suštini ima isto stanovište kao Francuska i Engleska: ako bude moguće, odvojit će se Austro-Ugarska od Njemačke, koju će biti onda lakše vojnički pobijediti, jer Njemačka je glavni neprijatelj i njen poraz mora biti glavni cilj rata. Wilson stupajući u rat svakako nije imao namjere, da povede borbu protiv postojanja monarhije. Bečka vlada je naravno to dugo iskorišćavala. Nama je to zadavalo brige sve do ljeta 1918.

Pa ipak stupanje Amerike u rat bilo je za nas nova garancija za pobjedu. I sami Saveznici poslije krize, izazvane u prosincu mirovnom ofenzivom, primili su korak Amerike kao veliki nov uspjeh: Francuska je plivala u oduševljenju, vjerujući sada u svoj spas. Wilson je zbog toga opreznog, ali čvrstog, dosljednog i načelnog postupka postao odmah veliki, moralni autoritet svijeta. O pripremama za rat, vršenim u grandioznim dimenzijama, govorilo se svuda s neograničenom nadom i povjerenjem, pobjeda je

vojnički smatrana kao sigurna, i ako se znalo da će američke pripreme trajati dosta dugo. U Francuskoj javno mišljenje je odmah poslije stupanja Amerike u rat bilo potpuno jedinstveno: sada je potrebno samo izdržati, dok Amerika ne bude sasvim pripravljena.

U tome raspoloženju bili smo i mi. Vjerovali smo, da Amerika i Wilson, kako s obzirom na svoju snagu i prestiž tako i s obzirom na principe i predsjednikovu dosljednost, ne će malaksati u borbi, dok naročito što je bilo sasvim jasno, da Amerika nema direktnog interesa na ratu, da nema ni svojih određenih ratnih ciljeva, da je njen korak sveopćeg karaktera, diktiran također i demokratskom ideologijom i načelnom odlučnosti Wilsonovom. Predsjednik Wilson je ispravno shvatio, da se ne radi samo o ovim ili onim granicama, za ovu ili onu manju državu u srednjoj Evropi, nego o velikom i načelnom problemu reorganizacije jednog dijela stare nedemokratske Evrope, do izvjesne mjere cijelog svijeta, da se usvakom slučaju radi o svjetskom ratu i pitanjima, čije će riješenje za dugo dati obilježje cijeloj daljnoj periodi povijesti Evrope i svijeta.

Bio sam naravno osvjedočen da će to, ako Amerika bude morala ići protiv Njemačke do kraja, značiti siguran pad habsburške monarhije, a onda i našu pobjedu. Štednja dunavske monarhije sa strane Washingtona odmah u prvim danima stupanja Amerike u rat — a naročito kasnije — pojačala je naše strahovanje pred austrofilstvom, a naročito mađarofilstvom u Americi, za koje smo znali, da su to jaki pokreti. Budući da smo bili uvjereni, da Austro-Ugarska ne će biti podobna, da se odvoji od Njemačke, dali smo se još jače na posao i s obzirom na Ameriku, nadajući se, da ćemo sada poslije objave rata imati više prilike da u Americi osvijetlimo pravo stanje austro-ugarskog problema, da će naš rad u Americi biti lakši i uspješniji, da će nam biti omogućeno da za nas tamo regrutiramo hiljade vojnika — ukratko: stupanje Amerike u rat bio je za nas veliki novi plus.

Dosadašnje izjave Wilsonove bile su mi također jamstvo za budućnost: govorio je u svojim poslanicama o novoj demokratskoj eri, govorio protiv militarizma i tlačenja malih naroda i država, tražio je da mali narodi upravljaju sami svojim sudbinama — princip samoodređenja naroda on je kao državnik prvi službeno formulirao. Govorio je također o Ligi naroda; sve je to, dosljedno i promišljeno izvedeno, trebalo da znači dosljednu međunarodnu demokratizaciju.

Sve je to iz tako autoritativnih usta zvučilo kao obećanje, da je ispravno iskorišćeno sa naše strane; značilo je stvarati u Evropi novu idejnu atmosferu, koja je trebala da djeluje na vlade i evropsko javno mišljenje, da prihvati tu novu demokratsku ideologiju, za koju se Masaryk, a naročito naš pokret svuda zalagao. To je značilo naročito uz dosljednu evropsku demokratizaciju ostvarenje narodnosnog principa kako protiv nasilne politike centralnih sila, tako i protiv oportunizma evropskih savezničkih vlada za slučaj, da bi htjele da rat završe kompromisno, neodlučno, bez nas ili protiv nas, ili da se sami ogriješe o taj princip. Bio sam daleko od toga, da bih i u tim stvarima kod Saveznika vidio samo svijetlo, a kod centralnih sila samo mrak. Mislim, da je to potrebno naročito podvući.

Tako smo počeli u svojim planovima računati i s američkom pomoći: vjerovali smo u Wilsonov utjecaj i u upliv Wilsonove teorije u Evropi kod obaju tabora, očekivali smo daljnu veliku pomoć od naših zemljaka u našoj propagandi i od američke vlade u našim vojničkim pitanjima. Tako je mislio prof. Masaryk, tako smo mislili mi u Parizu; svojedobno je tako mislio i Štefánik, koji je, vrativši se u travnju iz Petrograda u Pariz, izjavio, da namjerava odmah otići u Ameriku i iskoristiti novostvorenu situaciju za ostvarenje tih planova.

D) POLITIKA CARSKE RUSIJE I NAŠA BORBA ZA OSLOBOĐENJE

60

Od veljače 1916., kad je Goremikinovo mjesto u predsjedništvu vlade zauzeo Boris Stürmer, počeli smo se za ruske stvari sve više plašiti. Sazonov, koji je ostao ministar vanjskih poslova i za vrijeme Stürmerovo bio nam je za izvjesno vrijeme garancija i pored toga, što su u ljeto 1916. prof. Masaryku i meni tvrdili Miljukov i Supilo — uostalom takovih svjedočanstva bilo je više — da ruski kabinet ne će ići do kraja u austro-ugarskoj stvari, pa dakle i u našim a i u hrvatskim, i da su mi u ljeto 1916. ruski revolucionari dokazivali, da se stvari u Rusiji žure nezadrživo revoluciji.

U to doba znali smo u Parizu veoma malo potankosti o situaciji u Petrogradu, o zakulisnim borbama germanofilskih smjerova, o izdajstvima i neredima u vojsci, o strahovanju autokrata i plemićkih birokrata pred dumom i o utjecaju nastavka rata na demokratizaciju Rusije, o utjecaju carice i o nemogućoj pojavi Rasputinovoj. Štampi nije bilo dopušteno da o tome piše, a osobe o tome obavještene ili su šutjele ili su o tome govorile samo u upadicama veoma prozirnim. U određenoj formi počele su se te stvari pokazivati tek u ljeto 1916. za vrijeme pregovora o sudjelovanju Rumunije u ratu i u jesen iste godine, kad su prvi put stigle vijesti, da ruski krugovi pokušavaju povesti tajne pregovore za mir; te vijesti su nas u Parizu i Londonu zabrinjavale.

Za nas su osim toga nastupile i brige zbog Düricha, koji je u Petrogradu pristupio reakcionarnim krugovima, i koji je nesvijesno služio kao oruđe za razbijanje naše akcije onima, koji su pod maskom slavenskog patriotizma išli protiv našeg pokreta u zapadnoj Evropi, radeći istodobno iza kulisa na tome, da bi u Rusiji stvorili takovo stanje, koje bi

nagnalo cara i odgovorne činioce na brzo završavanje rata.

1916. došlo je do demisije Sazonova. U Parizu se vjerovalo, da su razlog bili njegovi odveć liberalni nazori u unutrašnjim ruskim i poljskim stvarima i njegova naklonost zapadnim Saveznicima. Stürmer je preuzeo vodstvo vanjske politike. Ministar unutrašnjih djela postao je Hvostov, koga je već početkom listopada zamijenio Protopopov, koji je postajao sve opasniji. Razvoj unutrašnjih prilika za vrijeme toga režima bio je sve strašniji: opskrbljivanje bilo je sve gore, vojska je bila sve slabija, borba vlade sa Dumom se zaoštravala. Zapadna saveznička Evropa čekala je sa strahom na ono, što se trebalo dogoditi u Rusiji, ne odvažujući se na to, da o tome govori javno, da neoportunom kritikom ne pogorša situaciju i još više ne stavi javno mišljenje pod depresiju.

Ofenziva generala Brusilova u lipnju, srpnju i kolovozu 1916. i stupanje Rumunjske u rat na momenat je gurnulo te dojmove u pozadinu. Ali kad je došlo do katastrofe Rumunjske i kad se pojavila optužba da Rusija nije vršila svoje savezničke dužnosti, te sumnje i strahovanja još su se više širila. U Parizu smo slijedili sve to s iskrenom tjeskobom. Otvorena borba ruskog ministarstva vanjskih poslova protiv naše akcije na zapadu pod maskom pomaganja akcije Dürichove, učinila nam se samo kao karika u lancu toga razvoja. Barem Štefánik mi je u jesen 1916. i početkom 1917. u tome smislu slao obavještenja, u kojima je bez rezerve govorio o tim tendencijama u vladi i davao izraza najvećem strahu.

Stürmerova demisija krajem studenog 1916. i dolazak na vladu Aleksandra Trepova kao predsjednika vlade, a uskoro i Pokrovskog kao ministra vanjskih poslova, opet je nešto smanjilo naše strahovanje. Također i deklaracija obojice kako prilikom stupanja na vladu tako i prilikom mirovne ofenzive centralnih sila (gdje je na usta predsjednika vlade

Trepova, da se u ruskim službenim krugovima radilo oko tajnih pregovora i brzog sklapanja mira) umirili su nas u velikoj mjeri. Štefánik me je također uvjeravao, da je Pokrovski pristojan čovjek i da ne će biti protiv nas.

Ono, što smo čuli u drugoj polovici mjeseca prosinca o događajima u Rusiji, izgleda da je dokazivalo tvrdnje (o bliskoj revoluciji) ruskih revolucionara u Parizu, nekih naših poljskih prijatelja (Dmowski), koji su revoluciju u Rusiji željeli i vjerovali u njen dolazak. Trepov, zadržavši u kabinetu Protopopova, glavno oruđe germanofilske klike i rasputinovske bande, nije mogao zadržati zahuktale događaje. Dolazili su nam izvještaji o tome, što se događalo na dvoru i u kakovom se raspoloženju živi tamo, što radi Rasputin i kakovi utjecaji odlučuju o sudbini države i vođenju rata.

U Dumi u kaosu događaja borba protiv vlade išla je s desna (grof Bobrinski) i s lijeva u isti mah. Poslanik Puriškević je 2. prosinca oštro napao Stürmera i Protopopova; Duma je 5. prosinca prihvatila rezoluciju o uklanjanju tajnih i neodgovornih činilaca iz utjecaja na vladu i tražila stvaranje takove vlade, koja bi htjela raditi sa parlamentom. Slične tendencije i namjere ukazale su se 10. prosinca u rezoluciji, koju je primio Gosudarstveni Sovjet (Državno vijeće). Na Novu Godinu stigla je vijest o prvom ozbiljnom simptomu bliske revolucije — 30. prosinca je ubijen Rasputin u kući kneza Jusupova uz sudjelovanje poznatih političkih ličnosti.

Izgledalo je, da je carica odlučno djelovala protiv razvoja prilika u liberalnom pravcu i svih takovih težnji. Polovicom siječnja 1917. Trepova je zamijenio knez Golicin, čovjek dobre volje, ali slab i neodlučan. Protopopov je ponovo ostao u ministarstvu unutrašnjih poslova, a reakcionarni i okultni živalj dobio je potpunu slobodu za rad, koji je vodio Rusiju direktno u propast.

Na zapadu se vjerovalo čvrsto u dobru volju i

vjernost ruskog cara; mislim, s punim pravom. Ali car je bio slab i politički nesposoban, da bi vladao situacijom. Carevu dobru volju potvrdio je proglas vlade kao odgovor na mirovnu notu centralnih sila od 12. prosinca i činjenica, da se Rusija pridružila odgovoru Saveznika od 30. prosinca 1916., a kasnije i noti predsjedniku Wilsonu od 10. siječnja 1917. Na drugoj strani prodrmala su nas obavještenja Svatkovskog, za koja sam vjerovao, da su izraz ruske službene politike ili barem onih snažnih i mjerodavnih strujanja političkih u Petrogradu, koji će prvom prilikom biti spremni da završe rat, sačuvaju sebe i zapriječe dolazak revolucije, makar i pod cijenu pobjede Austro-Ugarske i Njemačke, u najboljem slučaju pod cijenu neriješenog mira.

Dva mjeseca Golicinove vlade bila su samo priprema za revoluciju. Početkom ožujka kriza opskrbljivanja dolazi do takovog stupnja, da u Petrogradu dolazi do sukoba. Duma traži za »zemstva« i gradove sudjelovanje u upravljanju opskrbljivanjem, a ulica burno manifestira. Golicin odlaže Dumu, a Protopopov ugušuje bunu na ulicama sa brutalnošću, koja je potvrđivala sveopće uvjerenje, da ju je izazvao pomoću agenata provokatera, kako bi mogao što oštrije istupiti protiv svih protivnika režima i vladine politike. 9., 10. i 11. ožujka pregovara se već javno između vodećih činilaca naprednih političkih

[1]) Protopopov je u svojim izjavama pred svoju smrt 1918. tvrdio, da je njegov plan bio, da dovrši što prije rat sa Njemačkom zbog jednostavne nemogućnosti, da se rat nastavi i zbog opasnosti revolucije. Car je odobrio plan pod uvjetom, da se prije bilo kakovih pregovora lojalno obavijeste Saveznici o situaciji Rusije. Da je caru bilo referirano o pregovorima, dokazivala je njegova izjava posl. Buchananu; potvrdio mu je, da je u nekakvom referatu čitao, što je tvrdio Buchanan, da prema saopćenju njemačkog činovnika Protopopovu »Njemačke evakuira Poljsku i ne će imati primjedaba na to da Carigrad bude predan Rusiji, ako Rusija potpiše mir«. Car je izjavio, da o tome ne dopušta diskusije. (Telegram Buchanana Greyju 7. studenog 1916.).

stranaka o obaranju režima; također se i među vojskom u Petrogradu širi duh revolte. Stvara se parlamentarni revolucionarni odbor na čelu sa knezom Lvovom i predsjednikom Rodzjankom i tako se i Duma sa strankama desnice nalazi u revoluciji; dolazi i do stvaranja prvog radničkog sovjeta. Rodzjanko se u posljednjem času obraća direktno na cara sa molbom za promjenu režima, ako se želi izbjeći ono najgore; generali Aleksejev i Russkij i cijeli garnizon petrogradski pridružuju se revolucionarnom pokretu. U slijedeća dva dana došlo je do careve abdikacije.

Za postepeni razvoj već je kasno: velika ruska revolucija je počela i struja je zahuktala. Nije bilo toga, tko bi je zaustavio.

61.

U tome teškom stanju u ruskoj carevini potpuno smo shvaćali, da se Rusija, — brineći se u prvim godinama rata u okviru zajedničke ratne savezničke politike prije svega za svoje stvari, a imajući teških briga sa unutrašnjom politikom, — ne posvećuje mnogo pažnje našim pitanjima. Masaryk je, kako je poznato, bio prema Rusiji sasvim skeptičan, ja sam strahovao od stranački orijentirane inicijative ruskih službenih krugova starog režima u našim pitanjima, očekivajući komplikacije, koje su tako kasno došle; inače poslije vojničkih i ratnih razočaranja iz 1915., nisam mnogo očekivao od Rusije, koncentrirajući svu svoju djelatnost na evropski zapad; ali ipak nisam nikad u čitavoj savezničkoj vojničkoj akciji podcjenjivao značajnoga istočnog faktora. Nama se u Parizu radilo barem o tome, da unutrašnje poteškoće ruske ne postanu zapreka našem radu u Rusiji ili na zapadu.

Prema tome sam dakle uredio naš rad. Prema svima ruskim pitanjima, kao i onima, koja su se odnosila na Rusiju, zauzimao sam stanovište uzdržljivo, pošto nisam htio dražiti ruske službene krugove, niti im dati povoda za raspoloženje. Prema

službenoj i neslužbenoj Rusiji držali smo se uvijek lojalno, prijateljski i zaista saveznički, stvarajući ponekad neraspoloženje kod drugih naših prijatelja (naročito Poljaka). Obilazili smo oko ruskih problema sa najvećim oprezom, da tako kažem, na prstima, a naročito smo kao zadatak sebi postavili skrajnju neutralnost u svim pitanjima unutrašnje politike, u pitanjima režima, carizma, dinastije itd. Ta pitanja nisu mogla za nas postojati do svršetka rata.

Ispitujući pravac ruske vanjske politike u prve dvije godine rata, u nama je neprekidno živio strah, pojačan ruskim vojničkim porazima. Vrlo često nalazili smo se u paradoksalnim situacijama. Po vijestima iz Rusije, shvaćali smo, da će, ako Rusija pobijedi, ostati pred nama teški problem izjednačenja ruskih interesa s interesima zapadnih Saveznika, poljske stvari, balkanske, sredomorske, problem panslavizma i dr., a naravno pod utjecajem teških ruskih prilika i teška pitanja naše buduće unutrašnje politike, koja bi po željama nekojih naših domaćih činilaca mogla biti mjerodavna za razvitak naše države; zbog toga bi svakako nastali veliki sporovi, kao što sam već vidio iz sporova u »Mafiji«. A ako Rusija bude gubila, stvara se opasnost neodlučenog mira ili revolucije, t. j. za nas nesigurnost i opasnost našega potpunog gubitka. Zato smo još više naglašavali naše sveopće gore navedeno geslo: moramo svi napustiti svoje osobne nazore ili sklonosti u stvarima ruske unutrašnje politike po strani, ne svađati se zbog tih pitanja i odano i lojalno surađivati, da bismo zajednički dobili rat. Onda ćemo vidjeti što i kako. To sam stanovište zauzeo i u poljsko-ruskom pitanju.

Analiza vanjske politike carskih vlada sve do revolucije potvrđivala je to naše strahovanje.[1])

[1]) Nerado se sjećam toga — ali jednom za uvijek naglašavam, — ono, što se nažalost kod nas, ako se govori o tim stvarima, mora naglasiti: Ako govorim kritički o Rusiji, svakako nije lojalno, ako netko dođe sa pripovijestima o izdajstvu i prijekorima o mome neslavenstvu. Osjećam slavenski isto tako

Carska vlada nije na početku rata imala potpunog plana u pogledu Austro-Ugarske, kao što uopće nije imala određene političke ratne koncepcije, baš kao što to nisu imali ni Saveznici. Prema razgovoru Sazonova s ambasadorima Paléologueom i Buchananom, Sazonov je na početku rata računao s Austro-Ugarskom. Zamišljao je njenu budućnost, kao habsburšku trojednu kraljevinu, sastavljenu od austrijske carevine, češke kraljevine i madžarske kraljevine. Da carska vlada nije imala toga programa, svjedoči također i Izvoljski, koji u telegramu poslanom 13. listopada 1914. Sazonovu hitno traži, da bi Parizu i Londonu bili dostavljeni planovi Rusije u pogledu Austro-Ugarske. Careve izjave i izjave Sazonova za nas, premda nisu značile čvrstu obavezu, bile su izjave iskrenih simpatija, koje su nam mogle uliti nešto nade i stvoriti raspoloženje za posao. Bile su dane u prvim danima rata pod pretpostavkom, brzih i odlučnih vojničkih pobjeda, kad su ruski vojnici očekivali, da će prodrijeti duboko u Austriju i na naše zemljište. Ali pobjede ne dođoše. U kasnijem razdoblju rata, takovih izjava nema, ako ne ubrojimo neodređenu izjavu Sazonova u Dumi (29. svibnja 1916.), u kojoj među ratne ciljeve Rusija ubraja »buduću organizaciju slavenske braće«; cjelokupna politika vlade u našim stvarima postaje od ljeta 1915. rezervirana. Na evropskom zapadu razvoj je bio obratan.

Sazonov je bio trijezan političar, i znao je računati veoma realno s političkim potrebama momenta, ostavljajući po strani svaku ideologiju i daleke planove sa slavenskom politikom. Najljepši dokaz toga je, da je u ime Rusije pristao na potpis londonskog ugovora o Dalmaciji, Istri, Trstu i Tridentu i tako

duboko kao i svi, koji me u toj stvari kritiziraju. O tome se svakako nije lako prepirati; u prvom redu trudim se, da radim za slavenstvo. Ako priznajem opravdanost osjećanja drugih, tražim to isto i za sebe. Ako govorim kritički, navodim činjenice i hoću, da sa činjenicama odgovaram.

na navaljivanje Saveznika žrtvovao jugoslavenske interese za ruske interese na Carigrad. O toj politici svjedoči i pritisak na Srbiju u bugarskim stvarima i pokušaji, da se pridobije Bugarska, kao i ruska politika prilikom stupanja Rumunjske u rat na strani Saveznika. Ruska službena politika nije imala na početku rata točnog plana ni određenog cilja, da sruši Austro-Ugarsku; nije imala ni plana takozvane ratne slavenske politike. Stupanje Rusije u rat značilo je svakako veliku pomoć za Srbiju, ali isto tako bilo je to, premda ne u prvom redu, čuvanje ruskih interesa na Balkanu i moreuzima. To naravno ne smanjuje vrijednosti ruske pomoći Srbiji, kao što to ništa ne kaže o ruskim planovima sa habsburškom monarhijom i nama. Poslije odstupanja kod Gorlica nisu svakako pomišljali na cjelokupno riješenje problema habsburške carevine ni oni vojnici, koji su povodom prvih ruskih pobjeda i nastupa na Krakov mislili, da će ruska vojska svojom pobjedom urediti austro-ugarske stvari.

Od svih izjava, dokaza i simptoma, koje imamo o ruskoj politici za vrijeme rata, kad se malo ustalila, jasno je, da je za Rusiju politički na prvom mjestu bilo pitanje, što će dobiti od turskog nasljedstva, problem Carigrada, ruski utjecaj u Sredozemnom moru i zakavkasko pitanje; na drugom mjestu bila su pitanja Istočne Galicije i poljsko pitanje (poljska Galicija i Poznanj), onda jugoslavensko pitanje (stvaranje Velike Srbije sa Bosnom, Hercegovinom i južnom Dalmacijom prema principu o ujedinjenju jugoslavenskog elementa, ali samo pravoslavnih s odgovarajućim utjecajem na Balkanu). Čehoslovačke stvari su na početku bile za Rusiju odviše teoretske, a kad su se pojavile u konkretnoj formi, bile su, naravno, na posljednjem mjestu.

To je sve bilo veoma shvatljivo, manje više jasno, sa ruskog stanovišta sasvim ispravno i logično, čim ruska vlada nije imala naprijed stvorene koncepcije

o srednjoevropskoj politici ni jasnog plana, da tu politiku oživotvori prema određenoj ideologiji.

Što se tiče poglavito nas, može se reći, da na početku rata najodgovorniji politički činioci: car i ministar vanjskih poslova Sazonov sigurno nisu bili protiv nas; naprotiv imali su za našu akciju sigurno simpatija ocjenjujući sasvim ispravno aktualnost naših uslova prema razvoju ratnih događaja. Prihvaćajući oprezno mogućnost uništenja Austro-Ugarske, razmišljao je Sazonov, prema svim znakovima, o toj eventualnosti i o mogućnosti stvaranja češke države. Svjedoče o tome neki arhivski dokumenti iz doba, dok je bio na mjestu ministra vanjskih poslova, njegova izjava delegaciji naših zemljaka i dvostruke izjave careve, doduše neobavezne i neodređene, ali ipak karakteristične i značajne za tadašnju našu akciju u Rusiji. Ali točnog plana i naročite inicijative ili jače aktivnosti petrogradska vlada u našim stvarima nije imala, kao što je to sasvim prirodno proizlazilo iz navedenih sveopćih koncepcija ruske ratne politike. Uostalom nije bilo to ništa naročito; ni kod ostalih Saveznika međutim nije bilo na početku drukčije.

Ako to naročito spominjem, činim to i zato, da prema Rusiji ne budem nepravedan, prema Rusiji službenoj i Rusiji starog režima, kao i da bi bila točno određena t. zv. slavenska politika Rusije, a naročito akcija Rusije za vrijeme rata u našu korist. Želim da u interesu stvari i istine konstatiram činjenice, povoljne i nepovoljne.

U glavama nekih naših panslavističkih prijatelja u Rusiji postojale su prirodno na početku rata izvjesne predodžbe o mogućnosti ili potrebi oslobođenja Češke i Slovačke, ali bile su to predodžbe shvaćene u duhu starog slavjanofilstva i panslavizma, koje službeni krugovi svakako nisu smatrali za aktuelne i koje su zapadne Saveznike prije zastrašivale nego predobivale. Bilo je razumije se i u Rusiji političara i javnih faktora, koji su od početka bili za

rušenje Austrije i za našu samostalnost, jer su dobro poznavali prilike. Bili su to u prvom redu profesorski krugovi (Miljukov, Jastrebov, Grot, Šahmatov itd.). Pošto su pak pripadali većinom naprednim krugovima, nisu imali direktnog utjecaja na vladinu politiku.

S toga sveopćeg gledišta mora se prosuđivati stanovište ministarstva vanjskih poslova i službenih ruskih krugova uopće i prema vojničkim čehoslovačkim stvarima. Mi smo to u Parizu dobro osjećali, ne znajući detalja, trudeći se, da iz toga izvučemo za sebe sve, što je bilo moguće, i naglašavajući u toj situaciji sve više svoj posao u zapadnoj Evropi. Odbijali smo naime načelno politiku, koja je htjela »igrati sve na rusku kartu«.

Svatkovskij nas je svojim vijestima i nazorima samo utvrđivao, imajući pri tome naprednije i točnije nazore o ruskoj slavenskoj politici i predbacujući petrogradskim krugovima kao i mi neraspoloženje, neznanje i nedostatak inicijative u našim stvarima; vjerovao je ipak — često mi je veoma jasno ponavljao te svoje nazore — da će Rusija ratom ujediniti Poljsku i dati joj široku autonomiju u okviru carevine, osloboditi Čehe i Slovake i povezati ih tankim nitima (dinastija) za carevinu, ujediniti Jugoslavene pazeći uz to na glavne životne interese Bugarske. Na kraju 1916. on je te planove napustio, smatrajući da je rat za Rusiju izgubljen; želio je što skoriji završetak rata, da se zapriječi ruska revolucija, a te je planove htio sačuvati za nekakav novi rat za 20—30 godina.

Druga politička poteškoća u rješavanju naših pitanja bilo je općenito raspoloženje kod ruskih vodećih krugova, orijentiranih veoma na desno. Naša revolucionarna ideologija i revolucionarni oslobodilački pokret uopće bila je za legitimističku i monarhističku reakcionarnu sredinu u Petrogradu nešto, prema čemu se treba držati sa rezervom. Osim toga nisu poznavali ni suštine čehoslovačkog problema

uopće — o slavenskim stvarima imali su neispravno mišljenje, a u ministarstvu ih je čak imao upućivati madžarofilski činovnik Priklonskij; ukoliko su se tim pitanjima bavili, njihovo riješenje, kako sam već rekao, shvaćali su u duhu neodređenog i nejasnog panslavizma, nemajući pri tome uopće konkretne predodžbe o tome, što i kako da se načini.

Tome je dolazilo još i neko neraspoloženje nekojih službenih ruskih krugova prema našoj akciji u zapadnoj Evropi. Bila im je odviše slobodoumna, na Masaryka su gledali sa rezervom, o meni su poslane u Rusiju vijesti, da sam socijalist. Masarykovi protivnici iz naših redova u Rusiji — Koníček, Dědina, Štěpanek — obavještavali su (najviše preko Gerovskog) ruske urede stranački i nelojalno protiv nas i naše akcije u Parizu, dokazujući, da smo neprijatelji ruskog naroda. To nepovjerenje bilo je prošireno i na Savez čehoslovačkih društava (uglavnom 1916., kad ga je vodila kijevska skupina), kome se prigovaralo, da je pod utjecajem prof. Masaryka, da nije dosta rusofilski i da ga vodi dr. Vondrák, kome se zamjeravalo, što je bio liberal i ukrajinofil.

Nepovjerenje prema našoj akciji poraslo je naročito, kad smo pokazali neke uspjehe na zapadu; Masarykovo imenovanje profesorom na Kings Collegu u Londonu, njegova audijencija kod predsjednika vlade Brianda, njegove izjave i uspjesi u Parizu uopće izvršili su u Petrogradu neugodan dojam. Isto tako naše sporazumjevanje sa Francuskom u ljeto i jesen 1916. o prijevozu naših zarobljenika iz Rusije na zapadno bojište, samo je pojačalo to nepovjerenje i proizvelo u mjerodavnim političkim krugovima petrogradskim negativni stav i pored toga što sam akciju u Parizu vodio posvema lojalno u dogovoru s ruskim ambasadorom i ruskim vojničkim autoritetima, koji su to također željeli. Uopće su Rusi na zapadu bolje vidjeli cijelu političku situaciju od službenih krugova petrogradskih.

Izgleda da je od toga časa u Petrogradu nikla težnja, da se središte čehoslovačke akcije privuče u Rusiju. Stvar sama po sebi nije bila ništa nesimpatična. Jedno vrijeme su to isto htjeli načiniti i naši talijanski prijatelji. Ovdje je to ipak imalo stranačko obilježje: bio je to spor za političku orijentaciju, za utjecaj Rusije na novi politički pokret protiv utjecaja zapadne Evrope i pokušaj da se zaprijeći da pokret ne dobije odviše karakter zapadnjačko-demokratski.

Zadnji uzrok teškoća bio je Dürichov dolazak u Rusiju. Njegove političke pogreške pridonijele su mnogo tome. Došao je u Rusiju s iskrenom namjerom da dobije naše zarobljenike za francusku frontu. Vidjevši držanje službenih krugova, preobratio se i počeo tražiti vojsku bez obzira na Pariz i bez obzira na dosad izvršeni posao Saveza, dok se konačno nije preorijentirao tako, da je postao oruđe nekih činovnika i političara u ministarstvu unutrašnjih i vanjskih poslova, goneći našu akciju protiv t. zv. zapadnoevropske linije, odakle ju je time gonio neuspjehu i propasti. Od ljeta 1916. bio je dio ruskih krugova, kao što je već navedeno, sve više naklonjen brzom završetku rata i pregovorima sa Njemačkom i Austrijom. Sporovi i teškoće, koje su nikle s čehoslovačkim stvarima u našoj vlastitoj sredini, bile su također dobar izgovor, da su uredi, koji su u širenju čehoslovačke akcije vidjeli zapreku za ostvarenje svoje mirovne politike, mogli sustavno kočiti tu akciju, eventualno je slabiti i onemogućivati.

Ti politički nazori i planovi nekih ruskih vladinih krugova i težnja za brzim mirom, sve do revolucije osim nesposobnosti ili nedostatka političke dalekovidnosti nekih naših ruskih suradnika i pored spora oko Düricha — djelovali su, da smo u Rusiji imali teškoća, da su ruski vojnički i politički autoriteti odbijali da stvore našu vojsku i da našoj oslobodilačkoj akciji pruže svoju potpunu, neograničenu i lojalnu pomoć. Teškoće su bile na vrhuncu baš prije revolucije. Nama u Parizu je to izgledalo kao naj-

opasniji stadij cijele naše akcije uopće. Potanka historija naše djelatnosti u Rusiji u toliko će odlučnije podvući časne izuzetke (naročito među ruskim vojnicima: general Aleksejev, Brusilov, sam Sazonov, Miljukov i dr.)

Ožujska revolucija učinila je svemu tome odjednom kraj, počevši novo razdoblje ruske vanjske politike, a time i novo razdoblje odnosa naše oslobodilačke akcije prema Rusiji. Ponavljam što sam rekao već malo prije: ako ovdje spominjem te neugodne stvari, ne činim to da bih staroj Rusiji podmetao nešto tendenciozno. Kod nas su se o tome širila, pa još i sada se šire, neispravna i politički tendenciozna mišljenja. Navodim ovdje te činjenice, kojima nije potrebno dodavati nikakvih komentara. Moje razmatranje ne treba da bude ni polemika. O mnogom čemu ne bih uopće ni govorio, kao što o tome ne pišem, kad govorim na primjer o Francuskoj, kad me na to ne bi gonilo baš opisivanje historijskih činjenica. Zato rado i odlučno naglašavam to, što je stara Rusija učinila dobroga za nas.

E) BORBA ZA STVARANJE ČEHOSLOVAČKE VOJSKE U RUSIJI

62.

Literatura o našoj oslobodilačkoj akciji u Rusiji tako je već opsežna, da je historija naše vojske u cijelosti i pojedinostima već dovoljno poznata. Političku i diplomatsku stranu osvijetlio je već dokumentarno prof. Masaryk u svojoj »Svjetskoj revoluciji«. Ne ću se dakle ponovo baviti tim pitanjima; dat ću samo kratak nacrt glavnih činjenica, u koliko ulaze u okvir moga rada i to tako, kako sam ja vidio našu rusku akciju u Parizu kao glavni tajnik Narodnog vijeća.

Bilo je prirodno, da su naši zemljaci u Rusiji odmah na početku rata počeli pripremati borbu protiv Austrije još sa većim zamahom nego u drugim savezničkim zemljama. Bili su u sredini, od koje su mogli tražiti više razumijevanja za naše narodne ciljeve, bili su brojniji nego u drugim državama Zapadne Evrope, bili su susjedi s Austro-Ugarskom, i nadali su se velikom prilivu zarobljenika iz same domovine. Predali su dakle u prvim danima rata molbu ministarstvu vojske, da dopusti stvaranje čehoslovačkoga dobrovoljačkoga odreda. Istodobno su se brojni zemljaci javili dobrovoljno u rusku vojsku. Uostalom oduševljenje za prvih dana rata, koje je zahvatilo čitavu rusku javnost bez razlike na političku pripadnost, stvorilo je raspoloženje veoma povoljno za stvaranje čehoslovačkoga dobrovoljačkog odjela.

Ministarsko vijeće rusko brzo je riješilo tu molbu (12. kolovoza 1914.), a 20. kolovoza glavna kancelarija glavnog stožera prema odluci vojničkog vijeća od istog dana odredila je načelnika stožera kijevskoga vojničkog okružja, da pristupi organizaciji jednog, a po potrebi i više dobrovoljačkih čehoslovačkih odreda.

Počela se naime 28. kolovoza organizirati na taj način t. zv. »Češka družina«. Početkom rujna postojale su već 3 čete, koje su vodili ruski časnici, a nešto kasnije stvorena je četvrta četa. 11. listopada (28. rujna po starom kalendaru na dan sv. Vaclava) »Češkoj družini« je bila svečano predana zastava, a 22. listopada otišla je na rusko ratište, gdje je bila dodijeljena III. ruskoj armiji pod vodstvom Ratka Dimitrijeva.

Zadaća Družine nije bila bojna djelatnost, nego izvidjačka i propagandna; zato je bila razdijeljena na male skupine, dodijeljene pojedinim divizijama i pukovnijama treće armije. U toj funkciji izvršila je ona za rusku vojsku veoma vrijedne poslove, kao što dokazuju brojne pohvale zapovjednika divizija.

Kad je u listopadu 1914. nastupila Družina na austrijskom ratištu, imala je oko 800 dobrovoljaca. Za pokriće eventualnih gubitaka pomišljalo se i radilo na tome, da Družina u prvom redu bude popu-

njavana Česima i Slovacima, ruskim državljanima sa vojničkom obavezom u Rusiji; ubrzo se počelo računati i sa Česima i Slovacima, koji su počeli u gomilama prelaziti u ropstvo. Već u studenom 1914. dr. Vondrák i L. Tuček govorili su o toj stvari sa načelnikom stožera jugozapadne fronte, generalom Aleksejevom, koji je u pismu od 29. studenog preporučio glavnom stanu vrhovne komande, da bi pitanje narodnih pukovnija, stvorenih od zarobljenika bilo načelno riješeno.

Stožer vrhovnog komandanta riješio je stvar povoljno, jer je 17. prosinca 1914. bilo izdano načelno dopuštenje, da se u Družinu mogu primati oni zarobljenici, koji se odmah poslije svoga zarobljenja obavežu na službu u Družini. Prema tom dopuštenju uspjelo je proširiti Družinu za daljih 250 zarobljenika, među kojima su bili i Bohdan Pavlů, Karel Miller i dr.

Krajem 1914. vodeći činioci ruskih Čeha i Slovaka oduševljeni velikim uspjesima ruske vojske, počeše razmišljati o izvršenju mnogo dalekosežnijih planova. Počelo se razmišljati o mogućnostima, kako da se stvori od zarobljenika Čeha i Slovaka cijela vojska.

U tome smislu bio je u siječnju 1915. putem dra Vondráka predan memorandum glavnom stanu ruske vojske i nešto kasnije, kad se na zboru čehoslovačkih društava u Rusiji stvorio savez, i ruskoj vladi. U memorandumu su tražili: stvaranje čehoslovačke vojske, oslobođenje zarobljenika, koji se prijave u vojsku, neobavezno priznanje samostalnosti čehoslovačke državе i zajam, koji bi bio dan savezu u obliku zajma budućoj čehoslovačkoj državi.

Nekoji zahtjevi obaju memoranduma pokazivali su neosporno, da su autori bili politički neiskusni i da nisu poznavali medjunarodne političke situacije. Bilo je na štetu stvari, što se u memorandumu išlo sa zahtjevima tako daleko. Tako je bilo osigurano, da je ruska vlada odbila stvaranje čehoslovačke vojske. Pravna ocjena ministarstva vanjskih poslova, kako

danas znamo, sadržavala je rečenicu da su »predbježno priznanje buduće samostalnosti, o kome govori memorandum, i druge njegove političke ponude tako neseriozne, da jedva zaslužuju, da se o njima potanko govori«.

Doba odstupanja ruske vojske, do kojeg je došlo poslije poraza kod Gorlica ljeti 1915. nije bilo uopće povoljno za akciju te vrste. Savez čehoslovačkih društava u Rusiji ograničio se u prvom redu na propagandu čehoslovačkog otpora i na zarobljeničku akciju, koja je trebala, da olakša kasnije stvaranje vojske. Razgovarao sam naime sa ruskim uredima, da se dopusti, da se od zarobljenika stvaraju odjeli kvaficiranih odjela, koji bi radili u ruskim tvornicama oružja, ne prestajući raditi na postepenom širenju Družine.

Još početkom kolovoza 1915. bilo je upravi Saveza dopušteno, da Družina pridobiva dobrovoljce iz redova zarobljenika Čeha i Slovaka, koji su se nalazili u zarobljeničkim taborima. Kasnije je Savez postigao, da su odlukom od 28. listopada 1915. Družini dodijeljeni Česi i Slovaci, ruski podanici. Tako je bilo moguće stvoriti drugu četu Družine i istodobno dati joj ime streljačka pukovnija, što se dogodilo 13. siječnja 1916. Čehoslovačka streljačka pukovnija sastojala se dakle od osam četa, mitraljeskog odjela i pričuvne čete. Brojala je oko 1600 dobrovoljaca. Tako su stajale naše vojničke stvari u Rusiji, kad se s njima počelo baviti parisko vijeće. Bio je to prvorazredni posao naših ruskih zarobljenika i pored toga, što je prof. Masaryk već davno bio s njima i sa službenim krugovima u vezi i što je isto tako i naša švajcarska i pariska organizacija stupila u veze sa Petrogradom i Kijevom već 1915. Treba odati priznanje rezultatima njihova rada.

Težnja Saveza, da se organiziraju kvalificirani radnici i dodjeljuju pojedinim tvornicama, imala je slab rezultat. U prosincu 1915. generalni stožer je doduše udovoljio molbi Saveza, da može organizirati

radništvo za tvornice u Taganrogu; 20. veljače 1916., kad se već radilo o faktičnom dodjeljivanju radnika, učinio je međutim nešto drugo.

Poteškoće nisu izvirale isključivo iz te neodlučnosti središnjih ureda. I mjesne ruske vlasti iz neznanja stavljale su stvari velike zapreke. Pa ipak je Savez s akcijom nastavio; kad je u ožujku 1916. situacija bila nešto povoljnija, došlo je do kongresa čehoslovačkih društava u Rusiji (u travnju 1916.), koji je izabrao novu upravu Saveza i potpuno izmjenio dosadašnje smjernice savezne politike i taktike.

63.

Nova uprava Saveza izradila je sebi program, a ujedno i u vojničkom i u organizacijskom pravcu veoma dalekosežne planove. Odlučila je, da napusti taktiku skromnih dobitaka i trudila se da postigne to, da budu odobreni dalekosežni planovi, koje su stvorile vodeće osobe Saveza već početkom 1915. Uprava Saveza htjela je odjednom dobiti principijelni pristanak kako za stvaranje čehoslovačke vojske, tako i za oslobodjenje svih čehoslovačkih zarobljenika, koji će se obavezati, da će u pogodnom momentu stupiti u vojsku. Pobudu za to dalo je upravi Saveza carevo obećanje od 21. travnja 1916., da će zarobljeni Slaveni biti oslobođeni.

Uprava Saveza je skoncentrirala skoro svu svoju pozornost na oslobođenje zarobljenika i na vojničku akciju. U tu svrhu je proširila broj suradnika Saveza sa činiocima iz zarobljeničkih redova, izradila osnovu za oslobođenje zarobljenika i prijedlog za stvaranje čehoslovačke vojske, a onda sve to predložila na odobrenje vrhovnoj komandi.

Iako se uprava Saveza mogla u svome radu oslanjati o carevo obećanje od 21. travnja 1916. i o carevo »soglasen« od 10. srpnja 1916. na prijedlogu o stvaranju čehoslovačke vojske, ipak joj nije uspjelo postići, da ruski uredi to obećanje i održe. Razgovori

o projektima naišli su kod centralnih ruskih ureda na veoma oštar otpor, tako da su se ljeti 1916. godine obadvije akcije Saveza čehoslovačkih društava u Rusiji našle u slijepoj ulici, naročito, kad je odlukom ministarskog vijeća bilo obustavljeno, a 24. kolovoza 1916. poništeno i ono, što je dotle bilo dopušteno u stvari oslobođenja zarobljenika.

Razlozi poteškoća, s kojima se borio Savez, bili su različni.

1. Prije svega bili su to razlozi potpuno mjesne prirode, ruske, razlozi, da tako kažem, tehničke vrste. U središnjim ruskim uredima nije bio teren toliko pripremljen za te pregovore, tako da su prijedlozi Saveza kod različnih instancija bili primani sa znatnim nepovjerenjem (s izuzetkom stana vrhovnog komandanta). Već je bilo spomenuto, da ruski politički krugovi, naročito niži uredi i birokracija uopće, nisu poznavali naše stvari kao odgovarajući uredi u zapadnoj Evropi.

2. Druge su zapreke bile gospodarskog karaktera. Savezne akcije nailazile su na otpor ruskih poslodavaca, koji su sa oslobođenjem zarobljenika ili njihovim stupanjem u vojsku bili oštećeni, jer su izgubili jeftinu radnu snagu. To je bio uostalom argumenat, koje smo slušali i u ostalim zapadnim državama (u Italiji i Francuskoj); tamo se radilo naročito o zemljoradničkom poslu.

3. Sumnjičenja su dolazila također i sa vojničke strane. Rusija je imala naime dosta vojnika; ruske vojničke autoritete, uz nekoliko izuzetaka, kao što su bili general Aleksejev i Brusilov, bilo je teško uvjeriti o potrebi stvaranja zasebnih čehoslovačkih odjela, naročito kad u tim krugovima nije bilo shvaćanja za argumente političkog karaktera, a ukoliko su bili iskorišćavani, bili su okrenuti protiv nas, jer su vojnički krugovi, koji su se bavili političkom stranom našeg pitanja bili uvjereni, da čehoslovačka država, ukoliko dodje do njenog osnutka, može i mora biti stvorena uspjesima ruske vojske.

4. Rad Saveza bio je otešćan također i time, što ni u samim redovima Saveza čehoslovačkih društava nije bilo jedinstvenog nazora o načinu rada (Petrograd contra Kijev). Savez je osim toga načinio nekoliko grubih pogrešaka prilikom organizacije vojničkih odjeljenja, koji su od 13. svibnja 1916. narasli na jednu brigadu, i dao time poticaj za reviziju prilika u rezervnoj četi, čiji je rezultat generala Aleksejeva, dotadašnjeg prijatelja Saveza, učinio neprijateljem u tolikoj mjeri, da je 23. kolovoza 1916. predložio ministru vojske, da uprava Saveza bude lišena utjecaja na organizaciju čehoslovačke vojske.

Najveće poteškoće imale su politički karakter, kao što sam već gore izložio. Politički kaos, koji je u Rusiji posljednjih mjeseci 1916. danomice povećavao sve navedene poteškoće vojničke-tehničke, sporovi u našim krugovima među zemljacima, zarobljenicima i našim političkim suradnicima — sve je to djelovalo, da je 1916. godina završena bez većih izmjena i uspjeha u našoj vojničkoj i zarobljeničkoj akciji. Štefánikov i Dürichov dolazak vodio je k daljem važnom problemu, prijevozu zarobljenika i vojnika iz Rusije u Francusku, a također je i komplicirao cijelu našu vojničku akciju u Rusiji. Tako se približavala revolucija, koja je našoj vojničkoj i zarobljeničkoj aktivnosti, kao i cijeloj našoj politici u Rusiji dala novu orijentaciju.

F) RAZVOJ RUSKE REVOLUCIJE — NJENA VANJSKA POLITIKA I NAŠA OSLOBODILAČKA AKCIJA

64.

Rusku revoluciju pozdravila je zapadna Evropa sa radošću i strahovanjem u isti mah. S radošću, jer je na jedan mah nestao sav idejni nesklad između političkih demokratskih sistema u Francuskoj, Italiji, Engleskoj i Sjedinjenim državama američkim i apsolutizma u Rusiji, koji je takoreći svakodnevno, i

protiv svoje volje, izazivao poteškoće i konflikte i žalio se zapadnim velesilama, što one ističu ideje demokracije, slobode i političke i narodne emancipacije neslobodnih naroda kao svoj politički program protiv apsolutizma, imperijalizma i militarizma centralnih sila. Ubrzo su isto tako nestale i poteškoće u čitavom nizu spornih pitanja, kao na primjer u poljskom pitanju, u pitanju Carigrada.

Strah od revolucije nije bio ništa manji. Glavno pitanje bilo je, kako će revolucija djelovati na vojsku i hoće li Rusija biti dalje sposobna za vođenje rata. Oni, koji su znali ruske prilike posljednjih mjeseci starog režima i koji su bili obavješteni o desolatnom stanju, u kome se nalazila vojska, uprava i opskrbljivanje, ali i o težnjama reakcionarnih ruskih krugova, da se sa Berlinom, eventualno sa Bečom postigne brzi mir, imali su nade, da će se prilike prije poboljšati nego pogoršati, i pozdravljali su revoluciju sa toga gledišta. Oni, koji to nisu znali, strahovali su, da će revolucija desorganizirati vojsku, oslabiti vojničku silu Rusije i dovesti do novog velikog uspjeha centralnih sila. Kliktanje štampe centralnih sila u prvom momentu revolucije i brzi pokušaji oko stvaranja veza i oko pregovora za mir sa revolucionarnom Rusijom potvrđivali su ta strahovanja.

Naša akcija u zapadnoj Evropi pozdravila je rusku revoluciju netajeno i iskreno. Naveo sam sve političke poteškoće, koje smo imali sa carskom Rusijom, i naše unutrašnje poteškoće, koje su se iz njih razvijale. Sve je odjednom palo. Naši francuski prijatelji i Jugoslaveni su u prvim časovima imali slična osjećanja.

Uskoro je radost i kod nas bila pomješana sa brigama, što će se konačno iz revolucije razviti i kakav upliv će imati na cjelokupnu ratnu situaciju. Prvi osjećaji revolucionarnog oduševljenja, u kojem sam iskreno vjerovao, da će se tek sada ukazati prava ratna snaga Rusije — tako je mislio i Štefánik, koji je proživio prve dane revolucije u Rusiji, a u travnju

se vratio u Pariz — ustupali su mjesto uvjerenju, da ćemo se morati zadovoljiti i time, da Rusija kako tako drži frontu, i da će se rat u svakom slučaju odlučiti na zapadnom ratištu. Time je naša dosadašnja težnja da se glavni propagandni i politički rad koncentrira u Parizu, Londonu i Rimu, a naše vojnike preveze na zapadno ratište, bila još pojačana i događajima potvrđena kao ispravna.

Prve svoje radosne nade izrazili smo u svojim publikacijama (»Československá samostatnost«, »Nation Tchèque«) kao i u svojim izjavama, izvještajima u Prag, našim kolonijama u savezničkim zemljama itd. Pošto je ministar vanjskih poslova postao Miljukov, naše nade s obzirom na njegov lični odnos prema Masaryku i našoj akciji bile su još veće: čekali smo da se revolucionarna Rusija tek sada, ali punom parom i iskreno, prihvati inicijative u našoj stvari. Iz izvještaja, koje smo dobili iz Praga, vidjeli smo, da s istim osjećanjima i nadama upire svoje oči u rusku revoluciju i golema većina naše čehoslovačke javnosti.

Prva akcija nove provizorne ruske vlade opravdavala je sve naše nade. 18. ožujka poslao je prof. Masaryk Miljukovu telegram, u kome podvlači našu dosadašnju suradnju sa Rusijom i Slavenima i pozdravlja pobjedu ruske revolucije, koja Rusiji treba da donese poredak i pobjedu u ratu, da ujedini Poljake, Jugoslavene i Čehoslovake, da im pomogne da izgrade svoje slobodne države i Slavenima kao i Rusiji donese placement u svjetskoj politici. Slobodna Rusija znači pad Austro-Ugarske i pravedno riješenje pitanja mira zajedno s ostalim velesilama.

Ministar Miljukov potvrdio je odmah Masarykovu depešu i izjavio kategorički:

»Slažem se potpuno s Vašim mislima o perspektivama, koje slobodna Rusija otvara porodici civiliziranih naroda s obzirom na konačnu reorganizaciju Srednje Evrope.«

Istodobno je ruski presbiro objavio drugu izjavu

Miljukova danu zastupnicima ruske štampe, u kojoj ruski ministar vanjskih poslova opširnije govori o programu razdiobe Austro-Ugarske i kaže:

»Stvaranjem čehoslovačke države bit će istaknuta granica prema njemačkim osvajačkim planovima s obzirom na slavenske zemlje. Njemačka, Austrija i Ugarska moraju biti stjerane u svoje etnografske granice. Talijani će biti ujedinjeni sa Talijanima, Rumunji sa Rumunjima, ukrajinska zemljišta sjedinit će se s našom Ukrajinom. Prirodna riješenja donesena historijom, iziskuju također i ujedinjenje i svih jugoslavenskih zemalja.«

Naša strahovanja i strahovanja odgovornih krugova na zapadu zbog utjecaja revolucije kako na vanjsku politiku Rusije, tako i na vojsku u prve dvije tri nedjelje s početka se nisu potvrdila, i pored toga, što se agitacija ekstremnih elemenata razbuktala već za prvih dana vlade kneza Lvova. 18. ožujka razaslao je Miljukov svima diplomatskim zastupnicima Rusije u savezničkim i neutralnim zemljama cirkularni telegram, koji nas je ponovo umirio. U svojoj depeši Miljukov obrazlaže potrebu revolucije, pokazujući na sve zlo, koje je Rusiji donio stari režim i podsjećajući na to, kako je zločinački postupao za vrijeme rata. Vojnički i međunarodno formulira pak program nove vlade veoma odlučno: »Revolucionarna Rusija u borbi protiv zajedničkog neprijatelja i protiv njegova osvajačkog duha, koji želi steći nad Evropom hegemoniju u korist sramnog pruskog militarizma, poći će dalje sve do pobjede, bez umora i ograničenja.«

Manifest privremene vlade kneza Lvova, koji je bio odmah poslije toga objavljen, još više ističe i potvrđuje ta načela. Izjavljuje, da će Rusija povesti rat sve do potpune pobjede, zbog čega će poduzeti sve, što je u moći vlade i da će revolucionarna Rusija ostati vjerna svima savezničkim ugovorima i obavezama, koje je vežu s ostalim Saveznicima. U istom smislu se vlada obratila zasebnim manifestom i vojsci.

U tim okolnostima nisu na nas u Parizu nastali nemiri i teškoće poslije abdikacije cara Nikole i velikog kneza Mihaila nikako djelovale kao ni spor oko saziva konstituante, niti napokon vijesti o dolasku prvih ruskih revolucionara i anarhista iz inozemstva sa dozvolom i pomoći njemačke vlade (Lenjin je došao 4. travnja 1917.) ni stvaranje revolucionarnog odbora radnika i vojnika, koji se utaborio najprije na finskoj stanici, a onda u tauridskoj palači, počevši odmah odande sa svojom novom revolucionarnom propagandom.

Ali već poslije 25. ožujka počeše politički krugovi pariski i londonski mijenjati svoje mišljenje o ruskim događajima: uznemiriše se najprije zbog utjecaja, koji je počeo na vladu vršiti iz tauridske palače petrogradski sovjet radnika i vojnika, stvorivši sebi ubrzo položaj sporedne vlade i djelujući na promjenu vladine linije kako u političkim tako i u vojničkim stvarima. Borba između revolucionarnog radikalizma i revolucionarne demagogije s jedne strane i težnja da se provede revolucija, a da ne bude dotaknut autoritet vlade i da ne nastane anarhija sa druge strane, borba, koja se pojavljuje uostalom prilikom svake revolucije, bila je posljednje nedjelje mjeseca ožujka 1917. u Petrogradu već u potpunom toku.

U prvim časovima izgledalo je, da vlada kneza Lvova tim borbama dobro odoljeva. Njen proglas od 30. ožujka, da je revolucionarna Rusija voljna urediti samostalnu Poljsku, kojoj će biti dodijeljeni i austrijski i pruski poljski krajevi, i da će ta samostalna država biti vezana za Rusiju samo običnim savezništvom, ojačao je autoritet revolucionarne Rusije i njene vlade u svima državama na zapadu, zadavši tešku ranu centralnim silama. Polovicom travnja savezničke vlade odgovaraju na izjavu Miljukova, »naglašujući pred međunarodnom javnosti i pred poljskim narodom svoj potpuni solidaritet sa planovima ruske vlade o ponovnom stvaranju Poljske i njenoga teritorijalnog integriteta.«

Za nas je to bio dan nove radosti; rekao sam već prije, da smo tako bili prožeti uvjerenjem u nerazdjeljivost svih srednjoevropskih problema, da smo u svakom poljskom uspjehu vidjeli uvijek korak naprijed i za sebe.

Ali tokom mjeseca travnja i polovice mjeseca svibnja došlo je do sukoba, u kojima je vlada očito ustupala pred lijevim elementima iz Sovjeta radnika i vojnika. Počeli su doduše u ožujku 1917. također i time, da su primali nastavak rata protiv imperijastičkih sila u Srednjoj Evropi, ali su dospjeli postepeno do revolucionarnog defetizma, a završili su sa novembarskom revolucijom Lenjina i Trockog, ostvarenom pod geslom ugovaranja momentanog mira i dijeljenja zemlje seljaku.

Petrogradski Sovjet radnika i vojnika stvoren je istog dana kada i privremena vlada kneza Lvova. Bilo je u njemu i umjerenih socijalističkih elemenata, koji su postepeno bili potiskivani od radikalnih faktora, pod vodstvom Lenjina i Trockog poslije njihova povratka u Rusiju. Razilaženje između vlade, buržoaskih stranaka i umjerenih socijalista na jednoj strani i petrogradskih sovjeta na drugoj strani sve brže se produbljivalo, a obje oprečne doktrine došle su polovicom travnja potpuno do izražaja.

Vlada je imala u programu nastavak rata sve do pobjede i održanje svih ugovora i obaveza prema Saveznicima; htjela je dalje sazvati konstituantu tek poslije završetka rata i riješiti najvažniji problem ruskog mužika, dijeljenje zemlje putem zakona. To su sve iskoristili ekstremisti odlično protiv vlade i za revolucioniziranje masa, strahovito umornih ratom. Umor na svim stranama i potpuna iscrpljenost Rusije bila je takova, da su ekstremisti imali veoma lak uspjeh u masama, čim su počeli govoriti o momentanom sklapanju mira i dijeljenju zemlje. Osim toga održavanje obaveza prema Saveznicima bilo je za njih imperijalistička, predrevolucionarna

politika stare ruske diplomacije i prolijevanje ruske krvi u korist kapitalista engleskih i francuskih.

Iz svih tih unutrašnjih ruskih sporova razvila se beskonačna diskusija o ciljevima rata, a naročito propaganda »bez aneksije i kontribucije«; odlaganje konstituante i agrarne reforme bilo je predstavljeno kao kontrarevolucija. I tako je borba ekstremista protiv vlade polako, ali sigurno svuda pripremala teren opasnog raspoloženja za svršetak rata, nesigurnost i nered u administraciji, sveopći defetizam i neizbježivu anarhiju na bojištu i za bojištem.

Tome je pomagala sjajno vođena propaganda njemačkih agenata na ratištu i unutar Rusije za dovršenje rata i fraterniziranje vojnika na ratištu. Razvoj prema slaboj, nedovoljno državničkoj, psihološki sumnjičavoj politici ruskih vladinih krugova dovršen je sustavno širenom ideologijom ruskih ekstremista, pomaganom i od grupe socijalista revolucionara, tako da su joj na kraju počeli podlijegati i vodeći socijalistički političari u svojim praktičnim akcijama: ruska revolucija je, tvrdili su, uvod u revoluciju svjetsku, koja će se roditi iz svjetskog rata. Naročito se mnogo vjerovalo u mogućnost revolucioniziranja Njemačke i Austro-Ugarske pod utjecajem ruske revolucije.

Uostalom skoro je sasvim sigurno, da boljševička revolucija od 7. studenog 1917. nije bila zamišljena svijesno od svojih vođa, kao pokušaj uvođenja komunističkog režima u Rusiji, koji bi se imao držati dugo; autori sami bili su iznenađeni svojim uspjehom. Bio je to pokušaj, da se kroz Rusiju naročito revolucionizira Srednja Evropa, a onda i Zapadna Evropa. Ruski Marxovi učenici jednostavno su vjerovali, da je čas revolucije, koju je on u svojim doktrinama predviđao, došao, i prema tome su se počeli vladati. Tek kad su boljševici zavladali Rusijom, počeli su stvarati svoj praktični pozitivni vladajući program.

Tako se u suštini javljao spor obaju tabora već od travnja 1917. Završen je ruskom revolucijom u

času, kad je zbog ekstremističke propagande i vladine neodlučnosti ratište bilo uništeno, kad je dezertiranje mužika, koji su sa fronte išli kući da bi na vrijeme sudjelovali pri dijeljenju zemlje, postalo sveopća pojava, kada je administracija zbog nestanka carske birokracije, a u nedostatku nove, pala u tolikoj mjeri, da je potpuna nemogućnost opskrbe ne samo vojske nego i građanstva dovela do posvemašnje anarhije i kada poslije finansijskih teškoća, smanjivanja vrijednosti novca i sveopćega ratnog iscrpljenja, boljševički prevrat nije bio osjećan kao pogoršanje situacije. Nije pobijedio boljševizam, nego geslo: zemlja i mir.

65.

Neslaganje tih tabora u prvim danima revolucije moguće je osvijetliti naročito frapantno sa nekoliko primjera, koji se odnose na vanjsku politiku revolucionarne Rusije, a zbog toga i naše revolucionarne akcije. 8. travnja dao je ministar Miljukov izjavu, u kojoj je jasno ocrtao sliku buduće Evrope sa slobodnim državama poljskom, čehoslovačkom i jugoslavenskom. Može se reći: tako jasno nije govorio nijedan saveznički ministar u svojoj službenoj izjavi kao taj ruski ministar. To se mora naglasiti više s obzirom na povremene tvrdnje, da ja ne priznajem dovoljno zasluga Rusije za naše oslobođenje.

Odmah poslije toga, 9. travnja, izdala je privremena vlada deklaraciju, u kojoj je između ostaloga konstatirala ponovo, da želi voditi rat do pobjede, ali da ne namjerava nastaviti u borbi za to da nadvlada druge narode ili da im uzme imovinu ili teritorij. Tamo se kaže doslovce: »Cilj slobodne Rusije nije savladavanje ostalih naroda, niti nasilno otimanje njihova dobra ili zemljišta, nego stvaranje čvrstog mira na principu samoodređenja naroda. Ruski narod ne teži za širenjem svoje unutrašnje moći na štetu drugih naroda ni za tlačenjem i poniženjem koga bilo.«

Ta deklaracija bila je koncipirana s obzirom na agitaciju petrogradskog sovjeta, koje je nemajući povjerenja u Miljukova, ljubomorno kontrolirao sve, što je radilo ministarstvo vanjskih poslova; Miljukov je u glavnim ratnim pitanjima, a prije svega u pitanjima kako ruskim tako i savezničkim u pitanju ciljeva rata bio na istoj platformi sa saveznicima.

Ta izjava bila je odmah iskorišćena od austrijskih službenih krugova (a i njemačkih) i njihove štampe protiv Miljukova i za vođenje akcije za separatni mir sa Rusijom,[1]) kao što ga je iskoristio i petrogradski sovjet radnika i vojnika, koji mu je počeo davati svoj smisao, t. j. u smislu mira bez aneksija. Za Berlin i Beč — to je značilo mir prema stanju prije rata.

Tako se između obaju ruskih tabora razvija novi, veliki spor o ciljevima rata. 1. svibnja privremena vlada šalje savezničkim državama službeno svoju deklaraciju od 9. travnja: dokazuje da se ta deklaracija slaže sa ratnim programima i izjavama savezničkih država i dodaje: revolucionarna Rusija je čvršće uz savezničke sile od carske Rusije, ona ne će sklopiti separatnog mira i ratovat će sve do pobjede.

Sovjet radnika i vojnika bio je okružnicom Miljukova i njegovim dodatkom proglasu od 9. travnja

[1]) Dokaz za to bila je vladina izjava, koja je potjecala direktno od Czernina, koji je onda svim silama radio na sklapanju separatnog mira sa Rusijom; objavljena 14. travnja 1917., a glasi:

»Vlada Austro-ugarske monarhije doznala je za proglas privremene ruske vlade, objavljene 11. travnja o. g. Saznala je odatle, da Rusija ne namjerava da nadvlada druge narode, ni da oduzme njihova nasljedstva i ni da nasilno zauzme tuđi teritorij, nego da naprotiv želi da osigura trajni mir na osnovi prava, da svojom sudbinom upravljaju sami. Austrijsko-ugarska vlada saznala je odatle, da privremena ruska vlada želi postići ciljeve, koje je istakao u svojoj izjavi ministar vanjskih poslova od 31. ožujka, kao ratni cilj monarhije. Može se osim toga konstatirati, da Austro-ugarska i ruska privremena vlada jednako žele mir, častan za obje strane«.

najviše razdražen. Odmah je poveo oštru akciju protiv ministra vanjskih poslova, ističući, da je njegova politika imperijalistička i napadačka kao i politika carske Rusije. Između vlade i sovjeta nastade oštar sukob, u kome vlada nije odstupila, a okružnice nije opozvala. Konflikt je bio karakterističan, upravo simboličan; sadržavao je u zametku cijeli dalji razvoj između vlade i sovjeta, koji je završen Lenjinovom pobjedom.

Događaji, koji su slijedili odmah poslije toga, jasno su to potvrdili. Izvršni odbor Sovjeta radnika i vojnika izdao je protiv vladine okružnice saopćenje, koje je putem ruske službene telegrafske agencije razaslao inozemstvu; dajući ponovo svoje vlastito razjašnjenje proglasa od 9. travnja u smislu mira bez aneksije i ratnih odšteta jasno je izjavio u svome proglasu, »da je sigurno, da će narodi svih država, koji vode rat, uništiti otpor svojih vlada i natjerati ih, da bi poveli pregovore za mir, odričući se svih aneksija i odšteta.«

To nije bila samo polemika protiv privremene vlade; trebalo je to da bude desavuiranje, demonstracija i istodobno propaganda za pacifizam i brzo svršavanje rata. Bilo je to prvo javno i demonstrativno naglašavanje principa mira bez aneksije i kontribucije sa ruske, iako neslužbene, strane. Savezničke vlade bile su time dirnute, javno mišljenje zapadne Evrope je dosta oštro reagiralo, mi smo bili uznemireni, pitajući sami sebe, kamo će to odvesti. Razlaz između obaju ruskih tabora izgledao je nepremostiv i borba se već vodila otvoreno i oštro, kako u političkim tako i u vojničkim stvarima.

Polovicom svibnja taj je sukob najprije izazvao ostavku ministra rata Gučkova i generala Kornilova, a odmah poslije toga i demisiju cjelokupnog kabineta kneza Lvova. U novoj vladi već nisu bili ni Miljukov ni Gučkov; pod utjecajem borbe sa lijevim i ekstremističkim elementima promjena je značila silno skretanje u lijevo (šest članova pripadalo je socijalističkim

strankama). Kerenskij postaje ministar rata, sa namjerom, da utječe na lijeve elemente u korist energičnog nastavka rata, nekoji članovi Sovjeta radnika i vojnika (na pr. Ceretelli i Skobelev) također ulaze u vladu, primajući na sebe također odgovornost za sudbinu države; dosadašnji ministar financija Tereščenko prelazi na mjesto Miljukova, zadržavajući uz male izmjene linije njegove vanjske politike. Želi također nastaviti sa savezničkom politikom i ratom uz bok sila zapadne Evrope, ali prihvaća ipak nekoje principijelne zahtjeve petrogradskog sovjeta. Sovjet radnika i vojnika, u kome su dosad imali većinu socijalisti umjerenije struje, od prvog početka je odbijao aneksiju Carigrada i drugih turskih teritorija, nadajući se, da će sa svojom umjerenošću moći da djeluje na njemačke socijaliste i na širenje revolucionarnog pokreta u državama Srednje Evrope uopće.

Zapadna Evropa u prvom momentu gledala je taj razvoj s umirenjem. Time je olakšano rješavanje spornih pitanja, na primjer pitanje crnomorskih uzina u smislu internacionalizacije i suodgovornost ruskih socijalista za sudbinu carevine; vlada se nadala, da će socijalisti biti natjerani na razmišljanje; očekivao se također i u vojsci preokret, jer je Kerenskij bio na početku prilično popularan, i izvjesno povjerenje. Činjenica, da su u vladi bili i socijalisti kao Ceretelli, koji je od prvog časa revolucije govorio, da je potrebno s ratom nastaviti sve do pobjede, također je umirivala.

Pa i pored toga, što je Miljukov bio ministar vanjskih poslova samo kratko vrijeme, iskazao nam je kao ministar, poslanik i književnik velike usluge. Ima lijepo mjesto u borbi za naše oslobođenje. Bio nam je osim toga predstavnik slavenske politike, kakovu je Rusija trebala uvijek da vodi (iako smo u pojedinim pitanjima, na primjer u stvarima balkanskim, zauzeli tu i tamo rezervu). Ne bih htio, da se na to zaboravi; bili bismo zaista nepravedni prema Rusiji, u prvom redu prema revolucionarnoj Rusiji.

Proglas o politici nove vlade u cjelini je zadovoljio, i ako su u njemu bili veliki tragovi novih prilika i agitacije ekstremista: vlada je htjela da ojača ratnu sposobnost vojske, da konsolidira u njoj demokratske principe i da nastavi u borbi, koja je trebala revoluciji da osigura pobjedu, a nipošto osvajanje novih teritorija; ne teži također ni za vladanjem nad drugim narodima niti za njihovim imetkom i zemljištem, i želi mir bez aneksije i ratnih odšteta, slijedeći politiku slobodnog razvoja naroda.

Formula o miru bez aneksije i ratnih odšteta tu je prvi put spomenuta službeno od savezničke ruske vlade u programu, dopunjena uz to još rečenicom, kojom se traži samoodređenje naroda.

Proklamacija je bila nešto ublaženo izdanje proglasa od 9. travnja 1917. To ublaženje, a naročito službeno prihvaćanje teze sovjeta o miru bez aneksije i kontribucije prvo od strane vladinih krugova i javnosti Zapadne Evrope isto tako nas je malo uznemirilo; ali knez su je Lvov već 20. svibnja, a zatim i ministar Tereščenko dopunili novim izjavama, koje su novi vladin proglas dovele u sklad sa proglasom od 9. travnja i sa savezničkim ratnim ciljevima, tako da smo mi u Parizu na sve to gledali kao na nužni vanjski kompromis sa lijevim elementima, da bi nova polusocijalistička vlada lakše vladala situacijom.

G) RUSKA REVOLUCIJA I DEMOKRATSKI CILJEVI SVJETSKOG RATA

66.

Mi u Parizu, pratili smo cijeli razvoj, kao što sam već rekao, sa radošću i brigom u isti mah. Znali smo, da revolucionarna Rusija po svojoj ideologiji, svojim ciljevima i težnjama kao i svojim simpatijama mora ići s nama. Sve vladine deklaracije govorile su o demokraciji i o slobodi naroda izričito, direktno ili

indirektno su se izlagale protiv Austro-Ugarske i za oslobođenje potlačenih naroda Srednje Evrope. Naprotiv, politički i administrativni kaos, koji se neprekidno povećavao, nedostatak energije kod vlade i porasli utjecaj ekstremista na mase, što se tiče vođenja rata silno nas je uznemirivao.

Zbog toga nisam podcjenjivao golemi idejni zamašaj ruske revolucije kao takove, bilo za razvoj poratne Evrope i Rusije, bilo zbog njenog upliva na rat i savezničku diplomaciju uopće, a zbog toga i za problem habsburške monarhije i pitanje našeg oslobođenja. Mislim naime, da baš idejna strana ruske revolucije — i to u svoje obadvije faze, u cjelonarodnoj i boljševičkoj — nije bila nikad ispravno ocijenjena. Kao što nam Wilson nije učinio nikakovu uslugu time, što se po ulasku Amerike u rat nije zauzeo za nas ili za druge potlačene narode, nego time što je težio za jasno formuliranim idejama i principima, koje je nepopustljivo ostvarivao, a koje su u svojoj krajnjoj posljedici značile naše oslobođenje, — isto tako nam je i ruska revolucija, koja je došla istodobno sa Wilsonom, iskazala neprocjenjive usluge, svakako veće nego što se dosad misli.

Želim naročito naglasiti, da mi je to i pored svih briga, koje su me tada mučile, bilo uvijek jasno. Ako Rusija nije potlačenim narodima pomogla svojim političkim programom, ili od 1917. borbom na ratištu, pomogla im je izdašno svojom revolucijom. Zapadnoevropska demokracija, koja nam je dosad pomagala ili iz taktičnih ili prestižnih razloga, nije mogla sada ići natrag; izronile su tu nezadržive sile idejne i moralne, koje su njene dosadašnje korake sankcionirale u našu korist. A na drugoj strani u državama Srednje Evrope ove su sile djelovale strahovitim dojmom: revolucionirale su mase, ugrožavale autokracije svake vrste, rušili narodnosno pomiješane države, otešćavale vođenje rata, iako su opet vlade tih država okretno politički i vojnički iskorišćivali revolucionarni kaos, koji se rodio u Rusiji.

I tako odgovor Saveznika predsjedniku Wilsonu od 10. siječnja 1917., niz Wilsonovih izjava, — koje su same bile pod utjecajem tih novih događaja — i ideologija ruske revolucije, u proljeće 1917. počinju stvarati idejnu podlogu, koja će postati filozofija svjetskog rata uopće, i evanđelje svih potlačenih naroda, koji od tog časa temelje o nju sve svoje težnje i želje.

Ovdje moram napomenuti nekoliko činjenica, koje te stvari veoma oštro osvjetljavaju i pokazuju rusku revoluciju, a naročito ruske socijaliste svih frakcija u veoma povoljnom svijetlu i pored toga, što sa stanovišta vladinog, bilo s obzirom na zapadne sile, bilo s obzirom na sudbinu Rusije, njihove vojske ili na vođenje rata nije moguće opravdati njihovu nedalekovidnost i političku neiskusnost. Imaju samo jednu olakšavajuću okolnost, koja uostalom vrijedi i za ruske liberale: stara Rusija nije politički odgojila nikoga, čak ni svoju vlastitu buržoaziju, koja je isto toliko kriva za današnje stanje u Rusiji kao i ostali faktori. U toliko je manje politički pripremila za događaje, koji su došli sa ruskom revolucijom, socijaliste, gonjene starim ruskim sistemom više prema negaciji, terorizmu i anarhiji nego pravoj pripremi za slučaj, da se jednom domognu vlade u najvećoj državi svijeta u najtežim okolnostima, koje je jedva moguće zamisliti.

Ministar Czernin je pokušao rusku revoluciju više puta iskoristiti za mirovne prijedloge. Prvi put svojom izjavom u »Fremdenblattu« od 31. ožujka, drugi put odgovorom na pitanje socijalista, u kojima prima — i pored otpora Berlina — geslo Sovjeta radnika i vojnika o miru bez aneksije i ratne odštete. Bio je to mamac, uz pratnju komplimenata na račun revolucionarne Rusije. Ruska revolucija — njene buržoaske i revolucionarne vlade — shvatile su, odbile to i ukazale na dvoličnost bečke vlade: proglasila je staru Rusiju prvo za svoga najvećeg neprijatelja, a onda pokušala s njom pregovarati za separatni mir,

ukazujući joj na opasnost bliske revolucije. Kad je revolucija došla, iskorišćivala ju je što je više mogla, a onda joj se opet obratila s uvjerenjem, da je rat vodila samo protiv stare Rusije, ali da između revolucionarne Rusije, habsburške monarhije i Njemačke ne treba nastavljati s ratom; Beč prihvaća principe ruske revolucije o slobodi naroda i miru bez aneksije i ratne odštete.

Ruski revolucionarci znali su pribiti na sramotni stup tu strašnu međunarodnu dvoličnost, a kod kuće u Austriji, potlačeni narodi dobro su to iskoristili za svoju unutrašnju propagandu.

Još je karakterističniji poznati incident sa švajcarskim socijalističkim poslanikom Grimmom. Grimm je u mjesecu svibnju otišao u Petrograd u dogovoru sa Lenjinom, sa znanjem njemačkih socijalista i švajcarske federalne vlade. Otišao je u misiji, da pomogne akciju za sklapanje separatnog mira između Njemačke i Rusije. Ne znam točno sve pojedinosti; sigurno je, da je pokušao ruskim socijalistima predati mirovne uvjete Njemačke, i da su se ruski socijalisti, članovi druge vlade kneza Lvova, potrudili, da bi se odande, što je moguće prije izgubio. Ne samo što su u njegovoj akciji vidjeli mamac u korist Njemačke, ali njihova fantastična vjera u revolucionarne principe, koje su tada ispovjedali, gonila ih je u borbu protiv tadašnje politike njemačkih socijalnih demokrata, koje su smatrali slugama imperijalističke politike Berlina i odgovornima za Grimmovu akciju.

Sličan je bio njihov postupak u stvari stockholmskog kongresa: ustali su protiv kongreskog oportunizma socijalističkih stranaka centralnih sila, tražeći od njih, da zauzmu principijelno, nekompromisno stanovište protiv svojih vlada; mislili su, da bi u protivnom kongres postao oruđe njemačkih i austro-ugarskih vladinih krugova. Napokon, budući da se o tome nisu mogli sporazumjeti, ne htjedoše sudjelovati na tome kongresu.

Stanovište, koje su ruski socijalisti svih frakcija zauzeli prema politici socijalističkih stranaka u zapadnoj Evropi, služi im s jedne strane na čast, a s druge strane svjedoče o njihovoj političkoj netaktičnosti i pravolinijskim postupcima. Ruski socijalisti bili su velikim dijelom učenici njemačkog marksizma.

Njihovi marksistički učitelji iz Njemačke i Austro-Ugarske nađoše na početku rata puta i načina, kako bi mogli da marksizam ne iskoriste potpuno protiv svojih vlada, odgovornih za rat. Njihovi ruski učenici za vrijeme carizma ostali su čvrsto na svojoj marksističkoj liniji, posve dosljedni i kad je buknula revolucija, primjenjivali su na nju i uopće na rat, koji su sada morali voditi na vlastitu odgovornost, marksističke formule. Sudbonosne posljedice te logike-nelogike za socijalizam morale su doći. Francuski, engleski i belgijski socijalisti, pokušavali su odmah na početku revolucije da djeluju na ruske socijaliste; htjedoše se s njima dogovoriti o daljem postupku političkom sa stanovišta socijalističkih doktrina, htjedoše im pomoći u njihovim teškim časovima, a naročito se s njima zajedno pripremiti za mirovne pregovore. Vidjeli su naravno odmah od početka golemi utjecaj ekstremista zimmerwaldskog pravca u cijelom ruskom socijalizmu — pa čak i u taboru umjerenih — i zato su smatrali potrebnim, da obavijeste ruske socijaliste o taktici i načinu rada socijalista Zapadne Evrope. U to je doba u vladi u Francuskoj bio Albert Thomas, u Engleskoj Henderson, u Belgiji Vanderveld i Destré (u Italiji Bissolati).

Iz tih razloga došlo je do poznatog putovanja francuskih i belgijskih socijalista u Petrograd (Thomas, Moutet, Vanderveld, Destré i dr.). Vratili su se razočarani. Sjećam se još i sada, kako su mi ispričali svoje dojmove Thomas i Moutet: sa ruskim drugovima jedva da se može nešto pametno poduzeti. Kad govorite na javnoj skupštini, mase vas aklamiraju, oduševljenju nema kraja; ali za časak te iste mase aklamiraju Lenjina i Trockog. Vođe ostalih

umjerenih pravaca socijalističkih nisu kadri, da nas shvate. Ostali su u ekstazi, uzbuđeni, u fanatičnom raspoloženju. Pravi socijalizam, kako vele, predstavljaju samo oni, a ne mi. Mi sa svojim nazorima na rat služimo samo buržoaziji time što ga želimo voditi do skrajnjih posljedica. Naši ratni ciljevi su isto tako imperijalistički kao i kod centralnih sila, i samo su se oni uspjeli riješiti toga imperijalizma. Istina, potrebno je nastaviti s ratom, ali uglavnom zato, da bismo što prije izazvali revoluciju u Njemačkoj, u čiji brzi dolazak ruski drugovi još uvijek vjeruju. A onda te beskrajne diskusije i debate, iz kojih se nikad ne rodi ništa konkretno, ruska vojska i administracija se raspada, a njemačka vojska opsjeda dalja ruska zemljišta. Ukratko, dojmovi pesimistički, nada na jedinstvenu taktiku mala, izgledi u budućnost nesigurni; prijeti raspad vojske i totalna anarhija u cijeloj zemlji . . .

S takovim uvjerenjem vratili su se francuski socijalisti, s kojima sam imao prilike govoriti. Bilo je, razumije se, i u Rusiji među socijalistima razumnih ljudi: Plehanov, Kropotkin i dr. Ali nisu bili poslušani.

1917. godine među socijalistima imali su većinu socijalni revolucionari. Ali nisu bili unutrašnje i idejno jedinstveni: desnica je bila na pr. za rat, centrum s početka za Zimmerwald, onda za obranu, ljevica za mir kao što su bili boljševici, s kojima je sastavljena novembarska vlada. Bilo je teško, što za vrijeme carizma nisu imali organizacija i što se nisu mogli odgojiti i pripremiti. Mase, koje su se približile socijalistima revolucionarima poslije revolucije, bile su politički nesvijesne, a osim toga dezorijentirane nejedinstvenošću vodstva. Socijalni demokrati menjševici pored komunista nisu igrali veliku ulogu. Skupina Plehanova i ostale slične skupine socijalno-demokratskih »oboronaca« imale su utjecaja samo u uskom krugu inteligencije.

1917. bili su mjerodavni socijalisti revolucionari (dali su im većinu i izbori u Narodnu skupštinu). Iako

radikalni u parolama, ostali su tako reći robovi t. zv. volje naroda dosljedni i za revolucije na štetu i svoju i cijele Rusije. Svojoj teoriji o »narodnjaštvu« žrtvovali su sve. Nisu se odvažili da proglase republiku, da izdaju novi agrarni zakon, dok ne bude konstituante, nisu se usudili da uvedu vojničku kaznu smrti ili da ograniče slobode u izuzetnim prilikama, gdje bi to bilo korisno i potrebno za revoluciju itd. Postadoše žrtve teoretske demokracije. Boljševici time, što su izašli iz marksizma (iz teorije o diktaturi) nisu imali takovih skrupula. Ovdje su, kao i u redovima buržoazije, intelektualci izgubili.

Ponavljam: ruski socijalizam, živeći dugo pod uplivom carskog terora, odgajan u anarhističkoj negaciji i revolucionarnom terorizmu, nije mogao biti na visini u najsudbonosnijem trenutku ruske države, u trenutku, kad se je mogao ostvariti, i za ruski narod i čovječanstvo učiniti goleme stvari. Nije bio na visini baš kao ni ruska inteligencija i buržoazija, koja isto tako nije kadra, da ispravno shvati situaciju i uvidi, kakovu treba da odigra ulogu. Postali su žrtva svojih vlastitih pogrešaka i krivica, baš kao što je carska Rusija postala žrtva zločinačkih pogrešaka svojih vlada. A komunistička Rusija, ostvarivši skoro šematički i sa fanatizmom neke marksističke doktrine, koje praktičan život nikad ne može podnijeti, dopušta sebi žrtve u ljudstvu, da bi vidjela kojih pogrešaka se vlada i država mora čuvati . . .

Bilo bi također neispravno jedino okrivljavati vođe: kneza Lvova, Gučkova, Miljukova, Kerenskog, Černova, Ceretellia i dr. Niti najbolji vođe ne mogu od nepripremljene mase načiniti materijal, koji bi bio sposoban za velike državničke promjene i novi politički i socijalni život, o kome dosad nije imao pojma. Bila bi to samo fraza, kad bi se reklo, pobijedio je Lenjin, a izgubio Kerenskij. Carizam nije odgojio radnika, još manje seljaka, nije odgojio buržoaziju, korumpirao je inteligenciju. Bilo bi to skoro čudo — barem to danas, ex post, tako izgleda — da je rusku

revoluciju uspjelo održati u granicama, koje joj dade ožujska revolucija.

Pa ipak bila je naša dužnost i naša zadaća, da za svoje ciljeve što bolje iskoristimo dobre strane ruske revolucije i politike ruskih socijalista. Ruska revolucija, kao što sam rekao, stvorila je filozofiju rata, kako su je najprije propagirale zapadnoevropske sile, kako su to energičnije naglasili u odgovoru predsjedniku Wilsonu, i kako ju je sistematski i jasno formulirao Wilson. Time su čovječanstvu, Evropi i svima potlačenim narodima iskazane neprocjenjive usluge. Vidjevši kako se brzo ruska revolucija pretvara u kaos, kako dobiva oblike boljševičkih pokusa, potrudili smo se da iz nje izvučemo ono, što je dobro. Ruski narod je i tu podnio za nas žrtve, i to zaboraviti bila bi nezahvalnost.

Tim zasebnim razvojem i svojim dubokim uplivom, koje je ruska revolucija imala na dalje faze rata, svjetski rat se pretvara sve izrazitije u svjetsku revoluciju, o kojoj ovdje ne mogu opširno govoriti, budući da sam okvir svoga posla ograničio isključivo na političke motive. To još ne znači, da toga nisam svijestan i da to ne ocjenjujem pravilno. — Htio bih dalje da naglasim, da se vanjska politika ruske vlade, dok je bila u rukama Miljukova, pa ni kasnije do 7. studenog 1917., nije ni u čemu promijenila prema Saveznicima, pa ni u stvari produljenja rata. Ni ruski socijalisti, kad su došli na vladu, nisu izmijenili nijednog ugovora ili obaveze, koju su imali prema Saveznicima; isto tako nisu za sebe tražili obustavljanje rata i ubrzanje pregovora za mir, iako su svi osjećali, kako je Rusija iscrpljena. Socijalisti revolucionari vodili su u tome pogledu pravolinijsku politiku i to dosljednu i poslije boljševičke revolucije.

Ideja samoodređenja naroda zavladala je toliko ideologijom ruske vanjske politike, da su ostale savezničke vlade jednim mahom bile povučene u vir, iz koga više nije bilo izlaza. Sve diskusije o ratnim ciljevima, u kojima su se od ruske revolucije savezničke vlade morale jasnije izražavati, stajale su pod utjecajem ideologije velike revolucije. Ideja narodnosne slobode više nije nestajala, čak ni onda, kad je vladu u Rusiji preuzeo komunizam, koji je u tome pitanju jednostavno morao nastaviti u tome, što je ožujska revolucija objavila i posvetila svojim žrtvama.

To, što sam ovdje rekao, svečano je potvrdio predsjednik Wilson, u diplomatskoj poruci ruskoj vladi od 10. lipnja 1917. Bilo je to u času, kad je Zapadna Evropa sa strahom pratila borbe u Rusiji protiv ekstremista, protiv anarhije u državi i protiv raspada vojske, protiv neispravnog tumačenja ekstremista o ratnim ciljevima i o politici Saveznika. Wilson je dobro shvatio, u kakovoj se opasnosti nalazi Rusija i kroz kakovu krizu prolazi njena mlada demokracija, i svojom porukom je htio priteći u pomoć ruskoj vladi u njenoj borbi oko konsolidacije države. Pariz i London primiše poruku sa zadovoljstvom. Vidješe, kako su malo pomogli dosad različni pokušaji savezničkih vlada, socijalističkih stranaka i uplivnih pojedinaca, da zadrže bujicu ruskog prevrata. Čekali su, da veliki autoritet Wilsonov postigne rezultate.

Wilsonova poruka Rusiji je uostalom prva njegova akcija, u kojoj se javlja Wilson (i pored grešaka, koje je načinio kasnije, naročito za vrijeme mirovnih pregovora), velikan, kakav je bio i u svojim ostalim djelima: shvaća poteškoće i patnje ruskog naroda, pun je obzira i osjećaja i prijateljstva prema revolucionarnoj Rusiji, stoji kao stražar nad tim, da se nitko ne bi dotaknuo ni interesa Rusije kao velesile ni rezultata revolucije. Jednako se držao i prema boljševičkom režimu, uvijek odlučno protivan intervenciji u Rusiji iz načelnih razloga. U svojoj poruci razvija ideju solidarnosti svih država, zasnovanih na principu slobode, u borbi protiv centralnih sila sve do pobjede.

Kategoričko naglašavanje borbe protiv autokracija i za oslobođenje naroda ispod tuđeg jarma u Wilsonovoj poruci ruskoj vladi — svi su razumjeli.

Njegova poruka trebala je da koristi ruskoj vladi i da unese svijetlo u dotadašnje konfuzne diskusije ruske javnosti o ratu i njegovim ciljevima. Bila je to međutim i pobuda za nas, braneći iste političke linije prema Rusiji, kao i prema nama, i naglašavajući ponovo, makar i indirektno, ideju slobode potlačenih naroda u Srednjoj Evropi.

Pa i pored toga, što to nije imalo posljedica, koje su svi željeli, bio je to pokušaj za identificiranje Wilsonovih teorija sa principima ruske revolucije o ciljevima rata, borbu za svjetsku demokraciju, za samoodređenje naroda; bilo je to novo naglašavanje nove ideologije rata, isticanje demokratske filozofije, koja je otada bila u svima savezničkim proglasima o ciljevima i značenju rata. Zato podvlačim tu Wilsonovu izjavu o ruskoj revoluciji.

Ponavljam: svi ti događaji, proglasi i incidenti imali su za konačni ishod rata, pa time i za našu odluku, veće značenje, nego što se dosad moglo i misliti. Smatrao sam dalje potrebnim, da tu činjenicu ispravno uklopim u sve te historijske događaje.

H) KRAJ SVENARODNE REVOLUCIJE. — BOLJŠEVIČKA REVOLUCIJA. — MASARYK U RUSIJI

67.

Dalji politički događaji mjeseca srpnja i kolovoza hitali su nezadrživo katastrofi. Raspad vojske se nastavljao; bio je vidljiv već prilikom ofenzive generala Brusilova, toliko važne za nas, u srpnju 1917., kada je naša brigada kod Zborova za našu stvar izvršila svojom hrabrošću i odvažnošću lijepo vojničko djelo. Službene ruske izjave dokaz su za to. Uspjeh je pridonio mnogo stvaranju samostalne vojske u Rusiji i zapadnoj Evropi. Kerenskij je poslije toga novog iskustva promijenio svoje negativno stanovište prema stvaranju narodnih vojska u Rusiji.

Početkom rujna dolazi do najvažnijih događaja u revoluciji. Njemačka napreduje preko ruskih teritorija skoro nezadrživo, osvaja Rigu, ugrožava Petrograd. Privremena vlada je na izdisaju. Dolazi do poznatog spora o ponovnom uvođenju kazne smrti ne samo za vojnike na ratištu, nego i za civilno građanstvo iza ratišta. Ministar rata, Savinkov, ne vjeruje petrogradskom garnizonu, dogovara se sa Kornilovom o mjerama protiv ekstremista, o uvođenju poretka pomoću vojničkog autoriteta i o jačanju vojničkog autoriteta uopće. Sve se završava poznatim pokretom generala Kornilova protiv Petrograda. A Kerenskij u svojoj neodlučnosti i revolucionarnoj nejasnosti podliježe prijetnjama i agitaciji o kontrarevoluciji, odbija pristanak na namjere Savinkova, s kojim se prije toga slagao, i tako pokušaj generala Kornilova propada. Taj sudbonosni događaj revolucije donosi brzi nalet novih događaja, koji se završavaju boljševičkim kaosom, koji uostalom, po mome mišljenju, ne bi bio onemogućen ni uspjehom generala Kornilova. Za obranu Rusije bilo je već kasno.

Kornilovska kriza goni Kerenskog, da sastavi novu vladu, nekakav direktorij, koji u svome prvom proglasu 15. rujna 1917. objavljuje, da se Rusija definitivno pretvara u republiku. Ali ni time nije stvari ništa pomoženo. U skrajnje kritičnoj situaciji stvara Kerenskij 8. listopada 1917. svoju posljednju vladu. Da bi paralizirao agitaciju ekstremista, stvara također i »Predparlament«, koji treba da bude mjesto, gdje će se odvijati sve diskusije i sporovi i koji bi onemogućio agitaciju ekstremista na ulici i u sovjetima radnika i vojnika. Predparlament se prvi put sastaje 20. listopada (pod predsjedništvom Breško-Breškovske a poslije Afksentjeva). Istodobno vlada odlučuje, da sa cijelom administracijom i Predparlamentom preseli u Moskvu; na to je primorana kako agitacijom petrogradske ulice, tako i njemačkom invazijom.

Posljednji vanjsko-politički akt predboljševičke Rusije, koji je zapadnu Evropu i nas sve na zapadu dobro uznemirio, a istodobno pokazao, da vlada Kerenskog i pored svih izjava i težnja svoga šefa nije više kadra da vlada situacijom, bila je odluka petrogradskog sovjeta da na međusavezničku konferenciju, koja je baš bila sazvana u Parizu, za rusku vladu treba da bude poslan Skobelev. Istodobno bile su objavljene instrukcije sovjeta — u cijelosti tako reći defetističke — koje je Skobelev u ime Rusije trebao da brani.

U Parizu i Londonu izazvala je ta akcija ogorčenje. U Rusiji je protiv nje istupio telegramom prof. Masaryk, koga je adresirao na sovjete. Instrukcije dane Skobelevu, bile su doduše izmijenjene, da bi se donekle prilagodile sveopćoj politici zapadnih Saveznika, a Skobelev je sam u prvim danima studenog u Predparlamentu održao govor, koji mu je trebao stvoriti pristup na konferenciji i umiriti Saveznike. Ali sve to nije više imalo smisla. 7. studenog bila je oborena vlada Kerenskog novom boljševičkom revolucijom, čije je geslo, »brzi mir i momentano dijeljenje zemlje seljacima« bilo odmah primljeno i odmah ostvareno. Dolazi vlada Lenjina i Trockog, koji se kao ministar vanjskih poslova nove vlade sprema na pregovore sa Nijemcima.

Našoj oslobodilačkoj akciji ne preostaje ništa nego da nastavi sa naporom da se sav naš rad koncentrira u zapadnoj Evropi, kao da i pokuša spasiti našu rusku vojsku, što je uspjelo Masaryku postići na ruskom zemljištu u vrijeme revolucionarnog, političkog, administrativnog i vojničkog kaosa.

68.

Ruska svenarodna revolucija znači, kao što se vidi, novi period našega oslobodilačkog pokreta u Rusiji. Preko početnih teškoća htjela je sve do rujna 1917. dati idejnu i praktičnu slobodu našem pokretu, da bi slobodnije nego dosad stvarao oslobodilačku

i revolucionarnu vojsku čehoslovačku, i to samostalnu vojsku, koja ne bi bila samo dio ruske vojske, kao što je to bilo dotle. Jednim mahom riješila je čehoslovački pokret svih sporova, i dala našim vodećim činiocima u Rusiji mogućnost, da se potpuno sjedine i idejno i organizacijski s akcijom u zapadnoj Evropi; osigurala je također definitivno pored dosadašnjih vodećih činilaca prevagu u odlučivanju vojničkih pitanja i zarobljenicima, odanim pariskom Narodnom vijeću. Cjelokupna atmosfera slobode a do izvjesne mjere također i administrativna anarhija omogućile su napokon i proširenje dosadašnje brigade via facti i time stvaranje zaista samostalne narodne vojske.

Revolucija nije ni iz daleka otklonila sve naše teškoće u Rusiji i mjesto nekojih starih donijela nam je nove. Ni tu nisu bile ispunjene naše prve nade. Pojavile su se poslije kratkoga povoljnog perioda, kada je ministar vanjskih poslova bio Miljukov — on je bio, kao što rekoh, prvi ruski ministar vanjskih poslova, koji je javnim deklaracijama obavezno formulirao zahtjev, da se stvori samostalna čehoslovačka država — i kada je vrhovno zapovjedništvo telegramom, adresiranim savezu čehoslovačkih građana u Kijevu, javilo, da pristaje na stvaranje čehoslovačkoga vojničkog zbora.

Za carskog režima postojalo je nepovjerenje prema čehoslovačkom pokretu, govorilo se, da je odviše liberalan; za nove situacije bilo je do izvjesne mjere otežavajuća okolnost, da je naš pokret postao i legalno postojao još za vrijeme carizma. Osim toga su se neki činioci, kao na pr. Kerenskij, plašili, da bi narodni čehoslovački pokret, a naročito zasebni čehoslovački vojnički odjeli mogli biti politički i vojnički opasan precedens za analogne zahtjeve Ukrajinaca i ostalih narodnosti u Rusiji. Ekonomske zapreke, već navedene, počele su se za vrijeme revolucije pokazivati više nego dosad. Zbog tih i sličnih razloga nije htio na primjer ni novi ministar rata,

oktjabrista Gučkov, promijeniti odluke starog režima o našoj vojsci i učinio je tako tek poslije intervencije Miljukova.

Napokon, nove političke vodeće osobe poznavale su naše i srednjoevropske prilike isto tako slabo kao i političari carskog režima; pojedini socijalisti čak su imali opasne predrasude protiv politike malih naroda i njihove nepotpune informacije ili znanje bilo je gore nego i samo potpuno nepoznavanje naših stvari. Imajući osim toga i svoju zasebnu koncepciju o ratu uopće, a o ulozi Rusije napose i osjećajući neprekidno sve veće teškoće kod kuće, nisu imali za nas odviše razumijevanja Miljukov je bio između vodećih političkih revolucionarnih činilaca veliki i časni izuzetak. Sličan izuzetak su bile različite skupine socijalista »oboronaca«, naročito grupa »Jedinstvo« Plehanova i dalje skupina desnih socijalista revolucionara, sakupljenih oko lista »Volja naroda«.

Bilo je to više nego prirodno; mi smo to sami kasnije shvaćali isto kao i pređašnje teškoće za vrijeme carizma. Ne prigovaram to ni revolucionarnoj Rusiji, kao što sam se trudio da to shvatim i kod Rusije starog režima. Ne bi bilo pravedno prema Rusiji starog režima, kad ne bismo spomenuli, kako je to shvaćala revolucionarna Rusija. To ilustrira samo naše načelno stanovište prema Rusiji i njezinoj politici u našim stvarima prije rata, za vrijeme rata i poslije rata. Možemo reći sasma mirno i bez iluzija, bez strasti i svađa, da je za budućnost u svima tim pitanjima potrebna potpuna revizija i pravedno upoznavanje stvarnosti.

Te okolnosti vodile su odmah pokušaju, da se povuče pristanak za stvaranje vojničkog zbora. Koncem ljeta 1917. prijetila je čak opasnost, da će prilike dovesti uopće do raspuštanja dosadašnjih čehoslovačkih vojničkih jedinica. Bilo je naime potrebno u novim prilikama početi sa poslom skoro od temelja. Te pregovore vodio je prof. Masaryk, koji je međutim 16. svibnja 1917. došao u Petrograd.

Prof. Masaryk došao je u Rusiju dva dana poslije demisije Miljukova. Za njega je to bilo neugodno iznenađenje. Prihvatio se odmah posla u vodstvu Narodnog vijeća, stvorenog na kongresu u Kijevu i u cijeloj našoj vojničkoj i političkoj akciji, u kome je poslije isključenja posl. Düricha i njegove reakcionarne okoline, odjednom nastao mir. Brinuo se prije svega za vojničke stvari i organizaciju vojske, stupivši odmah u vezu sa vojničkim i vladinim krugovima. Radio je naročito na tome, da bi i u Rusiji bila shvaćena suština austro-ugarskog problema prema našem shvaćanju kao i politika potlačenih naroda; ulazio je za vrijeme svoga boravka u Rusiji sve do ruske revolucije u diskusije o ruskoj revoluciji, o ratu, njegovoj suštini i filozofiji, o ratnim ciljevima Rusije i Saveznika, o držanju socijalističkih stranaka u ratu, o pacifizmu, trudeći se da djeluje na rusku javnost, u istom smislu kao Plehanov, Albert Thomas, Vandervelde i dr.

Surađivao je u tome smislu odmah od početka sa nekojim naučnim krugovima, onda sa Plehanovom i drugim socijalističkim političarima, objavio je nekoje članke u smislu našega sveopćega ratnog programa i aplikacija na nove ruske prilike. Neobično je bila važna njegova aktualna izjava o pacifizmu 16.—29. svibnja 1917. u sjednici Vseruskog društva vojničkih aviatičara u Aleksandrijskom kazalištu u Petrogradu. Analizirao je tu Tolstojevu teoriju o neprotivljenju i dokazivao, zašto je potrebno u svjetskom ratu odupirati se zlu svuda i uvijek i zašto je potrebno voditi rat sve do pobjede. Bavio se tu i držanjem socijalista savezničkih i socijalista Srednje Evrope, i upozoravao na primjere dvaju reprezentanata socijalizma, Scheidemanna i Vandervelda i dokazivao, zašto ruski socijalizam mora ići sa Vanderveldom.

Drugu važnu izjavu iste vrste o sveopćim ciljevima rata dao je 29. srpnja u Kijevu u predvorju sveučilišta, u kome je izložio glavne misli, koje su bile izložene u njegovoj »Novoj Evropi«. Njegov posjet

našoj vojsci u Bobrjusku i Borispolju u drugoj polovici srpnja 1917. nije samo imao vojničko-organizacioni cilj — da bi uredio nekoja pitanja praktične prirode i da bi potaknuo naše vojnike na dalju oslobodilačku djelatnost — nego je trebao da izvrši na njih profilaktički utjecaj, t. j. da ne bi ruski događaji nezgodno djelovali na naše redove.

Prof. Masaryk bio je jedini faktor, koji je mogao tada naš politički i vojnički pokret ujediniti, i sigurno njime upravljati. U našim krugovima bio je primljen kao veliki moralni i politički autoritet, koji će ih osloboditi od dosadašnjih sporova, koga će poslušati svi naši različni elementi, koji će pomoću svoga životnog i političkog iskustva i poznavanja ruskih prilika pronaći ispravan postupak i političku liniju cijele naše akcije u teškoj revolucionarnoj sredini i sve većem ruskom političkom i socijalnom kaosu.

Za naše vojnike odmah je postao »tatiček Masaryk«, za političke činioce politički vođa, kojega su instrukcije bile bezuvjetno izvršivane, za čitav niz ruskih ljudi savjetnik i pomoćnik u teškim časovima sudbonosnog odlučivanja. Masaryk je postao simbol, inkarnacija i istinski predstavnik naše narodne revolucije, a najviše baš od kritičnih časova ruske revolucije.

Od ruskih revolucionarnih ureda bio je potpuno priznat, svuda priman, slušan sa poštovanjem i priznanjem; pa ni on nije u ruskim revolucionarnim prilikama, kaosu, anarhiji i neredu u ministarstvima postizao uvijek ono, što je htio. Govori o tome sa dokazima u svojoj »Svjetskoj revoluciji«.

Uostalom za nas sve u zapadnoj Evropi vrijedi, da su nas Rusi od revolucije počeli gledati drugim očima: sve do revolucije bili smo siromašni i daleki rođaci, od revolucije bili smo rado viđeni prijatelji, rado primani na svim ruskim ambasadama, a naročito u Parizu i Londonu (u Rimu ambasador Giers bio nam je uvijek naklonjen) sa simpatijama i iskreno. Sjećam se naročito svoga intimnog i prijateljskog surađivanja s ambasadorom ruske revolucionarne vlade u Parizu, Maklakovom, koji nas je od časa, kad je primio dužnost, svuda pomagao, surađivao sa mnom u svim čehoslovačkim stvarima, kao i ostalim političkim pitanjima ratne politike i za cijelo vrijeme svoje službe davao primjer slavenske i čehoslovačko-ruske političke suradnje.

Prihvativši se u Rusiji posla, trudio se prof. Masaryk u prvom redu da postigne konstituiranje političke, samostalne narodne vojske, a osim toga da pripremi teren za ekspediciju dobrovoljaca u Francusku. Odašiljanje dobrovoljaca uspio je da dogovori još 15. lipnja 1917., kada je s Albertom Thomasom, koji je pregovarao u ime francuske vlade, sklopio ugovor o prijevozu 30.000 naših dobrovoljaca na zapadno ratište. Ruska vlada je pristala na to. O stvaranju samostalne vojske u Rusiji pregovarao je prilikom svojih odlazaka u vrhovno zapovjedništvo. Uspjeh čehoslovačke vojske kod Zborova 2. srpnja 1917. bio mu je uvijek novi i dobar argument.

Pristanak za stvaranje samostalne vojske dobio je prof. Masaryk od vrhovnog zapovjednika ruske vojske, generala Brusilova, već krajem kolovoza. Promjena na mjestu vrhovnog zapovjednika bila je razlog, da su pregovori morali biti vođeni ponovo sa novim vrhovnim komandantom, generalom Kornilovom, tako da je tek 9. listopada 1917. bio prijedlog prof. Masaryka o stvaranju samostalnoga čehoslovačkog vojničkog zbora bio definitivno odobren. Dogodilo se to pod vrhovnim vodstvom generala Duhonjina.

Odobrenjem prijedloga prof. Masaryka čehoslovačka vojnička akcija bila je na cilju, jer je bilo odobreno sve, zašto se čehoslovačko vodstvo dotle uzaludno trudilo. Bio je stvoren samostalni čehoslovački vojnički zbor sa samostalnim zapovjednikom, kome je bio podređen i zapovjednik svih dopunskih odjela. Čehoslovačko narodno vijeće steklo je pravo, da u vrhovnom zapovjedništvu ima svoga punomoćnika i

svoga komesara kod komandanta vojničkog zbora. Bilo je dopušteno, da se u svima jedinicama uvede disciplinski poredak francuske vojske i pored ruskog komandnog jezika i češki jezik. Napokon bilo je određeno, da čehoslovačka vojska može biti iskorišćena samo protiv vanjskog neprijatelja Rusije, to jest protiv Austro-Ugarske i Njemačke.

Dok je prof. Masaryk vodio te pregovore, vodstvo se čehoslovačkih odjela trudilo, da što više iskoristi dozvolu za popunjavanje vojničkih odjela, koje je bilo izdano poslije bitke kod Zborova. Još u srpnju udareni su temelji za stvaranje druge divizije. 21. srpnja osnovana je peta i osma pukovnija, 25. srpnja šesta i sedma. Napokon je 6. rujna bila stvorena i četvrta pukovnija, tako da se čehoslovačka brigada pretvorila u prvu diviziju. Taj razvoj bio je omogućen porastom broja vojnika, koji su dolazili u dopunske odjele često i bez dopuštenja mjesnih ureda. Akcija je za 5 mjeseci donijela 21.760 dobrovoljaca (većinom prijavljenih još prije), akcija u zadnja 3 mjeseca 1917. godine donijela je 9780 dobrovoljaca. Samostalni armijski zbor bio je stvoren tako reći u posljednji čas.

Novembarska boljševička revolucija otešćala je dalji razvoj akcije. Ali nije zapriječila, da se nastavi s organizacijom vojničkog posla. Radilo se o tome, da armijski zbor bude opskrbljen oružjem i ostalim potrebama i da u ruskom revolucionarnom kaosu bude njegova sigurnost potpuna. To je i uspjelo prof. Masaryku, koji je ostvario formulu neutralnosti u unutrašnjim prilikama tako, te naša vojska nije bila uvučena u vrtlog revolucije. O tome, zašto se nije miješala u boljševičku revoluciju, reći ću nekoliko riječi kasnije.

Da bi osigurao postojanje našega armijskog zbora, sakupljenog na ukrajinskom zemljištu, sklopio je prof. Masaryk ugovor o prijateljskom odnosu s autonomnom Ukrajinom. Ali ugovor je iz vlastite inicijative prekinuo čim su 25. siječnja 1918. Ukrajinci izdali svoj četvrti univerzal (koji je značio punu samostalnost Ukrajine) i poduzeli korake za pregovore sa Njemačkom. S istom svrhom bio je sklopljen ugovor o neutralnosti sa zapovjednikom sovjetske vojske Muravjevom, kad se približavao Kijevu. I o tome ću govoriti kasnije.

Događaji, koji su slijedili poslije 7. studenog, učiniše da je pitanje odlaska ne samo jednog dijela nego cijele vojske u Francusku postalo hitno. Bio je to jedini način da bi se sačuvala naša vojska. Samostalnost Ukrajine i pripreme Sovjeta za pregovore sa Njemačkom učiniše pitanje krajnje akutnim. Stvaranje autonomne čehoslovačke vojske u Francuskoj, koje je dekretom francuske vlade u prosincu 1917. bilo provedeno i pravno, olakšalo je ili omogućilo prof. Masaryku, da 7. veljače 1918. čehoslovački armijski zbor proglasi za dio te vojske, da od nje i prema sovjetskoj vladi i savezničkim vladama i formalno stvori savezničku vojsku na ruskom teritoriju i tako započne uspješne pregovore za njezin odlazak u Francusku.

Sovjetska vlada je također priznala međunarodni karakter našega armijskog zbora, a odluku od 7. veljače primila je bez prigovora. Bez prigovora pristala je na odlazak naše vojske u Francusku. Tako zvana sibirska anabaza naše vojske bila je pripremljena.

Zaključkom poglavlja o Rusiji rekapituliram svoje stanovište ovako:

1. Želio sam, da — kao što sam već gore naglasio — dadem objektivno, netendenciozno, na činjenicama utemeljeno razjašnjenje odnosa Rusije prema nama za vrijeme rata, isto kao što sam to učinio u pogledu Francuske, Italije, Engleske i Ujedinjenih država sjeveroameričkih. Rusiji naročito ne prigovaram ništa, a ako moj prikaz ima negdje polemički ka-

rakter, to je samo zbog toga, što je kod nas postojalo neslaganje o udjelu Rusije u našoj revoluciji, dok u udjelu ostalih država takvih sporova nije bilo.

2. Shvaćam, da je u Francuskoj, Engleskoj, Ujedinjenim državama (resp. Italiji) bilo austrofila (odn. germanofila) i ne prigovaram to nikome. Baš za to smo morali voditi tako tešku borbu. Shvaćam da je prema tome bilo tako i u Rusiji, i kod te pojave ne zadržavam se ništa dulje nego kod ostalih Saveznika. Odbijam ipak neispravna razjašnjenja o ruskoj politici, koja te stvari ne vidi ili ih pobija; ne ću, da se kako za prošlost, tako i budućnost u narodnim i državnim poslovima u našu i rusku politiku uvode teze, koje bi trebale da imaju stranački karakter. Radi se o tome da ispravno odredimo odnos naše narodne politike prema politici Rusije i ruskog naroda u prošlosti i budućnosti. Ne radi se o strankama nego o narodu i državi.

3. Priznao sam, kako ćemo dalje vidjeti, da je Francuska imala moralnih opravdanja da poduzima pokušaje za sklapanje separatnog mira sa Bečom, jer je pobjedom Njemačke, pomagane od Austro-Ugarske mogla pretrpjeti takav narodni pogrom, da bi time prinijela na žrtvu sama sebe. Drugo je pitanje, da li je ta politika bila ispravna ... Mislim, da nije, kao što su pokazali kasniji događaji. Priznajem dakle isto pravo i Rusiji s obzirom na Njemačku i ne prigovaram joj pokušaj, ni njegove motive (strah od revolucije). I Rusija je imala prava da se brine za svoje interese onako, kako ih je sama shvaćala. Ali želim to konstatirati i ne ću da pred tim faktom zatvaram oči, želim da iz njega izvučem ispravne zaključke o prošlosti i budućnosti, ne ću da stvaram zasebnu ideologiju o slavenskoj politici Rusije tamo, gdje je nije bilo. Ne radi se ni o čem drugom, a naročito ne o nekakovom nepriznavanju zasluga Rusije, ni o kakvoj nezahvalnosti prema njoj ili nekakovoj našoj neslavenskoj politici. To isto tako ne znači, da ne pri-

znajemo vojničke zasluge Rusije u prvoj fazi rata, koje je stekla svojim vojničkim sudjelovanjem zajedno sa Saveznicima. Prvi korak ispravnom putu u budućnost je ipak samo ispravna spoznaja činjenica i istine u prošlosti.

4. Sigurno je, da se naša oslobodilačka borba može svršiti s uspjehom samo onda, ako ide sa sveopćom linijom savezničke politike. Ona je bila jasno određena liberalnom, a ponekad i radikalno-demokratskom smjernicom zapadnoevropskom, a — u drugoj polovici rata — utjecajem Wilsonove politike. Sa toga gledišta bila je saveznička politika sve do ruske revolucije u stalnom neskladu s oficijelnom politikom carske Rusije. Kad je došlo do boljševičke revolucije, nastao je u suštini isti nesklad prilikom promjene uloga: zapadna Evropa se našla desno od unutrašnje i vanjske komunističke politike sovjetske Rusije. Cijela naša oslobodilačka akcija nosila je na sebi teške posljedice toga stava u oba slučaja, nalazeći se u svome odnosu prema Rusiji uvijek u krizi. To je činjenica, i pred tom činjenicom ne smijemo zatvarati oči, jer za nas mora biti poučna za budućnost, jer je svojom kulturom, svojom ideologijom, socijalnom, gospodarskom i političkom strukturom naš narod i pored svoje osjećajne blizine i rasne srodnosti sa Rusima prije rata i za rata bio u velikoj većini bliži zapadnim narodima. To ne znači, da se to u budućnosti ne može promijeniti.

5. Naprotiv prva faza ruske svenarodne revolucije, koja je imala cilj, da rusku političku i socijalnu strukturu približi zapadnoevrojskoj, bila je odista u potpunom skladu po svojim ciljevima, planovima, idealima sa radikalnom zapadnoevropskom demokracijom kao i sa našom oslobodilačkom akcijom. Zato nam je i najviše odgovarala i prema tome i bila svuda pozdravljena. Zato sam smatrao potrebnim da naglasim značenje ruske revolucije za našu oslobodilačku borbu, da bi bilo svima pravo. Ne ću se ovdje baviti boljševičkom revolucijom i njenim značenjem za Ru-

siju. Bio sam protiv boljševizma iz načelnih razloga; njegovu političku i socijalnu bilancu moći ćemo ustanoviti tek za izvjesno vrijeme, kad budemo od njega imali više vremenskog razmaka.

Sada zaključujem: Carska Rusija smetala nam je svojim neslaganjem sa zapadom, svojom unutrašnjom politikom, naročitim političkim planovima nekih svojih političkih činilaca i svojim planovima o miru. Gore sam naveo, u čemu nam je koristila.

Boljševička Rusija također nam je smetala svojim neslaganjem sa zapadom, sklapanjem separatnog mira i svojim planovima o uništenju naše vojske. Indirektno nam je koristila idejom samoodređenja naroda i kaosom ubačenim u Srednju Evropu, naročito u habsburšku monarhiju.

Ruska svenarodna revolucija koristila nam je svojom aktivnom inicijativnom djelatnosti u diplomaciji, naročito svojom dobrom voljom u našim stvarima, u svojoj cjelokupnoj političkoj koncepciji, svojim političkim slaganjem sa zapadnom Evropom u načelnim pitanjima, svojom aktivnom pomoći u organiziranju vojske; zapreka poslije carizma bila je ponovna nepokretnost administracije, novi revolucionarni kaos i teško nepoznavanje naših stvari.

Naša borba za oslobođenje u Rusiji stavila je sasvim praktično pred nas cijeli problem našeg odnosa prema Rusiji, pitanje takozvane slavenske politike, i sve, što je s tim bilo u vezi. To me zapravo navodi da bi na ta razjašnjenja nadovezao nekoliko teoretskih nazora o slavenskoj politici prije rata i za vrijeme rata, o njenoj budućnosti, o odnosima Rusije prema zapadnoj Evropi i nama itd. Ali knjiga bi zbog toga dobila na opsegu. Osim toga pisao sam o tim stvarima na drugom mjestu.

KNJIGA TREĆA

UREĐENJE ČEHOSLOVAČKE NARODNE VOJSKE

X.

PREGOVORI ZA OSNUTAK ČEHOSLOVAČKE VOJSKE

A) NAŠA VOJNIČKA AKCIJA U AMERICI. ŠTEFÁNIKOVA MISIJA I AKCIJA FRANKLIN-BUILLONA

69.

Već sam napomenuo, da sam poslije povratka iz Rima, a po dogovoru sa Masarykom u Londonu početkom veljače 1917. svu pažnju Narodnog vijeća obratio na riješenje zarobljeničkog i vojničkog pitanja u Francuskoj i Italiji. Oba velika događaja međunarodne politike (stupanje Amerike u rat i ruska revolucija) bili su nam novi poticaj, jer su nam se sada i tamo otvarali novi putevi i mogućnosti za osnutak vojske. Radio sam u tome smislu u ožujku i travnju u Parizu i Rimu, čekajući najavljeni Štefánikov povratak i vjerujući u preokret naših stvari u Rusiji poslije Masarykova, već dogovorenog putovanja u Petrograd.

U prvoj polovici travnja 1917. dobio sam iz Petrograda novu vijest od Štefánika, da će u Londonu biti poslije 20. travnja. Htio sam iskoristiti za sastanak Narodnog vijeća i savjetovanje o našim i specijalno ruskim prilikama u novoj međunarodnoj situaciji. Otišao sam zato 25. travnja u London. Štefánika međutim nisam zatekao; mimoišli smo se na moru. Štefánik je naime došao nešto prije u London, gdje međutim nije našao prof. Masaryka. Masaryk, koji je već bio na putu u Rusiju, čekao je na brod na obali sjeverne Škotske. Štefánik je odmah za Masarykom poslao G. Košíka, koji se vraćao s njim iz Rusije, moleći ga, da se vrati u London i da sasluša njegov izvještaj. Masaryk ga je poslušao, saslušao je Štefánikove informacije i uveo ga u neke londonske političke krugove. Štefánik je onda otišao u Pariz upravo onog dana, kad sam ja stigao u London.

Put prof. Masaryka bio je odgođen za mjesec dana zato, što je prof. Masaryk vrativši se u London obolio i groznica ga je na postelji zadržala dvije nedjelje. Masaryk je razgovarao sa mnom o svojim dojmovima poslije Štefánikova izvještaja, misleći, da je baš sada vrijeme za njegovu ličnu akciju u Rusiji. Bio je obavješten o akciji protiv njegove osobe, pomišljao je na mogućnost potapljanja broda, neprilika zbog nepredviđenih događaja u Rusiji itd. Napisao je svoju posljednju volju (s nekim političkim bilješkama) u obliku pisma, adresiranog na mene, i predao ga je za mene svojoj kćerci Olgi, moleći me da izvršim njegovu posljednju volju, ako se ne vrati.

Čovječanski, duboko proživljeni momenat u vremenu, kad nismo imali vremena na ljudske i lične stvari! Nikad nisam volio sentimentalnosti. Pa ipak sam u listopadu 1917. u Londonu nad tim zapečaćenim pismom prosjedio cijele sate i razmišljao o Masarykovoj sudbini, o našem poslu, našem uzajamnom odnosu i suradnji, o mogućem rezultatu našeg rada, o tome, što će se dogoditi kod nas . . .

Iz Rusije se vratio Štefánik sa nizom novih planova. Izvjestio nas je o svojim iskustvima u Londonu, onda u Parizu, a htio je isto učiniti u Rimu. Prilika za to bile su preporuke, koje mu je dao talijanski ambasador Carlotti na svoje poznanike u Rimu. Pošao je odmah u svibnju 1917. u Rim, gdje je proveo oko mjesec dana. Radio je tamo na svoj poznati način, naročito propagandom u različnim političkim, vladinim i diplomatskim krugovima.

Njegov drugi plan, stvoren već u Rusiji, bio je put u Ameriku. Vrativši se iz Rusije u pogledu vojničkog i zarobljeničkog pitanja sa rezultatima koji ga nisu zadovoljavali, nije gubio nade u potpuni uspjeh naših vojničkih težnja. Vidjevši veliki napredak naše zarobljeničke akcije u Francuskoj i vjerujući u dolazak izvjesnog broja naših zarobljenika u Rusiji, čiji je prvi odjel sam uredio za transport u Rumunjskoj, bavio se idejom da ode u Ameriku, da bi tako među

češkim i slovačkim zemljacima pomogao stvaranje dobrovoljačkog odreda za našu narodnu vojsku. Uostalom svi smo mi u Parizu vjerovali, da će se — uzevši u obzir jedan i pol milijuna naših zemljaka — naći nekoliko hiljada dobrovoljaca. Izvještaji naših američkih suradnika još više su nas uvjerili u to. Štefánik je također vjerovao, da će moći doći i do vladinih krugova i predobiti ih za nas diplomatski i politički.

Poslije dogovora sa Štefánikom, učinili smo isto, što smo godinu dana prije poduzeli u stvari Štefánikove akcije u Rusiji. Molio sam u ime Narodnog vijeća, da bi Štefániku povjerili misiju u svrhu vođenja pregovora s američkim vlastima za dopuštenje dobrovoljačke akcije među Česima i Slovacima za našu vojsku u Francuskoj. Pristanak Ribota, kao ministra vanjskih poslova, dobiven je opet pomoću Filipa Berthelota, koji je u to doba već bio i meni i Štefániku iskreni prijatelj i pomoćnik u svima našim akcijama. Pristanak ministarstva vojske dobio sam ličnim intervencijama kod ministra rata Painlevéa i pomoću ministra Franklin Buillona. Sa Painlevéom sam stupio u vezu prvi put prilikom pregovora o našim zarobljenicima i ostao u osobnoj vezi sve do kraja rata. Bio je naš prijatelj, iskren i odan; on je odlučivao u glavnim pitanjima naše vojske, do definitivne saglasnosti o našoj vojsci u Francuskoj, iako su neki spisi bili već potpisani od njegova nasljednika Clemenceaua. I Štefánik je bio u dobrim ličnim odnosima sa Painlevéom.

Štefánik je u uspjeh dobrovoljačke akcije u Americi imao previše nade. U svom elaboratu o radu u Americi predočio je ministarstvu vanjskih poslova mogućnost, da predobije 20.000 dobrovoljaca. Toliki broj vojnika za Francusku u to doba bila je stvar politički i vojnički veoma ozbiljna. Već zbog toga našli smo za te planove moćne i uplivne pomoćnike.

Ne bi bilo ispravno, da se inicijativa u toj stvari pripisuje samo nama. Kako je uopće cijela naša

akcija bila nošena golemom kolektivnom svjetskom strujom događaja, sila i interesa i djelatnošću većih i manjih sila iz svih savezničkih tabora tako se i ovdje naša vojničko-politička akcija organski nadovezivala na mnogo drugih faktora. Naša akcija u Americi bila je naime olakšavana time, što je francuska vlada na mogućnost predobijanja dobrovoljaca u Americi bila navedena drugim putem. U isto doba ona je preko svoga ambasadora Jusseranda i svoga visokog komesara u Americi Tardieua, razvila sličnu akciju u korist poljske vojske u Francuskoj u toliko lakše, što ju je do izvjesne mjere pomagala i američka javnost i vlada.

Poljski narodni odbor u Parizu radio je na organizaciji vojske isto tako intenzivno kao i mi već od 1916. godine; nemajući takovih mogućnosti kao mi u Rusiji, Italiji, a na početku čak ni u Francuskoj, a budući da nije htio iz specijalnih razloga zarobljeničko pitanje propagirati u takovoj mjeri kao mi, obratio se na Ameriku, da tamo poduzme jednu čisto dobrovoljačku akciju.

Organizacija Poljaka na drugoj strani oceana bila je jaka i po broju poljske emigracije u Americi i zbog toga, što su američka javnost i vlada pokazivali prema Poljacima od početka rata simpatije, koje u tolikoj mjeri nije uživao nijedan od potlačenih naroda. Poljski odbor nadao se od svoje akcije u Americi velikom broju dobrovoljaca i dobio je vrlo brzo službenu pomoć francuske vlade. Mislim, da se ne varam, ako kažem, da je ovdje situacija Poljaka donekle pomogla i nama, kao što je na drugoj strani naš povoljniji položaj pomogao Poljacima.

Francuska vlada je primila poljski plan, a onda i naš i počela ih praktički ostvarivati. Odlučila je, da u toj stvari pošalje u Ameriku naročitu misiju, na čijem je čelu stajao ministar Franklin-Buillon; misija je imala naročitu zadaću, da »postigne od američke vlade dozvolu za regrutiranje dobrovoljaca u Americi

za slavenske narodne vojske u Francuskoj« (mislilo se na poljsku i čehoslovačku vojsku).

Misija je u to doba imala neosporno političko značenje: Franklin Buillon bio je tada značajan, veoma aktivan političar i zastupnik, a i član vlade. Kao takav poslan je u službenoj misiji vladi Amerike, da bi izvojevao pristanak za regrutiranje dobrovoljaca za narodne vojske, poljsku i čehoslovačku. Do akcije je došlo u doba sveopćeg oduševljenja i uzbuđenja zbog stupanja Amerike u rat, kada je svatko očekivao i od Amerike i Wilsona odlučnu riječ i djelo. Francuska je u tim okolnostima pokazivala ne samo nove nade, nego je to bila za nju i nova obaveza, ukazivač smjernica francuske politike, a za nas korak bliže k cilju.

U to doba je Franklin Buillon vatreno razvijao svoju akciju u parlamentarnom međusavezničkom odboru, čija je zadaća bila da razviju veze između savezničkih parlamenata međusobnim posjetima, da traži nove puteve za suradnju u ratu i da tako ubrza pobjedu. Tajnik francuske skupine bio je E. Fournol. Surađivao sam s njim veoma intimno; bio je jedan od onih, koji su našoj stvari za cijelo vrijeme rata činili velike usluge. Rekao sam već gore, da se od 1916., a naročito od ruske revolucije, ta organizacija (a naročito Franklin Buillon i Fournol) u vezi sa francuskim slavistima bavila mnogo slavenskim problemima i pitanjem Srednje Evrope. Ideja misije Franklin Buillona, — koji je u Painlevéovoj vladi imao zadaću, da dovodi u saglasnost sve savezničke akcije i da se brine za to, što se kasnije nazvalo ratna propaganda, — bila je i u toj sredini pomagana. Mi iz Narodnog vijeća pomagali smo pripreme za američku misiju. O toj stvari sam nekoliko puta razgovarao sa vladom; dao sam materijal, potreban za rad među našim kolonistima, a dogovorio sam se o načinu rada i s Poljacima. Franklin Buillon otišao je 10. kolovoza; svojim radom u Francuskoj i u Americi učinio nam je velikih koristi.

Teškoće za rad vojnika u Americi više nisu bile međunarodno političkog karaktera. Vlada Amerike imala je dvije velike primjedbe protiv naše dobrovoljačke akcije: u prvom redu plašila se da odobri rekrutiranje u narodne vojske, jer bi time ugrožavala američku vojsku, koja se baš stvarala; kad bi svi američki narodi, čija je prvobitna domovina sudjelovala u ratu, tražili stupanje u narodne vojske, vlastita američka vojska pretrpjela bi goleme štete. Politički je to bilo nemoguće. Osim toga izronio je tom prilikom za Ameriku jedan od najvažnijih problema njene ratne politike uopće: rat je trebao i mogao da bude veza za sve američke građane bilo kojeg podrijetla, trebao je da zbližava i ujedinjuje američke građane svih narodnosti i trebao je da pomogne, da se iz heterogenog doseljeničkog elementa počne stvarati pravi narod Amerike. Akcija, kao što je bila naša, u stvari je onemogućavala taj proces.

Bilo je dakle potrebno, da Franklin Buillon, a sa njim narodni pokreti, čehoslovački i poljski, ograniči svoje zahtjeve na mjeru prihvatljivu od strane Amerike.[1] Štefánik se odmah prilagodio stanju stvari. Tako mu je uspjelo, da pomoću organa francuske vlade, pomoću A. Tardieua, ambasadora Jusseranda i Franklin Buillonove misije dobije dopuštenje, da se oni Čehoslovaci, koji ne potpadaju pod vojnu obavezu američku, mogu prijaviti u čehoslovačku narodnu vojsku. Naše nade na veliki broj dobrovoljaca bile su sada manje, ali ipak smo od kraja 1917. godine pa do ljeta 1918., dobili skoro 2500 dobrovoljaca. Odlazeći iz Amerike u Francusku, Štefánik nam je mogao otpremiti u Francusku prvih 80 dobrovoljaca.

Franklin-Buillonova i Štefánikova misija značila je veliki napredak u našem radu. Naročito je u Americi djelovala propagandno. Štefánik je uspostavio vezu sa vladinim faktorima i skrenuo je njihovu pažnju na naše težnje. Naročito je predobio neke vojnike, Roosevelta i dr. Prema predsjedniku Wilsonu je zadržao već onda, a još više za vrijeme mirovne konferencije, prilično rezerviran stav; u mnogim stvarima odbijao je njegovu filozofiju, njegovu političku ideologiju, njegovu praktičnu politiku, naročito kasnije. Pomogao je, da se u češkoj i slovačkoj koloniji u Americi prebrode organizacijske teškoće, uspio je u Dürichovoj aferi protiv Horkog i drugih, djelovao je na Slovake i organizirao sve, što je bilo potrebno za odašiljanje dobrovoljaca u Francusku. Drugi su već govorili ili će govoriti o tome, kako je praktično i teoretski riješio dobrovoljačko pitanje.

Od kraja srpnja izvješćivao sam ga potanko o napredovanju vojničke akcije u Francuskoj i o svojim razgovorima sa francuskom vladom, da se postigne saglasnost Francuske u pitanju stvaranja političke oslobodilačke čehoslovačke vojske. 17. srpnja sam već mogao javiti u New York načelni pristanak Francuske u pogledu stvaranja naše narodne vojske u Francuskoj, a 10. kolovoza 1917. javio sam Narodnom društvu u pismu poslanom po Franklin-Buillonu, da je sporazum Narodnog vijeća sa francuskom vladom gotova stvar.

To je sve ubrzalo i povoljne rezultate u dobrovoljačkoj akciji u Americi, uspjeh Franklin-Buillonove i Štefánikove misije, u toliko više, što je za to vrijeme prof. Masaryk u Rusiji uredio vojničke i organizacijske stvari i što je naša vojska, proslavivši se 3. lipnja 1917. kod Zborova, indirektno pomogla, da dođe do uspjeha naših vojničkih težnja i kod drugih Saveznika.

[1]) Poljaci su i pored toga izvojevali neke pogodnosti u uporeðenju s nama, uglavnom zato, što su svoju dobrovoljačku akciju počeli dosta dugo prije ulaska Amerike u rat.

B) SPORAZUM SA FRANCUSKOM O NAŠOJ VOJSCI. FRANCUSKA POLITIKA I NJEN ODNOS PREMA AUSTRO-UGARSKOM PROBLEMU.

70.

Poslije Štefánikova odlaska u Ameriku razvio sam u pariskom Narodnom vijeću grozničavu akciju na što je moguće širοj osnovi, vidjevši uspjeh našeg pokreta u organiziranju snažne vojske i na zapadu. To je bilo uvijek moje uvjerenje i za slučaj, da Rusija i ne podlegne revolucionarnom pokretu. Plašio sam se uvijek otpora zapadnih sila protiv isključive nadmoći Rusije u rješavanju naših i austro-ugarskih problema i trudio sam se, da u Parizu sa velikim naporom u cjelini naš rad politički i vojnički održim u okviru sveevropske politike, vjerujući, da je pobjeda moguća samo na toj osnovi. Osim toga strahovao sam od jednostranog upliva Rusije na naše unutrašnje stvari. Već sam tada želio ono, što sam kasnije formulirao tako, da ne ću voditi politike, ni istočne ni zapadne, nego samo evropsku i čehoslovačku. Poslije prvih znakova raspadanja u Rusiji bio sam još više učvršćen u tome uvjerenju.

Tadašnju vojničku akciju tajništva Narodnog vijeća u Parizu vodile su četiri smjernice:

a) Dobiti iz Rusije ili Francuske što veći broj zarobljenika ili vojnika.

b) Što brže organizirati sve zarobljenike na francuskom teritoriju kao i zarobljenike, koji se mogu dobiti od srpske vlade.

c) Poduzeti intenzivnu dobrovoljačku akciju u Americi.

d) Iskoristiti za stvaranje vojske veliki izvor, gdje su se tada skupljali naši dobrovoljci u velikom broju — Italiju.

Od kraja lipnja 1917. bilo je jasno, da ćemo stvoriti vojsku u Francuskoj. Radilo se samo o tome, da bude

što veća i da to bude naročiti uspjeh. Sakupljanje naših zarobljenika u Francuskoj u čehoslovačkim taborima i akcija u njima, koju je vodilo tajničtvo Narodnog vijeća i nekoliko suradnika u krugovima zarobljenika, nastavljena je u ljetnim mjesecima 1917. s uspjehom. Istodobno počela je i koncentracija naših zarobljenika u Italiji. Prof. Masaryk je javio iz Rusije, da je 13. srpnja 1917. u Petrogradu, u ime Narodnog vijeća s Albertom Thomasom, ministrom za naoružanje, a uz pristanak ruske vlade potpisao gore navedeni sporazum o otpremi naših zarobljenika i municijskih radnika u Francusku. Bio je to novi važni i politički akt u razvoju naše akcije, prvi obostrani sporazum između Narodnog vijeća i jedne savezničke države, na koji je pristala i druga saveznička država.

Prof. Masaryk me je istodobno zamolio, da po povratku Alberta Thomasa konkretno pretresem to pitanje i da provedem kako organizaciju radnih odbora, tako i pripreme za brzu vojničku organizaciju zarobljenika, stiglih u Francusku. I konačno mi je prof. Masaryk poslao nacrt političke i tehničke organizacije naše vojske u Francuskoj — potpuno po uzoru naše organizacije u Rusiji — sa molbom, da pokušam pretresti stvar sa francuskom vladom i da načinim s njom službeni sporazum, obavezan za obadvije strane.

Tako smo sa našom akcijom u Francuskoj dospjeli do momenta, kada se Francuska morala politički definitivno odlučiti u pogledu austro-ugarskog problema. Sve dotle nismo o vojsci u Francuskoj imali obaveznog sporazuma. Imali smo i politički važnu Briandovu izjavu Masaryku, a i vojničko-političke misije (Štefánikovu i Franklin-Buillonovu — misija Dűrichova nije bila misija francuske vlade), koje su značile pripreme i obećanja, doduše važna, ali ne i obavezna. Mogla su, ali nisu morala biti izvršena. Dalje su tu bili razgovori i pregovori između pariskog Narodnog vijeća i ministarstva vanjskih poslova i službene veze sa činovnicima ministarstva, koji su bili

određeni specijalno za naše stvari, i napokon Briandova dozvola za početak zarobljeničke akcije, — ali sve to nisu bile potpune političke obaveze. Poslije Thomasova i Masarykova potpisa, u kojima je došla do izraza čvrsta volja francuske vlade, radilo se o službenoj obavezi francuske vlade u pitanju izgradnje vojske i o tome što za francusku vladu znači politički i diplomatski stvaranje čehoslovačke vojske.

Tako su 20. lipnja 1917. počeli u ministarstvu vojske i u ministarstvu vanjskih poslova pregovori o stvaranju vojske; završeni su dekretom o vojsci, izdanim 16. prosinca 1917. potpisivanjem statuta naše vojske 7. veljače 1918., politički odlučnim pismom Pichonovim od 28. lipnja 1918. i napokon priznanjem samostalne vojske 15. listopada 1918.

71.

To me sve nuka, da kažem nekoliko riječi o međunarodnoj politici Francuske za vrijeme rata i o stavu prema austro-ugarskom pitanju kao i prema čehoslovačkom pitanju. Zato odmah naglašavam, da je francuska politika, imajući samo jedan jedini ratni cilj (Alzas i Lorenu), često davala izraza sveopćim tendencijama većine Saveznika, stapajući se sa cjelokupnom politikom četvornog saveza (u koliko je naravno tako jedinstvena i zajednička politika postojala).

Danas nema ni spora ni sumnje u pitanju, da Francuska nije htjela rata i da je njime bila iznenađena. Njena vanjska politika dakle nije u kolovozu 1914. imala nikakva spremljenog ratnog cilja. Kad je buknuo rat i prvi mjesec borbe pokazao, kakovo obilježje i cilj mu daju Njemačka i Austro-Ugarska, i Francuska je postavila pitanje ratnih ciljeva i uvjeta budućeg mira. U prvom momentu formulirala je to Francuska više negativno i nedovoljno točno: restitucija Belgije, restitucija Srbije, restitucija Alzasa i Lorene, jamstvo, da u budućnosti novi napadaj Njemačke na francuske granice ne bude tako lak kao u ovome ratu.

Ulazak Turske u rat i napredovanje Rusije u Galiciji i bivšoj Ugarskoj preciziralo je i proširilo te ciljeve: Engleska je izjavila, da je postala aktuelna dioba Turske, i stupila je u pregovore sa Rusijom. Engleska i Rusija su trebale dobiti novi komad iz turske ostavštine. Rusija je prirodno odmah pomišljala na problem Carigrada, kao što se odmah pred nju postavilo pitanje ujedinjenja nekad razdijeljenih poljskih teritorija s izvjesnom autonomijom u okviru ruske carevine. Francuska nije bila direktno protiv tih planova.

Nastali politički i ratni događaji zahtjevali su dalje razjašnjenje tih pitanja. Na inicijativu Rusije počelo se u veljači 1915. pregovarati o turskoj ostavštini i sa Francuskom. Došlo je između Francuske, Engleske i Rusije u ožujku 1915. do poznatog sporazuma, prema kome je Engleska trebala dobiti zemljište između Egipta i Perzije, Francuska Siriju i Ciciliju (sa Mosulom), a Rusija osim nekih zakavkaskih teritorija u prvom redu crnomorske moreuze i Carigrad; bojali su se ekspanzije Rusije u Sredozemnom moru.

Time je bilo indirektno naglašeno i balkansko pitanje. Došla je Bugarska i u dvostrukim pregovorima počela iznuđivati koncesije na obje strane: na račun Turske, Srbije, Rumunjske i Grčke. Saveznici su pokušali da stvore sporazum — važnu ulogu je tu igrala francuska diplomacija i tako je došlo do direktnih ponuda Saveznika kako Bugarskoj, tako i Srbiji. Srbija je trebala da učini koncesije u makedonskom pitanju, zašto su Saveznici htjeli Srbiji dati garancije na dio Banata, Hrvatsku, ne govoreći o Bosni, Hercegovini i južnoj Dalmaciji. To su, kao što se vidi, bila životna pitanja za habsburšku monarhiju, ali Saveznici se još nisu bili dotakli problema njene egzistencije, kao što to pitanje uopće nije bilo na dnevnom redu nigdje u službenim pregovorima i planovima.

Ulazak Italije u rat još više je proširio ratne ciljeve Saveznika, naročito u koliko su se odnosili na Srednju Evropu. Izvršeno je to u poznatom londonskom paktu od 26. travnja 1915.; već je bilo rečeno, da na raspad Austro-Ugarske nitko tada nije ni mislio, Italija i Srbija trebale su svoje teritorije da prošire na račun habsburške monarhije, a trebala je ostati sačuvana i Crna Gora. I to sam već rekao, da je Francuska bila nezadovoljna s tim ugovorom; Delcassé je izjavio, da ga je Francuska potpisala sa najvećim bolom, stojeći pred dilemom: ili vjerojatna pobjeda Njemačke, ili te žrtve Italiji za njen odlučni ratni doprinos, koji će, kako se mislilo, ubrzati pobjedu Saveznika.

Pitanje postojanja Austro-Ugarske nije francuskoj službenoj politici bilo stavljeno (kao ni savezničkoj) niti onda, kad je godinu dana kasnije u kolovozu 1916. — najviše pod uplivom francuske diplomacije — ušla u rat i Rumunjska. Iako se u štampi i javnom mišljenju savezničkom naglašuje, da je to onaj odlučni čin kako politički tako i ratni, koji bi mogao odlučiti o postojanju Austro-Ugarske, sporazum sa Francuskom ipak potvrđuje, dopunjavajući pređašnje sporazume, dosadašnju šutke primanu savezničku politiku: habsburška monarhija bit će po svoj prilici reducirana na njemački, mađarski i češki dio (ili čehoslovački), a možda i hrvatsko-slovenački (ili samo slovenački), a bit će svakako i federalizirana. Dođe li naravno do velike vojničke katastrofe obiju centralnih sila, nitko ne zna što će biti; ali nitko se nije usudio da to službeno izjavi.

Te nazore nije francuska vlada službeno ni prihvatila niti ih javno branila, kao što nisu bili tako shvaćeni ni u glavama savezničkih odgovornih političara. Ovako bih reproducirao od prilike shvaćanje srednjoevropskih problema u odgovornim francuskim krugovima. Nitko dakle nije točno formulirao ili ulazio u pojedinosti tih problema; prvo, zato što su ta pitanja onda bila slabo poznata i drugo, što je u

savezničkim krugovima bilo mnogo drugih momentanih životnih interesa, potreba i rada, o kojima je uostalom, u vrijeme ratnih neuspjeha Saveznika, reći nešto određenije, bilo veoma opasno. Podsjećam samo na ono, što mi je rekao Albert Kammerer, kad sam ga molio, da se prema našoj stvari u odgovoru predsjednika Wilsona zauzme jasno stanovište.

Službena francuska politika nije mogla dakle postaviti pitanja Austro-Ugarske — političke prilike i ratna situacija nisu bile uopće za to pripremljene i zrele. Francuski vojnici su osim toga imali isti plan kao i vojnici svih saveznika: što brže odvojiti vojnički ili diplomatski habsbursku monarhiju od Njemačke i najprije vojničkom snagom uništiti Njemačku. Vidjet će se kasnije, kakve će političke posljedice nastati zbog toga.

Ozbiljno je na austro-ugarsko pitanje u cijelosti i na značenje u političko-praktičnom smislu bila francuska vlada upozorena, kako izgleda, sa naše strane, t. j. posjetom prof. Masaryka predsjedniku vlade Briandu. Briand je dao politički važnu izjavu — tu je sasvim ispravno naglasio, da je prije svega potrebno najprije rat dobiti. Javnost — a i službeni krugovi — još bolje su bili upozoreni na problem postojanja habsburške monarhije ofenzivom generala Brusilova i stupanjem Rumunjske u rat, iako pitanje, kao što sam rekao, nije postalo službenim dijelom političkog plana, francuskog i savezničkog. Od toga se časa u Francuskoj na ta pitanja ozbiljno i neprekidno mislilo.

Kad je napokon došlo do mirovnih pokušaja centralnih sila od 12. prosinca 1916., Francuskoj se ukazala prilika, ako ne i potreba, da se prvi put izjasni službeno u toj stvari. O tome sam spomenuo gore niz pojedinosti, ovdje ću to nadopuniti samo najpotrebnije.

Ne mogu danas sasvim točno nabrojiti, iako sam u tim pregovorima sudjelovao, sve motive, koji su naveli francuske vladine krugove na to, da u noti

predsjedniku Wilsonu zauzmu onako odlučno stanovište i da nametnu — barem na izvjesno vrijeme — Saveznicima politiku, koja je imala za cilj oslobođenje austro-ugarskih potlačenih naroda. Velika zasluga za to pripada najviše Filipu Berthelotu, jednom od onih mjerodavnih faktora, koji su u Francuskoj dobro razumjeli pitanje svjetskog rata i koji su bili od onih malobrojnih državnika, koji su odmah vidjevši suštinu rata od njegova početka, dobro ocijenili Njemačku i njenu snagu, shvatili austro-ugarski problem i pitanje novih naroda i država u poratnoj Evropi. Koliko znadem, bio je i jedan od onih, koji za vrijeme rata ni u najtežim vremenima nisu klonuli.

Izgleda, da je prilikom odgovora predsjedniku Wilsonu igralo dosta veliku ulogu u prvom redu pitanje taktike. Wilson tada nije bio prijatelj Saveznika; u svima porukama podvlačio je demokraciju, neraspoloženje prema imperijalizmu i militarizmu, govorio je o pravima naroda i njihovu samoodređenju, o Ligi naroda itd. Primivši javno i svečano Wilsonov program za svoj, odbili su saveznici imperijalizam i autokraciju centralnih sila, odbivši u isti mah i prigovore imperijalizma, koji su im iznošeni sa strane njihovih protivnika (i u neutralnim zemljama); predobili su tako međunarodno javno mišljenje za sebe. Onda je to politički i moralno bilo odista političko i državničko djelo. Ne mogu reći, do koje mjere su pojedinci, koji su prihvatili tekst note bili svijesni njenih političkih posljedica, ili do koje mjere je ta nota bila za njih taktičko oruđe, koje bi prema okolnostima moglo biti shvaćeno i umjerenije (autonomije itd.). U Francuskoj, Engleskoj i Rusiji bilo je uglednih političkih faktora, koji su tekst note bilo odmah ili vrlo skoro počeli smatrati preduhitrenim.

Za Francusku to nije tada bilo pitanje taktike. U bistvu je taj program odgovarao njenoj revolucionarnoj tradiciji, slagao se sa tendencijama njene vanjske politike posljednjih godina, surađivao je s malim narodima uopće, izražavao njene tradicionalne

simpatije prema Poljacima, Jugoslavenima i nama, skrivao je sebe u stvari Alzasa i Lorene, a Saveznike pred prigovorima imperijalizma u stvari Talijana i longonskog ugovora, Balkana, moreuza i drugih pitanja.

Ne sumnjam dakle, da je inicijativa Francuske, da se u noti Wilsonu kao ratni cilj postavi i dioba Austro-Ugarske, bila iskrena i tada dobro razmišljena. Francuska se time sa svojom vanjskom politikom i praktičnim korakom zauzela javno i u svečanoj formi za našu stvar.

72.

1917. kao i 1918. godina bile su i za francusku politiku godine krize: ruska revolucija, a zbog toga i gubitak velikoga istočnog saveznika, vojnički neuspjeh Nivellove ofenzive, teške unutrašnje prilike, ratni umor i širenje defetizma, enciklika pape Benedikta o miru, akcija socijalista u Stockholmu i sve, što je s time bilo u vezi, poraz Italije kod Kobarida, boljševička revolucija, brestlitavski mir sa Rusijom i mir sa Rumunjskom, pripreme za odlučnu njemačku ofenzivu poslije oslobođenja istočne fronte — to je sve prodrmalo odgovorne vladine krugove u stvari francuskih ciljeva, svečano proklamiranih u noti predsjedniku Wilsonu.

U veljači 1917. počinje serija tajnih, danas dovoljno poznatih pokušaja za sklapanje separatnog mira s Austro-Ugarskom. Vidjet ćemo još, kako se tu držala francuska vlada. Sigurno je, da joj se tijekom 1917. i na početku 1918. činilo, da je postavljena pred tu alternativu: ili vlastiti poraz, gubitak dosadašnjeg položaja Francuske u Evropi, gubitak političkog i kulturnog upliva, gubitak kolonijalnog carstva, a moguće još nešto gore, sa većim posljedicama — ili mogućnost odvajanja Austro-Ugarske kao slabijeg protivnika od Njemačke, a onda sigurno pobijediti Njemačku vojnički.

Shvatljivo je, da su uz tako formuliranu alternativu odgovorni krugovi izabrali eventualnost, koja je prema njihovu shvaćanju bila direktan i životni interes Francuske. Bili bi sklopili mir sa Bečom samo, da im se u to vrijeme pružila mogućnost i prilika. Vlade, koje su nosile odgovornost za sudbinu Francuske, od Brianda do Clemenceaua, isto tako odgovorni vojnički faktori (Foch), bili su, čini mi se, istog mišljenja. Mislili su svakako, da im nije dopušteno da ne učine pokušaj, kako im se ne bi moglo prigovarati, da su odgovorni za uzaludno uništavanje stotina tisuća francuskih vojnika. Ne govorim o tome, da li su, postupajući tako, ocijenili ispravno situaciju centralnih sila. Rekao sam već da su događaji pokazali obratno.

Sam tumačim stvar tako, da je francuska vlada smatrala svoje obaveze u noti predsjedniku Wilsonu kao iskreno shvaćeni maksimalni cilj i program, za čije će ostvarenje učiniti sve, što bude u njenoj moći, ali da to ne znači prinijeti na žrtvu samu sebe, t. j. politički, kulturni, moralni i prestižni položaj Francuske u Evropi.

Tijekom 1917. vodila je dakle službena Francuska, kako izgleda, dvostruku politiku: dopuštala nam je riješenje zarobljeničkog pitanja i uređenja vojske, ali pored toga bila bi sklopila mir sa habsburškom monarhijom samo da se pružila politički i moralno opravdana prilika. Nisam smatrao i ne smatram postupak Francuske u stvari separatnog mira s Austro-Ugarskom za vjerolomno rušenje zadane riječi. Što se toga tiče, postupak Ribota, za kojega su se vlade dogodili najozbiljniji pokušaji, bio je u svakom slučaju lojalan i pošten, skoro uzoran. Nikad u svome poslu i postupcima u Francuskoj nisam od nje tražio, da nam pomogne da stvorimo samostalni državni život na njenu vlastitu štetu. Htio sam samo, da nam omogući da razvijemo sve sile, koje su nam bile na raspoloženju, da nam ne smeta u našem radu, da učini sve, što je bilo moguće za uspjeh naše akcije;

to nije značilo, da se tom prilikom treba da riješi mogućnosti polaska drugim putem, kad bi joj se za to pružila prilika, i kad bi se za prvi put — naš put — tražile od nje žrtve, koje ne bi mogla prinijeti u svome životnom eksistencionom interesu, a na kraju krajeva i u interesu našem.

Sve obaveze Francuske shvaćao sam u tome smislu. Činio sam tako u nadi, skoro i sigurnosti, da jednom razvijene sile potlačenih naroda i moralni upliv i pritisak velikih ideja ne mogu se zadržati ili savladati, a isto tako sam čvrsto vjerovao, da su sve kombinacije Francuza i drugih Saveznika sa mogućnostima odvajanja Austro-Ugarske od Njemačke pogrešne, uglavnom zbog toga, što to konačno nije moglo zavisiti od dobre volje i sile Beča i Budimpešte. Zbog toga sam bio uvjeren, da kalkulacija sa separatnim mirom samo škodi, jer slabi Saveznike u intenzitetu vođenja rata, a da u stvarnosti naše akcije, koja je vodi našim putevima, ukazuje im svima samo velike usluge.

Nikad se nisam slagao s opreznima i oportunistima kod nas i u zarobljeničkim taborima, koji su se, bojeći se neodlučnog završetka rata ili u namjeri da skriju svoju neodlučnost i strah od samog sebe, neprekidno pitali, kakva će nam Saveznici dati jamstva, ako pođemo u borbu na život i smrt, čime će nas uvjeriti, da nas na kraju krajeva ne će sebično, kao što se to u politici događa, ostaviti, ili da nas ne će uvesti u prijevremeni mir. Naravno da nisam isključivao te mogućnosti. Ali slagao sam se sa prof. Masarykom: borba protiv Beča i Pešte u prvom redu bila je za mene moralni princip. Dalje je to bilo pitanje pravilno shvaćene narodne politike, jer bi nam Beč u slučaju gubitka nudio toliko manje, u koliko bi bili uplašeniji; u našu lojalnost prema carevini u Beču i u Pešti nikad nitko nije previše vjerovao.

A napokon najvažniji politički argument za mene bio je političko prestižni: najvažnije jamstvo za nas

i u očima Saveznika moglo je biti samo naš uspješan revolucionarni rad. Sloboda naroda osvajala se svagda teško, a skoro uvijek borbom i krvlju. Saveznici nas nisu mogli napustiti samo onda, ako mi prije toga nismo napustili sami sebe. Drugim riječima to je značilo borbu i samo borbu, postepeno stvaranje samostalnosti za vrijeme rata našim vlastitim radom, radom pomoću glave i krvi; bilo je potrebno uklopiti naše pitanje i našu akciju u veliko strujanje svjetskih događaja, dati tim fatalnim silama mogućnost punog razvoja, a time u toj struji stvoriti od našeg pitanja činioca, koji se ne može predvidjeti.

Samo tako bilo je moguće pokazati svima, da je taj činilac toliko silan, da je u interesu samih Saveznika da ne prelaze preko njega. Samo tako su se na kraju krajeva stopili naši interesi s interesima zaraćene Francuske i u najtežim vremenima rata.

Zato je bilo naravno potrebna realistička ocjena snaga, koje su radile za nas, i sila, zatim ispravno shvatiti politički i socijalni razvoj savremene Evrope, imati točan i jasan nazor na taj razvoj i vlastitu filozofsku i moralnu koncepciju života, koja odgovara tome razvoju, znati što se hoće i šta se mora htjeti, i glavno: imati vjeru, silnu vjeru, konstruktivnu i živu, koja ne će biti razočarana, kada prinesene žrtve donesu samo djelomični plod. Postat će barem tako primjer za slijedeće generacije.

Učio sam iz tih događaja mnogo shvaćanje filozofije povijesti. Riješio sam također i problem oportunizma i morala u politici. Dali su potpuno pravo našim nazorima i našim postupcima. Ako sam shvaćao ipak oportunizam politike Francuske i ostalih Saveznika, nisam mogao shvatiti našeg oportunizma. Naša pozicija bila je drukčija. Francuska nama nije bila obavezna uopće, a mi smo sebi bili obavezni da žrtvujemo sve...

Ne ću da analiziram pojedine faze francuske politike u pojedinostima i da pokažem, kad je više, a kad manje vjerovala bilo u separatni mir sa Bečom

bilo u potrebu uništenja habsburške monarhije. Bilo je političara, koji u separatni mir nisu nikad vjerovali, bilo je i takovih, koji tu ideju nisu napuštali do posljednjeg momenta. U koliko mogu prema vijestima, dokumentima, razgovorima i svojim vlastitim iskustvima da zaključim, Clemenceauovim dolaskom linija francuske vanjske politike postala je čvršća: definitivno odlučujući momenat došao je ljeti godine 1918. (u ožujku i travnju) poslije propalih pregovora Engleza sa Bečom i poslije poznatog incidenta Clemenceau—Czernin u travnju 1918. Od toga momenta nije više bilo dvostruke politike Pariza u pitanju austro-ugarskog problema — bila je samo politika riješenja problema Srednje Evrope i politika oslobođenja potlačenih naroda.

Vidjet ćemo malo dalje detaljnije, koji su činioci, politički i idejni, najviše pridonijeli tome. Ovdje bih želio samo spomenuti jednu bitnu stvar, koja osvjetljava prvorazredno značenje čehoslovačkog pitanja za vrijeme rata: o postojanju habsburške monarhije nije moglo odlučiti stanovište Saveznika samo prema pitanju jugoslavenskom, poljskom ili rumunjskom. Vidjeli smo, da su Saveznici u naročitim ugovorima ili proglasima ta pitanja skoro potpuno riješili, dok se još uvijek vjerovalo, da će smanjena habsburška monarhija biti sačuvana. O postojanju habsburške monarhije radilo se tek onda, kad je za ratni cilj bilo primljeno ili priznato riješenje češkog i slovačkog pitanja prema našim željama. Mi smo naime bili za vrijeme rata ključ za čuvanje ili uništenje monarhije i austro-ugarske dinastije.

Podrobno ispitivanje savezničke politike to samo potvrđuje. Razvoj događaja u 1918. godini pokazuje, kao što ćemo dalje vidjeti, da je tek priznanje naših narodnih želja i samostalnosti naše države dalo na znanje svima, da je kraj monarhije na dogledu.

73.

C) PREGOVORI SA MINISTARSTVOM RATA I VANJSKIH POSLOVA RADI DEKRETA I STATUTA VOJSKE. POLITIČKO ZNAČENJE SPORAZUMA

Naša diskusija o organizaciji vojske u odgovarajućim ministarstvima bila je za mene prilično teška. Nisam imao vojničkih iskustava i bio sam svijestan političke odgovornosti, pred koju sam se postavio kao zastupnik Narodnog vijeća. Izdašno su mi pomagali moju suradnici, ali ni oni nisu imali vojničkih iskustava. Nakupovao sam veliku količinu vojničke literature i brzo sam proučavao organizaciju vojske, moderno vojništvo, novosti svjetskog rata i različite vojničke aktuelnosti uopće. Imali smo doduše neke časnike među našim dobrovoljcima u stranačkoj legiji; ali nisu bili politički dovoljno zreli kao što nisu imali ni dovoljno moći za političko i vojničko rasuđivanje. Prema tome preuzeo sam sve pregovore o vojsci ja.

U ministarstvu rata u Parizu uredila je vlada zasebno odjeljenje »za organizaciju narodnih vojska«, naročito poljske i čehoslovačke (i izvjesno vrijeme radilo se i o rumunjskim odjelima iz Transilvanije). Odjeljenje bilo je podređeno generalu Vidalonu, a direktno vodstvo imao je potpukovnik Cros; našim stvarima u odjelu bavio se još major Dresch. S tim vojnicima vodio sam glavne tehničke pregovore u ministarstvu rata. Na razgovore o načelnim pitanjima bio sam pozvan direktno šefu glavnog stožera generalu Albyu i ministru Painlevéu. U mjesecu lipnju i srpnju imao sam sa Painlevéom nekoliko razgovora o pitanju vojske i o našim političkim stvarima uopće. Nisam kod njega naišao niti na najmanju teškoću. Govorio je sa mnom o stvari direktno, iskreno i pošteno. Rekao je jasno, što mu se čini mogućim, što je neizvedivo. Što je obećao, uvijek je izvršio. Pored Brianda i Clemenceaua od svih ministara ima najveće zasluge za stvaranje naše vojske u Francuskoj.

Generalu Vidalonu i potpukovniku Crosu predao sam tekst prijedlogâ, koji su stigli iz Petrograda. Ministarstvo samo dobilo ih je također od francuske misije u Rusiji. Razgovori o prijedlozima stiglim iz Rusije, počeli su, kao što je rečeno, 20. lipnja 1917., a bilo je završeno 4. kolovoza 1917. Projekt organizacije vojske, poslan iz Rusije, smatran je pomoćnim sredstvom; francuski vojnici, kojih je nepovjerenje prema ruskim prilikama, raslo iz dana u dan, od samog početka pokazivali su, da su prilike u Francuskoj potpuno drukčije i da se prema tome treba ravnati u organizaciji naše vojske na zapadu. Ruski prijedlozi, što se tehničke strane tiče, bili su u dogovoru sa mnom prerađeni u ministarstvu rata i ministarstvu municije. Politički su bili pretreseni na Quai d'Orsayu, u ministarstvu vanjskih poslova, sa tadašnjim političkim direktorom De Margeriem i direktorom sekcije Larochom. U Thomasovu ministarstvu pregovori su se vodili sa njegovim suradnikom prof. Roquesom, kao i sa nacionalnim ekonomistom prof. Nogarom, koji je vodio brigu za rekrutiranje stranih municijskih radnika u Francuskoj. Radilo se o stvaranju uvjeta, pod kojima bi naši zarobljenici, iako ne u vojsci, radili u Francuskoj u tvornicama municije kao slobodni građani.

Odmah u prvim diskusijama o organizaciji vojske sa generalom Vidalonom bili su potanko pretreseni ovi problemi:

1. Odnos narodne čehoslovačke vojske prema vladi i francuskoj vojsci i Narodnom vijeću.
2. Pitanje zastava, uniformi i pojedinih oznaka, koje će dati vojsci narodno obilježje.
3. Rekrutiranje čehoslovačkih vojnika.
4. Imenovanje i primanje časnika.
5. Pitanje češkog jezika u komandi i uredovanju u vojsci.
6. Pitanje discipline i suda u vojsci.
7. Pitanje financiranja vojske i plaćanje vojnika u odnosu prema francuskim vojnicima.

8. Uvjeti, pod kojima će se vojska iskoristiti na ratištu.

9. Pitanje zarobljenika, koji nisu u vojsci, a koji su se prijavili za municijski rad, pitanje invalida, otpuštenih iz vojske.

Na prvi pogled jasan je politički i vojnički zamašaj svakog od ovih pitanja. Prvo pitanje bilo je načelno i prema njegovu se riješenju odvijala ostala sasvim logično. Što se toga tiče, bilo je u Francuskoj velikih teškoća, možda većih nego što su bile prilikom pregovora u Rusiji, jer ni ministarstvo rata ni ministarstvo vanjskih poslova nije odmah pomišljalo na veliku autonomiju čehoslovačke vojske.

U doba, kad sam o toj stvari pregovarao, bio je u Francuskoj i pored toga već stvoren prejudic sa poljskom vojskom, po nas nepovoljan. Poljski narodni odbor prihvatio je prijedlog francuske vlade, da bi na čelo organizacije poljske vojske u Francuskoj bila postavljena specijalna mješovita komisija »Commission militair franco-polonais«, na čelu sa francuskim generalom; trebala je biti sastavljena od časnika obiju narodnosti i postati vodeći činilac u organizaciji i vođenju poljske vojske, postavši tako veza između francuske vlade i poljskog odbora.

Ministarstvo rata predložilo mi je sličnu organizaciju. Zauzeo sam odlučno stanovište protiv te koncepcije. Isto su tako i Dr. Osusky i dr. Sychrava vidjeli političke neprilike toga plana i ustali su protiv toga. Nismo htjeli dopustiti da postoji posrednik između Narodnog vijeća i naše vojske. Tražio sam, da vojska bude potpuno naša, da bi njeno političko vodstvo bilo isto tako priznato nama kao predstavnicima narodnog suvereniteta, ali da ipak francuska vlada ima kontrolu i garanciju da se sve razvija prema prvobitnom sporazumu između nje i Narodnog vijeća; ministarstvo rata trebalo je da ima potpuno vodstvo u tehničkim stvarima i čisto organizacijskim naravno uz pristanak Narodnog vijeća na svaku

mjeru, koja bi se odnosila na načelne političko-vojničke stvari.

Borio sam se za tu koncepciju prilikom nekoliko sastanaka u ministarstvu rata. Konačno sam odlučno odbio stvaranje »francusko-čehoslovačke vojničke komisije« i tražio da se prihvati slijedeća formula: Čehoslovačka narodna vojska bit će konstituirana dekretom predsjednika republike kao autonomna vojnička jedinica u okviru francuske vojske, a pod vrhovnim zapovjedništvom čehoslovačkoga Narodnog vijeća kao predstavnika čehoslovačkog naroda.

Princip je bio konačno primljen; ministarstvo rata je nerado napuštalo ideju mješovite francusko-čehoslovačke komisije, jer je time padala i analogija sa poljskom vojskom, a u ministarstvu su mislili, da će svaki dalji rad biti sve teži. U stvari se brzo pokazalo, da je bilo obratno i da je direktna veza između vlade i vojske sa Narodnim vijećem stvari pojednostavnila. Bilo je međutim točno, da je naša vojska zbog toga bila nezavisnija na ministarstvu.

Kao što je rečeno, bila su dalja pitanja riješena sama po sebi prema tome prvom i prihvaćenom principu. Bila je prihvaćena čehoslovačka zastava i uniforma sa naročitim znacima čehoslovačkim i sa baretom; Narodno vijeće je sebi zadržalo pravo da svoje detaljne prijedloge predloži ministarstvu rata. Pregovori o praktičnoj i tehničkoj strani te stvari bili su dugi i vodili su se tek poslije Štefánikova povratka (koji je kao vojnik polagao toj tehničkoj strani veliko značenje) iz Amerike. Prilikom pregovora o tekstu sporazuma u srpnju i kolovozu radilo se samo o sveopćem stipuliranju principa i naših prava u pitanju naše vojske uopće.

Glavnim principima nove vojničke organizacije spadalo je još i to, da Francuska prizna pravo, da vojnici te vojske moraju polagati zakletvu čehoslovačkom narodu. Regrutiranje vojnika trebalo je provoditi Narodno vijeće za cijelo vrijeme trajanja rata u Francuskoj, Rusiji, Americi, Srbiji i Italiji. Time je

u tome sporazumu sa Francuskom bio formuliran naš političko-vojnički program, kako smo ga u vezi sa posljednjim političkim događajima u Parizu izradili. Pretreseni nacrt prijedloga sadržavao je sve pojedinosti, regrutne komisije, njihova prava i dužnosti, postupak prilikom koncentriranja primljenih zarobljenika itd.

Regrutiranje je trebalo biti vršeno u ime Narodnoga vijeća, a francuske vlasti su mogle biti samo izvršni organi.

Časnici su morali biti primani, imenovani i povišavani samo od Narodnog vijeća (u dogovoru sa francuskom vladom) i Čehoslovaci su morali imati prednost. Komandni jezik morao je biti jezik narodni, svi važniji dokumenti morali su biti dvojezični. Na čelo je morao biti postavljen francuski general, imenovan u dogovoru sa Narodnim vijećem. Za disciplinu bio je prihvaćen propis francuski, a pomišljalo se i na stvaranje čehoslovačkih vojničkih sudova, čim za to bude pripremljen čehoslovački ljudski materijal.

U financijskim stvarima bio je prihvaćen princip, da će naši časnici biti plaćeni isto kao i francuski, da će svi izdaci biti vođeni na zasebnim kontima, jer bi njihovo naplaćivanje moglo prilikom mirovnih pregovora biti od čehoslovačkog naroda zatraženo.

O zarobljenicima, nesposobnim za vojničku službu i invalidima trebalo je da između Narodnog vijeća i ministarstva municije bude izrađen naročiti »Radni statut za čehoslovačke radnike u Francuskoj« (»Statut du travail pour les ouvriers tchechoslovaques en France«). Ti pregovori vođeni su i završeni istodobno sa pregovorima o vojsci. Čehoslovački radnici morali su biti smatrani slobodnim građanima; Narodno je vijeće trebalo i za njih da dobije konzularna prava, kakva su uživale savezničke vlade prema svojim građanima u Francuskoj.

Ako je u pregovorima osigurana autonomija vojske i politički suverenitet Narodnog vijeća, i time Narodno vijeće bilo od francuske vlade izričito priznato predstavnikom čehoslovačkog naroda, ako je bilo dopušteno, da se vojnici zaklinju čehoslovačkom narodu, za to vrijeme, a naročito za Zapadnu Evropu, koja te stvari nije shvaćala olako, bio je to veliki politički uspjeh; službena Francuska, političari, vojnici, štampa su u svemu tome vidjeli prve znakove buduće samostalnosti naroda i države. Stvar je moralno i politički imala veliko značenje.

Trudio sam se, da u tim okolnostima ta simbolika u tome važnome dokumentu dođe podpuno do izražaja i da bude izričito rečeno, da je nova vojska doduše ratna vojska, ali i politička, jer je dobrovoljačka, i da joj je cilj ostvarivanje samostalnosti naroda. Dalje sam želio da taj uspjeh bude nekako zajamčen: od prvog početka sam u svojoj diplomatskoj djelatnosti bio vodjen mišlju, kako da se postupa, da pored svih uspjeha i savezničkih obećanja, obaveza i izjava prilikom mirovnih pregovora ne budemo odbačeni u stranu. Taj me strah nije napuštao od časa, kad smo počeli postizavati političke uspjehe.

Konkretizirao sam prilikom pregovora za vojsku sva ta svoja strahovanja u zahtjevima, da dio naše buduće vojske, iako će biti iskorišćena na ratištu, svakako bude sačuvan tako, da može postojati i za vrijeme mirovnih pregovora, a da u službenom aktu bude izričito rečeno, da je ta vojska stvorena u svrhu, da izvojšti slobodu čehoslovačkog naroda. Plašio sam se, da naša vojska poslije prvih upotreba na ratištu, kao što je bilo verdunsko i drugo, ne bude uništena, a time i naše političko značenje prilikom diplomatskih pregovora izgubljeno.

Isto je tako važno bilo pitanje dekreta, kojim je vojska trebala da bude osnovana. Bilo je dogovoreno, da će dekret sadržavati u skraćenoj formi u nekoliko članova sve političke principe, dogovorene u projektu o organizaciji vojske. Točna redakcija teksta trebala je biti izrađena tek poslije moga povratka iz Italije, kamo sam morao otići u kolovozu, da razmotrim

pitanje naših zarobljenika i njihove eventualne otpreme u Francusku.

Prema želji ministarstva vanjskih poslova, a sa pristankom Narodnog vijeća trebalo je doći do objavljivanja dekreta u momentu politički pripremljenom i pogodnijem nego što je bio srpanj i kolovoz 1917.; važan razlog za to bio je i to, što je bilo potrebno čekati, dok se u Francuskoj sakupi barem nešto veći broj naših vojnika. Na naše zarobljenike u Francuskoj, demoralizirane stradanjima u Srbiji, na Asinari i na početku u Francuskoj, nismo mogli računati kao na prvi element u vojsci; morali smo imati osnovu vojske sa druge strane, ili iz Rusije ili Italije, ili iz Amerike. Polagali smo dogovorno s objema ministarstvima veliku nadu u moje brzo putovanje u Italiju, zamišljeno već srpnja 1917. Nadali smo se u predobijanje i prijevoz nekoliko hiljada talijanskih zarobljenika. Publikacija dekreta trebala je postojanje vojske samo konstatirati, a ne objavljivati samo pripreme za nju; samo tako je moglo biti istaknuto političko i vojničko značenje cijeloga našeg pokreta.

74.

Kad su sva ta pitanja bila pretresena u ministarstvu rata, preneseno je pitanje u ministarstvo vanjskih poslova. Vojnici, koji su pred očima imali samo vojničke ili vojničko-tehničke ciljeve postepeno su se prilagođivali mojim političkim zahtjevima. Mnogo je teža bila stvar u ministarstvu vanjskih poslova, gdje su De Margerie i Laroche dobro dopunili sve međunarodno-pravne i političke članke projekta o organizaciji narodne vojske, dogovorenom između mene, generala Vidalona i potpukovnika Crosa. Nastao je naime boj za očuvanje onoga, što je ministarstvo rata dopustilo Narodnom vijeću u tijeku diskusije. Niz manjih stvari popustilo je tijekom razgovora i ministarstvo vanjskih poslova.

Razgovori su bili u jednoj stvari veoma karakteristični. Pretresao sam tekst projekta sa Larochom.

Prilikom formulacije članka o financijskim izdacima na vojsku nastojao sam da se dobije točna stilizacija i tražio sam, da se kaže, da se računi vode na naročitim kontima, koje će poslije mirovnih ugovora preuzeti na sebe čehoslovačka država. Riječi »čehoslovačka država« ili »čehoslovačka vlada« nisu dotle nikad u projektima bile upotrebljene. I kad se govorilo o autonomnoj vojsci, o Narodnom vijeću kao predstavniku čehoslovačkog naroda, o političkom karakteru vojske i konferenciji mira, izbjegavali su francuski autoriteti termine, koji bi francusku vladu obavezivali definitivno prilikom budućih mirovnih pregovora.

Pokušavao sam da svojim jasnim zahtjevom unesem u diskusiju što više svijetla. Naišao sam međutim na načelni otpor. Napokon mi je Laroche rekao otvoreno: »Gospodine, glavni tajniče, ne tražite to sada od nas! Značilo bi to indirektan put, tajanstveno i nedovoljno političko ne možemo primiti dokumenat o organizaciji vojske kao dalekosežnu političku obavezu, koja može biti učinjena samo svečano, u naročitoj prilici i kad za to bude politička situacija zrela. Ali danas to nije tako. Sve što u dokumentu dobivate, priznanje Narodnog vijeća, autonomiju vojske, obaveza da se dio vojske sačuva za mirovne pregovore, i time naglasi njen politički karakter, kao i jasni izraz toga, kakovi su ciljevi naše politike, dalekosežne su stvari. Velim vam iskreno, da mi imamo iskrenu dobru volju i želju, da vam politički pomognemo i da Vam u danom momentu pružimo obavezu u zasebnoj deklaraciji. A ako je dano, održat ćemo svoju riječ. I zbog toga to nije moguće učiniti u ovoj prilici i toj formi«.

Čuvši te riječi odstupio sam od svojih zahtjeva.

Te razgovore sam vodio sa Larochom na Quai d'Orsayu 4. kolovoza 1917. Istog dana su bili razgovori sa ministarstvom vanjskih poslova gotovi i za tekst sporazuma dan je obostrani pristanak.

Bio je to za mene jedan od onih radosnih dana naše oslobodilačke akcije, koje sam proživljavao veoma intenzivno. Tima razgovorima pridavao sam dalekosežno političko značenje: vidio sam već vojsku u stvaranju, Narodno vijeće kao vladu, dolazak na mirovnu konferenciju, stvaranje države. U to doba već sam bio uvjeren, da će još za vrijeme rata doći čas, kad ćemo u inozemstvu zbilja biti primorani, da stvorimo pravu narodnu vladu.

Političko značenje pregovora o stvaranju vojske sa francuskom vladom mogao bih sakupiti u ovoj formulaciji:

a) Poslije Briandova obećanja, danog Masaryku u veljači 1916., poslije pristanka na Štefánikovu misiju u Rusiji, poslije odgovora Saveznika u noti Wilsonu, poslije pristanka na zarobljeničku akciju i potpisivanja Thomas-Masarykova sporazuma dolazi do novog, ne samo jednostranog sporazuma nego do obostranih pregovora sa Narodnim vijećem kao predstavnikom naroda i javnopravnim političkim činiocem.

b) Narodno vijeće čehoslovačko je priznato za takovog ravnopravnoga političkog činioca i priznat mu je politički suverenitet nad budućom autonomnom vojskom.

c) U ugovorenom sporazumu priznaje se vojsci politički karakter i naglašava se, da treba da se bori za oslobođenje naroda.

d) Dio vojske mora se sačuvati za mirovne pregovore i konstatira se, da će troškovi za nju po svoj prilici biti predmet mirovnih pregovora.

e) Dopušta se zakletva vojnika čehoslovačkom narodu, dopušta se narodna zastava i čehoslovački znakovi na uniformama — sve su to za ono vrijeme za nas dalekosežne stvari, skoro neočekivane.

Vidio sam u tome svemu kratko rečeno garanciju skore pobjede.

75.

Prema dogovoru sa ministarstvom vanjskih poslova, taj sporazum su trebale potpisati u ime obiju strana kao obavezni diplomatski dokumenat šef francuske vlade i ovlašteni predstavnik Narodnog vijeća. Potpisati se moralo poslije sporazuma o tekstu dekreta i moga povratka iz Italije; ostvaren je, kao što ćemo dalje vidjeti, tek 7. veljače 1918. kako zbog produljenih pregovora o tekstu dekreta, tako i zbog promjene vlade i dolaskom Clemenceaua na mjesto novog predsjednika vlade i ministra rata.

Ne znam, u koliko je nova vlada bila razlog novog ispitivanja cijelog sporazuma i uopće političkih smjernica, koje su bile za francusku vladu uvjet za stvaranje vojske.

7. veljače 1918. potpisao je taj sporazum predsjednik vlade Clemenceau i ja u ime Narodnog vijeća kao statut za organizaciju čehoslovačke vojske sa tekstom, utvrđenim na Quai d'Orsayu 4. kolovoza 1917., a sa formalnog gledišta tek malo izmijenjenim na mojim daljnjim razgovorima sa ministarstvom rata tijekom siječnja 1918.

Svome zadovoljstvu nad postignutim rezultatima dao sam izraza odmah poslije završetka razgovora, koji su vođeni paralelno sa razgovorima o Franklin-Buillonovoj misiji u Americi, u svojim, to danas vidim, oduševljenim izvještajima našim zemljacima u Rusiji i Americi. Prof. Masaryku poslao sam u Rusiju 4. kolovoza 1917. kratku depešu o rezultatima pregovora.

Francuska vlada je postignuti sporazum shvaćala veoma ozbiljno i odmah ga počela sprovoditi. 8. kolovoza šalje francusko ministarstvo vanjskih poslova u Petrograd depešu, u kojoj svome poslanstvu javlja, da se francuska vlada potpuno sporazumjela sa čehoslovačkim Narodnim vijećem u stvari organizacije čehoslovačke narodne vojske; istodobno šalje tekst sporazuma, da bi se odmah opazila razlika između

organizacije naše vojske u Rusiji i Francuskoj. Htjelo se ujedno time potvrditi dogovor sa ruskom vladom o prijevozu čehoslovačkih zarobljenika u Francusku; politika Quai d'Orsaya i francuskih vojnika računala je sa koncentracijom većeg broja naših vojnika iz Rusije, Amerike i Italije svakako sa kolovozom 1917. Za ostvarenje prijevoza vojnika vodila se borba u Parizu sve do ljeta 1918. godine.

Iz tih razloga ugovorio sam sa francuskom vladom, da se u Rusiju pošalje specijalna francuska misija za regrutiranje i prijevoz naših vojnika i uopće za tehničko provođenje Masaryk-Thomasova ugovora. Misija, pod vodstvom majora Vergera (koji je našim vojnicima u Rusiji iskazivao velike usluge i koji je pod vrhovnim vodstvom generala Janina pomogao da dođe do prvog transporta naših vojnika u Francusku, poznate ekspedicije kapetana Husáka), otišla je u Rusiju već u prvoj polovici kolovoza 1917.

Istodobno sa razgovorima oko političko-vojničkog ugovora sa ministarstvom je pretresan, gore spomenuti, ugovor o našim radnicima. Razgovori sa prof. Nogarom završeni su 30. srpnja 1917., a 4. kolovoza poslao mi je ministar Albert Thomas pismo, u kojem u dogovoru sa vladom pristaje na projekt, koji smo izradili ja i prof. Nogar. Sam za sebe taj dokumenat nema većeg političkog značenja, ali ocjenjivan u vezi s ostalim političko-vojničkim događajima, predstavlja logično riješenje pitanja naših civilnih građana u Francuskoj, kojima je polako davan položaj građana samostalne države.

Za završetak tih poslova bila je za moj rad u akciji Narodnog vijeća u Francuskoj izvjesna granica. Dalji korak u izgrađivanju naše političko-vojničke organizacije mogao je biti samo izraz tih naših političko-vojničkih sporazuma u političkom proglasu, obaveznom pred međunarodnom javnosti, što bi pak vodilo k stvaranju čehoslovačke vlade i njenom međunarodnom priznanju od strane Francuske i Saveznika.

Metoda našeg rada u Francuskoj: napredovati korak po korak, dopustiti da stvari poslije dugotrajnog i ustrajnog rada potpuno sazriju, sakupljati različne faktore za kolektivnu suradnju za zajednički cilj, ne dovoditi Francusku u teškoće dalekosežnim i prijevremenim savjetima, deklaracijama, programatskim enuncijacijama, službenim posjetima i audijencijama, — imala je neospornog uspjeha. Bio bi to sjajan materijal za sociološki studij o postanku naše države i o metodi političko-diplomatskog rada u demokraciji.

D) RAZGOVORI SA TALIJANSKOM VLADOM O NAŠOJ VOJSCI. MOJE DRUGO PUTOVANJE U RIM

76.

Dovršivši projekt naše narodne vojske u Francuskoj, obratio sam svu pažnju na to, da predobijem talijansku vladu za naše vojničke planove. Put k tomu spremao sam za cijelo vrijeme pregovora sa francuskom vladom. Htio sam naime da odem u Rim tek poslije predhodnog dogovora sa talijanskim vlastima i poslije akcije, koja se iz Pariza vodila dosta potanko.

Od svog prvog puta u Italiju bio sam u neprekidnoj vezi i sa talijanskom ambasadom u Parizu, i sa talijanskom vojničkom misijom; u doba, kad sam prvi put stupio u vezu s ambasadom, njen šef bio je kasniji predsjednik senata T. Tittoni, značajan političar i diplomata, širokog obzora i velikog shvaćanja za naše stvari. Primao me je rado i izdašno mi pomagao u poslu. Ostao je naš lojalan i dobar prijatelj i kasnije kao ministar vanjskih poslova i predsjednik senata. Na čelu vojničke misije bio je za cijelo vrijeme rata pukovnik knez Brancaccio, fini duh, nama naklonjen i odan, spolja tip starog Rimljanina, iznutra ali je služio odano velikotalijanskoj ideji. Bio je Talijan, koji je doduše znao nedostatke svoje zemlje,

umjeren nacionalist, koji se polako od sonninovskih ideja aneksije Dalmacije i smanjene Austrije, koja bi zadržala za sebe Hrvate, razvio pod našim uplivom u čovjeka sa nazorom, da je potrebno monarhiju uništiti i ujediniti Jugoslavene. Bio je ipak nepovjerljiv prema Jugoslavenima sve do kraja; nama je učinio velike usluge.

Sa Brancacciom se u Parizu prvo upoznao Štefánik; putem njega sam neko vrijeme slao Brancacciu, a da ga nisam znao, različne memorandume i izvještaje o Austro-Ugarskoj. Kada je Štefánik otišao (u srpnju 1916.) u Rusiju, Brancaccio me je potražio sam u Narodnom vijeću i tako je počela duga i korisna suradnja.

Obavještavao sam Brancaccia sustavno i lojalno o našem radu u Rusiji, Americi, Engleskoj i Francuskoj, o našoj vezi sa Pragom preko »Mafije« i o događajima kod kuće; talijanska vlada, kao što sam se osvjedočio, brzo se uvjerila iz drugih izvora u ispravnost naših obavještenja. To nam je izvojevalo simpatije i povjerenje najprije kod Brancacciove misije, onda kod pariskog talijanskog poslanstva, napokon u velikoj mjeri i kod vodećih ljudi u Consulti i kod talijanske vlade uopće. Naši izvještaji i cijeli naš rad bili su tamo neobično cijenjeni.

Kao što sam spomenuo, bio sam 1917. i 1918. godine veoma rado priman na talijanskoj ambasadi; najprije mi je baš pred moj odlazak u Rim predusretljivo izišao u susret ambasador Tittoni, onda ambasador Salvago Raggi i konačno grof Bonin Longare, s kojim sam dugo i lojalno surađivao i koji je našoj stvari iskazao velike usluge. Od siječnja 1917. pokazuje talijanska vlada kao i njeni različiti organi za sve naše političke i vojničke stvari veliki interes: pri tome ipak paze na naše odnose prema Jugoslavenima i ostalim Saveznicima, bdijući, da u austrougarskom kompleksu pitanja naš problem ne bude riješen protiv talijanskih interesa i da u našem pokretu ne bude ništa učinjeno protiv Italije.

Masarykov ugovor u Rusiji o našim zarobljenicima i moji pregovori u Parizu o organizaciji vojske bili su, čini mi se, odlučni činilac u povoljnom preokretu, koji je nastao u Italiji tijekom ljeta godine 1917. Taj razvoj stvari bio je potpomognut i time, što su kod moga boravka u Rimu u siječnju i veljači 1917. sve jače razvijali naši zarobljenici propagandu i uvlačili se u redove i novinarske i službene, kao i što smo sustavno održavali veze pariskog Narodnog vijeća sa našim zarobljenicima u Italiji, hranili njihove nade i pomagali im u organizaciji i propagandi u logorima, gdje su oni sami iz vlastite inicijative, u Italiji kao i u ostalim savezničkim zemljama veoma energično počeli sa svojim oslobodilačkim radom.

Od veljače 1917. ing. K. Veselý pojačao je, pomognut iz Pariza, svoj rad kako u štampi, tako i u ministarstvu Commandinija. Pomoću G. Scarpe i njegovih prijatelja pripremili smo osnivanje talijansko-čehoslovačkog odbora (»Comitato italiano per l'independenza czecoslovacca«), davali smo izvještaje za dnevnu štampu, počeli se brinuti za koncentraciju zarobljenika i slali im naše štampane stvari; dalje je Veselý pripremio talijansko izdanje nekih naših propagandnih knjiga i brošura. Početkom srpnja bilo je sa ing. Veselým dogovoreno, da se rimska kancelarija reorganizira i proširi, da Bořil i Logaj dođu u Rim (došli su tek u listopadu) i da će na rad biti pozvan Fr. Hlaváček, koji se baš javio sa ratišta i došao u Rim 25. lipnja 1917.

Međutim iz Švajcarske je došao u Italiju ing. Plesinger-Božinov, posjetio je nekoje zarobljeničke logore, razgledao njihove pripreme za dobrovoljačku organizaciju, probudio u njima nove nade i poslao u Pariz detaljan izvještaj o situaciji. Razgovarao je s nekim uredima i obećao im zasebni izvještaj o situaciji zarobljenika i njihovih želja. To je bilo učinjeno tek poslije dogovora s nama u Parizu.

Ta je akcija opet nekako pokrenula naše zarobljeničko pitanje. Talijanska vlada je već onda počela

obraćati veću pažnju na sve, što su poduzimali naši zarobljenici, na mnogo mjesta nezavisno od naše političke akcije. Do prve veće koncentracije naših zarobljenika došlo je početkom 1917. godine u logoru Santa Maria Capua Vetere (kod Napulja). Ovdje se u siječnju 1917. pod vodstvom J. Čapka, B. Havlene, J. Bořila i J. Logaja počeo organizirati Češki dobrovoljački zbor, koji se brzo širio; u svibnju je već imao preko tisuću članova. U travnju je tabor posjetio Plesinger-Božinov sa porukama iz Pariza. Od toga doba bili su naši zarobljenici u redovnoj vezi sa Narodnim vijećem. U svibnju je kapetan Pučalka pokušao kod talijanske vlade, da dobrovoljački zbor dobije na solunsko ratište. Stvar je završila sa neuspjehom.

Poslije toga razvoj Zbora bio je jedno vrijeme ukočen kako odašiljanjem zarobljenika na poljske radove, tako i premještanjem preostalih u Padulu (južno od Salerma). Razvoj je bio povoljan tek u jesen, a kada sam posjetio zarobljenike u rujnu 1917., mogao sam sa veseljem ocijeniti njihovu organizaciju, njihov veliki propagandni, kulturni, odgojni i politički rad. Dogovorio sam se s njima o daljem postupku i ulio im novu nadu u organizaciju vojske. U to doba bilo ih je u taboru preko deset tisuća, a broj članova Zbora počeo je da raste hiljadama. U siječnju 1918. imao je preko 5000 ljudi, u travnju iste godine prošlo je kroz logor valjda i 14.000 dobrovoljaca kao članova Zbora. Svi su došli u vojsku, pa onda na ratište.

Već sam tada vidio, da su naši talijanski dobrovoljci svojim marom i inicijativom izvršili za nas veliki propagandni posao i da su nam pomogli mnogo u tome, da smo mi političari mogli imati uspjeha u diplomatskim pregovorima o dopuštenju organizacije vojske. Moram tu sa zahvalnošću spomenuti dva vodeća faktora u toj akciji: rad i krasni primjer J. Čapka, koji je prvi otišao u vojsku i odmah prilikom

prve borbe poginuo, i B. Havlene, koji je, zarobljen, poginuo od ruke austrijskog krvnika.

77.

Taj sustavni i naporni organizacioni, politički i zarobljenički rad u Italiji doveo je stvar dotle, da su Talijani, kao što sam već napomenuo, počeli sami mijenjati svoju dosadašnju uzdržljivost i držanje uopće. Od lipnja 1917. prilikom svojih posjeta kod mene Brancaccio mi je davao do znanja, da se ne bih trebao ograničavati samo na pregovore sa Francuskom, te da bismo trebali više raditi s Italijom, da bih trebao ponovo putovati u Rim i definitivno nešto poduzeti u zarobljeničkom pitanju.

Prilikom međusavezničkih konferencija u proljeće i ljeto 1917. u Londonu i Parizu, gdje je Brancaccio razgovarao osobno sa Sonninom, uvjeravao me je, da je tlo u Italiji povoljno za razgovore, da Sonnino isto kao i Francuzi i Rusi žele osloboditi naše zarobljenike, a valjda ih i puste za našu vojsku u Francuskoj. Ja sam zavlačio odlazak u Rim prvo zato, što sam želio najprije da završim vojničke pregovore u Parizu, pa da s tim kao novim argumentom pođem u Rim, a i zato, što sam držao da se u Rim mora ići u momentu, kada je uspjeh, pa ma i djelomičan, bio osiguran.

Brancacciov postupak, koji je u našim stvarima bio gorljiviji nego rimske vlasti bio je u vezi, kako mi se čini, sa tadašnjom cjelokupnom vojničkom i diplomatskom situacijom, u kojoj je bila Italija. Od veljače 1917. bila je u toku poznata akcija princa Sixta Bourbonskog za odjeliti mir sa carem Karlom i Zitom, a Talijani su se ispravno bojali, da bi ta akcija sačuvala Austriju na njihovu štetu. U nama su tu mogli vidjeti direktne saveznike protiv akcije ostalih, a u njihovu interesu je bilo, da češka akcija ne bude previše pod uplivom ostalih Saveznika, koji u pitanju Austrije nisu bili toliko zainteresirani kao Italija. U tome su se sastojali veoma karakteristični

razgovori sa Brancacciom u različnim zgodama, kada su se pravili pokušaji za mirovne pregovore.

Isto tako strah, da ne bismo mi nešto učinili sa Jugoslavenima protiv Italije, igrao je značajnu ulogu. Mislim, da su Brancaccio kao i nekoji drugi političari djelovali u tome pravcu, da nas Rim ne zapostavlja i da nam dade barem toliko, koliko je potrebno za upliv Italije na našu političku i vojničku akciju. Prema tadašnjoj situaciji, kada ni Italiji nije bilo jasno, što će se dogoditi, a kada Sonnino nije bio siguran, kakovu će sudbinu doživjeti Austro-Ugarska, bila je ta politika sa talijanskog gledišta skoro sasvim ispravna.

I ja sam ocjenjivao politiku i situaciju Italije u tome pravcu. Naglašavao sam Brancacciu i talijanskom ambasadoru u Parizu veoma odlučno, da je Narodno vijeće lojalno prema svima Saveznicima i da ne namjerava da radi jednostrano samo s nekojima od njih; naprotiv, želimo dogovoriti se i surađivati prije svega i s Italijom. Na njoj je samoj, da učini to isto, što je već u Francuskoj postala stvarnost.

U drugoj polovici 1917. bilo je već približno jasno ono, što se 1918. pokazalo kao sasma jasno: što je naša akcija postajala jača i politički značajnija, to smo više mogli djelovati svojim uspjesima kod jednog Saveznika na dobivanju sličnih koncesija kod drugog Saveznika. Strah, da našu akciju i naše sve jasnije ciljeve, a eventualno i utjecaj na vlasti kod budućeg naroda i države ne iskoristi u svoju korist samo jedan od njih, djelovala je nekad više nekad manje; postala je prirođeni činilac, koga je i naša diplomacija morala taktički iskoristiti za postizavanje uspjeha. Brancaccio je sam bio duboko dirnut tim razlozima.

U danoj situaciji postupao sam ovako: inicijativa za moj put ne smije da potekne od nas, nego treba da budem pozvan na put u Rim barem neslužbeno sa talijanske strane i da mi budu dane garancije barem za djelomični uspjeh u vojničkim stvarima. Poslije duljih priprema do toga je i došlo.

2. kolovoza 1917. pohodio me je Brancaccio u kancelariji Narodnog vijeća u rue Bonaparte 18; saopćio mi je poruku ministra Sonnina, koji da je želio da dođem, jer se nešto može učiniti u našim vojničkim stvarima. Bilo je karakteristično, da mi je Brancaccio priopćio i drugu poruku Sonninovu, koji da želi direktan odgovor, da li je, naime, istina, da je između Jugoslavena i Čehoslovaka bio postignut direktan sporazum za obje buduće države glede naše veze na moru. Takvog sporazuma nije bilo; dao sam naime odmah jasan odgovor.

Naglasio sam pukovniku Brancacciu ponovo i kategorički, da poslije našeg sporazuma sa francuskom vladom o našoj vojsci ne mogu ići u Rim na pregovore sa talijanskom vladom uzalud; ako Sonnino ne može nešto za nas učiniti, ako ne može službeno priznati Narodno vijeće i učiniti nešto za naše zarobljenike, onda je svakako bolje, da momentano i ne idem u Rim. Dobio sam opet i odmah potvrdu od Brancaccia, da se nešto može učiniti.

U tim prilikama dao mi je niz preporuka za službene činioce, naročito za šefa vojničke obavještajne službe, generala Garrucia, koji me je trebao staviti u vezu sa drugim različnim političkim i vojničkim osobama. Garrucio me je primio prvi put 2. kolovoza i odveo me Sonninu. Dolazeći u Rim direktno na talijanski poziv, namjerno nisam išao ambasadorima, francuskom: Barreru i ruskom: Giersu i drugim svojim prijateljima, prije nego što sam stvari uredio s Talijanima barem formalno. Bilo je to pitanje obzira i takta prema talijanskim uredima; a i pitanje ispravne političke taktike.

E) PREGOVORI SA MINISTROM SONNINOM

78.

Sonnino me je primio 6. rujna 1917. prije podne. U to su ga doba pristaše uništenja Austrije i ujedinjenja Jugoslavena u svim savezničkim zemljama

smatrali zlim duhom talijanske i savezničke politike. Ja lično, kao što sam već rekao, ocjenjujem Sonnina malo drukčije, iako dobro vidim njegove grijeske, koje ne odobravam.

Ja sam kroz cijelo vrijeme veza sa Sonninom imao uvijek najljepše dojmove i uspomene. Govorio je sa mnom iskreno i jasno; bio sam time malo iznenađen, jer su me talijanski prijatelji uvijek pripremali na to, da će sve saslušati ,a ništa ne će reći sam. Imao sam dojam, da vidim poštena čovjeka, u dodiru s ljudima simpatičnog i milog, u izvjesnom smislu politički jakog. 1917. i 1918., kada je Talijanima politički i vojnički išlo zlo, bio je bez sumnje okosnica njene politike, ne gubeći ni odvažnosti, ni volje za akciju.

Uživao je doduše glas tvrdoglava čovjeka, koji tvrdokorno ostaje kod svojih planova, i kad se situacija promjeni. Na to je svakako djelovala činjenica, da je politički bio konservativac i legitimist. Bilo je to tako u svima jugoslavenskim stvarima; njegova tvrdoglavost i čvrstoća, koja je dolazila do izražaja i na drugim poljima, naročito u unutrašnjoj i vojničkoj politici, učinila je i Italiji u teškim časovima rata velike usluge. U doba pregovora Saveznika za odjeliti mir s Austrijom (Sixt Bourbonski) njegova čvrstoća, kako ćemo dalje vidjeti, onemogućila je te pregovore. U tome pravcu bio je Sonnino jedna od snažnih figura rata, a među Talijanima možda i najjača.

Razgovor sa Sonninom izvršio je na mene za dugo vremena jake dojmove. Izložio sam mu povijest naše akcije, njen dosadašnji stav, odnos prema našoj politici kod kuće, dalje sam mu opisao, kako je u Rusiji, Francuskoj i Engleskoj, kakva je organizacija Narodnog vijeća, što je već za nas učinila Francuska i kakav je sadržaj našeg sporazuma o osnivanju vojske u Francuskoj. Istodobno sam mu predao opsežan memorandum, u kojem je bilo sve izloženo: kopiju toga memoranduma dostavio sam onda svima odlučujućim faktorima u vladi, političarima i činovnicima, s kojima sam tada govorio o našoj stvari.

U isto sam doba tražio:

a) Da talijanska vlada službeno prizna Narodno vijeće kao središnji organ cijeloga našeg političkog i vojničkog pokreta i kao predstavnika čehoslovačkih interesa, s kojim će otada sve čehoslovačke stvari (vojničke i zarobljeničke) pretresati službeno i direktno.

b) Da prizna Čehe i Slovake za prijateljski narod, pa da sve čehoslovačke građane,koji nisu vojnici, a koji su bili internirani na talijanskom teritoriju, pusti na slobodu.

c) Da pusti i oslobodi sve naše vojnike, koji bi htjeli stupiti u čehoslovačku vojsku, i da pristane na njihovu otpremu u Francusku, kao što je dogovoreno sa našim zarobljenicima u Rusiji.

Odmah na početku nisam tražio organizaciju čehoslovačke vojske u Italiji; u prvom redu talijanska vlada je već ranije to odbila Srbiji, a drugo Brancaccio mi je sam naglasio, da malo vjeruje u mogućnost brzog stvaranja naše vojske u Italiji. Ja sam lično poslije Brancacciova izvještaja i dosadašnjih postupaka Sonninovih bio uvjeren, da bi zahtjev za stvaranje naše vojske u Italiji, Talijanima bio previše odvažan. Osim toga plašio sam se cijepanja našeg pokreta na zapadu; dvije vojske su nam se učinile suvišne, a tehnički je to značilo dvije teškoće. Osim toga francuska fronta bila je politički i vojnički najvažnija, a sakupiti u Francuskoj mali broj vojnika, značilo bi doživjeti politički i vojnički neuspjeh i ugroziti cijelu akciju u Francuskoj.

Iz tih razloga sam se prije svog puta u Rim dogovorio sa francuskim ministarstvom vanjskih poslova, da će cijela moja akcija biti upućena na to, da od talijanske vlade dobijemo pristanak za oslobođenje naših zarobljenika u Italiji i njihov brzi prijevoz u Francusku. Politički je za cjelinu naše

akcije bilo najvažnije imati na francuskoj fronti što prije za borbu spremljenu što veću vojničku jedinicu.

79.

Sonnino me je, kao što rekoh, iznenadio, svojom iskrenošću. Rekao mi je, da su moja razjašnjenja veoma uvjerljiva, da se potpuno slaže sa našim političkim ciljevima i planovima i da možemo računati na njegovu pomoć. Italija je uostalom najviše od svih Saveznika zainteresirana na ostvarenju tih ciljeva, ima najviše zajedničkih interesa sa Česima u ovome ratu protiv Austro-Ugarske. U toj stvari nije bilo kod Sonnina niti rezerve ni oklijevanja. Ipak je dodao, da mi iskreno izrazuje svoj strah u tome pogledu da pobjeda Saveznika ne će biti tako odlučna, da bismo mogli ostvariti sve, što želimo.

Obećao mi je naime odmah izvršenje dvaju mojih zahtjeva, čisto političkih: talijanska vlada priznat će Narodno vijeće i time pristati na organizaciju podružnice Narodnog vijeća, koja će biti podređena pariskom tajništvu, a koja će biti u službenoj vezi sa talijanskim vlastima u svrhu riješenja svih pitanja, koja su se odnosila na naše interese u Italiji; pristao je i na našu drugu molbu, koja se odnosila na naše civilne građane, i dao mi je odmah za ministarstvo unutrašnjih djela preporuku za povoljno riješenje. I to je odmah izvršeno. Obratio sam se na ministra unutrašnjih poslova — to je onda bio Orlando — koji me je odmah primio i te stvari načelno dosta brzo riješio. To je bio moj prvi sastanak s Orlandom. Za pretresanje pojedinosti svih pitanja uputio me je Sonnino na svoje činovnike Demartina i Manzonija, i na ministarstvo rata.

U vojničkim stvarima zadržao je Sonnino izričito rezervu. Italija, budući direktni susjed Austro-Ugarske, mora u pitanju zarobljenika biti naročito oprezna i paziti na odredbe haaške konvencije, da ne bi Austriji dala prilike i povoda za represalije. Zato Italija ne će da iskorišćuje zarobljenike i pitanje

je, da li ih je uopće moguće osloboditi; iz istih razloga ne može dopustiti niti njihova odlaska u Francusku. Kada bi Italija to dopustila, počet će Austro-Ugarska otpremati hiljade talijanskih zarobljenika na opustošeni Balkan, Malu Aziju, Siriju i uopće u Tursku, gdje će ginuti u masama. U talijanskoj javnosti nastalo bi takovo uzbuđenje, otpor i ogorčenje, da ne bi mogao obraniti otpreme naših vojnika niti pred javnim mišljenjem ni pred parlamentom. Cijela akcija bi u takvim okolnostima stvorila saveznicima više neprilika nego dobra.

Način, kojim mi je Sonnino stavljao pred mene svoje argumente, uvjerio me je odmah, da Italija ne će dopustiti otpreme u masama naše vojske u Francusku; osjećao sam i iz njegova govora, da osim navedenih argumenata postoje i drugi, valjda još i novi, koje ne navodi. Ostalo mi je sam Sonnino rekao prilikom pregovora o našoj samostalnosti. Imao je još dva zasebna razloga: sudio je, da Italija treba da sačuva sve svoje zarobljenike za mirovne pregovore, ako Austro-Ugarska bude sačuvana, i nije htio u tome obliku pomagati Francuskoj na širenju njena političkog upliva u našim pitanjima.

Promijenio sam odmah plan i molio Sonnina za oslobođenje zarobljenika i stvaranje naše narodne vojske na talijanskom zemljištu, kao što imamo u Francuskoj. Rekao sam mu naročito, što je u tome pravcu učinila Francuska, Rusija, Amerika; svi oni nisu uzimali u obzir međunarodne pravne činjenice, kako je to činio Sonnino. Sonnino nije odolio argumentima i poslije nekog oklijevanja odgovorio je, da bi pristao na stvaranje naše vojske u Italiji, ako bi se našla pogodna forma. Pojedinosti bi trebalo pretresti s njegovom kancelarijom (sa glavnim tajnikom Demartinom) i ministarstvom rata, generalom Montarijem i pukovnikom Vacchellijem. Demartino će mi za nekoliko dana dati Sonninov definitivni odgovor, kad bude cijela stvar prodebatirana sa pravnog i tehničkog gledišta.

80.

7. rujna primio me je na prvi dulji razgovor na Consulti Demartino. Ponovio sam mu svoj izvještaj, dan Sonninu, i dao mu isto tako memorandum o čehoslovačkoj akciji u savezničkim zemljama.

U odgovoru uredio je Demartino sa mnom prvo pitanje kapetana Pučalka. Kapetan Pučalko, kako sam već rekao, došao je u Francusku i Italiju, poslan od strane nekih ruskih Čeha i Srba, da radi na stvaranju čehoslovačko-srpske vojske na balkanskom ratištu, sastavljenu od čehoslovačkih zarobljenika u Italiji. Njegovi planovi bili su u vezi sa teškoćama organizacije naše vojske u Rusiji, jer su bili odraz sporova i neke bespomoćnosti naših zemljaka u njihovu političkom i vojničkom radu. Prolazeći kroz Italiju, zadržao se Pučalka kod ruskog ambasadora Giersa i pokušao predobiti ga za svoj plan. Na početku imao je odande i neke pomoći. Kad je ruski ambasador upoznao bolje situaciju, odrekao je Pučalkovoj akciji dalju pomoć.

Nama u Pariz, kao i zarobljenicima u nekim taborima u Italiji, Pučalka je javljao, da će talijanska vlada vjerojatno odobriti, da naši zarobljenici budu oslobođeni, a naši odjeli poslani na Balkan. Narodno vijeće s obzirom na naše planove i dogovore u Parizu bilo je načelno protiv toga, da naši vojnici jačaju ruske odjele na Solunu, bez obzira na to, što je poznavalo situaciju i znalo unaprijed, kakovo bi stanovište zauzela talijanska vlada prema sličnom planu. Moliti Italiju za vrijeme najoštrije borbe sa Jugoslavenima i za vrijeme raspada ruskog ratišta — za izdavanje zarobljenika za balkansku akciju, za Srbe i Ruse, bilo je tada politički naivno. Nama je naravno ta akcija bila neprijatna, a djelovala je u tom pravcu, da se talijanska vlada odlučila protiv otpreme čehoslovačkih zarobljenika u Francusku.

Demartino je kategorički izjavio, da za Balkan nije obećao niti jednog jedinog vojnika, da je isto to

izjavilo i ministarstvo rata i da naše zarobljenike na solunsko ratište ne će pustiti. Slično je izjavio poslije nekoliko dana i ambasador Giers. Inače taj slučaj nije imao nekakova značaja; spominjem ovo samo zato, što nam je neko vrijeme stvarao organizacijskih poteškoća i što je politički zanimljiv.

Onda smo razgovarali o našim zahtjevima, predloženim Sonninu. Demartino me je molio, da svoje zahtjeve i zaključke formuliram za Sonnina pismeno i da ću dobiti službeni odgovor vlade. Ujedno me je izvijestio, da je Sonnino odmah poslije moga posjeta već zauzeo stanovište prema političkim pitanjima, koja sam mu predložio, te da je vlada sklona tome da prizna politički Narodno vijeće, da stupi s njim javno u službene veze i da povuče iz toga sve posljedice (razgovarati direktno s nama o našim stvarima, osloboditi internirane itd.); rekao je dalje, da će se vlada po svoj prilici izjasniti protiv otpreme naših zarobljenika u Francusku, ali da bi se dalo razgovarati o organizaciji naše vojske u Italiji.

Tekst moga memoranduma od 14. rujna 1917. ministru Sonninu postao je polazna točka za političko-vojničku diskusiju u oba ministarstva, koja je trajala sve do 8. listopada 1917.

Sa Demartinom sam o našim vojničko-političkim pitanjima prilikom toga svoga posjeta u Rimu razgovarao pet puta. Isto tako pretresao sam ta pitanja nekoliko puta i sa Manzonijem. Privremeni odgovor Consulte na moje pismo, u svemu pozitivan, ali sa rezervom u pitanju organizacije vojske, dao mi je Demartino osobno 14. rujna.

Potvrdio je, što mi je obećao Sonnino, naglasivši, da je stanovište ministarstva vanjskih poslova prema organizaciji narodne vojske doduše već sada načelno pozitivno, ali da će sve zavisiti od toga, kako će se vojska organizirati, kakvu vanjsku formu treba da dobije i zadatak, kako će se urediti njezin odnos prema talijanskoj vojsci i kakvo će biti njeno tehničko ure-

djenje. O tome je trebalo da donese odluku ministarstvo rata kao resorno ministarstvo u dogovoru sa Consultom. Preporučio mi je dakle, da bih o tim praktičnim pitanjima razgovarao direktno sa ministarstvom rata. To je bilo uostalom isto tako zanimljivo i važno kao i pregovori sa njegovim ministarstvom.

F) NAŠI RIMSKI PRIJATELJI: BARRERE — GIERS — RENELL RODD — SAMUEL HOAR — BISSOLATI — COMMANDINI

81.

Završivši razgovore sa Sonninom i Demartinom, obavijestio sam o razgovorima ponovo ambasadore Barrera, Giersa, a onda i engleskog ambasadora Renella Rodda. Od njih trojice samo Barrere nije bio zadovoljan s rezultatima. Iz Pariza je dobio uputu, da me u Rimu, što se tiče akcije prijevoza naših zarobljenika u Francusku, pomaže. Kada sam ga obavijestio o svome prvom razgovoru sa Sonninom, bio je uzrujan; ispravno je osjećao u talijanskom postupku otpor prema vojničkoj i političkoj protuaustrijskoj akciji u Francuskoj. Obećao je, da će to odlučno reći Sonninu i savjetovao mi je, da talijanski plan ne primim i do ostanem pri zahtjevu prijevoza naših vojnika u Francusku.

Vidjevši situaciju u Rimu, nisam se tada slagao sa Barrerom; Giers je naprotiv našao, da su rezultati pregovora veliki uspjeh, tvrdeći, da to nije očekivao od Talijana poznavajući neraspoloženje prema Jugoslavenima i dosadašnju uzdržljivost i Sonninovu skepsu u stvari konačne sudbine Austro-Ugarske. Giers je savjetovao, da sve, što bi sada talijanska vlada dopustila, primim kao prvi korak; razvoj će nam pokazati, što se može učiniti kasnije.

Isto je mislio i Sir Renell Rodd. Roddu me je odveo Sir Samuel Hoar, poslije rata ministar avijatike u Baldwinovu kabinetu, a tada šef obavještajne

vojničke misije u Rimu. Sir Samuel Hoar je u istoj misiji bio najprije u Rusiji, gdje je upoznao Masaryka i bio s njim u vezi i, koliko znam, pomagao mu. U Rimu, stanujući u istom hotelu, upoznao sam se njim i počeo s njim suradjivati; za cijelo vrijeme boravka u Rimu, a i kasnije davao sam mu obavještenja i memorandume o stanju našeg pitanja i situaciji u Austro-Ugarskoj. Od toga doba ostao sam s njim u vezi i suradjivao lijepo sve do kraja rata.

Sir Samuel Hoar iskazivao je našoj stvari u Rimu i kasnije u Londonu značajne usluge. O svemu, što sam poduzimao u Rimu, izvještavao sam ga; on je pak obavještavao stalno i potanko svoga poslanika u Rimu, a obojica zajedno vladine krugove u Londonu. Preko njega sam pokušao iz Rima zatražiti pristanak engleske vlade za našu vojničku akciju, a on mi je ponudio put u London, da isto, što sam u pogledu Narodnog vijeća u političkom smislu poduzeo u Rimu, poduzmem i u Londonu. Obećao je, da će mi prirediti put u London i obećanje je održao. Prilikom moga kasnijeg posjeta u Londonu priskrbio mi je lične veze sa vladinim krugovima, naročito sa Foreign Officeom, i tadašnjim zastupnikom ministra vanjskih poslova, lordom Robertom Cecilom. Telegrafske izvještaje o svojim pregovorima u Rimu, koje sam slao Masaryku u Rusiju, slao je preko engleskih ureda baš Sir Samuel Hoar.

Renell Dodd me je primio veoma srdačno, izložio mi iskreno svoje kritičke nazore o Italiji i dao mi neke savjete za postupak prilikom pregovora s Italijom; smatrao je rezultat pregovora sa Sonninom uspjehom, koji treba odmah iskoristiti. Savjetovao je, da ne pomišljamo na prijevoz zarobljenika u Francusku i da stvorimo vojsku u Italiji. Obećao je, da će nam kod talijanske vlade pomagati.

Prilikom toga svog posjeta u Rimu sastao sam se isto tako prvi put sa predsjednikom vlade Pašićem. Pašić je došao iz Pariza u Rim, odsjeo u istom ho-

telu, gdje sam stanovao i ja, i tako sam imao prilike da ga promatram za cijelo vrijeme boravka u Rimu. Primio me je 9. rujna. Gledao je na stvari veoma trijezno i imao za nas uvijek razumijevanja; sve jugoslavenske i naše nade vezao je naravno na vojničku pobjedu Saveznika. O Italiji i Sonninu za razliku od drugih Jugoslavena govorio je veoma umjereno. Ustao je veoma energično protiv talijanskih zahtjeva, ali uzimao je cijelu situaciju veoma realno trudeći se da shvati u kakovim su okolnostima Saveznici dali Italiji teritorijalna obećanja. U sporu, kojim se baš tada cijela javnost bavila, postupao je oprezno, taktički mirno.

Izložio sam mu svoje planove s Italijom i rezultate svojih razgovora sa Sonninom. Odlučno mi je savjetovao, da prihvatimo talijansko stanovište i pokušamo organizirati vojsku u Italiji. Bit će to vremenom za Jugoslavene dobro, a za Austriju veći udarac, nego kad bi vojska bila samo u Francuskoj. Dalje me je molio, da mi iz pariskog tajništva Narodnog vijeća budemo direktno u vezi s njim i sve dokumente, raporte i vijesti o napredovanju naših stvari kod Saveznika šaljemo direktno njemu. Ostao sam s Pašićem u vezi sve do kraja rata i do konferencije mira. Za cijelo to vrijeme bila je to korektna veza, lojalna i prijateljska. Tome je pridonijela činjenica, da su Pašić i Srbi uopće znali, da smo se mi u Parizu i ja lično, kao prijatelji članova Jugoslavenskog odbora i lično njegova predsjednika T. Trumbića, ponašali uvijek u njihovim uzajamnim sporovima taktično, mirno i prema obojici lojalno.

Tim političkim razgovorima dodajem ovdje i posjet kod ministra Leonide Bissolatija 22. rujna 1917. Sjećam se toga susreta i kasnijih sastanaka sa Bissolatijem s iskrenom radošću. Bissolati, nezavisni socijalist, bio je uzet u kabinet da bi ne samo paralizirao Sonninov upliv, odviše protujugoslavenski, nego i politiku socijalista neutralista, te da bi svojom popularnošću, svojim poznatim optimizmom i svojim

entuzijazmom održavao javno mišljenje i u vrijeme političkih, a još više vojničkih teškoća u dobrom raspoloženju, da će se do pobjede ipak doći. Bio je ministar bez portfelja, brinuo se za sve, naročito za jugoslavensko pitanje, dakle i za austro-ugarsko pitanje, a kasnije i za naše stvari. Za javnost je ime Bissolati značilo »jusqu' auboutisme« t. j. volju da se borba vodi do potpune pobjede i uništenja austrougarske monarhije. Radilo mi se dakle o tome, da bih obavijestio i njega i da bi ga predobio za aktivni zahvat u naše stvari u tim odlučnim časovima.

Razjasnio sam mu povijest našega revolucionarnog rada: što smo već i izvršili u Rusiji i Francuskoj i šta hoću da postignem u Italiji. Bio je oduševljen. Obećao je pomoć, tražio je sve memorandume, koje sam dao ostalima, i izjavio, da će odmah razgovarati sa Sonninnom, ministrom rata Giardinom, Montanarijem i ostalim utjecajnim činiocima, da bismo postigli potpuno izvršenje naših želja. Obećanu potporu tijekom razgovora zaista mi je i pružio. Za razgovora s njim, a prilikom moga razjašnjavanja našeg rada došla je u ured njegova žena Katarina. Molio ju je, da bude prisutna razgovoru, i pun oduševljenja ponavljao joj je cijele odlomke moga tumačenja. Dobio sam utisak, da je to dobra i inteligentna žena, oduševljena, koja sudjeluje u svemu, što radi Bissolati.

U razgovoru Bissolati je naročito polagao važnost na Englesku. Plašio se, da bi engleska vlada mogla braniti Austro-Ugarsku. Bio je to svakako odraz svih pregovora o separatnom miru s Austro-Ugarskom od veljače pa do jeseni 1917., koje je započeo Sixt Bourbonski, a i strah da bi Lloyd George ili netko drugi mogao nastaviti tu politiku. Danas naknadno vidim, da je o stvarima bio dobro obaviješten i da je to bila reakcija na postupak Lloyd Georgeov u pregovorima Sixta Bourbonskog. Naročito me je pitao s interesom, da li očekujemo priznanje

Narodnog vijeća i od Engleske, jer od toga će stvar i sa stanovišta talijanskog najviše zavisiti. Pripovijedao mi je o svome posljednjem susretu sa Lloyd Georgeom: pitao ga je, što misli o Austro-Ugarskoj, i podvukao je, da izgleda, da je Engleska želi braniti. Lloyd George da mu je odgovorio: »Ja u toj stvari dijelim mišljenje Gladstonovo: Austrija je rasijala po svijetu toliko zla, da je potrebno uništiti je«. Bio sam obradovan i ojačan tim razgovorom.

Dogovorio sam se sa Bissolatijem, da ću mu redovno slati izvještaje o našem pokretu. Za vrijeme kongresa potlačenih naroda u Rimu, ljeti 1918. imao je Bissolati prilike da ponovo koristi našoj stvari. Pomagao je Štefániku da kod Sonnina dobije dopuštenje, da se sa teoretskog dopuštanja o stvaranju vojske može prijeći na stvarno organiziranje naše vojske u Italiji.

Za propagandu naših političkih ciljeva u talijanskoj javnosti imala je izvjesno značenje i činjenica, da je poslije moga povratka iz zarobljeničkih tabora došlo koncem rujna u Rimu do prve javne manifestacije za slobodnu Čehoslovačku. Dogodilo se to u obliku javne društvene recepcije, priredjene u počast meni kao delegatu Narodnog vijeća od strane talijanskih političara, naklonjenih našim težnjama. Bilo je to nekoliko naših prijatelja, koje sam predobio za vrijeme svoga prvog boravka, članovi talijansko-čehoslovačke lige, neki Štefánikovi prijatelji, novinari, austrijski iredentiste i protuaustro-ugarski nacionalisti i dr. Dobar politički govor za Talijane održao je Andrea Torre, tada utjecajan žurnalista i političar, Colonna di Cesare i dr., a ja za Narodno vijeće. Osim navedenih krugova sudjelovali su i brojni službeni činioci, među njima za vladu ministar Commandini. Sonnino i Orlando, opravdavši se, izjavili su svoje simpatije s akcijom. Već to — a uopće sudjelovanje vlade — bilo je od javnosti smatrano značajnom političkom manifestacijom i izrazom talijanske simpatije za našu stvar. Iz manifestacije nastala je spontana politička akcija svih tadašnjih svijesnih protivnika Austro-Ugarske, koju je štampa iskoristila i koja je, prva svoje vrste, zaista talijansku javnost upoznala s nama.

Barrere, Giers i Englezi nisu očekivali, poznavajući dosadašnju talijansku uzdržljivost, takav preokret ni kod vlade ni javnosti talijanske. U obećanjima o vojsci i javnoj manifestaciji vidjeli su novu politiku vlade u austro-ugarskim stvarima, a naročito u čehoslovačkim stvarima. Mnogi su od toga očekivali stišavanje spora talijansko-jugoslavenskog. Nisam precjenjivao vrijednosti svega toga, zamašaj vladinih koncesija htio sam ocijeniti tek prema službenom pismu, koje mi je obećalo ministarstvo rata; ali bilo bi inače pogreška podcjenjivati sve te događaje. Bilo mi je jasno, da je Italija u bistvu za našu stvar predobivena, i mislio sam, da je samo pitanje vremena, kad će se izjasniti obavezno i potpuno.

U toj situaciji mogao sam očekivati i povoljan razvoj pregovora sa ministarstvom rata. Brzo sam se ipak uvjerio, da uglavnom nije bilo mnogo poteškoća, u koliko se radilo o platonskim izjavama simpatija; ali čim se radilo o konkretnom i praktičnim pitanjima, bile su tada talijanske vlasti veoma nepristupačne.

G) RAZGOVORI SA VOJNICIMA. PISMO MINISTRA RATA GENERALA GIARDINA. NAŠ ODGOVOR

82.

U ministarstvu rata stvari naših vojnika imali su na brizi državni podtajnik general Montanari, pukovnik Vacchelli, potpukovnik Zanghieri i major Sogno. S njima sam sve do 9. listopada vodio sve ove teške pregovore o zarobljenicima i organizaciji buduće vojske. U osobnim pregovorima i saobraćaju naišao sam kod njih mnogo dobre volje i razumijevanja, ali u samoj stvari vodila se prava borba za

ma i najmanju koncesiju. Sa ministrom rata, generalom Giardinom, razgovarao sam o našim pitanjima na početku i završetku pregovora. On se tim pitanjima nije mnogo bavio, odlučnu riječ u svima, osim o potpuno tehničkim pitanjima, imali su Sonnino i Consulta.

Iz razgovora sa vojnicima odmah sam uvidio, da politiku obaju ministarstava vode dva principa:

1. Ne dati iz talijanskih ruku nijednog vojnika, a ako bude vojska stvorena, zadržati cijelu našu organizaciju u okviru organizacije talijanske vojske, t. j. u vlasti talijanskih ureda.

2. Ne dati Narodnom vijeću sve najedamput i odmah.

3. Činilo mi se također, da je primjer Francuske djelovao na Italiju u tome smislu, da treba nešto načiniti, ali da je nedovršenost stvari oko naše vojske u Francuskoj zadržavala i Italiju pred odlučnim korakom. Stekao sam dojam, da Italija nije htjela načiniti ništa, dok ne budu stvari završene i u Francuskoj, da ne bi eventualno nosila sama riziko cijelog našega vojničkog pothvata, kada bi međunarodno i diplomatski propalo.

Odgovor, koji mi je napokon ministarstvo dalo na moje projekte i pisma, potvrđuju to potpuno.

Prilikom pregovora s ministarstvom formulirao sam ove zahtjeve:

a) Molio sam definitivno koncentraciju naših zarobljenika u većim taborima i njihovo postepeno oslobođenje.

b) Tražio sam od Talijana istu formu organizacije naše vojske, kakovu nam je dopustila i francuska vlada. U tome smislu naglašavao sam prvenstveno pravo Narodnog vijeća, da imenuje čehoslovačke časnike, da odobri vlastitu uniformu, čehoslovačku zastavu i prisegu čehoslovačkom narodu. Naročito sam tražio, da zarobljenik od onog časa kad se prijavi u vojsku, bude oslobođen i smatran slobodnim građaninom, koji pada pod kompetenciju Narodnog

vijeća, a nipošto najvišega talijanskog ureda, koji je pod vodstvom generala Spingardija upravljao zarobljenicima.

c) Napokon sam tražio, da mi se omogući posjet u zarobljeničke logore, koji sam smatrao potrebnim s obzirom na moralno stanje naših ljudi u tim taborima; isto tako htio sam postići bezodvlačno oslobođenje nekih naših vojnika za podružnicu Narodnog vijeća u Rimu, kojom sam htio nadomjestiti dosadašnju »Ufficio della Boemia« i koja je trebala da stupi u službenu i direktnu vezu sa ministarstvima.

S generalom Spingardijem, na koga sam bio upućen na razgovore o tehničkim mjerama i pojedinostima oslobođenja zarobljenika, isto kao u Francuskoj na G. Cohema, razgovarao sam nekoliko puta. U razgovorima sa mnom bio je sklon našim željama, u stvarnosti je cijelu našu akciju kočio i smetao oslobođenju zarobljenika. Njegov slučaj očevidno me sjeća na teškoće u Rusiji. Navodilo se za to dva razloga: prvo, uopće nije želio oslobođavati zarobljenike i od njih stvarati vojsku, jer je to ograničavalo njegovu kompetenciju, a drugo, jer je bio austrofil i uopće nije rado gledao na našu akciju. Činjenica je, da nam je bio na putu i da su naše kancelarije imale s njim mnogo neprilika.

U subotu 22. rujna završio sam glavne razgovore u ministarstvu rata i ministarstvu municije (gdje je bilo govora o eventualnom drugom iskorišćavanju zarobljenika, koji se ne bi mogli iskoristiti na ratištu). Potpukovnik Zanghieri javio mi je u ime ministra rata Giardina, da pitanje organizacije vojske u Italiji mogu smatrati završenim. Ministarstvo rata da je dalo u tome pravcu svoj definitivni odgovor ministarstvu vanjskih poslova, da se sada radi samo o detaljima i da ću poslije svoga povratka dobiti definitivni pismeni odgovor. Odmah poslije toga počet će se s organizacijom vojske.

Otišao sam dakle sasvim umiren krajem mjeseca u južnu Italiju na nekoliko dana našim zarobljeni-

cima. Posjetio sam u južnoj Italiji niz tabora, naročito Certosu di Padula, Salu Consilinu, Cittu Ducale i Polu. U Certosi di Padula, gdje je bilo preko 10.000 naših ljudi, to je bio svečan dan. Za mene su posjet u Certosi i dojmovi s puta po taborima u Italiji bili najjači dojmovi, koje sam doživio za vrijeme rata. Vidio sam, kako se rađa sloboda naroda i stvara država. Naši vojnici djelomično sakupljeni tu već mnogo mjeseci i organizirani vojnički, čekali su samo na zapovijed, pa da pođu na ratište. Bili su već nestrpljivi, nepovjerljivi i uzrujani od čekanja. Očekivali su od mene riječi spasa. Imajući uvjeravanje Zanghierija u džepu, donio sam im radosne vijesti i obećavao brzo oslobođenje. Nažalost došlo je nešto kasnije nego što sam očekivao. Slično je bilo i u ostalim taborima.

Talijani su onda već voljeli naše zarobljenike, primali su me rado i sa razumijevanjem; lokalne vlasti tijekom vremena ponašale su se bolje. Riješenje u stvari vojske, koje sam dobio poslije svoga povratka u Rim, ipak je stvar zadržalo za još nekoliko mjeseci i tako su zarobljenici brzo poslije moga posjeta zapali ponovo u skepsu i duševne muke.

83.

Nota ministarstva rata, očekivana s napetošću, stigla mi je 4. listopada u obliku pisma generala Giardina glavnom tajniku Narodnog vijeća kao odgovor na moje razgovore u odgovornim ministarstvima i na moju molbu od 14. kolovoza 1917. Već su me razgovori sa Zanghierijem i Sognom posljednjih dana poslije moga povratka iz zarobljeničkih tabora zabrinjavali, jer su oba časnika počela u njima formulirati ograde, o kojima se na početku nije govorilo; ali već sam i tako bio donekle razočaran sa Giardinovim odgovorom. Nisam očekivao odmah potpune pobjede; i u Francuskoj smo radili dulje, ali pod ljepšim uvjetima, a osim toga tamo je to bio mnogo veći posao za postizavanje pozitivnog rezultata, nego što je to bilo ovdje. Zato sam notu smatrao doduše velikim korakom naprijed, ali u ono vrijeme nedovoljnim za nas.

Ministar rata Giardino u svome pismu dopušta Narodnom vijeću uime talijanske vlade ovo:

1. Priznaje na našu želju političko Narodno vijeće vrhovnim reprezentantom našeg pokreta i stupa s njim u službenu vezu.
2. Oslobodit će naše zarobljenike i staviti ih pod kontrolu Narodnog vijeća.
3. Urediti poluvojničke odrede, koji doduše ne će ratovati na samom ratištu, ali će vršiti vojničke poslove u drugoj liniji.
4. Imat će naročite znakove na uniformama kao češki vojnici.
5. Polagat će prisegu čehoslovačkom narodu u ruke Narodnog vijeća.
6. Pravnički ostaju podređeni disciplini zarobljeničkoj, a nipošto vojničkoj.
7. Vlada će ispuniti naše želje, u koliko se odnose na internirane čehoslovačke građane.

Dvije bitne stvari apsolutno nas nisu zadovoljile: prvo što namjeravaju stvarati samo poluvojničke odrede i drugo, što su naši zarobljenici oslobođeni, ali im pravnički ostaje karakter zarobljenika. Nije bilo moguće prihvatiti ni jedno ni drugo.

U obje stvari osjećalo se strahovanje i rezerva Sonnina, jer ponuđeni sporazum bio je djelo Consulte; talijanski vojnici su već onda htjeli, da idu dalje. U razgovoru na moje primjedbe davali su tome dovoljno izraza. U ministarstvu rata i na Consulti uostalom su me uvjeravali, da su ti čehoslovački odredi — riparti czecoslovacchi — veliki korak naprijed, da će se brzo poći dalje, da je to uostalom čehoslovačka vojska itd. Moglo se osjetiti, da se želi dokazati, da ova rezerva nije neprijateljstvo ili odupiranje našim željama, da je to nešto drugo. Jednom riječi: Italija je još onda tražila kompromis, koji bi, ako bi trebalo, mogao biti vojska, a ako se to ne bi

željelo, to nije morao biti. Nije dakle još uvijek imala odvažnosti da kaže to otvoreno, nije bila sigurna, da će čehoslovačka stvar kao međunarodno pitanje imati konačni uspjeh. Htjela je iskreno i zaista za nas nešto učiniti, ali trudila se da stvori kombinaciju, koja joj ne bi priječila da se povuče, ako bi to bilo potrebno. To je bilo moje razjašnjenje Sonninovih koncesija.

Cijenio sam dobru volju, shvaćao sam prilike, bio sam strpljiv. Ali Sonnino se varao: i ono, što je general Giardino u pismu već dopustio, bilo je protiv običaja tadašnjega međunarodnog prava i Sonninov legitimistički nerv bio je već dotaknut. U bistvu bila je to značajna koncesija, izašlo nam se u susret u čitavom nizu načelnih stvari; ograde, tražene sa strane vlade, bile su sigurnosne brane formalne vrste, ventili, koji su se kod prve eksplozije morali otvoriti potpuno. To je bilo jasno; cijeli projekt bio je odraz tadašnje političke slabosti i neodlučnosti vlade, nesigurnosti u talijanskim političkim ciljevima i planovima. Zato sam bio uvjeren u uspjeh kod prve zgodne prilike.

Prije nego što sam donio definitivnu odluku, obišao sam još jednom svoje prijatelje: razgovarao sam sa Barrèrom, onda sa Giersom, Renellom Roddom i Samuelom Hoarom; tražio sam mišljenje i srpskog poslanika Antonijevića, našega dobrog prijatelja i suradnika, predajući mu izvještaj za Pašića. Svi oni, pošto su bili obaviješteni i u toj stvari interesirani, bili su moji dobri savjetnici i pomoćnici i u Rimu i kod svojih vlada. A to je za nas imalo onda veliku vrijednost. Time sam stalno naglašavao činjenicu našega jednakog odnosa prema svima Saveznicima uopće i jedinstvenost i evropsko obilježje cijele naše akcije. Na isti način postupao sam uostalom u Parizu i Londonu s obzirom na talijanske zastupnike.

Barrère se teško pomirio sa situacijom. Iz Pariza sam od dra. Sychrave, koga sam izvještavao o na-

predovanju svojih razgovora u Rimu, dobio vijesti, da su u ministarstvu rata pukovnik Cros i major Dresch veoma razočarani, jer su za vojsku u Francuskoj očekivali iz Italije barem pet do šest hiljada i prema tome su učinili već i pripreme. Slične vijesti imao je i Barrère iz ministarstva vanjskih poslova.

U pariskom tajništvu su bili talijanskim odbijanjem malo dirnuti, jer se naš plan sa vojskom u Francuskoj počeo time malo ljuljati: iz Rusije nisu dolazile vijesti odviše ugodne, iz Amerike od Štefánika nismo uopće dobivali vijesti, u Francuskoj zbog nepripremljenosti prilika u našem prvom odjelu zarobljenika, poslanih za vojsku iz Rusije, počela je demoralizacija. Dr. Sychrava me je upozoravao, da je potrebno brzo se vratiti u Pariz i toj situaciji učiniti kraj energičnom akcijom među zarobljenicima u Francuskoj, da bismo tako sačuvali prestiž Narodnog vijeća i da ne bismo diskreditirali za budućnost ideju narodne vojske u Francuskoj.

I Barrère je savjetovao, da se Giardinove ponude ne odbiju. Izjavio mi je na kraju, da je i ta polovična koncesija više nego što je očekivao; poznavajući naime Sonnina i njegovo političko strahovanje zbog rezultata rata. Slagao se sa mnom, da ne treba odbijati ponudu i tako ostaviti otvoren put za dalje pregovore. Budući da sam se na urgijanje iz Pariza morao brzo vratiti opet u Francusku, kamo me je zvalo u stvari organizacije naše vojske i ministarstvo rata, preporučivao je Barrère, da se vratim za nekoliko nedjelja i da će se onda postići definitivna odluka.

Giers i Renell Rodd smatrali su naprotiv odmah od početka riješenje, koje je nuđeno u Giardinovu pismu, uopće boljim i većim uspjehom od prijevoza naših vojnika u Francusku. Za Giersa i Renella Rodda značilo je to promjenu političke fronte u Italiji, koja će na cijelu talijansku politiku u stvari Austro-Ugarske i Jugoslavena imati dalekosežno značenje. Savjetovali su dakle odlučno, da riješenje prihvatim i da se brzo vratim u Rim.

84.

Bilo je prirodno, da sam poslije tih savjetovanja i razgovora sa diplomatima, koji su tada u Rimu imali velikog upliva i koji su u istom smislu obavijestili i svoje vlade, odlučio da požurim svoj odlazak u Pariz, da uredim najpotrebnije stvari i da se vratim poslije tri ili četiri nedjelje u Rim da definitivno riješim naša vojnička pitanja u Italiji.

Poslije savjetovanja sa našim činiocima iz redova zarobljenika, koji su, budući oslobođeni, već radili u Narodnom vijeću u Rimu, došao sam do toga zaključka, smatrajući političko priznanje Narodnog vijeća i njegovih privilegija, političkim uspjehom kao precedens i za sva ostala pitanja. Prihvatio sam naime sve, što sam primiti mogao; prema pitanju formacije vojničkih radnih odjela i prema stvari zarobljeničke discipline za oslobođene zarobljenike (i nekih drugih odjela), zauzeo sam u ime Narodnog vijeća neke rezerve, da ne bih ni u čemu prejudicirao budući napredak i principe Narodnog vijeća i sačuvao potpunu slobodu. Formulirao sam sve pismeno ministru rata Giardinu u pismu, koje sam mu poslao u ime Narodnog vijeća 8. listopada 1917.

U smislu toga odgovora, odlazeći u Pariz 10. listopada, dao sam g. Hlavačku kao vodećem činovniku kancelarije instrukcije, da i dalje u taborima organizira naše zarobljenike i da ih održava u nadi, da će doći do organizacije vlastite vojske, ali da na stvaranje radnih odjela nipošto ne pristaje.

Prije odlaska sam još reorganizirao naš rad u Italiji, uredio službenu kancelariju Narodnog vijeća, podređenu pariskom tajništvu i ugovorio sa suradnicima način rada i održavanje veze sa Parizom. Ing. K. Veselý vratio se na svoje prvobitno mjesto u Italiju, a vodstvo kancelarije preuzeo je F. Hlavaček, koji je tamo vodio poslove od listopada 1917. do travnja 1918.

Po završetku toga rada više se nisam vraćao u Italiju. U Parizu je s organizacijom vojske sve do ožujka 1918. bilo toliko posla, da sam bio potpuno povučen razvojem stvari i događajima u Francuskoj i u Italiju nisam mogao otići. Osim toga Štefánik je, vrativši se iz Amerike, izjavio želju da ode u Italiju i da riješi definitivno pitanje vojske. Ja sam se u toj promijenjenoj situaciji posvetio vojničkim poslovima u Parizu, pripremi kongresa potlačenih naroda u Rimu u travnju 1918. i napokon našim stvarima u Engleskoj.

KNJIGA ČETVRTA

GODINE KRIZE SAVEZNIČKE POLITIKE

XI.

POKUŠAJI ZA PREGOVORE O NEODLUČNOM MIRU. PREGOVORI SAVEZNIKA O SEPARATNOM MIRU S AUSTRO-UGARSKOM

Prvi dio

A) GODINA 1917 KAO KRIZA SAVEZNIČKE POLITIKE. ZAŠTO SAVEZNICI NISU ŠTEDJELI AUSTRO-UGARSKE?

85.

Savezničkom notom predsjedniku Wilsonu bilo je u svečanoj formi načelno postavljeno pitanje oslobođenja potlačenih naroda austro-ugarskih kao jedan od ratnih ciljeva savezničke politike. Time se počinje razdoblje rata, u kome se radi zbilja o sudbini monarhije; završava se definitivnim lomljenjem štapa nad sudbinom Austro-Ugarske u travnju i svibnju 1918.

Ono je ispunjeno neprekidnom, prilično smetenom, bolnom unutrašnjom borbom u glavama i srcima savezničkih političara o tome, što treba poduzeti u toj stvari. Poslije moralne napetosti, čiji je izraz bila baš nota predsjedniku Wilsonu, dolazi popuštanje. Ruska revolucija, čiji brzi završetak donosi kod Saveznika razočaranje, slabi ih očigledno. Amerika svojim ulaskom u rat opet ih jača, ali svatko je znao, da će se na njihovu vojničku akciju dugo čekati. Pokušaj velike Nivelleove ofenzive u travnju 1917., završava velikim neuspjehom. Katastrofa Rumunjske pojačava se raspadanjem ruske fronte. Poraz Italije kod Kobarida i boljševička revolucija, okrenuvši se napokon protiv samih Saveznika, dolaze do izražaja u krizi savezničke politike i u krizi u pitanju vođenja rata. Prosinačko primirje (1917. god.), a onda pripremani mir centralnih sila s Rusijom zaista je udarac za vojničku frontu Zapadne Evrope. Prirodna posljedica tih događaja također su i brojne vladine krize u Francuskoj, Italiji i Engleskoj, koje su situa-

ciju tih zemalja u unutrašnjoj politici još više otežavale.

Ta velika politička i vojnička kriza nije mogla biti ničim boljim dopunjena nego serijom pokušaja za tajne i javne mirovne pregovore, čiji je glavni cilj bio odvajanje Austro-Ugarske od Njemačke. Od siječnja 1917. pa sve do travnja 1918., bili su ti politički eksperimenti neprekidno ponavljani. Označio sam ih kao bolnu borbu u dušama savezničkih političara; ali bila je to proba i u dušama našim, u koliko smo za te stvari znali i u njima sudjelovali.

Stvarni razgovori bili su: pokušaji Sixta Bourbonskog od veljače do lipnja 1917., pregovori grofa Armanda i Reverteryja u kolovozu 1917. i veljači 1918., pokušaj Lloyda Georgea i generala Smutsa sa grofom Mensdorff-Pouilly u prosincu 1917. i novi pokušaj Lloyd Georgeov u ožujku 1918. i napokon pokušaj razgovora između cara Karla i predsjednika Wilsona u veljači 1918. Tome treba dodati javne pokušaje Czerninove, da obnovi pregovore sa Rusijom poslije početka revolucije, pokušaj socijalističke Internacionale sa iznuđenjem mirovnih pregovora i u kolovozu 1917. pokušaj pape Benedikta XV., da postane inicijator mirovnih pregovora između obaju zaraćenih tabora.

Taj period je odista doba krize i oklijevanja, da li treba pregovarati s Bečom ili treba li ići odlučno do krajnjih konzekvencija protiv habsburške monarhije, treba li poduzeti sudbonosni korak, poslije koga ne će više biti povratka, ili je potrebno zadržati rezervu i čekati na trenutak, pogodan za kompromis.

Već sam rekao kakova je bila politika Francuske, Italije i Rusije u stvari austro-ugarskoj. Dodat ću to, da u pitanju austro-ugarskom službena Engleska nije imala svoga zasebno izgrađenog gledišta (o Wilsonovom mišljenju govorit ću kasnije) i išla je sasma sa Francuskom, pošto nije bila direktno interesirana, imajući svakako još više sklonosti (engleski monarhizam, legitimizam, konzervativizam i financijski

interesi bili su odlučni faktori) prema politici sporazuma sa Bečom i očuvanju dunavske monarhije.

Austrofilstvo u Engleskoj imalo je najviše pristaša u jednom dijelu liberalne stranke (revija »Nation« i dnevnici »Daily News« i »Manchester Guardian«) — bili su to uglavnom, mislim financijski utjecaji — među labouristima i napokon među pacifistima (kao Morel), koji su vidjeli, kako nekoji socijalisti sa kontinenta, u borbi za uništenje habsburške monarhije, uglavnom produljuju rat. Konservativci su bili uvijek spremni, da se prihvate jedne ili druge politike prema događajima i okolnostima.

Morali smo dakle biti neprekidno na straži. Poznavali smo opasnosti ruskih pokušaja na kraju 1916., doznali smo u ljeto 1917. za Sixtove pregovore, ja sam nešto znao o pregovorima Armandovim (bio sam s njim u vezi i davao mu u ljeto 1918. vijesti o Austriji); pregovori Lloyd George—Smuts sa grofom Mensdorffom stigli su u javnost već nekoliko dana poslije sastanka pregovarača u Ženevi. Znali smo sve austrofilske i mađarofilske krugove u savezničkim zemljama, pazili smo na njih i često smo se s njima sukobili; znali smo, da na mnogim mjestima imaju odlučnu riječ. Nisam podcjenjivao ni akcije pape Benedikta XV. zbog njenoga mogućeg utjecaja na stvaranje mirovnog raspoloženja. Isto tako smo morali pobijati akcije, koje su potjecale iz socijalističkih stranaka poslije Kongresa u Zimmerwaldu i u Wirzenthale, a onda u Stockholmu. Pobjeda boljševizma u Rusiji i njegova revolucionarna defetistička propaganda samo je pojačala akcije savezničkih austrofila i madžarofila za sklapanje separatnog mira sa Austro-Ugarskom, naravno samo za kratko vrijeme.

Stupanje na vlast predsjednika vlade Clemenceaua u Francuskoj koincidira s vrhuncem rata. Od tog doba gomilaju se događaji, koji polako, ali sigurno u tome načelnom pitanju svjetskog rata gone Saveznike da zauzmu odlučno i definitivno stano-

vište. Vidjet ćemo dalje, koje su sile i koji su činioci odlučili u tome, da je na kraju ljeta 1918. godine pala definitivna odluka u pogledu sudbine Austro-Ugarske. To je jedan od onih velikih historijskih događaja, čiji razvoj vrijedi proučiti i razumjeti, kako bi nama i budućim generacijama služio kao pouka.

86.

Ako gledište savezničkih političara u akciji za separatni mir sa Austro-Ugarskom nije bilo nikada ispravno politički, historijski i moralno bilo je za nas u toliko važnije, da motive toga razvoja zapamtimo i da ih ispravno i dobro razumijemo: samo tako mogli smo se boriti s uspjehom. Boreći se sa najvećom energijom sa tim težnjama, imali smo prilike da dobro shvatimo razloge, zbog kojih su Saveznici gledali na Austro-Ugarsku s izvjesnim obzirima i zašto su bili spremni da je štede.

Prije svega vidjeli su — pogrešno — glavnog krivca za rat u Njemačkoj. Austro-Ugarska bila je barem toliko kriva, koliko je bila kriva i Njemačka.

Njemačka je politički i gospodarski bila direktno i najviše opasna Francuskoj, Engleskoj i Rusiji svojom ekspanzijom, svojim pangermanskim planovima, svojim pozitivnim ciljevima u Srednjoj Evropi i prednjoj Aziji. Na habsburšku i tursku carevinu sveopće se gledalo kao na oruđe njene politike.

Njemačka je bila i vojnički najopasnija i najjača; vodila je rat najbezobzirnije i tamo, gdje su centralne sile pobjeđivale, pobjeđivala je ona: u Belgiji, Francuskoj, Rusiji, protiv Srbije, protiv Rumunjske, kasnije protiv Italije. Zato su saveznički vojnički krugovi htjeli Njemačku da izoliraju, te da ju, odvojivši od nje ovim ili onim putem najprije Austro-Ugarsku, unište i vojnički.

Mora se dodati, kako sam već nekoliko puta naglasio, da nijedan od Saveznika nije stupao u rat s idejom niti čvrstim političkim planom, da se Austro-Ugarska uništi. Uglavnom bi se moglo reći, da je u savezničkim planovima dugo bio priman plan: umanjiti je i ostatak federalizirati. Zato je taktika vojnika, koji su smjerali tome, da Austro-Ugarsku odvoje, kao slabijeg i zbog svoje konstrukcije pobjedljivijeg neprijatelja brzim vojničkim operacijama od njenog jačeg saveznika, odgovarala sasvim političkim planovima savezničkih vlada. Kad pak nije bilo moguće taj plan ostvariti vojnički, nastavilo se s njim sasma logično na diplomatskom polju. Zato smo i nailazili kod savezničkih vodećih krugova toliko dobre volje za razgovore o održanju habsburške monarhije.

Tome je naravno mnogo pomagalo, da su odlučni politički i diplomatski, na mnogo mjesta i žurnalistički krugovi saveznički živjeli u predratnim predodžbama o tradicionalnom neslaganju Hohenzollerna i Habsburga i o potrebi, da se habsburška monarhija sačuva kao protuteža protiv Njemačke u Srednjoj Evropi. Ova teorija, širena nekad iz pariske škole političkih nauka, naročito se udomaćila u Francuskoj; bila je aktivna i vršila utjecaj za vrijeme cijelog rata. Ti nazori bili su u toliko jači, što su se saveznički diplomati bojali raspadanja Srednje Evrope i uređenja novih država, jednom riječi bojali su se njenog »balkaniziranja«, rivaliteta novih vlada i naroda i uslijed toga sporova, borbi i novih sukoba. U ništa manjoj mjeri djelovao je u korist habsburške monarhije i strah, da bi se u slučaju njenog odvajanja Njemačkoj pripojili austrijski Nijemci.

Austro-Ugarska imala je mnogo prijatelja. Osim notornih austrofila iz konzervativnih i katoličkih stranaka, osim neobično snažnoga aristokratskog faktora — plemstvo je uvijek bilo internacionalno, i tako su veze savezničkih aristokratskih krugova s austrijskim i mađarskim plemstvom djelovale u austrofilskom mađarofilskom smislu — bila je to i vatikanska politika sa svojim velikim uplivom, koja je ili direktno ili indirektno radila na održanju habsburške monarhije za cijelo vrijeme rata.

Indirektno je na održanju habsburške monarhije radila i ljevica; nekoji socijalistički krugovi vidjeli su sve do kraja 1917. u borbi protiv Austro-Ugarske produljivanje rata i zato su nerado prihvaćali ideju borbe protiv Austrije do kraja. Međunarodni pacifisti uopće i nekoji liberali, bilo direktno ili indirektno, boreći se za brzo završavanje rata, pomagali su Beču i Pešti.

Napokon bila je financijska sila — haute finance. Medjunarodno angažirani financijeri plašili su se za sudbinu predratnih obaveza Beča i Pešte, imali su tamo svoje lične veze, zarađivali su u Beču goleme svote — sve je to vodilo austrofilskoj politici. Poznato je, da je njihova moć i za vrijeme rata bila golema.

To su uglavnom razlozi, zbog kojih su se želje za održanje Austro-Ugarske javljale za cijelo vrijeme rata. Vodili smo protiv njih tešku borbu, iz sve snage, teško odolijevajući kombiniranom radu moćnih i često odlučnih činitelja.

Nitko od tih činilaca i nije predviđao naše principijelne razloga protiv monarhije kao ni tužbe potlačenih naroda i činjenice, da habsburška monarhija služi planovima njemačkog imperijalizma. Riješili su problem Austro-Ugarske planovima o njenoj federalizaciji. U toj stvari išli bi bili s nama dosta odlučno, pozivajući se u različnim varijantama na riječi Palackog i predratne politike većine naših zastupnika u Beču. Uz to su se smatrali našim prijateljima i većina je to odista i bila. Zato je naša borba protiv njihove akcije i politike bila još teža.

87.

K tima objektivnim činjenicama i razlozima, koji su u savezničkom taboru radili u korist habsburške monarhije, dodao bih veoma jake razloge, koji su dolazili iz same Austro-Ugarske, naročito poslije stupanja cara Karla na prijestolje.

Od dana stupanja cara Karla na prijestolje pa sve do travnja 1918. godine — t. j. u doba danas sasvim poznato i u doba ozbiljnih pokušaja bilo za separatni mir sa Bečom bilo za neodlučni mir uopće — vlade i mjerodavni krugovi saveznički gledali su uopće na prilike u habsburškoj monarhiji s izvjesnom benevolencijom. Oslanjali su se na izvjesne činjenice, od kojih su glavne odgovarale stvarnosti.

Prije svega su znali, da veliki dio bečkog dvora, t. j. carica (i sam car) i njena okolina, koji su bili protivpruski, teško podnosi zavisnost od Berlina, pa da nisu bili protiv Francuske i da su protiv njemačke politike u Belgiji. Veze caričine porodice sa latinskim svijetom prije rata bile su odviše snažne. Bilo je poznato, da je djelovanje Vatikana za predratni status quo pa prema tome i težnja, da se rat što prije svrši, postalo aksiomom čitave politike toga režima. Dalje — a to nije bilo ništa manje važno — stupanje cara Karla na prijestolje izazvalo je i u samom Beču izvjesni politički preokret. Car Karlo je u potpunosti prihvatio neke ideje Franje Ferdinanda, poslije svoga dolaska odjednom se okružio političarima, koji su pripadali okolici ubijenog nasljednika prijestolja, bio je sklon nazorima, da se habsburška monarhija, ako želi da se održi, mora razvijati prema federalizmu svoje vrste i počeo je s nekim mjerama, koje su smjerale tome.

Tako je došao na vlast Clam-Martinic i Czernin, tako je pao vojnički režim nadvojvode Fridriha i njegovih vojnika, tako je došlo do likvidacije persekutorskog protučeškog režima (amnestija čeških političkih krivaca) itd.

Te činjenice bile su potpuno poznate i u savezničkim zemljama i bile su u krugovima, koji su htjeli rat ili brzo svršiti ili te činjenice iskoristiti za odvajanje Beča i Pešte od Berlina, radosno pozdravljene. U Parizu se dugo vjerovalo, ili barem u nekojim odlučujućim krugovima, u staru predratnu doktrinu, da je interes Francuske stabiliziranje habsburške mo-

narhije i njene federalizacije u tome pravcu, da se protiv Nijemaca i Madžara u federativnoj državi mogu postaviti Slaveni, a naročito Česi.

To je naravno pojačavalo tendencije, koje su smjerale održanju monarhije. U Beču su to dobro znali. I mi smo to znali i često smo vidjeli posljedice tih političkih tendencija i prilika. Zato smo za cijelo vrijeme rata koncentrirali na te stvari toliko pozornosti i rada.

Nota Saveznika predsjedniku Wilsonu bila je velika potpora za sve, koji su htjeli ići do kraja, ali je probudila jaču težnju svih skeptika i svih oportunista, da se zbilja upuste u mirovne pregovore i da se na taj način izvuku iz najgore ratne eventualnosti.

Ne mogu točno reći, do koje mjere je bečka vlada riječi note uzela kao jedan od zlih i velikih znakova za svoju konačnu sudbinu, i da li se, gonjena strahom za svoju monarhiju, nije opet prihvatila ponovnih mirovnih pokušaja, pa čak možda i bez Njemačke; svakako je notom Wilsonu blizina opasnosti za monarhiju bila mnogo veća i težnja Beča za brzim mirom veoma se učvrstila. Niti ne znam kako su daleko mogle ići pomisli nekojih političara kod Saveznika, da nota može biti samo prijetnja habsburškoj monarhiji, koja se ne će morati ispuniti, ali koju je moguće iskoristiti za pokušaj odvajanja Austro-Ugarske od Njemačke i postizanje separatnog mira sa Bečom. Ja sam čvrsto uvjeren: kad je nota bila pripremana i u Washington poslana, svi su je Saveznici zamislili iskreno i odlučno kao i točno i idejno ispravno, moralno i politički obavezno formuliranje savezničkih ratnih ciljeva.

Naprotiv svakako je sigurno, da kratko vrijeme poslije stvaranja note dolazi na red niz pokušaja za sklapanje separatnog mira s Austro-Ugarskom. Opasnost je za nas bila povećana prije svega stanjem Rusije pred revolucijom. Odande sam bio prvi put upozoren na mirovnu akciju i pažljivo je pratio.

Poslije mjesec dana boravka u siječnju 1917. u Rimu, otišao sam 5. veljače u London prof. Masaryku. Za vrijeme svoga boravka u Londonu došao je tamo Svatkovski i sastao se 10. veljače sa drom Sychravom, kome je predao izvještaj za prof. Masaryka i mene. Razgovor je dra Syhravu zaprepastio. Svatkovski je govorio o Austro-Ugarskoj na isti način kao i u mjesecu prosincu, pa čak je bio i određeniji. Dioba Austro-Ugarske imala bi se odgoditi za dvadeset do trideset godina. »Vi Česi« — naglasio je Svatkovski, koji je istog dana bio kod Izvolskog i donio mu vijesti iz Švajcarske i sam od njega dobio instrukcije — »ne možete odstupati, morate težiti direktno i radikalno razorenju monarhije, ali Antanta i Rusija nemaju prava da ne načine pokušaj za sklapanje separatnog mira s Austro-Ugarskom i Bugarskom . . .«

Onda je pričao, kakve vijesti ima iz Beča: na dvoru je strašno neraspoloženje prema Nijemcima; vladini krugovi vjeruju, da se na južnu vojsku, koja je potpuno austrijska, može računati u svakom slučaju. Andrássy je u Švajcarskoj, a i bugarski poslanik Radev je u Ženevi; Svatkovski je imao prilike, da s njim govori. S njima se može i razgovarati i svakako će se razgovarati. Rusija sama je sada toliko slaba, da se u njezinu pobjedu ne može uopće vjerovati. — Priznanje Svatkovskog s obzirom na njegov poluslužbeni položaj bilo je za nas važno.

Dr. Sychrava pokazao je Svatkovskom baš prispjeli 79. broj našega ruskog »Čehoslovaka«, gdje je redaktor Pavlů konstatirao »da javno mišljenje slavenske Rusije, koje bi u slavenskim, pa i u čehoslovačkim stvarima moglo davati inicijativu, na nesreću ostaje u pozadini« . . .

Svatkovski je na to odgovorio načinom, koji je iznenadio: »I ja imam o tome vijesti iz Beča; Czernin se nedavno izrazio skoro od riječi do riječi isto. U Beču su potpuno svijesni toga, da naš uspjeh u savezničkoj noti Wilsonu nije došao iz Rusije. Misle,

da je to učinila Engleska. Isto tako cijene to, što Rusija s našim vojničkim stvarima postupa umjereno i pored težnja Čeha. U Rusiji se o tim stvarima razgovara sasma obratno od načina, na koji se radi u Njemačkoj sa Poljacima.«

Što se tiče mirovnih pregovora, čeka se samo na pogodan trenutak, u koliko je to moguće, dok Nijemci ne pretrpe negdje vojnički poraz. Plan bi bio takav, da bi Rusija dobila Istočnu Galiciju, Rumunjska južni dio Bukovine, Srbija Bosnu i Hercegovinu, a sa Italijom bi se došlo do poravnanja manjim ustupcima, jer ona ne će da ide do kraja. Nekoji su htjeli dati Austriji Gornju Šlesku, da je lakše prevedu na drugu stranu obećavajući rat protiv Njemačke. Riječ »oslobođenje« u savezničkoj noti Wilsonu ne treba razumjeti u smislu »samostalnost.«

Nisam dakle u izvještaju Svatkovskog vidio momentanu i direktnu opasnost. Isto tako nisam na taj način shvatio tekst note predsjedniku Wilsonu, vjerujući Saveznicima i budući da sam bio silno pod utjecajem toga našeg uspjeha; sam sam najbolje znao, u kakvim smo ga okolnostima postigli. Pa ipak me je preneražilo, što je istodobno s izvještajem Svatkovskog — »Matin«, koji je imao veze s odlučujućim faktorima na Quai d' Orsay-u, a koji mi je, prilikom akcije za notu Wilsonu toliko pomagao, najednom preokrenuo i počeo pisati članke skoro austrofilske.

Brzo smo utvrdili (dr. Osuský ispitao je stvar u Ženevi), da su članci potjecali iz Švajcarske, da su bili u direktnoj vezi sa Svatkovskim (Sauerwein je u to doba bio na putovanju po Švajcarskoj) i da su došli baš u vrijeme, kad je započeta, to smo vidjeli tek nešto kasnije, akcija Sixta Bourbonskog. Istodobno sam opazio u nekim francuskim krugovima kao i u krugovima nama odanim, nesigurnost i nemir u odnosu prema nama. Danas, poznajući zakulisno stanje, možemo te stvari ispravno politički ocjeniti. U ono vrijeme bio je to za nas znak, do koje granice se može računati sa Rusijom i da u Francuskoj nekoji

činioci oklijevaju i sami sebi postavljaju pitanje, što treba da rade. O ostalim Saveznicima nismo bili sasvim na čisto.

Ja lično nisam gubio vjere; smatrao sam to jednim od brojnih manevara francuskih austrofila, vezanih s nekim desničarskim francuskim krugovima; smatrao sam ispravnim ići bez oklijevanja, bez obzira na desno ili lijevo, za ciljem dalje. Ali bilo je to ozbiljno upozorenje i predznak daljih događaja.

Svatkovski bijaše naš pravi prijatelj, ali politički opurtunist i dobar sluga ruske politike; bio je u svima okolnostima njihov odraz i tumač. Znajući njene slabosti i griješke, ispričavao ju je, popravljao je, gdje je što mogao, ali nigdje nije imao toliko bezobzirnosti, da bi nas u interesu ruske politike varao. Imao je pristupa svima odgovornim faktorima Saveznika, a naročito njihovoj obavještajnoj službi, bio je u najboljim vezama s Izvolskim, Giersem i ruskim poslanikom u Švajcarskoj; sam je imao odličnu obavještajnu službu u Austro-Ugarskoj i bio je zato uvijek dobro obaviješten.

Bilo je moguće primati razjašnjenja Svatkovskoga u svemu — osim malih taktičnih obrata, kojima je lomio uglove činjenicama za nas neugodne — kao odraz, ako ne stvarnosti, a ono svakako kao autentični odraz želja važnih službenih činilaca.

Njegovo svjedočanstvo moguće je smatrati dokumentarnim.

B) AKCIJA CARA KARLA I SIXTA BOURBONSKOG. — ZADATAK GROFA MENSDORFA-POUILLY. — CZERNINOVI POKUŠAJI MIROVNIH PREGOVORA SA RUSIJOM. — ODNOS BEČA I BERLINA

88.

Rekao sam, da su obavještenja Svatkovskog od 1. veljače 1917. bla samo nastavak njegove akcije i obavještenja od 22. prosinca 1916. Danas mi se čini, da su ruski krugovi tražili u Francuskoj one, koji bi im njihove napore da dodje do mira, olakšali, ali da

tu nije bilo nikakvoga naročitog sporazuma; tek zajedničke tendencije, želje i težnje. Tu ubrajamo i prvi pokušaj princa Sixta Bourbonskog kao jedan od najozbiljnijih, koji su bili učinjeni za vrijeme rata. Koliko znam, Rusija u njima nije sudjelovala. Znali smo tada, da pokušaji postoje, nismo znali, da se radi o bratu carice Zite i njegovu posjetu kod cara Karla u Beču, koji je izvršen sa znanjem savezničkih činitelja.

Danas je ta čitava akcija poznata — govorit ću o njoj samo u nekoliko crta.

U siječnju 1917. otišao je Sixto Bourbonski, časnik belgijske vojske, u Švajcarsku, gdje je od vojvodkinje od Parme dobio povjerljivo saopćenje, da savezničkim krugovima pokuša približiti Karlovu želju za mirom. Sixto se vratio u Pariz početkom veljače; tu ga je primio ambasador Jules Cambon, od koga je doznao, kako gledaju na ta pitanja odgovorni krugovi francuski. S njihovim znanjem otišao je u Švajcarsku, a 15. veljače 1917. predao je o tome izvještaj povjerenika cara Karla, grofu Erdödyju; vrativši se odmah u Beč donio je Sixtu kao odgovor zasebni aid memoire od Czernina sa Karlovim primjedbama. Sixto je ta obavještenja primio i predao ih u Parizu 5. ožujka predsjedniku Poincaréu.

Czerninova obavještenja nisu bila za Francusku uzbudljiva. Czernin je u njima javljao, da je austrijsko-njemačka alijanca nerazdjeljiva, da Austrija traži garancije protiv Rumunjske i Srbije za osiguranje integriteta monarhije u dosadašnjim granicama i da ne će iznijeti primjedaba protiv toga, kad bi se Njemačka htjela odreći Alzasa i Lorene.

Poincaré i Briand odmah su izjavili Sixtu Bourbonskom, da se na takvoj osnovi ne može ništa pregovarati. Sixto odlazi ponovo u Švajcarsku i na Zitinu želju direktno u Beč. U dvorcu Luxenburg sastaje se Sixto sa carem 23.—24. ožujka u nazočnosti Czernina; pretresa se potanko cijela politička situacija i problemi mirovnih pregovora, kada Sixto doznaje

za napetosti između Beča i Berlina. Ali Czernin ostaje ipak vjeran alijanci sa Berlinom. Pa ipak je iz razgovora jasno, da Beč ne namjerava učiniti nikakve koncesije u korist Italije. Car Karlo pred odlazak daje Sixtu za Poincaréa »tajno i neslužbeno pismo«, u kome traži garancije existencije i integriteta habsburške monarhije, priznaje velike žrtve Francuske i konstatira, »da će svim sredstvima, koristeći se svim svojim osobnim uplivom kod Saveznika poraditi, da pravedni zahtjevi Francuske na Elzas i Lorenu budu izvršeni.«

31. ožujka predaje Sixto predsjedniku Poincaréu vijest o svojim razgovorima i Karlovo pismo. Poincaré obavještava o cijeloj akciji novog predsjednika vlade Ribota, kada je odlučeno, da se pitanja ove vrste ne mogu pretresati bez pristanka i znanja zainteresiranih saveznika Engleske i Italije. O toj stvari prvo je izvješten Lloyd George na sastaku sa Ribotom u Folkestonu 12. travnja 1917. Lloyd George prima vijest sa radošću, ugovara sa Ribotom konferenciju za 19. travnja u Saint-Jean de Maurrienne, gdje se osim grčkih pitanja i participacije Italije na diobi Turske (gdje je Italija dosad bila isključena) trebalo da se pretrese i to važno pitanje.

Sonnino doznavši za te razgovore na konferenciji odbio je veoma odlučno da zamijeni Trst i Dalmaciju za maloazijska turska zemljišta, koja su mu bila ponuđena; ustupci u toj stvari stvorili bi u Italiji veoma opasnu situaciju za vladu, za monarhiju i cijeli režim. Konferencija je završila rad konstatacijom, »da bi pregovori sa Bečom unijeli među Saveznike razdor, a oni pod svaku cijenu moraju ostati jednodušni.«

Poslanik Jules Cambon odmah je javio rezultat Sixtu, koji je odmah odputovao u Švajcarsku, a poslije poruke iz Beča, da se ne treba uznemirivati što se tiče Italije, jer ona sama pravi Austriji mirovne ponude, otiđe ponovo u Beč i Laxenburg. Car se za vrijeme toga novog razgovora pokazao mnogo pristupačniji; bio bi ustupio krajeve čisto talijanske, ali

je tražio naknadu. Czernin osim toga traži osiguranje integriteta monarhije: onda bi se dalo razgovarati o separatnom miru. Sixt daje 9. svibnja 1917. novi dopis za predsjednika Poincaréa i Ribota, kojima podnosi izvještaj o razgovorima. Ribot o tome izvještava Lloyda Georgea, istodobno naglašujući, da je potrebno postupati lojalno i saveznički ne samo prema Italiji, nego i prema Rumunjskoj i Srbiji. Misli, da bi bilo moguće, da se sastanu glave svih triju država (talijanski, engleski kralj i predsjednik Poincaré) na francuskoj fronti, da bi stvari ponovo pretresli. Sonnino je bio obavješten o planu, ali na Ribotov prijedlog nije reagirao: tako je Sixtovo posredovanje propalo ostavši bez praktičnog rezultata.

Izgleda, da su prilikom drugih razgovora u Beču 8. i 9. svibnja car Karlo i Czernin više pesimistični, nego prvi put, i pored toga što su bili prema Italiji pristupačniji i što su govorili o mogućnosti separatnog mira. Povod tome vidio bih u carevu i Czerninovu putovanju u Hamburg caru Vilimu, kada su se obojica trudili da uvjere Vilima i njegovu okolicu, oslanjajući se naravno o Sixtove izvještaje, da mir nije moguć bez ustupanja Alzasa i Lorene; bili su spremni da se u korist Njemačke odreknu svakog upliva na novu poljsku državu (sa Galicijom), ako pod tim okolnostima dođe do mirovnih pregovora. Nijemci su to odbili. Zato je Czernin, vrativši se u Beč, predao caru Karlu memorandum, u kome je dokazivao, da Austro-Ugarska ne može dalje voditi rata, da je potrebno povesti brze pregovore za mir i da je uvjet za postignuće uspjeha barem djelomično odstupanje Alzas i Lorene. Car Karlo je predao caru Vilimu memorandum u glavnom stanu u Kreuznachu (15. travnja 1917.). Ali ni taj korak nije donio rezultata.

Czerninov memorandum igrao je dosta važnu političku ulogu. Czernin, u želji da djeluje na Berlin i da izmjeni njegovu politiku, predobio je za svoj plan neke njemačke političke činioce, naročito Erzbergera, koji je također dobio kopiju memorandum, svakako od vojvodkinje od Parme. To je postalo u njemačkim političkim krugovima dosta poznato, naročito među socijalistima i djelovalo je na odglasavanje mirovne rezolucije u njemačkom parlamentu 19. srpnja 1917. To je pridonijelo pojačanju otpora njemačkih vojnika i nacionalista prema Czerninu.

Mora se dodati, da su za Czerninov memorandum dosta brzo saznali i saveznički krugovi. Czernin je zato činio odgovornim carevu i caričinu okolinu, koja je svojim vezama u savezničkim zemljama radila na odvajanju od Njemačke; kada je tako pokazala slabosti monarhije, udaljujući u samoj stvari stvaranje pristojnog mira sa Saveznicima.

89.

Istodobno sa pregovorima Sixta Bourbonskog počinju i drugi pokušaji, jedni više drugi manje važni, jedni ozbiljni pokušaji pregovora, a drugi obične intrige; osim ozbiljnih i službenih pregovarača, koji su dolazili sa direktnim instrukcijama, a koji su naročito nastupali u Bernu, Lausanni, Ženevi, Haagu i Stockholmu i koji su u ovoj ili onoj formi nastojali, da obje zaraćene strane stave direktno u vezu.

Na austrijskoj strani najaktivniju ulogu igrali su 1917.—18. grof Mensdorf-Pouilly, bivši austro-ugarski ambasador u Londonu, onda grof L. Skrzynski, kasniji poljski poslanik u Vatikanu (ondašnji austrijski ataše u Bernu).[1])

[1]) U prvu kategoriju idu austro-ugarski poslanici u Haagu (Szechenyi) i Bernu (Musulin), bivši savjetnik u Vatikanu grof L. Skrzynski, poslije dodijeljen u Bern, grof Mensdorf-Pouilly, grof Reveretera i poslanički činovnik barun de Vaux, s engleske strane poslanik u Bernu Sir Horace Rumbold, general Smuts i Philippe Kerr, sa francuske strane grof Armand i šef odjeljenja za štampu u Bernu prof. Haguenin (samo kao informator). Od neutralaca treba navesti kao aktivnijeg činioca tadašnjeg aktivnog ministra vanjskih poslova Švedske i ministra vanjskih poslova holandskog, kasnijeg poslanika u Londonu, Loudona.

Prva Mensdorfova akcija počela je u ožujku i travnju 1917. 10. travnja javlja austro-ugarski poslanik u Bernu, da je primio od Rostworowskoga i Haguenina želju, da bi htjeli u Francuskoj govoriti s mira. U Francuskoj je i Austro-Ugarskoj raspoloženje nekih krugova bilo veoma slabo; obje strane bile su ratom neobično iscrpljene i poslije napetosti, koja je nikla iz prosinačke mirovne akcije i iz borbi za odgovor predsjedniku Wilsonu, nastupila je na obje strane reakcija i umor, pojačan nesigurnošću, što će se roditi iz ruske revolucije.

Razgovore Rostworowski-Haguenin prihvatio je sav sretan Czernin (akcija Sixta Bourbonskog bila je tada već u tečaju). Javio je 18. ožujka, da će na pregovore u Švajcarsku poslati grofa Mensdorfa, koji će kao izgovor uzeti pregledavanje švajcarskih bolnica za vojnike zaraćenih strana, da ostane neopažen i nevidjen. Czernin je o cijeloj akciji izvijestio Bethmann-Holwega prilikom njegova posjeta u Beču 16. ožujka 1917., a preko svoga poslanika u Berlinu je razgovarao s ministrom vanjskih poslova Zimmermannom. Zimmermann je za pregovore pokazao veoma malo volje, pristavši teškom mukom s izvjesnim ograničenjima: mora se odbiti svaka diskusija o alzasko-lotrinškom pitanju. Mensdorf je odista otišao početkom svibnja u Švajcarsku i zadržao se tamo nekoliko dana. Francuski delegat, koji je prema vijestima iz francuskog tabora trebao, da stigne i u ime englesko, nije došao. Mensdorf je o dobroj volji za pregovore mogao saznati samo to, što je već Beč znao iz referata poslanstva u Berlinu.

U drugu kategoriju samo kao pomoćnici ili informatori idu pored drugih naročito princ Djemal Tussun, sa poljske strane Poljaci dr. Rostworowski i dr. Bader, onda generalni konzul Montolong; sa francuskog poslanstva u Bernu treba navesti grofa Chateauneuf, koji je sudeći po svemu nastupao na vlastitu ruku i nije shvaćan ozbiljno. Kako se rado bavio sličnim stvarima, iskorišćavan je kao informator u različnim malim intrigama. Ponekad su se u pregovore umiješali Sauerwein, Casela (dopisnik »Matina«), Svatkovski i dr. Informatorsku

Nisam mogao ustanoviti, koliko je kod Haguenina i Rostworowskog bilo samo dobre volje, a koliko su to bile instrukcije službenih krugova. Čitav taj pokušaj nije bio dosta ozbiljan, nije bio pripreman i pripremljen, kao što se obično pripremaju takvi ozbiljni pokušaji.

Pa ipak su vijesti o Mensdorfovim razgovorima, poslane u Berlin, izazvale nemir kod Zimmermanna. Berlin je bio nepopustljiv, vjerujući u to doba još u uspjeh podmorskog rata, ne ocjenjujući pravilno Ameriku i polažući nove nade u slabljenje Saveznika zbog ruske revolucije; Zimmermann je u tom smislu govorio odlučno s austro-ugarskim poslanikom Hohenlohem, koji je odmah izvijestio Czernina o raspoloženju Berlina.

Czernin nije bio Zimmermannova mišljenja. U smislu razgovora prilikom posjeta cara Karla u Hamburgu poslao je Zimmermannu 7. travnja 1917 novi memorandum, koji je Hohenlohe doista predao i koji je onda imao zbilja veliko političko značenje. Taj memorandum dosta karakteristično pokazuje, kakva je onda bila situacija u Beču, kako su gledali na sudbinu carevine Czernin i mjerodavni bečki krugovi i kakva je bila njihova politika: Njemačka mora biti svijesna — kaže tu Czernin — da Austrija zbog njene unutrašnje političke i ekonomske situacije ne može dalje voditi rata, a da je i Njemačka u sličnoj situaciji; rat mora biti završen najdalje krajem 1917. Njemačka bi takodjer trebala da dade na zapadnom bojištu veće ustupke, prije nego što centralne sile budu primorane zaključiti gori mir.

ulogu igrao je povjerenik engleskog poslanika, Sira H. Rumbolda, Parodi, sada činovnik u tajništvu Lige naroda. — Naročiti položaj imala je skupina međunarodnih pacifista, o kojima ću govoriti kasnije (prof. Herron, Lamasch i dr.). Naša služba je uglavnom znala sve te činioce, s mnogima je bila u vezi i njihov rad pratila s uspjehom (Božinov, Baráček, 1918. godine naročito Osusky, koji je mnoge od tih činilaca pratio i poznavao dobro cijelu situaciju.)

Austro-Ugarska želi u tome pomagati, a tome je dala izraza u svojim ponudama u Hamburgu (3. travnja 1917). Incident je svakako karakterističan; pripovijeda sam više nego cijele knjige razjašnjenja. Dopunjuje takodjer i pregovore princa Sixta Baurbonskog.

Mensdorff-Czerninov pokušaj s putom u Švajcarsku ostao je pokušaj, ne ostavivši dubljeg traga. Beč je ipak s tom politikom nastavio. Tražio je nove mogućnosti u Holandiji, gdje se grof Szechenyi uz pomoć holandskog ministra vanjskih poslova Loudona trudio u kolovozu i rujnu 1917. da stvori veze s Englezima i kada je Mensdorf ponovo odlučio da u Holandiju bude opet poslan grof Mensdorf pod istim uvjetima kao i u Švajcarsku. Sve je bilo potpuno dogovoreno, ali ništa se nije u posljednjem času dalo ostvariti. To je novi dokumenat o raspoloženju, strahovanju i planovima bečke vlade u ljetu 1917. godine.

90.

Ne čekajući na posljedice svojih mirovnih akcija na zapadu ili poznavajući stvarne poteškoće i zapreke, koje su stajale na putu njihovu ostvarenju, manevrirao je Czernin isto tako i na istoku. Izgledalo mu je, da se mogu ruska revolucija i njene posljedice iskoristiti za centralne sile i diplomatski i da bi teška situacija u Rusiji mogla odvesti ruske revolucionare do separatnog mira sa centralnim silama, ako se samo nove okolnosti dobro iskoriste. Grof Czernin je dakle nastavio ustrajno, a često i spretno sa svojom politikom mirovnih pokušaja.

Za Austro-Ugarsku bilo je ljeto 1917 sa gledišta, i medjunarodnog i unutrašnjeg, zbilja posljednji momenat za sklapanje mira, koji je kako tako mogao sačuvati njezinu eksistenciju, naravno uz gubitak nekih dijelova države. Czernin je, čini se — njegova politika o tome svjedoči — bio toga svijestan, iako nije ispravno vidio cijele situacije. U tome smislu treba razumjeti Czerninove korake, otkada je

buknula ruska revolucija, pa sve do pobjedničke bitke kod Caporetta. Poslije te bitke, a naročito poslije sklapanja mira sa pobjedničkim boljševizmom u Rusiji izmijenio je donekle svoje nazore i taktiku.

Ne ću potanko pretresati sve njegove mirovne akcije. Spomenut ću samo ono, što je za naš revolucionarni pokret bilo važno i što dakle ide u okvir mojih razmatranja.

Beč se donekle prijetio ruskoj revoluciji, naročito kad je vidio pad dinastije, poraslu moć socijalizma, raspadanje ruske vojske, koje je brzo imalo odraza i u austro-ugarskoj vojsci, i ostale revolucionarne ekscese. Plašio se upliva revolucije u svojoj zemlji, u smislu nacionalnom i socijalnom: pored ratnih muka, pored dosadašnjih političkih poteškoća, pored ozbiljne gladi u širokim slojevima, mogla je još nastupiti imitacija ruske revolucije, čija se slika strahovito dizala iznad cijele carevine. Beč tu opasnost nije podcjenjivao. Imao je uostalom iskustva i sa ruskom revolucijom iz 1905. godine.

Na drugoj strani opet sa vojničkog gledišta rodila se silna nada u nestanak istočne fronte i u mogućnost pregovora za sklapanje separatnog mira s Rusijom. Obje vlade i vojničko zapovjedništvo centralnih sila odlučile su psihološki ispravno da ne smetaju razvoju ruske revolucije i da joj dadu mogućnosti, da se potpuno razvije. Preostajalo je samo pitanje, da li su oni sami, naročito habsburška monarhija, politički, socijalno i gospodarski dosta snažni, da bi izdržali moćni pritisak ruske revolucije i onda podnijeli time produljeni rat i na istoku. U tome je Berlin računao samo do izvjesne granice ispravno, očekujući, da će obje države tome pritisku odoljeti i da će se poslije raspada Rusije postići vojnička pobjeda i na zapadu. Beč, naročito Czernin, bili su do ljeta 1918. mnogo skeptičniji i gledali su da rat pod svaku cijenu ograniče i skrate. Vrijeme je radilo protiv habsburške monarhije, a u Beču su bili toga svijesni.

Berlin je u izgubljenom ratu mogao nešto izgubiti, Beč i Pešta sve.

Czernin u saznanju teškog stanja monarhije bio je veoma inicijativan i prema Rusiji. Kao takva inicijativa može se smatrati njegov interview, objavljen u »Fremdenblattu« 31. ožujka 1917., dvije ili tri sedmice poslije početka revolucije. Govori u njemu, da je uzajamnog ubijanja već dosta, da je moguće rat završiti, ako Rusija doista hoće mir, a da austrijsku monarhiju nije moguće uništiti. Austro-ugarska vlada ostaje pri svome predjašnjem prijedlogu za mirovne pregovore od 12. prosinca 1916. Pregovarači se mogu odmah sastati; ako se ne dogovore, rat će se jednostavno voditi dalje.

Czernin je putem cijeloga svoga diplomatskog aparata djelovao u tome pravcu, da neutralno inozemstvo interview primi dobro te da u njemu vidi dokaz miroljubivosti i utjecaja Beča na Berlin u smislu brzog završavanja rata pod razumnim uvjetima. Većeg uspjeha u Rusiji nije imao. U Berlinu su primili interview bez oduševljenja, ali su ga iskoristili da naglase mirotvorne tendencije centralnih sila. Gore navedeni odgovor Czerninov od 11. travnja (službeno saopćenje bečke kancelarije za štampu) na proglas provizorne ruske vlade od 9. travnja o ratnim ciljevima revolucionarne Rusije bio je samo nastavak te Czerninove taktike.

Nije potrajalo ni dvije nedjelje, a Czernin je došao s novom inicijativom, sada značajnijom, koja je odgovarala razvoju dogadjaja u Rusiji. 25. travnja donijela je »Internazionale Korrespondenz« poziv njemačke, austrijske i madžarske socijalno-demokratske konferencije vladama centralnih sila, da kažu otvoreno i jasno, da li hoće u stvari mira prihvatiti princip, proklamiran od ruskog radništva, da mir treba da bude sklopljen »bez anektiranja i ratnih odšteta«. Prijedlog je potekao od austrijskih socijalnih demokrata, koji su vršili pritisak na njemačke drugove, da bi i oni, kao što je učinila austrijska socijalna demokracija,

natjerali berlinsku vladu na jasno priznanje ratnih ciljeva Njemačke.

Czernin je prihvatio tu priliku, da se približi Rusiji i da direktno pokuša da s njom sklopi separatni mir. Odmah se putem svoga poslanika kneza Hohenloha obratio kancelaru Betmann-Hollwegu izjavom, da je spreman odgovoriti pozitivno: jedini put miru je odvajanje Rusije od Saveznika; a teške prilike u monarhiji nukaju ga, da bi učinio šve samo da postigne taj cilj. Ne čekajući na dogovor o tome pitanju, dao je u »Fremdenblattu« 29. travnja uvrstiti odgovor, u kojem je naglasio, da Austro-Ugarska nema navalnih planova protiv Rusije, da ne će od nje nikakva zemljišta i da ostaje kod svojih mirovnih planova i ponuda.

Betmann-Hollweg je odmah odgovorio načinom iz koga je bilo jasno da Njemačka ni s obzirom na Rusiju ne želi prihvatiti formule »bez aneksije i kontribucije« i da je dakle i u ovom pitanju sklad izmedju obiju vlada. Istodobno knez Hohenlohe javlja u Beč, da su u Berlinu bijesni radi Czerninova postupka. Štampa se prema Czerninovu koraku ponijela više nego uzdržljivo, u nekim slučajevima upravo negativno; između obiju vlada došlo je međutim do teškoga nutarnjega raskola.

Czernin je pokušao odmah da prebrodi te razlike tražeći zajedničku formulu i dokazujući, da je njegovo stanovište ispravno i Njemačka da bi to mogla prihvatiti, moguće s nekim ogradama. Djelovao je na Berlin preko Münchena (preko Hertlinga), pozivao se na tešku situaciju monarhije i naglašavao, da je zasebni mir s Rusijom jedini izlaz, koji preostaje objema državama, da iz rata izađu kao pobjednici; Bethmann-Hollweg se doduše u cijelosti slagao sa Czerninovim razjašnjenjima, ali iz unutarnjo potičkih razloga nije bio raspoložen, da to stanovište taji pred javnošću. Ludendorff i cijelo vojničko vodstvo — koje je bilo otvoreno protiv državnog kancelara — ne bi to bili podnijeli vjerujući još

uvijek u potpunu pobjedu; pangermani u parlamentu, konservativci i narodni liberali, podliježući njegovu uplivu i nastavljajući sa svojom slijepom šovinističkom politikom, ne bi odobrili takvo stanovište. Bethmann-Hollweg, iako sam nije bio siguran, iako je i sam strepio za sudbinu monarhije, nije imao ni autoriteta ni odvažnosti za takav korak. Bio je i sam nezadovoljan sa Czerninovim korakom.

Iz toga se rodilo novo neraspoloženje između Beča i Berlina — bogzna po koji put. Beč je imao novo iskustvo: prije nije bilo moguće od Njemačke dobiti nikakvih ustupaka ni u stvari Belgije ni u stvari Alzasa i Lorene; sada Berlin nije htio biti umjeren ni u stvari Rusije. Czernin je 28. travnja poslao knezu Hohenlohu telegram, u kome je ponovno energično tražio pregovore sa Rusijom i od habsburške monarhije odbijao svaku odgovornost za propuštanje te prilike.[1])

Pa iako Bethmann-Hollweg nije prihvatio Czerninovo stanovište i ustupio pred vrhovnom komandom, ona je iskoristila priliku i pokušala da ga se oslobodi. Czernin, bojeći se još slabijeg nasljednika,

[1]) U tome odgovoru Czernin veli: »Žalim, ako sam gospodinu državnom kancelaru nanio neugodnosti, a još više bih žalio, kad bih stekao dojam, da moj postupak prema Njemačkoj nije lojalan. Moj unutrašnji položaj mnogo je teži od položaja državnog kancelara, baš zato što su prilike ovdje sasvim drukčije nego što su prilike u Njemačkoj i što u Austriji ne postoji stranka, koja bi se mogla uporediti sa Pangermanima. U Pangermanima ima vlada u Njemačkoj neku protutežu socijalnoj demokraciji; to kod nas ne dostaje.

Dalje nalazi socijalna demokracija u svima slavenskim zemljama najboljeg saveznika za sporazum sa Rusijom.

Unutrašnja situacija u Austriji je veoma ozbiljna. U Moravskoj se već pucalo, do sada je 21 mrtav i bezbrojni ranjeni, a slični događaji očekuju se i u ostalim dijelovima države. Većina vojske u pozadini je nepouzdana, a ustanak velikog opsega imao bi katastrofalan svršetak. Apsolutna je potreba, da sebi privučemo socijalno-demokratsku organizaciju i da pomoću nje djelujemo na šire slojeve.

Austrijska vlada izjavljuje, da ne će moći dalje snositi odgovornost, ako se na to ne bude pazilo.

koji bi išao potpuno sa vrhovnom komandom bez obzira na stanovište Beča, morao je napokon moliti cara Karla, da mu pomogne u Berlinu u čuvanju Bethmann-Hollwega, kome je malo prije svojim nastupom u ruskoj stvari zadao teškoće. Uopće borba vojnika protiv kancelara bila je tako raspirena, da je Bethmann-Hollweg ubrzo bio zamijenjen kancelarom Michaelisom.

Czerninov je plan pregovora sa Rusijom propao. Njemački vojnici ipak nisu protiv njega bili načelno: smatrali su to samo kao preuranjeno i htjeli čekati na još veći nered i iscrpljenje u Rusiji, koje bi im poslužilo da zauzmu nove teritorije na istoku i stvorilo bolju bazu za kasnije mirovne pregovore sa Rusijom, potpuno pobijeđenom. U taj mah imali su pravo; za cijelo vrijeme rata imao je pravo Czernin, kome se radilo o tome da dobije više vremena za habsburšku monarhiju, koja je bila u raspadanju. Uvažimo, da je do sklapanja mira sa Rusijom došlo za cijelu godinu kasnije — za Beč je to bio strahoviti gubitak vremena! Uvažimo dalje, da je u isto doba Karlo vodio svoje tajne pregovore preko Sixta

Socijalno-demokratska organizacija kao svoj uvjet za suradnju u ruskom pitanju postavlja: Sklapanje mira bez aneksije

Kad bismo slijedili rad i želje berlinskih činilaca, u našim unutrašnjim prilikama nedovoljno obavještenih, a koji, izgleda, neprekidno previdjaju, da su svi naši Slaveni sada u sferi socijalnih demokrata, ne bi time bila učinjena usluga ni njima na nama. Kada bi buknula revolucija, gospodin državni kancelar bi mi opravdano rekao, da sam trebao poznavati prilike u Austriji bolje i pravodobno ih regulirati; revolucija bi od nas za Njemačku učinila nevrijednu stvar.

Njegovo Veličanstvo se slaže sa svima odgovornim činiocima u toj politici. Poduzet ćemo sve mjere, da izbjegnemo ozbiljnije nemire, a ako to ne uspije, postupat ćemo sa svom energijom.

Navedeni moravski slučaj, Vašoj je Svijetlosti poznat; tu se pucalo na izgladnjele radnike, što dokazuje, da iza riječi slijede djela.

Žalio bih ako gospodin državni kancelar ne bi mome razjašnjenju situacije poklonio potpunog povjerenja i ako ne bi sam pomogao da ovdje situaciju uzmemo u svoje ruke. Czernin.

Bourbonskog, za koje Njemačka nije znala, i da je kratko vrijeme prije tih događaja poslije posjeta u Hamburgu predao navedeni memorandum, u kome kaže, da Austrija treba mira i da bi se morali učiniti ustupci i na zapadnoj fronti.

Za nas je to od neprocjenjive važnosti; možemo prema tome cijeniti i ispravnost svoje politike u inozemstvu, kao i rad naše politike kod kuće. Uvijek svo tvrdili, da je Beč bio primoran ići sa Berlinom sve do kraja i da se habsburška monarhija ne može odijeliti od Njemačke. U najkritičnijim časovima monarhije potvrdili su to sami događaji. Dalji razvoj situacije potvrdit će to ponovo.

U odlučnim časovima svake politike, kad se radi o sudbinama vlada, dinastija, režima, država, naroda, nikakva polovičnost ne pomaže i nikada ne može pomoći. U takvim sudbonosnim časovima, izabranim psihološki ispravno, vodi se jasna, načelna, odlučna politika ili — ili. To je imalo vrijednosti za nas u inozemstvu tim više, što se Beč više teturao u nesigurnosti i neodlučnosti. A imalo je to vrijednosti i za našu politiku u domovini.

C) OSLOBODILAČKA AKCIJA U INOZEMSTVU I NAŠA DOMAĆA POLITIKA

91.

Čini mi se najlogičnije, da govorim o našoj domaćoj politici i o njenom odnosu prema našoj akciji u inozemstvu baš na ovom mjestu. Jer se naša domaća politika baš u to vrijeme jasno i odlučno riješava pasivnosti, a i pregovara se sa Bečom za separatni mir u času, kad je bečka vlada proživljavala svoje najsudbonosnije časove za svjetskog rata i kad se radilo o tome, da se i u unutrašnjoj politici ne dogodi ništa, što bi moglo kvariti njegove mirovne pokušaje. U unutrašnjoj politici pad vojničkog režima i dolazak ljudi iz okoline Franje Ferdinanda značio je, što sam

već naveo, preokret. Ruska revolucija imala je u monarhiji golemi odjek i politički je značila dalji veliki impulz, koji je doista izazvao u monarhiji sasvim novi politički život. Ukratko: nastaje novi period u unutrašnjoj politici habsburške monarhije. U tome smislu potrebno je osvijetliti i pojedine akcije, naročito Czerninovu, koja je bila u vezi sa politikom češke delegacije u Beču u proljeće i ljeto 1917.

Izložio sam već kakav je bio odnos inozemne akcije prema politici u domovini: počeli smo svoju akciju sa pristankom i znanjem svih glavnih domaćih političkih činilaca u smislu želja i volje cijeloga našega naroda u momentu objave rata. Bili smo s njima u vezi za cijelo vrijeme rata. Uvjet za uspjeh bio je, da lojalno suradjujemo i da ne budemo napušteni i desavuirani pred Saveznicima, da vodimo dvije politike nego samo jednu, i kada su potrebe taktike jednom ili drugom činiocu diktirati različni postupak u različnim momentima rata.

Znali smo doduše, da je — osim možda kod radikala — u svima strankama — bilo sumnjičavih i opreznih bilo iz ličnog straha ili nesigurnosti »kako će se to svršiti«, i da su neke stranke (katolici) bile izričito, odlučno i načelno za dinastiju i Austro-Ugarsku. Ne ću nikome da sudim, konstatiram samo činjenice. Nema isto tako smisla iskorišćavati to danas za aktualnu političku borbu. U tako sudbonosnim momentima života zauzeti stanovište znači preuzeti odgovornost pred sudom historije. Bilo bi ispravno, kad bi i danas svatko htio preuzeti na sebe svoju tadašnju odgovornost. U koliko je prihvaćanje ovoga ili onoga oportunističkog stanovišta bilo za vrijeme rata izraz unutrašnjeg, ozbiljnog uvjerenja, branjenog ozbiljno s obzirom na interese naroda, historija će odgovorne činioce opravdati iako bi im prigovorila političke pogreške. Mora se dodati, da je tu kod nekih važnu ulogu igrala politička slabost, a kod drugih neznanje međunarodnih problema i nedostatak smisla i shvaćanja za filozofiju historije i

potrebe nezadrživoga historijskog razvoja, a kod posljednjih napokon i neispravno shvaćeni t. zv. politički oportunizam.

Austro-Ugarska vlada i vojničko vodstvo, znajući baš kao i mi, da je raspoloženje naroda više nego 95% protiv Austro-Ugarske, poduzela je zastrašnu taktiku: teror je vršen kako protiv vodećih političara, koji su bili smatrani kao opasni, tako i protiv odvažnijih pojedinaca, listova i štampe uopće, onda protiv češke knjige, napokon protiv škole i narodne kulture i tradicije uopće. Te stvari su dovoljno poznate, ne ću o njima da govorim.

Iskoristili smo potpuno tu situaciju u svojoj propagandi u inozemstvu. Službeni austro-ugarski teror samo nam je koristio; prva faza naše domaće politike — politička pasivnost prilikom progonjenja odvažnijih gradjana — bila je za našu inozemnu akciju dokaz revolucionarnosti našeg naroda. Uz to je još trebalo upozoriti na masovno predavanje naših vojnika Saveznicima; politička slika našeg naroda u prve dvije godine rata ukazivala se u sasvim simpatičnom svijetlu.

Tu činjenicu naročito naglašujem. Kod nas u domovini postojali su pokušaji da se dokaže, da su revolucionarni činioci inozemne akcije podcjenjivali ili podcjenjuju revolucionarni rad kod kuće. To nije istina. Dovoljno je pročitati sve ono, što smo za vrijeme rata napisali u savezničkoj tuđini, i dobro i iz blizine pogledati kako smo to politički naglašavali i pred Saveznicima iskorišćavali. Progoni naših političara, novinara i književnika (na pr. Klofača, Dušeka, Machara, Dycka, Preisa i dr.), a naročito proces i osuda Kramářa i Rašina, njihova amnestija i njihov povratak kući, sve je to bilo za našu propagandu oružje, koje je neprijatelju zadalo ne jednu ranu. Bilo je to u doba naše domaće političke pasivnosti i kasnije, kad su naši počeli nastupati aktivno (izjave u parlamentu, siječanjski, travanjski, svibanjski proglasi iz 1918., akcija Narodnog Odbora itd.).

U tome našem poslu pomagali su nam austrijske vlade i njemački austrijski nacionalisti. Osim terora nad češkim narodom gledali smo ratne i poratne planove Beča, Berlina i Budimpešte. Diskusije i težnje u političkim i gospodarskim krugovima austrijskim od 1916. o tješnjoj vezi habsburške monarhije sa Njemačkom radi političke a naročito gospodarske suradnje — uz tadašnje vladanje Balkanom i Poljskom — bile su nama i Saveznicima snažan argumenat protiv habsburške monarhije. Bečki politički planovi, centraliziranje »Austrije« kao cjeline s isključenjem autonomije Galicije, narodno cijepanje i germaniziranje u Češkoj u vrijeme, kad su Wilson i drugi govorili o samoodređenju naroda, jačalo je naš položaj u inozemstvu i dokazivalo, da je naša propaganda protiv monarhije na dobrom putu.

Druga faza naše domaće politike od kraja 1916., t. j. razdoblje u kome se sa dosadašnje pasivnosti prelazilo postepeno u političku aktivnost izazvala je najprije mnogo straha i briga, onda neprilika, a napokon mnogo političkih teškoća. Nekad je bilo veoma teških časova — konstatiram samo činjenice — kad smo bili, s pravom ili bez prava, ozlojeđeni protiv nekih političkih faktora kod kuće. Nismo ni od koga tražili nemogućnosti; htjeli smo, da bi naši, ako nam već ne mogu pomagati pozitivno, bili pasivni, rezervirani, šutljivi. Zato smo početak aktivnosti naše domaće politike na kraju 1916. pratili sa velikim uzbuđenjem, plašeći se desavuiranja i tražeći u svakoj svojoj poruci kući, da se stane na put ma kakvom koraku te vrste.

Pokušaji za ujedinjenje svih čeških stranaka u jedinstvenu organizaciju, vršeni na kraju 1916. — s obzirom na to tko je to poduzeo i kako je posao radio — malo su nas uznemirivali. Kad je međutim došao Koerber i izjavio, da će vladati s parlamentom, bilo nam je jasno, da će za našu unutrašnju politiku nastati teški časovi. Ili će svaka stranka poći svojim putem — osim toga strahovali smo od izjava lojalnosti

dinastiji, monarhiji i sa strane katolika, a donekle i od socijalnih demokrata; nismo bili sigurni za agrarce i mladočehe (za narodne socijaliste, radikale i naprednjake smo znali, da će do kraja poći s nama) ili će se dogovoriti i prihvatiti svi zajednički kompromis, koji će se nužno kretati na osnovici oportunističke i neradikalne politike.

Pa ipak smo u javnosti dne 19. studenog 1916. pozdravili stvaranje »Češkog saveza« i »Narodnog odbora«, razjašnjavajući to pred savezničkom javnošću u tome smislu, da se radi o političkim pripremama za važne unutrašnje dogadjaje. Upozoravali smo na Koerblerove mjere u stvari Poljske i Galicije, čije spremano izoliranje iz Predlitavske izaziva u Beču izoliranje Čeha i omogućuje nacionalističku ugnjetavačku politiku. Naglašavali smo, da je to naša odbrana od Nijemaca, i da će time Beču biti stvorene nove unutrašnje teškoće, koje će oslabiti i vojnički centralne sile. Praktičnih koraka naših kod kuće ipak smo se plašili, vidjevši, da cijelu akciju vode u prvom redu oportunisti tadašnjih koaliranih stranaka.

Programski proglas obiju općenarodnih organizacija za našu borbu naravno nije bio pogodan i potvrdio je naše strahovanje. Naglašavao je doduše stari državopravni i narodni program, ali njegovo ostvarenje trebalo je, da se izvrši u okviru habsburške carevine, kao što je to izričito bilo rečeno. Bilo je to prvo javno pristupanje velike većine predstavnika češkog naroda politici, koja je imala zadaću, da sačuva nedjeljivost čeških zemalja, ali i dinastije i monarhije, u kojoj je trebala da bude osigurana apsolutna ravnopravnost svih naroda. Kao što je poznato, u »Savezu« i »Narodnom odboru« bile su zastupane sve češke stranke (socijalni demokrati, narodni socijalisti, agrarci, mladočesi i katolici) osim realista i državopravnih naprednjaka. Bilo je to za nas indirektno desavuiranje. Uspjelo nam je da stvar pred savezničkom javnošću nekako utišamo, uglavnom i zbog toga, što se Beč i ostali naši protivnici, podcjenjujući naš pokret i naš rad, nisu pobrinuli da ga potpuno raširе. U tim okolnostima smo strahovali, da bi mogao biti sazvan parlamenat, gdje bi naše stranke odobravale put, koji bi mogao biti očito desavuiranje naše inozemne akcije i koji svakako ne bi izmakao iz vida savezničkoj javnosti.

92.

Od prosinca 1916. pa sve do proglasa čeških književnika imali smo sa domaćom češkom politikom mnogo briga, razjašnjenja, i reći ću direktno, sustavnog posla u tom pravcu, da se o našoj domaćoj politici govori, što je moguće manje; bilo je, razumije se, i slučajeva, gdje smo direktno morali razjašnjavati, da je narod protiv nekojih svojih oportunističkih vođa, da će ih pozvati na odgovornost, da će mnogi od njih biti politički sahranjeni itd. Naše inozemne publikacije daju o tome dosta svjedočanstva. Službeni krugovi u Francuskoj, Italiji i Engleskoj poslije nekog oklijevanja potpuno su nam vjerovali; znali su za naše maffijanske veze, dobivali su o njima svoje vlastite izvještaje a putem svoje specijalne izvještajne službe su doznavali barem glavne stvari o situaciji u Austro-Ugarskoj. Mora se naglasiti, kao što ćemo naknadno vidjeti, da je službena politika naših stranaka bila sa strane Saveznika tokom razvoja događaja u 1917. marljivo promatrana i često iskorišćavana protiv nas; vrlo često pobudila se misao, da li smo mi samo frakcija najradikalnijih čehoslovačkih ekstremista — a nipošto pravi zastupnici želja i ciljeva cijeloga češkog naroda — za kojima u odlučnom času ne će poći cijeli narod, te da li imamo prava u savezničkim zemljama nastupati u ime naroda.

Naše stanovište se pojačavalo imenovanjem Clam Martinica ministarskim predsjednikom 20. prosinca 1916. i Czernina ministrom vanjskih poslova (22. prosinca). Obrazovanje te vlade palo je istodobno sa mirovnom akcijom centralnih sila; iz Praga smo

dobili vijesti o pritisku na neke naše političare, o njihovoj akciji za spasavanje dra Kramářa i Rašina, koja se vodila u ime austrijskog oportunizma, o prijetnjama iz vladinih krugova protiv naših ljudi, da će brzo doći do mira i da će se onda voditi protučeška politika (dioba Češke, oblasno uređenje, novo jezično pravo, novi parlamentarni red), ako naši ljudi pravodobno ne izraze prema monarhiji lojalnost. Naprotiv novi car je spreman povesti pravednu politiku, dat će se čak i krunisati u Pragu itd. Osim toga govorio je Beč o miru sa Rusijom, o budućoj revoluciji, ukazivao je na poraz Rumunije, na riješenje poljskog pitanja itd.

Sve te stvari prema vijestima, koje sam dobio iz Praga, stavio sam u svoj memorandum, poslan na Quai d'Orsay 29. prosinca 1916., kad se radilo na odgovoru Saveznika Wilsonu. On najbolje pokazuje naše raspoloženje u to doba s obzirom na našu domaću politiku. Udio naših političara pri krunisanju cara Karla u Budimpešti i tako nije bio shvaćen kao izraz naše državopravnosti — kako su to naglašavali neki naši političari, nego kao izraz lojalnosti prema dinastiji.

Vrhunac razočaranja bio je to, što se dogodilo poslije našeg uspjeha, u noti predsjedniku Wilsonu. Vidio sam, da sam rđavo prosuđivao naše domaće prilike i tadanje nazore naših domaćih političkih krugova na sveopću situaciju, kad sam vjerovao, da će uspjeh u noti predsjedniku Wilsonu naše kod kuće ojačati i povesti radikalizmu ili barem upornoj šutnji — kako sam to naznačio u memorandumu od 29. prosinca.

Međutim 14. siječnja 1917. odbila je notu Saveznika — kao lažnu i tendencioznu — stranka narodno-katolička. Onda je nastalo dugo pregovaranje u Češkom savezu o stanovištu, koje treba da zauzme Savez, i 23. siječnja bio je primljen proglas protiv note Wilsonu, koji je bio slijedećeg dana dostavljen Clam Martinicu i Czerninu. U proglasu se

naglašava vjernost češkog naroda prema monarhiji i dinastiji i kritizira se dosadašnja politika Beča prema Česima sa gledišta narodnog.

Ministar Czernin pozvao je k sebi 30. siječnja 1917. zastupnike Češkog saveza, predložio im je novi, kratak proglas, koji se doduše poklapao sadržajno sa prvim, ali pred javnošću bio je za vladu mnogo povoljniji, jer u njemu nije bilo kritike njihovih postupaka prema Česima, i molio savez, da mu pošalje taj novi tekst. Savez je u sjednici od 31. siječnja 1917. primio Czerninov prijedlog; Czernin je onda — očito s namjerom, da proglas iskoristi u savezničkim zemljama — objavio taj novi tekst, koji je glasio ovako:

»S obzirom na odgovor država četvornog saveza predsjedniku Ujedinjenih država sjeveroameričkih Wilsonu, u kojoj su države, zaraćene s našom monarhijom, navele osim ostaloga i »oslobođenje Čeha ispod tuđeg jarma« kao jedan od ciljeva, koje žele postići oružanom silom, predsjedništvo Češkog saveza odbija tu insinuaciju, koja počiva na potpuno pogrešnim osnovama, i odlučno izjavljuje, da češki narod kao i uvijek u prošlosti, tako i danas i u budućnosti vidi svoju budućnost i uslove svoga razvoja samo pod žezlom habsburškim.«

Praški Narodni odbor odobrio je akciju saveza.

Mi u Parizu dobili smo tu vijest najprije brzojavno i preko Švajcarske putem njemačko-madžarske propagande baš u vrijeme, kad je u Švajcarskoj počela akcija Sixta Bourbonskog i kad su austrofili u Francuskoj i Engleskoj zajedno sa ruskim činiocima počeli da reagiraju protiv ratnog programa note predsjedniku Wilsonu. Pojedinosti iz naših novina dobili smo u Parizu u času, kada je Svatkovski dru Sychravi otkrio mogućnost pregovora za separatni mir.

Te vijesti dirnule su nas i prof. Masaryka veoma bolno. Desavuiranje je bilo svečano, bez rezerve, odlučno, stoga je bilo za nas težak udarac.

Znajući raspoloženje i osjećaje našeg naroda, vjerovali smo, da su naši podlegli silnom pritisku vlade; žalili smo to, ali nastojali smo da službenim krugovima, javnosti i štampi u savezničkim zemljama na taj način izložimo i opravdamo. Nove vijesti iz Praga djelomično su nas umirile. Brzo smo saznali, da je javno mišljenje češko bilo s oficijelnim proglasom Saveza i Narodnog vijeća veoma nezadovoljno, da je reagiralo dosta jasno i da su stranke i zastupnici potpuno svijesni toga.

Odmah poslije toga razlaz s Amerikom, a onda i ruska revolucija zadala je u našoj zemlji toj politici samrtni udarac. Osim toga dobio sam od dra Scheinera i dra Šámala preko Švajcarske vijesti, koje je 9. ožujka 1917. donio V. Rohla-Houkal — a odmah poslije toga i drugu vijest (2. travnja), koje su nam barem dale mogućnosti, da bismo barem mogli naglasiti svoje pređašnje komentare savezničkoj javnosti o postupcima Saveza, tako i da bismo se uvjerili i bili sugurni, da narod ide i da će poći s nama do kraja.[1])

Promjena međunarodne situacije, koju su izazvali ulazak Amerike u rat i ruska revolucija, bila je svakako razlog velikoga političkog preokreta, koji se mogao opaziti u Beču ožujka i travnja 1917. i s obzirom na češku politiku. Czernin naporno traži puteve za pregovore sa Saveznicima; ruska revolucija, isto kao i godine 1905., djeluje na Austro-Ugarsku razorno, (mnogo više nego na Njemačku) i izjava Miljukova za nas nije ostala svakako bez upliva na Beč. Češka javnost kao i mi u inozemstvu pozdravljamo radosno revoluciju kao novu političku eru za Rusiju, koja će imati jakog upliva na naše prilike kod kuće. Clam-Martinic ne može više pod tim okolnostima računati na izvršenje svojih unutrašnjopolitičkih protučeških namjera, a naročito ne bi podnijeli Czernini novi mirovni planovi. Mora biti sazvan parlamenat; ideja oktroja napuštena je najprije na neko vrijeme, a kasnije pod utjecajem Czerninovim (ljeti 1917.) potpuno. On je uviđao posljedice svenjemačke politike za monarhiju i svoje mirovne pokušaje. U drugoj polovici travnja odluka u toj stvari je gotova. Parlamenat je — prvi put za vrijeme rata — sazvan za 30. svibnja 1917. godine.

Pred češku domaću politiku postaviše se nove zadaće. Mi u inozemstvu osjetili smo međutim novo strahovanje, i pored toga što smo onda vjerovali u odvažnost naših političara. Vjerovali smo u djelovanje obaju navedenih, odlučnih međunarodnih događaja; bili smo isto tako dobro obavješteni o tome,

[1]) U vijesti (pisanoj francuski) od 9. ožujka 1017. veli se: Prije kratkog vremena neke naše političke ličnosti postavile su se na čelo narodnog pokreta u Češkoj i prisvojile sebi pravo da načine proglas, koji nije dostojan njihova položaja i ne odgovara uopće osjećanjima češkog naroda, koji od početka rata nije promjenio svoga uvjerenja i još uvijek s neuzdrmanom nadom gleda u Saveznike.

Odgovor Saveznika predsjedniku Wilsonu, u kome svečano proglašuju svoju odluku da vrate češkom narodu njegovu samostalnost, izazvao je u češkim zemljama dosad neviđeno oduševljenje.

U drugoj poslanici od 2. travnja među ostalim je napisano: Kada je tekst note postao poznat, cijelu zemlju zahvatilo je golemo oduševljenje. Nije potrebno naglašavati, da je vlada poduzela sve mjere da bi prevarila inozemstvo, što se tiče češkog uvjerenja. Da bi stvorila u inozemstvu mišljenje, da se nota u Češkoj smatra beznačajnom i neželjenom, vlada je silila odbor čeških parlamentarnih stranaka, da se izjasni protiv prijedloga Saveznika. U nekojim česopisima pojavio se proglas, nekakvo javno odbijanje, koje je u svima slojevima češkog građanstva izazvalo veliko ogorčenje. Vlada je pokušala da na isti način postupa prema općinskim odborima, ali je ovdje naišla na najžešći otpor.

Bilo bi nepotrebno naglasiti činjenicu, da su svi članovi, upereni protiv Saveznika, bili diktirani od redarstva i da sadržavaju obične laži.

Dinastija, uznemirena nezgodnim ponašanjem češkog naroda, pokušala je da predobije simpatije obećanjem, da će uskoro doći do krunisanja ili do boravka cara u glavnom gradu Češke; samo što se na ta obećanja nitko ne obazire. Uostalom stvar je unaprijed izgubljena, ako se radi o promjeni javnog mišljenja uz ovaj krvnički režim...

da je unutrašnja situacija Austro-Ugarske u tome času veoma teška. Nadali smo se, da naši kod kuće prosuđuju događaje od prilike isto kao i mi.

U toj smo nadi bili utvrđeni, kad nam je krajem travnja došao u ruke prvi odlučniji proglas češkog saveza od 14. travnja 1917., koji je — ne postavljajući se protiv države, ipak — svakako pod uplivom događaja u Rusiji — tražio, »da i u Austriji ideje demokracije, parlamentarizma i ustavne revizije u smislu samoodređenja i potreba naroda budu riješene kao najhitnija pitanja«.

93.

Imajući vijesti, da će doći do saziva parlamenta i plašeći se, da se ne bi ponovile pređašnje političke pogreške, poslao sam u sporazumu sa prof. Masarykom početkom travnja 1917. u Prag ovu vijest, koju je dr. Šámal doista dobio u drugoj polovici travnja:

»Upozoravamo Vas, a na osnovu uspjeha, koji smo ovdje postigli, naročito sa notom predsjedniku Wilsonu, a zatim u radu u Rusiji i sa Miljukovom, u radu u Italiji i Americi itd., da Austrija napinje sve svoje sile, da se sačuva. Intrige su na dnevnom redu i veoma su opasne; prema njima skoro smo nemoćni. Žrtve, koje je pridonijela Francuska, za koju je glavni neprijatelj ipak Njemačka, velike su, i rastava Austrije i Njemačke bila bi mogućnost, u koju bi Francuska mogla biti natjerana okolnošću, da se rat prije svrši. Sačuvati nas može vaš otpor, jer formula o samoodređenju naroda ne može biti napuštena. Kad bi mogli Austrijanci reći, da imaju prava govoriti u vaše ime, kad biste dali lojalnu izjavu, kad ne biste jasno ukazali na to, da ste protiv Austrije, izbacit ćete nam iz ruku zadnje oružje i dat ćete time pravo Antanti da sklopi sa dinastijom separatni mir, na koji ne ćemo moći utjecati. Situacija je takva, da se danas radi o tome, da se dokaže, tko ima prava

govoriti u ime austrijskih naroda, da li dinastija ili diplomacija, ili sami narodi.

Ako jasno ne pokažate u današnjem trenutku, da dinastija i njena diplomacija nemaju toga prava, izgubljeni ste. Cijela je stvar u Vašim rukama.

Upozoravamo vas dalje, da nije sve izgubljeno, da je pogrešno misliti, kako se samo po sebi razumije, da će Austrija biti uništena, a Vi oslobođeni; još uvijek imamo snažne protivnike, koji nam ovdje dokazuju da austrijski narodi ne žele biti oslobođeni. Onda se ovdje čita i citira »Pravo lidu« (»Pravo naroda«) i želi se dokazati, da nemamo prava govoriti u ime naših ljudi, da naši žele austrijsku federaciju itd.

Dakle danas je odlučni čas; više ne vrijedi ponavljati, da su vaše izjave i uzdržljivost iznuđena. Mi to znamo, ali to ovdje ne mogu shvatiti. Kad su Srbija i Belgija toliko trpjele, ne shvaćaju, da se naši toliko boje zatvora i još većih žrtava. Vi morate progovoriti jasno i otvoreno. Prilika je sazivanje parlamenta.

S obzirom na to, da se radi o odlučnom i beskrajno važnom dokazu, da dinastija nema prava govoriti u ime češkog naroda, molima bezuvjetno da:

1. Ne odobravati ni rata ni proračuna, ni vojske i uopće nijednog paragrafa. Dalje ne odobravati ništa za dalje vođenje rata.

2. Tražiti puštanje svih zastupnika, slobodu govora za njih, obustavljanje veleizdajničkih procesa i tražiti slobodu štampe. Tom taktikom najbolje ćete spriječiti sazivanje parlamenta.

3. Tražiti, da bi se pojedini ljudi mogli posavjetovati s nama i prof. Masarykom (naročito, kad bi i on dobio amnestiju i stekao pravo da ide u parlamenat) na neutralnom teritoriju i dogovoriti se o politici. Masaryk se ni u kome slučaju ne bi vratio u Češku i parlamenat.

4. Odbiti u svakom slučaju ma kakvo desavuiranje naše akcije i Narodnog vijeća.

5. Tražiti odlučno državno historijsko pravo bez prejudica za predobijanje Slovačke i bez prejudica postojanja Austrije.

6. Nipošto se ne smije dogoditi, da svi naši zastupnici odu u parlamenat. Moraju se apstinirati barem češki i moravski radikali. Ovdje ne bi shvatili, kako je moguće, da naši mogu biti u parlamentu, a da ne dižu opstrukciju, buku, da ne vode ogorčenu borbu itd.

7. I konačno: morate postaviti problem češkoga državnog prava. To znači, da za nas prosinački ustav ne postoji. Zbog toga ne smijete prisustvovati zakletvi na ustav kao ni lojalnim izjavama. Molimo Vas dakle, ne idite u parlamenat na te izjave. Postarat ćemo se, da to ovdje izazove pravi dojam.

Ponavljam: Glavno je za naš spas, koji je danas u Vašim rukama, ovo:

1. ne glasati nikad za vladu,
2. ne ići na prisegu u parlamenat,
3. barem radikali — ako već ne svi — moraju povesti pasivnu opoziciju,
4. nas ne desavuirati,
5. odlučno tražiti državno pravo.

U svakom slučaju paziti, da se ne ponovi pogreška iz 1848.: nitko od Vas ne smije braniti eksistenciju Austrije. Ne zaboravite, da je u Rusiji revolucija i da će tamo biti republika.

Naposljetku tražimo, da se ponovo upliviše na naše vojnike: otpor slavenskih pukovnija na talijanskom ratištu, bio bi uvijek pripisan u korist životnosti Austrije. Zbog toga nam to veoma mnogo škodi. Učinite u toj stvari sve, što možete.«

Taj dokumenat odlično osvjetljava našu situaciju, naše strahovanje, želje i nazore. Ne treba komentara.

94.

19. svibnja bio je objavljen proglas čeških književnika, koji su se gonjeni istim strahom kao i mi

u inozemstvu, na inicijativu Jar. Kvapila i nekih njegovih prijatelja, obraćali u dosta oštroj formi na političke krugove sa pozivom, da u parlamentu govore i rade za češki narod tako, kako to zbilja narod želi. I ako to nije bilo u proglasu rečeno potpunim glasom, značilo je to, da se češke stranke treba da odluče za program inozemne revolucije, za obnavljanje češke države sa Slovačkom bez dinastije i bez obzira na austrijsku monarhiju.

Proglas književnika bio je doista izraz prave revolucionarnosti naših narodnih masa; značio je, pobunu protiv službene politike vodećih političkih krugova. Ideja samostalnosti bila je u to vrijeme u narodnim redovima tako snažna, da su joj mase, osjećajući tu snagu, davale otvoreno izraza; našli su izraza svojih osjećanja u manifestu književnika a povukli su za sobom i političko vodstvo.

U Parizu smo imali kratki sadržaj manifesta već za nekoliko dana poslije njegova objavljivanja, a odmah potom i cijeli tekst. Izgledalo nam je, da se ne treba plašiti zasjedanja parlamenta. Ako se jednom probude narodni osjećaji i želje i ako se prepuste javnoj akciji, događaji dalje idu svojom vlastitom snagom, a preko glave svih, koji oklijevaju. Shvaćali smo doduše tešku situaciju naših vodećih političara kod kuće; ali ipak smo željeli, da barem ne idu natrag. Mislili smo, da sada ne će pritisku događaja odoljeti i da će biti korak po korak gurani prema nama.

Zbog toga smo svijesno njihovim oportunističkim postupcima, u kojima se nisu otvoreno zalagali za revoluciju, i njihovoj borbi za državno pravo, davali revolucionarno tumačenje, naglašavajući savezničkoj javnosti jedinstvenost našeg programa i pored taktičkih razlika. Govorili smo, da ni mi ne želimo naše ljude izdavati nepotrebnim progonima, ali da je naša taktika u inozemstvu pravi izraz narodne volje. Nadajući se, da će položaj Beča biti još gori, vjerovali smo, da sada ne ćemo biti direktno desavuirani i da

će se izjave u domovini pod pritiskom javnog mišljenja razvijati za nas u radikalnom pravcu.

Naše stanovište karakterizira to, što smo 25. svibnja napisali o tome pitanju u »Čehoslovačkoj samostalnosti«, gdje je rečeno doslovce:

»Sazivom parlamenta na dan 31. svibnja, objavljenim carskim dekretom 16. travnja, naša sudbina i sudbina Austrije bila je stavljena u ruke naših političara i našeg naroda u domovini. Međunarodna situacija je takva, da su sve intrige za spas Austrije kao i za brzi mir osuđene na smrt, ako naša delegacija izdrži u svome otporu, i ako pokažu, da dinastija i vlada ne mogu govoriti u ime češkog naroda. Na drugoj strani svi naši napori i naši uspjesi imali bi malu vrijednost, kad bi se naši zastupnici pokazali kao kukavice i izabrali taktiku, iz koje se ne bi moglo vidjeti, da žele doista potpunu političku samostalnost.

Možemo već danas reći sa potpunom sigurnosti, da se ne bojimo rezultata državničkog ispita, pred koji su stavljene naše političke stranke u ovom historijskom času. Vidimo, da je naš narod potpuno svijestan goleme odgovornosti, koja na njemu leži i da ispravno bira sredstva za suradnju sa našom politikom u inozemstvu.

U Austriji doduše još nije došao čas do potpuno otkrivene revolucionarne češke politike, a ne može se tražiti od Češkog saveza, da se otvoreno izjavi za program diobe Austrije. Ali češko zastupstvo ima već danas mogućnost, da austrijskoj vladi i cijelom svijetu potpuno jasno kaže, da za to radi.

Pomoćnik te taktike je češko historijsko državno pravo, koje se danas može sjajno iskoristiti za revolucionarnu politiku i koga jedinstveni Češki savez potpuno iskorišćava.«

Bio je to ne samo poziv domovini, nego i obrana našeg pokreta protiv kratkovidnih oportunista i plašljivaca u zarobljeničkim taborima, koji su se pozivali na oportunizam naše domaće politike u radu protiv naše vojničke akcije, ne htijući stupati u legije. Bila je to i obrana protiv tih činilaca u savezničkim zemljama, koji bi nam eventualno predbacivali oportunizam naših političara kod kuće.

Dan prije otvorenja bečkog parlamenta (29. svibnja 1917.) izdao je Narodni savez proglas, koji je koncipirao prof. Masaryk, koji je protestirao protiv saziva parlamenta. Proglas je uglavnom imao propagandističko značenje za savezničku javnost; a trebao je da nas pokrije za slučaj, ako bi se u parlamentu dogodilo nešto, što bi nas iznova desavuiralo.

U njemu se naglašava nezakonitost saziva bečkog parlamenta: zastupnički mandati nisu bili na vrijeme produljeni, više od pedeset zastupnika nije moglo vršiti svoje zastupničke dužnosti, a ustav od 1867. godine, koga Česi nisu priznavali, već ne postoji, budući da ga je nekoliko puta porušio i sam Franjo Josip.

Ali postoje i drugi motivi protesta: austrijska vlada izazvala je rat bez parlamenta i protiv volje češkog naroda. Austrijska vlada je na sve moguće načine progonila češki narod, izdala 69 miljardi na rat, odbila da pusti u parlamenat osam čeških zastupnika, koji su bili ili u zatvoru ili u inozemstvu, i da organizira nove političke procese protiv čeških rodoljuba. Sazivanjem parlamenta želi austrijska vlada da odgovornost za rat prenese na svoje narode ili želi da izazove u parlamentu lojalne izjave i time da djeluje na Saveznike.

Stopedeset čeških književnika odbilo je odgovornost naroda za rat i izjasnilo se za nezavisnost čeških zemalja u zajednici sa Slovačkom. Budući da bi veliki izljevi protuaustrijskog raspoloženja bili u Češkoj sigurno ugušeni, jedino Narodno vijeće ima mogućnosti, da slobodno izrazi volju naroda; protestira protiv svih austrijskih intriga, izjavljuje, da zaključci austrijskog parlamenta ne mogu vezati češkog

naroda, i da će se pod svaku cijenu boriti za potpunu nezavisnost.

Proglas Narodnog vijeća imao je u savezničkoj štampi dosta veliki odjek.

Državopravno ograđivanje, koje je učinio češki savez u dogovoru sa Narodnim odborom 30. travnja 1917., tražilo je državno pravo, kombinirajući ga s prirodnim pravom, a naglašivalo je princip samoodređenja naroda, tražeći demokratsku češku državu, udruženu sa Slovačkom. Nije se izjasnilo protiv države, nego samo protiv dualizma,[1]) dopuštajući promjenu habsburške monarhije u saveznu državu slobodnih narodnih država.

Najvažniji dio proglasa glasio je ovako:

»Oslanjajući se u ovome historijskom času o prirodno pravo naroda na samoodređenje i slobodni razvoj, ojačano kod nas neoborovim historijskim pravom, a državnim aktima priznato, borit ćemo se na čelu svoga naroda do ujedinjenja svih ogranaka čehoslovačkog naroda u demokratsku češku državu, u kojoj se ne će moći zaboraviti ni slovački ogranak, koji živi u vezi sa historijskom češkom zemljom.«

Na tom dijelu proglasa temeljili smo svu svoju propagandu u već navedenom smislu, ukazujući javnosti i savezničkim i vladinim krugovima na odlomak o saveznoj državi kao na isključivo taktičnu potrebu, koja treba da zapriječi progone sa strane vlade. U inozemstvu smo učinili odmah od početka isto, što se tokom razvoja dogodilo kasnije i kod kuće: naša javnost, zadovoljivši se u prvi momenat s tim proglasom, zaboravljala je odlomak o monarhiji i saveznoj državi, naglašujući sve više dio proglasa, koji traži češku državu sa Slovačkom; davala mu je tako međunarodno revolucionarni smisao — koga u

[1]) Grof Tisza je protestirao protiv proglasa Saveza veoma odlučno kod samog Clam-Martinica, govoreći o »unerhört freche Erklärung« čeških zastupnika.

stvari — prema shvaćanju većine zastupnika u unutarnjo-političkom pogledu nije imao.

I mi smo tako u svojim komentarima u savezničkoj štampi tome proglasu davali revolucionarni smisao, naglašujući, da taj smisao odgovara stvarnim narodnim željama, koji misli i osjeća potpuno revolucionarno i tako shvaća zastupnički proglas. Proglas je ipak, iako je bio za nas formalno desavuiranje, bilo moguće savezničkoj javnosti izložiti sasvim lijepo; bilo je lako mimoići neugodni dio šutnjom.

Nama u inozemstvu dakle, taj postupak nije morao mnogo škoditi. Davši mu svoj revolucionarni komentar i upozorivši osim toga na proglase kako naših radikala (Kalina), tako Jugoslavena, Poljaka i Ukrajinaca u istom zasjedanju parlamenta, u kome je svatko naglasio svoj narodnosni program, mogli smo s pravom pred savezničkim svijetom reći, da je to početak raspadanja monarhije.

Rekao sam, da nam je već onda bilo jasno, da će se sa razvojem događaja, naročito u Rusiji, radikalizirati naša domaća politika. To se veoma brzo potvrdilo: odbijanje sudjelovanja u razgovorima o reviziji ustava 12. srpnja 1917. sa strane Češkog saveza bilo je dokaz za to, kako je već onda većina naših političara vjerovala, da će se o sudbini monarhije ili o njenoj eventualnoj reorganizaciji moći govoriti tek prema rezultatima rata. Bili smo prema tome od toga doba mirniji davajući, kako sam rekao, svim daljim akcijama naše domaće politike odlučno revolucionarni smisao.

Priznajem, da nismo uvijek imali pravo u tim svojim komentarima što se tiče zastupničke delegacije i politike Narodnog vijeća; bila je oportunističkija nego što smo sami priznavali. Pa ipak smo tako postupali u potpunoj svijesti svoje odgovornosti, ne varajući stvarno nikoga; imali smo pravo, kad smo te akcije tumačili savezničkoj javnosti

onako, kako ih je u stvari shvaćala cijela naša javnost.

Na prikaz tih događaja u vezi s našom inozemnom akcijom vratit ću se na drugom mjestu.

D) KONFERENCIJA II. INTERNACIONALE U STOCKHOLMU I CZERNINOVA MIROVNA POLITIKA. — NAŠI SOCIJALISTI U STOCKHOLMU

95.

Gotovo istodobno sa gore navedenim pokušajima bečke vlade došlo je do međunarodne akcije velikog političkog značenja, koja se produljila sve do jeseni 1917.; silno je uzbudila međunarodno mišljenje, a našoj akciji donijela je neosporno nekoliko lijepih rezultata. Radi se o poznatom pokušaju saziva II. Internacionale u Stockholmu u ljeto ili jesen 1917.

Nije to samo bio pokušaj da se djeluje na vlade obaju zaraćenih tabora u svrhu brzog završavanja rata u interesu radništva; bio je to također i prvi pokušaj da se riješi duboka i akutna kriza, u kojoj se socijalizam našao zbog rata i prvi pokušaj za to, da međunarodni socijalizam bude na vrijeme pripravljen i idejno i praktično za njegovo završavanje. Problem bi tražio dugu analizu, ako bi se htio pretresti opširnije. Ali to nije moja zadaća. Želim se pitanja dotaknuti samo u koliko je potrebno da se stockholmska konferencija shvati i teorijski i praktično i koliko ima direktne ili indirektne veze sa našom oslobodilačkom akcijom.

Međunarodni socijalizam bio je u potpunoj krizi, u koliko se opirao u svojoj praksi na dosljednu primjenu marksističkih teorija, već prije rata. Rat je tu krizu pojačao i ona se pojavila u potpunoj mjeri u taktici socijalističkih stranaka; i danas poslije rata jasno je svakome, naročito zbog spora komunizma sa socijalizmom II. Internacionale i zbog iskustava u ratu uopće; ona je tražila definitivno riješenje. Već

prije rata su se među socijalistima vodile prepirke zbog historijskog materijalizma, pitanja rata i revolucije i sudjelovanja socijalističkih stranaka u vladi. Iskustva iz rata i vremena poslije rata riješili su mnoge od tih sporova. Borba za komunizam i boljševičke ideje dala je sporovima novo obilježje i pomoći, da se riješe. Socijalistički teoretici počinju danas da se potanko bave svojim ratnim i poratnim političkim i socijalnim iskustvima, i nadajmo se, da će imati odvažnosti da kažu jasno, u čemu se službeni socijalizam varao, i kakve pouke treba da izvuče iz rata i poslijeratnih događaja.

Kriza se pojavila prvo praktično odmah kad je buknuo rat. Marksizam je rat smatrao, da iskreno kažem, potrebnim proizvodom buržoaske i kapitalističke društvene strukture i kapitalističkog imperijalizma, pri čijem stvaranju imadu svi jednaki udio i jednaku odgovornost. Zato je bezobzirna borba protiv svakog rata, bez kompromisa i obzira na to, koja je država angažirana u njemu, bila logična posljedica. Odatle potiču rezolucije socijalističkih kongresa, tražeći međunarodnu solidarnost svih radnika svih država i generalni štrajk protiv zaraćenih strana. Baš uoči rata II. Internacionala je na kongresu u Baselu objavila u tome smislu ratovima rat i pozivala sve socijalističke stranke na međunarodnu solidarnost i protiv vlastite domovine, koja je izazvala rat i koja je za njega odgovorna. Pa i pored svega toga do međunarodne solidarnosti radničkih stranaka i radništva uopće nije došlo odmah poslije početka svjetskog sukoba. Nije čak bilo ni ozbiljnog pokušaja da se do nje dođe. Svaka socijalistička stranka poslije kratkog oklijevanja zauzela je svoj vlastiti stav, ne brinući se mnogo za Internacionalu. Internacionala se automatski raspala. To je naravno činjenica tako važna, da traži, da se iz toga izvuku odgovarajuće konsekvencije.

Različita taktika pojavila se i zbog toga, što je za neke stranke, za koje je problem sudjelovanja u

vladi zajedno sa buržoaskim strankama bio najveći, sve riješeno odjednom. U Francuskoj na pr. stupa u vladu narodne obrane i ujedinjenja tradicionalni i nepobjedivi branič francuskog marksizma prije rata i protivnik sudjelovanja socijalizma u buržoaskim vladama, Jules Guesde, u Belgiji čini to isto tadašnji predsjednik Druge Internacionale, E. Vandervelde, u Engleskoj član vlade i napokon član užeg kabineta, koji je vodio rat, postaje A. Henderson. Tokom rata ta participacija se produljuje, negdje zbog promjene unutrašnjih prilika prestaje, dok su prije toga socijalisti u vladi i u vodstvu rata igrali odlučnu ulogu (Albert Thomas u Francuskoj, Henderson u Engleskoj), negdje se produljuje sve do kraja rata, a i za mirovnih pregovora (Vandervelde). U Rusiji u posljednjoj fazi prve tako zvane narodne revolucije, dobivaju socijalisti u ruke tako reći cijelu državu, a boljševička revolucija daje ju u ruke potpuno socijalističkim ekstremistima. U nekim neutralnim državama jača se socijalizam zbog razvoja ratnih događaja toliko, da dobivaju negdje vladu potpuno u svoje ruke ili barem većim dijelom (Švedska, poslije rata Danska, Engleska, Čehoslovačka).

U državama centralnih sila nije bio socijalizam prije rata toliko moćan, da bi se moglo računati sa njegovim direktnim sudjelovanjem u vladi (došlo je do toga tek kasnije, u doba teških neprilika za Njemačku — Scheidemann); zato su se socijalisti indirektno postavili za svoje države skoro neograničeno. Njemački socijalni demokrati glasali su 4. kolovoza 1914. za ratne kredite i pored toga, što je svakome bilo jasno, da je austro-ugarski ultimatum Srbiji bio svijesno pripremljen razlog za objavu rata i da sa socijalističkog gledišta nije bilo ispravno dati mu odobrenje u bilo kakvoj formi i pred bilo kakvim uvjetima. Ako se ukazivalo na to, da se radi o borbi protiv carizma i ako su se neki pozivali na Bebelovu izreku, da bi on sam uzeo pušku u ruku, kad se radi o borbi protiv barbarskog ruskog kozaštva, ne može

se to ipak smatrati opravdanim. Kautsky je to znao; osjećao je dobro slabe strane toga postupka, a imao je kasnije odvažnosti da to kaže i otvoreno. U prvo vrijeme rata različni teoretičari socijalno demokratski su ipak tu i tamo pokušali da učeno dokazuju, da je postupak stranke odgovarao principima marksizma.[1])

Postupak socijalističkih stranaka u Austro-Ugarskoj isto se tako ne može braniti ili još manje. Kod njemačke socijalno-demokratske stranke postupak je imao karakter kukavičluka, kod drugih se mogao izraziti riječima: strah za eksistenciju. Dugo mjeseci nisu te stranke — osim frakcije Fridriha Adlera — imale odvažnosti (ili možda nisu mogle?) da kažu o ratu nešto drugo do ono, što se dalo smjestiti u okvir službene proturuske i protuengleske argumentacije vlada centralnih sila. Teoretski i praktično bilo je to

[1]) Ne bih bio pravedan, kad u obranu njemačkog socijalizma ne bih naveo ono, što se obično navodi, a što je napokon potrebno uvažiti u pogledu njegovih postupaka za vrijeme rata. Htio bih naime konstatirati samo ovo:

Da je njemačka socijalna demokracija odobravanjem ratnih kredita 4. kolovoza 1914. učinila sudbonosnu grijesku, uvidjeli su njeni vođe veoma brzo. U svoje opravdanje pozivaju se na specijalne prilike na početku rata. Bernstein upozoruje na to, da je predsjedništvo socijalno-demokratske stranke odmah poslije odašiljanja austro-ugarskog ultimatuma Srbiji izdalo energičan protest protiv habsburške politike i u njemu pozvalo vladu, da nipošto ne sudjeluje u austro-ugarskom ratu. Stranka je protiv rata priredila i javne skupštine.

Odmah poslije toga događaji su se razvijali nevjerojatnom brzinom. U Bruxellesu na kongresu Internacionale se mislilo, da je još dosta vremena. Nedjelju dana kasnije trebalo je, da se zauzme stanovište u pitanju držanja u slučaju prijetećeg rata. Ali do toga nije došlo. Hermann Müller, koji je onda pripadao radikalnom krilu stranke, mogao je odmah poslije bruxelleske konferencije s pravom izjaviti u Parizu, da će stranka na njemačku objavu rata odgovoriti generalnim štrajkom. To je bilo načelno stanovište radikalskog krila. 31. srpnja stigla je vijest o ubistvu Jauresa. Berlinski socijalni demokrati su mislili, da su Jauresa ubili ruski emisari. Njemačka vlada je uspjela da rat s Rusijom gurne u prvi plan, dok je sa fran-

opadanje. Takav postupak bio je uopće razlagan potrebom, da se sačuva socijalistička stranka od propasti i da se spriječe progoni, da bi u času, kad rat bude završen i kad počnu pregovori za mir, bili pripremljeni za velike zadaće i da bi pozvali na odgovornost svoje vlade. Bio je to svoje vrste pokušaj dekretiranja neutralnosti stranke u ratu, ponekad kako tako branjen od marksizma, uz tihi pristanak na to, da svaki pristaša ispunjava vojničke i gradjanske obaveze u korist svoje zaraćene države.

Tu i tamo išlo se i dalje: pronijeli su se glasovi, da su stranke obavezne braniti svoje države protiv imperijalizma napadača sa druge strane. Ukazivalo se na engleski imperijalizam i na njegovu kolonijalnu politiku, na carizam, imperijalizam i militarizam ruski i kasnije na sebičnu politiku talijansku. Borba za oslobođenje potlačenih srednjeevropskih naroda bila je tumačena kao nesocijalistički nacionalizam, marksizam je obrazlagao ekonomsku potrebu da se monarhija sačuva kao velika gospodarska cjelina; politički se ukazivalo na ugnjetavačku politiku na neprijateljskoj strani (engleske kolonije, Irska) i njihova borba za demokraciju bila je smatrana neiskrenošću. Ali ja ne ću ulaziti u pojedinosti: naročito ne u pojedinosti socijalističkih deklaracija i djela nekih vođa (Scheidemann, Pernerstorfer, Daszynski, Šmeral).[1])

cuskom vladom pregovarala još dvadesetčetiri sata. Rat s Rusijom bio je još iz Bebelova vremena opravdan i u socijalnoj demokraciji.

Na sjednici socijalno-demokratske frakcije 3. kolovoza 1914. bilo je još 14 zastupnika protiv ratnog kredita; među njima bio je i Hanse, tadašnji predsjednik stranke. Bilo je dogovoreno, da se frakcija podredi većini. Pošto je većina za ratne kredite postojala, socijalno-demokratska stranka je u sudbonosnom času uglavnom pod utjecajem korespondencije između Engelsa i Marxa iz 1870. godine, glasala u parlamentu za kredite. Tvrdi se, da je glasovao »protiv« zastupnik Rühle (kasnije pristaša Karla Liebknechta); zastupnik Kühnert se udaljio. Bernstein je vjerovao da stranka nije uopće glasala ni »za« ni »protiv« rata, jer je to pitanje bilo u vladi definitivno riješeno. Rat je bio objavljen. Za objavu rata nije bilo potrebno pitati parlament, to je bilo pravo krune i vlade.

Zbog toga je stanovište socijalne demokracije bilo potrebno ocjenjivati drukčije; socijalna demokracija nije mogla spriječiti rata, koji je već bio na pragu. Rusi su stajali na granici, i pod tim pritiskom socijalna demokracija nije mogla razgovarati načelno pacifistički. Bernstein dopušta, da je postojalo mnogo pristaša za rat; vlastodršci su radničke vođe obasipali laskanjem, »a mnogi podnose«, misli Bernstein, »najveći pritisak lakše nego laskanje.« — Navodim za opravdanje stranke ono, što se navesti dade, sasvim objektivno. Ja sam postupak stranke smatrao nepravilnim.

96.

Socijalisti savezničkih zemalja bili su u velikoj većini duboko uvjereni, da svoje zemlje brane od napadaja apsolutizma i militarizma centralnih sila, i išli su sve do kraja rata dosljedno sa svojim vladama. Stvorili su se i kod njih marksistički radikali, koji su im to prigovarali i primili politiku konferencije u Zimmerwaldu, koja je stvorila odjednom tako zvane manjinske frakcije, koje su poslije rata prišle uglavnom komunistima. Po mome mišljenju postupak savezničkih stranaka nije bio uglavnom i u bitnom u suprotnosti sa socijalističkim osjećajima. Stranke su to i same osjećale i zato su išle naprijed dosta mirno i čvrsto. Do danas se još nitko nije odvažio da prigovara Vanderveldu, da je za cijelo vrijeme rata bio u vladi i da je primao odgovornost za odbranu zemlje. Marksistička teorija, dosljedno ostvarena, toga mu svakako nije dopuštala.

Najbolje teoretske i praktične nedostatke službenoga predratnog socijalizma dokazuje zaključak iz toga praktičnog postupka socijalističkih stranaka

[1]) Da ne budem nepravedan, naglašavam ovo:

Postepenim raspadanjem habsburške monarhije politika Adlerove frakcije se precizirala i njen je utjecaj rastao. To se mora pripisati aktivi austrijskog socijalizma za vrijeme rata. 1918 postaje od Adlerove frakcije snažna ljevica, koja se prema monarhiji drži sasvim neutralno i izjavljuje da je ne će braniti od pobunjenih naroda. Na kraju rata izričito se izjašnjava

obaju tabora: saveznički socijalisti, radeći otvoreno i svijesno protiv slova marksističke nauke, radili su ispravno sa stanovišta revizionističkog socijalizma, koji je davno kritizirao strogo, neživo i materijalističko marksističko shvaćanje buržoaske države, narodne ideje i ideje internacionalizma, interesa radnikova u vlastitoj državi i sudjelovanja socijalističkih stranaka pri vladinoj odgovornosti. Na isti način osjećali su to instinktivno i prosti radnici; tako su to shvaćale i njihove stranke, tako je na to gledalo javno mišljenje, prijatelji i protivnici socijalizma, teoretici i praktičari. Sjajan primjer za to su trojica marksista savezničkih zemalja — Jules Guedes, J. Hyndmann i G. Plehanov pored predsjednika Internacionale, Vandervelda. Karakteristično je takodjer, da je H. Branting potpuno odobravao njihov postupak.

Socijalisti centralnih sila, braneći marksizam, osjećali su sami, da se ne upravljaju njegovim načelima i da ne vrše ono, što su godinama obećavali svojim masama i Internacionali za slučaj ratnog sukoba. Njihova praksa se znatno razilazila sa njihovom teorijom. Prirodna posljedica bila je odmah tu: sporovi unutar njihovih stranaka bili su mnogo oštriji nego u strankama savezničkih država i završavani su još za rata (ili odmah poslije rata) strašnim raspadanjem u frakcije nove stranke.

Ti raspadi dolazili su naročito zbog toga, što su radničke stranke same instinktivno osjećale, u čemu je griješilo vođstvo njihovih stranaka i veoma su odlučno davale tome izraza. U pojedinim strankama ta

za samoodređenje naroda, odbija ma kakvu suradnju, direktnu i indirektnu, za održanje monarhije i traži u duhu svojih doktrina ujedinjenje svih Nijemaca u narodnu cjelinu. U bistvu je to značilo rad protiv postojanja habsburške monarhije. To je stanovište odgovaralo potpuno načelima stranke. — Kod čehoslovačkih socijalnih demokrata bio je razvoj sličan sa malim narodnim obilježjem: borba Habermanova, Soukupova, Bechynova pravca protiv pravca Šmeralova.

se kriza nije pokazala odmah u raspadanju zato, što je na vrijeme došlo do promjena u vođstvu i orijentaciji stranke. U tome smislu je čehoslovačka socijalno-demokratska stranka doživjela isti razvoj kao cijeli narod, priklonivši se orijentaciji savezničkih socijalističkih stranaka (francuske, belgijske, engleske). Ti raspadi događali su se naravno i u savezničkim zemljama. Bili su prirodni i potrebni, naročito kasnije, pod utjecajem Rusije i boljševizma. Ali su bili mnogo manji i nisu imali za temelj u tolikoj mjeri postupak stranke za vrijeme rata kao u državama centralnih sila.

Prirodno je, da su se iz te situacije otvorili oštri prigovori socijalista protiv socijalista, uzajamno optuživanje zbog izdaje ili barem napuštanja socijalističkih principa, nemogućnost uzajamne diskusije i objektivnog rasuđivanja situacije. Praktički je to značilo, kao što sam već rekao, kraj Druge Internacionale. Bilo je onda logično, da su ekstremisti pokušali osnovati treću Internacionalu, moskovsku, skoro bih rekao, supermarksističku. Djelomično ponavljanje historije iz 1848.

Još su najdosljedniji u svojim postupcima bili talijanski socijalisti-neutralisti. Imali su mnogo udobnije stanovište: Italija je stupila u rat kasnije, nije to za nju bio direktno obrambeni rat, a nije imao ni karakter kao rat, koga su vodile Ujedinjene države sjeveroameričke. Za to je njihova neutralistička dosljednost najbolje odgovarala službenoj doktrini Druge Internacionale. Ali imala je loše posljedice: stranka nije bila spremna, da preuzme vladu poslije rata, kad je nastavila sa svojom negativnošću iz doba rata; a u stranci je došlo do krize zbog toga, što su talijanski socijalisti-reformisti postupali isto tako za vrijeme rata kao i ostale socijalističke stranke u savezničkim zemljama. Najozbiljnija posljedica njihova postupka bila je naravno ta, da su pomagali stvaranju onih prilika u Italiji, koje su je doveli do današnje diktature.

Nemajući mogućnosti, da ovdje pretresem potanko pitanje, u kojoj su se mjeri pojedini principi marksizma za rata i poslije rata pokazali kao ostvarljivi ili ne, ovdje konstatiram: historijski materijalizam i princip klasne borbe nisu se u svoj svojoj marksističkoj oštrini u ratu pokazali kao ispravni. Ako uvažimo i shvatimo veličinu uloge, koju su za vrijeme rata igrali čisto politički problemi, na pr. ideje demokracije, narodnog samoopredjeljenja, ideologija nacionalizma uopće, borba protiv dinastija i autokracija, vjerski problemi, većinom znatno nezavisni od bilo kakvih gospodarskih razmišljanja, moramo iznova naglasiti potrebu revizije te strane službenoga predratnog socijalizma.

Ako uvažimo, da se problem rat — revolucija — sveopći štrajk — ili čak Marksova radnička revolucija sa skrštenim rukama, tako kako je to marksizam formulirao i prenosio u praktičnu politiku (naveo sam gore, da je njemački socijalni demokrat i predstavnik stranke u Internacionali Müller nekoliko dana prije objave rata u Parizu izjavio, da će njemački socijalni demokrati odmah objaviti sveopći štrajk, ako bi se vlade odvažile da provociraju rat), praktički se nije izrazio ni u jednom ozbiljnom pokušaju; ako uvažimo dalje, da su buržoaske države u svjetskoj katastrofi, kojoj nema primjera, pokazale daleko više sloge, čvrstoće i snage, nego što je dopuštala dosadašnja marksistička doktrina; da se u ratu dosljedno svuda osjetila uzajamna veza radničke klase sa buržoaskim klasama daleko više nego je dokazivala doktrina; da se socijalizam mnogo manje sprema na to, da se dočepa vlasti — kako su ratni, a naročito poratni primjeri pokazali upravo dokumentarno — pa dakle i revolucije, nego što je marksizam to predpostavljao; da marksistička koncepcija o preuzimanju vlasti nije računala sa čitavim golemim problemom socijalističke birokracije; da je teorija o svjetskoj revoluciji i diktaturi proletarijata (ta se ideja poratnim pokušajima sigurno često dovela ad absurdum) u toj formi, kako ju je formulirao marksizam, uopće sumnjiva; a last not least: uvažimo li, kako ratni i poratni primjeri participacije socijalizma u vladama pokazuju, da će na kraju krajeva najsigurniji put do socijalizacije biti i ostati mnogo više nego što se mislilo polovično sudjelovanje socijalista u administraciji i vladi, postepeno navikavanje na pozitivni administrativni i državnički rad, postepeno zauzimanje pozicija, sa kojih se više ne će ustupiti, a time i na neizbježivu suradnju sa buržoazijom — vidimo krizu marksizma, a time i službenog predratnog socijalizma u punom svome opsegu i snazi. Napominjem, da to ne znači odstupati u principu od ideje revolucije uopće. Postoji stara istina, koja vrijedi za sve režime, da pod izvjesnim okolnostima revolucija može biti i nužna i ispravna.

Nedostaci državničkoga praktičnog iskustva kao i administrativna i teoretska bespomoćnost i kolebljivost predratnog međunarodnog socijalizma, skrivili su također barem djelomično sudbonosnu situaciju ruskog socijalizma, u kojoj se našao u času, kad je trebao biti najviše na visini, a omogućilo je to i uspjeh ruskog boljševizma. Nezadrživa postepena likvidacija prvobitnog, radikalnim marksizmom inspiriranog boljševizma u Rusiji i na drugim mjestima, bit će samo novi dokaz o ispravnosti toga, što je ovdje rečeno. Uostalom današnji boljševizam je sasvim drukčiji nego boljševizam 1919.-20.

Rekao sam, da u ovoj kratkoj skici imam jedino namjeru da ukratko razjasnim, iz kakvih je praktičnih i teoretskih poteškoća potekao pokušaj za sastanak stockholmske konferencije. Njen neuspjeh je u prvom redu dokazao, da je bila prerana. Činjenica, da su prilikom stockholmske konferencije pojedine socijalističke stranke jedva počele objektivnije promatrati ratne dogadjaje i slobodnije se izražavati o tome, što znači ruska revolucija i kriza socijalizma u ratu, da su se svjesnije počeli dijeliti na majoritare

i minoritare, na vladine socijaliste i radikale itd, — značila je riješenje krize socijalizma u počecima, i da ni stranka ni vodje nisu zreli za to, da bi mogli objektivno reći, gdje je pogreška, na kome je krivica i kako treba orijentirati razvoj socijalizma sutra. Sazivači stockholmskih sjednica bili su uopće svijesni svoje zadaće i zato su se trudili, da se njen program što više ograniči. Ni to nije pomoglo.

Uostalom 1917. godina nije bila zrela za riješenje te krize. Bit će za to potrebno mnogo godina i proučavanja svih socijalističkih iskustava iz rata, pogotovo na kraju rata i po ratu. Međunarodni je socijalizam ratnim i poratnim prilikama stekao toliko pogodnosti i iskustava, ali isto tako je pretrpio toliko poraza, da naprosto nije moguće ne izvoditi iz toga teoretske i praktične zaključke. Socijalizam poslije rata bit će svakako drukčiji nego što je bio predratni socijalizam. Danas on na tome teško i polako radi. Zbog rata postade od njega velika svjetska sila, a svoju moć još će bolje učvrstiti, u koliko prije znanstveno bude znao riješiti ratnu i poratnu krizu svoje teorije i prakse. Svaki razuman čovjek trebao bi da želi, da mu to u interesu napretka i mirnog razvoja čovječanstva uspije što brže.

98.

Kao što je poznato, na početku 1917. od ostataka odbora Druge Internacionale prikupljanjem Švеđana, Danaca i Holandeza (i belgijskog poslanika Huysmansa) stvoren je socijalistički holandsko-skandinavski odbor (Troelstra—Huysmans, Branting), koji se, uzevši sebi za cilj brzo svršavanje rata, naročitom okružnicom obratio na sve socijalističke stranke, koje su prije rata bili članovi Druge Internacionale. U upitnom arku bila su stavljena tri osnovna pitanja:

1. Žele li stranke ponovno stvaranje Internacionale?

2. Jesu li voljne sudjelovati pri međunarodnoj socijalističkoj konferenciji?

3. Pod kakvim uvjetima bi moglo doći, po njihovu mišljenju, do mirovnih pregovora i svršetka rata?

To posljednje pitanje bilo je prirodno najteže i slaganje kod te treće točke značilo je sporazum u prve dvije točke. Mora se naglasiti, da je u okružnici kod trećeg pitanja bio umetnut i čehoslovački problem, a time i pitanje postojanja habsburške monarhije.

Odbor, pomagan događajima i brzim razvojem u pitanju socijalističkog utjecaja u Rusiji, pozvao je pojedine socijalističke stranke prvo odvojeno na predsavjetovanje u Stockholmu, na kome je trebalo doći do diskusije o tim pitanjima i razjašnjenju spornih pitanja, a tek onda do određivanja definitivnog programa sveopće konferencije i odluke o njenom sazivanju.

Okolnosti, u kojima je došlo do sazivanja konferencije za predsavjetovanje unaprijed su određivale stanovište, koje će prema njima zauzeti obadvije zaraćene strane. Sazivači su bili bliski nazorima — i ako ih nisu primali potpuno — stvorenim na prvim socijalističkim pacifističko-doktrinarskim konferencijama, koje su obje strane činile jednako odgovornim za rat i koje su htjele da se brzo završi bez obzira na rezultat, a od radničkih stranaka, da odmah počnu sa klasnom borbom bez obzira na odbranu domovine. Bili su uglavnom skloni sklapanju brzog mira u smislu »status quo ante bellum«. Akcija petrogradskog sovjeta radnika i seljaka, koja je svečano proglasila načelo mira bez aneksija i kontribucije, iako je bila samostalnija i revolucionarnija, učinila je mnogo za jačanje djelatnosti holandsko-skandinavskog odbora i omogućivala njegov eventualni uspjeh.

To stanovište odgovaralo je u velikoj mjeri tadašnjoj situaciji habsburške monarhije, Czerninovu raspoloženju i potrebama Beča i Budimpešte uopće. Berlinski umjereniji krugovi su od te akcije obećavali sebi otežanje unutrašnje situacije u savezničkim ze-

mljama, gdje su dosad socijalisti držali jedinstvenu frontu, koja bi uspješnom akcijom te vrste mogla biti razbijena, a i slabljenje otpora protiv monarhije izvana, ako izvikana, apsolutistička i militaristička berlinska vlada dade njemačkim socijalistima potpunu slobodu, kako bi mogli sudjelovati pri akciji i reći svoje mišljenje. Osim toga su u akciji vidjeli dobru propagandu protiv svojih radikala u zemlji, na koje će ta međunarodna akcija sigurno djelovati pomirljivo. Svojih socijalista se u tim prilikama nisu plašili.

U savezničkim državama sve su vlade bile jednodušno protiv akcije holandeško-skandinavskog odbora, jer je ta akcija bila u svojim posljedicama protih svih interesa, potreba i planova Saveznika.

Czernin, hvatajući se svake prilike za potporu svoje politike za brzi sveopći ili barem separatni mir sa Rusijom, shvatio je, da bi u toj prilici mogao za svoje ciljeve prilično iskoristiti i socijalno-demokratske stranke centralnih sila. Uspjelo mu je to kod austrijskih socijalista veoma dobro, a djelomično i kod njemačkih; nama je u stvari mnogo koristio, omogućivši odašiljanje čehoslovačke delegacije u Stockholm. Čitav manevar sa stockholmskim kongresom okrenuo se ipak protiv centralnih sila. Jer lukavstvo u stvarima tako dalekosežnim i načelnim napokon mora skrahirati. A to vrijedi za lukavstvo u politici uopće.

Czerninu je kongres išao u račun i protiv glavnoga austrijskog saveznika, Njemačke, protiv koga je pomoću austro-ugarskih socijalnih demokrata plasirao svoje ratne, s obzirom na Berlin, umjerene ciljeve i načelo o miru »bez aneksije i kontribucije«. Pomagao je dakle ideju kongresa, kad se pojavila, ili bolje rečeno, iskoristio ju je potpuno za sebe, kad mu se pružila prilika; za austro-ugarske socijaliste izaslanike na kongres u Stockholmu rekao je, da doduše nisu njegovi mandatari, ali da idu s njegovim potpunim pristankom, i da im zastupnički mandat može

biti potpuno na dispoziciji pomoću kurirne službe, šifre itd.

Czernin je također djelovao u tome pravcu, da turska vlada na brzinu stvori svoju socijalno-demokratsku stranku, da joj odredi program, koga treba da brani na konferenciji i da je pošalje onda u Stockholm. Taj je manevar uspio, konferencija je delegate priznala, primila, saslušala: iznijeli su zahtjeve Czernina i turske vlade o integritetu Turske, vraćanja Egipta, očišćenju teritorija od Engleza itd. Czernin je isto tako izradio sudjelovanje delegata iz okupirane Srbije, kojima je htio platiti i put, ali srpski delegati nisu na to pristali; a napokon i rumunjskih delegata, kojima je osigurao prolazak i udoban put preko habsburške monarhije i Njemačke. U pitanju pomaganja mirovne akcije stockholmske stajao je Czernin na istoj liniji s austrijskom socijalno-demokratskom strankom, s kojom je u tome pitanju usko surađivao. O svim tima pojedinostima austrijska stranka nije znala. Te činjenice su pak toliko rječite, da nije potrebno razjašnjenje o tome, kako je i sa gledišta socijalističkog za cijelu akciju bila potrebna uzdržljivost.

Socijalni demokrati, njemačko-austrijski i madžarski, i na konferenciji su radili za monarhiju: poznato je, da su se usprotivili čehoslovačkom zahtjevu, branili federalizaciju monarhije, odbijali miješanje inozemstva u unutrašnje stvari, austrijske i ugarske, nisu znali reći ništa protiv Beča i Budimpešte u stvari ratne krivice, njihove balkanske politike itd. Sam Kautsky osudio je njihovo držanje, smatrajući ga nacionalističkim, nedopuštenim sa socijalističkog gledišta. Njemačka socijalna demokracija (frakcija majoritara) izjasnila se protiv vraćanja Alzasa i Lorene Francuskoj, a za slobodu Egipta, Tripolisa, Maroka, Irske, Indije i Koreje, a nipošto za slobodu potlačenih

austro-ugarskih naroda.[1]) Savezničke vlade, u prvom redu francuska i engleska, odbili su svojim socijalistima da dadu putnice i time su im zabranili sudjelovanje u Stockholmu uopće.

Direktno i sa simpatijama pozdravili su konferenciju ruski socijalisti, a među njima naročito socijalno-demokratske skupine, koje su trebale imati većinu u spremanoj delegaciji. Petrogradski sovjet, u kome su bili reprezentirani svi socijalistički sastavni dijelovi, primio je prijedlog konferencije skoro s oduševljenjem, uočivši u njemu jednu od praktičnih posljedica svojih nazora o ratu i miru. Sudjelovanjem socijalista u vladi bilo je također dano stanovište Rusije kao države, koja je bila konferenciji sasvim naklonjena, iako su buržoaski ministri, a naročito ministar vanjskih poslova Tereščenko, smatrali ne-

[1]) Prema vijestima delegata podružnice Narodnog vijeća u Rusiji, prof. Maxe, dr. Renner je propagirao plan o »Gross-Österreich« — podunavsku federaciju sa Rumunjskom, Srbijom i Bugarskom i sporazum sa revolucionarnom Rusijom u zajedničkim interesima na Balkanu i Crnom moru. Bio je protumadžarski, a djelomično i protunjemački raspoložen, čijom ratnom politikom, prema njegovu nazoru su svi u Beču bili neobično izmoreni.

Socijalni demokrati-minoritari iz Njemačke držali su se u Stockholmu daleko energičnije prema svojoj državi i vladi i sa shvaćanjem za naše stvari. Kautsky se na pr. prema izvještaju Maxe slagao s našim programom diobe Austro-Ugarske, vjerujući, da do nje mora doći, ako ne u ovom ratu, a onda u najbliže vrijeme. Vjerovao je, da je održanje habsburške monarhije bio prestižni prijeko potrebni zahtjev Njemačke, jer bi Beč u danim okolnostima morao biti uvijek njen vazal; a i autonomizacija bi bila samo plašt za tu političku činjenicu. Nije bio siguran, da se čehoslovačka država u ovom ratu može ostvariti, iako se s tim riješenjem slagao. Mislio je, da su centralne sile sve dosad ostale jake, i vjerovao, da sve zavisi od razvoja događaja u Rusiji. Akcija dra Rennera za »Gross-Österreich« smatrala se kao nacionalistički ispad male austrijske buržoazije. Češke zastupnike i njihovu politiku također je kritizirao kao nedovoljno radikalnu, koja očekuje mnogo od dinastije. Navodim ovo svjedočanstvo zbog njegove zanimljivosti i osobe, od koje potječe.

mogućim, da dođu na konferenciju kao delegati, a članovi vlade. Delegat je trebao da bude Skobeljev.

99.

Nije moja zadaća, da se ovdje bavim historijom i podrobnim izlaganjem akcije holandsko-skandinavskog odbora u stvari stockholmske konferencije. Rekao sam već, zašto je cijela akcija morala propasti iz razloga čisto socijalističkih. Pripravni odbor skupio je dosta materijala, koji će jednom biti sjajan dokaz krize predratnog socijalizma, a naročito marksizma, a služit će i za povijest svjetskog rata. Akcija odbora morala je propasti i iz opće-političkih razloga. Odbor sam bio je svakako iskren i u svojim namjerama pošten. Ali poveo je akciju, koja je svojom suštinom, u času kad je do nje došlo, bila po volji službenoj politici jednoga zaraćenog tabora, koji je, mirno sudeći, bio idejno i moralno svakako manje u pravu, i tako izgubio karakter nestranački. To joj je zadalo prvi teški udarac.

Drugi udarac bio je još teži: postalo je uskoro sveopće poznato, da je bečka vlada (naročito Czernin) pomagala akciju, da ju je direktno prihvatila i da su austro-ugarski socijalisti u Stockholmu iznijeli zahtjeve, koji su se malo razlikovali od službenih deklaracija i mirovnih ciljeva Beča i Budimpešte, koji su počeli rat.

U tome je baš bila treća odlučna slabost cijele akcije: njemačke socijalno-demokratske stranke, njemačko-austrijska, madžarska, poljska, bugarska, turska i dr. pokazale su u svojim proglasima malo odvažnosti i nezavisnosti od svojih vlada, malo objektivnosti i socijalističke načelnosti; socijalistički vođe, koji su vodili pojedine socijalno-demokratske stranke evropske (ili njihove frakcije), nisu bili dovoljno na visini. To je bilo odviše jasno i to je odmah diskreditiralo ideju konferencije. Isto tako činjenica, da je bilo potrebno izbjeći diskusiju o odgovornosti za rat

uopće (bez koje uostalom nije bilo moguće odgovoriti na treće pitanje sazivačkog odbora), pokazala je, da se na uspjeh akcije ne može uopće misliti. Na ove slabosti ili neiskrenosti, u svojim osobnim razgovorima Kautsky je energično ukazivao, a javno su je osvijetlili u svojim deklaracijama pojedini ruski socijalisti.

Izjava holandsko-skandinavskog odbora početkom rujna 1917., da akcija nije uspjela i da do saziva međunarodne konferencije u Stockholmu momentano ne može doći, bila je samo logičan završetak događaja i slavna potvrda nerješivosti ratne krize međunarodnog socijalizma za vrijeme rata.

I u tome je dobio Czernin potpunu zadovoljštinu. Czernin naime nije konferenciji želio uspjeha; nije htio, da socijalističke stranke određuju uvjete mira, jer se plašio, da bi time snaga socijalizma porasla i da bi sve socijalističke stranke u svima državama Srednje Evrope politički i moralno iskoristile eventualni uspjeh mirovne akcije za pojačanje svojih pozicija, upliva i svoje političke organizacije. Radilo mu se naprotiv o neuspjehu socijalističke akcije.

Kad se naime zauzimao u Carigradu, da i Turska pošalje svoje delegate u Stockholm, izričito je turskoj vladi naglašavao, da mu nije važan uspjeh konferencije, nego naprotiv onemogućavanje njenog rezultata time što bi u toj povoljnoj međunarodnoj situaciji za centralne sile njene socijalističke stranke morale postaviti svoje integralne mirovne uvjete, u koliko je moguće u dogovoru sa vladama, koje imaju mogućnosti da na njih vrše utjecaj. Czernin je ispravno mislio, da će time doduše biti onemogućen socijalističkim strankama svaki uspjeh, ali da će centralne sile moći njihovu akciju potpuno iskoristiti. Istodobno je socijalistima biti onemogućeno da govore, da bi, kad im vlade ne bi bile sprečavale saziv konferencije, narodima donijele mir na vrijeme prije sveopće katastrofe. Bila je to igra, koja je dobro karakterizirala Czernina i njegovu ratnu politiku.

Za habsburšku monarhiju Czernin je obećavao, da će to malo pomaknuti naprijed ideju brzih mirovnih pregovora. Czerninova kalkulacija bila bi ispravna — kad bi takva lukavstva bila dovoljna u času, kad su se na ratištima ubijali milijuni ljudi i kad se radilo o sudbini Evrope možda za cijela stoljeća...

100.

Već sam rekao, da je akcija za stockholmsku konferenciju našem pokretu samo koristila. Mi smo u Parizu odmah iz novina i vijesti, koje smo dobijali od »Mafie« shvatili držanje bečke vlade i Czernina kao i politiku njemačkih socijalističkih stranaka. Također i borba u našoj socijalno-demokratskoj stranci, akcija Habrmanova i njegovih prijatelja protiv Šmeralove politike i napadaji u našoj štampi na naše tadašnje centraliste (Buriana i Steina) zbog njihova stockholmskog puta, dali su nam mogućnosti da propagandistički iskoristimo stockholmsku akciju protiv bečke vlade; dobivali smo tako nove privrženike za svoj pokret u socijalističkim strankama Zapadne Evrope.

U pariskom Narodnom vijeću i pariskom socijalističkom društvu »Jednakost« rodio se i bio ostvaren plan, da se direktno iskoristi akcija holandsko-skandinavskog odbora. Zastupnici našega oslobodilačkog pokreta, koji su predstavljali organizirane i priznate socijalističke socijalno-demokratske stranke, nisu mogli tražiti pristup na stockholmske razgovore.[1]) Pozvali smo dakle iz Pariza socijaliste, koji su sudjelovali pri našoj akciji u Americi, Rusiji, Londonu i Parizu, da se na konferenciju u Stockholmu obrate

[1]) Socijalistička akcija u Stockholmu igrala je onda u savezničkom taboru značajnu ulogu, tako da je to zahtijevalo veliku propagandističku napetost. Naši tiskopisi, revije (Nation Tchèque, Le Monde Slave, Československá samostatnost), broŝire i niz članaka u dnevnoj štampi dokaz su za to. Ja sam u toj kampanji sudjelovao veoma intenzivno.

makar memorandumom. Memorandum je bio izdan (potpisali su Pergler, Brož, Veselý, Houska i Richter), poslan u Stockholm i preko ondašnjeg odbora je predan bio svima socijalističkim strankama, koje su sudjelovale u savjetovanju.

Podružnica Narodnog vijeća u Petrogradu iskoristila je još bolje konferenciju za obavještenje o našim narodnim planovima i ciljevima. Odmah u svibnju otišao je u Stockholm urednik B. Pavlů, a odmah za njim prof. Maxa. Prema Masarykovim instrukcijama pregovarali su sa različnim sudionicima konferencije, obavještavali ih o stanju u Rusiji i o našim ciljevima, pravili za nas propagandu u socijalističkim krugovima; Maxa, koji se zadržao u Stockholmu dulje, bio je osim toga u vezi sa Kautskim, ruskim ambasadorom, sa švedskom štampom, ruskim novinarima-dopisnicima.[2]) itd. Dao je konferenciji naše publikacije i memorandume i rezolucije naših kongresa u Rusiji, koje su onda išle od ruke do ruke svih delegacija pojedinih naroda.

Glavna njegova zadaća bila je da dođe u vezu sa delegatima naših socijalnih demokrata, da im dade obavještenja, da dobije izvještaje od njih i da se dogovori o eventualnoj političkoj suradnji sa domovinom, u koliko se s tim onda moglo računati. Ocjenjivali smo akciju holandsko-skandinavskog odbora i sa toga stanovišta: omogućio je našim socijalistima put u inozemstvo, njihov doticaj sa međunarodnom javnosti i s nama i dao nam mogućnosti za novu akciju, koja je imala velikog odjeka i uspjeha.

Prof. Maxa poslao mi je o svojim razgovorima detaljan izvještaj po talijanskom iredentisti Dudanu.

Našoj akciji u Stockholmu pridavala je važnosti i ruska privremena vlada. Miljukov se s njom slagao, izdao je Maxi i Pavlu diplomatske putnice, tražeći izričito, da češki delegati obavijeste o svojoj akciji također i njegove ruske urede, da budu u vezi sa ruskom ambasadom i da je obaviještavaju o toku stockholmskih savjetovanja. Prof. Masaryk je obavijestio o rezultatima stockholmske akcije isto tako i London, a ja Pariz.

Iskoristio sam njegove vijesti za obavještenje vladinih i političkih savezničkih krugova na zapadu. Jedna od posljedica je bila, da su se neki poznati francuski politički činioci obratili sa prijedlogom, da i ja sam na izvjesno vrijeme odem u Stockholm i da tamo djelujem u smislu savezničke politike i smislu politike socijalističkih stranaka u Zapadnoj Evropi, a naročito na Ruse. Najprije sam prijedlogu bio sklon, ali sam, ne mogavši napustiti naše parisko središte u tadašnje kritično vrijeme, odustao od toga plana.

Dodir sa čehoslovačkom delegacijom imao je za nas onda veliku važnost. Mogli smo mirno, autoritativno i direktno ispričati ovim važnim činiocima iz domovine sve što poduzimamo, što sebi obećavamo od rezultata rata, kako ocjenjujemo situaciju, što želimo od naših kod kuće. Bilo je to za nas u toliko važnije, što je delegacija došla poslije zasjedanja parlamenta i poslije poznate deklaracije Češkog saveza od 30. svibnja 1917.

Od Čeha u Stockholm su došli krajem svibnja 1917. najprije zastupnici socijalno-demokratskih centralista E. Burian iz Brna i Viktor Stein iz Beča. Konferencijski krugovi posvećivali su im malo pažnje, znajući malo političko značenje i programsku zavisnost naših centralista kao stranke od vodstva njemačke socijalno-demokratske stranke. Dodir s našim delegatima nisu izbjegavali; iskreno su opisivali progone češkog naroda od bečke vlade, skrajnje protunjemačke i protuaustrijska uvjerenja u svima češkim zemljama, naročito otpor protiv austro-njemačkoga ratnog programa. Sami su izražavali uvjerenje, da Austro-Ugarska u dosadašnjem obliku ne može ostati, ali borbu za njenu reorganizaciju htjedoše odgoditi za poslije rata. Za sadašnje vrijeme, opisujući užasnu bijedu, upravo glad, koja je vladala u Austriji u širim slojevima, iz socijalnih razloga smatrali su za važno, da se dođe do mira ma pod koju cijenu.

Izražavajući u svojim razlaganjima pred socijalistima ostalih zemalja uvjerenje o održanju monarhije

i poslije rata, svojim objektivnim crtanjem stvarnih prilika u Austro-Ugarskoj znatno su joj naškodili. Prema Maxovim izvještajima držali su se dobro; Burian je bio naivni, fanatični pacifist i doktrinarac, koji nije bio u potpunoj mjeri svijestan značenja državne samostalnosti. Inače je u stvari konferencije bila očigledna zavisnost od akcije Czerninove i austrijske socijalne demokracije. Za naš pokret imao i simpatija. Poruke, koje smo obojici dali za domovinu, ispravno su isporučili.

Delegati čehoslovačke socijalno - demokratske stranke (autonomisti), Antonin Němec i G. Habrman, došli su u Stockholm, mislim, 18. lipnja. Dr. B. Šmeral zaustavio se u Berlinu i Danzigu i došao četiri dana kasnije. Ostali su tamo sve do 1. svibnja 1917. Savjetovanja sa holandsko-skandinavskim odborom imali su 26. i 27. srpnja, kada je o njima bilo izdano službeno saopćenje.

Sa prof. Maxom delegacija je imala duga vijećanja. Predložio joj je referat o našoj političkoj i vojničkoj akciji sa dokazima i publikacijama. Prema Maxovim vijestima referat je na sve učinio dubok dojam. Němec je bio upravo uzbuđen i nije mogao slijedeće noći spavati; plašio se malo vojničke akcije i njenih posljedica. Habrman je potpuno pristajao, dr. Šmeral je zadržao svoje austrijsko stanovište.

Velike usluge učinila je delegacija našim stvarima, što je ocrtala objektivno teške prilike u Austriji, glad, bijedu i progone naroda. U tome smislu snažno je djelovao naročito opis prilika, Němcov i Habrmanov, i na socijalističke delegate i na novinare. Ali ni dr. Šmeral nije opisivao situaciju drukčije, naročito, što se tiče gospodarske strane.

Razgovori naše delegacije sa holandsko-skandinavskim odborom bili su ponekad veoma burni. Za riječ su se postepeno prijavili sva tri delegata. Dr. Šmeral je naveo približno ovo: Čehoslovački narod se zbog svjetskog rata našao u izvanrednom duševnom stanju. Živi u uvjerenju, da će poslije ovog rata

doći do raspada Austro-Ugarske, do oslobođenja čehoslovačkog naroda, i do stvaranja samostalne češke ili čehoslovačke države. 95% čehoslovačkog naroda misli veleizdajnički, želi propast Austro-Ugarske, propast Habsburga, poraz centralnih sila, a iz ruševina habsburške carevine očekuje ispunjenje svojih snova. Tih 95% češkog naroda vjeruje upravo fanatično, da će centralne sile na kraju krajeva to izgubiti, Antanta će pobijediti, a njenom pobjedom doći će do reorganizacije Srednje Evrope u smislu njenih političkih ideala. Ta vjera je tako čvrsta i direktno fanatična, da narodne snage, i to svi slojevi, ne vjeruju službenom obavještenju niti jedne riječi. Ako službena vijest donese sa ratišta obavještenje, da je saveznička vojska napredovala 3 kilometra, svi su uvjereni, da je istina zatajena i da napredovanje savezničkih vojska iznosi sto kilometara; i obratno, donese li službena vijest informaciju, da su jedinice centralnih sila napredovale sto kilometara, vijesti su označene kao lažne, netko se i nasmije, a svi su uvjereni u to, da je jedinicama centralnih sila uspjelo napredovati jedva 3 kilometra. Habrman je predstavnik te politike.

Habrman je to obavještenje dra Šmerala dostavio skoro doslovno prof. Maxi, preko koga je dospjelo u savezničku štampu. Tako je bio dan novi dokaz o uvjerenju češkog naroda, a tako su bile pobijene vijesti njemačke i madžarske propagande, koje su ocrtavale uvjerenje u čehoslovačkim zemljama kao povoljno za održanje monarhije. Izjava dra Šmerala mnogo je pomogla našoj akciji u javnom mišljenju savezničkih zemalja; došla je iz usta tadašnjeg najlojalnijeg pristaše austrijske politike u češkim redovima. Bilo mu je dakle vjerovano. Iskoristio sam sve to dakle i u svojim izvještajima vladama, naročito u Pariz.

Habrman se u svome obrazlaganju otvoreno postavio na stanovište čehoslovačke revolucije; tražio je uređenje samostalne čehoslovačke države, navo-

deći mimo ostalog, da su Habsburzi bili uvijek vjerolomci, a to su i sada, kad se govori o federalizaciji. U interesu je naroda, koji živi u monarhiji, da se Habsburzima onemogući dalji ostanak na vlasti i da se urede nove države na teritoriju stare monarhije. Němec je potvrdio veoma energično pitanje stanovišta čehoslovačkog naroda protiv rata, protiv monarhije i protiv Habsburga.

Memorandum naše delegacije poslije manjih popravaka bio je odobren od sve trojice delegata i predložen holandsko-skandinavskom odboru.

U cijelosti je cijela stockholmska djelatnost naše delegacije iz domovine i sudjelovanje naših inozemnih zastupnika iz Rusije donijela našem revolucionarnom pokretu mnogo dobra. Izvijestili smo političare iz domovine o našem inozemnom radu tako podrobno i točno, kako to prije toga nije bilo moguće; došlo je do važne izmjene nazora, do objašnjenja različnih nejasnoća i do uništenja sumnjičavosti. Dobili smo također i mi podrobne i važne vijesti iz domovine, koje su bile za nas — u Rusiji i na zapadu — veoma dobro agitacijsko sredstvo. Vijesti o odanosti i oduševljenju najširih slojeva naroda za našu borbu iznova nas je ojačalo.

Naprotiv vijesti našega inozemnog delegata izvršile su također svoj utjecaj na stilizaciju izjave obojice čeških delegata i čitavo njihovo držanje u Stockholmu. Važni su bili i razgovori naših zastupnika, naročito Habrmana, djelomično i Němca, s inozemnim političarima i novinarima, koji su tako ovjerovili ispravnost tvrdnja naše inozemne propagandne akcije.

A i izvještaj Habrmana Češkom savezu zastupnika u bečkom parlamentu, učinio je mnogo da se odbije sudjelovanje češke delegacije pri ustavnom odboru, gdje se trebalo raspravljati o promjeni austrijskog ustava. To sudjelovanje bilo bi smatrano kao pristanak zakonitih zastupnika češkog naroda na postupke Austro-Ugarske.

Najveći dio na uspjehu naše akcije u Stockholmu imao je Habrman. Nastupao je dosljedno, radikalno, hrabro. Uostalom Habrman je od prvog dana rata stajao na istoj revolucionarnoj liniji sa nama, i sudjelovao je u našem poslu u različnim oblicima, kao što je to već bilo rečeno. Njegovo djelovanje u stranci u tome smislu dovoljno je poznato. U Stockholmu je najprije imao namjeru da ostane u inozemstvu i da radi s nama. Na molbu Masaryka, koji je mislio, da je sada potrebniji kod kuće, vratio se u Prag. Tražio je barem sastanak s Masarykom i žalio je, da do toga, iako je sve bilo dogovoreno, nije moglo doći. Na toj liniji ostao je sve do kraja rata. Čitavim svojim radom za vrijeme rata učinio je našoj oslobodilačkoj akciji velike usluge.

Na razjašnjenje o našoj vezi sa zastupnicima čehoslovačke socijalno-demokratske stranke nadovezat ću kratak izvještaj o putu zastupnika Vl. Tusara u Švajcarsku u rujnu 1917., u vrijeme, kad sam pregovarao o našoj vojsci u Rimu. Tusar je došao u Švajcarsku, mislim, na međunarodni stručni kongres, bio je dobro obaviješten o tome, što se dogodilo u Stockholmu, znao je potanko situaciju u Beču i kod kuće, bio je isto tako obaviješten o svemu, što smo slali kući kroz »Maffiu«. S našom akcijom se slagao, bio je ipak oprezan i nije se angažirao.

Došavši u Švajcarsku, odmah je izvijestio naše prijatelje, da bi se htio sa mnom sastati. Dr. Sychrava mi je telefonirao u Rim, da je Tusar u Ženevi i što želi. Ne mogavši otići iz Rima, poslao sam u Ženevu posljednje vijesti o situaciji i molio ing. P. Baráčka, da razgovara s Tusarom.

Baráčkove vijesti djelovale su na Tusara. Bio je politički iskusan, znao je dobro prilike u Austriji, a znao je dobro ocijeniti i događaje u Rusiji i američkom pripremanju na rat. Iz njegovih daljih postupaka u Beču i Češkom savezu mi smo u Parizu mi-

slili, da je sa svoga boravka u Švajcarskoj odnio uvjerenje, da se čehoslovačka politika mora postepeno orijentirati radikalno i revolucionarno.

Za vrijeme svoga boravka u Švajcarskoj bio je prirodno u vezi sa austro-ugarskim poslanstvom i izvijestio ga, da je u vezi s nama. Barun Musulin je telegrafirao i pisao u Beč o mome razgovoru sa zastupnikom Tusarom, da sam ja nepristupačan, da vjerujem u pobjedu Saveznika i pad Austro-Ugarske i da ćemo s našom akcijom ići do kraja.

Vijesti, koje nam je Tusar donio iz Beča, bile su veoma vrijedne. Sastavio sam od njih izvještaj za Quai d'Orsay. Bilo je to novo ovjerovljenje svega, što smo dosad politički radili i Saveznicima dokazivali.

XII.

POKUŠAJI ZA SKLAPANJE NEODLUČNOG MIRA. PREGOVORI SAVEZNIKA ZA SEPARATNI MIR S AUSTRO-UGARSKOM

Drugi dio

A) MIROVNA AKCIJA PAPE BENEDIKTA XV. I POLITIKA VATIKANA ZA VRIJEME RATA

101.

Jedan od karakterističnih dokumenata ratne situacije ljeti 1917. i dobar dokaz politike papinske stolice za vrijeme rata je mirovna nota pape Benedikta XV., datirana danom 1. kolovoza 1917., a koja je htjela da dođe do sveopćih mirovnih pregovora i time i do brzog svršetka rata. Zbog toga ide u okvir ovog izlaganja. Ratna politika Vatikana imala je naime tijesnu vezu s pokušajima za očuvanje monarhije habsburške a time direktno ili indirektno sa našim pitanjem. To me nuka, ako želim biti pravedan

i objektivan, da kažem nekoliko općenitih riječi o politici i diplomaciji Vatikana za vrijeme rata, u toliko više što kritički prosuđujem težnje za neodlučni mir u Francuskoj, Engleskoj, Italiji, Rusiji, Americi, i takvih činilaca, kao što je bio međunarodni socijalizam.

20. kolovoza 1914. umro je papa Pijo X., a 3. rujna 1914. za novog papu bio je izabran bivši zamjenik državnog tajnika Lava XIII., kardinala Rampolle, a kasnije državnog tajnika Pija X., Merry de Vala, od 1907. godine bolonjski kardinal, Giacoppo della Chiesa, koji je kao papa uzeo ime Benedikt XV.

Zbog rata se katolička crkva našla u veoma teškom položaju i s obzirom na političku stranu i s obzirom na svoju crkvenu, duhovnu i moralnu misiju. Politički bila je između dvije vatre i jasno zauzimanje stanovišta za ovu ili onu stranu moglo bi imati za nju veoma teške posljedice. Duhovno i crkveno bilo je u ništa manje teškoj poziciji: rat je desorganizirao vezu Vatikana sa svećenstvom i vjernicima obaju tabora, onemogućivao vršenje crkvenog utjecaja, ograničio u zaraćenim državama i slobodu crkve, škodio katoličkom propagandnom i organizacionom radu, podvrgavao svećenstvo, niže i više, višem autoritetu države. Također i moralni razvrat, koji je rat svuda širio, nije katoličkoj crkvi mogao biti od koristi. Katoličke institucije i katolički činioci bili su prisiljeni, da se politički u svakoj državi postave za težnje svoje države, a ta potreba uništavala je dosadašnju međunarodnu katoličku solidarnost.

Benedikt XV. bio je izabran za papu svakako zato, što je tako dugo surađivao sa papom Lavom XIII. i Pijom X. i njihovim državnim tajnicima Rampollom i Merry de Valom. Političke i diplomatske zadaće crkve u ratu pokazale su se već u rujnu 1914. tako teške da se neobično računalo diplomatsko-političkim iskustvima G. della Chiesa. Bio je dobar činovnik, znao je potanko proučiti probleme, koje

je rješavao, bio je veoma marljiv, nije se mučio novim idejama, trudeći se da ih neosjetljivo učlani u crkvenu tradiciju; nije bio genijalan političar, čak niti značajan. Podlegao je u svemu svojoj okolici i nikad nije savladao ratnu situaciju sa gledišta velike političke i diplomatske tradicije Vatikana. Prilikom njegova izbora mislilo se u savezničkim zemljama, da će voditi politiku u tradicijama Lava XIII. i kardinara Rampolle, t. j. više ententofilsku; brzo se pokazalo, da je to pogreška i da se od vremena Lava XIII. u Vatikanu mnogo štošta promjenilo.

Uostalom Vatikan nije mogao voditi politiku za Saveznike za vrijeme rata. Pitanje je da li je mogao voditi politiku objektivnu prema Saveznicima ili barem neutralnu. Što se rat više razvijao u toliko se interes crkve priklanjao na stranu centralnih sila. Da bi to bilo jasno, potrebno je samo konstatirati jednostavne činjenice.

Rat je počeo s ultimatumom velesile habsburške, najkatoličkije u Evropi, tradicionalnog stupa katoličke crkve, koji se oslanjao na Vatikan i unutra i izvana. Habsburška je monarhija godinama iskazivala Vatikanu usluge u međunarodnoj politici na Balkanu, Njemačkoj, protiv Rusije, protiv Italije, a isto tako velike usluge unutar monarhije protiv liberalizma i naprednjaštva, protiv pravoslavlja i shizmatizma. Počela je borbu protiv pravoslavne Srbije, koju je pomagala pravoslavna Rusija u svrhu pojačanja njene balkanske politike.

Stanovište Vatikana direktno u srpsko-austrijskom sporu bilo je više nego shvatljivo. Vatikan je doduše priznavao da je austrijska nota veoma oštra, davao je ipak pravo Beču, da se mora obračunati u interesu svome i interesu katolicizma s iredentističkim težnjama Srbije. Ako se to ne dogodi, Srbija će neprekidno djelovati na raspadu monarhije i ugrožavati tu najsigurniju potporu katolicizma u njegovoj borbi s ortodoksijom.

U istom taboru s Habsburzima bila je Njemačka, koja je napustivši davno »Kulturkampf«, iskorišćivala katolički centar kao potporu svoje autokratske politike, a spretno je uzimala u zaštitu katolički živalj u nekatoličkoj tuđini, naročito u Turskoj i Dalekom Istoku.

Na drugoj strani stajala je protestantska Engleska, antiklerikalna Francuska, ortodoksna Rusija; već sama ta činjenica morala je djelovati u vatikanskim krugovima. Ortodoksna cesaropapistička Rusija, već prije rata veliko strašilo za katolički Rim, u svom prodiranju u Srednju Evropu, u svojim borbama za upliv na Balkanu i težnjama za Carigradom, svetom Sofijom (možda i Palestinom — Svetom Zemljom) i čitavo ono bizantinsko nasljedstvo — koje su joj uostalom Francuska i Engleska ugovorima o diobi Turske ljeti 1915. odredili — nije više bilo samo strašilo nego prava opasnost, koja se ticala Rima. Zato je stanovište Rima u toj stvari bilo tako razumljivo.

Antiklerikalna Francuska, koja je ostvarila rastavu od Rima, laicizirajući nemilosrdno škole, upravu, vojsku i nemajući diplomatskog zastupstva u Vatikanu, porazom u ratu bi, prema mišljenju nekih važnijih katoličkih faktora, osjetila posljedice svoje politike. Liberalna Engleska, sijelo slobodnog istraživanja i vjerskog razvoja vođena liberalizmom, a šireći kroz svijet protestantsku kulturu, kao pobjednik ne bi također bila prijatna politici Vatikana. Tome društvu (u njemu su bile samo dvije činjenice, prilično slabe, koje su slabile ta vatikanska rezoniranja: katolička Belgija sa svojim sjajnim kardinalom Mercierom i francuski katolici, kod kojih je njihov nacionalistički tradicionalizam i konzervativizam vrlo često pobijedio nad katolicizmom i pokazao nezadovoljstvo sa taktikom Vatikana) pristupila je protuvatikanska Italija, koja je za vrijeme rata vodila i dalje svoju borbu sa Vatikanom, a u londonskom paktu o ulasku Italije u rat stavila članak, koji je

onemogućio eventualno sudjelovanje Vatikana pri mirovnim pregovorima, što je bila jedna od velikih želja vatikanske politike za vrijeme rata.

Kad je u rat ušla Amerika i kad je buknula ruska revolucija u rezoniranju Vatikana protiv četvornog saveza došli su na red posljednji argumenti, koji su djelovali uostalom odmah od početka: demokratska ideologija Wilsonova i Wilsonova borba protiv srednjoevropske dinastičke teokracije i autokracije, eksplozivne tendencije ruske revolucije i definitivno prihvaćanje načela o samoodređenju naroda, koje bi imalo za posljedicu dijeljenja najkatoličkije velesile i pad najkatoličkije habsburške dinastije — to je sve bilo potpuno tuđe političkim željama i interesima Vatikana.

To je isto tako podvuklo veliku razliku između obaju zaraćenih tabora, naglašavanu od početka rata: demokratska Francuska, Engleska, Belgija, Italija, Srbija, sada također revolucionarna Rusija i demokratska Amerika, koje vode borbu protiv srednjoevropskih militarističkih i dinastičkih autokracija, pa i teokracija, habsburške, hohenzollernske, koburške i turske u ime novog demokratskog i slobodnog neautoritativnog režima poratne Evrope. Vatikan kao vječni reprezentant tradicije, hijerarhije, dinastičke i aristokratske discipline i respekta prema postojećem vladajućem autoritetu uopće, nema biranja u koji tabor da stupi, iako se formalno ne može izjasniti.

To idejno razmimoilaženje bilo je toliko ozbiljnije, što je, kako je navedeno, imalo svoj duboki temelj u momentanim političkim interesima Vatikana, diktiran tadašnjom političkom konstelacijom, ratnom kombinacijom velesila i ratnim planovima obaju tabora. Vatikan nije mogao željeti integralnu pobjedu Saveznika, isto kao — neka je to pravedno konstatirano — što mu nije konvenirala integralna pobjeda Njemačke i njenih pangermanskih planova u Srednjoj Evropi, u Turskoj i Prednjoj Aziji uopće. Škodilo mu je prirodno i savezništvo Turske. I tako je prirodna posljedica njegovih ideja i interesa bila ratna težnja da se dođe do mira prema status quo ante bellum (predratnog stanja) s nekim manjim promjenama: ponovno uređenje katoličke Poljske, u prvom redu barem od poljskog teritorija Rusije (za to je uvijek bio Vatikan), uklanjanje ruskog upliva sa Balkana, dogovor o manjim teritorijalnim ustupcima Beča Italiji, potpuno oslobođenje Belgije. Nije to trebala da bude pobjeda ni Zapadne ni Srednje Evrope. Takvo riješenje bilo je prema mišljenju Vatikana za to, da bi donijelo barem neko umirenje svih zapadnih i centralnih sila; iz rata bi pobjeđena izašla jedino pravoslavna Rusija.

Tako je prema svim obavještenjima, koja su pri ruci, kombinirala okolica Benedikta XV. i tako se u krupnim potezima može izraziti cijela njegova ratna politika.

102.

Toj analizi političkih i crkvenih interesa Vatikana za vrijeme rata, po mome mišljenju objektivnoj, htio bih dodati nekoliko daljih činjenica.

Odnos Beča i Berlina prema Vatikanu bio je prije rata bolji nego odnos savezničkih država. Od 1917. utjecaj centralnih sila u vatikanskoj organizaciji, u njegovoj diplomaciji i kod vlasti silno je porastao. Francuska, Amerika, Srbija, Italija nisu imale kod Vatikana uopće svojih službenih predstavnika. Centralne sile imale su u vidu političke interese Vatikana, zapadne države gledale su pak na njega više kao na moralnog, duhovnog faktora, koji se brine prije svega za duhovne potrebe vjernika.

U tome je bila velika pogreška. Vatikan nikad nije htio i ne će htjeti ni u budućnosti da se odreče svoga političkog upliva. U tome smislu Benedikt XV. bio je upravo tipični papa. Radio je svim silama na međunarodnom jačanju političke papinske moći, htio je za sebe izvojštiti sudjelovanje u mirovnim

pregovorima i činio je za to pokušaje (protestirao je protiv 15. člana londonskog ugovora između Saveznika i Italije i pregovarao je preko Pacellija, da Njemačka pristane na njegovo sudjelovanje na mirovnoj konferenciji). Tvrdi se također, da je Vatikan poslije rata pomišljao na dalja priznanja svoga među-narodno-političkog položaja postizavanjem članstva u Ligi naroda itd.

Zato je bila pogreška, kada su zapadne države od Vatikana očekivale stanovište, koje bi bilo određeno samo duhovnim interesima katoličke crkve. Papa Benedikt XV., zastupajući stanovište, da papinska stolica može vršiti svoju duhovnu misiju korisno i nezavisno samo onda, ako bude imala dosta veliku moć i politički upliv, i ako u svjetskom ratu potpuno sačuva svoje čiste političke interese, prirodno je u svojoj politici više pazila na političke nego duhovne interese papinske stolice.

To je u cijelosti ta velika — sa gledišta crkve — borba, koju je Vatikan za vrijeme rata vodio sam sa sobom. I dobri katolici savezničkog tabora mislili su, da je Vatikan tu borbu duhovno izgubio; u njoj su nadvladavali, kao što je rečeno, politički interesi nad interesima duhovnim i moralnim. Vatikan pak, vođen svojim neposrednim političkim interesima, postavio se veoma oprezno, ili barem indirektno, ali ipak jasno na stranu, koja je prema shvaćanju rata kod Saveznika bila predstavnica sile, moći, materijalnih interesa i uopće materijalističkih sklonosti predratnog vremena, a koja je te svoje sklonosti utjelovila u svoj način vođenja rata, u metode svoje politike i diplomacije i u svoje ratne ciljeve.

Poslijeratni događaji pokazali su, da pobjedom Saveznika Vatikan politički nije izgubio i pored toga, što je propala njegova najveća zaštitnica, habsburška monarhija. To je dokaz više, kako njegova politika za vrijeme rata nije bila ispravna. Ali to je drugo poglavlje; a bilo bi sigurno zanimljivo pokazati razloge te činjenice. Nije to zasluga vanjske politike

Vatikana i njegovog stava za vrijeme rata. Razlozi te pojave su drugi; s jedne strane imaju prelazni karakter, a s druge proizlaze iz unutrašnjih prilika pojedinih država i njihovih momentanih poratnih teškoća, a onda i iz opće čežnje ljudi, izmučenih ratom i nesrećom, za moralnom i duhovnom utjehom, koja je vodila instinktivno misticizmu u svima oblicima a naravno i pravom vjerskom životu. Papinska stolica će sačuvati te uspjehe, ako joj bude uspjelo da produbljenje vjerskih osjećanja među katolicima ostvari nepolitičkim putem.

Tamo, gdje su bili shvaćeni razlozi rata i smisao evropskog razvoja u duhu poraslog demokratizma i emancipacije naroda, papinska stolica je moralno izgubila. U istoj je situaciji kao i svi međunarodni pokreti i duhovni autoriteti, koji za vrijeme rata nisu shvatili veličine događaja i koji su podlegli svojim neposrednim materijalnim i drugim interesima: pojedine socijalističke stranke, neke međunarodne organizacije i znanstveni pokreti, moralni, vjerski i drugi, neki neutralci, teoretski pacifizam itd.

103.

Odmah poslije objave rata Pio X. je odredio prvi princip politike papinske stolice: budući da nije bilo moguće zapriječiti rata, mora se činiti sve, da bi čas mira bio što bliži. Okolnosti su htjele, da je za cijelo vrijeme rata taj prvi princip bio opasan samo jednome taboru, taboru manje pripremljenom za rat. Zbog toga je papinska stolica od samog početka morala biti u krivoj poziciji prema savezničkom taboru, iako je izgledalo, da je to izraz čiste objektivnosti. Pio X. je također odredio i praktični ratni program, ali točnije ga je formulirao tek Benedikt XV. Glasio je ovako:

1. Sačuvati objektivnost prema svima.

2. Posvetiti sve sile za smanjivanje ratnih teškoća, pomagati zarobljenicima, iseljenicima, gradjanstvu u okupiranim krajevima, ženama, djeci itd.

3. Nastojati da se rat brzo svrši i da se pripreme mirovni pregovori.

Kao što sam rekao, Vatikan tome političkom programu, teoretski prihvatljivom za činioca, kakav je u predratnom medjunarodnom životu bila katolička crkva, nije znao dati praktičnog značenja, koje je odgovaralo poslanju, koje su prijatelji i protivnici katoličke crkve tražili od Vatikana. Prvi princip te politike bio je u unutrašnjoj opreci sa trećim principom, koji je onemogućivao plasiranje objektivnosti.

Najveći prigovor protiv toga programa ratne papinske politike bio je naravno u tome, što je papa poslije prigovora nekih veoma utjecajnih političkih činioca iz savezničkog tabora zamijenio riječ »objektivnost« za »neutralnost«. Neutralac prema mišljenju tih kritičara nije zauzimao stava prema ma kakvom ružnom činu zaraćenih strana. Nestrančar, ako doista želi to biti, mora izreći moralnu osudu. Neutralnost nema ništa zajedničkog sa moralnim zakonom. Nestrančarstvo jest i mora biti odraz moralnog zakona. Od pape kao moralnog autoriteta velike crkve oba su tabora mogla očekivati nestrančarski stav, kako ga je Vatikan proklamirao u svojim političkim načelima. Mjesto toga dao je Benedikt XV. katoličkom svijetu običnu amoralnu neutralnost, koja je osim toga za cijelo vrijeme rata od savezničkog tabora bila smatrana za više nego »dobrovoljna« neutralnost u korist jednog tabora, tabora centralnih sila.

Ali zato je karitativna misija papinske stolice za cijelo vrijeme rata bila vrlo dobro i korisno vršena. Sa svih strana je zato dobila iskreno i lijepo priznanje; tu je papa Benedikt XV. imao odista uspjeha.

Upravljajući se političkim načelima Pia X., Benedikt XV. već 8. rujna 1915. daje svoju prvu izjavu za ubrzanje mirovnih pregovora, o Božiću čini isto, a u siječnju 1916. naređuje javne molitve za brzi mir. Taj princip razjašnjava Vatikan tako, da će mir biti sklopljen u toliko brže, u koliko bude više ograničen broj ratnika. S toga gledišta Vatikan smatra ispravnim učiniti sve, što je u okviru njegove političke djelatnosti, da spriječi ulazak Italije u rat. Ta činjenica je danas sveopće poznata. Vatikan u tome smislu obavješćuje takodjer službeno Austro-Ugarsku; to je vidljivo iz poznatih dokumenata, danas već prilično objavljenih.

U prvim mjesecima rata očekivali su svi prijatelji Vatikana i katoličke crkve u savezničkim zemljama, da će i papa Benedikt XV. reći nešto protiv rušenja belgijske neutralnosti, protiv zlog postupanja sa neratujućim i protiv iseljivanja belgijskog stanovništva, protiv bombardiranja francuskih katedrala (Rens); bili su razočarani, to nije dopuštala neutralnost Vatikana.

U prosincu 1916. Benedikt XV. ima odvažnosti da kaže javno nekoliko općih, ali ipak pravednih riječi o ratu. Prvi put se izjavljuje za obnovu pravnog reda na osnovu »respekta prema pravednosti i pravu« i za mir »pravedan i trajan«. Izražava žaljenje zbog bombardiranja otvorenih mjesta, iseljivanja civilnog stanovništva iz domova i zbog zlih posljedica podmorskog rata.

1917. godina je vrhunac političke i diplomatske djelatnosti papine za rata. Ruska revolucija je Vatikan na jednoj strani umirila, a na drugoj strani izazvala je u njemu, kao i svima državama obaju tabora, veliko strahovanje: oslabila je doduše politički utjecaj Rusije, ali svojim ispadima ugrožavala je socijalni i pravni sistem Zapadne Evrope. Prema tome Vatikan je bio veoma osjetljiv. Stupanje Amerike u rat razočarao je katolički Rim; Vatikan se isto kao i u talijanskom slučaju koristio svojim uplivom, da to spriječi, jer je to značilo novo proširenje i produljenje rata, oštriju borbu protiv srednjoevropskih dinastija i novu opasnost za habsburšku dinastiju. Uz to je došla od ljeta 1917. socijalistička mirovna akcija, čiji je razvoj Vatikan gledao, kako su s vremena na vrijeme pokazivali upućeni krugovi, sa strahom, da

njen eventualni pozitivni uspjeh ne bi papi oduzeo misiju, koju je stvarno trebao da vrši on, a da se time ne bi pojačao međunarodni socijalizam.

Tako od ljeta 1917. Vatikan ne prestaje da pomišlja na svoju akciju u korist brzih mirovnih pregovora. U lipnju i srpnju vatikanska diplomacija ispituje situaciju potanko u oba zaraćena tabora, i 1. kolovoza 1917. dolazi do najznačajnijeg čina Benedikta XV., do njegove mirovne note, adresirane »Poglavarima zaraćenih država«, predane interesiranim državama polovicom kolovoza, a objavljene prvi put 16. kolovoza 1917.

U svojoj noti Benedikt XV. u prvom redu navodi tri načela, koje je postavio prilikom svoga ustoličenja: princip objektivnosti, karitativna akcija i brzo završavanje rata sa pravednim i trajnim mirom. Dalje ističe, da nema naročitih političkih namjera, i da se ne ravna prema savjetima ili interesima nijedne zaraćene strane, nego samo po svom osjećanju dužnosti i zato da predlaže ove principe, na kojima bi se brzo zasnovao trajan mir:

1. Na mjesto materijalne sile treba da bude postavljena moralna sila prava.

2. Naoružanje treba da bude smanjeno i ograničeno samo na održavanje javnog poretka u državi.

3. Vojske treba da budu zamijenjene arbitražnim institucijama.

4. Treba da bude zajamčena sloboda mora.

5. Uzajamno opraštanje naplate učinjenih šteta, osim u onim slučajevima gdje bi o njenom plaćanju došlo do sporazuma.

6. Uzajamni povratak sada zaposjednutih zemljišta, t. j. potpuno čišćenje Belgije sa pružanjem jamstva za njenu potpunu političku nezavisnost sa obadvije strane, čišćenje francuskog zemljišta, a s druge strane povratak njemačkih kolonija.

7. Teritorijalna pitanja, na pr. između Austrije i Italije, između Njemačke i Francuske, treba da se tretiraju u pomirljivom duhu i s obzirom na narodne želje.

8. U istom duhu da bude raspravljeno jermensko teritorijalno pitanje, balkansko pitanje i pitanje bivšeg kraljevstva poljskog, prema čijim velikim historijskim pravima treba da streme simpatije naroda.

Na tim temeljima treba prema mišljenju Vatikana da bude zasnovan mir naroda. Papa stavlja te svoje nazore pred poglavare zaraćenih strana s nadom, da će biti prihvaćeni i da će time biti završene ratne bijede.

B) NOTA BENEDIKTA XV. I STANOVIŠTE ZARAĆENIH DRŽAVA. VATIKAN I NAŠE PITANJE ZA RATA.

104.

Nota Benedikta XV. djelovala je u prvom redu simpatično u Beču. Odgovarala je bečkim željama: htjela je brzi mir, koji je za habsburšku monarhiju značio predratno stanje; o samoodređenju naroda, ili samoupravi, ili o pristojnom ponašanju prema njima nije rekla ni riječi. Službeni Berlin bio je uzdržljiv, naročito zbog kategoričkog stava Vatikana

[1]) Svoj pristanak na papinsku notu izjavio je socijalistički »Vorwärts« 17. kolovoza 1917. u članku, koji karakterizira tadašnju situaciju, a u kome se izmedju ostaloga kaže: »Rim ide istim putem kojim i Stockholm. Ne stockholmskim putem, koji su željeli Henderson i Albert Thomas, nego onim, kojim idu holandski, skandinavski i ruski drugovi: putem pomirenja među narodima i rada za mir. Neka nam je dopušteno dodati, da po našem mišljenju glava katoličke crkve stoji bliže ideji međunarodnog socijalizma od francuskog ministra.«

Citiram riječi »Vorwärtsa« kao dokaz, kako je rat mogao da izmijeni mišljenje ljudi, protrese dosadašnje nazore, rastavi prijatelje i pomiri neprijatelje, kako je politika tjerala, da se misli na neposrednu budućnost, a ne na dalju budućnost i kako je direktno stigmatizirala svakog onog, koji nije pronikao u suštinu rata i kod koga su predratni nazori i praksa bili bez orijentacije.

prema Belgiji, a štampa, naročito desna, izrekla je negativan stav. U Turskoj su također bili neugodno dirnuti spomenom o Jermenskoj i Bugarskoj.

Saveznički tabor je odmah odbio notu veoma odlučno: Francuska zbog Alzasa i Lorene i zato što je papinska nota postavila zajedno napadače i napadnute, Belgija, koja je kasnije zauzela povoljan stav, ali rezerviran, bila je nezadovoljna, jer je evakuacija Belgije bila vezana za restitucije njemačkih kolonija. Italija je uopće papinu notu smatrala mirovnim uvjetima centralnih sila. Velika Britanija se svakako ne bi opirala noti, kad bi mogla izazvati odgovor Njemačke, povoljan za evakuaciju Belgije. Već 21. kolovoza 1917. engleski poslanik javlja Vatikanu, da dalje trajanje rata zavisi baš od stanovišta Njemačke u belgijskom pitanju. Amerika se odmah prema noti postavila negativno; smatrala ju je nejasnom, jer je prelazila preko najvažnijih problema, nije osuđivala nasilne korake centralnih sila (Belgija) i predlagala je kompromis, koji bi po mišljenju Amerike vodio brzo novom ratu. Štampa je u svima tim državama bila jednodušna; ni odani katolici nisu se nigdje odvažili da brane notu, negdje, kao na pr. u Francuskoj su, mnogi protiv nje protestirali. Rusija, iako je dotle bila saveznička država i zaraćena, skoro je izostala iz note. Ruskoj vladi, koliko znam, nije uopće bila poslana, iako su se prijedlozi u stvari Poljske odnosili na Rusiju.

Za nas je u Parizu odbijanje note bio dobar znak. Baš tih dana, kad je nota bila objavljena, spremao sam se na put u Rim. Zato me je cijela stvar zanimala dvostruko; vidio sam, da će nota koristiti politici habsburške monarhije, i slutio sam, da u tim okolnostima ne ću imati dosta uspjeha, ako već stupim u vezu sa Vatikanom.

U savezničkim zemljama odmah je nastalo pitanje, da li nota nije bila unaprijed dogovorena sa vladama centralnih sila. Uopće dojam je bio da se stvar dogovorila tako; engleska i talijanska štampa donosila je takve vijesti, a francuska ih je prenosila. Savezničkoj javnosti je tako od strane službenih krugova odmah bilo dano na znanje, da vlade savezničkih zemalja nisu s tim imale ništa zajedničkog. Mora se uostalom konstatirati, da vlade centralnih sila kao ni njihova štampa nisu postavile takvu sumnju prema Vatikanu. Vatikan se naravno branio od prigovora strančarstva u korist centralnih sila, dokazujući, da s vladama centralnih sila nije bilo ništa dogovoreno. Iskoristio je za to i pojedine crkvene velikodostojnike, da te vijesti pobijaju u svojim zemljama (na pr. kardinal Bourne u Engleskoj).

Danas je moguće pravedno konstatirati, da je Vatikan doista izmijenio nazore o ideji mirovnih pregovora i sa Bečom i Berlinom — iako se formalno nisu dogovorili — i da su neke unutrašnjopolitičke stvari u Njemačkoj bile s tim u vezi. Sa savezničkim državama u tome obliku i smislu kao sa Berlinom Vatikan o svojoj noti nije pregovarao.

Historijski je fakat, da je već 26. lipnja münchenskog nuncija Msgr Pacellija primio Bethmann-Hollweg, da bi s njim pregovarao o mirovnim uvjetima; istodobno je donio caru Vilimu papino pismo. Tri dana kasnije, 29. srpnja, primio ga je sam Vilim. Dne 19. srpnja pod uplivom akcije poslanika Erzbergera — koji je u glavnim potezima znao za papinsku akciju — bila je odglasana mirovna rezolucija u njemačkom parlamentu. Prvih dana kolovoza 1917. predao je novom kancelaru Michaelisu pismeno skoro doslovni tekst konkretnih mirovnih uvjeta, sadržanih u papinskoj noti, koja je poslije dvije nedjelje bila službeno vladama zaraćenih država predana i objavljena; njemačka je vlada Pacellijev memorandum primila kao papinski prijedlog mirovnih pregovora, pripremila je odgovor i predala sve u Beč. Czernin je 6. kolovoza pristao na Michaelisov odgovor na memorandum Msgr. Pacellija; u svome odgovoru ipak je djelovao na Berlin, da odgovor bude jasniji u stvari

Belgije, tako da Saveznici iz nje ne bi mogli zaključivati nešto o aneksijskim namjerama Njemačke. Formulaciju Berlina u belgijskom pitanju nije smatrao dovoljnom za mirovne pregovore.

21. kolovoza 1917. predaje engleski poslanik kod Vatikana Salis, kardinalu Gaspariju izjavu londonske vlade, da engleska vlada momentano ne zna kakav će odgovor dati Vatikanu na njegovu notu, jer se dosad nije dogovorila sa svojim Saveznicima, i ne zna kakvi su uvjeti centralnih sila; ne zna također ni njihovo stanovište prema ratnoj odšteti Saveznicima za pretrpljenu štetu i prema zaštiti svijeta u budućnosti od jednog sličnog rata. Uostalom njemačka vlada nije dala izjavu, da želi isprazniti Belgiju i vratiti joj potpunu samostalnost. 30. kolovoza Msgr. Pacelli, izvještavajući Michaelisa o engleskom odgovoru naglašava, da sve zavisi od izjave njemačke vlade o Belgiji.

Vatikan je korake, poduzete prije objave note, smatrao ispitivanjem raspoloženja u Berlinu, a nipošto nekakvim sporazumijevanjem. Svoju akciju poduzeo je zbog toga, da prije objave note bude siguran, kako će službena papina izjava biti primljena u Berlinu; dobar primitak note u Beču bio je siguran unaprijed. Kod Saveznika je ispitivao raspoloženje samo indirektno.

105.

Pregovori o odgovoru na notu od 1. kolovoza 1917. između centralnih sila bili su teški. Beč je papinsku notu prihvatio radosno i htio da odgovori bez ograđivanja, da može biti smatrana kao podloga za mirovne pregovore. U tome smislu je, kako sam rekao, djelovao na Berlin. Napokon je uspjelo, da je Berlin barem zadao Beču riječ, da će što se tiče sadržaja odgovoriti isto, ali što se oblika tiče, bit će uzdržljiviji. Berlin naročito nije bio zadovoljan sa tekstom note o Belgiji, odbijajući a priori kako svoje jednostrano mišljenje o toj stvari tako i kakvugod diskusiju u pitanju francusko-njemačkih granica (Alzas-

Lorena). Napokon je na navaljivanje Beča uzmaknuo barem toliko da je, odbivši traženu bezuvjetnu izjavu o Belgiji, tražio za njeno ispražnjenje garancije za sigurnost Njemačke. Turska je odlučno odbila diskusiju o Jermenskoj, a Bugarska je htjela takav tekst, da se ne bi stvorio prejudic za eventualnu aneksiju Macedonije.

Poslije dugih pregovaranja došlo je do sporazuma centralnih sila o tekstu note, u kome bi bilo zadovoljeno svima tim uvjetima. Austrijski i njemački odgovor bio je predan 19. rujna 1917. Odgovori su u savezničkim zemljama primljeni negativno kao neiskreni sa sakrivenim aneksionim namjerama, koji nisu odgovarali situaciji. Vatikan je odgovor Beča primio sa zahvalnošću, odgovor berlinski ga nije zadovoljio, čak ga je neugodno dirnuo, naročito što se tiče belgijskog pitanja (a i zbog nekih formalnih razloga).

Postupak Saveznika bio je politički karakterističan: Francuska su se i Engleska najprije dogovorile, da ne će uopće odgovoriti; Francuska meritorno nije odgovorila, Velika Britanija je samo potvrdila primitak note (osim gore navedene Salisove audijencije); a poslije odgovora predsjednika Wilsona Lord Robert Cecil je izjavio u parlamentu, da se Velika Britanija pripaja Wilsonovu odgovoru. Vatikan to nije smatrao kao odgovor. U ime Italije Sonnino je odgovorio u parlamentu govorom od 24. listopada 1917. veoma negativno, označivši notu kao izraz želja centralnih sila.

U svome odgovoru Sonnino se oštro dotakao i političke uloge Vatikana i podvukao prvi put u javnom govoru ono, što su dotle već mnogi katolici mislili: da papa, iako je smatran za najviši moralni autoritet katoličkog svijeta, nikad javno i odlučno nije rekao, tko je u tome ratu kriv, a tko nije, tko je izveo nepravednosti i zločine i kome treba da se pruži zadovoljština.

Belgijska vlada poslala je svoj službeni odgovor dosta kasno — 23. siječnja 1918. — pol godine poslije objavljivanja papine note. Odgovor je u cijelosti bio uljudan; nije bio negativan, ali je bio rezerviran, a u belgijskim stvarima apsolutno kategoričan.

Najkarakterističnijim i najvažnijim dokumentom u diskusiji o papinskoj noti ostao je odgovor predsjednika Wilsona (potpisao ga je Lansing). Nije dugo s njim čekao; poslao ga već 27. kolovoza 1917. Naglašuje, da svaki pošten čovjek mora biti uz želje Vatikana za brzim mirom. Mirovni program, izložen u noti Benedikta XV., znači jednostavni povratak na predratno stanje; a Wilsonu je jasno, da to ne bi bio pravedan mir, a ni trajan. Cilj svjetskog rata danas je odstranjenje režima, koji je taj rat i njene strahote izazvao i kojemu se ne može vjerovati u njegovim pregovorima i obavezama; ne radi se o borbi protiv njemačkog naroda, radi se o borbi protiv njegova autokratskog gospodara. Pregovarati na temelju papine note sa carem Vilimom značilo bi biti stalno pripremljen na novi rat. Novi mir mora počivati na pravima naroda (a nipošto na pravima vlada), te na pravima svih naroda na slobodu.

Amerika nema svoga specijalnoga ratnog cilja. Želi samo, da mir bude izgrađen na pravednim principima, na uzajamnom povjerenju i na pravicama, zajedničkim cijelom čovječanstvu. Wilson napokon izjavljuje, da danas uopće ne može imati povjerenja u danu riječ današnjih gospodara Njemačke; već onda izjavljuje ono, što je prilikom pregovora o primirju godinu dana kasnije praktično provodio, odbija da pregovara sa carem Vilimom. Na mirovne se pregovore može pomišljati samo u tome slučaju, kada od naroda centralnih sila dobije dokaza, da se na njihove riječi može osloniti.

Ovaj odgovor je svojom programskom odlučnošću prirodno zadao papinoj noti težak udarac. Moralni autoritet prenio je na sebe predsjednik Amerike svojom moralnom snagom i političkom čvrstoćom. Mi smo odmah poslije Wilson-Lansingove note opazili pogodnosti, koje će nam donijeti papina akcija: nade habsburške monarhije ponovo su propale, a princip demokracije i prava malih naroda na slobodu, na samoopredjeljenje i protiv volje Vatikana naglasio je najveći autoritet u savezničkom taboru. U doba ponovnih pokušaja za sklapanje separatnog mira i briga oko toga, što će se dogoditi s Rusijom značilo je to za nas veliko pojačanje.

Sa Wilsonovim odgovorom, u kome je Vatikan vidio dobro uperen udarac na hohenzollernsku dinastiju, opet je izronilo ono, što sam spomenuo u uvodu ovog poglavlja. U tome ratu radilo se — i pored ograda, koje bi se sa strogog gledišta historijske nauke ili sa gledišta druge filozofsko-historijske koncepcije mogle formulirati protiv prevelike shematičnosti toga stanovišta — odista o borbi dvaju svjetova, dvaju političkih shvaćanja i dviju filozofija. Ako to nije bilo sasvim jasno odmah na početku, razvojem događaja ta filozofija rata nametala se sve više.

Za vrijeme rata crpli smo mnogo snage u svome radu iz čvrstog uvjerenja, da smo u taboru, koji ima moralno i pravo i da zato mora pobijediti.[1])

[1]) Vatikan i pored neuspjeha svoje akcije nije odustao od nada, da bi mogao i dalje djelovati u tom pravcu, da se započnu mirovni pregovori. Obratio se, dobivši iz Beča i Berlina odgovore u stvari Belgije, ponovno na berlinsku vladu, preko Pacellija, da bi se izjasnila. Istodobno je Benedikt XV. poslao vlastoručno pismo caru Karlu, tražeći, da svojim uplivom djeluje u Berlinu u stvari Belgije, u smislu papine note od 1. kolovoza. U tome pismu papa moli, da car Karlo ne odbija diskusije s Italijom u stvari Tridenta. Karlo mu je odgovorio 4. listopada pismom, u kome obećava, da će u stvari Belgije u Berlinu intervenirati, da bi bio voljan razgovarati o ustupanju Istre za kompenzaciju u kolonijama i napokon da je Austro-Ugarska spremna i voljna isprazniti balkanske zemlje pod izvjesnom garancijom za svoju sigurnost.

Papa zahvaljuje novim pismom od 24. listopada zbog simpatičnih vijesti i radosno prihvaća Karlovo stanovište. Papino

Vatikan je reagirao na savezničke izjave o papinoj noti — u prvom redu na Sonninovu izjavu, a djelomično i na nezadovoljstvo katoličkih krugova u Francuskoj — u pismu kardinala Gasparrija Monsignoru de Gibergues, biskupu iz Valencije, drugi put u članku »Osservatore Romano«. Obilazeći Sonninove prigovore u njihovoj sveopćoj formi, objašnjava Vatikan u svoju odbranu, zašto u noti od 1. kolovoza nije govorio o ratnoj krivici i izvedenim nepravdama; papa da ne će i ne može biti sudac, a ne može u aktu, kojim kao posrednik želi u interesu cijelog čovječanstva omogućiti mirovne pregovore, tumačiti, tko je u ratu kriv za svu ili onu krivicu, a tko je nevin. Kad

pismo ipak je stiglo u Beč u doba pobjede kod Kobarida. Kühlmann je međutim iznova odgovorio Pacelliju, što se Belgije tiče, negativno, negativnije nego u Michaelisovu odgovoru na papinu notu od 19. rujna. Sam Beč zaposjednuvši novi talijanski teritorij, također mijenja stanovište i nema više namjere da pregovara sa pobjeđenom Italijom o ustupcima. Czerninov govor od 4. listopada 1917. u Budimpešti prijetio je, da se centralne sile, ako Saveznici ne prihvate njihove ponude, izražene u njihovim odgovorima na papinu notu, ne će smatrati obaveznim ni u čemu. Papa je naprotiv dobro znao, da se bez ustupaka Italiji ne može ni pomišljati na brze mirovne pregovore. Bečki nuncius Valfre di Bonzo i Msgr. Pacelli nastupiše ponovo. Obratili su se na cara Karla i berlinsku vladu, da bi obje vlade potvrdile papi, da bečka vlada nipošto ne misli zadržati ništa od novo posjednutog talijanskog zemljišta.

Czernin i Karlo dali su doduše pozitivan odgovor, ali zato su jasno rekli, da se sada, kad je Beč pobjednik nad Italijom, ne može više ni pomišljati na nekakve ustupke.

To je bilo posljednje poglavlje mirovne akcije Benedikta XV. Vatikan je bio potpuno svjestan neuspjeha. Bio je i to svakako razlog zašto se Benedikt XV. više nije miješao u pitanja mira. Izgleda, da su u Vatikanu izvjesno vrijeme imali iluziju, da će se na temelju papinske note moći da povedu mirovni pregovori, ako Njemačka bude dala prihvatljiv odgovor u stvari Belgije. Tako su mislili i u Beču. Sada poslije rata ispitivao je to pitanje sa toga gledišta i istražni odbor parlamenta u Njemačkoj, u namjeri da ispita Michaelisovu i Kühlmanovu odgovornost za produljenje rata. Mislim, da je to bilo pogrešno. Saveznici ne bi ušli u pregovore, da nije postojala jasna izjava u njihovu korist, a to je bilo barem za tadašnju Njemačku isključeno.

bi htio biti sudac, onemogućio bi svaku mirovnu akciju već unaprijed.

Kao što se vidi, Vatikan razlikuje kod sebe dvostruku ulogu: svoju duhovnu misiju i svoju političku ličnost. U svome duhovnom poslanju smatra svojom dužnošću da bude zbilja zastupnik Božji i najviši branič morala, pravednosti i prava. U svojoj političkoj djelatnosti čini ono, što rade u politici i svi drugi. Ta dvostruka uloga papinstva dovodi Vatikan i u normalnom vremenu, a pogotovu u kritičnim časovima u situaciju moralno tešku, nerješivu; i veoma je teško da iz nje izađe nedotaknut[2]). Skoro klasično pojavilo se to u ratnoj politici Vatikana.

Stvaram iz toga zaključak, koji mora stvoriti svaki iskreni prijatelj i poštovalac iskrenoga vjerskog uvjerenja: vjera i crkva ne spadaju u politiku. Vraćanje

[2]) Kako je na tu optužbu reagirao francuski katolički svijet vidi se najbolje iz članka A. Gauvaina od 1. listopada 1918. u »Journalu des Debats« listu francuskih konzervativaca i katolika. Iz toga članka navodimo barem ovo:

»Francuski katolici su uvijek poštovali u papi najviši autoritet na svijetu. Naročito od toga doba, kad je Sveta Stolica izgubila svoju svjetsku vlast i morala svoj život koncentrirati na duhovno polje, francuski katolici su još više očekivali od nje moralne upute i duhovne smjernice. Gledali su u nju kao utjelovljenje neoborivih principa. Ali što u stvari znači papina nota od 1. kolovoza? Znači oportunističku politiku, kompromis između dobra i zla. Sveta Stolica naravno nema snage da odgurne zlo, koga ne će nestati prije nego što nestane svijeta, ali može zlo točno označiti, osuditi ga i pozvati vjernike da ga pobijaju ...«

»Duboki razlog današnjeg nerazumijevanja je u tome, da se ovdje miješaju dvije različne stvari. Sveta Stolica želi iskoristiti svoj moralni ugled za to, da ubrza pobjedu oportunističkim riješenjem. Duhovna glava se dakle javlja kao svjetski posrednik. Kristov zastupnik poziva sve ratujuće države, da se zagrle bez brige za odgovornost za zločin, izveden na čovječanstvu. Njegova je težnja, da se samo udari kraj ratnim strahotama i zato ima u vidu samo kompromis, koji se ne temelji nipošto na pravu i pravednosti nego na predodžbi da jedna zaraćena strana nametne svoju volju drugoj strani. Takva uloga bi pripadala kakvom svjetskom vladaru, poglavaru neke neutralne države. Ali pristaje li takva uloga glavi katoličke crkve?«

papinstva duhovnom poslanju iz prvih dana kršćanstva i slobodna crkva u slobodnoj državi jedino je ispravno riješenje vjersko-crkvenog problema u modernim demokratskim državama. Moderna demokracija će izvojštiti to riješenje kao jedino moguće. Već zato nisu uspjeli niti su uspjeti mogli politički planovi Benedikta XV. za vrijeme rata. Ne će uspjeti niti u budućnosti, ako papinstvo bude nastojalo da ih ostvari. Po mome sudu to je prirodni razvoj i normalan i bit će konačno prihvaćen i u crkvi. Bit će i za nju najpovoljniji.

Uostalom taj razvoj i pored izgleda za obratno postepeno se ostvaruju — u interesu vjere. Bilo bi to politička sljepoća ne vidjeti, da su papinstvo, katolička crkva i katolicizam uopće za vrijeme rata i danas po ratu ozbiljan međunarodni činilac, da su i da

»Francuski katolici, kojih je vlast bila namjerno i poslije rafinirane pripreme napadnuta, očekivali su od Vatikana jednu riječ ili jednu gestu, koja bi značila osudu onih, što su izvršili nasilje na svim božanskim i ljudskim pravima. Ali poslije tjeskobnih godina francuski katolici dobivaju poziv, da se bratski dogovore s onima, koji su napali njihovu zemlju. Benedikt XV. predlaže svima zaraćenima, upotrebljavajući novu riječ »kondonacija« (condonation), da uzajamno anuliraju svoje pritužbe. isto tako kao kad jedan sud oprosti zavađenim strankama u istoj mjeri. Valjda je takva ljudska pravednost. Može li biti takva i pravednost Božjeg predstavnika na zemlji?«

»Te prigovore ne iznose samo svjetske osobe. U tom se smislu izražavaju i biskupi. Amienski biskup Msgr. de Villerabel nedavno se izjasnio o tome osjetljivom pitanju ovim riječima: »Zastupnik Isusa Krista odlučuje samo o tome, da li vlade rade u suglasnosti sa vječnim zakonima pravednosti, čijeg je službenog komentatora postavio Bog. Ne traži, da se postave na njegovo međunarodno stanovište. Teško onima, koji bi se pozivali na te diplomatske listine, određene za vlade, da bi kukavički popustili mekušnom pacifizmu«. — To je pravi izraz: diplomatska listina, određena od vlada! Očekivali smo od nasljednika sv. Petra, koji je sada kao i prvi pape bez ikakve vlasti, izjavu, nadahnutu duhom evanđelja i upućenu kršćanima. Zato su francuski katolici razočarani, a Msgr. Gasparri, ako tu stvar uvaži, vidjet će, da je to razočaranje prirodno...«

će biti moćan duhovni činilac. Može se biti politički protivnik i imati druge moralne i vjerske nazore, ali se ne može to i ne priznati. Političar se mora prema tome ravnati. A ni protivnik ne može zaboraviti stvarnih duhovnih vrednota, koje potječu iz Kristova učenja, na koje se katolicizam poziva.

To su bili razlozi zbog kojih sam za vrijeme rata želio da predobijem Vatikan za našu stvar ili da ga barem učinim neutralnim i zbog kojih sam, slijedeći iste nazore, htio da poslije rata vodim prema Vatikanu pozitivnu politiku, braneći potrebu diplomatskih veza i prijateljskog sporazuma s njim u svim našim crkveno-vjerskim sporovima u duhu gore naznačenog razvoja. Za budućnost to znači u crkvenim pitanjima ispravno spojiti realnost dana sa vjerojatnim razvojem sutra, t. j. politički odlučno i dosljedno braniti interese države protiv politike Vatikana, gdje bi ih se mogla dotaknuti, kao što stoji stvar i kod veza sa bilo kojom stranom državom. Zbog njegova duhovnog poslanja čuvati stanovište slobode, tolerancije i respekta, ali bezuvjetno od njega tražiti to isto u našim kulturnim, političkim i uopće narodnim stvarima. To je moguće pasivna politika s obadvije strane.

Razvoj papinstva u modernoj demokraciji poći će svakako od postepenog gubitka političkog utjecaja ka povećavanju utjecaja moralnog i duhovnog. Za unutrašnju politiku to znači gore navedena formula: postepeno laiciziranje države u potpunoj slobodi i respektiranju svake države i svake vjere. U dvadesetom stoljeću svoj odnos prema Vatikanu riješit ćemo, nadam se, bez većih poteškoća; ratovi, križarski ratovi i teški, nasilni unutrašnji bojevi, bili su mogući zbog tih pitanja samo prije 500 godina. Danas, u doba svjetske demokracije, narodu se ne može nametnuti riješenje, koje bi se svaki dan moglo pretvoriti u konflikt.

Konkordat je za demokratsku državu, kao što je naša, gotova stvar. Država, koja je narodnosno slo-

žena tako i sa takvim nazorima većine stanovništva na crkvene i vjerske stvari, kao što je to kod nas, mora se truditi da u duhu današnjeg razvoja stabilizira i normalizira svoja crkveno-vjerska pitanja bez kulturne borbe tako da naprosto iz svoje politike eliminira glavne crkveno-vjerske probleme i tako pojednostavi svoje unutrašnjopolitičke prilike uopće. To mora biti cilj svih nas. Ne možemo htjeti ni sa Vatikanom da stvaramo sistem međunarodnih veza, koje bi oborila svaka većina, i koje bi bile uvijek nesigurne, koje bi stalno izazivale krize, ili barem dnevno pobuđivale strah, da će se iz njih sutra, preksutra, izroditi nešto neprijatno u ovom ili onom smislu. Na to prije svega mora misliti svatko, kome je na srcu interes države.

I zato moramo, čuvajući slobodu i značenje katoličke i crkava ostalih, a ne odričući se nikada najslavnijih vremena naše historije, tražiti takve forme odnosa sa Vatikanom, koje bi odgovarale našoj tradiciji, našem historijskom razvoju i našim oslobodilačkim idealima, a koje bi imale u vidu naše unutrašnje prilike, naročito u Slovačkoj. Ne smijemo, razumije se, pri tomu zaboraviti, da će se i tu naše unutrašnje prilike razvijati brzo u duhu moderne evropske demokracije, što će opet imati upliva na položaj crkve u budućnosti i kod nas. Ovdje nema mjesta, da ulazim u pojedinosti i da govorim, kako u interesu budućeg razvoja države zamišljam riješenje tih stvari, prihvatljivo za sve. Bit će zato prilike na drugom mjestu.

107.

Tome razmišljanju o papinskoj politici za vrijeme rata dodao bih još zaključak, koji se direktno odnosi na naše stvari.

Rasprava o noti Benedikta XV. produljila se sve do kraja listopada. Šireći kakvo takvo raspoloženje za mirovne pregovore, činila je usluge centralnim silama; dobro je dopunjavala Czerninovu politiku.

Svojim sadržajem značila je t. zv. »bijeli mir« t. j. status quo ante bellum. Habsburška država bila bi sačuvana papinskim mirom, neoslobođeni austro-ugarski narodi, zajedno sa Poljacima, napušteni.

Ne bi imalo smisla sakrivati te činjenice. Vatikan sam pravi razliku između svoga duhovnog poslanja i svoje politike. Njegova politika podložna je kritici kao i svaka druga. Ne bi bilo naime od političara ispravno, kad se o njoj ne bi izražavao politički. Uostalom rekao sam već dosta jasno, da je austrofila bilo kod svih Saveznika. U toliko je shvatljivije, da ih je bilo i u Vatikanu i da je politika Vatikana išla u prvom redu za svojim vlastitim ciljevima. Za nas su vrijedili svi idejni, politički i crkveni interesni razlozi Vatikana kao i za pojedine države Četvornog saveza, specijalno za Francusku (i Englesku), a naročito za Rusiju. Time je moguće osvijetliti njegovo načelno stanovište u čehoslovačkom pitanju za vrijeme rata, iako su, kako sam već naveo, naše intervencije bile primane dobrohotno. To isto vrijedi i za njegovu politiku u stvari jugoslavenskog ujedinjenja i oslobođenja.

Kao glavni tajnik čehoslovačkoga Narodnog vijeća bio sam svijestan idejnih smjernica i političke linije Vatikana za vrijeme rata. Odmah mi je također bio jasan smisao note pape Benedikta XV. Prema tome sam uredio političku taktiku Narodnog vijeća. Za direktni boj protiv austrofila u Vatikanu bili smo odviše slabi, a bio bi nam škodio i među našim ljudima (naši katolici u Americi, Slovaci) i među katolicima u savezničkim zemljama. Osim toga smo iz uvjerenja tvrdili, da ćemo u našoj budućoj državi osigurati slobodu, toleranciju i respektiranje svih crkava. U interesu stvari postupao sam prema Vatikanu taktično i sa puno lojalnosti prema našim katolicima. Ratovao sam protiv te politike prije svega tako, što sam savezničke katolike upozoravao na to, što je katolička crkva bila habsburškoj državi, kako je ta

crkva iskorišćivala politički i kako je Vatikan u ratu, htio ili ne htio, svojom politikom služio izvjesnim političkim ciljevima centralnih sila. Protiv papine mirovne note radili smo u svojoj propagandi kao i protiv svih pokušaja za sklapanje neodlučnog mira.

U čehoslovačkim stvarima trudio sam se, kao što sam već izložio da svuda za nas predobijem katoličke krugove kao i sve ostale krugove. Pošto sam baš u doba papinske note spremao svoj drugi put u Rim i spremajući se — ako bude povoljna situacija — da djelujem na vatikanske krugove, učinio sam prve korake već u Parizu. Upoznao sam se preko našeg prijatelja P. Quiriella sa kasnijim papinskim nuncijem u Parizu, Msgr. Cerettijem. S njim sam nekoliko puta razgovarao o ciljevima rata, o Austro-Ugarskoj, o našim zahtjevima, o katolicizmu kod nas i u Austriji, o tom zašto Vatikan ne bi trebao da bude protiv nas itd. Ceretti mi je izgledao veoma umjeren, politički sposoban i bistar. Uglavnom je uzdržljivo saslušao moje tumačenje, u mnogome se slagao, ponekad je izgledalo kao da za našu stvar pokazuje simpatije. Iz toga razgovora navodim samo objektivno svoje dojmove.

Političke simpatije za našu stvar našao sam također u to doba i kod nekih francuskih katolika. Bio je direktor katoličke revije »Correspondant«, Trogand, koji nas je od tog doba počeo u svojoj reviji malo favorizirati, i ugledni faktor katoličkog svijeta, tadašnjeg i sadašnjeg, Msgr. Baudrillart, čovjek učen, u katoličkom svijetu uplivan i pošten. Otpor protiv papinske politike približio nam je nekoje savezničke katolike, koji nisu više bili protiv nas neraspoloženi ili su barem svoje neraspoloženje ublažili.

U Rimu sam tijekom rujna i listopada 1917. kao i prilikom svoga prvog puta djelovao na vatikanske krugove preko Loiseaua. Bio sam tada uzdržljiviji kako zbog prilika u vezi sa papinskom notom, tako i zbog toga što nisam htio u tadašnjoj situaciji svojim

vezama sa Vatikanom uzaludno dirati u osjetljivost kvirinalskih krugova.

Nota Benedikta XV. sa svojim posljedicama nije donijela Czerninu i habsburškoj monarhiji konkretnih i trajnih usluga i nije zaustavila borbe za oslobođenje potlačenih naroda. O njoj se može reći isto, što i o ostalim mirovnim pokušajima iz 1917. godine: u časovima, kad se radilo o životu i smrti i o sudbinama stotina milijuna ljudi, ne pomaže ništa što nije jasno, čvrsto, odlučno, što nema odvažnosti pogledati novoj političkoj i socijalnoj istini u zametku otvoreno u oči.

C) TEŠKA SITUACIJA SAVEZNIKA U JESEN 1917. — NOVI RAZGOVORI O ODVAJANJU AUSTRO-UGARSKE OD NJEMAČKE: GENERAL SMUTS — MENSDORF — POUILLY

108.

Czerninova politika, koja je svuda nervozno tražila ma kakve mogućnosti mirovnih pregovora, počinje nalaziti ljeti 1917. u akciji socijalista u Stockholmu, papinoj akciji i u razvoju događaja u Njemačkoj i u savezničkim državama, veliko pojačanje. Ali bilo je to za malo vremena; za nekoliko mjeseci poslije pobjede kod Kobarida i sklapanja mira sa boljševicima doveli su politiku Beča upravo do oprečnih rezultata.

Njemačka se nalazila od početka ruske revolucije u teškom unutrašnjem raskolu. Borba između kancelara Bethmann-Hollwega — političke i vrhovne komande — vojničke sile, razvijala se i dalje. Najkarakterističniji izraz njen je baš borba između Beča i Berlina. Kancelar vidi, da Beč ima taktički pravo i da bi umjerenija politika bila i u interesu njemačke carevine; vrhovna komanda i admiralitet sa svojom okolinom međutim ne popuštaju. Sporovi se kompliciraju istodobnom borbom u parlamentu. Cijela se njemačka politika ljulja između dva oprečna smjera; umjereni bi

htjeli da dođe do brzih pregovora za mir, zadovoljavajući se sa umjerenim mirovnim zahtjevima, vojnici, nacionalistički političari sa desnice nisu smatrali pregovore momentano za pogodne, htjeli su u borbi ići dalje i potpunom vojničkom pobjedom natjerati protivnike na svoje riješenje mirovnih problema.

Pristaše prvih — njihov izraziti predstavnik bio je Erzberger sa svojom skupinom — početkom srpnja 1917. u parlamentu upuštaju se u borbu s vojnicima, a naravno i Bethmann-Hollwegom, predbacujući mu da odviše popušta šovinistima i vojnicima, a da je i sam lično zapreka pregovora za mir, jer u očima Saveznika Bethmann-Hollweg je kancelar, koji im je objavio rat. Vojnici su protiv kancelara, predbacujući mu slabost, neodlučnost, nesigurnost; konačno vrhovna komanda prisilila ga je na odstup. Tako Bethmann-Hollweg, čovjek političkog principa »Not kennt kein Gebot«, napokon neslavno pada; vojnicima i šovinistima je slabić prema umjerenima, umjerenima je više nego kukavica prema vojnicima i šovinistima. Svima je na teret; u polovici srpnja 1917. odlazi i nitko za njime ne žali. Samo Beč pokušava, da ga sačuva, plašeći se, da će onaj, koji dolazi, biti još zavisniji od vrhovne komande.

To se i dogodilo: dolazi kancelar Michaelis, manje više oruđe vrhovne komande. Borba se naime nastavlja dalje. 19. srpnja se u njemačkom parlamentu prvi put izglasala rezolucija, da Njemačka želi mir, stvoren ne po diktatu, nego obostranim sporazumom i to tako, da to bude trajan mir. Borba obaju smjerova vodi se sada već javno. Kancelar Michaelis protiv vojnika i protiv reakcionarnih stranaka nema odvažnosti sada ni da pruži papi garancije u stvari Belgije, kad priprema u lipnju i srpnju svoju mirovnu notu. Isto tako stoji stvar i sa ministrom Kuhlmannom i s odgovorom Njemačke od 19. rujna 1917. na notu Benedikta XV. i na ponovnu intervenciju Pacellijevu u stvari evakuacije Belgije.

U toj borbi Beč i Vatikan su na sve moguće načine pomagali umjerene struje, kao što se uopće cijela Erzbergerova akcija vodila u kontaktu sa Bečom i Vatikanom. Nije imala mnogo rezultata ni kad je morao otići i Michaelis, i kada je 1. studenog 1917. za kancelara došao bavarski predsjednik vlade katolik Hertling. Ni on nije odolio utjecaju vrhovne komande i napokon je vodio njenu politiku. Ta konačna pobjeda vojnika i desnice u Njemačkoj bila je odlučena vojničkim i političkim događajima na ratištima i u taboru Saveznika: bila je time ujedno zapečaćena pobjeda politike Berlina nad Bečom i nad Czerninom.

U Francuskoj poslije Briandove vlade došao je 14. ožujka 1917. Ribotov kabinet. Ministarstvo vanjskih poslova vodio je Ribot, za ministra rata bio je imenovan Painlevé. Ribotova vlada došla je u teško vrijeme, kada se danomice pogoršavala situacija i vojnički i unutrašnjopolitički. Ruska revolucija i njeni vojnički rezultati, neuspješna Nivelleova ofenziva i zbog toga vojnički umor i defetistička propaganda u Francuskoj, teškoće u parlamentu, pokušaji za mirovne pregovore (Sixto Bourbonski, parlamentarni incident, koji se odnosio na pregovore sa grofom Lanckenom), borbe sa socijalistima za stockholmsku konferenciju, teškoće u grčkim stvarima i sporovi oko talijanske politike, sve je to Francusku slabilo i nije bilo potrebno mnogo bistrine, da se te teškoće odmah uoče i u neprijateljskom taboru.

Painlevéov kabinet, koji je zamijenio Ribota 21. rujna 1917., u kome je Ribot zadržao ministarstvo vanjskih poslova, a Painlevé ministarstvo rata, imao je uglavnom još težu poziciju. Vojnička situacija na istoku razvijala se u nove i nove vojničke uspjehe Nijemaca; rad stockholmske konferencije, nota pape Benedikta XV., kao i porasla nesigurnost i kaos u Rusiji zbog borbe ekstremista protiv vlade pa tako i širenje boljševičke propagande i u Francuskoj, izazvali su u Francuskoj u jesen 1917. tešku atmosferu i

pesimistično raspoloženje. Boljševička revolucija i to što je iza nje slijedilo, to raspoloženje je još pojačavalo do krajnosti. Odluka Saveznika da se organizira zajednički savjetodavni organ za vođenje rata i uvedu savjetovanja odgovornih političara i vojnika (Conseil Supreme de guerre u Versaillesu i Conseil Supreme Interallié), izazvana vojničkim neuspjesima, a naročito događajima na talijanskoj fronti, nije mogla izmijeniti cjelokupno raspoloženje.

Od časa, kad se počelo govoriti o separatnom miru centralnih sila sa Rusijom, u Francuskoj se nisu prestali buniti protiv izdaje boljševika i Rusije uopće, a prevladavao je strah od prijevoza njemačkih divizija s istočne fronte na frontu francusku, to više, što upliv američke pomoći na bojištu dosad nije mogao biti zapažen. Nesigurnost i nervoza, porasla zbog defetističke propagande, izdašno pomagane od Njemačke u posljednjim danima Painlevéovog kabineta, neprekidno se povećavala, ojačavajući pokret, koji je htio završiti rat pregovorima. Neki listovi, subvencionirani od ministarstva unutrašnjih poslova, pisali su dosta jasno u tom smislu; J. Caillaux širio je svoju ideju da se napusti savez s Engleskom i da se pristupi dogovorima sa Njemačkom za sklapanje povoljnog mira. Parlamenat je bio nesiguran i nervozan i zbog spora sa socijalistima. Došlo je do prve krize Painlevéove vlade (28. listopada); ministra vanjskih poslova Ribota zamijenio je Barthou. Poslije četrnaest dana slijedio je pad cijelog kabineta, koji je u studenom bio zamijenjen Clémenceauovom vladom.

U Italiji je situacija bila još teža. Nesigurnost i nesigurne kalkulacije vlade — uglavnom Sonnina — o ratnim ciljevima, razlikovanje u mišljenju vlade u njemačkim i austrijskim stvarima i štednja Njemačke, koja je ipak pomagala najbezobzirniju propagandu protiv rata u cijeloj zemlji, napokon papina mirovna akcija, koja je pored utjecaja Vatikana na talijansko zemljište neosporno demoralizovala do velike mjere

talijansku javnost, i propaganda socijalista neutralista — to je sve dovelo do duboke krize u unutrašnjoj politici i do oklijevanja i nesigurnosti na ratištu. Raspadanje se očitovalo najprije u krizi, kasnije, koncem listopada 1917., u padu Bosellijeve vlade, a onda i u mnogo ozbiljnijim događajima — u porazu kod Kobarida (Caporetto) u posljednjoj sedmici mjeseca listopada. Ni nova Orlandova vlada nije mogla brzo izvesti državu iz kobaridske krize k unutrašnjepolitičkoj i vojničkoj konsolidaciji.

To sve vrijedi dvostruko za događaje u Rusiji i na istočnoj fronti. Vidjeli smo već da proglas ruske republike, nova vlada Kerenskog i stvaranje »Predparlamenta« nisu u vojsci i političkim prilikama zadržali raspadanje, koje je došlo do vrhunca u aferi generala Kornilova i konačno u boljševičkom prevratu. Početkom prosinca nova boljševička vlada predlaže objema vladama centralnih sila pitanje primirja, koje je ubrzo poslije toga i sklopljeno. U Engleskoj su ti događaji imali, razumije se, isto tako duboki odjek. Najviše straha izazvale su ruske stvari i eventualne posljedice, koje su slijedile iz njih za događaje na Dalekom Istoku i u Indiji, gdje je Engleska tada bila najosjetljivija.

To političko i vojničko stanje u oba tabora u jesen 1917. prirodno da je ojačalo samosvijest njemačkoga vrhovnog zapovjedništva. Razvoj događaja već ljeti 1917. doveo ju je dotle, da se odlučila za veliku ofenzivu na talijanskoj fronti, da se izbavi straha i pritiska ministra Czernina, koji je stalno tražio mir bez aneksije i kontribucije. Od svibnja 1917. Czerninu se javljalo iz Berlina, da su njegova strahovanja pretjerana; istočna fronta za Austriju zbog raspada Rusije otpada, na Balkanu za Austro-Ugarsku ne postoji skoro nikakva fronta, a Rumunjska vojnički ne igra više nikakve uloge. Preostaje samo talijanska fronta.

Vojnički krugovi njemački su listopadskom ofenzivom napokon olakšali položaj Austro-Ugarskoj i na tome ratištu. Bilo je prirodno, da je velika pobjeda

Nijemaca kod Kobarida silno djelovala na odnos Beča prema Berlinu; Berlin je za Beč izvojštio veliku bitku, a odmah poslije toga pada i cijelo istočno ratište. Izgledalo je kao da je diplomatsko očekivajuće stanovište Berlina, spojeno s oštrom vojničkom akcijom, opet bilo događajima potvrđeno. Beč se u studenom 1917. njemačkom pomoći pojavljuje kao pobjednik nad najomraženijim neprijateljem i na fronti, gdje je njegov prestiž bio najviše na kocki; a ono, za čim je toliko težio Czernin — pregovorima za separatni mir sa Rusijom — i zašto je htio platiti izjavama i obavezama unaprijed danim, mogao mu je sada donijeti Berlin bez uvjeta i predhodnih obaveza.

U tim okolnostima vojnička pobjeda Njemačke protiv Italije i Rusije i unutrašnjo-politički razvoj događaja u savezničkim zemljama značili su politički poraz mirovnih težnja Czerninovih. Beč je morao, htio ne htio svoje zahtjeve podrediti koncepciji njemačkih vojničkih krugova i pored toga, što je Czernin sa svojom koncepcijom u pogledu cjelokupnog rezultata rata imao više pravo.

Izgleda, da se i sam Czernin počeo od tog doba kolebati. Nije se doduše branio od povremenih pokušaja za mirovne pregovore, ali je odjednom izmijenio svoju taktiku, prestavši se očito plašiti za sudbinu monarhije. Počeo je vjerovati u mogućnost pobjede centralnih sila i na zapadu. U ožujku i travnju 1918. poslije brest-litovskog mira po svemu sudeći mislio je, da je ekzistenciona kriza monarhije prebrođena, iako je strah od ispada gladnih i socijalnih bura kod njega (a još više kod drugih vladinih mjerodavnih krugova) bivao sve veći, a unutrašnjopolitičke prilike (borbe pojedinih naroda protiv monarhije) hitale su rapidno u to vrijeme očitom raspadu. Izmijenivši tako barem djelomično orijentaciju svoje politike, učinio je nepopravljive pogreške, koje su habsburšku monarhiju gurale niz strminu dalje u propast.

Najbolji dokaz za tešku situaciju u kojoj su se nalazili Saveznici u jesen 1917. jesu novi tajni pregovori za separatni mir s Austro-Ugarskom, koji su se vodili od početka studenog do polovice prosinca 1917., a za koje je inicijativa došla sa savezničke strane, od Lloyda Georgea (sa znanjem i pristankom ministra vanjskih poslova J. A. Balfoura). Lloyd Georgeov pokušaj bio je ozbiljan, za njegovu politiku karakterističan, a za nas poučan.

Ne znam, da li je pravodobno i unaprijed bila obaviještena francuska vlada; prema tome, što sam mogao ustanoviti o pripremama za te pregovore, izgledalo bi, da je bila obaviještena o akciji Lloyda Georgea tek poslije završenih razgovora pregovarača. Što se tiče Italije, London je svakako poslije poraza kod Kobarida imao nade, da ne će moći biti tako nepristupačna kao prilikom pregovora sa Sixtom Bourbonskim, u to više što se na njenoj fronti nije moglo računati sa nekakvim velikim promjenama. Veze su počele u prvim danima studenog, ali do prvih konkretnih pregovora došlo je tek polovicom prosinca.

Ne želim ovdje prejudicirati događajima, ali ipak konstatiram, da vrijeme od studenog 1917. do kraja travnja 1918. treba smatrati uopće najkritičnijim vremenom rata za Saveznike. U tome periodu vršeni su posljednji pokušaji za odvajanje habsburške monarhije od Njemačke, započeta je posljednja odlučna — i neuspjela — ofenziva njemačka, donesene su odluke o konačnoj sudbini Austro-Ugarske, a tako i o našoj sudbini. Pregovori Lloyd Georgea sa Bečom bili su za te događaje karakterističan uvod.

109.

5. studenog javlja legacijski savjetnik grof Skrzynski, dodijeljen poslanstvu u Bernu, povjerljivo Czerninu, da su mu princ Djemal Tussum i povjerenik engleskog poslanstva Sira Horaca Rumbolda, Parodi, javili, da bi engleska vlada željela, da se njen pred-

stavnik sastane sa delegatom austro-ugarskim na neobaveznu izmjenu misli o pitanjima mira, koja se odnose samo na obje države i o njihovu eventualnom riješenju prema zamislima jedne i druge strane.

11. studenog Czernin načelno dopušta, ali s ogradom (i izvjesnom samosvijesti): spreman je prihvatiti poruke, koje bi za njega imala engleska vlada; ambasador Mensdorf-Pouilly može kadgod zaželi doći u Švajcarsku na razgovore. 1. prosinca 1917. Sir Horace Rumbold šalje Parodiju pismo, u kome ponavlja pređašnju vijest i želi znati datum, kad će doći delegat Beča. Poslije daljih pregovora između grofa Skrzynskog i Rumbolda o osobama pregovarača bio je postignut sporazum, da će s engleske strane doći povjerenik Lloyd Georgeov i član ratnog kabineta, južnoafrički general Smuts, a sa austrijske strane opet grof Mensdorf-Pouilly. Sastanak treba da se održi 18. prosinca u Ženevi u vili generalnog konzula austro-ugarskog Montlonga.

Obje strane su se sporazumjele, da će sastanak biti povjerljiv i da nijedna strana ne će dati obavezne deklaracije, jer se radi samo o neobaveznoj izmjeni nazora o mogućnostima mirovnih pregovora. 18. prosinca, t. j. u vrijeme, kad je već sve bilo dogovoreno i kad su oba pregovarača bili već u Ženevi u kontaktu, obavještava Czernin o toj stvari berlinsku vladu.

Do prvog sastanka između grofa Mensdorfa i generala Smutsa, koga je pratio tajnik Lloyd Georgea, Philip Kerr, došlo je 18. prosinca; ostali sastanci (u svemu tri razgovora) bili su održani slijedećeg dana, kada je general Smuts opet otišao u London, da odmah preda podrobni izvještaj Lloyd Georgeu i Balfouru.

U svojim razgovorima bio je general Smuts veoma raspoložen protiv Njemačke; naglašavao je potrebu, da se u prvom redu uništi njemački militarizam. Odbio je kategorički da pregovara sa Njemačkom, odbio

je i austrijski predlog, da bi pomoću austrijskog posredovanja bio dogovoren sastanak između jednog engleskog i njemačkog državnika, kao što je u instrukciji za Mensdorfa predlagao Czernin, u namjeri, da se tako nekako opravda pred svojim saveznikom. Zato je međutim za habsburšku monarhiju Smuts govorio samo riječi simpatije. Želi da pokuša, da li se Engleska i dunavska monarhija mogu sporazumjeti o zajedničkim ciljevima i planovima za svršetak neprijateljstva i za uređenje evropskih prilika u budućnosti, ako bi na kontinentu prevladala militaristička Njemačka. Osim toga počinje je plašiti i strašilo socijalne revolucije.

U Engleskoj se vjeruje, da bi najbolja protuteža vojničkoj nadmoći Njemačke bila snažna Austrija, državopravno iznova izgrađena sa dalekosežnom autonomijom svojih naroda. Pomišlja se na nešto slično, kao što je britanski Imperij sa dominionima, koji imaju vlastitu samoupravu. Takva silna Austro-Ugarska treba da postane privlačna snaga i za narodnosti, koje žive na granicama monarhije, i taj novi savez država, sposoban za napredak, imao je po Smutsovu priznanju sve simpatije i svu pomoć britanske politike. General Smuts je dopuštao i nekakve teritorijalne dobitke za monarhiju: spajanje buduće Poljske sa monarhijom, personalna unija sa pripajanjem Galicije poljskoj državi kao dijelu savezne države buduće monarhije.

Izjavio je dalje, da engleska država ima istina nekakve obaveze prema svojim srpskim i rumunjskim saveznicima, ali je tvrdio da te obaveze ne isključuju toga uređenja austro-ugarske monarhije. Prema njegovu mišljenju bilo bi lako stvoriti jugoslavensku državu sa Srbijom (pitanje Macedonije i koncesije Bugarskoj nije spominjao), Bosnom, Hercegovinom i Crnom Gorom, s izlazom na more. Isto tako mislio je, da bi se Rumunjska mogla spojiti sa rumunjskim dijelovima Sedmogradske i Bukovine. Što se tiče Sedmogradske, grof Mensdorf odnio je dojam, da engleska

politika ne bi odviše navaljivala, da se ona preda Rumunjima; više bi bila uporna u tome, da rumunjski dijelovi Bukovine budu ustupljeni njenom rumunjskom savezniku. Obje države (Srbija i Rumunjska) mogle bi prema Smutsovu mišljenju činiti dijelove nekakve slobodno organizirane savezne austro-ugarske države. Priznao je, da monarhija treba dalmatinsku obalu i da Italija tu nema nikakvog potraživanja.

Smutsovo stanovište značilo bi za nas odklon engleske politike u stvari diobe Austro-Ugarske. Smuts je na kraju svog razgovora sa Mensdorfom tu stvarnost jasno priznao, govoreći, da sada o razbijanju austrijske monarhije ne može biti ni riječi. Engleska politika tražila je u tome času samo formu, kako bi pod svaku cijenu izvršila svoje obaveze prema malim Saveznicima. Trudila se da to učini u okviru austro-ugarske monarhije, pretvorene u saveznu državu.

Mensdorf se prilikom sastanaka držao receptivno, predložio je Smutsu, da se sastane osobno sa Czerninom; on bi naime mogao najbolje dati odgovor na pitanje, da li je Austro-Ugarska kadra, da djeluje kod Nijemaca protiv njemačkog militarizma. Prema instrukcijama, koje mu je dao Czernin, pokušao je na početku razgovora, da njemačkoj diplomaciji prokrči puteve za sporazum s engleskom diplomacijom. Kad je Smuts pod utjecajem Kerra odbio odlučno svaki razgovor sa Nijemcima, nije više navaljivao, napomenuo je jedino veoma odlučno, prema Czerninovim instrukcijama, da je uopće nemoguć svaki pokušaj za razlaz sa Njemačkom za vrijeme rata, pa dakle i svaki pokušaj separatnog mira bez Njemačke.

Ti razgovori generala Smutsa, u pogledu Lloyd Georgea za separatni mir sa habsburškom monarhijom u tako ozbiljnom vremenu bili su, ako ne najozbiljniji, onda svakako najkarakterističniji mirovni pokušaji za vrijeme rata. Bacaju jasno svijetlo na

tadašnju situaciju i uzajamni odnos kao i na tadašnje nazore i psihologiju Londona, Beča i Berlina.

U Londonu se dosta govorilo o putu generala Smutsa već krajem prosinca. Ja sam u Parizu o njemu doznao od naših engleskih prijatelja (H. W. Steed je govorio o akciji sa generalom Smutsom odmah, čim se vratio iz Ženeve), odmah sam na to reagirao u povjerljivim razgovorima, a uskoro, kad je došlo do izjava Lloyd Georgea i predsjednika Wilsona, povoljnih po Austro-Ugarsku, pobijao sam u »Nation Tchèque« tu akciju, za tadašnje prilike skoro previše odvažno. Da je zbilja došlo do razgovora priznao je javno ministar Balfour 13. veljače u parlamentu, kad ga je interpelirao o akciji Smutsovoj poslanik H. Whyte, jedan od naših prijatelja.

110.

Zamašaj tih razgovora shvatili smo potpuno tek, kad smo vidjeli, što slijedi iza njih. 5. siječnja 1918. održao je Lloyd George delegatima engleskih radničkih organizacija svoj poznati govor, u kojem je istakao engleske ratne zahtjeve, izjavivši, da rat može biti završen samo potpunom pobjedom nad njemačkim militarizmom, i naglasivši da će Engleska pomagati borbu francuske demokracije za Alzas i Lorenu na život i smrt. Istodobno je sabrao sve savezničke ratne ciljeve iako nešto shematično i reducirao, u tri principa: nepovredivost ugovora mora biti obnovljena, teritorijalno uređenje Evrope mora biti provedeno na osnovu samoodređenja naroda i napokon bit će potrebno međunarodnim sporazumom ograničiti naoružanje i mogućnosti rata u budućnosti.

U tome govoru spomenuo je pitanje habsburške monarhije na način, koji nas je zaprepastio. Izjavio je, da engleska vlada apsolutno ne namjerava dijeliti zemljište centralnih sila i da želi, da se austro-ugarskim narodima prema davnoj njihovoj želji dade prava autonomna vlada prema pravim demokratskim principima.

Mi, Jugoslaveni i naši francuski prijatelji odmah smo shvatili, kamo cilja i što znači taj govor. Naše iznenađenje se pojačalo, kada je poslije tri dana, 8. siječnja 1918., došla na red nova senzacija: govor predsjednika Wilsona sa njegovih poznatih četrnaest točaka.[1])

U svome govoru predsjednik Wilson se složio s izjavom Lloyda Georgea precizirajući u svojih četrnaest točaka savezničke ratne ciljeve i dopunjujući na taj način izjavu engleskoga ministarskog predsjednika. A u točci desetoj rekao je o austro-ugarskim narodima isto što i Lloyd George: »Austro-ugarskim narodima, čije mjesto u društvu naroda treba da bude

[1]) Četrnaest Wilsonovih točaka mogli bismo formulirati ovako:

1. Mirovni ugovori moraju biti javni, moraju isključivati ma kakve specijalne ugovore samo među nekojim narodima; diplomacija mora biti javna. 2. Mora biti osigurana plovidba na moru kako za vrijeme mira tako i za vrijeme rata. 3. Potrebno je ukloniti, u koliko je moguće zapreke međunarodnoj trgovini i osigurati jednako držanje prema svima narodima prilikom pomaganja mira. 4. Treba stvoriti garancije, da će naoružanje biti ograničeno. 5. Potrebno je osigurati objektivno riješenje kolonijalnih pitanja s obzirom na želje stanovništva. 6. Rusiji makar i evakuacijom njena zemljišta omogućiti riješenje njenih pitanja tako, da bi imala potpunu slobodu za određenje svog političkog razvoja i svoje narodne organizacije. 7. Belgija mora biti očišćena i obnovljena bez ikakvog ograničenja svoje samostalnosti. 8. Cijelo francusko zemljište mora biti očišćeno i njene opustošene pokrajine obnovljene; moraju biti popravljene nepravde, nanesene Francuskoj 1871. u stvari alzasko-lorenskoj. 9. Italija treba da dobije garancije prema narodnosnoj liniji. 10. Narodima austro-ugarske monarhije treba da bude pružena mogućnost slobodnog autonomnog razvoja. 11. Isto tako treba osigurati čišćenje Rumunjske, Srbije, Crne Gore i dati im garancije političke i gospodarske nezavisnosti; dalje treba Srbiji osigurati slobodan izlaz na more. 12. Treba ograničiti turski suverenitet na zemljišta doista turska, osigurati slobodu moreuza i autonomije za ostale narodnosti na turskom zemljištu. 13. Potrebno je stvoriti slobodnu Poljsku sa svima poljskim teritorijama i s izlazom na more. 14. I napokon treba stvoriti Ligu naroda za održanje slobode svih naroda, malih i velikih, i za osiguranje svjetskog mira.

osigurano, mora biti pružena prilika za najslobodniji autonomni razvoj.«

Među nama i našim prijateljima nastalo je više nego razočaranje, u toliko više, što nismo zaboravljali, da je baš mjesec dana prije objave rata Austro-Ugarskoj, predsjednik Wilson dosta jasno rekao, da ne želi osloboditi habsburšku monarhiju ili je preurediti. Nije bilo sumnje, da Wilson nije za uništenje monarhije i da njegov plan oslobođenja austro-ugarskih naroda ne znači i stvaranje samostalnih narodnih država, nego samo »selfgovernment« ili svoje vrste federalizaciju. A takva izjava nam je u tome momentu najmanje konvenirala, pošto smo uskoro iz Praga dobili vijesti o prvom zbilja revolucionarnom postupku naše domaće politike, o praškoj deklaraciji generalnog kongresa čeških zemalja od 6. siječnja 1918. Plašili smo se, da će obje izjave djelovati u Pragu veoma loše.

Za nas se dakle rodilo pitanje, u kakvoj su vezi oba govora, da li su bili unaprijed dogovoreni i da li se za njima skriva nešto više nego samo nejasna predodžba o tome, kako se treba reorganizirati Srednja Evropa. Ako je tako, onda je to za nas moralo biti važan memento, ako ne i opasnost.

Predsjednik vlade Clemenceau poslao je 6. siječnja Lloydu Georgeu telegram, čestitajući mu na izjavi i izjavljujući potpunu suglasnost sa njenim tekstom. Vjerovao sam tada, da je to više izraz ratne solidarnosti obaju zemalja, a uglavnom zahvala Clemenceauoa za to, što je Lloyd George tako odlučno govorio o pravu Francuske na Alzas i Lorenu. Nisam vjerovao u tajni komplot u stvari Austro-Ugarske, u kome bi sudjelovala Francuska, pošto je Clemenceau jedva prije tri nedjelje podpisao dekret o stvaranju naše narodne vojske u Francuskoj, a ja sam se dogovarao sa njegovim najbližim suradnicima u ministarstvu rata o definitivnoj izmjeni statuta vojske, u kojoj su nam bila priznata neka politička prava.

Francuska prema tome nije sudjelovala u toj

akciji anglosaskih zemalja, već i iz obzira na Italiju, koja je time bila silno pogođena, ali nije svakako ni poduzimala nešto protiv nje, očekujući da vidi, što će dalje biti.

Zato bi bio dokaz taktika ministra vanjskih poslova u to vrijeme. Ministar Pichon se ubrzo pridružio tim izjavama svojim govorom u parlamentu; ali njegov govor bio je manje naklonjen Austro-Ugarskoj, sadržavao je ograđivanja i izraze, koji su mogli biti tumačeni i protiv Beča. Shvatio sam ga, s pravom ili ne, kao dokaz da Francuska pored vladinog proglasa Clemenceauova ne vjeruje u nekakve mirovne pregovore i da će ići s nama sve do kraja. To mi je bilo rečeno i u ministarstvu vanjskih poslova, gdje naročito Berthelot nije vjerovao, da će englesko-američke izjave dovesti do nečega pozitivnog.

Ministar Czernin odgovorio je Wilsonu u odboru delegacija 24. siječnja 1918. Izloživši uvjete pripremanog mira sa Rusijom i Ukrajinom, koji je prvi korak ka sveopćem miru, izjavljuje, da opći mir nije po svoj prilici daleko, jer to dokazuje i zadnja izjava Wilsonova. Osvrće se na izjavu Wilsonovu i njegovih četrnaest točaka, analizira točku po točku i odgovara na njih. U općim pitanjima (sloboda mora, razoružanje, Liga naroda i dr.) slaže se sa Wilsonom, o pitanju Belgije i zaposjednutih teritorija izražava se sa rezervom, koja znači pristanak; isto tako je i za stvaranje samostalne Poljske; pristaje napokon i na pravo slobodnog razvoja naroda, ali veoma odlučno naglašuje, da je to unutarnja stvar monarhije i da joj se to mora prepustiti. Odbija, da kaže definitivno i potanko svoje mirovne uvjete bez odgovarajućeg postupka na strani savezničkoj i konstatira veoma odlučno, da će Beč u obrani cjeline habsburške monarhije, pa i Njemačke (i svih ostalih saveznika Austro-Ugarske) ići do kraja.

Uglavnom Czernin je Wilsonov govor označio kao moguću osnovu za mirovne pregovore; izjavio je, da

između Beča i Washingtona nema nikakvih interesnih razmimoilaženja; veli, da je iz obje izjave jasno, da obje države u suštini prihvaćaju ista načela za mirovne pregovore i da bi pregovori mogli najprije početi između tih dviju država.

Predsjednik Wilson je odgovorio svojim govorom od 11. veljače. Govorio je o izjavi Czerninovoj sa obazrivim priznanjem, izrazio je mišljenje, da bi prema ministrovoj izjavi habsburška monarhija prihvatila glavne mirovne principe, koje zastupa Washington, da isto tako dopušta — makar i u okviru monarhije — da narodne težnje moraju biti zadovoljene, i da bi u pojedinim pitanjima monarhija išla još i dalje, kad ne bi morala imati obzira prema Njemačkoj i Turskoj. Ipak naglašava ponovo, da se mora jednom za uvijek svršiti sa režimom vojničke i autokratske klase u Njemačkoj, da nije dovoljno dogovoriti se u nekoliko konkretnih točaka, pa da bi se mogli povesti mirovni pregovori, jer su sva pitanja u uzajamnoj vezi; potrebna je korjenita reorganizacija Evrope, u kojoj bi narodi, koji nisu predmet apsolutističkih odluka suverena, o svojoj sudbini odlučivali sami. Napokon sakuplja svih četrnaest točaka od 8. siječnja u nova četiri principa, koji bi morali biti osnova za pregovore za stvaranje pravednog i trajnog mira.

Na konkretni poziv Czerninov, da dođe do direktne izmjene misli između Beča i Washingtona ne odgovara direktno, ni pozitivno ni negativno. Kasnije se pokazalo, da se u Beču vjerovalo, da su četiri općenite formule Wilsonove iz te njegove izjave dalji ustupci Wilsonovi; to su prihvatili za nastavak pregovora tajnim diplomatskim putem.

Nas su u Parizu Czerninova izjava od 24. siječnja i Wilsonov govor od 11. veljače potpuno umirili. Czernin je htio opći mir. Lloyd George separatni; Wilson je za Njemačku postavio takve uvjete, da su opći pregovori od početka bili nemogući. U moguć-

nost nekakvih općih pregovora nisam naime vjerovao. Mislim i danas, da je to u ono vrijeme bilo nemoguće. Wilson je u obje svoje izjave rekao, da ostaje na svojoj dosadašnjoj liniji u pitanju habsburške monarhije; ali opet na drugoj strani iz njegovih izjava bilo je jasno, da je momentano postavio samo opće principe i da se ne radi o njegovu sudjelovanju pri tajnim pregovorima. Ni izjava Lloyda Georgea, ni izjava Wilsonova kao ni Czerninova nisu ni sada značile nešto pozitivno. Ako nam je bila jasna veza govora Lloyda Georgea sa ženevskim pregovorima, nije se to moglo reći i za izjave Wilsonove.[1])

To je završetak pregovora za separatni mir sa habsburškom monarhijom u 1917. godini; počeli su akcijom princa Sixta, a završili su se ženevskim vijećanjima generala Smutsa. Izjave Lloyda Georgea i — indirektno — predsjednika Wilsona iz početka 1918. idu još u okvir tih događaja. Zato sam o njima govorio u vezi s time.

D) ZAŠTO NISU MOGLI USPJETI PREGOVORI ZA SEPARATNI MIR S AUSTRO-UGARSKOM? POUKA ZA BUDUĆNOST

111.

Wilsonovom izjavom od 11. veljače 1918. završila se javna diskusija, u kojoj se stvarno radilo o tome da se ustanovi, da li je moguć separatni mir s Austro-

[1]) To mišljenje bilo je potvrđeno i drugim dokazom: Czernin vjerujući u uspjeh svoga govora od 24. siječnja, naredio je da se preko neutralne države telegrafski pošalje govor u Washington. 24. siječnja je u delegacijama izjavio u replici, da ga je u času, kad je završio govor, imao u ruci i predsjednik Wilson. To je i u savezničkim zemljama i u Americi izazvalo izvjesnu senzaciju i stvorilo dojam, kao da između Beča i Washingtona postoji tajna veza. U Washingtonu je to vladine krugove uzbudilo i Wilson je to u uvodu svoga govora od 11. veljače kategorički odbio. Američki i saveznički komentari toga incidenta uvjerili su nas da ne postoje osim javnih izjava nikakvi pregovori.

Ugarskom; iz tog je poteklo iskustvo, koje su već Saveznici imali iz svih dosadašnjih tajnih pregovora: njihovi pregovori imali su za cilj separatni mir sa Bečom, iz Beča su im uvijek odgovorili, da je moguć samo sveopći mir.

Time, kao što ćemo još vidjeti, nisu bili završeni svi tajni pregovori. Direktno na javnu diskusiju sa Wilsonom nadovezao je polovicom veljače car Karlo pokušaj za povjerljive razgovore direktno sa predsjednikom Amerike preko španjolskog kralja. Lloyd George i pored neuspjeha generala Smutsa obratio se još jednom na grofa Skrzynskog ponudom, da se povedu pregovori za separatni mir polovicom ožujka 1918. I doista u veljači i ožujku iste godine došlo je u Freiburgu do novih pregovora između časnika iz francuskog ministarstva rata, grofa Armanda i bivšega austrijskog diplomate, grofa Revertere. Počeli su već u ljetu 1917., a bili su prekinuti, jer se nije moglo doći do sporazuma u pogledu separatnog mira. U proljeće 1918. su obnovljeni, da se završe ne samo neuspjehom, nego pravim porazom za Beč u poznatom sukobu Clemenceaua sa Czerninom u travnju 1918. god.

Svi ti pregovori nadovezuju se logično na pomenute događaje. Završeni su s istim neuspjehom, postavši dramatska kulminacija svih pregovora za separatni mir i istodobno jasan dokaz, da se za vrijeme rata nije moglo doći do separatnog mira, dok habsburška monarhija ili Njemačka ne budu vojnički potpuno iscrpljene. Govorit ću o njima na mjestu, gdje spominjem konačni prijelom savezničke politike u korist neoslobođenih austro-ugarskih naroda i diobu habsburške monarhije.

Bilo bi potrebno dugo razlaganje činjenica, da bi se ispravno vidjeli svi složeni razlozi, zbog kojih su svi ti pregovori morali pretrpjeti neuspjeh. Historici će svakako u tome još mnogo govoriti. Pokušat ću da sve to sakupim u nekoliko sintetičkih formula.

Svi pokušaji za sklapanje neodlučnog ili separatnog mira u svjetskom ratu propali su, jer su propasti morali. Istina je doduše, da su pregovarači pravili pogreške, da je na objema stranama bilo velikih psiholoških pogrešaka, da je jedan ili drugi pokušaj mogao biti načinjen vještije i sa većim poznavanjem ljudi i stvari, a time i sa većim izgledima na uspjeh ili većom opasnošću za one, koji su se protiv svega toga borili. Isto tako istina je, da je za nas opasnost doista postojala i da ni najveći pobornik nazora, da nije moguće doći do neodlučnog mira i održanja monarhije, nije imao prava isključivati tu mogućnost.

Bistvo svih tih pokušaja danas je, mislim, u cijelosti dosta poznato, da bi se o njima mogao stvoriti objektivni historijski zaključak. Formulirao bih to od prilike ovako:

1. Plan Saveznika je od početka radio na tome, da u ovom ili onom obliku odijele habsburšku monarhiju od Njemačke, da vojnički pobijede Njemačku i da joj nametnu mir. Austro-Ugarska trebala je da bude smanjena u korist Srbije, Italije, Rusije i Rumunjske, a ostatak: njemački, madjarski, češki i hrvatsko-slovenački trebao je da bude federaliziran. Poslije ruskog i rumunjskog poraza, poslije zaposjedanja Balkana i zaustavljanja talijanskog napredovanja — na kraju 1916. — bilo je potrebno napustiti taj plan. A onda su kao naknada došli pokušaji, da se dođe do istog rezultata putem diplomatskih pregovora.

2. Saveznicima se uvijek radilo o separatnom miru sa Bečom. Na taj način bi pobjedonosno završili rat i sa Bugarskom i Turskom. Od kraja 1916. nije bilo moguće sa Njemačkom sklopiti mira bez vojničke, dosta odlučne pobjede Saveznika nad hohenzollernskom carevinom. Oba tabora bili su sudionici u stvari Belgije i Alzasa i Lorene, a i talijanskog zemljišta austrijskog, da bi ustupci u tim stvarima u nekojim državama doveli do unutrašnje katastrofe.

Poslije pada istočne fronte i novih velikih uspjeha Njemačke poznavaoci prilika su uvjereni, da je poraz Njemačke potrebniji, s jedne strane zbog nemogućnosti da se dopusti njena hegemonija u Srednjoj i Istočnoj Evropi, a s druge strane i zbog toga, što bi mir značio samo pripremanje za novi rat. Kad je u rat stupila Amerika i kada se predsjednik Wilson zauzeo za demokratski mir, završetak rata bez odlučnog poraza bilo Saveznika bilo Njemačke, nije bio moguć.

I tako su Saveznici sve političke i vojničke teorije o mogućnostima pobjedonosnog mira i skraćivanja rata završavali zaključkom, da bi bilo najbolje ugovoriti diplomatskim putem separatni mir sa Bečom, a onda lakše i brže pobijediti Njemačku vojnički.

3. Danas se može lako reći, da je i sa gledišta habsburške monarhije separatni mir u vrijeme, kad bi monarhiju mogao sačuvati, bio nemoguć. Svaki pokušaj za sklapanje separatnog mira bio bi završio s unutrašnjom revolucijom: Nijemci i Madžari — vjerojatno i sa pomoći njemačke carevine — bili bi ugrozili postojanje habsburške monarhije isto tako, ako ne više nego dalje trajanje rata. Tako je, kako izgleda, uvijek vidio stvari sam Czernin, koji je često iskorišćivao argumenat, da bi njemačka vojska u tom slučaju prodrla u češke zemlje. Osim toga svi slavenski narodi radili bi protiv separatnog mira i u slučaju eventualne revolucije ne bi branili državu od Nijemaca i Madžara; situacija je bila sasma drukčija nego 1848. godine. Poljaci su pak od kraja 1917. godine bili već više nego jednom nogom izvan monarhije.

U svakom slučaju pokušaji za sklapanje separatnog mira značili bi ili revoluciju odozdo ili pokušaj revolucije odozgo, t. j. prebaciti svu vlast iz ruku Nijemaca i Madžara u ruke ostalih naroda. Tako složena i teška operacija nije bila moguća za vrijeme rata ni politički ni gospodarski, ni vojnički, ni psiho-

loški ni moralno; nije bilo za nju niti ljudi, ni shvaćanja, ni odvažnosti — bila je ukratko nemoguća.

Napokon Czerninov argumenat, da takva operacija ne bi zapriječila smanjivanje monarhije — i to znaèajno — u korist Italije, Srbije i Rumunjske, bio je ispravan i s obzirom na mentalitet Beča, Nijemaca i Madžara prirodno odlučan.

4. Sile, koje bi bile prihvatile ideju separatnog mira, bile su u monarhiji u znatnoj manjini, a osim toga nisu imale potrebnog autoriteta, upliva i značenja. Bio je to u prvom redu car Karlo, carica Zita, njihova najbliža okolina i skupina pacifista (kao Lammasch); možda bi se mogli predobiti neki socijalistički krugovi nadom, da će to donijeti i sveopći mir. Separatni mir nisu se usuđivali propagirati ili prihvatiti ni katolici. Svi ostali, naročito vojnici, moćni politički krugovi bečki a naročito peštanski, nisu mogli nikad prihvatiti savezničkih planova o separatnom miru.

Zato se doduše Beč bacao u svake pregovore sa Saveznicima sa mnogo dobre volje, i direktno sa tjeskobom u strahu, hoće li stvar uspjeti, ali uvijek uz uvjet, da to bude prvi korak sveopćem miru. Tamo, gdje su se pojavile istinske želje za posebnim mirom, bilo je to — kako je to ispravno rekao Czernin — samo koketiranje s izdajstvom prema Njemačkoj. Za napuštanje Njemačke u odlučnom času nije bilo ni odvažnosti ni mogućnosti.

Beč je od početka stojao pred perspektivom: nastavak rata može značiti eventualni kraj, katastrofu monarhije — odvajanje od Njemačke znači svakako unutrašnji raspad, političku i socijalnu buru, anarhiju, možda revoluciju, možda intervenciju Njemačke, svakako gubitak velikih teritorija a napokon i propast, sveopću katastrofu. Tamo nada u spas sa malim gubicima (Galicija i nešto Talijanima) — ovdje sigurnu propast. Ni Czernin ni Tisza nisu se kolebali, kad su morali birati.

Tko je makar malo poznavao odgovorne činioce u Beču i Budimpešti i prilike u monarhiji, mogao je s velikom vjerojatnošću misliti, da za vrijeme rata ne će doći do odvajanja habsburške monarhije od Njemačke a to da nije ni moguće prije nego dok ne nastane prava katastrofa. Ne ću tvrditi da smo to sve vidjeli tokom rata sa znanstvenom točnošću, i da smo to znali. Takve tvrdnje mogle bi biti smatrane za »vaticinacio ex eventu«. Cijela naša ratna propaganda pokazuje, da smo za cijelo to vrijeme rata upotrebljavali navedene argumente, indicije, simptome i činjenice, dokazujući Saveznicima, da njihovi pokušaji za sklapanje separatnog mira ne će uspjeti, da Beč i Peštu nije moguće odijeliti od Berlina. Događaji su nam dali za pravo.

112.

Naprotiv uvijek sam čvrsto vjerovao, da do separatnog mira ne može doći i pored toga, što sam uvijek bio spreman na posljedice, koje bi nastale, kad bi se takav mir ostvario. A ta vjera bila je opravdana i obrazložena ne samo većinom navedenih činjenica i političkih razloga, nego prije svega mojim filozofsko-historijskim nazorima.

Razmišljajući o rezultatima istraživanja moderne sociologije i ispitujući, kakav je smisao svjetskog rata sa historijsko-filozofskog gledišta, smatrao sam pobjedu u našoj narodnoj borbi najvjerojatnijom.

Razvitlane vojničke i političke, idejne i moralne sile, bačene ratom u svjetski socijalni, politički i gospodarski vir pet evropskih sila, stupanjem Amerike u rat i dolaskom ruske revolucije, bile su uz strašno političko i socijalno stanje predratne Evrope mnogo jače, a da bi se nezadrživi, za monarhiju destruktivni razvoj evropskog svijeta mogao zapriječiti intervencijom ma i najjače lične volje. Sve, što je bilo u svijetu moralno i materijalno jako, bilo je u fronti **protiv** basburške monarhije. Rat je lakomisleno i

direktno zločinački raspirila; moralno je odgovornost za rat teško padala na monarhiju. Vojnički je rat bez izuzetka svuda izgubila, budući da nije bila na njega spremna (iako ga je sama počela) i nemajući za nj spremne vojske, sposobne administracije i sposobnih političkih i vojničkih vođa. Otpor većine njenih naroda bio je veliki. Geslo demokracije i slobode naroda, koja postadoše velika pokretna snaga rata, bila su za monarhiju takva silna luč, da su morala njenu egzistenciju ugroziti do najveće mjere. Ruska revolucija dotakla je se više nego se to mislilo, uzdrmala je cijelom njenom strukturom, socijalno, politički i moralno, rušeći je i vojnički.

U samom ratu, naročito u modernom ratu, u kome sudjeluju svi slojevi građanstva, napnu se sve političke sile, gospodarske i moralne, zahtijevaju se u upravi najveći intenzitet, u prometu i tehnici ma koje grane, niču svi mogući socijalni problemi(naročito prehrana), koji se odnose na sve slojeve građanstva, nastaje državna kriza, koju je jedva moguće zamisliti. Potrebna je snažna državna i društvena konstrukcija, da bi monarhija mogla odoljeti tako strahovitoj navali. Austro-Ugarska nije imala takve konstrukcije.

U svjetskom ratu zahvatila je ta navala podjednako sve evropske države — i neutralne — iako u različnim oblicima. Svaka od zaraćenih strana, razvivši sve svoje stvarne i latentne sile vojničke prema novim zahtjevima modernog ratovanja, sve svoje sile gospodarske i moralne, pripojila je k tome sve zahtjeve, ciljeve, i opravdane i neopravdane težnje svoje unutrašnje, međunarodne i ratne politike u toj mjeri, kako je to moguće samo u velikim političkim i socijalnim krizama, kad se igra za sve. Stvorio se tu novi splet interesa, koji su se križali u tisuću različnih pravaca. Čim se riješilo jedno pitanje, njegovim riješenjem rodilo se deset novih pitanja. Tek što se morao žrtvovati na jednoj strani jedan interes, oglasili su se na drugoj strani cijele desetine i cijele stotine novih. Ta strašna složenost interesa, težnji, programa i ciljeva nije nikad mogla biti riješena polovičnim odlukama. Niknuli su nerazriješivi gordijski čvorovi, koji su napokon morali biti razvezani nasilnim dubokim potresom. Tako strašne svjetske sile, razmahane u buri, kakve svijet dosad nije vidio, nisu se dale najednom sputati ni akcijom najjačih volja, zaustaviti, vezati, preurediti ili napokon odbaciti. Iz svjetskog rata, najvećeg u historiji čovječanstva, nije moglo a da se ne rodi barem uglavnom nešto veliko, odlučno, definitivno, pa ma to i ne bilo savršeno. A za slučaj nemogućih kompromisa moralo se neprestano misliti na unutrašnje poratne potrese političke i socijalne revolucije. To mi je bilo naročito za Austro-Ugarsku uvijek jasno.

Takvi su osim mojih moralnih razloga bili znanstveno-politički razlozi, zbog kojih sam vjerovao, da habsburška monarhija ne može odoljeti toj velikoj krizi, i da ćemo mi napokon pobijediti. Tim ne propovijedam slijepi socijalni fanatizam razuzdanih društvenih sila; uvijek sam zabacivao teoriju marksističkoga historijskog materijalizma. Naprotiv vjerujem u izvjesnu logiku historije, određivanu baš ljudskom voljom, osjećanjima i težnjama i dajem zato vodećim individualitetima značajno mjesto kormilara i činilaca, koji silno djeluju na smjer socijalnog razvoja. Ali čim društvene sile postignu izvjesni intenzitet, lična volja nije dovoljna da ih savlada. Može im u najboljem slučaju uspjeti neizbježivi razvoj kanalizirati i smanjiti snagu eksplozije. A u toj individualnoj akciji i slobodnom uplivu pojedinaca i masa dolazi do izražaja ona logika historije, koja tako često uzima na sebe karakter historijske pravde i suda historije.

U tome slobodnom uplivu dolazi do izražaja skoro neizmjenjivi moralni i socijalni zakon, tako da napokon, bilo što bilo, mora da se osveti strogo, skoro brutalno. U koliko je potres nastao zbog nje veći, u toliko je odmazda strožija. A Austro-Ugarska je napravila tih pogrešaka baš toliko, koliko i

Rusija i Njemačka. To bi trebao da bude uvijek veliki memento svakom političaru, svakom državniku.

Od časa, kad je u rat stupilo pet velikih evropskih sila, neračunajući Japana, izgleda da je sudbina habsburške monarhije bila zapečaćena. A kad je došla još i Amerika i ruska revolucija, skoro se nisam odvažio ni časa posumnjati u to. Onda se još nisam plašio, da li će sudbonosni prijelom doći ili ne, plašio sam se jedino pogrešaka, koje vodeći ljudi mogu sada počiniti.

Čak ni to nije »vaticinatio ex eventu«. To su sociološki nazori, koje sam u principu zastupao za vrijeme rata pa čak i u predratno vrijeme.

113.

To me je vodilo tome, da dosta silno — pored toga t. zv. fatalizma historijskog razvoja — naglasim, što znači u socijalnom i političkom razvoju čin, rad, napor, pojedinačna volja za borbu. Svatko od nas po mome mišljenju jest i može uvijek biti prema svojoj snazi i u svojoj sferi aktivan sudionik velikog djela Providnosti.

U svim teškim časovima borbe za sklapanje separatnog mira, protiv intriga austrofila, protiv težnja reakcionara, protiv strahovanja slabića i oportunista u našem taboru i protiv skrupula savjesnih, ali rđavo obaviještenih političara u taboru Saveznika, koji nisu dosta jasno shvaćali svjetskog razvoja, — te nade bile su mi uvijek potpora i nada. Pa i pored toga što je to moralno za mene uvijek bila tragična kriza savjesti, nisam želio brzi mir, ili tako zvani prijevremeni mir, jer bi to bio neodlučan mir, koji bi uveo svijet brzo u novi strašni rat, ne bi bio napredak ni sa gledišta ideje samog mira, bez obzira na to, što bi ubijao osjećaje pravednosti i prava kod stotine milijuna pripadnika malih naroda. Ne bih nikad smatrao mogućim i ispravnim željeti svjetski rat samo zbog ostvarenja naših narodnih ciljeva. Ali kad su ga već naši protivnici počeli i vodili, svakako

i zbog toga da bi zapriječili našu oslobodilačku borbu, naša moralna dužnost bila je, da idemo do pobjedničkog kraja.

Vjerovao sam čvrsto, da imam pravo u shvaćanju rata i velikog svjetskog prevrata, a da pravo uvijek konačno pobijedi. Ali ne pobijedi uvijek samo svojom vrijednošću i važnošću. Među velikim silama, koje su bile zapreka neodlučnog mira sa habsburškom monarhijom, a koje sam označio kao skoro fatalističke sile, važan činilac bio je i oštri, sustavni, skoro očajni boj onih, koji taj mir opravdano nisu željeli, osjećajući se dirnuti u svojim pravima i osjećanjima. Zato sam bio uvjeren u potrebu stalnog i dosljednog boja za tu novu istinu borbe do kraja. Bilo je potrebno naporno i mnogo raditi, uvjeravati, objašnjavati, obavještavati, dokazivati, što je, a što nije znanstvena istina. Biti pasivan i čekati da k nama dođe ruska vojska u Prag, bilo je isto tako griješka, kao i dokazivati, da će Austro-Ugarska izdržati rat. Praktično — to je značilo pomagati joj.

Borba protiv tendencija ili pokušaja — i tamo gdje smo bili u prvom redu teoretski protiv anonimne propagande za separatni mir, ne znajući uvijek konkretno i podrobno to, što se poduzima — morala je da bude prirodnim dijelom našeg rada u 1917. Znao sam da se kod savezničkih političara ne može računati sa sentimentalnošću prema potlačenim narodima, kad bi se ozbiljno postavilo pitanje mira sa Bečom. Znao sam također, da kod mnogih — ne naših — odlučnih savezničkih činilaca, ne će igrati veliku ulogu principi ili demokratska ideologija o potlačenim narodima. U tako strašnom ratu bile su potpuno prirodne i shvatljive velike sklonosti da se sebično brane momentani interesi, bilo istiniti bilo fiktivni, bez dubljeg naučnog razmišljanja o tome, da li će posljedice biti gore, nego kad bi se ratovalo malo dulje, a naravno i bez obzira na izjave ili obećanja data u različnim prilikama.

Problem je naime bio ispravno raspoznati posljedice jedne ili druge politike za savezničke države i shvatiti to, što smo mi propovijedali: da je napokon za Saveznike, za razvoj Evrope, za ostali svijet i za triumf trajnog mira i demokracije uopće, interesno i idejno i moralno bolje, da habsburške monarhije nestane.

Nisam naravno prigovarao nikome, ako je vidio iskreno i s uvjerenjem stvari drukčije nego mi.

Uvjeravao sam ga i dokazivao mu ispravnost svojih teorija i sa gledišta naučno-političkog i interesnog, idejnog i moralnog. Bio sam uostalom uvjeren iz razloga gore navedenih da nas, ako mi sami ne napustimo sebe, Saveznici ne će moći napustiti. — Naša borba bila je, kao što sam naglasio, jedan od bitnih elemenata, koji je sve više onemogućivao održanje monarhije; naša borba, pojačana barem do te izvjesne potrebne mjere, morala je postati jedna od komponenti, koje su činile strašnu fatalnost nezadrživog kraja monarhije.

Zato nitko nema prava opravdavati svoju pasivnost dobrom voljom Saveznika, da se sporazume s monarhijom, niti im predbacivati tu politiku. Saveznici bi nam mogli reći, da smo mi bili prvi, koji smo odbili njihovu notu predsjedniku Wilsonu baš u času, kad se počelo pregovarati prvi put o separatnom miru. Naša akcija, čvrsta, odlučna, stalna, nekompromisna, spremna na sve žrtve, vanjskopolitičke i domaće, bila je dakle conditio sine qua non naše pobjede.

114.

Time prelazim iz sfere političko-naučne istine u sferu političko-moralne istine.

Kako s obzirom na naučnu stranu, tako i s obzirom na moralnu dužnost nas svih nije se naša politika mogla i nije smjela mijenjati za volju ma kakvih pregovora za separatni mir. Saznanje eventualnosti ili kompromisne mogućnosti sa Bečom bilo je ljeti

1917. za mene strašno. Imali smo već u to doba veliki organiziran političko-vojnički pokret, uz koji su vođe angažirali za borbu na život i smrt desetine tisuća naših ljudi i njihovih porodica; imali smo obećanja, obaveze, odista velike uspjehe, divno pripremljeno zemljište za dalju akciju — dakle mnogo više od obične vjere i nade u uspjeh. Vidjeli smo duboki zamašaj eventualnog kompromisa, političkog i narodnog, i osjećali smo moralno i u isto vrijeme ljudski veliku odgovornost pred budućnošću naših ljudi, koji su sudjelovali u revoluciji.

Pa ipak sam ja imao uvijek prema takvim eventualnostima svoje ustaljeno gledište: čovjek, za koga ispravno shvaćeni ideal ljudski nešto znači, u takvim sudbonosnim momentima života shvati svoju moralnu, narodnu i čovječansku dužnost, promisli, kakve mogu nastati eventualnosti, pripremi se sa svojim dragima na to i ide — ide bez obzira na to, što se događa desno i lijevo. Ako padne, neka padne. Bit će živ i pobijedit će u slijedećim generacijama. Pobijedi li, izvršio je svoju veliku dužnost i pobijedio je za generacije, današnje i buduće.

Baš u teškim časovima života potrebno je, da svatko bude čovjek karaktera i odvažnosti — ne hazarda — i da ide svijesno za istinom. A kaže se, da je sreća takvim ljudima vrlo često naklonjena. Da, naklonjena im je, jer se ne hvataju za lične sitničavosti i jer idu za stvarima, jer po strani ostavljaju lično častohleplje i bore se za ideal, jer dnevno prinose na žrtvu svoju osobu; ta je osoba svakodnevno i uvijek potrebna za nove žrtve... Zato u njihovu životu igra veliku ulogu ono, što se zove sretna slučajnost; i zato skoro uvijek dolaze priznanja. U politici u skrajnjoj konzekvenciji gube samo slabići, egoisti i koristoljubivci, račundžije i hazarderi, a nikad ljudi jaki, ljudi principa i ideala.

Reći će se možda, da su saveznički pokušaji za vođenje pregovora sa Bečom uvijek bili igra politike i diplomacije i da ni strašni svjetski rat nije mogao

biti bez nje. Skeptici i pesimisti izvest će iz tih činjenica svoj zaključak, obrazlažući time svoj moralni skepticizam prema diplomaciji, međunarodnoj politici i prema politici uopće; drugi se obraćaju protiv naivnih idealista, koji vjeruju u snagu ideje i u sve-ljudske principe morala, i naglašuju, da na kraju krajeva u politici uvijek odlučuje samo egoizam naroda, država klasa i individua i da je dakle ispravan princip politike jedamput dobro maskirani, u svom bistvu beznačelni oportunizam, drugi put brutalni cinizam, koji se odupire o grubu silu ili makijavelizam, uvijek bezobziran, obrazlagan patriotizmom, koji sve dopušta, ali koji oprezno manevrira.

I treba dobro paziti da se na taj instrumenat zna dobro igrati i da ona dopuštena granica toga morala-nemorala ne bi bila prekoračena, jer bi se inače njene posljedice lako okrenule protiv uzročnika. Zato je, kako neki naši ljudi tvrde malo stidljivo, ispravna ratna politika dvostrukog reza. A što bi bilo, da su se neki pregovori ostvarili?

Bila bi to krasna tema za političko-moralno razmišljanje! Mene historija i filozofija historije uči, da ta politička praksa ne samo da nije individualno poštena — ne pravir razlike između individualnog i političkog morala — nego je uvijek prije ili kasnije propala individualno i politički. Bit ću zato uvijek protiv propovjednika teofilozofije u politici iz načelnih razloga ne vjerujući osim toga niti u njihove eventualne praktične uspjehe, koji kratko traju i zato su malo korisni narodu i državi. Vidim u tome potpuno pogrešnu materijalističku filozofiju i etiku vlasti i sile.

To ne znači, da je potrebeno ići slijepo naprijed i ne računati sa svima mogućnostima. Baš naprotiv! Za mene to znači u psihološki ispravnom momentu izjasniti se otvoreno i jasno, makar i poslije dugog oklijevanja i razmišljanja, za izvjesnu eventualnost i braniti je pošteno i dosljedno. Po mome mišljenju jednostavno nije istina, što se tako često misli, da

tu interes naroda dolazi u sukob s istinom i poštenjem. Napokon se uvijek pokaže, da baš put istine, otvorenosti i poštenja jest i put narodnih interesa. Laži i nasiljem dosad se nijedan narod, bio veliki ili mali, nije sačuvao od zla. Sila i vlast, koji ne bi služili istini i pravu, uvijek su bili pobjeđeni. Manji narodi moraju to naročito imati uvijek u vidu.

Reći će se napokon, da tako može filozofirati pojedinac na svoj račun, a nikad političar, za kojim idu velike mase, narod, na život i na smrt, na koga bi poslije morale pasti sve loše posljedice politike pravolinijske načelnosti, fanatičnog zanosa, revolucionarnog eksperimentiranja ili hazardiranja. A za hazardiranje s narodom nema prava nijedan političar. Da, i na tu odgovornost mora misliti svaki političar i prema tome se ravnati. Ali princip čovjeka, da je u danom momentu potrebno prinijeti sve žrtve, i slijepi hazard političkog avanturiste, koji je, kako se to kaže, vođen svojim političkim »njuhom« ili ličnim interesom, nešto je sasma drugo. Narodu nikad nisu škodila dobro promišljena djela, potekla iz odvažnosti, iz moralne snage i poštenja, iz otvorenosti i karakterne politike, kojoj je cilj samo interes naroda, iako nemaju momentanog, potpunog i stvarnog uspjeha. I snažni pobjednički protivnik, naročito danas — u doba demokracije — mora respektirati, jednostavno po zakonu političke sile i vage, snažan, politički karakteran narod. Naravno prvi uvjet te politike, više nego ikoje druge treba da bude — realna, stvarna, nefantastična. Pravolinijska načelnost u politici, zasnovana samo na fantastičnosti i romantici, vodi i mora dovesti pravo do katastrofe.

U tome smislu imao je pravo prof. Masaryk, kad je našima kod kuće poručivao, da će prema nama, ako izgubimo bitku, Beč i Pešta biti u toliko nemilosrdniji, što više budemo htjeli biti kompromisniji, što više izbjegavamo ili dokazujemo svoju nepostojeću lojalnost . . .

Svjetski rat i revolucija dovedoše me dotle, da

promislim o njihovu odnosu prema moralnom problemu moderne demokracije, i dadoše mi mogućnosti da proživim sve to, što u cijeloj svojoj dubini znači moral demokracije i humanitarni moral, koji jedini može da mali narod sačuva od pogroma i da pojedince kao i čovječanstvo povede stalnom i stvarnom moralnom usavršavanju. Sadržajno to znači znati harmonično ispunjavati potpuno svoje moralne dužnosti odane ljubavi istodobno prema pojedincu, narodu i čovječanstvu; a istodobno me uči, da je, ako je prvi princip toga morala istinita i živa ljubav i odanost, drugi njen glavni princip je apsolutno borba, t. j. borba za održanje tih dužnosti. Drugim riječima — odupiranje zlu, stalno, posvuda, energično, požrtvovno i bez kompromisa.

Humanitarni moral nije kukavičluk. To je moral ljudi snažnih i potpuno izjednačenih, koji znaju ljubiti dobro, a mrziti, istinito mrziti zlo i koji znaju svoju ljubav i svoju mržnju proživljavati i pretvarati ih čovječanski u djelo. Da, u djelo! Političar, koji treba da bude realizator ciljeva današnjice i budućnosti, mora znati u svojoj dnevnoj djelatnosti oba principa harmonično ostvariti u životnoj, praktično i moralno, uzvišenoj i snažnoj sintezi.

U ovome poglavlju bavio sam se namjerno potanje svima pokušajima za održanje habsburške monarhije. Rekao sam već gore, da sam čitavu našu oslobodilačku borbu stavio u okvir ratne svjetske politike, da bih dokazao, kako je bila u vezi sa svakim većim ratnim događajem, od kojega je vođena i upravljana.

Potrebno je naime, da generacija naša i generacije buduće budu svijesne, kakve su moralne i materijalne sile u najkritičnije doba radile za nas i protiv nas u politici Francuske, Engleske, Italije, Rusije, Poljske, Vatikana itd. Potrebno je te stvari dobro proučiti, da bismo se mogli iz toga za budućnost dobro poučiti. Starija povijest bila je uvijek naša

dobra učiteljica; u toliko više mora biti naša učiteljica novija povijest, gdje interesi, težnje, ciljevi i ideje, dosad praktično žive, još uvijek djeluju u dnevnoj politici. Zato je bilo potrebno baviti se ne samo linijom politike pojedinih država prema nama nego i takvim akcijama i organizmima kao što su međunarodni socijalizam, pacifizam, katolička crkva itd.

U evropskom svijetu postoje činioci, koji jesu i koji će u normalnim okolnostima uvijek biti s nama i protiv nas. Postoje drugi, koji mogu biti više ili će biti direktno protiv nas. To su izvjesne konstante, koje su djelovale u prošlosti, a djelovat će i u budućnosti. Naš cilj će biti prijateljske sile još bolje predobiti i učvrstiti veze, protivnike umirivati, neutralizirati, eventualno, ako to nije moguće, biti uvijek protiv takvih spreman na obranu. Onda ćemo vidjeti, gdje smo u prošlosti postupali ispravno, a gdje smo griješili, što se može izbjeći, što popraviti itd. U našem narodu različne klase i pojedinci bliže su ovome ili onome činiocu, prijateljskom ili neprijateljskom. Svatko od njih imat će u budućnosti zadaću, da na njih pazi, da ih proučava i da se tako bori uvijek na svome mjestu za narodnu cjelinu. Tako će ispravno vršiti svoje dužnosti prema narodu i samostalnoj državi naši frankofili i rusofili, anglofili i italofili, naši agrarci, socijalisti i naši katolici.

Države se veoma dugo održavaju silama, koje su ih pomagale u izgradnji. Na to ne smijemo niti mi zaboravljati. Nikad naime ne smijemo izgubiti s vida okolnosti, u kojima se izgrađivala naša država za vrijeme rata i odmah poslije rata. U normalno se doba ne pokazuje stvarna situacija naroda, nego samo u doba krize. Onda se pojavljuje svatko bezuslovno i sa svojim simpatijama i ljubavi, i računima i mržnjom. I neumoljiv je . . .

Takve misli su mi se nametale, kada sam ocjenjivao pokušaj za stvaranje separatnog mira.

K r a j   p r v o g   d i j e l a.

SADRŽAJ:

UVOD: 5

I. Moja priprema za rat i revoluciju:

A) Moja politička priprema 7

B) Moja filozofska priprema 14

KNJIGA PRVA

Vrijeme urota i priprema revolucionarnoga političkog pokreta 21

II. Prvi počeci našega urotničkog rada

A) Akcija profesora Masaryka 23

B) Pokušaj suradnje sa socijalistima . . . 28

C) Odlazak prof. Masaryka u inozemstvo . 32

III. Postanak i organizacija »Mafije«

A) Moj prvi put u Švajcarsku 36

B) Prve sjednice »Mafije« 41

C) Urotničko djelovanje »Mafije« i financiranje naše akcije 49

IV. Moj drugi put u Švajcarsku. — Posljedica sjednica »Mafije«

A) Masarykove poruke političarima . . . 59

B) Ganutljiva sjednica »Mafije«. — Hapšenje dra. Kramařa, Scheinera i Rašina 71

C) Moj bijeg u inozemstvo 74

D) Podzemna veza revolucionarne akcije sa domovinom 78

KNJIGA DRUGA

Vrijeme postepene organizacije revolucionarnog pokreta u inozemstvu 91

V. Pariz i London središte naše revolucionarne akcije

A) Moji počeci u Parizu 93

B) Naš prvi javni nastup 99

C) Štefanikovo stupanje u revolucionarnu akciju 103

D) Stvaranje i organizacija Narodnog vijeća 111

E) Narodno vijeće i naša revolucionarna organizacija u savez. zemljama . . 119

SADRŽAJ:

UVOD: 5

I. Moja priprema za rat i revoluciju:

A) Moja politička priprema 7

B) Moja filozofska priprema 14

KNJIGA PRVA

Vrijeme urota i priprema revolucionarnoga političkog pokreta 21

II. Prvi počeci našega urotničkog rada

A) Akcija profesora Masaryka 23

B) Pokušaj suradnje sa socijalistima . . . 28

C) Odlazak prof. Masaryka u inozemstvo . 32

III. Postanak i organizacija »Mafije«

A) Moj prvi put u Švajcarsku 36

B) Prve sjednice »Mafije« 41

C) Urotničko djelovanje »Mafije« i financiranje naše akcije 49

IV. Moj drugi put u Švajcarsku. — Posljedica sjednica »Mafije«

A) Masarykove poruke političarima . . . 59

B) Ganutljiva sjednica »Mafije«. — Hapšenje dra. Kramařa, Scheinera i Rašina 71

C) Moj bijeg u inozemstvo 74

D) Podzemna veza revolucionarne akcije sa domovinom 78

KNJIGA DRUGA

Vrijeme postepene organizacije revolucionarnog pokreta u inozemstvu 91

V. Pariz i London središte naše revolucionarne akcije

A) Moji počeci u Parizu 93

B) Naš prvi javni nastup 99

C) Štefanikovo stupanje u revolucionarnu akciju 103

D) Stvaranje i organizacija Narodnog vijeća 111

E) Narodno vijeće i naša revolucionarna organizacija u savez. zemljama . . 119

VI. Naša propagandistička djelatnost za vrijeme revolucije
A) Organizacija naše propagande u Francuskoj 137
B) Naša propaganda u ostalim zemljama . 153

VII. Naša revolucionarna zarobljenička i vojnička akcija
A) Počeci vojničkog djelovanja Narodnog vijeća. — Naša vojnička akcija u Rusiji i Francuskoj 167
B) Zarobljenička akcija u Francuskoj . . 188

VIII. Ofenziva za mir centralnih sila. — Nota saveznika predsjedniku Wilsonu i čehoslovačko pitanje
A) Prvi pokušaj za mirovne pregovore . . 199
B) Odgovor saveznika Centralnim silama. — Nota saveznika predsjedniku Wilsonu 219
C) Nota predsjedniku Wilsonu i oslobođenje Čehoslovaka 225

IX. Italija u Svjetskom ratu i Čehoslovačka. — Stupanje Ujedinjenih država u rat. — Rusija i naša oslobodilačka akcija. — Ruska revolucija
A) Pitanje Čehoslovačke i Italija u svjetskom ratu 231
B) Moj prvi put u Rim. Rimski razgovori i rezultati 242
C) Ulazak Udruženih država u rat i naša akcija 255
D) Politika carske Rusije i naša borba za oslobođenje 262
E) Borba za stvaranje čehoslovačke vojske u Rusiji 274
F) Razvoj ruske revolucije 280
G) Ruska revolucija i demokratski ciljevi svjetskog rata 291
H) Kraj svenarodne revolucije. — Masaryk u Rusiji 300

KNJIGA TREĆA

Uređenje čehoslovačke narodne vojske 313

X. Pregovori za osnutak čehoslovačke vojske
A) Naša vojnička akcija u Americi. — Štefanikova misija i akcija Franklin-Buillona 315
B) Sporazum sa Francuskom o našoj vojsci. — Francuska politika i njen odnos prema Austrougarskom problemu 322
C) Pregovori sa ministarstvom rata i vanjskih poslova radi dekreta i statuta vojske. Političko značenje sporazuma 334
D) Razgovori sa talijanskom vladom o našoj vojsci. Moje drugo putovanje u Rim 345
E) Pregovori s ministrom Sonninom . . . 351
F) Naši rimski prijatelji 358
G) Razgovori sa vojnicima 363

KNJIGA ČETVRTA

Godine krize savezničke politike 373

XI. Pokušaji za pregovore o neodlučnom miru. Pregovori saveznika o separatnom miru s Austrijom
A) Godina 1917. kao kriza savezničke politike. Zašto saveznici nisu štedjeli Austro-Ugarske? 375
B) Akcija cara Karla i Siksta Bourbonskog. Zadatak grofa Mensdorfa-Poully. Czerninovi pokušaji mirovnih pregovora sa Rusijom. Odnos Beča i Berlina 385
C) Oslobodilačka akcija u inozemstvu i naša domaća politika 398
D) Konferencija II. Internacionale u Stockholmu i Czerninova mirovna politika. — Naši socijalisti u Stockholmu 416

XII. Pokušaji za sklapanje neodlučnog mira. Pregovori saveznika za separatni mir s Austro-Ugarskom. (Drugi dio)

A) Mirovna akcija pape Benedikta XV. i politika Vatikana za vrijeme rata . 440

B) Nota Benedikta XV. i stanovište zaraćenih država. — Vatikan i naše pitanje za rata 451

C) Teška situacija saveznika u jesen 1917. Novi razgovori o odvajanju Austro-Ugarske od Njemačke: General Smuts, Mensdorf, Pouilly . . . 465

D) Zašto nisu mogli uspjeti pregovori za separatni mir s Austro-Ugarskom? Pouka za budućnost 480